THRACO-DACICA

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

TOMUL
VI
1-2
1985

EDITURA
ACADEMIEI
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE TRACOLOGIE

THRACO-DACICA

TOMUL VI
1 — 2
1985

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor șef: DUMITRU BERCIU
Redactor șef adjunct: CONSTANTIN PREDA
Membri: GHEORGHE BICHIR, GHEORGHE DIACONU, IOAN GLODARIU, SEBASTIAN MORINTZ, PAUL PETRESCU, I. I. RUSSU, ALEXANDRU SUCEVEANU, SILVIA TEODOR, ALEXANDRU VULPE
Secretar de redacție: MIHAELA UDRESCU.

În țară, revista se poate procura prin poștă, numai pe bază de abonament. Prețul unui abonament lunar este de 100 lei. Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRESFILATELIA, departamentul Import-Export Presă, P. O. Box 12—201, telex 10 376, București, 78 104, Calea Griviței 64—66, România, sau la reprezentanții săi în străinătate.

Prix d'un abonnement annuel : $ 40. Toute commande de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA, departamentul Import-Export Presă, P. O. Box 1—2—201, télex 10 376, Calea Griviței 64—66, București, România, ou à ses représentants à l'étranger.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa : 71 119, str. I. C. Frimu 11, București.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

THRACO-DACICA, VI, 1—2, 1985

Sumar *(Sommaire)*

STUDII *(ÉTUDES)*

SEBASTIAN MORINTZ şi DONE ŞERBĂNESCU, Rezultatele cercetărilor de la Radovanu, punctul „Gorgana a doua"(jud. Călăraşi). 1. Aşezarea din epoca bronzului. 2. Aşezarea geto-dacică 5

M. BRUDIU, Descoperiri aparţinînd culturii Basarabi în sud-estul Moldovei (Researches concerning the Basarabi culture in south-eastern Moldavie) 31

O. NECRASOV, D. BOTEZATU, G. MIU, Contribuţii noi la paleodemografia şi paleoantropologia populaţiei din cultura Monteoru (Nouvelles contributions à la paléodémographie et à la paléoanthropologie de la population de la culture de Monteoru (âge du bronze) 37

BUCUR MITREA, Geto-dacii şi monedele vestpontice din secolele III—I î.e.n. (Les Geto-Daces et les monnaies ouest-pontiques du IIIe au Ier siècle av. n.è.) 50

NICULAE CONOVICI, Date noi despre un tezaur de monede antice descoperit în judeţul Dolj (Nouvelles données sur un trésor de monnaies antiques découvert dans la département de Dolj) 59

MIHAI IRIMIA, Date noi privind necropolele getice de la Bugeac, com. Ostrov, jud Constanţa (Neue Angaben über die getische Nektropole von Bugeac, Gemeinde Ostrov, Jid. Konstanza betreffend) 75

CONSTANTIN PREDA, Cu privire la data şi cauzele dispariţiei unor *davae* geto-dacice sud-carpatice (A propos du moment et des causes de la disparition de certaines *davae* gètodaces du sud des Carpates) 86

GH. BICHIR, Centrul militar roman de la Buridava (Le centre militaire roumain de Buridava) 93

AL. SUCEVEANU, În legătură cu unele discuţii recente privind procesul de romanizare (Autour des récentes discussions concernant le processus de la romanisation) 105

DISCUŢII ŞI COMUNICĂRI *(DISCUSSIONS ET INFORMATIONS)*

PETRE I. ROMAN, Perioada timpurie a epocii bronzului „tracic" în Oltenia (Débuts de l'âge du Bronze „thrace" en Olténie) 116

IOAN EMÖDI, Asupra începutului epocii bronzului în Bihor (Zu dem Anfang der Bronzezeit in Bihor-Gebiet) 123

EUGEN COMŞA, Mormintele cu ocru de la Holboca (Les tombes à ocre de Holboca) 145

S. HAIMOVICI şi G. BELENIUC, Studiul materialului paleofaunistic din aşezarea de tip „Noua" de la Drăgeşti (judeţul Vaslui) (L'étude du matériel paléofaunique de l'établissement du type „Noua" de Drăgeşti (dép. de Vaslui) 161

D. BERCIU, M. IOSIFARU, S. LURICE şi GH. ANDREESCU, Descoperiri şi însemnări de la Buridava dacică, III (Découvertes et notes de Buridava dace, III) 168

MARIA COMŞA, Contribuţii privind portul bărbătesc la geţii din Cîmpia Munteniei în secolul I î.e.n. (Contributions concernant le costume des hommes chez les Gètes de la Plaine de la Munténie (Grande Valachie) pendant le I siècle av.n.è.) 178

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

MARIN CÂRCIUMARU, Considerații paleoetnobotanice și contribuții la agricultura geto-dacilor (III) (Considérations paléoethnobothaniques et contributions à l'agriculture chez les Gèto-Daces (III) 182
MARIANA MARCU, Măgurele — o așezare daco-romană din sud-estul Transilvaniei (Măgurele — un établissement daco-romain du sud-est de la Transylvanie) 189
CARMEN MARIA PETOLESCU, Personificarea Dunării în izvoarele antice (La personnification du Danube dans les sources anciennes) 196
CONSTANTIN C. PETOLESCU, Varia Daco-Romana (IX—X) 200

RECENZII *(COMPTES RENDUS)*

GH. BICHIR, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București,1984 (Constantin Preda) 204
IOAN GLODARIU, *Arhitectura dacilor — civilă și militară (sec. II î.e.n.— I e.n)*, Cluj-Napoca, 1983 (Niculae Conovici și Monica Margineanu Cârstoiu) 205

CRONICA *(CHRONIQUE)*

Din activitatea Institutului de tracologie în 1984 (Niculae Conovici) 214

NECROLOG *(NÉCROLOGIE)*

Hadrian Daicoviciu (Ioan Glodariu) 218

ABREVIERI *(ABRÉVIATIONS)* 220

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Rezultatele cercetărilor de la Radovanu, punctul „Gorgana a doua" (jud. Călărași). I. Așezarea din epoca bronzului. II. Așezarea geto-dacică

— Studii preliminare —

SEBASTIAN MORINTZ și DONE ȘERBĂNESCU

„Gorgana a doua" numită de localnici și „Ghergălău" se află în partea de sud-est a comunei Radovanu și reprezintă un martor de eroziune a terasei înalte din dreapta Argeșului (fig. 1). Are partea superioară de forma unui platou triunghiular cu suprafața de circa 4 000 m² și se separă de terasă spre sud-vest printr-o șa adîncă de 10—12 m (fig. 2). Înălțîndu-se cu 35 m față de lunca Argeșului în care se află comuna Radovanu, „Gorgana a doua" are pante greu accesibile, ceea ce oferea așezărilor din vechime avantajul unei cetăți naturale. Apele Argeșului care curgeau pe la poalele înălțimii au în prezent albia la circa 2,5 km spre est. Locul astfel prezentat se află la 15 km NV distanță de orașul Oltenița, la 10 km de lunca Dunării și la aproximativ 45 km în linie dreaptă de cunoscuta așezare geto-dacică de la Popești.

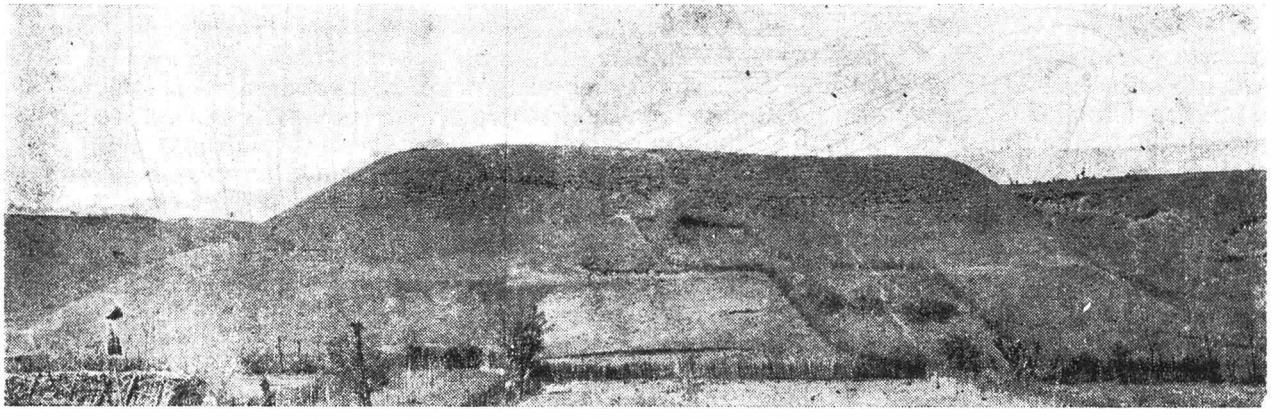

Fig. 1 Radovanu, înălțimea „Gorgana a doua" văzută dinspre nord-est.

Cu prilejul perieghezei făcute în 1930, de-a lungul marginii terasei Argeșului, Barbu Ionescu a cules de pe pantele înălțimii „Gorgana a doua" fragmente de vase dacice și alte fragmente de vase care n-au putut fi atribuite atunci unei anumite epoci sau culturi. În iunie 1971 autorii acestui articol împreună cu Barbu Ionescu, efectuînd din nou cercetări de suprafață pe „Gorgana a doua", au adunat

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, București, 1985, p. 5—30

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

în afară de resturi de vase dacice și cîteva care au fost atribuite de astădată unui aspect cultural nou, încă nedefinit, de la sfîrșitul epocii bronzului.

În anii 1971—1973, 1975—1977, 1979 și 1984 semnatarii lucrării de față au făcut săpături arheologice pe „Gorgana a doua". Cercetările au început prin săparea unei secțiuni (I) lungi de 78 m, late de 1,50 m orientate aproximativ NV—SE. Extremitățile secțiunii I se aflau pe mijlocul a două laturi ale platoului dreptunghiular. Astfel a fost delimitat un triunghi, respectiv zona de SV a platoului, care a fost săpată apoi aproape în întregime prin secțiuni paralele, perpendiculare pe secțiunea I (fig. 2).

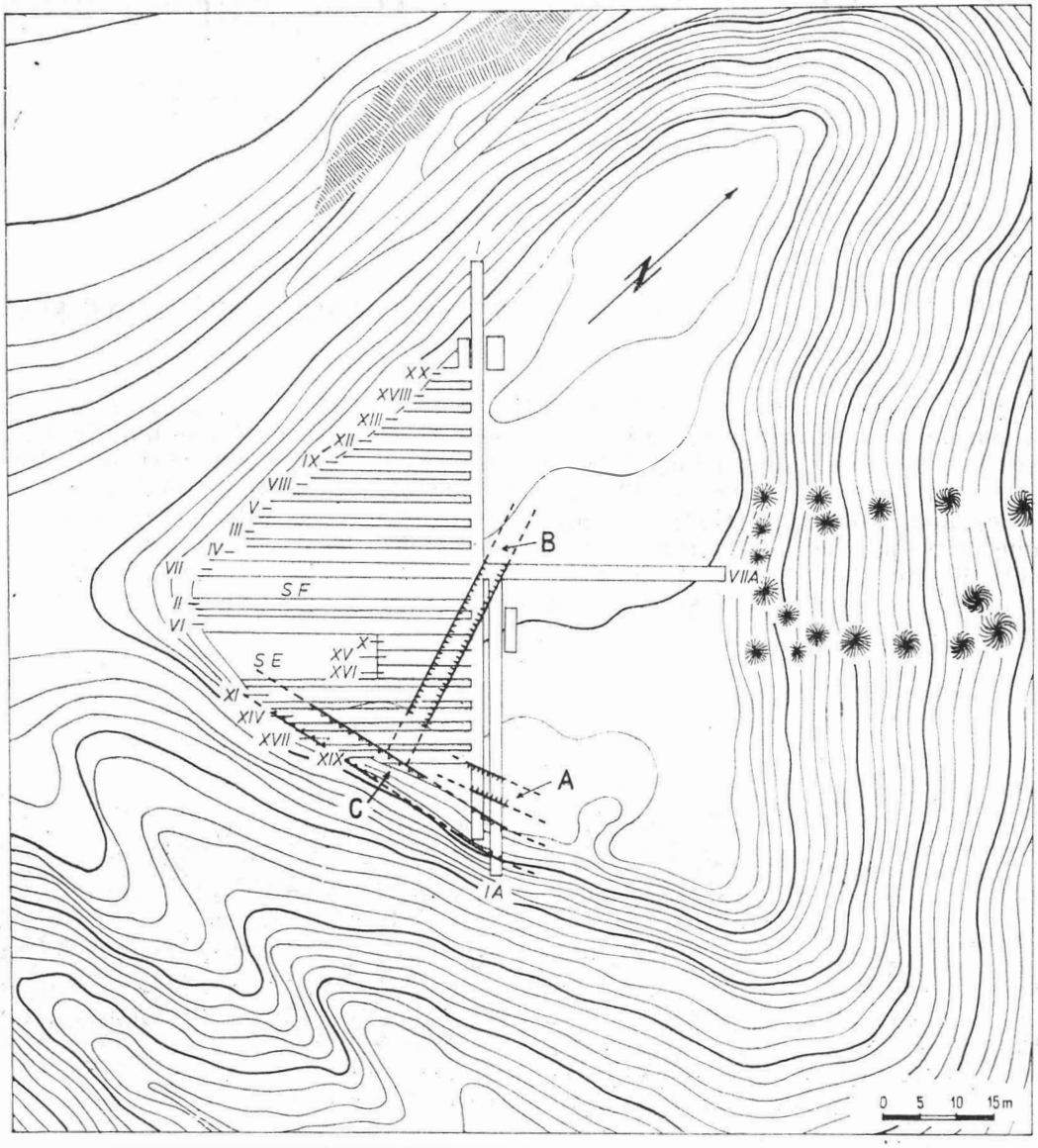

Fig. 2 Radovanu. Planul săpăturilor. A, B șanțuri din epoca bronzului; C șanț din epoca geto-dacică.

Restul suprafeței platoului, către NE, a fost secționat pe mijloc printr-o secțiune (VII A) perpendiculară pe secțiunea I. În toate secțiunile și suprafețele săpate s-a constatat existența a două straturi de cultură. Stratul inferior cu grosimea medie de 0,60 m corespunde perioadei de sfîrșit a epocii bronzului, iar cel superior gros de 0,90 — 1 m epocii geto-dace.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

I. Așezarea din epoca bronzului

SEBASTIAN MORINTZ

Observațiile făcute în cursul cercetătilor au arătat că așezarea din epoca bronzului a cuprins întreaga suprafață a platoului înalt. Stratul de cultură corespunzător epocii bronzului are grosimea variabilă între 0,40 și 0,70 m. În partea de sud-vest a platoului s-au găsit cîteva fragmente de vase de tip Boian, faza III (Vidra). Tot în aceeași zonă pe un spațiu restrins, la limita platoului s-a constatat o aglomerare de resturi de vase, între care cești aproape întregi de tip Tei, faza III. În restul spațiului cercetat stratul din perioada bronzului tirziu de la Radovanu a suprapus direct pămîntul viu. La rîndul său stratul bronzului tîrziu este suprapus direct de stratul Latène geto-dacic. Pînă în prezent nu s-a găsit nici o urmă de locuire din epoca hallstattiană. Stratul epocii bronzului este străpuns de numeroase gropi Latène.

Probleme încă insuficient clarificate ridică cele două șanțuri identificate în cuprinsul așezării din epoca bronzului. În profilele mai multor secțiuni s-a observat un șanț care străbătea platoul pe direcția NNV-SSE (fig. 2). Avea deschiderea largă de 3,5—4 m, lățimea fundului albiat de 2 m și adîncimea de 2,50—3 m. S-a considerat la început că șanțul separa așezarea în două sectoare cu destinații deosebite. În acel stadiu al cercetărilor (pînă în 1975) în partea de la vest de șanț se descoperiseră mai multe locuințe din epoca bronzului, iar în cea estică nici una. Ulterior (1984) au fost identificate și la est de șanț două locuințe din epoca bronzului. Funcția șanțului se va preciza atunci cînd vom cunoaște întregul său traseu și poziția sa cronologică în raport cu complexele (locuințe și gropi) din imediata sa vecinătate.

În secțiunile efectuate la marginea sudică a platoului s-a identificat un șanț adînc ce delimita așezarea geto-dacică în partea respectivă. În scopul urmăririi traseului acestui șanț către est a fost făcută în 1984 secțiunea I A. Aceasta a interceptat la începutul pantei șanțul Latène, dar și un alt șanț, aproximativ paralel, mai sus, de-a lungul marginii platoului, șanț ce datează din epoca bronzului (fig. 2). Are la partea superioară lărgimea de 5 m, la fundul albiat 2,50 m și adîncimea de 2 m (fig. 3). O presupusă groapă din epoca bronzului, tăiată de gropi Latène (secțiunea I/1971) indică în realitate traseul aceluiași șanț din epoca bronzului, care limita așezarea în partea de SSE a platoului. În mod obișnuit un asemenea șanț este considerat șanț de apărare. Nu negăm o asemenea posibilitate, cu atît mai mult cu cît nu știm dacă alături de șanț va fi existat sau nu o palisadă. Totuși existența în eneolitic, bronz și Hallstatt a unor șanțuri „de apărare", cu adîncimi între 1 și 2 m face discutabil un asemenea mod de interpretare.

În suprafața săpată pînă în prezent în stratul epocii bronzului au fost descoperite resturile a 10 locuințe de suprafață. Acestea apăreau sub forma unor suprafețe (straturi) alcătuite din bucăți de lut ars la roșu pe care se observau urmele parilor și nuielelor ce alcătuiau scheletul lemnos al construcțiilor. Grosimea acestor straturi de dărîmături ajungea pînă la 0,50 m avînd în plan forme neregulate, cu dimensiunile pînă la 8 × 6 m. Ele nu indicau nici forma și nici dimensiunile reale ale locuințelor. Sub dărîmături s-au constatat în unele cazuri straturi subțiri de pomoseală cu pămînt galben, pe care s-au găsit diverse obiecte și în special vase întregi sau întregibile. În locuința notată cu nr. 9 s-au găsit nouă asemenea vase.

În gropile din vecinătatea locuințelor s-au găsit diverse obiecte deteriorate, în rare cazuri și obiecte întregi, precum și resturi menajere, respectiv oase de animale. Gropile de formă rotundă, mai largi la fund (uneori de peste 2 m) decît la gură, au fost folosite pentru depozitarea unor provizii, devenind ulterior gropi de gunoi.

În stratul format în epoca bronzului pe „Gorgana a doua" resturile cele mai abundente sînt ceramica și oasele de animale. S-au mai găsit resturi de obiecte, mai rar piese întregi, de piatră șlefuită, dar și de piatră (silex) cioplită, de os, de lut ars și de bronz.

Ceramica. Expunem mai întîi ceramica, deoarece în primul rînd aceasta permite, prin cantitatea și specificul său, încadrarea culturală și cronologică a așezării. În privința tehnicii de realizare distingem trei categorii : ceramică neglijent modelată din lut mediocru frămîntat cu sfărîmături de cioburi pisate, avînd suprafața poroasă ; ceramică îngrijit lucrată din lut de calitate mai bună cu cioburi pisate mărunt, avînd suprafața cu slip netezit sau chiar lustruit ; ceramică fină din lut bine ales, avînd în compoziție, ca degresant nisip, cu suprafața aproape în toate cazurile lustruită. Datorită modului de

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

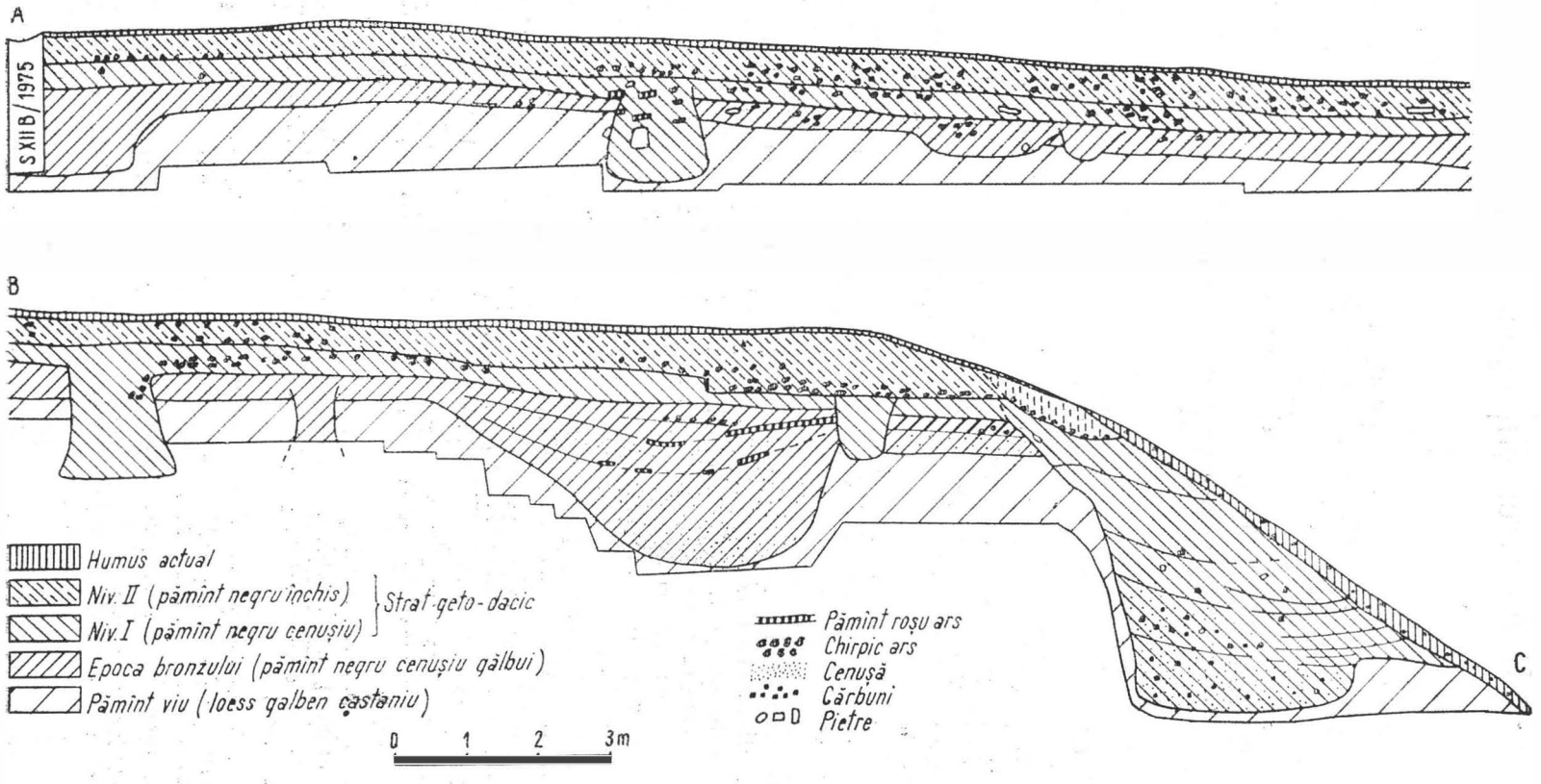

Fig. 3 Radovanu. Profilul taluzului de nord—est al secțiunii I A.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.institarhparvan.ro

ardere, culoarea suprafeţei vaselor, mai puţin a celor mici, nu este uniformă. Există o concordanţă evidentă, nu fără excepţii, între factura tehnică şi formele, dimensiunile şi respectiv funcţiile vaselor. Prezentăm tipurile de vase, subliniind principalele lor trăsături.

Oalele (fig. 4) aparţin aproape în totalitate categoriei de factură grosolană. Sînt de dimensiuni în general mijlocii, de formă relativ cilindrică, cu corpul uşor bombat şi în unele cazuri marginea puţin înclinată spre exterior, avînd în toate cazurile diametrul gurii ceva mai mare decît al fundului. Au

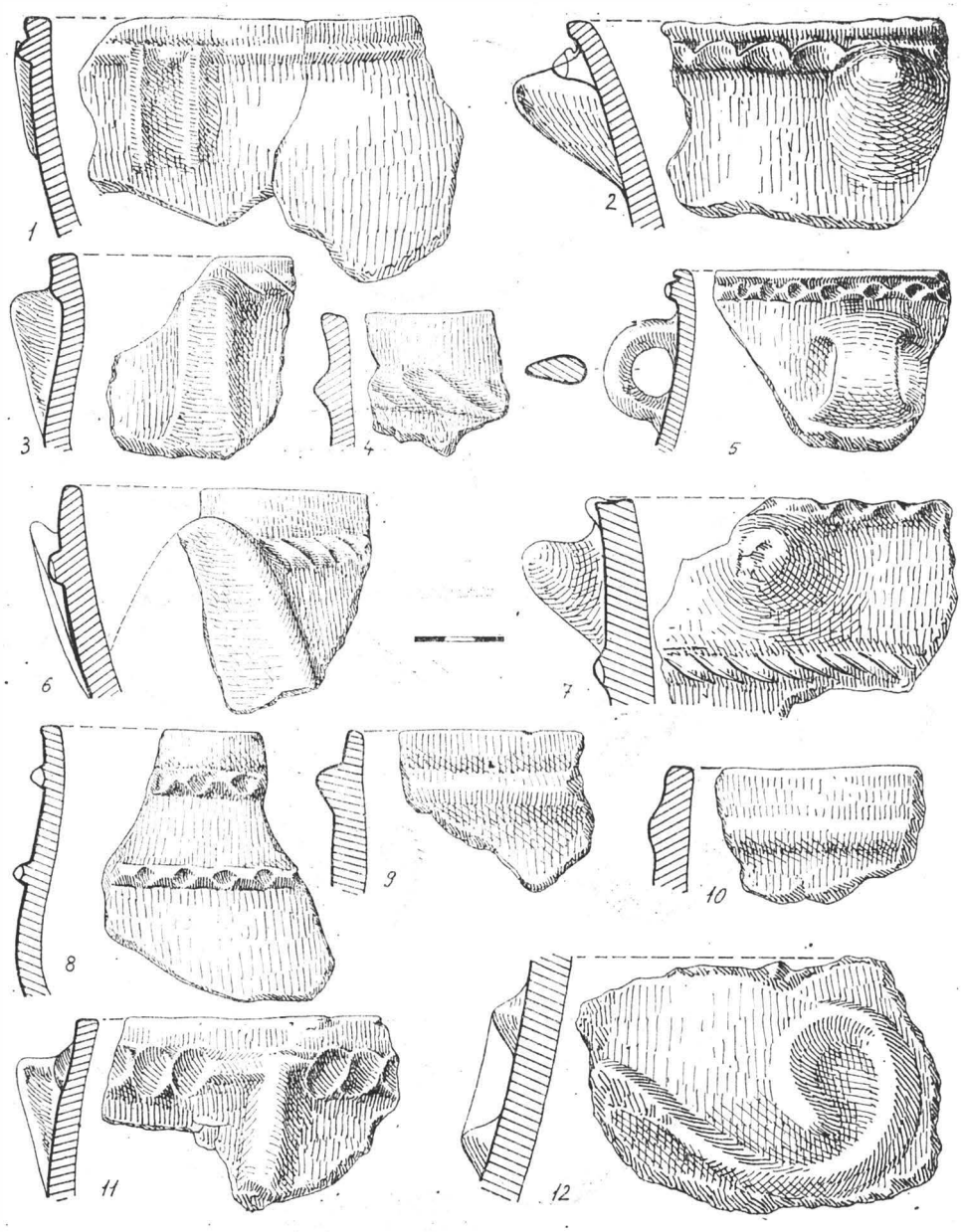

Fig. 4 Radovanu. Ceramică de factură grosieră — oale — epoca bronzului.

suprafaţa exterioară poroasă, de culoare variabilă între negru-cărămiziu şi cenuşiu-cărămiziu, neuniformă. Majoritatea vaselor de acest tip au suprafaţa interioară mai îngrijit tratată decît cea exterioară, fiind chiar lustruită, fapt ce evidenţiază funcţia lor : oale de gătit. În exterior, sub buză, oalele au cîte un brîu (mai rar două, paralele), cu alveole sau crestături oblice paralele, sau doar un brîu simplu numai

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

reliefat. Sub briu au cite două apucături conice, sau în formă de lobi, sau de potcoavă cu deschiderea în jos, sau benzi verticale, scurte, în relief, mai pronunţate la partea superioară, la nivelul briului orizontal. Mai rar întilnim la asemenea vase toarte obişnuite (fig. 4/5). Aplicaţiile în relief la partea superioară a vaselor, inclusiv spirale în relief (fig. 4/12), chiar dacă aveau şi un rol estetic, aveau în primul rînd un rol practic, la ridicarea oalei fierbinţi de pe foc. Realizarea tehnică mai neglijentă şi expunerea repetată la foc explică starea aproape exclusiv fragmentară în care apare acest tip de vas în aşezare.

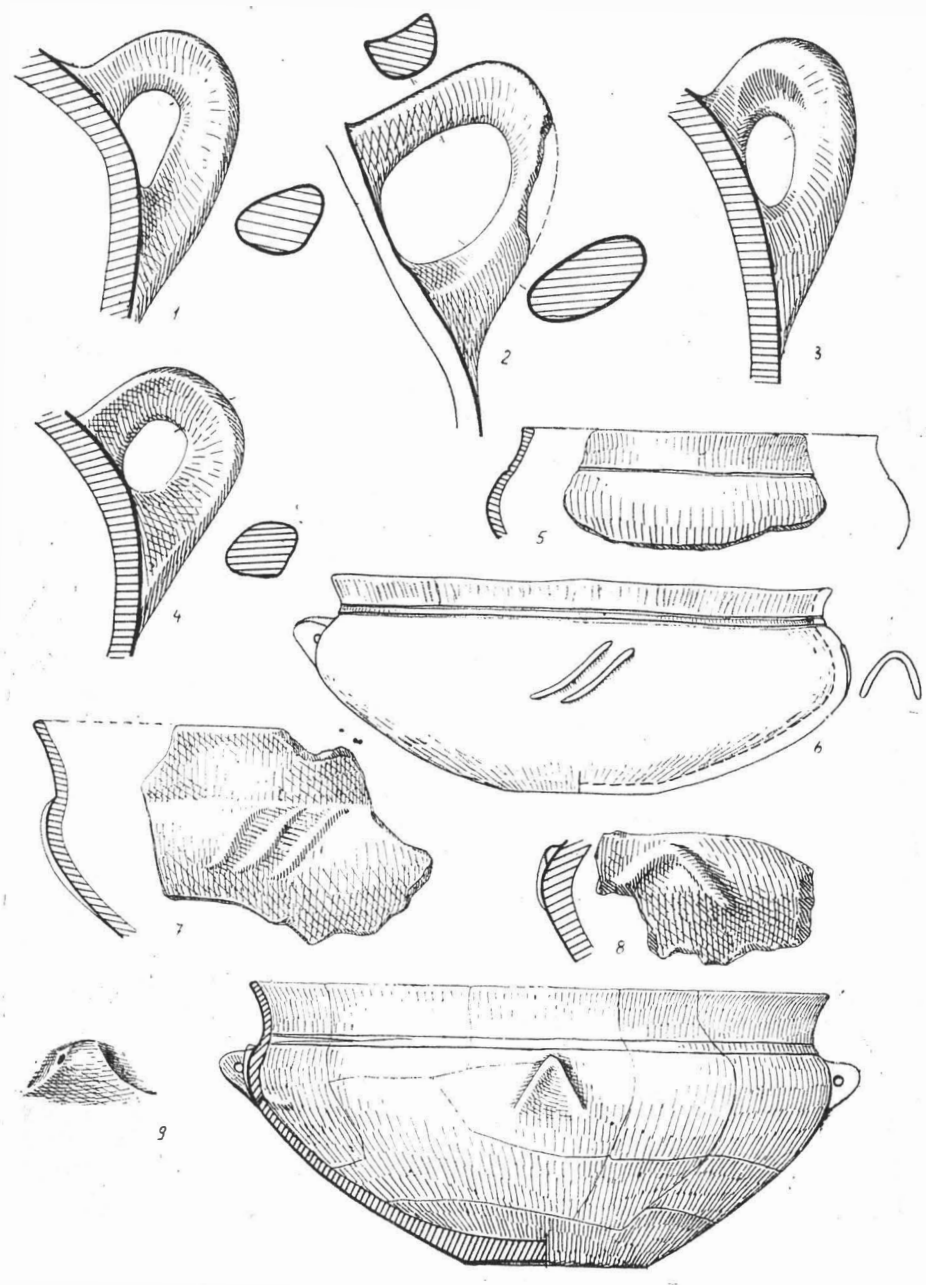

Fig. 5 Radovanu. Ceramică — 1—4 toarte de vase bitronconice, 5—9 castroane — epoca bronzului.

Castroanele (fig. 5/5—9) sînt de factură îngrijită sau fină, de dimensiuni mijlocii şi mici, de culoare variabilă între galben-cenuşiu şi negru cenuşiu. Au deschiderea largă, umărul bombat, marginea uşor arcuită spre exterior. Pe umeri au apucături sub forma unor proeminenţe perforate orizontal şi benzi

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

în relief, în formă de potcoavă cu deschiderea în jos, sau două-trei benzi oblice, paralele, de asemenea în relief. Pe unele castroane există între margine și umăr o bandă orizontală delimitată de două linii incizate, paralele, iar între acestea un zig-zag din linii incizate sau un șir de linii oblice paralele.

Cănile sînt în majoritatea cazurilor de factură fină, cu suprafața lustruită, de culoare variabilă între galben cărămiziu și cenușiu închis, neuniformă. După formă în general, dar și după raportul dintre înălțime și diametrul părții superioare se deosebesc două categorii :

a) Prima categorie cuprinde cănile cu profilul mai zvelt, cu corpul puternic bombat, cu gîtul mai mult sau mai puțin înalt, tronconic, cu marginea accentuat oblică și cu o toartă suprainălțată în partea mai joasă a vasului (fig. 6/1—2, 4, 8; 7/4).

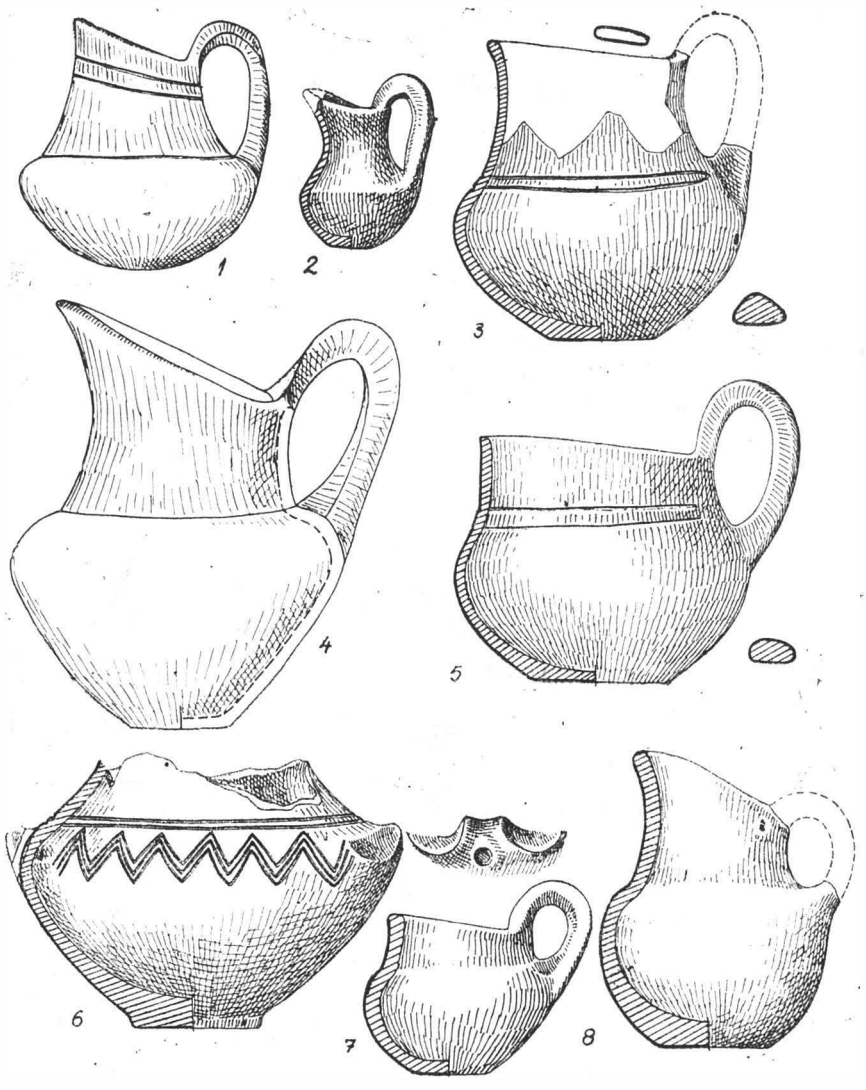

Fig. 6 Radovanu. Căni și alte forme — epoca bronzului.

b) A doua categorie o constituie cănile mai scunde, cu corpul bombat, gîtul scurt, cu deschiderea largă, buza foarte puțin înclinată și cu o toartă suprainălțată (fig. 6/3; 7/6, 8—9). Unele căni din această categorie se plasează prin aspectul lor la limita tipurilor pe care le denumim în mod curent căni și cești.

*Cești*le apar de asemenea sub două aspecte, clar deosebite, care formează două categorii.

a) O primă categorie de cești e asemănătoare cănilor din categoria b. Au, spre deosebire de acestea din urmă, gîtul mai scurt, deschiderea asemănătoare sau chiar mai largă, în raport cu înălțimea vasului (fig. 6/5, 7).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

b) A doua categorie cuprinde cești de dimensiuni mijlocii şi mici, de factură fină. Au corpul semisferic, cu fundul îngust sau nici măcar profilat, gîtul scurt, delimitat uneori printr-o incizie orizontală, înclinat spre interior şi marginea adesea uşor răsfrîntă. Două toarte supraînălţate, cu secţiunea ovală sau relativ triunghiulară, se înalţă din buză, sprijinindu-se pe umărul bombat al cești

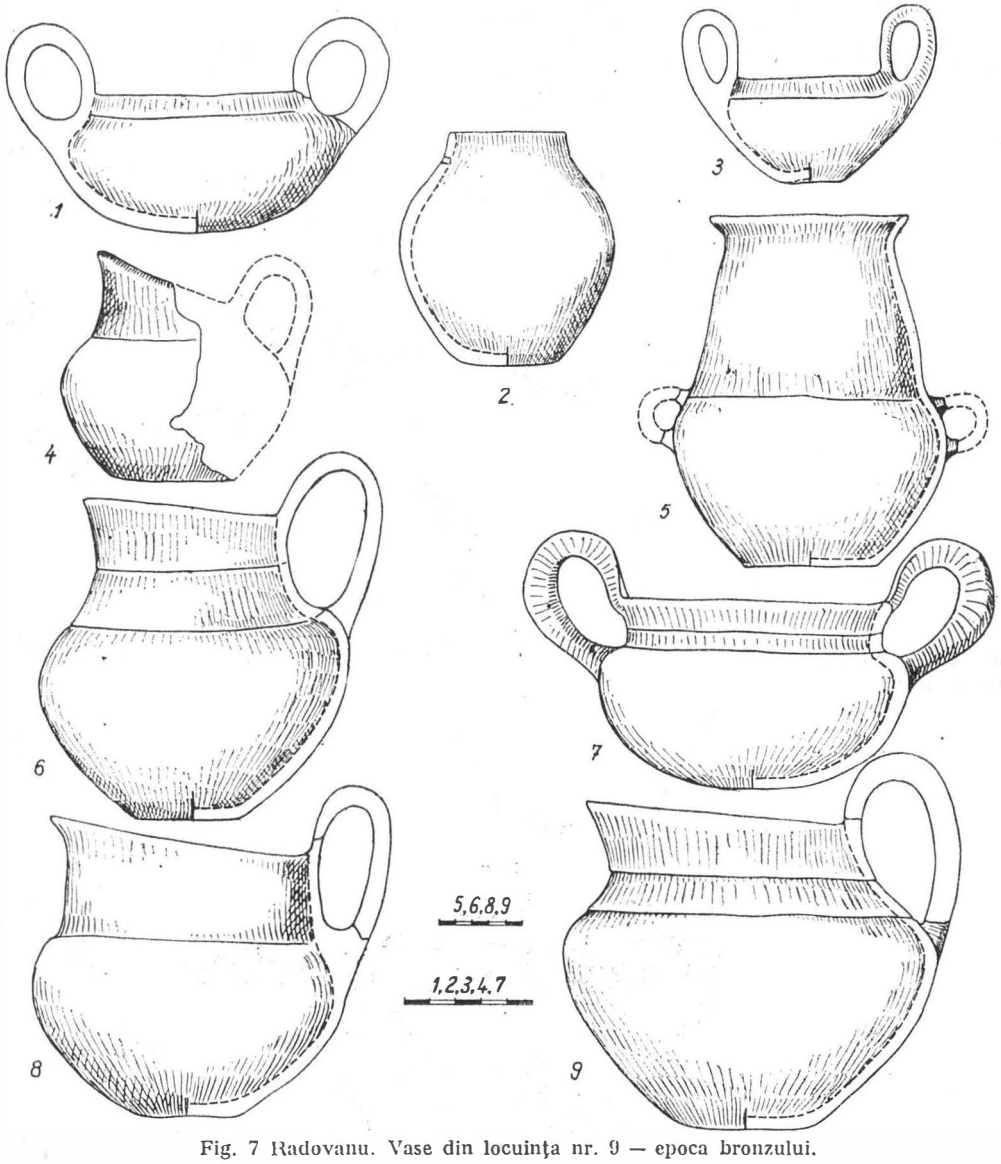

Fig. 7 Radovanu. Vase din locuinţa nr. 9 — epoca bronzului.

(fig. 7/1,3,7 ; 8/1—9, 11—13). Marea majoritate a cești lor din această categorie nu sînt ornamentate. Pe unele apar decoruri simple liniare realizate prin incizie. Prin specificul lor, ca şi prin frecvenţa lor, cești le din această categorie reprezintă unul din cele mai caracteristice elemente ale complexului cultural de la Radovanu.

Cîteva fragmente indică existenţa unor cești cu fundul bine profilat, cu două toarte plasate pe umărul bombat al vasului. Un asemenea vas este ornamentat cu benzi de linii incizate, paralele şi şiruri de împunsături (fig. 8/10).

Vasele bitronconice înalte (*amfore*), cu mijlocul rotunjit, cu fundul şi gura relativ înguste, în raport cu proporţiile vasului, reprezintă încă un element specific aspectului cultural ilustrat de aşezarea de la

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

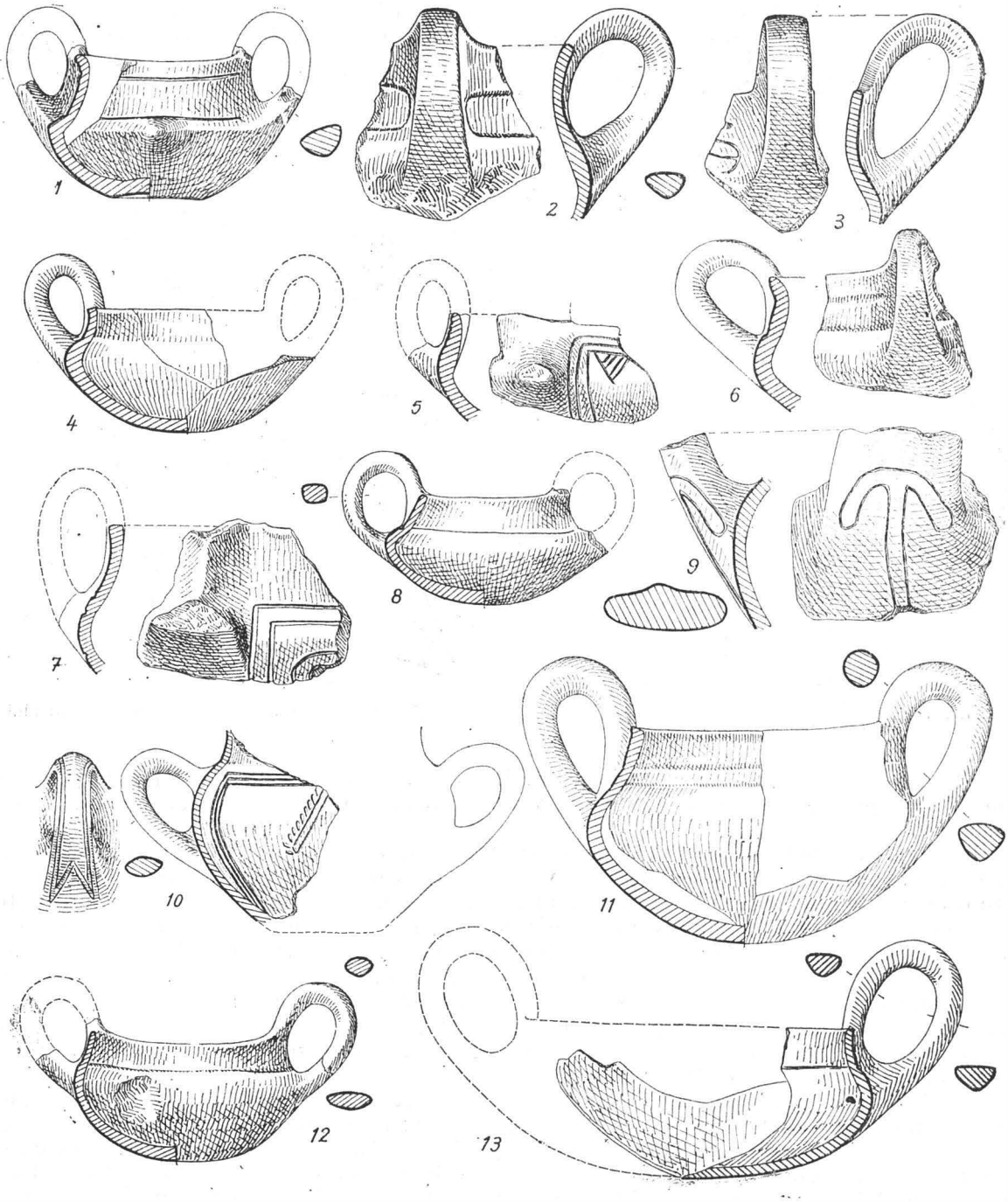

Fig. 8. Radovanu. Cești — epoca bronzului.

Radovanu (fig. 9). Sînt de dimensiuni mijlocii și mari, înălțimea lor ajungînd pînă la circa 1 m. Au fost modelate din lut bine frămîntat cu cioburi pisate, au suprafața bine netezită sau chiar lustruită, de culoare galben-cărămizie sau cărămizie-cenușie. În raport cu dimensiunile au cîte două sau patru toarte. Pentru mai multă eficiență la transport toartele amforelor mari erau masive, aveau arcuirea maximă în sus și erau plasate spre partea superioară a pîntecului bombat (fig. 5/1—4).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

— *Cîteva vase relativ tronconice sau pîntecoase* de dimensiuni mijlocii și mici nu pot fi, în prezent, atribuite unui anumit tip. Sînt de factură îngrijită sau fină. Unele au pe pîntece două sau patru proeminențe cu orificiu vertical (fig. 6/6; 13/4). Au suprafața neornamentată (fig. 13/3—4) sau ornamentată cu benzi în zig-zag sau triunghiuri incizate (fig. 6/6; 13/2).

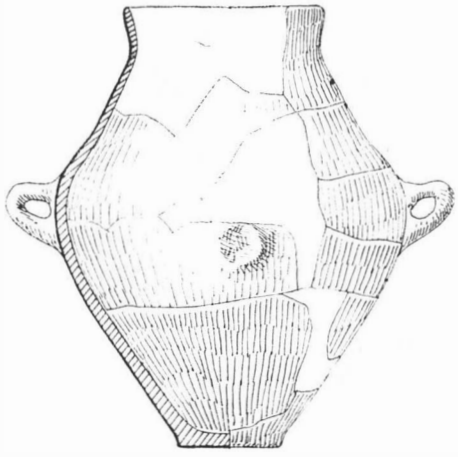

Fig. 9 Radovanu. Vas — epoca bronzului.

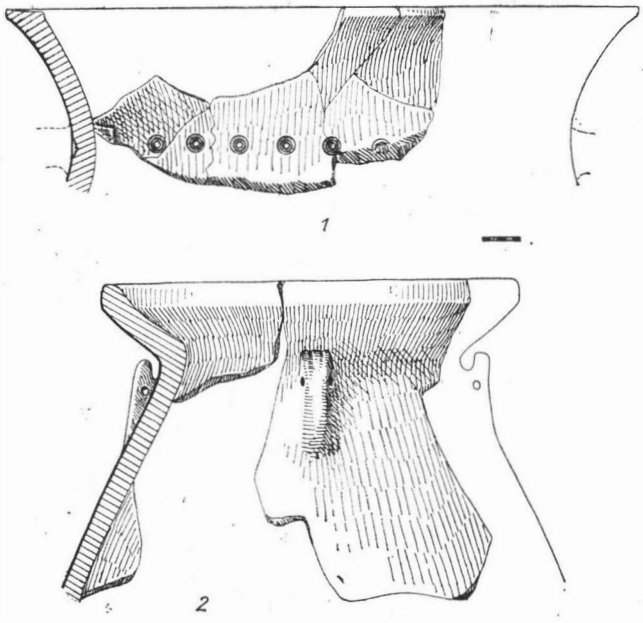

Fig. 10 Radovanu. Chiupuri — epoca bronzului.

— Un tip aparte îl constituie cel ilustrat la figura 7/2, cunoscut la Radovanu în două exemplare. Are *corpul aproape în întregime bombat* și două orificii mici sub margine. Vasele de acest tip sînt de dimensiuni mici.

Chiupuri, vase mari de provizii (fig. 10). În stratul epocii bronzului de la Radovanu s-au găsit fragmente de vase de dimensiuni neobișnuite. Vasele au fost realizate într-o tehnică aparent mai avansată. Sînt modelate din lut bine frămîntat cu nisip (fără cioburi pisate !), au suprafața cu slip lustruit de culoare galbenă-cărămizie sau cărămizie-cenușie, atît în exterior cît și în interior. Structura pereților este compactă, grosimea lor uniformă, atingînd 3—4 cm. Vasele au forma bitronconică cu mijlocul rotunjit, marginea răsfrîntă, avînd într-un caz în interior o largă albiere. Pe gîtul unui vas au fost aplicate două toarte verticale, între toarte gîtul fiind ornamentat cu un șir de cercuri concentrice imprimate. Al doilea vas pe care îl prezentăm (fig. 10/2) avea pe gît proeminențe verticale cu orificii orizontale. Deși în stare fragmentară dimensiunile vaselor aparținînd acestui tip, respectiv înălțimea și diametrul maxim, pot fi apreciate la peste 1 m.

Vase duble de tip „solniță". Deși reprezintă o formă mai rară, în așezarea de la Radovanu s-au găsit pînă acum fragmente din șase asemenea exemplare, dintre care prezentăm aicicinci (fig. 11). Apare sub forma a două cești alăturate unite în zona mijlocie, bombată, avînd o toartă ca o bandă arcuită care se ridică din marginea celor două părți. Dimensiunile vaselor de acest tip sînt diferite. Lungimea lor maximă pe linia celor două corpuri variază între 0,60 și 0,15 m. Sînt de factură fină, cu suprafața bine netezită sau lustruită, de culoare galben-cărămizie sau cărămizie-cenușie. Nu sînt ornamente.

Cești cu corpul „pătrat" (fig. 12). Constituie apariții rare în așezarea de la Radovanu. S-au descoperit pînă acum fragmente din trei exemplare. Corpul bombat al acestor vase se lărgește și mai mult în patru zone dispuse în cruce, astfel că văzute de sus apar aproape pătrate. O ceașcă de acest tip este decorată cu caneluri fine, paralele, și întreaga suprafață exterioară este neagră lustruită (fig. 12/1).

Mai menționăm cîteva fragmente de vase care au o semnificație deosebită pentru aprecierea contextului cultural de la Radovanu. Un fragment indică un picior de vas cu „ferestre" și ornament

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

incizat (fig. 14/9). Patru fragmente aparţin prin forme şi ornamente culturii Tei, faza V (fig. 14/1—4). Un unicat pînă acum, în aşezarea de la Radovanu, îl constituie un fragment de strachină (?) de factură foarte bună, structură compactă, suprafaţa lustruită de culoare cărămiziu-castanie. Partea superioară a buzei, plată orizontal, este ornamentată cu cerculeţe imprimate, unite prin linii tangente (fig. 14/8).

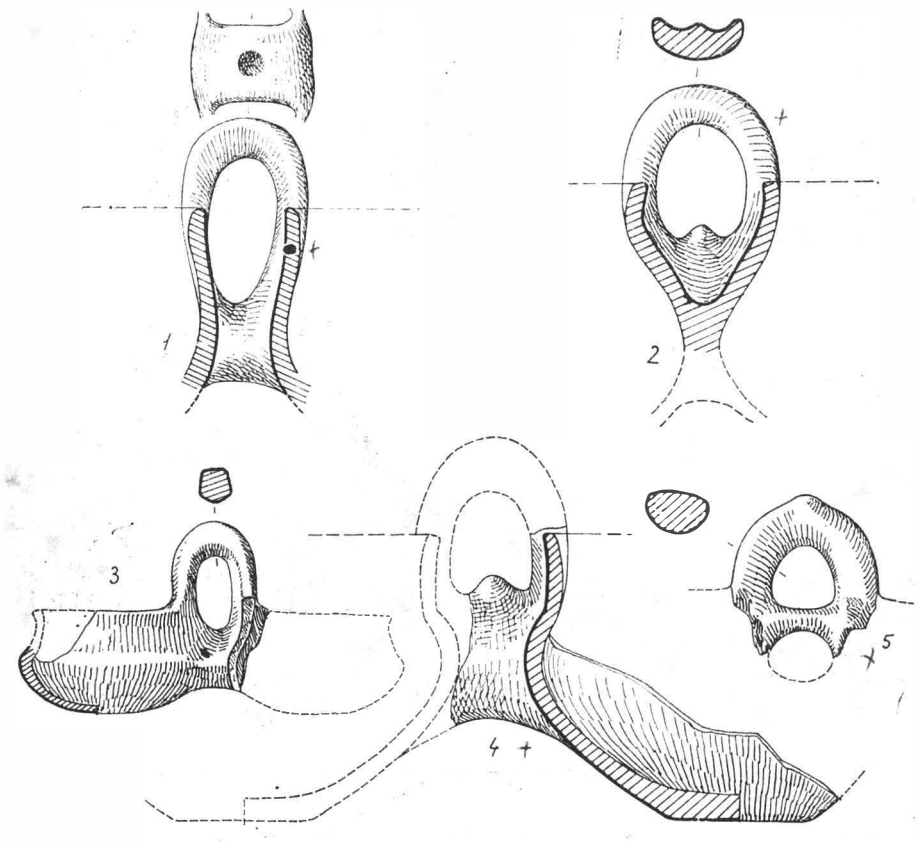

Fig. 11 Radovanu. Vase duble — epoca bronzului.

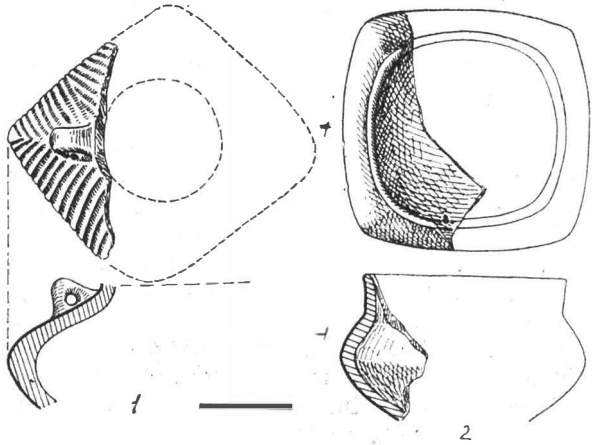

Fig. 12 Radovanu. Vase cu contur pătrat — epoca bronzului.

Alte obiecte de ceramică. În stratul epocii bronzului de pe „Gorgana a doua" s-au găsit mai multe fusaiole şi cîteva obiecte în formă de calotă sferică cu diametrul între 5,7 şi 8,8 cm, avînd pe margini cîte două sau cîte patru orificii. Nu putem preciza încă rostul acestora din urmă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Fig. 13 Radovanu. Ceramică — diverse forme — epoca bronzului.

Obiectele de os şi corn sînt relativ rare. Este vorba de sule, dăltiţe şi brăzdare de corn de cerb. O menţiune specială merită o aplică ornamentală de os de forma unui disc cu diametrul de 6 cm. Are aversul uşor bombat, fin şlefuit, ornamentat, cu cercuri incizate, unul în centru şi patru în apropierea marginii, două cîte două diametral opuse, în cruce. Pe reversul discului se văd cioturile unor „picioruşe" rupte. Execuţia aversului, respectiv şlefuirea şi ornamentarea, s-a realizat cu o măiestrie deosebită.

Obiectele de piatră descoperite pînă acum se reduc la două topoare-ciocan (fig. 15/5—6) şi o măciucă sferică, toate şlefuite, din piatră dură, de culoare cenuşiu vineţie, în prezent fragmentare, cîteva rîşniţe şi un fragment de tipar de turnat celturi de bronz. Mai numeroase par să fie în stratul epocii bronzului obiectele de silex : lame, răzuitoare şi percurtoare.

Obiecte de bronz şi activitate metalurgică. În cursul cercetărilor s-au descoperit un celt, un cuţit, două ace de cusut şi un fragment de tablă cu ornament „au repoussée", toate de bronz. Celtul are marginea îngroşată dreaptă. Cele două suprafeţe laterale mari sînt ornamentate cu linii în relief, paralele, verticale (fig. 15/1). Important este faptul că în acelaşi strat s-a găsit şi fragmentul de tipar bivalv menţionat mai sus. Tăişul celtului intră perfect în făgaşul scobit al tiparului de piatră, arătînd că piesa a fost turnată acolo, în partea de sud-est a aşezării, unde s-au mai găsit şi cîteva resturi informe de bronz de la turnare. Toate acestea constituie dovezi ale unei activităţi metalurgice locale. Cuţitul de bronz (fig. 15/2) are lama de forma unui triunghi alungit, cu o limbă pentru înmănuşare. Nu putem preciza obiectul din care provine bucata de tablă cu ornament „au repoussée".

Pentru a completa sumara noastră expunere a materialelor descoperite în aşezarea de la Radovanu mai menţionăm cantitatea destul de mare de oase din animale : boi, oi, capre, porci, cai şi cîini. Oasele n-au fost încă studiate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Urmărim în continuare relaţiile pe care le permit principalele elemente ce caracterizează complexul arheologic de la Radovanu. Ceramica constituie principalul material pentru aprecierea poziţiei culturale şi cronologice a aşezării.

Vasele (oale) ilustrate la figura 4 reprezintă aparent — prin formă, factură şi brîul de sub buză — o formă comună în spaţiul carpato-dunărean din neolitic şi pînă în vremea geto-dacilor. Totuşi dacă

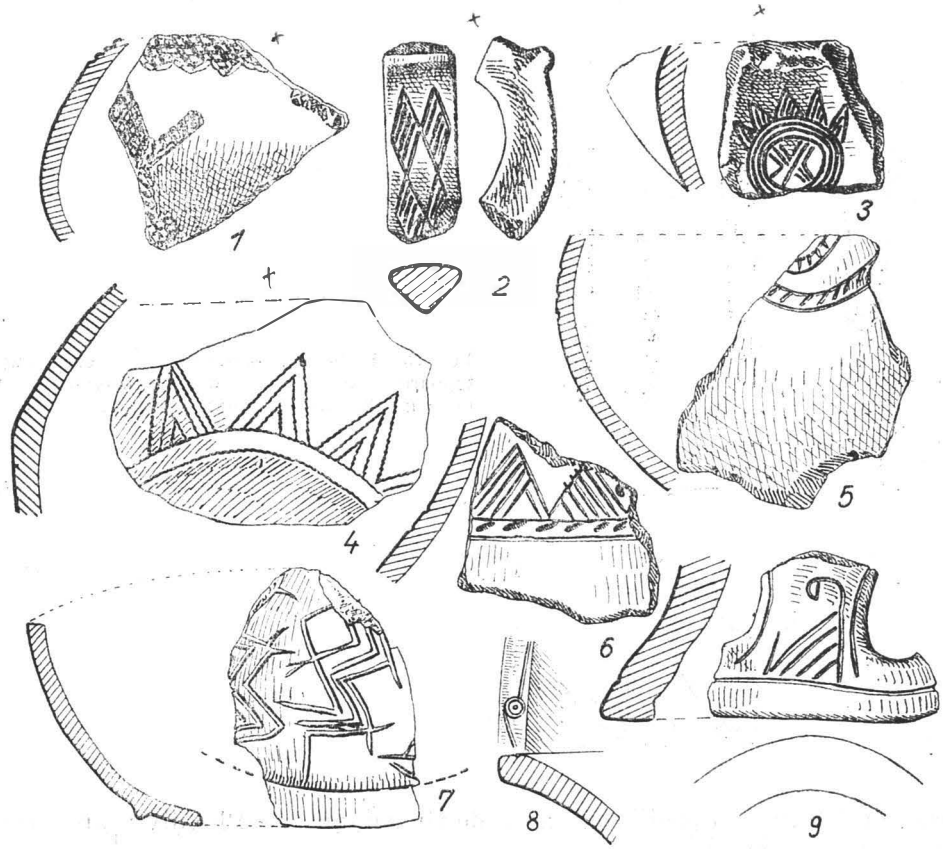

Fig. 14 Radovanu. Fragmente de vase ornamentate, 1—4 de tip Tei faza V.

le privim mai atent observăm că nu numai aspectul lor general dar şi unele elemente de amănunt sînt proprii culturii Coslogeni din sud-estul României, de la est de valea Mostiştei [1].

Castroanele de la figura 5/5—9 se aseamănă pînă la identitate, atît prin profilul lor cît şi prin aplicaţiile în relief de pe umăr, cu numeroasele exemplare descoperite în aşezările de tip Coslogeni [2].

Cănile cu marginea accentuat oblică (tipul cănilor-askoi), prezentate la figura 6/1, 2, 4 şi 7/4, reprezintă un tip rar sau aproape inexistent în culturile epocii bronzului din spaţiul carpato-dunărean. Acest tip este frecvent în spaţiul balcano-egeean din eneolitic şi pînă la începutul epocii fierului [3]. Fără a putea preciza în toate cazurile proveniența acestei forme la Dunărea de Jos, ea se explică prin influenţe sudice [4] dar şi prin transmisiuni directe ca în cazul Bronzului tîrziu de la Radovanu [5]. Cănile cu deschiderea mai largă, cu marginea dreaptă sau uşor înclinată (fig. 6/3) reprezintă, în diverse variante,

[1] Sebastian Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, Bucureşti, 1978, fig. 64/6, 65/1—4, 66/1—3, 68, 69, 75, 76/4—13.

[2] *Ibidem*, fig. 73/4—6, 87.

[3] Peter Detev, Apulum, 7/1, 1968, p. 61 şi urm., fig. 29.

[4] În diverse variante vasul askos sau derivate ale acestuia se întîlnesc în culturile Sălcuţa (D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România*, Bucureşti, 1961, p. 303, fig. 128/1), Coţofeni (Gh. Bichir, Materiale, 5, 1959, p. 277, fig. 5/1), Glina (Materiale, 6, 1959, p. 767, fig. 9) şi la Brăiliţa în mormînt tumular cu ocru din epoca bronzului (Ioan T. Dragomir, Materiale, 5, 1959, p. 679, fig. 5/2).

[5] V. Mikov şi N. Džambazov, *Devetaki*, Sofia, 1960, p. 121, fig. 91/p. Rumen Katinčarov, Thracia, I, Sofia, 1972, p. 54, fig. 9/d.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

o formă comună în culturile epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean. Cănile și cestile de la figurile 6/5, 7; 7/6, 8, 9, pot avea prototipurile în cultura Tei, dar mai curînd în cultura Zimnicea-Plovdiv [6]. Cestile cu două torți supraînălțate (fig. 8) și mai ales cele scunde cu corpul semisferic (fig. 7/1, 3, 7; 8/4, 8, 11—13), care dau o notă specifică aspectului cultural de la Radovanu, reprezintă o creație locală — pe un spațiu mai larg ce cuprinde ambele maluri ale Dunării între Oltenița și Zim-

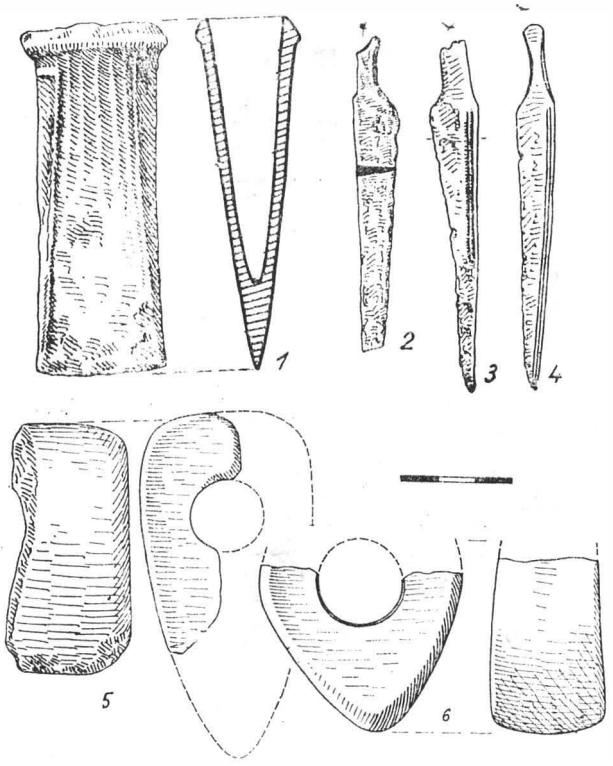

Fig. 15 Radovanu (așezare). 1—2 celt și cuțit de bronz, 5—6 topoare — ciocan de piatră; Radovanu — „Valea Coadelor", mormînt, 3, cuțit de bronz; Chirnogi, passim, 4, cuțit de bronz.

nicea — , pe baza unei forme cu profil mai înalt, de tip Zimnicea —Plovdiv [7], preluate și de cultura Coslogeni într-o etapă anterioară [8].

Vasele bitronconice înalte (amfore) cu două, uneori cu patru, toarte constituie o formă frecventă în așezarea de la Radovanu (fig. 5/1—4; 9). Asemenea vase s-au descoperit în mai multe așezări Coslogeni de la est de valea Mostiștei [9], precum și în complexe de tip Zimnicea-Plovdiv [10]. Originea acestei forme este egeo-anatoliană, fiind frecventă în Balcani în Bronzul timpuriu, respectiv în mileniul al III-lea î.e.n. (perioadă de tranziție la epoca bronzului, conform periodizării adoptate de arheologia românească).

Chiupurile (fig. 10), vase mari cu pereții groși, realizate într-o manieră tehnică aparent mai avansată decît aceea obișnuită în mediul în care apar, nu au antecedente la Dunărea de Jos. Amintesc marile vase din depozitele unor clădiri egeo-anatoliene de la sfîrșitul epocii bronzului. Atît după aspectul tehnic cît și după unele detalii ale profilului lor, par a fi imitații ale vaselor cu aceeași funcție, lucrate la roată, din zona egeo-anatoliană.

În așezarea de la Radovanu s-au găsit fragmente din șase vase duble („solniță") (fig. 11). Acest tip de vas nu este cunoscut în cultura Coslogeni și nici în culturile Monteoru, Tei și Noua. În Oltenia vasul „solniță" este cunoscut în cultura Gîrla Mare [11], care l-a preluat de la cultura Vatina din Banat[12].

[6] Petre Detev, Arhcologija, Sofia, 6, 1964, 4, p. 66 și urm. A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 18, 1973, p. 83 și urm.

[7] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, pl. VIII.

[8] Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 127, fig. 64/2.

[9] *Ibidem*, fig. 63/4—5; 65/6, 10, 12; 66/5—6, 71/3; 77/6, 11.

[10] Peter Detev, *op. cit.*, p. 66 și urm.

[11] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*. Craiova, 1939, p. 127, fig. 161. Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna*, București, 1961, pl. LXII, 59; LXXXVII, 370.

[12] Emil Moscalu, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Vasul apare în cadrul culturii Zimnicea-Plovdiv, fiind deocamdată cunoscut doar din depozitul de la Plovdiv [13]. Cultura Zimnicea-Plovdiv se sincronizează cu Verbicioara IV și cu Tei IV [14]. Relațiile strînse și împrumuturile culturale, între cele trei culturi la orizontul cronologic menționat sînt clar precizate [15]. Și totuși pînă în prezent nu cunoaștem vase duble în cultura Verbicioara și nici în cultura Tei, nici în fazele lor timpurii și nici în a IV-a fază a lor. Vasele duble sînt atestate însă în Oltenia, din vecinătatea Dunării, prin mai multe exemplare, în complexe Gîrla Mare în formele ei „clasice", respectiv pînă în faza a III-a, fază ce corespunde fazei Verbicioara IV, deci în perioada în care evolua cultura Zimnicea-Plovdiv. În Oltenia vasele duble își continuă existența într-o formă evoluată, specifică perioadei finale a epocii bronzului[16] ilustrată de aspectul cultural mixt Verbicioara V — Gîrla Mare IV și se vor menține și în perioada imediat următoare a Hallstatt-ului timpuriu [17]. Nu cunoaștem încă în aria de bază (de la sud de Dunăre) a culturii Zimnicea-Plovdiv aspectul său tîrziu corespunzător bronzului final, dar recunoaștem masiva contribuție a culturii Zimnicea-Plovdiv în structura complexului Radovanu prin mai multe elemente inclusiv prin vasele duble. Acestea se deosebesc de cele din faza finală a bronzului din Oltenia.

Vasele „pătrate" din așezarea de la Radovanu (fig. 12) atestă pătrunderi și din sudul Olteniei. Fragmentul de ceașcă „pătrată" cu pliseuri, cu luciu metalic de culoare neagră (fig. 12/1) sincronizează complexul Radovanu în faza finală a epocii bronzului din Oltenia [18].

Cele cîteva fragmente de vase cu ornamente tipice fazei a V-a a culturii Tei (fig. 14/1—4) subliniază în același sens poziția cronologică a așezării de la Radovanu.

Celtul de bronz descoperit la Radovanu (fig.15/1) aparține unui tip specific pe un spațiu relativ restrîns ce cuprinde sudul României și nordul Bulgariei. Are analogii la nord de Dunăre în exemplarele izolate de la Frătești (jud. Giurgiu) [19] și Orodel (jud. Dolj) [20], iar la sud de Dunăre în depozitele de Gorsko Kosovo (reg. Sevlievo) [21] și Vărbica (reg. Plevna) [22].

Cuțite de bronz asemănătoare celui descoperit în așezare (fig. 15/2) s-au mai găsit unul într-un mormînt de înhumație descoperit tot la Radovanu (fig. 15/3), pe panta nordică a „Văii Coadelor" [23], la circa 3 km distanță de „Gorgana a doua" și un altul (fig. 15/4) găsit întîmplător la Chirnogi la 11 km de Radovanu.

Înainte de a discuta problemele generale ale complexului arheologic de la Radovanu e necesar să menționăm cîteva descoperiri ce aparțin aceluiași tip cultural.

La *Chirnogi*, pe terasa înaltă a Dunării, în punctul numit „Miroi" s-au găsit mai multe fragmente ceramice dintre care unele identice cu cele descoperite în așezarea epocii bronzului de pe „Gorgana a doua" [24].

Cu prilejul săpăturilor făcute la *Căscioarele* (jud. Călărași) pe „Ostrovel" în tell-ul neolitic (Boian-Gumelnița) [25] s-au identificat mai multe gropi cu ceramică în mare măsură identică cu aceea descoperită în așezarea de la Radovanu. În ansamblu prezintă toate elementele specifice la Radovanu, inclusiv vasele duble. În plus în gropile de pe „Ostrovel" au apărut și vase bitronconice cu suprafața neagră lucioasă cu caneluri. În măsura în care ceramica din gropile de la Căscioarele reprezintă un complex unitar, el reflectă începutul tranziției la epoca hallstattiană [26].

În zona cimitirului de la Zimnicea (jud. Teleorman) aparținînd culturii Zimnicea-Plovdiv [27] s-au găsit fragmente de vase, urme ale unei locuiri posterioare cimitirului menționat. Ceramica prezintă analogii clare cu ceramica de la Radovanu. Un fragment de ceașcă „pătrată" neagră lucioasă cu pliseuri paralele asigură sincronizarea cu așezarea de la Radovanu.

[13] Informație D. Berciu.

[14] A. D. Alexandrescu, *op. cit.* p. 84

[15] Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 79 și urm.

[16] Ion Chicideanu, *Cu privire la sfîrșitul epocii bronzului în sudul Olteniei în lumina săpăturilor de la Bistreț*, comunicare ținută la Colocviul al XII-lea al Secției de comună primitivă a Institutului de arheologie, 1—3 decembrie 1983.

[17] D. Berciu, *op. cit.*, fig. 200. Idem, Arhivele Olteniei, XXI, Nr. 119—124, 1942, 1053, fig. 5.

[18] Idem, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 171—175.

[19] Informație C. Isăcescu.

[20] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 134, fig. 174.

[21] V. Mikov, *Stations et trouvailles*, Sofia, p. 56, fig. 56/2—3.

[22] Teodora Kovaceva, Arheologija Sofia, 9, 1967, 2, p. 51 și urm., fig. 3—4.

[23] Eugen Comșa, SCIV, 15, 1964, 1, p. 127, fig. 2.

[24] Informația Barbu Ionescu.

[25] Gheorghe Ștefan, Dacia, 2, 1925, p. 161; Vladimir Dumitrescu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 218.

[26] Am văzut unele materiale prin bunăvoința colegei Silvia Marinescu-Bîlcu.

[27] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Văzînd în 1974 materiale din așezarea din epoca bronzului de la Radovanu, cercetătoarea Goranka Tončeva de la Sofia ne-a informat că în zona învecinată de la sud de Dunăre s-au identificat așezări cu ceramică identică.

Încercăm în continuare, pe baza materialelor descoperite în așezarea de la Radovanu și a informațiilor de care dispunem în stadiul actual al cercetărilor referitor la Bronzul tîrziu de la Dunărea de Jos, să precizăm poziția culturală și cronologică a așezării de la Radovanu.

Analiza ceramicii din așezarea de la Radovanu ne-a arătat că unele forme sînt asemănătoare sau chiar identice cu tipuri de vase din cultura Coslogeni (fig. 4 ; 5/5—9 ; 9), care în Bronzul tîrziu ocupa Cîmpia Română de la est de Mostiștea, Dobrogea și nord-estul Bulgariei. Alte tipuri ceramice se leagă strîns de forme sudice de caracter Zimnicea-Plovdiv și totuși rareori sînt identice cu acestea. În realitate, noi nu cunoaștem încă orizontul cultural specific perioadei bronzului final din aria culturii Zimnicea-Plovdiv de la sud de Dunăre. Aceasta nu ne împiedică să considerăm o întreagă serie de vase (fig. 6/1—2, 4—5, 7—8 ; 7/1, 3, 7, 9 ; 8/1, 4, 8, 11—13 ; 10 ; 11) de evidentă origine sudică și să presupunem că orizontul cultural posterior culturii Zimnicea-Plovdiv va fi caracterizat în viitor în mare măsură tocmai prin formele sudice de la Radovanu.

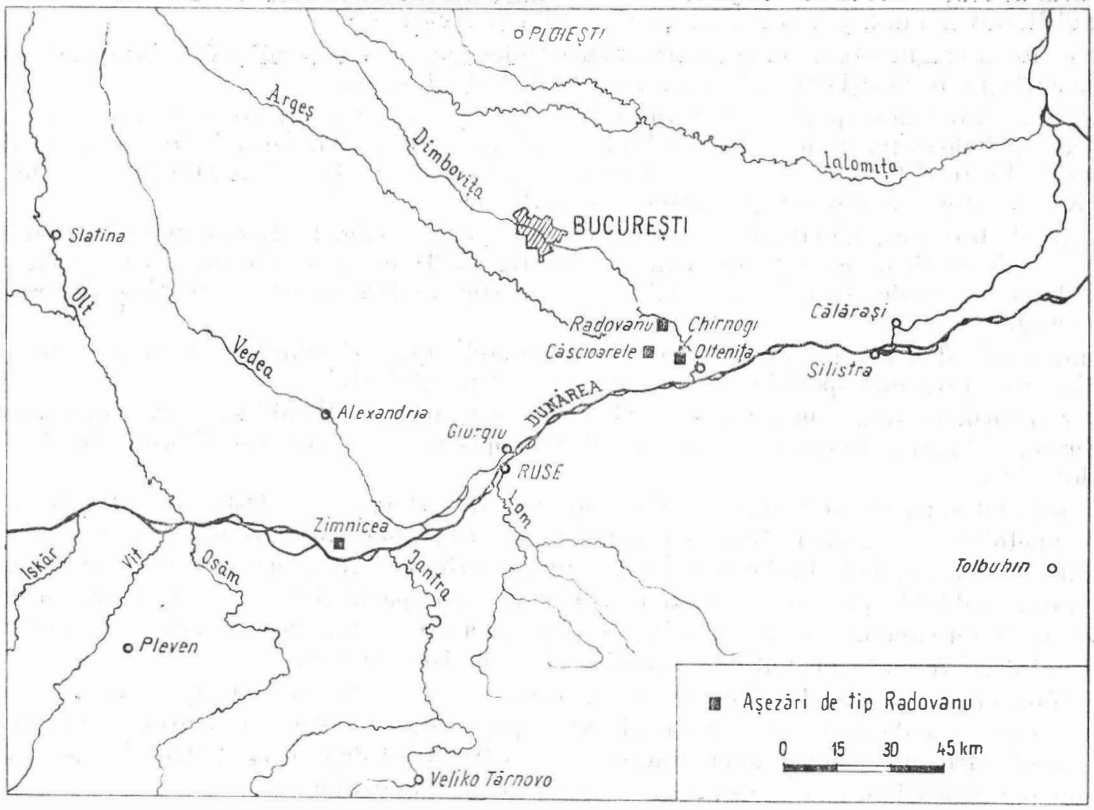

Fig. 16 Harta descoperirilor de tip Radovanu.

Poziția geografică a complexului de tip Radovanu se apreciază în prezent, cu aproximație, pe baza celor cîteva puncte cu materiale proprii acestui tip : Radovanu, Chirnogi, Căscioarele și Zimnicea, deci malul stîng al Dunării dintre Chirnogi la est și Zimnicea la vest, plus un spațiu încă nedelimitat din dreapta Dunării. Această situație ridică în mod inevitabil problema relațiilor complexului cultural Radovanu cu cultura Tei. Aceasta a avut ca teritoriu de bază centrul Cîmpiei Române, inclusiv malul stîng al Dunării, aproximativ dintre valea Mostiștea și orașul Zimnicea. (Nu facem abstracție de cîteva descoperiri Tei, în special din fazele III și IV din nordul Bulgariei.) În microzona localităților Radovanu, Chirnogi și Căscioarele sînt atestate așezări de tip Tei din fazele III și IV. La nivelul cronologic corespunzător fazei Tei V același spațiu este populat de purtătorii complexului cultural Radovanu. Aspectul

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

general deosebit a celor două unităţi culturale este evident. Deci într-o vreme în care în zona oraşului Bucureşti continua evoluţia culturii Tei sub forma fazei V, de-a lungul Dunării situaţia etno-culturală era modificată.

Apreciată în ansamblu, ceramica din aşezarea de la Radovanu se deosebeşte de aceea din numeroasele aşezări Coslogeni de la est de Mostiştea. Deosebirea constă în superioritatea calitativă a ceramicii dar mai frapant în procentul mult mai mare de forme specific sudice din aşezarea de la Radovanu, caşi în cele de la Căscioarele, Chirnogi şi Zimnicea care împreună definesc complexul pe care îl denumim de tip Radovanu. Acesta este rezultatul unor interferenţe culturale între culturile Coslogeni şi Zimnicea-Plovdiv care începuseră înainte de constituirea complexului Radovanu. La nivelul fazei Tei IV vase de tip Zimnicea-Plovdiv apăruseră în mediul Coslogeni din zona inferioară a Mostiştei şi chiar mai departe spre răsărit. În perspectiva actuală, vedem apariţia complexului Radovanu ca un stadiu al procesului de fuziune etno-culturală între elemente nord-pontice, istro-pontice şi balcanice. Sinteza Coslogeni a constituit prima etapă, iar sinteza Radovanu a doua etapă pe linia aceleiaşi evoluţii. Comparînd tipul aşezărilor, tipurile de locuinţe, întregul inventar al aşezărilor şi în special ceramica, constatăm un nivel de viaţă sensibil mai ridicat în complexul Radovanu decît în cultura Coslogeni. Această situaţie este consecinţa evoluţiei pe care am încercat s-o schiţăm.

Într-o apreciere generală, mai veche, asupra descoperirilor de la Radovanu, am considerat că acestea corespund fazei tîrzii (a III-a) a culturii Coslogeni. Am subliniat atunci că aspectul Radovanu are în conţinutul său elemente sud-dunărene pe care le putem urmări pînă în Valea Mariţei. Cronologic am considerat că aspectul Radovanu reprezintă o ultimă manifestare a epocii bronzului din sudul României pe care am sincronizat-o cu orizontul Verbicioara V din Oltenia[28]. În aşezarea de la Radovanu n-a apărut nici un element hallstattian. Aşezarea de la Căscioarele — de tip Radovanu — prezintă unele trăsături proprii Hallstatt-ului timpuriu.

Problema sfîrşitului epocii bronzului din sudul Munteniei capătă aspecte noi prin recentele cercetări de la Chitila-Bucureşti [29] . Prin săpăturile de salvare efectuare la Chitila în anii 1982—1984 a fost identificată o aşezare cu un conţinut deosebit de complex. Acolo au apărut tipuri de vase de tip Radovanu, mai puţine de tip Tei V, resturi ceramice specifice fazei finale a bronzului din Oltenia, Verbicioara V (Işalniţa, Bistreţ), dar şi materiale proprii Hallstatt-ului timpuriu din Banat, de tipul Susani. Faţă de asemenea complexitate culturală, care ridică inevitabil semne de întrebare, ţinem să menţionăm cîteva realităţi. Cesti „pătrate" negre lustruite cu pliseuri, cunoscute pentru prima dată în sudul Olteniei, au apărut la Radovanu şi la Zimnicea într-un mediu „curat" Radovanu. La Bistreţ ceramica Bronzului tîrziu specific Olteniei se asociază cu ceramică proprie nu Bronzului, ci celui mai vechi aspect hallstattian din Banat. Chiar în lipsa unor situaţii stratigrafice clare considerăm că asocierea complexă de la Chitila este posibilă. Trebuie să mai subliniem că o problemă rămasă de multă vreme în suspensie, problema sfîrşitului culturii Tei, şi-a găsit rezolvarea prin cercetările de la Chitila.

II. Aşezarea geto-dacică

DONE ŞERBĂNESCU

Observaţiile stratigrafice asupra stratului de cultură geto-dacic au permis delimitarea a trei niveluri de locuire. În nivelul de locuire inferior, gros în medie de 30 cm, s-au putut surprinde numai resturi parţiale de locuinţe incendiate, deoarece, după cum s-a constatat, ruinele lor au fost demolate, locul nivelat, iar chirpicul aruncat în gropi. În nivelul al doilea, s-a putut surprinde şi înregistra conturul locuinţelor. Ultimul nivel de locuire a fost distrus în cea mai mare parte de lucrările agricole; din sărăcia materialului, din lipsa gropilor care să coboare din acest nivel şi a construcţiilor deducem că a fost o locuire sporadică, de scurtă durată, pe o suprafaţă restrînsă. De fapt acest nivel de locuire nu a fost surprins stratigrafic în toate secţiunile trasate.

În prima fază de locuire geto-dacică, cu toate că pantele naturale, foarte abrupte, îi ofereau aşezării o poziţie de cetate naturală, locuitorii au fortificat locul pe laturile de sud şi est cu un şanţ în forma literei U, situat chiar la marginea aşezării, uneori chiar pe pantă, avînd adîncimea între 3,20 — 3,80 m

[28] Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 143 şi urm.

[29] V. Boroneanţ. Thraco-Dacica, 5, 1984, p. 156 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

faţă de nivelul de călcare şi lăţimea între 3,75 — 4,20 m. Şanţul a fost interceptat pînă în prezent prin patru secţiuni şi s-a constatat că are traseul după configuraţia terenului, urmărind marginea terasei. În stadiul actual al cercetărilor nu putem să precizăm dacă şanţul a avut val de apărare sau palisadă şi dacă înconjura întreaga aşezare, acest lucru urmînd să-l stabilim în urma cercetărilor viitoare.

Într-o etapă următoare de locuire se renunţă la şanţul de apărare, dovadă că este repede umplut şi nivelat cu un strat gros de pămînt galben, poate chiar cu cel care a rezultat din săparea şanţului, şi în nivelul al doilea de locuire s-a constatat prezenţa unei vetre pe locul unde fusese traseul şanţului.

Locuinţele cercetate în nivelul al doilea sînt locuinţe de suprafaţă construite în tehnica tradiţională, din pereţi de nuiele lipiţi cu lut, cu feţele interioare bine netezite, uneori spoite cu o substanţă alb-gălbuie, au formă dreptunghiulară cu lăţimea între 4 şi 6 m, iar lungimea între 8 — 12 m. Din locuinţe nu lipseşte vatra, situată de obicei pe latura de nord; uneori sînt prezente şi cîte două vetre în aceeaşi locuinţă.

Vetrele au forma circulară, cu diametrul între 0,90 — 1,20 m şi sînt amenajate pe lut bătut sau pe pietriş de rîu. Deseori lîngă vetre au fost descoperite vase, fragmente de chiupuri unele îngropate mai mult de jumătate.

Casele erau acoperite în general cu trestie sau paie. Descoperirea a numeroase fragmente de ţigle şi olane pune problema dacă unele din aceste construcţii vor fi fost acoperite cu astfel de materiale. Nu s-au găsit pînă în prezent ţigle şi olane masate în ruinele unei locuinţe, aşa cum ar fi fost de aşteptat, şi nu s-a putut întregi nici un exemplar. Aceste materiale se găsesc împrăştiate în nivelul de locuire sau aruncate în gropi. Nu s-au făcut pînă în prezent investigaţii fizico-chimice pentru a se stabili proveniența ţiglelor şi olanelor, dar cercetătorii cetăţii de la Popeşti, unde s-au găsit asemenea materiale, susţin că au fost fabricate pe loc după modele greceşti [1]. Ţigle şi olane în număr mare s-au mai găsit şi în cetăţile geto-dacice de la Zimnicea şi Barboşi [2].

După inventarul găsit în două locuinţe deducem că acestea aveau destinaţii deosebite. În locuinţa nr. 1/1971, a fost descoperit lîngă vatră inventarul unui bijutier, compus dintr-o ştanţă din bronz de formă tronconică, care avea în relief redată pozitiv imaginea zeiţei Atena Partenos, dornuri, o dăltiţă cu gura curbată, o lingură de turnat, creuzete, tipare în care se turnau bare de metal (fig.3/1—4). Ştanţa servea probabil la decorarea obiectelor de podoabă. În două gropi, care depindeau de locuinţă, s-au descoperit zgură, cenuşă şi metal rămas de la turnare. Nu s-a făcut încă analiza chimică a resturilor de metal de pe creuzetele şi tiparele recoltate din locuinţă şi din gropi, pentru a se stabili dacă, pe lîngă obiecte de podoabă din bronz, în atelier se făureau şi obiecte din argint, dar este de presupus. Descoperirea lîngă obiectele menţionate a unei pastile monetiforme din argint, probabil un rebut, slab ştanţată, cu greutatea de 0,85 g şi diametrul de 18 mm, ne face să presupunem că şi în dava de la Radovanu se băteau monede, probabil drahme de tip Alexandru-Filip al III-lea Aridaios, şi aceasta în ultima perioadă a emisiunii, cînd constatăm că greutatea monedelor este mai scăzută [3].

O altă locuinţă, locuinţa nr. 2/1971, situată imediat la sud de locuinţa nr. 1, este o locuinţă sanctuar, întrucît pe latura ei de nord-est s-a găsit o vatră bombată, ornamentată cu cercuri, în jurul căreia se aflau două cupe cu picior, cu cupa în patru colţuri, numite şi sfeşnice sau opaiţe, folosite după cum afirmă unii cercetători la libaţii [4].

În preajma locuinţelor şi în interiorul lor au fost descoperite numeroase gropi de formă cilindrică sau conică, cu pereţii mai mult sau mai puţin înclinaţi. În gropi s-a găsit cenuşă, uneori chirpic ars, oase de animale şi fragmente ceramice sau chiar vase întregi. În numeroase cazuri gropile aveau un strat de pămînt galben pus drept capac. Desigur aceste gropi au fost folosite pentru păstrat provizii şi apoi unele din ele au devenit gropi menajere. În apropierea locuinţei cu caracter de cult, a fost descoperită însă o groapă în care erau depuse, cu gura în jos, două vase de mari dimensiuni, un vas clopot, lucrat cu mîna, care prin forma sa este caracteristic primei faze a Latène-ului geto-dacic (fig. 1/4) şi un vas-amforă din pastă cenuşie lucrat la roată (fig. 1/5). Prin conţinutul şi poziţia ei

[1] Radu Vulpe, *Aşezări getice din Muntenia*, Bucureşti, 1966, p. 35.

[2] Nicolae Gostar, *Cetăţi dacice din Moldova*, Bucureşti, 1969. Alexandrina D. Alexandrescu, *Cetatea geto-dacică de la Zimnicea*, comunicare prezentată la colocviul „Geto-dacii din Cîmpia Română", la M.I.M.B., mai, 1979.

[3] Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973, p. 332.

[4] G. Trohani, Cercet. Arh., 1, 1975, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

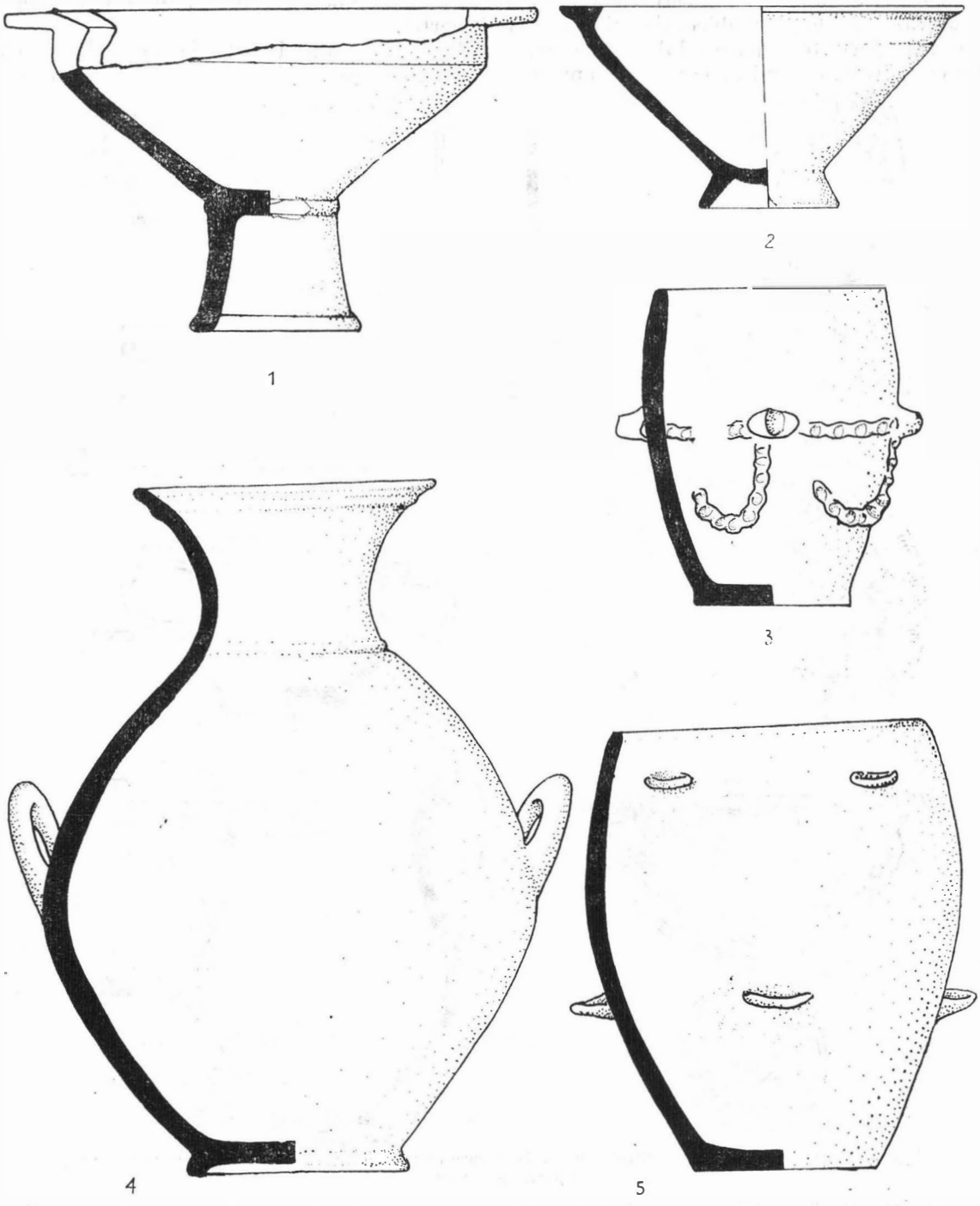

Fig. 1. Radovanu. 1, 3, 5 vase lucrate cu mîna; 2,4 vase lucrate la roată. Epoca geto-dacă.

considerăm că această groapă a avut un caracter ritual, iar vasele au fost depuse cu prilejul unuiceremonial religios, manifestare ce credem că a avut loc la scurt timp după ce comunitatea geto-dacică şi-a ales locul drept reşedinţă. Gropi rituale în preajma locului de cult s-au descoperit şi în alte aşe-

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

zări geto-dacice, exemplu la Popeşti-Novaci [5] şi la Vlădicească unde într-o groapă rituală s-au descoperit 20 de vase întregi şi un obiect de cult din corn de cerb [6].

Marea majoritate a materialului arheologic recoltat din locuinţele geto-dacice şi din niveluri de locuire o constituie ceramica, care este reprezentată de toate categoriile cunoscute în această epocă.

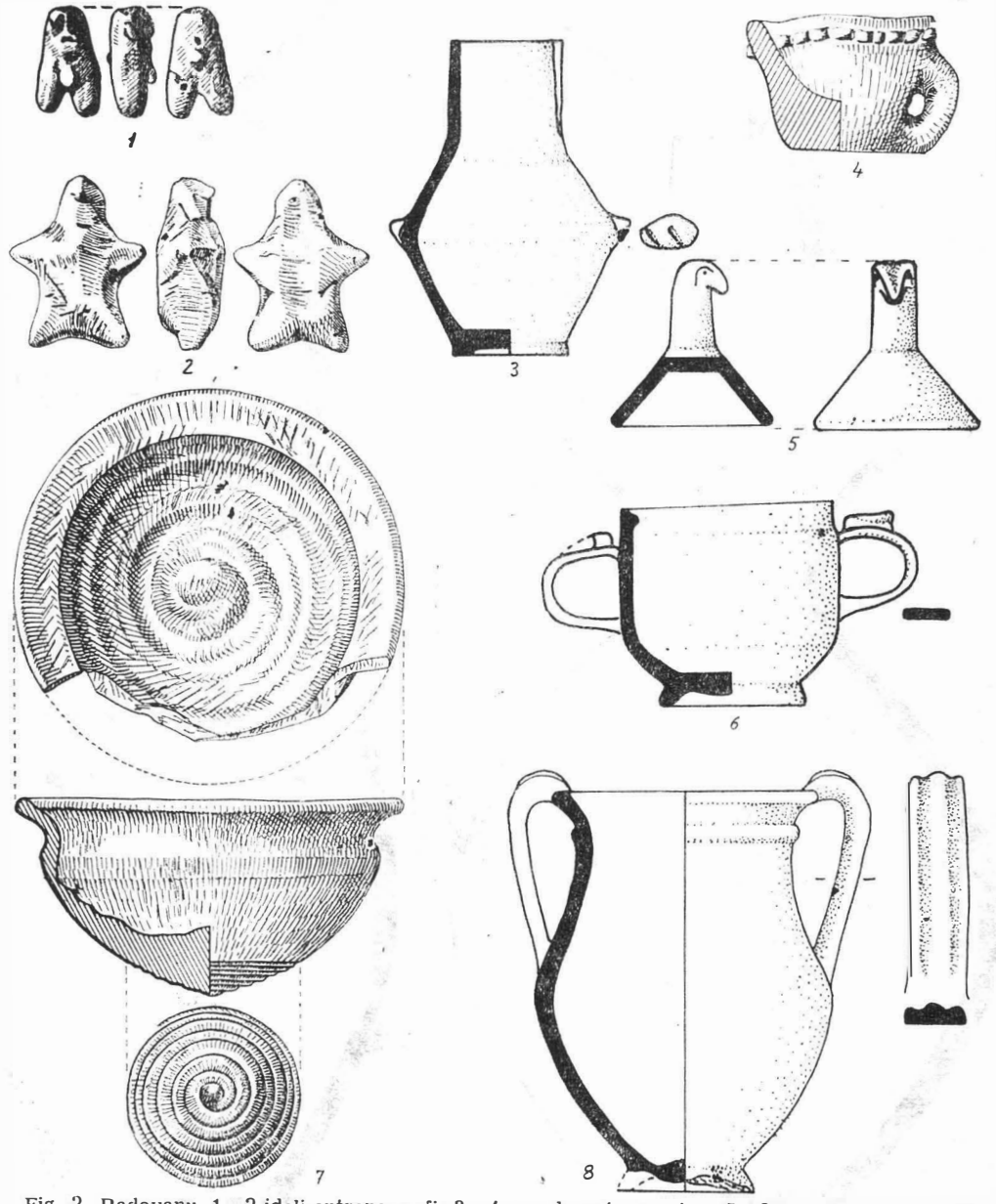

Fig. 2. Radovanu. 1—2 idoli antropomorfi; 3—4 vase lucrate cu mîna; 5—8 vase lucrate la roată. Epoca geto-dacă.

Din categoria ceramicii poroase, lucrată cu mîna menţionăm căţuia cu o toartă, rar cu două torţi, sau decorată cu brîu alveolat sub buză (fig. 2/4), vasul de lut cu picior cu cupa în patru colţuri, vasul-borcan şi vasul urnă (fig. 1/3).

[5] Radu Vulpe şi colaboratori, SCIV, 1, 1955, 1—2, p. 245; Radu Vulpe, *op. cit. Aşezări gotice din Muntenia*, Bucureşti 1966, p. 34.

[6] Cercetări Done Şerbănescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Din categoria ceramicii lustruite, lucrate cu mîna, relevăm fructiera (fig. 1/1), uneori cu piciorul ajurat, vasul piriform, cana cu o toartă, vasul cu gît cilindric (fig. 2/3), cupa emisferică sau conică, capacul şi vasul tronconic.

Din categoria ceramicii lucrate la roată face parte o gamă mai bogată de tipuri şi variante : cana cu fundul inelar, oala cu două torţi (fig. 2/8), strachina cu picior sau cu fundul inelar, farfuria, castro-

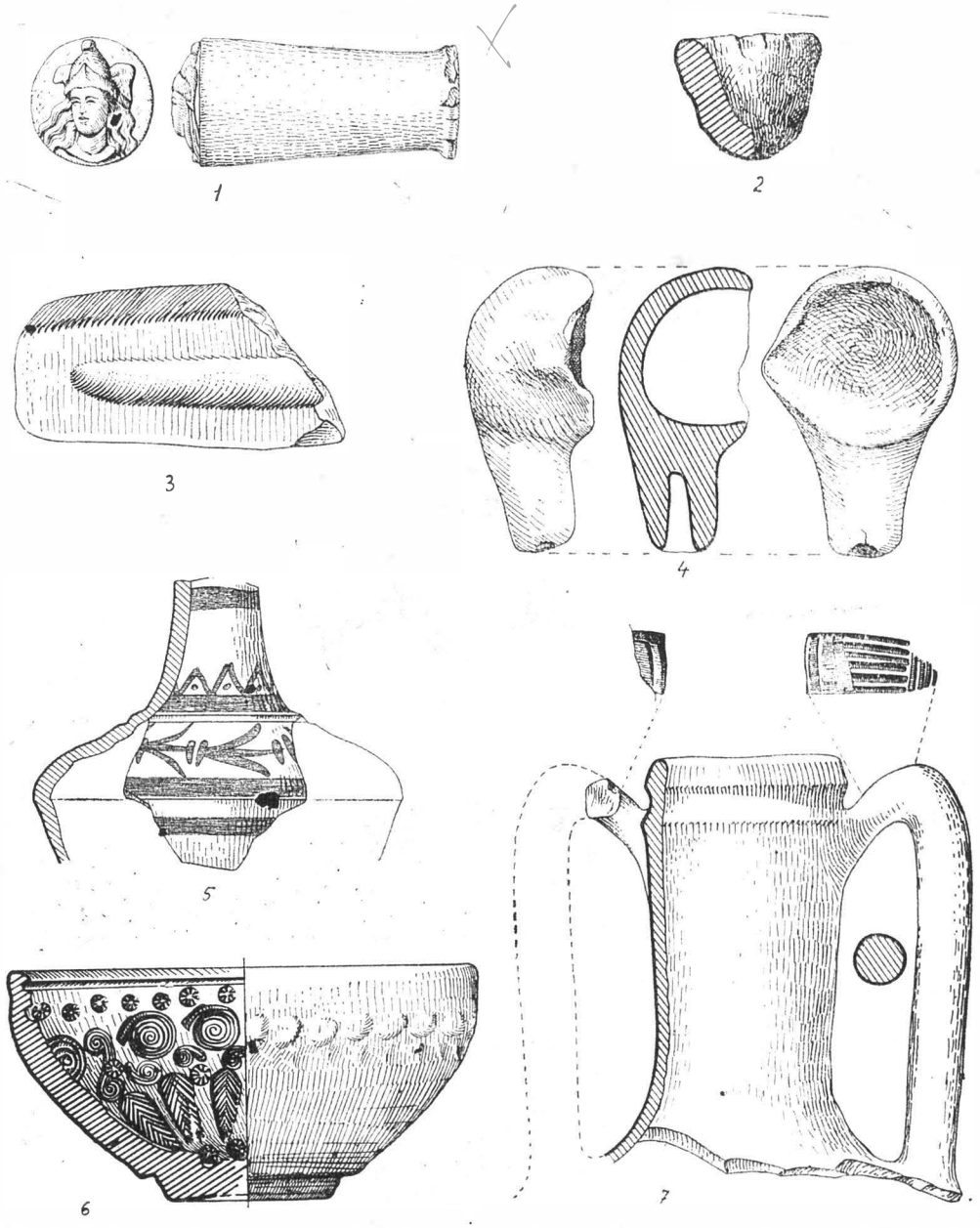

Fig. 3. Radovanu. 1 ştanţă decorativă; 2 creuzet; 3 tipar; 4 lingură pentru turnat metalul topit; 5 fragment de vas elenistic; 6 tipar pentru cupe getice cu decor în relief; 7 amorfă geto-dacică cu ştampilă anepigrafă. Epoca geto-dacă.

nul, capacul uneori cu apucătoarea în formă de cap de pasăre (fig. 2/5), fructiera, strecurătoarea, cupele conice, cupele emisferice (fig. 2/7), ceaşca cu două torţi (fig. 2/6), cupa cu decor în relief, amfora (fig. 3/7), chiupul de mari dimensiuni.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

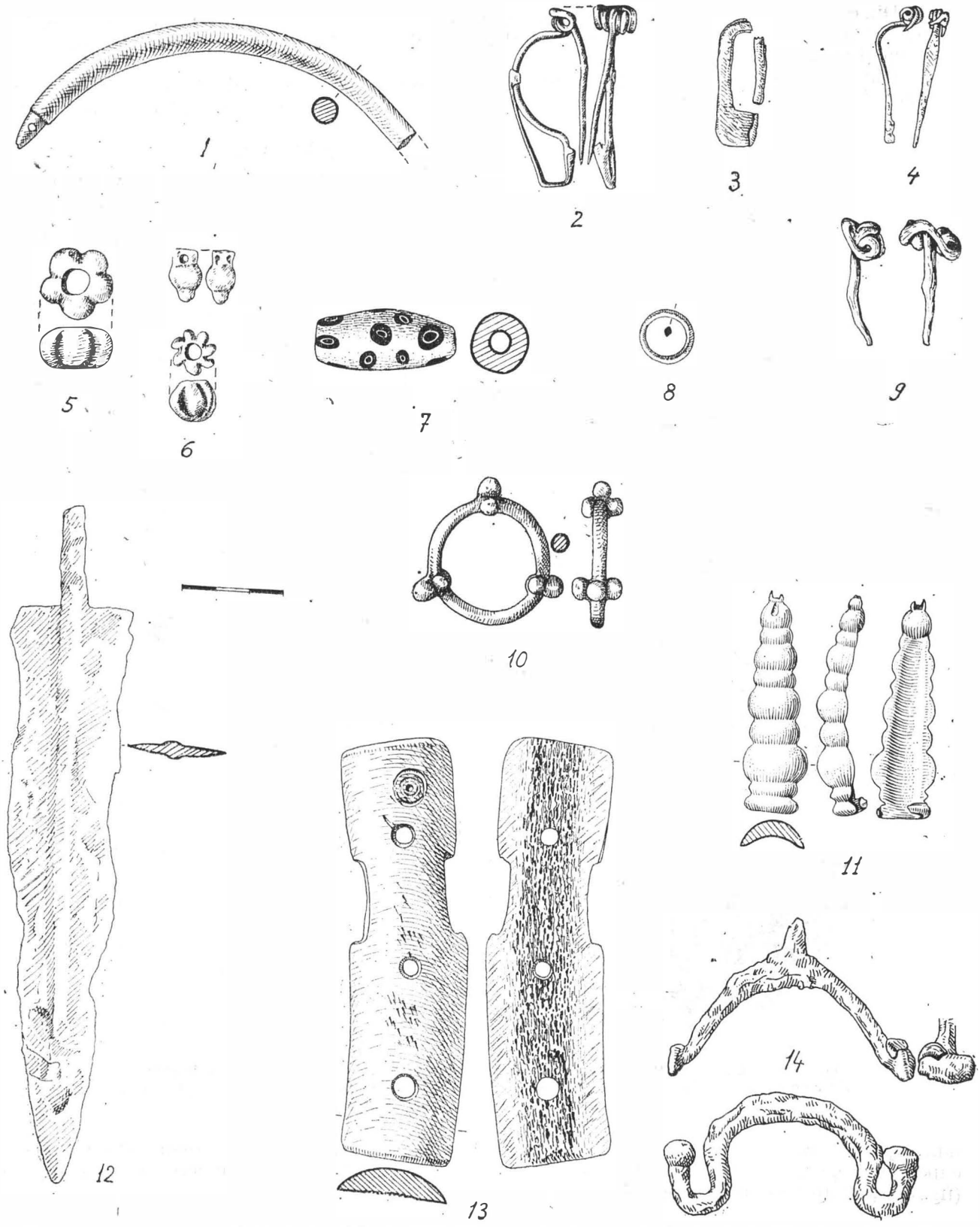

Fig. 4. Radovanu. 1—11 obiecte de podoabă din bronz argint şi sticlă; 12 pumnal; 13 mîner de pumnal din os; 14 pinten; 15 tortiţă din fier. Epoca geto-dacă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

În toate nivelurile de locuire geto-dacice s-au găsit fragmente ceramice elenistice provenind de la amfore de tip Rodos sau „Cos", neștampilate, fragmente de la diferite vase decorate cu firnis negru sau cu vopsea (fig. 3/5), iar din primul nivel de locuire provin cîteva fragmente de cupe elenistice cu decor în relief.

Dintre unelte și obiecte de metal sînt prezente secerile, cuțitele, cosoarele, dălțile din fier și acele din bronz. Arme: un călcîi de lance, un pumnal (fig. 4/12), care își găsește cele mai apropiate analogii la Vlădicească [7], vîrfuri de săgeți de fier de formă conică și de bronz în trei muchii de tip „scitic". În nivelul al doilea sînt prezenți pintenii de formă aproximativ semicirculară, ce au la capete cîte un buton, iar spinul de formă conică (fig. 4/14) și un mic fragment dintr-o cămașă de zale. Obiectele de lut și piatră: diferite tipuri de fusaiole, greutăți de lut, lustruitoare sau calapoade pentru modelatul vaselor, opaițe, un suport, jetoane din cioburi rotunjite, rîșnițe de piatră dreptunghiulare și rotative, cute paralelipipedice, uneori perforate la capete. Un loc aparte îl ocupă figurinele antropomorfe masculine, lucrate foarte rudimentar, unele avînd totuși indicate părți anatomice (fig. 2/1—2).

Din nivelul al doilea provine un frumos opaiț de bronz împodobit cu reprezentări zoomorfe [8].

Obiecte de podoabă: două verigi de bronz ornamentate cu trei grupe de cîte trei proeminențe (fig. 4/10), o brățară de argint cu noduri spirale, un cercel, o aplică de argint, mici verigi de bronz (fig. 4/8), un fragment de brățară cu șarnieră (fig. 4/1), mărgele de sticlă (fig. 4/5—7), oglinzi de metal alb și fibule dintre care remarcăm o fibulă de bronz de tip celtic de schema Latène C_2, descoperită în primul nivel de umplere al șanțului de apărare (fig. 4/2). Celelalte fibule, descoperite în nivelul al doilea (fig. 4/3—4,9), caracteristice civilizației geto-dacice, sînt databile în secolul I î.e.n. [9].

Monedele descoperite în stratul de cultură geto-dacic, după emitenți, se împart astfel: monede grecești, trei exemplare, din care două monede de bronz sînt emise de orașul Callatis, datate în secolele III—II î.e.n. [10] și o tetradrahmă de argint emisă de Thasos, de tipul Dionysos-Herakles, fourrée, avînd pe revers o monogramă care o situează ca dată de emisie în al doilea deceniu al secolului I î.e.n. Posesorul ei, observînd că e calpă, a transformat-o în medalion. A fost descoperită pe podina unei locuințe din nivelul al doilea.

Monedele geto-dacice sînt reprezentate de patru drahme de argint de tip Alexandru — Filip al III-lea Arideul, trei didrahme de tip Vîrteju-București și o didrahmă de tip Inotești-Răcoasa, descoperită cu prilejul demontării locuinței sanctuar.

Denari romani republicani: în nivelul al doilea de locuire au fost găsiți doi denari romani republicani, primul emis de magistratul Manius Marcius, în anul 124—103 î.e.n., celălalt, un denar fourrée, este emis de magistratul Lucius Papius, anul 78—77 î.e.n.[11].

Încadrarea cronologică a „davei" de la Radovanu s-a făcut pe baza studiului ceramicii și a altor obiecte găsite în condiții stratigrafice sigure. Data de început a așezării a fost fixată, cu alt prilej [12], în secolul al II-lea î.e.n., dar în prezent în urma unor noi descoperiri putem face precizări suplimentare. În primul nivel de locuire și în primul nivel de umplere al șanțului de apărare, alături de ceramica caracteristică fazei a doua a Latène-ului geto-dacic există și forme caracteristice primei faze ca vasul clopot, fragmente de cratere și fragmente de castroane lekane. Acest aspect cultural în care coexistă formele ceramice caracteristice celor două faze a fost surprins în săpăturile de la Vlădicească și Zimnicea și încadrat din punct de vedere cronologic între 250 — 150 î.e.n. [13]. În primul nivel de la Radovanu nu apar toate formele ceramice întîlnite la Vlădicească și nici amfore ștampilate, ceea ce înseamnă că ne aflăm la limita superioară a acestui aspect cultural caracteristic fazei de tranziție între epoca timpurie și epoca clasică a Latène-ului geto-dacic. Tot în secolul al II-lea î.e.n. se încadrează și fragmentele de cupe elenistice cu decor în relief găsite în umplutura șanțului de apărare, fragmentul de brățară cu șarnieră [14] și vîrfurile de săgeți de bronz de tip „scitic" [15]. Fibula de bronz de tip celtic, descoperită în condițiile stratigrafice arătate mai sus, care din punct de vedere tipologic este de schema Latène C_2, ne asigură datarea începutului așezării de la Radovanu în jurul anului 150 î.e.n.

[7] G. Trohani, Cercet. Arh., 2, 1976, p. 97, fig. 6/1.

[8] G. Trohani și D. Șerbănescu, Muzeul Național, 2, 1975, p. 285, fig. 9/1.

[9] K. Horedt, Dacia, N. S., 17, 1973, p. 131—137; M. Babeș, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 133—134.

[10] De tip Pick, 205 și 228.

[11] Manius Marcius, Grueber, 1011, pl. XXVII/18; Lucius Papius, Sydenham, Italia 773; Grueber, 3.095, simbol 119, Crawford 384/1, Roma, anul 79.

[12] G. Trohani și D. Șerbănescu, *op. cit.* p. 286.

[13] E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983, p. 216—217.

[14] M. Babeș, *op. cit.* p. 129; G. Trohani, Cercet. Arh, II, 1976, p. 125.

[15] M. Babeș, *loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Data finală a aşezării fortificate de la Radovanu este marcată de un incendiu puternic care a mistuit toate locuinţele din nivelul al doilea, din interiorul cărora au fost recoltate unele materiale care ne ajută la precizarea momentului cînd a avut loc acest eveniment. Din lotul de monede descoperit în nivel şi în locuinţe, monedele emise de cetatea Callatis, datate în secolele III-II î.e.n. datorită condiţiilor stratigrafice în care au apărut nu ne pot ajuta, dar putem preciza că ele se aflau în circulaţie în prima jumătate a secolului I î.e.n. În privinţa drahmelor de argint de tip Alexandru — Filip al III-lea Aridaios, acestea sînt emisiuni tîrzii, şi din punct de vedere stilistic aparţin grupei a III-a după clasificarea făcută de Constantin Preda [16], iar circulaţia lor nu este exclusă la începutul secolului I î.e.n. Didrahmele de argint de tip Vîrteju-Bucureşti, fiind încadrate din punct de vedere cronologic mai larg nu ne pot ajuta la datare, în schimb didrahma de tip Inoteşti-Răcoasa, cu o singură rozetă pe avers, face parte din prima serie de emisiuni. Ea face parte din grupa de monede argintate descoperite în tezaurul de la Pipera, sau în aşezările de la Popeşti, Cindeşti, Poiana [17] şi datează în prima jumătate a secolului I î.e.n. Tetradrahma tasiană se încadrează în tipul de emisiuni bătute după anul 88 î.e.n., şi dacă ţinem seama că e calpă, înseamnă că ea nu a circulat prea mult. Denarul roman, fourrée, emis de magistratul Lucius Papius ne oferă o dată mai fermă privind sfîrşitul davei geto-dacice de la Radovanu. Denarul este datat după Grueber în anul 80 î.e.n., iar după Zydenham în anul 78—77 î.e.n. Lăsînd timp, un deceniu, ca această monedă să ajungă în lumea geto-dacică şi avînd în vedere că fiind calpă ea nu a putut circula prea mult, putem să tragem concluzia că sfîrşitul aşezării de la Radovanu a avut loc în deceniul al VII-lea din secolul I î.e.n., cel mai tîrziu în jurul anului 60 î.e.n., şi acest sfîrşit trebuie pus pe seama frămîntărilor politice care au avut loc cu prilejul întemeierii statului dac condus de Burebista. Datarea ce o propunem nu este contrazisă de celelalte descoperiri, ci ele concură la această datare. Pentru o datare a încetării activităţii în dava de la Radovanu în prima jumătate a secolului I î.e.n. pledează şi prezenţa ţiglelor şi olanelor din nivelul al II-lea. La Popeşti, palatul acoperit cu ţigle şi olane se plasează înainte de Burebista şi dispare în urma unui incendiu puternic, care ar trebui să coincidă cu perioada lui Burebista [18], iar la Zimnicea nivelul de locuinţe cu ţigle şi olane este distrus în secolul al II-lea î.e.n. [19].

În privinţa ultimului nivel Latène din dava de la Radovanu, constatat stratigrafic în unele secţiuni, în care nu s-a găsit nici un complex arheologic, considerăm că a fost creat printr-o locuire sporadică pe o suprafaţă mică şi el a fost datat [20] la începutul secolului I e.n. pe baza unui fragment de *terra sigilatta* descoperit prin cercetări de suprafaţă cu mai multe decenii în urmă.

Rezultatele săpăturilor arheologice din dava geto-dacică de la Radovanu constituie o contribuţie deosebită la cunoaşterea unui centru economic, politic, militar şi religios al lumii geto-dacice de pe cursul inferior al rîului Argeş. Datorită acestor rezultate dava geto-dacică de la Radovanu poate fi pusă alături de celelalte dave cunoscute din Cîmpia Munteniei, de la Zimnicea, Popeşti, Piscul Crăsani şi Cîrlomăneşti, cu care a fost parţial contemporană.

Résultats des fouilles de Radovanu, au lieu-dit „Gorgana a doua" (Dép. de Călăraşi). I. L'établissement de l'âge du bronze. II. L'établissement géto-dace

RÉSUMÉ

Les fouilles pratiquées au cours de la période 1971—1984 sur l'éminence dite „Gorgana a doua" à la lisière de la commune de Radovanu, de forme à peu près triangulaire et de près de 4000 m de superficie, ont mis en lumière l'existence de deux couches archéologiques. La première, d'une épaisseur moyenne de 0,60 m, correspond à un établissement de la fin de l'âge du bronze; la seconde, dont l'épaisseur est de 0,90—1 m, à un établissement de l'époque géto-dace.

[16] C. Preda, *op. cit.* p. 331—343.
[17] *Ibidem*, p. 259—267.
[18] Alexandru Vulpe, *Cetatea de la Popeşti — Novaci expresie a dezvoltării economice şi sociale a geto-dacilor din Cîmpia Română*, comunicare prezentată la colocviul „Geto-dacii din Cîmpia Română", la M.I.M.B., mai, 1979.
[19] Alexandrina D. Alexandrescu, *op. cit.*
[20] G. Trohani şi D. Şerbănescu, *op. cit.* p. 286.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

I. *L'établissement de l'âge du bronze.* Dans l'aire des fouilles, dix habitations de surface ont été identifiées. Le matériel archéologique consiste en une grande quantité de vases céramiques à l'état fragmentaire ou parfois entiers, en ossements d'animaux pour la plupart domestiques et en quelques outils de pierre, d'os ou de bronze (une hache, un couteau, des aiguilles, etc.).

La céramique présente une grande variété de formes : certaines correspondent à la perfection à celles de la culture de Coslogeni (à l'est de la vallée de la Mostiştе) ; d'autres, de types variés, représentent des formes spécifiques de la zone balkanique, ou plus précisément de la Bulgarie du nord et centrale. Dans l'ensemble, la céramique de l'établissement de Radovanu reflète une synthèse culturelle entre la culture de Coslogeni et un aspect final de l'âge du bronze du nord de la Bulgarie encore imparfaitement défini, mais dont le fonds génétique est de toute évidence la culture de type Zimnicea-Plovdiv.

Le complexe culturel du type Radovanu s'étend, au stade actuel des recherches, sur la vallée du Danube approximativement entre les villes d'Oltenița et de Zimnicea, ainsi que sur une zone plus importante certes, mais non précisée encore, au sud du Danube.

L'établissement de Radovanu est synchrone de la phase V de la culture de Tei et de la phase V de la culture de Verbicioara.

II. *L'établissement géto-dace.* La couche de culture géto-dace de Radovanu comprend trois niveaux d'habitat, dont deux attestés sur toute la surface et un troisième représentant un habitat sporadique de courte durée.

Durant la première étape d'habitat, l'établissement était fortifié par un fossé de défense en forme de *U*, auquel on renonça par la suite. Les habitations sont toutes de surface ; on relève parmi elles l'habitation d'un joailler et une habitation-sanctuaire ; l'une des habitations semble avoir été couverte à un moment donné de tuiles et de tuiles creuses. De nombreuses fosses ménagères ont été fouillées, dont l'une renfermant des dépôts rituels.

La céramique, très variée, comprend toutes les formes de vases connues chez les Géto-Daces durant la periode classique ; une place à part revient aux coupes au décor en relief, dont les unes sont des produits locaux. Le mobilier des découvertes est complété par des outils en fer, des armes, des objets de terre cuite et de pierre, des objects de parure en argent, bronze et verre, ainsi que par des monnaies grecques, géto-daces et romaines.

L'analyse du matériel archéologique récolté permet d'établir la date du début de l'établissement autour de l'an 150 av.n.è. et celle de sa fin vers l'an 60 av.n.è., fin qui doit être mise en rapport avec les troubles politiques qui ont marqué le commencement du règne du roi Burebista.

La *dava* de Radovanu a été un important centre économiue, politique, militaire et religieux des Géto-Daces établis sur le cours inférieur de la rivière Argeș.

LÉGENDES DES FIGURES

I. Fig. 1. Radovanu, l'éminence „Gorgana a doua" vue du nord-est.
Fig. 2. Radovanu. Plan des fouilles. A, B — fossés de l'âge du bronze; C — fossé de l'époque géto-dace.
Fig. 3. Radovanu. Profil du talus nord—est de la section I A.
Fig. 4. Radovanu. Céramique (pots) de facture grossière — âge du bronze.
Fig. 5. Radovanu. Céramique (1—4 anses de vases bitronconiques, 5—9 casseroles) — âge du bronze.
Fig. 6. Radovanu. Cruches et autres formes — âge du bronze.
Fig. 7. Radovanu. Vases de l'habitation nº 9 — âge du bronze.
Fig. 8. Radovanu. Tasses — âge du bronze.
Fig. 9. Radovanu. Vase — âge du bronze.
Fig. 10. Radovanu. Jarres — âge du bronze.
Fig. 11. Radovanu. Vases doubles — âge du bronze.
Fig. 12. Radovanu. Vases au contour carré — âge du bronze.
Fig. 13. Radovanu. Céramique, différentes formes — âge du bronze.
Fig. 14. Radovanu. Fragments de vases ornementés, 1—4 du type Tei, phase V.
Fig. 15. Radovanu (établissement). 1—2 hache à douille et couteau en bronze, 5—6 haches-marteaux en pierre; Radovanu („Valea Coadelor", tombe). 3 couteau en bronze; Chirnogi (passim). 4 couteau en bronze.
Fig. 16. Carte des découvertes du type Radovanu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

II. Fig. 1. Radovanu. 1, 3, 5 vases façonnés à la main; 2, 4 vases tournés. Epoque géto-dace.
Fig. 2. Radovanu. 1—2 idoles anthropomorphes; 3—4 vases façonnés à la main; 5—8 vases tournés. Epoque gèto-dace.
Fig. 3. Radovanu. 1 matrice décorative; 2 creuset; 3 moule; 4 cuiller pour le coulage du métal fondu; 5 fragment de vase hellénistique; 6 moule pour coupes gétiques à décor en relief; 7 amphore géto-dace à estampille anépigraphe. Epoque gèto-dace.
Fig. 4. Radovanu; 1—11 objets de parure en bronze, argent et verre; 12 poignard; 13 poignée de poignard en os; 14 éperon; 15 petite anse en verre. Epoque géto-dace.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Descoperiri aparţinînd culturii Basarabi în sud-estul Moldovei

M. BRUDIU

Descoperirile arheologice aparţinînd culturii Basarabi din sud-estul Moldovei încep cu cele de la Poiana [1], datorate unor cercetări sistematice, şi continuă cu o descoperire fortuită de la Lunca [2] com. Jorăşti. În afară de aceste descoperiri în ultimii ani s-au mai descoperit în judeţul Galaţi noi aşezări aparţinînd culturii Basarabi [3], cum sînt cele de la Ţigăneşti [4] situată la nord de Tecuci, Suceveni [5] , şi probabil poate fi atribuită acestei culturi şi descoperirea de la Brăhăşeşti [6], situată la sud de şcoala generală (fig. (1/1—5).

Recent a fost descoperită o aşezare de tip Basarabi (fig. 1/6) pe cursul inferior al Bîrladului, la Drăgăneşti, jud. Galaţi. Vatra locuirii de tip Basarabi se află pe latura vestică a şesului Bîrladului, zonă numită Rotunda, punctul Bursucărie, şi anume pe o dună de nisipuri zburătoare, astăzi fixate şi înţelenite. Aceste dune au fost nivelate cu buldozerul în anul 1982, pentru a acoperi „privalul Bîrladului" — un vechi curs fosilizat al acestui rîu. Pe dunele din această zonă , care se extind la sud de Tecuci, după nivelarea lor s-au reactivat nisipurile zburătoare şi datorită procesului de deflaţie au apărut la suprafaţa actuală mari cantităţi de fragmente ceramice datînd din epocile neolitică, a bronzului, Hallstattului (Basarabi), sec. IV-III î.e.n., sec. I î.e.n., I e.n., sec. II—III, sec. IX—X, sec. XVI.

În ceea ce priveşte aşezarea de tip Basarabi, cu toate silinţele mele, n-am putut identifica în plan nici un complex arheologic închis, iar posibilităţile de a efectua un sondaj mi-au lipsit. Am recuperat un număr suficient de fragmente ceramice pentru a putea fi definit specificul locuirii hallstattiene de aici. M-am oprit cu atenţie asupra acelor fragmente ceramice care au fost ornamentate în tehnica inciziei cu motive ca : şiruri de puncte şi zigzaguri realizate cu rotiţa şi dispuse în benzi liniare meandrice sau în volute, precum şi dispuse în unghiuri sau triunghiuri. Fragmentele ceramice provin de la căni, ceşti şi străchini (fig. 2).

A doua descoperire aparţinînd culturii Basarabi ((fig. 1/7) a apărut cu ocazia unor lucrări topometrice efectuate în Cîmpia Covurluiului, impuse de construcţia amplului sistem de irigaţii, care se desfăşoară în prezent. Cercetările s-au desfăşurat la una din movilele situate la marginea vestică

[1] R. Vulpe şi colectiv, SCIV, 2, 1951, 1, p. 181 şi urm., fig. 9/3 ; fig. 10 ; fig. 11 ; fig. 12 ; Idem, SCIV, 3, 1952, p. 198, fig. 9 ; fig. 10.

[2] Descoperirea aparţine învăţătorului C. Balaban. În 1966 am efectuat săpături în aşezarea de tip Sintana de Mureş de la Lunca împreună cu I.T. Dragomie. Cu această ocazie a fost cercetată şi o groapă de provizii în care au apărut materiale ceramice specifice culturii Basarabi. Aşezarea de tip Basarabi formată din complexe de locuire tip „cenuşare" se află la est de vatra aşezării Sintana de Mureş. Pînă în prezent rezultatele cercetării de atunci au rămas inedite, iar descoperirea lui C. Balaban a fost prezentată în volumul *Judeţul Galaţi pe scara timpului*, coordonatori ; Ioan Brezeanu şi N.G. Munteanu, Galaţi, 1972, p. 30 ; cf. A. Vulpe, MemAntiq, 2, 1970, p. 29 ; I.T. Dragomir, Istros, 2—3, 1981—1983, p. 86, fig. 7.

[3] Una dintre acestea, de la Vînători (Materiale, 9, 1970, p. 513 şi fig. 6/1), a fost reconsiderată de autor recent (SCIVA, 32, 1981, 4, p. 533).

[4] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 122, nota 28/86 şi harta 1.

[5] I.T. Dragomir, *op. cit.*, p. 87, fig. 10.

[6] M. Brudiu, Materiale, 9, 1971, p. 518.

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, Bucureşti, 1985, p. 31—36

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

a Cîmpiei Covurluiului, unde ing. şef topometrist C. Lungu efectua lucrări pentru găsirea locului unei borne dispărute [7].

În decursul ultimilor ani am realizat o evidenţă cartografică a movilelor de pămînt din judeţul Galaţi şi am întocmit un repertoriu al acestora [8], în cadrul căruia movila în discuţie poartă numărul 53 şi se află pe teritoriul com. Matca, la vest de pădurea Bujoru.

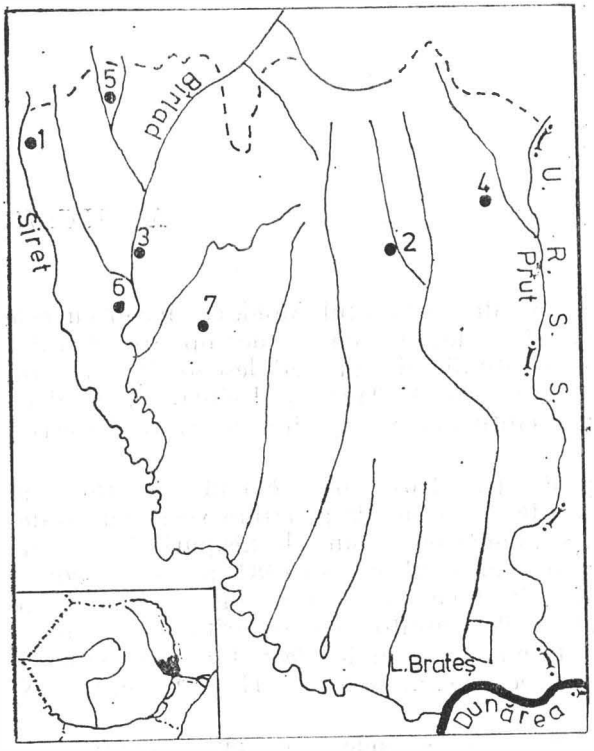

Fig. 1. Răspîndirea descoperirilor aparţinînd culturii Basarab din judeţul Galaţi : 1 Poiana ; 2 Lunca ; 3 Ţigăneşti ; 4 Suceveni ; 5 Brăhăşeşti ; 6 Drăgăneşti ; 7 Matca.

În decursul săpăturilor a fost necesară deschiderea unei casete de 2,50 m × 3,50 m pe creştetul movilei. Accasta avea înălţimea de 1 m şi diametrul de 20 m. Au fost descoperite trei morminte, toate de înhumaţie şi anume : M1, aparţinînd culturii Basarabi, M2, unui peceneg, fiind databil la jumătatea secolului al XI-lea ; M3 aparţine populaţiilor de păstori din perioada mijlocie a epocii bronzului, avînd ca rit funerar caracteristic groapa cu catacombă şi un vas de ofrandă (Spendegefäss) specific culturii Monteoru, faza I C3.

Ne vom ocupa aici numai de mormîntul 1. Acesta se găsea în partea nordică a centrului movilei, la adîncimea de 0,60 m de la orizontul actual. La adîncimea de 0,50 m era un prag pe care se aflau trei bîrne de lemn dispuse în lungul gropii a cărei orientare era NE-SV. La nivelul acestor brîne se găsea un strat de săruri de culoare albă, rezultate din vegetaţia depusă peste bîrnele de lemn, cu scopul de a nu pătrunde pămîntul la cel înmormîntat (fig. 3 A). După îndepărtarea acestui strat a fost pus în evidenţă scheletul şi inventarul acestuia. A fost descoperit un schelet în decubit dorsal orientat cu capul spre NE, cu mîinile întinse pe lîngă corp. Jumătatea stîngă a scheletului a fost distrusă de M2, iar la craniu a dispărut maxilarul. Inventarul mormîntului este constituit din două vase ceramice şi probabil că pe latura stîngă a mai fost încă unul care a dispărut la săparea mormîntului 2, iar cîteva fragmente ceramice din acestea au apărut în pămîntul de umplutură al acestuia (fig. 3/B).

Unul din cele două vase întregi este o cană, din pastă neagră fină, corodată parţial avînd înălţimea de 20 cm, cu diametrul gurii de 13 cm şi diametral maxim 24 cm (fig. 4/2). Are o toartă lată

[7] A tît descoperirea de la Drăgăneşti-Bursucărie, cît şi aceasta din movila 53 de la Matca se datoresc sesizării ing. şef C. Lungu, căruia îi adresăm şi aici mulţumiri. Cercetarea movilei a fost efectuată timp de două zile cu lucrători din echipa sa.

[8] M. Brudiu, *Complexe funerare tumulare din sud-estul Moldovei*, mss la redacţia Peuce, depus la 1 oct. 1983.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

care pornește de la marginea gurii, iar baza se prinde de umărul cănii. Tot la umăr se găsesc trei proeminențe dispuse în cruce față de toartă. Pe partea superioară a gîtului se află un registru ornamental, constituit din două grupe ornamentale: grupa situată sub buză este realizată prin incizie și impresiune avînd ca ornament două șiruri de S-uri dispuse orizontal și încadrate de cîte o linie incizată. Imediat sub acest grup se află cel de-al doilea constituit dintr-o bandă de patru caneluri orizontale. Un al doilea registru ornamental se află pe umărul vasului format tot din două grupe ornamentale: cel superior realizat prin incizie și impresiune. Ornamentul se compune din

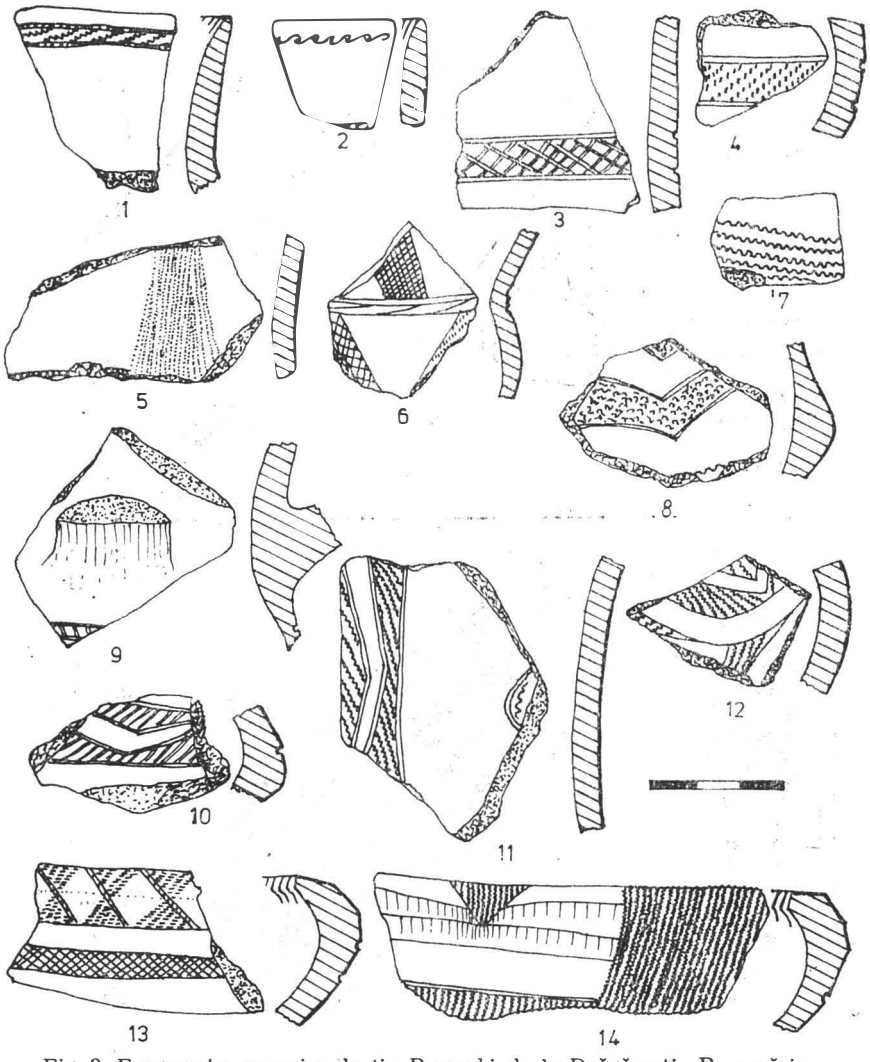

Fig. 2. Fragmente ceramice de tip Basarabi de la Drăgănești—Bursucărie.

două linii incizate și două șiruri de S-uri dispuse orizontal, iar fiecare dintre aceste ornamente sînt dispuse alternativ. Sub acest grup ornamentul se află o bandă excizată care se arcuiește ritmic între cele trei proeminențe și baza torții, avînd în interior o bandă cruțată în zigzag. De asemenea este ornamentată partea exterioară a torții cu trei benzi ornamentale formate din cîte un șir de S-uri încadrat de cîte o linie incizată, avînd la ambele capete cîte un triunghi din linii hașurate.

Ce de-al doilea vas are corpul aproape sferic, gura puțin evazată, fundul drept și este lipsit de ornamente. Pasta este poroasă și de culoare cenușie. Dim.: I = 11 cm; diametrul mare 14 cm; diametrul gurii 10 cm (fig. 4/1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Cele două descoperiri arheologice recente din județul Galați îmbogățesc din punct de vedere chorologic latura estică a oicumenei culturii Basarabi. În legătură cu așezarea de la Drăgănești aceasta este a treia așezare aparținînd culturii Basarabi din bazinul inferior al Bîrladului, după cele de la Țigănești și Brăhășești ((situată pe valea Berheciului) și avem încă o dată confirmat factorul paleoecologic preferat de comunitățile culturii Basarabi de a alege pentru așezare locurile joase de șes. O situație identică se întîlnește și la Lunca, unde așezarea este pe capătul unui inter-

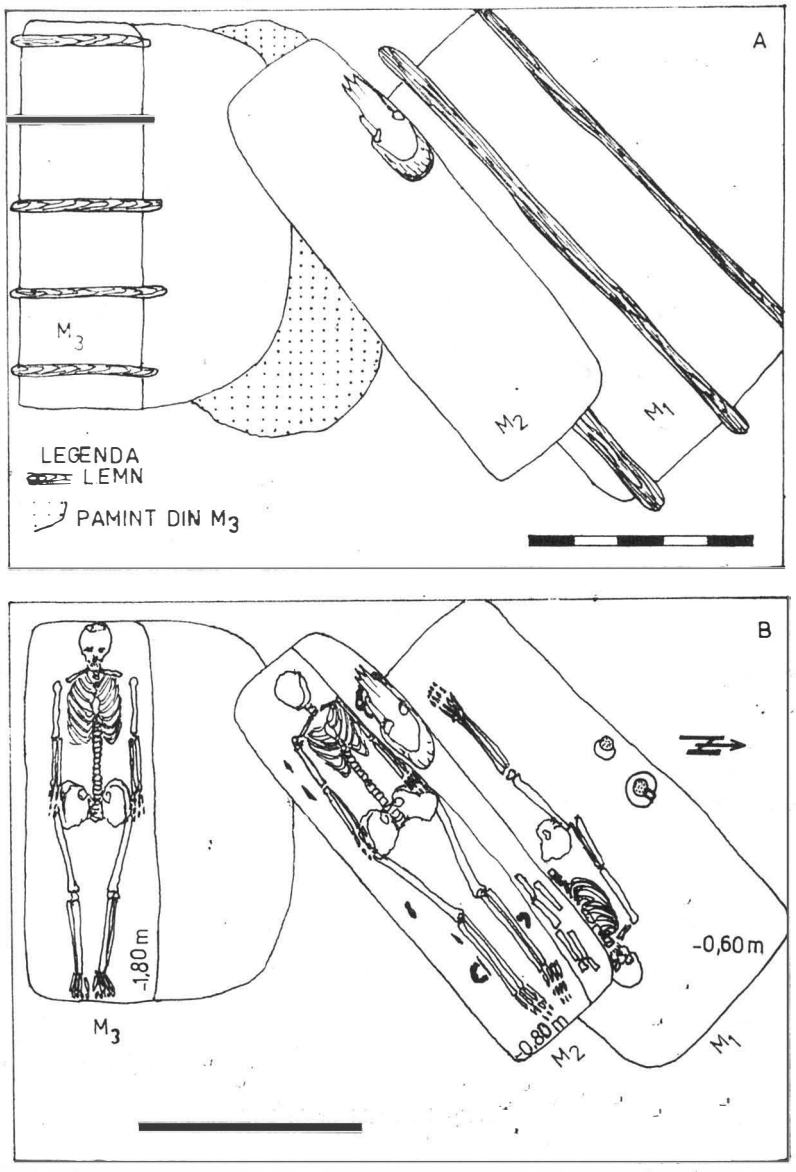

Fig. 3. Matca, movila de la pădurea Bujoru ; A, cele trei morminte înainte de desvelirea scheletelor ; B, cele trei morminte după finisarea săpăturii — M1= Basarabi ; M2 = sec. XI, M3 = epoca bronzului.

fluviu cu pantă dulce, precum și la Suceveni-Stoborăni [9], unde de asemenea locuirea se află pe versantul vestic ușor înclinat al văii Horincii, nu departe de confluența acesteia cu Prutul. Așa cum s-a observat mai de mult aceste așezări „au caracter de cenușar" [10], fapt care este confirmat

[9] Informație de la I.T. Dragomir, pentru care îi mulțumim.

[10] D. Berciu, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 152.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

încă o dată de așezările de tip Basarabi din sud-estul Moldovei, făcînd excepție numai locuirea de la Poiana. Un alt factor ecologic care se conjugă cu cel precedent este existența unor surse naturale de apă „la zi", lîngă așezare, indiferent de existența altor ape curgătoare în apropiere.

Descoperirea mormîntului de inhumație din movila de la Matca atestă prin inventarul său acest rit și în sudul Moldovei, în cultura Basarabi. Mai întîi, cana reprezintă una dintre piesele specifice culturii Basarabi atît prin tectonica sa, cît și prin registrele ornamentale, realizate în tehnici

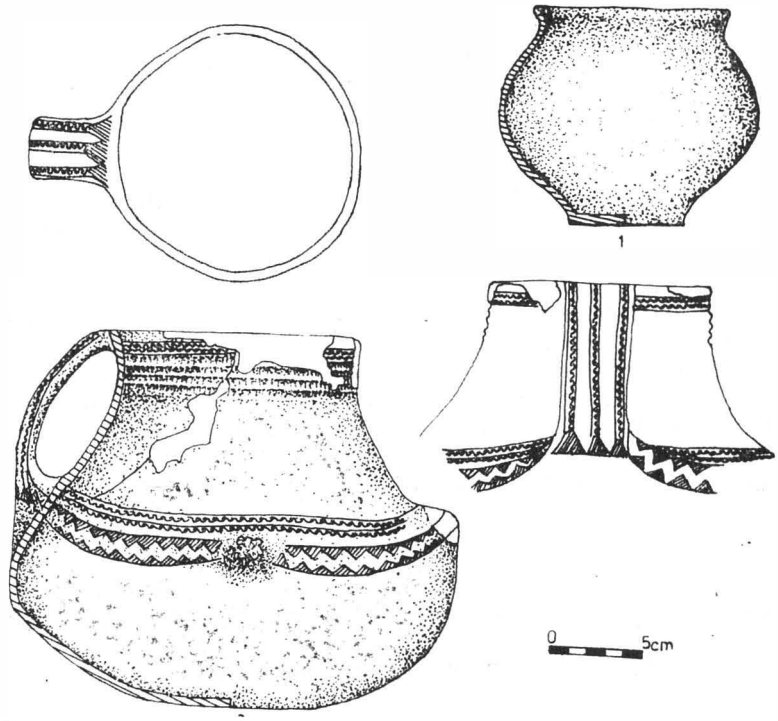

Fig. 4. Vase din M_1; 1 vas ceramic; 2 cană cu ornamente de tip Basarabi.

specifice acestei culturi (impresiunea, incizia, canelura), precum și cu ornamente caracteristice: șiruri de S-uri, bandă excizată în zigzag, linia simplă [11]. O astfel de „fosilă directoare", descoperită în mormîntul de înhumație atribuie acestuia o pondere deosebită pentru faptul că jalonează existența acestui rit funerar care a fost identificat acum peste patru decenii în necropola eponimă de la Basarabi [12], avînd o extindere spre est, prin descoperirile de la Bujoru, Teleorman [13] și apoi, în R.S.S. Moldovenească, la Șoldănești [14], unde a fost descoperit un singur mormînt de înhumație, în necropola de acolo cu alte morminte de incinerație.

Descoperiri mai recente, ca mormîntul hallstattian de la Bîrlad [15], precum și perspectiva creată de cercetările privind cultura Babadag [16], care a dat posibilitatea reinterpretării descoperirilor hallstattiene de la Stoicani [17], unde s-a putut decela o etapă mai veche de locuire, atribuită culturii Babadag, faza III, au deschis un orizont nou pentru înțelegerea realităților hallstattiene din această zonă. Cheia pentru ajungerea la o concluzie mai justă și durabilă a constituit-o seria de fibule de tip Glasignac descoperite la Stoicani, Șoldănești și în mormîntul hallstattian de la Bîrlad [18]. Astfel, s-a constatat că ritul înhumației exista într-o etapă foarte apropiată de apariția culturii Basarabi în sud-estul Moldovei, și anume, ca o prelungire a lui din cultura Babadag, faza III, atestată prin necro-

[11] Vladimir Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 442.

[12] Vladimir Dumitrescu și C.S. Nicolăescu Plopșor, în „Raport asupra activității științifice a Muzeului Național pe anul 1942—1943", București, 1944, p. 85.

[13] Emil Moscalu, *Probleme ale riturilor funerare tracice*, comunicare la simpozionul organizat de muzeul din Botoșani, 29—30 nov. 1984.

[14] A.I. Meliukova, MIA, Moscova, 64, 1958, p. 55—75.

[15] Eugenia Popușoi, Carpica, 2, Bacău, 1969, p. 87 și urm.

[16] Sebastian Morintz, în Dacia, NS, 8, 1964, p. 101 și urm.

[17] Idem, *op. cit.* p. 116; Al. Vulpe, în Dacia, NS, 9, 1965, p. 119; M. Petrescu-Dîmbovița, Danubius, 5, 1971, p. 14, 15; Idem, în MemAntiq, 4—5, 1972—1973, p. 86.

[18] M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 83—92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

pola de la Stoicani. „Faza respectivă s-ar data în sec. VIII î.e.n., corespunzînd eventual în parte cu începutul perioadei Basarabi I, din clasificarea lui Al. Vulpe datată de autor între mijlocul sec. VIII şi sfîrşitul sec. VII î.e.n."[19] — apreciază prof. M. Petrescu Dîmboviţa. Acelaşi cercetător consideră că ritul înhumaţiei atestat de mormîntul de la Bîrlad cu fibule cu scut beotic, care este contemporan cu faza Basarabi II din clasificarea lui Al. Vulpe" [20] continuă să fie practicat şi în etapa următoare în sudul Moldovei şi chiar la Şoldăneşti în R.S.S. Moldovenească [21]. Aceste realităţi au ca suport etnia tracică, căreia îi aparţin cele două culturi Babadag final şi Basarabi faza II, aceasta din urmă prin extinderea ei spre nord-est a antrenat încă o „fosilă directoare" şi anume fibula de tip Glasinac [22], care a ajutat datarea acestor situaţii.

Mormîntul de înhumaţie dim movila de la Matca se justifică ca o prezenţă în zonă datorită unei locuiri intense în interfluviul Bîrlad-Siret (Poiana, Brăhăşeşti, Ţigăneşti, Drăgăneşti), care aparţine complexului Basarabi, extins aici mai tîrziu după o apreciere recentă a cercetătorului Al. Vulpe [23], şi care a găsit în zonă tradiţia ritului înhumaţiei. Nu ar fi exclus ca elemente autohtone care practicau înhumaţia să fi preluat ceramica specifică purtătorilor culturii Basarabi. Acest fapt ar putea să fie stabilit poate de expertiza antropologică care ar indica autohtonia sau migrarea celui înmormîntat la Matca.

Mormîntul hallstattian de la Matca confirmă observaţia anterioară a prof. D. Berciu, anume că „după orizontul cultural al Hallstattului vechi (Ha Ia şi Ib)... urmează un proces de absorbţie a vechilor tradiţii şi de unificare culturală pe o bază largă nord tracică. Procesul acesta, care se oglindeşte concret tocmai în complexul Basarabi, nu a avut pretutindeni aceeaşi intensitate, dar a cuprins, din punct de vedere chorologic, cvasitotalitatea teritoriului României cu revărsări şi dincolo de hotarele ei" [24]. Mormîntul hallstattian de la Matca, care atestă extinderea spre nord-est a ritului înhumaţiei în cultura Basarabi, poate fi datat în secolul al VII-lea în contextul descoperirilor de pînă acum din acest spaţiu geografic situat la est de Carpaţi.

Researches concerning the Basarabi culture in south-eastern Moldavie

SUMMARY

The author presents two recent discoveries belonging to the Basarabi Culture in the Galaţi County. One of these is a settlement on one side of the Bîrlad Riven, on the territory of the Drăgăneşti Village (fig. 1/6 ; fig. 2).

The second discovery is a buriel tomb lying in a tumulus on the territory of the Matca Village. The tomb was in a secondary position and it was moved while digging another tom in the 11 th century. The inventary of the tomb consisted of two ceramics pots beloging to the knowledge about the spreading of the burial ritual in the Basarabi Culture.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. The spreading of the discoveries beloging to the Basarabi Culture in the Galaţi County: 1 Poiana; 2 Lunca; 3 Ţigăneşti; 4 Suceveni; 5 Brăhăşeşti; 6 Drăgăneşti; 7 Matca.
Fig. 2. Ceramics fragments of the Basarabi type at Drăgăneşti-Bursucărie.
Fig. 3. Matca, the tumulus at the Bujoru Forest: A, the three tombs before uncovering the skeletons; B, the three tombs after adjusting the digging — T1 = Basarabi, T2 = 11 th Century; T3 = the Age of Bronze.
Fig. 4. Pots in T1; 1 ceramics pot; 2 a jug with ornamentation of the Basarabi type.

[19] *Idem*, p. 88.
[20] *Ibidem*.
[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*.
[23] Punct de vedere exprimat la colocviul privind problemele Hallstattului, organizat de Institutul de arheologie Bucureşti, 6— 7 dec. 1984.
[24] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 236.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Contribuţii noi la paleodemografia şi paleoantropologia populaţiei din cultura Monteoru

O. NECRASOV, D. BOTEZATU, G. MIU

Săpăturile arheologice de la Cîndeşti (jud. Vrancea) care s-au desfăşurat în anii 1968 — 1982 sub conducerea cercetătorului ştiinţific dr. Marilena Florescu de la Institutul de istorie şi arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi, s-au soldat nu numai cu un important material arheologic, dar şi cu unul paleoantropologic foarte valoros.

Din acesta din urmă ne-au parvenit resturile osoase umane din mormintele de înhumaţie aparţinînd la 409 subiecţi, constituind cea mai mare serie osteologică datată din cultura Monteoru descoperită pînă acum [1].

Din nefericire, acest material antropologic oferă, ca şi multe alte serii osteologice provenite din necropole preistorice, relativ puţine schelete bine conservate sau cel puţin care pot fi reconstituite măcar în părţile lor esenţiale pentru un studiu antropologic aprofundat. Cauzele principale ale deteriorării acestor oseminte trebuie să fie căutate în calităţile solului, dintre care aciditatea reprezintă un factor important, precum şi diverse lucrări de amenajare a terenului, aşa cum au fost cele agro-viticole în cazul necropolei de la Cîndeşti.

Această situaţie, precum şi numărul foarte mare al scheletelor de copii (150, ceea ce reprezintă un procent de 36,68% din totalul materialului studiat), ale căror oseminte nu pot servi la studiul structurii antropologice a unei populaţii, creşterea oaselor lor şi dezvoltarea proporţiilor corporale nefiind încă definitivate, sînt cauzele principale pentru care din 409 schelete sau resturi de schelete, relativ puţine permit un studiu complet a regiunii cefalo faciale, foarte importantă pentru caracterizarea antropologică a unei populaţii, aceasta cu toate că s-a acordat o atenţie deosebită restaurării întregului material osos [2].

Trebuie să subliniem, de asemenea, că multe piese osoase şi chiar fragmente, care nu puteau servi la restaurarea unor structuri osoase mai importante, au fost supuse unui examen atent, atunci cînd puteau servi la obţinerea unor concluzii utile studiului.

Structura paleodemografică

Determinarea sexului şi vîrstei fiecărui subiect reprezentat prin oseminte mai mult sau mai puţin complete a fost făcută ţinîndu-se cont de concluziile rezultate din discuţiile de la reuniunile internaţionale de lucru de la Praga (1973) şi Sarospatak (1978) şi recomandările rezultate.

[1] Această serie ar fi fost şi mai importantă dacă resturile osoase a peste 200 subiecţi, încredinţate spre păstrare provizorie Muzeului de istorie din Focşani, de către conducerea şantierului arheologic Cîndeşti, nu ar fi dispărut fără urmă.

[2] Restaurarea materialului de la Cîndeşti a fost realizată de Constantin Fedorovici, tehnician principal la Colectivul de antropologie de la Centrul de cercetări biologice din Iaşi, specializat în acest domeniu şi avînd la activul lui o îndelungată experienţă.

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, Bucureşti, 1985, p. 37—49

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Astfel, pentru o precizare mai bună a vîrstei copiilor și adolescenților, s-a considerat nu numai erupția dentară, dar și gradul de dezvoltare a mugurilor dentari (după Tabelele lui Ubelaker (1978)), extrași în acest scop din maxilarele respective.

În ceea ce privește sexul copiilor, acesta nu poate fi determinat pe materialul osos la cei de 0—7 ani (Infans I). La copiii de 7—14 ani (Infans II) sexul poate fi precizat uneori doar la cei care se apropie de vîrsta adolescenței, cu condiția ca resturile osoase ale acestora să fie destul de complete, prezentînd dispozițiile diferențiate pentru sex.

Prezentăm în tabelul nr. 1 situația paleodemografică a populației care a locuit în zona Cîndești în perioada de dezvoltare a culturii Monteoru așa cum aceasta rezultă din analiza întregului material din mormintele de înhumație ale necropolei descoperite acolo.

Tabelul nr. 1

Repartiția scheletelor de la Cîndești (seria întreagă) după sex și vîrstă

Vîrsta / Sexul		Masculin		Feminin		Indeterminabil		Total	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Infans I	0— 7	—	—	—	—	104	25,43	104	24,43
Infans II	7—14	6	1,47	4	0,98	36	8,80	46	11,25
Juvenis	14—20	5	1,22	15	3,67	3	0,73	23	5,62
Adultus	20—30	49	11,98	30	7,33	3	0,73	82	20,05
Maturus	30—60	75	18,34	42	10,27	3	0,73	120	29,34
Senilis	60—x	3	0,73	2	0,49	—	—	5	1,22
Indeterminabilă		6	1,47	6	1,47	17	4,16	29	7,09
Total			35,20	99	24,21	166	40,59	409	100,00

Din analiza cifrelor înscrise în acest tabel rezultă că copiii (Infans I + Infans II) și adolescenții (Juvenis) formează împreună un procent de 42,50% din subiecții reprezentați prin osemintele lor în necropola de la Cîndești (pe care le-am avut la dispoziție), ceea ce înseamnă că aproape jumătate din aceștia nu au ajuns la vîrsta adultă (20 ani). Aportul principal la această situație revine copiilor de 0—7 ani (25,43% din totalul seriei, constituind o pătrime din întreaga populație care a fost înmormîntată în necropola studiată aici). Procente mult mai joase corespund copiilor de 7—14 ani (11,25% din totalul seriei), și adolescenților (5,82%). Putem conchide astfel că mortalitatea tinerețului a scăzut aici, odată cu creșterea vîrstei.

Dacă considerăm grupa formată din subiecții care au ajuns sau au depășit vîrsta de 20 ani, formată din adulți, maturi și senili, constatăm că procentul cel mai înalt corespunde maturilor (29,34%), adulții fiind reprezentați prin 20,05% din totalul populației, iar senilii abia prin 1,22%. Foarte puțini subiecți pot fi astfel încadrați în categoria „longevivilor" pentru perioada în care au trăit.

Din datele analizate mai sus rezultă că perioadele de mortalitate maximă corespund la această populație preistorică cu perioada matură (30—60 ani) și cu cea a micii copilării (0—7 ani) urmate fiind de perioada adultă (20—30 ani). Dacă considerăm însă că perioada primei copilării se eșalonează pe numai 7 ani (0—7 ani) în timp ce perioada maturității se extinde pe 30 de ani, atunci putem conchide că, în această populație, perioada de maximum de risc în ceea ce privește decesul este perioada primei copilării.

În ceea ce privește repartiția pe sexe a osemintelor acestei populații (tabelul 1) constatăm că numărul scheletelor aparținînd bărbaților este mult mai mare decît al femeilor (144 în comparație cu 99). În ceea ce privește repartiția lor pe vîrste, observăm că numărul bărbaților este totdeauna apreciabil mai mare, afară de perioada adolescenței, cînd numărul scheletelor feminine depășește pe acela al bărbaților.

Această situație a raportului cantitativ între sexe este greu de explicat și trebuie să subliniem că o disproporție atît de mare nu a fost întîlnită de noi în alte serii osteologice preistorice pe care le-am analizat pînă acum din punct de vedere demografic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

În scopul calculării vîrstei medii la deces a populaţiei reprezentată prin seria osteologică de la Cîndeşti am întocmit tabele de viaţă atît pentru întreaga populaţie (tabelul 2), cît şi pentru populaţia reprezentată prin subiecţii care au atins sau depăşit vîrsta adută (peste 20 de ani), aparte pentru fiecare sex (*tabelul 3*).

Tabelul nr. 2

Mortalitatea şi speranţa de viaţă la populaţia de la Gîndeşti (seria întreagă)

Clasa de vîrstă	N (D_x)	% (d_x)	Supravieţuitori (l_x)	Probabilitatea morţii (q_x)	Speranţa de viaţă (e^0_x)
0—4	64	17,93	100,00	0,1793	22,11
5—9	65	18,21	82,07	0,2219	21,40
10—14	22	6,16	63,86	0,0965	21,78
15—19	23	6,44	57,70	0,1116	18,84
20—24	19	5,32	51,26	0,1038	15,90
25—29	58	16,25	45,94	0,3537	12,45
30—34	23	6,44	26,69	0,2413	14,63
35—39	17	4,76	23,25	0,2047	11,42
40—44	28	7,84	18,49	0,4240	8,72
45—49	11	3,08	10,65	0,2892	8,29
50—54	16	4,48	7,57	0,5918	5,65
55—59	4	1,12	3,09	0,3624	5,23
60—64	6	1,68	1,40	1,2000	3,50
65—69	1	0,28	0,28	1,0000	2,50

Tabelul nr.3

Mortalitatea şi speranţa de viaţă la subiecţii ce au atins sau depăşit vîrsta de 20 ani, calculate aparte pentru grupul masculin şi cel feminin

Clasa de vîrstă	N (D_x)	% (d_x)	Supravieţuitori (l_x)	Probabilitatea morţii (q_x)	L_x	T_x	Speranţa de viaţă (e^0_x)
BĂRBAŢI							
20—24	11	9,48	100,00	0,0948	476,30	1728,73	17,29
25—29	35	30,17	90,52	0,3332	377,17	1252,43	13,83
30—34	13	11,21	60,35	0,1857	273,72	875,26	14,50
35—39	11	9,48	49,14	0,1929	222,00	601,54	12,24
40—44	16	13,79	39,66	0,3477	163,82	379,54	9,57
45—49	10	8,62	25,87	0,3332	107,80	215,72	8,34
50—54	11	9,48	17,25	0,5496	62,55	107,92	6,26
55—59	4	3,45	7,77	0,4440	30,25	45,37	5,84
60—64	4	3,45	4,33	0,7967	12,97	15,12	3,49
65—69	1	0,86	0,86	1,0000	2,15	2,15	2,50
FEMEI							
20—24	8	12,50	100,00	0,1250	468,75	1438,03	14,38
25—29	21	32,81	87,50	0,3749	355,47	969,28	11,08
30—34	10	15,63	54,69	0,2857	234,37	613,81	11,22
35—39	6	9,38	39,06	0,2401	164,35	379,44	9,71
40—44	11	17,19	26,68	0,6443	97,92	215,09	8,06
45—49	1	1,56	12,49	0,1249	58,55	117,17	9,38
50—54	5	7,81	10,93	0,7416	35,15	58,62	5,36
55—59	—	—	3,13	—	15,65	23,47	7,49
60—64	2	3,13	3,13	1,0000	7,82	7,82	2,50
65—69	—	—	—	—	—	—	—

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Din analiza cifrelor înscrise în tabelul nr. 2, reiese că speranța de viață la naștere este la populația preistorică de la Cîndești de 22,11 ani, valoare care corespunde cu *durata medie a vieții pentru această serie.* Comparînd această cifră cu cea a seriei de la Zimnicea I (Bronzul dunărean timpuriu) care este de 28,29 ani, cu cea a seriei de la Sărata-Monteoru din cultura Monteoru (care este de 22 ani) și cu cea a seriei de la Trușești din cultura Noua (de 28,08 ani) observăm că speranța de viață a seriei de la Cîndești se apropie de cea a seriei de la Sărata-Monteoru dar că este mai mică față de cea înregistrată la seria de la Trușești și de la Zimnicea I.

Dacă analizăm acum datele cuprinse în tabelul nr. 3, unde este redată speranța de viață pentru subiecții care au depășit vîrsta de 20 ani aparte pentru gupul masculin și cel feminin, observăm că aceasta este mai ridicată la bărbați în comparație cu femeile cu aproximativ 4 ani, începînd cu vîrsta de 20 ani, diferența în plus menținîndu-se timp de 2 decade.

În rezumat, seria de la Cîndești se caracterizează din punct de vedere paleodemografic printr-o mare frecvență a scheletelor de copii, în special a celor de 0—7 ani, care împreună cu cei de 7—14 ani reprezintă puțin mai mult decît o treime din întreaga populație (36,38 %). Putem astfel conchide asupra unei mari mortalități infantile, care depășește pe aceea din seria de la Zimnicea I (Bronz timpuriu), care îi este destul de apropiată în timp, unde procentul copiilor nu se ridică decît puțin peste o pătrime din populația respectivă (26,93 %), precum și a pe aceea din seria de la Sărata-Monteoru, datată din aceeași cultură Monteoru, unde procentul copiilor este mai scăzut (29,3 %) decît la Cîndești. În seria de la Trușești (cultura Noua), procentul copiilor este însă aproape identic cu acela al seriei de la Cîndești (36,89 %).

Din punct de vedere al duratei medii a vieții la populația preistorică de la Cîndești în comparație cu aceea a altor populații din perioada bronzului reprezentate prin serii mari sau mijlocii, trebuie să subliniem faptul că valoarea acesteia este influențată în o oarecare măsură de procentul scheletelor de copii. Astfel, seriile cu o mortalitate ridicată a copiilor au de obicei și o durată medie a vieții mai scăzută, dacă această situație nu este compensată de procentele mai ridicate a subiecților vîrstnici și a celor care pot fi considerați drept „longevivi" în raport cu perioada în care au trăit.

În adevăr, seria de la *Cîndești*, unde procentul copiilor este foarte ridicat (36,68 %), durata medie a vieții este de abia 22,11 ani, mortalitatea foarte pronunțată a copiilor nefiind compensată de o frecvență mai importantă a „longevivilor", care este de abia 1,22 % din totalul seriei. La *Trușești* însă, unde procentul copiilor este aproape identic cu acela de la Cîndești (36,89 %), durata medie a vieții înregistrează o valoare sensibil mai ridicată (28,02 ani) dat fiind procentul relativ ridicat al „longevivilor" (7,76 %). În seria de la *Zimnicea I*, unde durata medie a vieții este puțin mai ridicată chiar decît în seria precedentă (28,29 ani), procentul copiilor este cel mai coborît dintre seriile analizate aici (26,93 %), acela al „longevivilor" fiind destul de ridicat (5,77 %). În ceeea ce privește seria de la *Sărata Monteoru*, procentul copiilor este de 29,3 %, durata medie a vieții fiind stabilită la 22 ani, după o informație verbală a unuia din autori.

În fine, pentru a încheia acest studiu paleodemografic, trebuie să arătăm că analiza seriilor mari din neolitic, așa cum sînt cele de la *Cernavodă* (cultura Hamangia) și de la *Cernica* (cultura Boian) prezintă o situație cu totul diferită în ceea ce privește mortalitatea copiilor și, corelativ, durata medie a vieții, în comparație cu seriile din perioada bronzului considerate mai sus.

În adevăr, ambele serii citate nu prezintă decît procente foarte mici care revin copiilor (Cernavodă : 5,22 %; Cernica : 6,62 %) ceea ce contribuie cel mai mult la valorile relativ înalte calculate pentru durata medie a vieții (Cernavodă : 35,2 ani; Cernica : 34 ani).

Această constatare ne obligă să ne întrebăm care este cauza pentru care mortalitatea infantilă a crescut în o măsură așa de mare în perioada bronzului în comparație cu neoliticul, determinînd în mare parte o scădere sensibilă a cifrelor privind durata medie a vieții.

Oare într-adevăr mortalitatea copiilor a crescut în această din urmă perioadă și de ce? Organismul lor a devenit oare mai puțin rezistent, ocaziunile de contaminare mai frecvente, dat fiind creșterea densității populațiilor care au micșorat izolarea grupurilor umane, ori unele modificări au intervenit în obiceiurile lor? Am înclina pentru această din urmă explicare, dat fiind că există unele indicii în favoarea ei. Astfel, se știe bine acum că în neolitic și în eneolitic cadavrele copiilor nu erau totdeauna înhumate în necropolele comune, existînd obiceiul de a le îngropa în alte locuri, adeseori în vecinătatea locuințelor și chiar sub acestea [3], în legătură cu unele concepții pe atunci existente.

[3] Numerease descoperiri făcute în țara noastră, precum și în alte regiuni, atestă existența acestui obicei la populațiile neolitice și eneolitice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

De asemenea, cadavrele copiilor puteau să fi fost îngropate mai puţin adînc, ceea ce ar fi favorizat distrugerea scheletelor lor. Or, în perioada bronzului se constată o schimbare în această privinţă, cadavrele copiilor fiind ce cele mai multe ori îngropate în cimitirele comune. Iată de ce credem că nu atît unei mortalităţi reduse a copiilor se datorează mica frecvenţă în neo-eneolitic şi, din contra, marea lor frecvenţă în perioada bronzului, ci modificărilor apărute în unele concepţii primitive şi obicciurilor care decurg din acestea.

Structura paleoantropologică

Scheletul cefalic

Parametrii statistici referitori la această parte a scheletului sînt prezentaţi în tabloul sintetic nr. I privind principalele dimensiuni [4] cît şi cei mai importanţi indici [5] care caracterizează pe plan populaţional atît neurocraniul cît şi craniul facial.

Tabel sintetic nr. 1

Principalii parametri statistici ai principalelor dimensiuni şi indici

Nr. Martin	Dimensiuni	Bărbaţi				Femei			
		Min-max	N	M	σ	Min-Max	N	M	σ
1.	G-op	172—214	44	192,56	10,01	168—197	26	183,35	7,59
8.	Eu—eu	126—157	44	136,14	6,12	125—148	24	136,00	6,06
9.	Ft—ft	87—114	36	98,58	5,47	86—101	17	96,20	3,73
10.	Co—co	101—137	36	122,00	7,86	97—127	17	119,08	7,86
12.	Ast—ast	97—129	30	110,83	5,96	102—115	12	109,25	3,89
17.	Ba—b	138—154	7	146,92	5,60	134—140	3	136,78	2,24
20.	Po—b	110—129	33	120,40	4,71	100—121	16	111,94	5,07
45.	Zy—zy	118—152	23	134,32	9,72	118—132	10	126,30	4,01
23.	Circomf. orizontală	505—565	29	531,70	17,24	486—535	12	511,02	14,8
47.	N—gn	102—128	14	118,57	7,35	102—117	8	109,50	5,35
48.	N—pr	60—78	22	71,36	4,64	58—70	10	64,50	3,40
51.	Mf—ek	36—49	24	43,12	2,80	31—41	12	38,50	2,94
52.	Înălţimea orbitei	29—38	24	33,33	2,46	27—36	12	31,84	3,25
54.	Al—al	22—35	22	27,04	3,02	20—27	11	24,86	1,92
55.	N—ns	43—60	23	52,84	4,24	45—51	11	48,78	1,96
63.	enm_2—cnm_2	37—41	5	39,10	1,35	35—38	2	37,00	1,50
66.	Go—go	83—113	21	98,21	8,79	79—97	5	88,30	6,04
8/1	Indicele cranian	57—86	44	73,53	6,00	65—82	24	74—84	4,98	57—86	68	73,99	5,70
17/1	I. baz. bregm. longit.	76—80	7	77,93	1,50	72—78	3	75,79	2,49	72—80	10	77,30	2,08
17/8	I. bazio-bregm. tr.	94—111	7	103,38	5,34	93—100	3	97,12	2,86	93—111	10	101,30	5,45
20/1	I. porio-bregm. long.	56—68	33	62,92	2,84	57—66	14	62,42	2,89	56—68	47	62,77	2,86
20/8	I. porio-bregm. tr.	76—95	33	84,72	4,39	76—93	15	82,37	4,25	76—95	48	83,98	4,48
9/10	I. frontal-transv.	75—95	33	82,23	4,22	75—92	17	81,15	4,38	75—95	50	81,86	4,30
9/8	I. fronto-parietal	64—79	32	71,21	3,78	66—75	16	70,00	3,27	64—79	48	70,81	3,67
12/8	I. occipito-parietal	70—86	30	78,57	3,86	72—91	12	79,58	4,71	70—91	42	78,86	4,15
47/45	I. facial total	78—100	14	87,42	6,58	79—94	8	87,50	5,00	78—100	22	87,45	6,05
48/45	I. facial superior	45—61	21	53,21	4,47	46—56	10	50,90	3,20	45—61	31	52,46	4,24
52/51	Indicele orbitar	68—90	24	77,30	5,67	70—97	12	80,66	8,63	68—97	36	78,42	2,20
54/55	Indicele nazal	39—63	22	50,81	5,53	44—55	11	50,59	3,50	39—63	33	50,74	4,95
	Statura												
	Manouvrier	157—184	51	165,91	5,11	138—167	30	154,64	7,06				
	Bach-Breitinger	161—183	46	169,50	4,40	150—167	28	158,75	3,54				
	Trotter-Gleser	158—187	51	171,38	5,47	142—169	30	158,17	6,51				
	Medie	159—185	51	168,69	5,06	144—165	30	156,97	5,47				

[4] La aprecierea valorilor tuturor dimensiunilor s-a ţinut cont de dimorfismul sexual dimensional, întrebuinţîndu-se în acest scop scara dimorfică a lui Alexeev şi Debeţ (1964).

[5] Dat fiind că toţi indicii exprimă nu o anumită dimensiune, ci o anumită conformare, se obişnuieşte întrebuinţarea scărilor unitare şi nu a celor dimorfice pentru clasificarea lor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Neurocraniul

Cutia craniană este în medie foarte lungă la bărbaţi (192,56 mm) dar de lărgime mică pentru acest sex (136,14 mm), încît media indicelui cranian se încadrează aici în categoria dolicocrană (73,53). La sexul feminin, ţinînd cont de dimorfismul sexual dimensional, media primei dimensiuni este iarăşi foarte mare (183,35 mm), în timp ce lărgimea sa medie aparţine categoriei feminine mijlocii (136,00 mm), astfel încît indicele cranian (74,84) este aici în medie puţin mai ridicat decît la grupul masculin, indicînd un neurocraniu încă dolicocran, situat însă foarte aproape de limita inferioară a mezocraniei.

În ceea ce priveşte repartiţia indicilor cranieni, femeile prezintă o pondere mai importantă a indicilor mari, indicii mezocrani şi brahicrani fiind întîlniţi la mai mult decît jumătatea indivizilor de sex feminin (54,17%), în timp ce la bărbaţi ei se întîlnesc numai la 38,63% din subiecţi. În ceea ce priveşte formele dolicocrane, frecvenţa lor este inversă, mult mai ridicată la aceştia din urmă (61,36%) decît la primele (45,83%).

Înălţimea bazio-bregmatică a neurocraniului nu a putut fi obţinută decît la foarte puţini subiecţi (numai la 7 subiecţi masculini şi 3 feminini) din cauza deteriorării foarte frecvente a regiunii bazale. La ambele grupe dimensiunea absolută se încadrează în categoria mijlocie (bărbaţi: 146,92 mm; femei: 136,78 mm), ţinîndu-se cont, ca totdeauna, de dimorfismul sexual dimensional. În raport cu cele două diametre orizontale ale neurocraniului, indicii bazio-bregmatici longitudinali ai grupului masculin prezintă o medie hipsicrană (77,93), cea feminină, calculată pe un număr şi mai mic de subiecţi se situează la limita inferioară a acestei categorii (75,79%) în vecinătatea imediată a categoriei ortocrane. Calculaţi pe acelaşi număr de subiecţi, indicii baziobregmatici transversali dau o medie masculină care corespunde categoriei acrocrane (103,38), medie feminină fiind metriocrană (97,12) situată însă destul de aproape de limita inferioară a categoriei acrocrane.

Dat fiind numărul foarte mic de subiecţi la care aceşti indici au putut fi calculaţi, considerăm inutil să prezentăm repartiţia lor pe categorii la femei. În ceea ce priveşte grupul masculin, toţi indicii bazio-bregmatici longitudinali aparţin categoriei hipsicranc, cei bazio-bregmatici transversali situîndu-se în majoritate în categoria acrocrană, afară de unul singur care este metriocran.

Indicii de înălţime ai neurocraniului, calculaţi plecînd de la înălţimea porio-bregmatică, sînt mult mai bine reprezentaţi. Astfel, media indicelui porio-bregmatic longitudinal la grupul masculin (33 de subiecţi) este incipient hipsicrană (62,92) ca şi cea obţinută pentru grupul feminin de 14 subiecţi (62,42). Media indicelui porio-bregmatic transversal este metriocrană, atît la bărbaţi cît şi la femei, mai ridicată însă la primii decît la cele de-al doilea (84, 72 şi respectiv 82,37).

Considerate în sine, înălţimea porio-bregmatică oferă o medie masculină care se înscrie în categoria dimensiunilor mari (120,40 mm), cea feminimă aparţinînd însă categoriei mijlocii (111,94 mm).

Din distribuţia pe categorii a indicilor porio-bregmatici longitudinali rezultă că frecvenţa maximă aparţine atît la femei cît şi la bărbaţi, celor hipsicrani urmaţi de cei ortocrani, indicii camecrani fiind foarte rar întîlniţi. În ceea ce priveşte distribuţia indicilor porio-bregmatici transversali, cea mai mare concentrare a cazurilor corespunde cu categoria mijlocie (metriocrană) la ambele sexe, după care la bărbaţi urmează indicii înalţi (acrocrani) în timp ce la femei, din contra, locul al doilea este ocupat de indicii tapeinocrani.

Aceste rezultate arată că în raport cu lungimea neurocraniului, înălţimea sa este bine dezvoltată, indicii respectivi prezentînd la ambele sexe o concentrare importantă în categoriile înalte şi mijlocii. În comparaţie cu lărgimea neurocraniului, aceeaşi înălţime este proporţional mai mică, mai ales la femei, unde concentrarea maximă a indicilor respectivi are loc în categoria mijlocie (metriocrană) urmată de cea a indicilor mici (tapeinocrană). La bărbaţi, dacă de asemenea concentrarea maximă a cazurilor corespunde tot cu categoria indicilor mijlocii, locul al doilea este în schimb ocupat de categoria indicilor mari.

Indicele frontal transversal ale cărui valori depind de dispoziţia crestelor temporale care determină forma frunţii în „norma facială", prezintă o medie masculină care se înscrie în categoria intermediară a acestui caracter (82,23) ca şi media feminină care este însă puţin mai mică (81,15).

Repartiţia acestui indice pe cele trei categorii ale sale este caracterizată prin absenţa formelor cu creste paralele, prin frecvenţa maximă a frunţilor de tip intermediar la ambele sexe (însă cu un procent mai mic la femei decît la bărbaţi), ultimul loc fiind ocupat de frunţile cu creste divergente (formă mai frecvent întîlnită însă la femei decît la bărbaţi), caracteristică care poate să fie în legătură cu dispoziţia crotafiţilor).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Indicele fronto-parietal, care exprimă raportul cantitativ între lărgimea neurocraniului și aceea a frunții, oferă medii de tip eurimetop atît la bărbați cît și la femei, indicînd o bună dezvoltare a acesteia (71,21 și respectiv 70,00).

În ceea ce privește repartiția pe categorii a acestor indici, constatăm că grupul masculin prezintă cele trei categorii ale sale, numărul cel mai mare de cazuri corespunzînd cu tipul eurimetop, cel metriometop și cel stenometop fiind mult mai rar întîlnite. La grupul feminin, în schimb, frecvența cea mai mare corespunde cu categoria metriometopă, urmată îndeaproape de cea eurimetopă, frunțile stenometope (înguste) fiind absente. Putem conchide astfel că, la medii foarte apropiate la ambele sexe, repartiția pe categoriile acestui indice este destul de diferită.

Indicele occipito-parietal prezintă medii iarăși foarte apropiate la ambele sexe, aceea a grupului masculin situîndu-se în categoria occipitalului aproape larg, media respectivă (78,57) fiind vecină cu limita inferioară a acesteia. Media feminină (75,58), foarte apropiată de precedenta, este însă deja incipient largă.

Analizînd repartiția pe categorii a acestui indice constatăm că, la ambele sexe, frecvențele cele mai mari corespund cu categoria mijlocie și cea largă a acestui indice. La sexul masculin, prima este însă mai frecvent întîlnită decît cea de-a doua, în timp ce la sexul feminin situația este inversă. De asemenea, trebuie subliniat că formele înguste ale occipitalului lipsesc la grupul feminin.

Caracterele morfologice (descriptive) ale neurocraniului se referă în special la forma acestuia în norma verticală și occipitală, la forma occipitalului în norma laterală, la relieful osos.

Forma neurocraniului în „norma" verticală, întîlnită cel mai frecvent este cea ovoidă urmată, de departe, de formele pentagonoidă, romboidă și sferoidă. Formele sfenoidă, brizoidă și elipsoidă sînt întîlnite excepțional.

În norma occipitală, formele de „casă" și de „bombă" sînt cele mai frecvente, forma de „cort" fiind mai rară.

Examinarea occipitalului în „norma" laterală ne permite să precizăm gradul lui de bombare sau de aplatizare. În seria craniologică de la Cîndești, nu am constatat prezența unor cranii cu occipitalul aplatizat, toate occipitalele fiind mai mult sau mai puțin bombate.

Dezvoltarea reliefului osos al neurocraniului este în funcție în primul loc de sex, fiind frecvent mai slab la femei. Totuși trebuie arătat că pe lîngă variabilitatea sa sexuală se constată existența unei anumite variabilități în funcție de tipul antropologic, precum și de perioada de cînd este datată seria osteologică studiată.

Relieful glabelar în seria de la Cîndești, luată în ansamblul ei, prezintă o variabilitate destul de amplă. Astfel, la grupul masculin, sînt reprezentate 5 grade ale acestuia (I—V) și numai gradul VI este absent. Din cele 5 grade prezente însă, numai primele trei oferă o frecvență destul de apreciabilă, gradul I fiind cel mai frecvent întîlnit, gradele II și III prezentînd frecvențe mai mici. Gradul IV este mult mai rar, iar gradul V este reprezentat numai printr-un singur caz.

La craniile feminine, am constatat doar prezența primelor 3 grade de dezvoltare a glabelei, gradul I fiind majoritar, urmat de departe de gradul II, gradul III fiind excepțional întîlnit.

Relieful supraorbitar prezintă și el o importantă variabilitate dimorfică. Astfel, la bărbați, primele 2 grade (1 și 2) sînt bine reprezentate, dar frecvența cea mai mare îi revine gradului 1. Gradul 3 apare cu totul excepțional. La femei, am întîlnit numai gradul 1 al acestui relief.

Relieful supramastoidian, reprezentat prin creasta supramastoidiană, prezintă la bărbați cele 3 grade ale ei, frecvența maximă aparținînd însă gradului 2 și 3 (creasta mijlociu dezvoltată și creasta puternic exprimată).

La femei însă sînt prezente numai primele 2 grade (creasta slab și mijlociu dezvoltată), gradul 3 cu creasta puternică fiind absent.

Relieful occipital, exprimat prin protuberanța occipitală externă, prezintă în general o variabilitate căreia îi corespund 6 grade. La craniile masculine din această serie, constatăm prezența a 5 grade de dezvoltare a acestui relief, lipsind aici doar gradul 5. Gradul 0 este însă prezent, dar reprezentat prin foarte puține cazuri, ca și gradul 4. Frecvențele cele mai mari corespund gradelor 1 și 2, reprezentate la paritate, urmate de gradul 3 încă destul de frecvent, gradul 4 fiind însă extrem de rar.

La femei, majoritatea cazurilor corespunde gradului 0, urmat de gradul 1, care întrunește o frecvență destul de ridicată, în timp ce gradului 2 îi revin foarte puține cazuri. Celelalte grade (3—5) sînt însă absente.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

În concluzie, dezvoltarea reliefului neurocraniului în seria de la Cîndești arată că sîntem în prezența unei populații care, din acest punct de vedere, a atins un anumit grad de gracilizare. Aceasta rezultă în mod pregnant din compararea formelor nordoide pe care le întîlnim în această populație cu formele aparținînd aceluiași tip din populația complexului mormintelor tumulare cu ocru. Totodată, distribuția conform cu gradele diferitelor forme de relief cranian ne permite să obținem unele concluzii asupra valorii lor în diagnosticarea sexului.

Astfel, gradul I al reliefului glabelar se întîlnește în seria noastră și la craniile masculine, nu numai la cele feminine, însă evident cu un procent mai mic la primele decît la cele de-al doilea. Acest grad de dezvoltare al glabelei nu constituie astfel totdeauna, și luat singur, un criteriu de feminitate. Tot așa gradele II și III nu constituie totdeauna un criteriu de masculinitate, deoarece ele se pot întîlni și pe craniile feminine, dar mult mai puțin frecvent decît la cele masculine. De asemenea, gradul 1 al dezvoltării arcurilor supraciliare nu poate servi totdeauna la diferențierea celor două sexe, întrucît acest grad se întîlnește și la craniile masculine, însă iarăși mult mai puțin frecvent decît la cele feminine. La aceste din urmă însă, gradele 2 și 3 nu au fost întîlnite în seria noastră.

De asemenea, gradele 0,1 și 2 ale reliefului occipital se pot întîlni la ambele sexe, dar gradele 3 și 4 au fost identificate de noi numai la craniile masculine.

Putem conchide astfel că un relief osos slab al neurocraniului, considerat izolat, nu indică întotdeauna că sîntem în prezența unui craniu feminin, dar din contra un relief cranian puternic și foarte puternic, indică totodeauna (cu excepția doar a unor cazuri patologice excepționale) că sîntem în prezența unui craniu masculin.

Trebuie să amintim că, deja la ședințele internaționale de lucru de la Praga și apoi de la Sarospatak, s-a subliniat că relieful osos al neurocraniului nu constituie totdeauna un criteriu de diferențiere al sexelor. Datele noastre contribuie la obiectivizarea acestei constatări.

Rămîne deci stabilit că cel mai bun criteriu de diferențiere a sexelor pe schelete este dezvoltarea bazinului, dar și aici trebuie subliniat că există forme intermediare de dezvoltare. Iată de ce la determinarea sexului la schelete este bine să se utilizeze *toate* criteriile morfologice existente.

Craniul facial

Puține schelete au craniul facial bine păstrat sau care a putut fi restaurat în bune condiții.

La grupul masculin media *înălțimii faciale totale* (masivul facial plus mandibula) se încadrează în categoria mijlocie (118,57 mm), media grupului feminin aparținînd aceleiași categorii mijlocii, ținînd cont de dimorfismul sexual dimensional (109,50 mm), prezentînd însă un indice mediu puțin mai jos.

Înălțimea masivului facial prezintă o medie masculină tot de categorie mijlocie (71,36 mm), în timp ce media feminină (64,50 mm) se situează la limita dintre categoria joasă și cea mijlocie.

Media masculină a *lărgimii bizigomatice* corespunde cu limita dintre categoriile îngustă și mijlocie (134, 32 mm), cea feminină aparține însă categoriei mijlocii, ținînd cont de dimorfismul sexual (126,30 mm).

Raportul dimensional dintre înălțimea totală a feței și lărgimea bizigomatică se caracterizează prin indici faciali totali în medie de tip mezoprosop, atît la grupul masculin cît și la cel feminin (87,42 și respectiv 87,50), media indicelui facial superior (care este raportul între înălțimea superioară a feței și lărgimea bizigomatică) înscriindu-se în categoria mezenă la grupul masculin (53,21), situîndu-se însă la limita între această din urmă categorie și cea euriență la femei (50,90).

Din punct de vedere al repartiției lor ambii indici o au de tip destul de răspîndit cu tot numărul relativ mic de subiecți la care masivul facial nu a fost deteriorat sau a putut fi restaurat.

Astfel, la indicele facial total, toate categoriile acestui caracter sînt reprezentate la grupul masculin, frecvența maximă corespunzînd cu categoria mezoprosopă, categoriile hipereuriprosopă și leptoprosopă fiind și ele destul de frecvent întîlnite. Frecvențe mai slabe întîlnim doar la categoriile euriprosopă și hiperleptoprosopă. La grupul feminin (cu număr și mai mic de cazuri decît cel masculin), acest indice prezintă o concentrare mai mare, categoria hiperleptoprosopă nefiind reprezentată. În schimb, cea leptoprosopă apare cu cea mai mare frecvență, urmată de cea mezoprosopă cu valori paritare, categoriei hipereuriprosope revenindu-i procentul cel mai mic.

Indicele facial superior oferă o distribuție mai concentrată decît precedentul, cu toate că numărul de cranii la care acesta a putut fi calculat este mai mare (31 față de 22). Astfel, la grupul masculin

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

nu întîlnim forme hipereuriene, la cel feminin lipsind cele hiperleptene. La primul grup, concentrarea maximă a indicilor corespunde categoriei mezene, urmată de cea leptenă, formele euriene fiind mai rar întîlnite, cele hiperleptene apărînd doar excepțional. La grupul feminin, concentrarea maximă a cazurilor se situează în categoria leptenă, urmată de cea mezenă și euriena, reprezentate la paritate și întrunind, luate împreună, jumătatea cazurilor. Formele hipereuriene sînt foarte rare.

Mediile dimensiunilor orbitelor la grupul masculin se înscriu în categoria incipient mijlocie pentru înălțimea orbitelor (33,33 mm) și în cea incipient largă pentru lărgimea lor (43,12 mm). La grupul feminin, atît media înălțimii orbitelor cît și cea a lărgimii lor aparțin categoriilor mici (31,84 mm și respectiv 38,50 mm).

Media indicilor orbitali la bărbați, se situează în categoria mezoconcă (77,30) ca și media feminină (80,66) care este însă puțin mai ridicată.

În ceea ce privește repartiția pe categorii, constatăm că, la ambele sexe cele trei categorii ale indicilor orbitali sînt prezente, dar cu ponderi diferite. Din acest punct de vedere, diferența cea mai interesantă este aceea care privește categoria orbitelor hipsiconci. Astfel, în timp ce la bărbați această categorie este foarte rar întîlnită (8,33 %), la femei ea prezintă o frecvență destul de apreciabilă (25,00 %). Din contra, categoriile mezoconcă și cameconcă, oferă la bărbați frecvențe mai ridicate decît la femei, diferența cea mai accentuată observîndu-se în ceea ce privește categoria mezoconcă, mult mai frecvent întîlnită la bărbați.

Dimensiunile nasului la grupul masculin prezintă o medie de categorie mijlocie a lungimii sale (52,84 mm) și o medie de categorie mare a lărgimii orificiului piriform (27,04 mm), indicele nazal situîndu-se, prin media sa, în categoria mezorină (50,81) în imediată apropiere însă de limita inferioară a celei camerine. La grupul feminin, lărgimea nasului aparține categoriei mijlocii în medie (24,86 mm) ca și lungimea sa (48,78 mm). Indicele nazal oferă o medie mezorină, situată în apropierea limitei inferioare a categoriei camerine (50,59), la fel ca la grupul masculin.

Din analiza distribuției indicilor nazali după categoriile lor, rezultă că la bărbați categoriile mezorină și camerină sînt cel mai bine reprezentate (și prin cifre asemănătoare) urmate de categoria leptorină , ultimul loc fiind ocupat de indicii hipercamerini. La femei, această din urmă categorie lipsește, iar indicii cei mai frecvent întîlniți sînt cei mezorini, care ocupă primul loc, urmați de cei camerini. Indicii leptorini ocupă ultimul loc și prezintă o frecvență puțin mai mică decît la bărbați.

Indicii cranio-faciali transversali și faciali transversali care exprimă, fie raportul între lărgimea maximă a neurocraniului și cea a masivului facial (indicele jugo-parietal), fie dintre lărgimea minimă a frunții și lărgimea maximă a masivului facial (indicele fronto-jugal), fie dintre lărgimea etajului inferior al feței (lărgimea bigoniacă) și lărgimea maximă a acesteia (lărgimea bizigomatică) au o anumită importanță pentru caracterizarea unei populații.

Luînd în considerație mediile acestor indici, constatăm că indicele *jugo-parietal* (sau cranio-facial transversal) prezintă o medie masculină de 94,45, care se situează astfel la limita inferioară a categoriei fenojugale (fenozigale) la grupul feminin din aceeași serie, media acestui indice este de 90,45, situîndu-se în categoria criptojugală (sau criptozigală). Această situație nu se poate surprinde, deoarece este bine cunoscut dimorfismul sexual din punct de vedere al diametrului bizigomatic, care în medie și în aceeași populație, depășește în mod substanțial la bărbați pe acela al femeilor. Un bun exemplu îl găsim chiar în seria studiată aici, unde diametrul bizigomatic prezintă o medie masculină de 134,32 mm, în timp ce media feminină este de numai 126,30 mm, aceasta chiar în cazul cînd diametrele parietale prezintă medii practic egale la ambele sexe așa cum este cazul în această serie (bărbați : 136,14 mm ; femei : 136 ,00 mm).

Al doilea indice, cel *fronto-jugal* (sau fronto-zigal), se caracterizează prin o medie masculină de 73,13, care se încadrează în categoria indicilor aproape mari, indicînd o bună dezvoltare a frunții în comparație cu lărgimea bizigomatică a masivului facial. Media feminină este puțin mai mare (76,17) indicînd aici o mai bună dezvoltare în lărgime a etajului frontal, în raport cu lărgimea maximă a masivului facial, ca și la grupul masculin din această populație.

Indicele *gonio-jugal* (sau gonio-zigal) este caracterizat prin o medie de 75,35 la seria masculină de la Cîndești, media feminină fiind de abia 66,45, indicînd o dezvoltare în lărgime, mult mai mică a lărgimii bigoniene, adică a lărgimii etajului inferior al feței, în raport cu lărgimea maximă a acesteia. Această situație, în cazul nostru nu se află numai în raport cu dimorfismul sexual dar și în raport cu prezența unui procent mai mare de mediterranoizi la grupul feminin decît la cel masculin.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Caracterele morfologice (descriptive) ale craniului facial privesc mărimea şi dispoziţia malarelor, gradul de dezvoltare a fosei canine, dispoziţia oaselor nazale, mărimea regiunii subnazale a masivului facial, înălţimea mandibulei şi dezvoltarea apofizei mentoniere.

Mărimea şi dispoziţia malarelor este destul de variabilă în această serie, unde întîlnim malare destul de masive, caracter de obicei corelat cu dispoziţia lor mai mult sau mai puţin frontalizată, precum şi malare relativ gracile, oferind o dispoziţie fie aproape parasagitală, fie intermediară. Aceste două extreme ale morfologiei malarelor se întîlnesc la tipuri antropologice diferite, prima fiind de obicei caracteristică pentru protoeuropoizii (sau cromanioizii) negracilizaţi sau slab gracilizaţi, în timp ce a doua este tipică fie pentru mediteranoizi, fie pentru nordoizi.

Şi dezvoltarea fosei canine prezintă o variabilitate destul de pronunţată, mergînd de la fose adînci la fose canine abia schiţate. Prima variantă caracterizează în special pe reprezentanţii tipului protoeuropoid.

Oasele nazale oferă dispoziţii destul de variate, mergînd de la formarea unei carene nazale, mai mult sau mai puţin proeminente (prin întîlnirea celor două nazale sub unghi mai mult sau mai puţin ascuţit) formă care este cel mai frecvent întîlnită în seria de la Cîndeşti. La un singur subiect am întîlnit nazale dispuse aproape paralel, fără a forma o adevărată carenă pe o lungime destul de apreciabilă. *Regiunea subnazală a masivului facial* nu prezintă o variabilitate amplă în seria de la Cîndeşti, fiind fie mijlociu de lungă, fie scurtă fără a prezenta forme alungite.

Mandibulele de la Cîndeşti prezintă un corp relativ înalt la craniile masculine, cele feminine avîndu-l destul de jos mai ales la subiecţii care aparţin tipului mediteranoid.

Apofiza mentonieră este în general bine dezvoltată la grupul masculin, dar mai slab conturată la mandibulele feminine.

Statura

A fost calculată pentru fiecare subiect, după lungimea oaselor lungi ale membrelor, întrebuinţîndu-se în acest scop următoarele metode : metoda lui Manouvrier, metoda lui Trotter şi Gleser, precum şi uneori metoda lui E. Breitinger (pentru subiecţii de sex masculin) completată cu cea a lui H. Bach (pentru cei de sex feminin).

Ca de obicei, dăm rezultatele obţinute după cele 2—3 metode întrebuinţate în scopul de a permite compararea datelor noastre cu acele ale altor autori, dar apreciem drept reprezentînd statura reală, atît a fiecărui subiect, cît şi a celor două grupe constituite după sexe, media calculată pe baza rezultatelor obţinute prin întrebuinţarea fiecărei metode menţionată mai sus, pentru fiecare subiect, mediile individuale astfel obţinute servind la calcularea mediei la fiecare sex.

Am înscris în tabelul sinoptic, atît mediile astfel obţinute pentru fiecare sex, cît şi mediile rezultate prin întrebuinţaea fiecărei metode menţionate mai sus.

Tabelul nr. 4

Mediile staturii, calculate pentru cele două sexe, întrebuinţînd metodele menţionate

Metodă	Bărbaţi	Femei
L. Manouvrier	165,91	154,64
Breitinger-Bach	169,50	158,75
Trotter-Gleser	171,38	158,17
Media mediilor	168,69	156,97

După cum se poate constata din acest tabel, rezultatele obţinute prin metoda lui Manouvrier, dau medii destul de diferite în comparaţie cu acele care rezultă prin întrebuinţarea celorlalte metode.

Luînd în consideraţie rezultatele obţinute prin procedeul nostru conchidem că media staturii populaţiei masculine din seria de la Cîndeşti este de 168,69 cm, încadrîndu-se astfel în categoria staturilor masculine supramijlocii. Statura medie feminină este de 156,97 cm, aparţinînd categoriei staturilor feminine supramijlocii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Repartiția pe categorii a staturii

Categoriile masculine		N	%	Categoriile feminine	N	%
f. joasă	x—149,9	—	—	x—139,9	—	—
joasă	150—159,9	2	3,92	140—148,9	3	10,00
submijlocie	160—163,9	10	19,60	149—152,9	4	13,33
mijlocie	164—166,9	7	13,72	153—155,9	6	20,00
supramijlocie	167—169,9	20	39,21	156—158,9	8	26,66
înaltă	170—179,9	11	21,56	159—167,9	9	30,00
f. înaltă	180—x	1	1,96	168—x	—	—

Din acest tabel se poate constata că statura prezintă la Cîndești o variabilitate amplă la ambele sexe, mergînd de la staturile mici (dar nu și foarte mici) și terminînd cu cele foarte înalte întîlnite însă numai la bărbați (dar foarte rar, în timp ce ele sînt absente la femei). Ponderea cea mai mare aparține staturilor supramijlocii la bărbați, urmate de cele înalte, și de cele submijlocii (aceste două din urmă fiind reprezentate prin procente aproape egale). La femei, predomină numeric staturile feminine înalte, urmate de cele supramijlocii și mijlocii.

Scheletul postcranian

Oasele lungi ale membrelor, în special a celor inferioare, prezintă unele dispoziții speciale, de ordin morfofuncțional, care nu se mai regăsesc decît extrem de rar la populațiile europene contemporane, dar se întîlnesc foarte frecvent la unele populații preistorice, neo-eneolitice și din perioada bronzului. Cele mai interesante se întîlnesc pe femur și pe tibia.

Astfel, în seria de la Cîndești, majoritatea *femurelor* sînt platimere, a căror caracteristică principală consistă în aplatisarea anteroposterioară a părții superioare a diafizei femorale, determinată de extinderea inserției mușchiului crural în zona postero-superioară a acestui os. O altă dispoziție care se datorează tot acțiunii aceluiași mușchi crural, dar în zona mijlocie și posterioară a femurului a cărei efect este transformarea liniei aspre în o creastă longitudinală, sau pilastru. În fine, o puternică dezvoltare a musculaturii fesiere la nivelul inserției sale pe femur, determină formarea pe suprafața postero-superioară a osului, sub marele trohanter, a unui relief subtrochanterian reprezentat în cazul cel mai complicat prin un șanț longitudinal, o creastă longitudinală, precum și o proveninență situată la capătul superior a acesteia, denumită „al treilea trochanter" în cazul cînd este puternic dezvoltată.

De asemenea, *tibia* oferă și ea o variantă interesantă a formei acestui os, care consistă în o puternică dezvoltare a suprafeței de inserție a mușchiului tibial posterior, în urma căreia și diafiza osului se dezvoltă în sens antero-posterior, aplatisîndu-se mai mult sau mai puțin în sens lateral, luînd forma „platicnemică". În fine, trebuie să citățm și o formațiune deosebit de interesantă care se formează pe marginea antero-inferioară a tibiei consistînd în formarea unor suprafețe mici și suplimentare de articulație (1 sau 2) cu astragalul a căror operație este datorată obiceiului de a ședea jos în poziție „ciucită".

Caracterizarea tipologică

Analiza parametrilor statistici înscriși în tabelul sinoptic, a repartiției pe categorii a caracterelor studiate, precum și a combinării lor pe fiecare schelet ne permite să stabilim următoarea componentă tipologică.

Toate scheletele care au putut fi studiate din acest punct de vedere aparțin marelui grup europoid, în interiorul căruia putem distinge următoarele tipuri mari, cu variantele lor : tipul protoeuropoid (sau Cromanioid), tipul mediteranoid, tipul nordoid, precum și un tip brachicran, care ar putea corespunde tipului alpinoid.

Tipul *protoeuropoid* provine din fondul străvechi, apărut în Europa la sfîrșitul quaternarului (paleoliticul superior) al cărui prototip este omul de Cro-Magnon. În decursul neo-eneoliticului și în perioadele următoare, unii reprezentanți au suferit transformări care au consistat în fenomenul de „gracilizare", precum și de brachicefalizare, dînd naștere astfel formelor protoeuropoide mai mult sau mai puțin gracilizate, precum și celor brachicefalizate, păstrînd însă caracteristicile fundamentale, într-adevăr definitorii ale tipului cromanioid.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

În seria de la Cîndești găsim protoeuropoizi clasici, precum și pe cei mai mult sau mai puțin gracilizați și brachicefalizați, dintre care primii formează marea lor majoritate, cel mai mult sau mai puțin brachicefalizați găsindu-se mai puțin frecvent.

Tipul mediteranoid a apărut mai tîrziu decît precedentul, prin evoluția acestuia sub influența unor condiții climatice mai avantajoase. Primele forme astfel apărute păstrînd încă unele caractere ale protoeuropoizilor sînt cunoscute sub numele de paleomediteranoizi. Printr-o evoluție mai avansată, s-a dezvoltat forma clasică a acestui tip, cea mediteranoidă, iar în urma unei brachicefalizări moderate a apărut varianta danubiană (sau estică) a acestuia.

Tipul nordoid, format foarte probabil sub o îndelungată influență a unei clime foarte reci este reprezentat prin protonordici, prin evoluția ulterioară a unora din ei, formîndu-se nordicii clasici.

Tipul alpinoid (brachicefal și de talie submijlocie) are o origine neclarificată încă. Se știe însă că apariția se datează încă din mezolitic.

Dintre aceste tipuri, formele cele mai frecvent întîlnite în seria de la Cîndești sînt acele ale proteuropoizilor mai mult sau mai puțin gracilizate. Ei sînt urmați, ca frecvență, de unele variante mediteranoide, printre care cea a protomediteranoizilor ocupă aici primul loc ca frecvență. Nordoizii sînt mult mai rar întîlniți.

În ceea ce privește tipul *alpinoid*, acesta ocupă ultimul loc în structura tipologică a seriei de la Cîndești.

Nouvelles contributions à la paléodémographie et à la paléoanthropologie de la population de la culture Monteoru (âge du bronze)

RÉSUMÉ

Les fouilles archéologiques à Cîndești (dépt. de Vrancea) mirent au jour une grande nécropole datée de la culture Monteoru, dont nous sont parvenus les restes osseux de 409 sujets, en bonne partie détériorés à cause de l'acidité du sol et de l'exploitation agricole du terrain.

La répartition des sujets selon l'âge et le sexe (tableau 1) ainsi que les tables de vie (tableaux 2 et 3) rendent compte des principales particularités démographiques de cette population dont il faut souligner la mortalité très élevée des enfants, qui forme un contraste saisissant avec la situation des enfants néo-énéolithiques dont très peu de squelettes furent découverts dans des nécropoles. Cela nous oblige à nous demander si cette situation n'est point due à ce que ces derniers étaient rarement ensevelis dans les nécropoles, le lieu de leurs sépultures étant de préférence dans le voisinage des habitations et même à l'intérieur de celles-ci. Pour ce qui concerne l'âge du bronze, le chifre élevé des squelettes d'enfants obtenu pour la série de Cîndești, n'est point un fait isolé, la même situation ayant été trouvée dans d'autres nécropoles de cette période (Zimnicea I, Sărata Monteoru, Trușești).

Un autre aspect démographique qui mérite à être souligné, concerne le pourcentage très bas des sujets ayant dépasse l'âge de 60 ans ce qui, ensemble avec les chifres élévés qui reviennent aux enfants, contribue à la valeur très basse obtenue pour l'espérance de vie à la naissance (22 ans).

Pour ce qui concerne les caractéristiques anthropologiques de la population de Cîndești, elles sont analysées dans ce travail du point de vue de la variabilité des moyennes obtenues pour chacun des deux groupes (masculin et féminin : tableau synoptique I), de la fréquence des différentes catégories des principaux indices, des caractéristiques morphologiques (somatoscopiques), ainsi que des combinaisons individuelles des principaux caractères.

Il en résulte que la population préhistorique de Cîndești est caractérisée en moyenne par des statures masculines et féménines de la catégorie surmoyenne (compte tenu du dimorphisme sexuel), par des indices crâniens dont la moyenne est franchement dolichocrâne chez les hommes, mais située à proximité de la limite inférieure de la mésocranie chez les femmes (chez qui le pourcentage des mésocrânes et des brachycrânes est supérieur à celui des hommes qui comptent, en échange, plus de sujets

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

à indices crâniens appartenant aux catégories dolichocrânes), à indices porio-bregmatiques longitudinaux en moyenne hypsicrânes chez des hommes comme chez les femmes, les moyennes des indices porio-bregmatiques transversaux y étant chez les deux sexes métriocrânes. Au point de vue des caractéres descriptifs, nous allons noter la grande fréquence des crânes ovoïdes, suivis de loin par les formes pentagonoïdes, les autres formes y étant très rarement recontrées. Soulignons aussi la forme toujours plus ou moins bombée de l'occipital, et le développement tout au plus moyen du relief crânien, même chez les hommes. Pour ce qui est du massif facial, notons les moyennes mésènes chez les deux sexes (celle des femmes se situant cependant au voisinage de la catégorie euryène), les moyennes mésoconques des orbites chez les deux sexes (dont le chiffre est plus élevé chez les femmes, étant donné leur pourcentage plus élevé d'hypsiconques), et mésorhiniennes du nez chez les hommes comme chez les femmes. Soulignons aussi une certaine fréquence des malaires frontalisés, moins grande cependant que celle des malaires à disposition intermédiaire, la forme saillante de l'arête nasale, le menton toujours proéminent chez les hommes.

Les composantes typoloqigues de cette population europoïde sont les suivantes (énumérées dans l'ordre de leur fréquence) : Protoeuropoïde (ou Cromagnoïde) plus ou moins gracilisée, Méditerranoïde représentée surtout par ses variantes Protoméditerranoïde et Danubienne (ou Pontique), Nordoïde représentée sourtout par des Protonordiques et, enfin, un type brachycrâne modéré, à occipital bombé, qu'on pourrait peut être rattacher aux Alpinoïdes.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

G. Acsadi, J. Nemeskeri, *History of human life span and mortality*, Budapesta, 1970.

V. P. Alexeev, G. P. Debetz, *Kraniometria*, Moscova, 1964.

D. Ferenbach, I. Schwidetzky, M. Stloukal, *Recomandations pour déterminer l'âge et le sexe sur le squelette*, Bull. et Mém. de la Soc. d'Anthrop. de Paris, 6, 1979, p. 7—45.

C. Maximilian și colab. *Sărata Monteoru, studiu antropologic*, București, 1962.

O. Necrasov, *K izučeniju antropologičeskoo sostava naselenja bronzogo veka vostočnoi čiasti Rumynskoi Narodnoi Respubliki*, în *Sovremennaja Antropologija*, Moscova, 1964, p. 270—286.

O. Necrasov și M. Cristescu, *Etude anthropologique des squelettes de Trușești, datant de la fin de l'âge du bronze (culture Noua)*, Ann. roum. anthrop., 5, 1968, p. 3—18.

O. Necrasov și M. Cristescu, *Sur la durée de la vie de quelques populations anciennes de Roumanie*, Anthrop. Közl., 18, 1974, p. 149—158.

O. Necrasov, D. Botezatu și C. Fedorovici, *Sur les sépultures néolithiques de Cernica (culture Boian) et les caractéristiques démographiques de cette population*, Ann. roum. anthrop., 16, 1979, p. 13—18.

O. Necrasov, *Sur quelques particularités démographiques de nos populations préhistoriques*, Bull et Mém. de la Soc. d'Anthrop. de Paris, 6, 1979, p. 191—196.

O. Necrasov, M. Cristescu, D. Botezatu și G. Miu, *Aspects démographiques et caractères anthropologiques de la population néolithique de Cernavodă (culture Hamangia)*, Ann. roum. anthrop., 19, 1982, p. 11—24.

O. Necrasov, M. Cristescu, D. Botezatu, G. Miu, *Sur les caractéristiques anthropologiques de la population néolithique de Cernica (culture Boian)*, Ann. roum. anthrop., 20, 1983, p. 3—15.

O. Necrasov, *Sur le calcul de la stature au moyen de os longs*, Bull. et Mém de la Soc. d'Anthrop. de Paris, t. g., 1982, p. 241—245.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Geto-dacii și monedele vestpontice din secolele III—I î.e.n.*

BUCUR MITREA

Tema de mai sus face parte dintr-o preocupare mai largă care încearcă să solicite documentele numismatice să contribuie într-o măsură tot mai mare la cunoașterea și înțelegerea fenomenului istoric în general și a celui economic și politic specific Daciei [1] în special.

În această încercare, cu începuturi mai vechi [2], dar și cu viziuni noi, trebuie să mărturisim că sîntem confruntați cu unele „goluri" în cercetare, care nu o dată dau rezultatului un aspect de ipoteză, uneori doar cu șanse de a depăși limitele ei. Altfel spus, rezultatele la care am ajuns nu prezintă deplina certitudine pe care noi am dori-o.

Totuși, implicarea documentării numismatice în scopul lămuririi unor fenomene istorice mai are și un alt rol. Anume acela de a arăta unele lipsuri actuale în cercetarea noastră numismatică. Este vorba de anumite preciziuni tehnice și tipologice ale unor categorii de monede cu care operăm noi în cele ce urmează [3]. Pe măsura în care asemenea studii se vor întocmi, și vor reuși să aducă preciziunile cronologice dorite, rezultatele lor vor influența, corecta sau măcar în parte vor confirma încheierile la care ajungem noi mai jos.

Pentru moment cercetarea noastră și-a delimitat atît cadrul geografic, cît și cel cronologic. În ceea ce privește cadrul geografic am avut în vedere doar Dacia și în măsura în care emisiunile cetăților vestpontice Histria, Tomis, Callatis, Odessos și Mesembria apar și sînt cunoscute ca descoperite pe teritoriul daco-getic. În ceea ce privește răstimpul, cercetarea se limitează la secolele III — I î.e.n. Mai adăugăm amănuntul că monedele ce vor fi amintite mai jos se integrează pe deplin în perioada cronologică menționată, secolele III — I î.e.n., dar fără posibilitatea, măcar pentru moment, de a le diferența cronologic în mod sigur și documentat, în cadrul acestui destul de lung răstimp.

În enumerarea descoperirilor ne-am limitat intenționat numai la cele aflate în stînga Dunării, cele de pe teritoriul Dobrogei fiind socotite „la ele acasă" [4].

Vom începe cu Histria și vom continua geografic de la nord la sud pînă la Mesembria inclusiv. (A se vedea harta fig. 1).

* Comunicare prezentată la Symposionul de tracologie ținut la Drobeta-Turnu-Severin, la 23—24 octombrie 1984.

[1] Începutul l-am făcut în RIR, 5—6, 1935—1936, p. 285—296. O privire sintetică asupra documentelor monetare din Dacia preromană am prezentat în EDR, 10, 1945, p. 3—154. Pentru cercetări continuate și adîncite pe aceeași linie, a se vedea Const. Preda, SCN, 7, 1980, p. 17—22. Lor li se vor alătura alte publicații mai recente: *Effigies romaines sur les monnaies de la Macédoine et la Dacie du II-e siècle av. n.è.*, NAC, 10, 1981, p. 247—259. *La monnaie de la ville d'Histria chez les Géto-Daces est-carpatiques*, NAC, 12. 1983, p. 119—133. Cf. și Thraco-Dacica, 5, 1984, p. 111—122.

[2] B. Mitrea, Pontica, 11, 1978, p. 89—96.

[3] Avem în vedere emisiunile monetare ale cetăților Histria, Tomis, Callatis, Odessos și Mesembria, cercetate la nivelul actual al documentării și progresului realizat în acest domeniu. Este vorba de o cronologie fină a emisiunilor de bronz în cadrul etapei secolelor III—I î.e.n.

[4] Pentru monedele de bronz ale cetăților pontice descoperite recent pe teritoriul Dobrogei, a se vedea R. Ocheșeanu și Gh. Papuc, Pontica, 5, 1972, p. 467 și urm.; 6, 1973, p. 351 și urm.; 7, 1974, p. 395 și urm.; 8, 1975, p. 429 și urm.; 9, 1976, p. 215 și urm. Cronica a fost reluată de A. Vertan și G. Custurea, Pontica, 12, 1979, p. 229 și urm.; 13,1980, p. 347 și urm.; 14,1981, p. 333; 15, 1982, p. 277 și urm.; 16, 1983, p. 301, urm. Pentru nordul Dobrogei a se vedea cronicile lui E. Oberländer-Târnoveanu din Pontica, 11, 1978, p. 77—85, apoi Peuce, 8, 1977 și 9, 1984, p. 267 și urm. Ultima în colaborare cu C. Opaiț. Cronicile sînt un model și pentru alte instituții similare.

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, BUCUREȘTI, 1985, p.50—58

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

I. *Histria*

1. *Costeşti*, com. Orăştioara, jud. Hunedoara. În cetatea dacică de pe teritoriul localităţii s-au aflat nu mai puţin de 19 monede histriene de bronz. Cele mai multe au cîte două contramărci[5]. Un exemplar similar, prevăzut tot cu două contramărci, s-a găsit „pe drumul antic ce pornind din Valea Oraşului urcă sus pe dealul Faeragului spre Blidaru, ceva mai la deal de locul zis „Curmătura". D.M. Teodorescu, *Cercetări arheologice în munţii Hunedoarei*, p. 11—12. Apud. M. Macrea, *loc. cit.*, extr. p. 9 şi nota 1.

2. *Crăsanii de Jos*, com. Balaciu, jud. Ialomiţa. În dava geto-dacică de pe teritoriul localităţii s-a semnalat prezenţa unei monede histriene de argint. După contextul arheologic în care ea a fost aflată, pare a aparţine cultural epocii elenistice. N. Conovici, CercetNumism, 5, 1983, p. 39.

3. În cetatea dacică de la *Luncani*[6], com. Boşorod, jud. Hunedoara, s-a aflat o monedă histriană de bronz, avînd pe av. capul Demetrei cu cununa de spice, iar pe rv. vulturul pe delfin. În plus, pe av., două contramărci. C. Daicoviciu, *Piatra Roşie*, p. 76.

4. *Spiru Haret*, com. Berteştii de Jos, jud. Brăila. Este semnalată descoperirea în localitate a unei monede histriene de argint şi nu de bronz, cum am notat eu în Pontica, 11, 1978, p. 90, nr. 1. Pentru amănunte, cf. N. Harţuche, Istros, 1980, p. 334, cu întreaga bibliografie anterioară.

5. *Sprîncenata*, com. Sprîncenata, jud. Olt. În săpăturile sistematice executate în localitate de C. Preda şi M. Butoi, s-a aflat, în 1977, un bronz autonom histrian de tipul vulturul cu aripile întredeschise pe delfin spre st. C. Preda şi M. Butoi, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 65—71.

II. *Tomis*[7]

6. *Bărboşi*, oraş Galaţi, jud. Galaţi. În cursul săpăturilor arheologice întreprinse în localitate sub conducerea lui N. Gostar a fost descoperită o monedă de bronz emisă de cetatea Tomis, în secolele II—I î.e.n. N. Gostar, Apulum, 5, 1965. Cf. acelaşi, Cetăţi, p. 34.

Alte monede emise de cetăţile vestpontice şi aflate pe acelaşi şantier au fost comunicate de Şeiva Sanie la sesiunea de comunicări a Societăţii numismatice române ţinută la Craiova, în mai 1984.

7. *Roseţi*, jud. Ialomiţa. Ca descoperită în localitate este semnalată o monedă de bronz emisă de cetatea Tomis. Pe av. are figurat capul lui Zeus, iar pe rv. *TO*, două protome de cai, iar jos, *APTE*, 2, 95 g; 15 mm. Este de tip Regling, 2441. B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 418, nr. 5. Cf. acelaşi, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 404, nr. 5.

8. La *Crăsani*, punctul Copuzu-Deluş, com. Balaci, jud. Ialomiţa, s-a descoperit în cursul săpăturilor arheologice, într-o groapă de bucate, două monede tomitane de bronz, emise în etapa autonomă. Ambele au pe av. efigia Marelui Zeu şi sînt de tipul Regling 2415 şi 2421. N. Conovici, CercetNum, 5, 1983, p. 39—40 şi pl. I, 2—3, cu bibliografia anterioară.

9. *Radovanu*, jud. Călăraşi. Ca descoperită în localitate ajunge în posesia lui Barbu Ionescu, iar mai apoi la Muzeul din Olteniţa, o monedă de bronz emisă de cetatea Tomis în etapa autonomă. I. Glodariu, *Relaţiile*, p. 259, nr. 84 (după informaţiile de la Repertoriul arheologic).

10. *Tîrgşoru Vechi*, com. suburbană a munic. Ploieşti, jud. Prahova. În cursul săpăturilor arheologice din anul 1962 s-a descoperit o monedă tomitană de bronz de tipul Regling, 2417. B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, p. 467, nr. 7.

III. *Callatis*[8].

11. *Ciorani*, com. Puleşti, jud Vrancea. Ca descoperită în localitate ajunge în colecţiile Institutului de arheologie din Bucureşti o monedă de bronz din epoca autonomă, emisă de cetatea Callatis, probabil în cursul secolului al III-lea î.e.n. Este de tipul Pick, 227.

12. *Poiana*, com. Nicoreşti, jud. Galaţi. În cursul săpăturilor arheologice conduse de profesorul Radu Vulpe s-a descoperit o monedă de bronz emisă de cetatea Callatis în etapa autonomă. Este de tipul Pick, 227. B. Mitrea, Pontica, 11, 1978, p. 91, nr. 2.

13. *Radovanu*, com. Radovanu, jud. Călăraşi. După informaţii primite de la Barbu Ionescu, pe atunci la Muzeul din Olteniţa, un bronz callatian din etapa autonomă a fost semnalat ca descoperit în aşezarea geto-dacică din localitate. B. Mitrea, Pontica, 11, 1978, p. 91, nr. 3. Cf. şi Done Şerbănescu, Maglst, 15, 1981, nr. 4. p. 40. Descoperirea este menţionată şi de I. Glodariu, *Relaţiile*, p. 254, nr. 16 (după Rep. arh.).

14. *Ulmeni*, com. Ulmeni, jud. Călăraşi. Ca descoperit în împrejurimile acestei localităţi Const. Preda semnalează un bronz callatian de tipul Herakles, Pick, 289. Const. Preda, BSNR, 70—74, 1976—1980, p. 239—245.

15. *Racoviţa*, com. Voineasa, jud. Olt. Sînt semnalate că ar fi fost descoperite în localitate trei monede callatiene de bronz. Ar fi aparţinut etapei autonome. B. Mitrea, SCIV, 15, 1964, 4, p. 571, nr. 10.

16. *Drobeta-Turnu Severin*, jud. Mehedinţi. Ca descoperit, în mod izolat în localitate, înainte de anul 1909, au fost trimis Muzeului naţional de antichităţi, pe adresa lui G. Tocilescu un lot de monede, printre care se află şi un bronz autonom emis de Callatis. Este de tipul Pick, 202. B. Mitrea, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 365, nr. 3. Institutul de arheologie, Arhiva, Inv. nr. 411.

[5] Monedele sînt de tipul Pick, 473—476, avînd pe av. capul Demetrei cu cununa de spice şi fără voal (12 exemplare). Pe rv. ΙΣΤΡΙ, vultur, de regulă cu aripile deschise, pe delfin spre st. : spic, resturi mai mult sau mai puţin clare din sigla a vreo trei magistraţi monetari. În plus toate monedele sînt contramarcate : 11 din ele cu două contramărci (capul lui Helios şi cel al lui Hermes), una singură doar cu capul lui Helios. Pentru monedele de acelaşi tip şi cu aceleaşi contramărci descoperite la Histria, a se vedea Const. Preda *Histria*, III, p. 120—122, nr. 488—521. În contextul istorico-economic în care operăm noi cred că este util să subliniem două aspecte obiective care ne pot ajuta în cercetarea pe care o întreprindem. În primul rînd este de semnalat numărul redus de magistraţi monetari : trei din ei au putut fi precizaţi (ΧΑΙ, ΔΙΟ şi [...] P. Prezenţa lor ne indică un răstimp limitat şi constituie o primă etapă din „viaţa" acestor emisiuni. În al doilea rînd este vorba de reactivarea acestor emisiuni în alte două etape cronologice, ilustrate de cele două contramărci. Etapele cronologice sînt succesive, dar apropiate. Poate o observare atentă a felului în care se întretaie cele două contramărci, conjugate poate cu faptul că pe unele emisiuni avem de-a face doar cu o singură contramarcă (Helios) să se poată face o departajare cronologică şi între cele două contramărci.

[6] Pentru poziţia geografică a diferitelor cetăţi dacice din Munţii Orăştiei, a se vedea C. Daicoviciu, *Aşezările*, p. 6—7, fig. 1 şi 2, precum şi p. 20—21 cu fig. 14. Mai nou, D. Antonescu, *Introducere*, p. 12 şi urm. şi passim.

[7] Pentru monedele tomitane autonome descoperite la Histria, a se vedea Const. Preda, *Histria*, III, p. 135—136, nr. 768—782.

[8] Pentru monedele callatiene autonome descoperite la Histria, a se vedea Const. Preda, *Histria*, III, p. 134, nr. 764—765.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

IV. *Odessos*

17. *Popeşti*, com. Mihăileşti, jud. Giurgiu. În cursul săpăturilor arheologice conduse de profesorul Radu Vulpe în anul 1955 s-a descoperit o monedă de bronz emisă de cetatea Odessos. Are 5,96 g şi 23 mm. Este de tipul Regling, 2200, tip gen. Institutul de arheologie, Arhiva Inv, 564, 1. Tot în în această davă geto-dacică, în cursul altei campanii de săpături a fost descoperită o tetradrahmă emisă de aceeaşi cetate pe la finele secolului al II-lea i.e.n., începutul celui următor.

18. *Schitu*, com. Schitu, jud. Giurgiu. O monedă de bronz descoperită în localitate în anul 1942, avind pe av. capul Marelui Zeu, iar pe rv. un călăreţ, a ajuns într-o colecţie particulară. Este de tipul Regling, 2201. Se datează pe la finele secolului al II-lea i.e.n. B. Mitrea, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 311, nr. 18.

19. *Cetăţeni*, com. Cetăţeni, jud. Argeş. În săpături arheologice conduse de D.V. Rosetti s-a descoperit o monec de bronz emisă de Odessos, în etapa autonomă. Exemplar este mult tocit şi este contramarcat. B. Mitrea, SCIV, 1 1963, 2, p. 467, nr. 3.

20. *Cîmpulung*, jud. Argeş. În anul 1967, într-un niv cultural geto-dacic, în cadrul unor săpături arheologice ex cutate în oraşul Cîmpulung s-a descoperit o monedă de bro bătută de cetatea Odessos. Ea poartă pe av. capul Mareh Zeu, iar pe rv. este figurat un călăreţ. Este de tipul Reglin 2201. Se datează în jurul anului 200 i.e.n. Flaminiu Mirţ

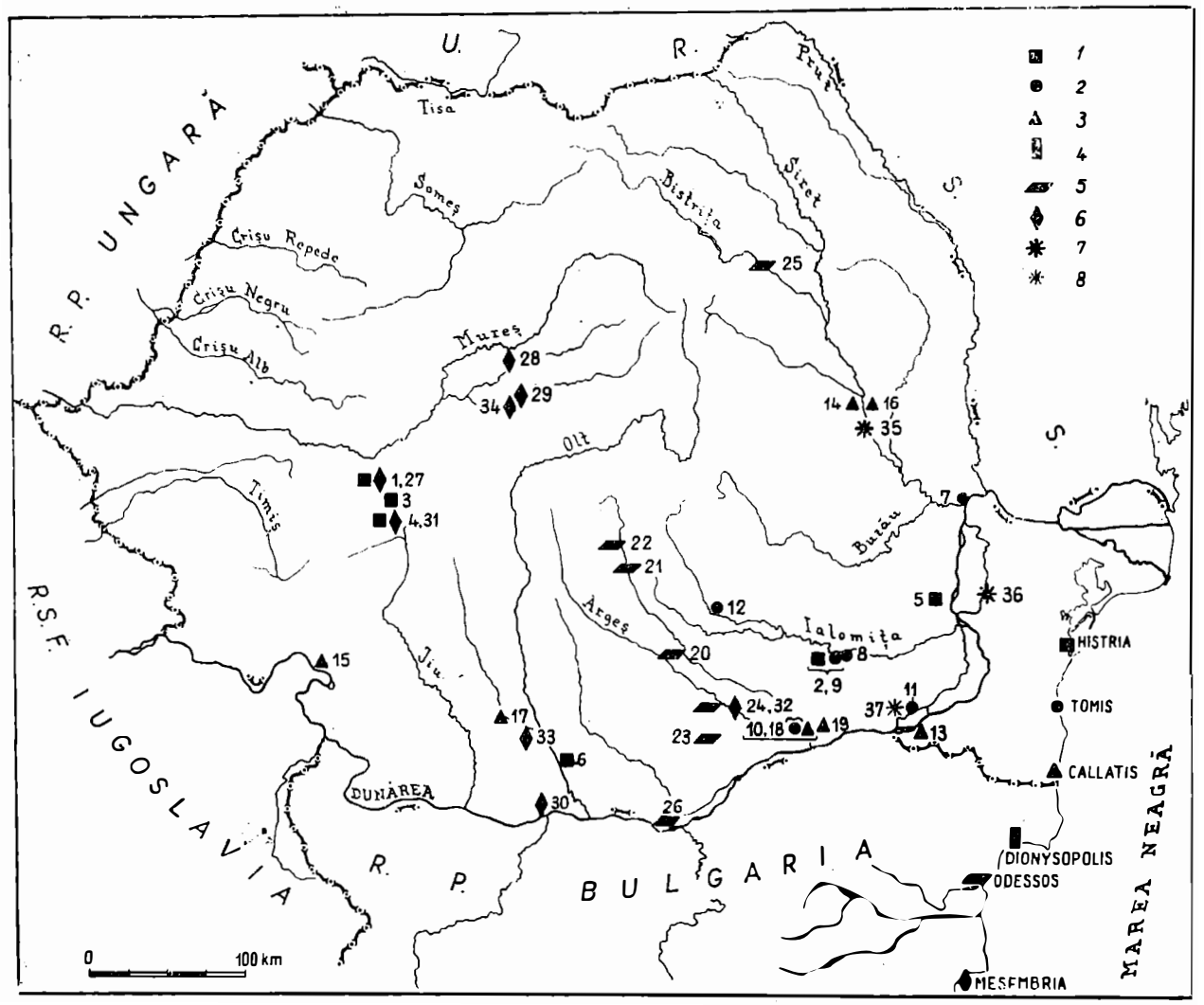

Fig. 1. Harta cu localităţile în care s-au descoperit monede pontice pe teritoriul României. 1 monede emise de cetatea Histria 2 de Tomis; 3 de Callatis; 4 de Dionysopolis; 5 de Odessos; 6 de Mesembria; 7 tezaure de stateri de aur; 8 descoperiri izolate d stateri de aur. Numerele de pe hartă corespund celor din text.

BSNR, 70—74, 1976—1980, p. 81—88. Cf. şi B. Mitre Dacia, N.S., 25, 1981, p. 382, nr. 11.

21. *Brincoveanu*, com. Odobeşti, jud. Dîmboviţa. Într-u tezaur descoperit în localitate în anul 1967, din care au put

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

fi recuperate 93 exemplare, emise, precum urmează: Macedonia Prima 67 tetradrahme, originale și imitații, Thasos 16 tetradrahme, originale și imitații, una emisă de Byzantion de tip pseudo-Alexandru, la care se adaugă două tetradrahme emise de cetatea Odessos. Acestea din urmă au pe av. efigia probabil a unei căpetenii locale ("local ruler") cum se exprimă Martin Price, iar pe rv. cunoscutul tip de pe tetradrahmele pseudo-Alexandru, Zeus cu vultur și sceptru, însoțit de legenda cunoscută. B. Mitrea, Acta Valachica, 4, 1972, p. 103—105. și Institutul de arh., Arhiva, Inv.. 1387.

22. *Săvinești*, împrejurimi, jud. Neamț. Recent a fost semnalată descoperirea mai veche a unei tetradrahme de tip pseudo-Alexandru. După siglele și monogramele de pe rv. are toate șansele să fi fost emisă de cetatea Odessos. După efigia de pe av., care reprezintă capul lui Herakles cu pielea de leu, această emisiune precedă cu puțin pe cele publicate Martin Price și datate de el „late II-d century B.C.". Poate avem de înregistrat reversul comun al celor două emisiuni. Emisiunea noastră precedă pe cea a lui Price, dar se leagă de ea.

Semnalarea descoperirii la V. Mihailescu-Bîrliba, Stud ArchAnt, vol. 1, 1983, p. 182—184. Comentariul ne aparține. Martin Price, NC, 7 serie, vol. 8, 1968, p. 11. Datarea lui „late second century" se confirmă.

V. *Mesembria* [9].

23. *Popești*, com. Mihăilești, jud. Giurgiu. În cursul săpăturilor arheologice în dava geto-dacică din localitate s-a descoperit, printre altele, și o monedă autonomă de bronz, emisă de cetatea Mesembria. Institutul de arheologie, Arhiva Inv. 1090. Cf. și Marla Cojocărescu, CAB, 3, 1981, p. 148.

24. *Orlea*, jud. Olt. O monedă de bronz emisă de Mesembria în perioada autonomă a fost semnalată ca descoperită în localitate. B. Mitrea, apud M. Petrescu-Dîmbovița, SCȘIași, 2, 1951, p. 523.

25. *Reșca*, com. Dobrosloveni, jud. Olt. Ca descoperită în localitate ajunge într-o colecție particulară o monedă emisă de Mesembria. Pe av., un coif în profil, iar pe rv. *META*, între spițele unei roți solare. AE. 4,41 g. Exemplarul ar putea fi mai vechi. B. Mitrea, SCIV, 15, 1964, 4, p. 571, nr. 11. Cf. idem, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 373, nr. 11.

26. În cetatea dacică de la *Luncani*, com. Boșorod, jud. Hunedoara, este semnalat un bronz autonom emis de Mesembria. Const. Daicoviciu, *Piatra Roșie*, p. 75—76.

27. *Costești*, com. Orăștioara, jud. Hunedoara, Mihail Macrea a putut determina prezența unei monede autonome de bronz din Mesembria. M. Macrea, AISC, 2, 1933—1935, p. 4 (extras) și pl. VII, 1.

28. *Mediaș* (împrejurimi), jud. Sibiu. Este semnalat un bronz autonom emis de Mesembria. Ajunge într-o colecție particulară. E. Chirilă et alii, ActaMN, 4, 1967, p. 457—458.

29. *Tîrnăvioara*, oraș Copșa Mică, jud. Sibiu. La punctul „pe Cetățuie", probabil o cetățuie dacică, s-a aflat un bronz autonom emis de Mesembria. E. Chirilă, ActaMN, 4, 1967, p. 456, nr. 4.

30. *Cucerdea*, jud. Mureș. Pe dealul Podei s-a descoperit în 1944 o monedă de bronz din Mesembria, datată în secolul al II-lea t.e.n. M. Petrescu-Dîmbovița, SCȘIași. 2, 1951, p. 519—530.

În legătură cu repertoriul descoperirilor monetare ținem să facem cîteva precizări prealabile. N-a fost în intenția noastră de-a epuiza totalitatea unor astfel de descoperiri de pe teritoriul țării noastre. Ar fi fost extrem de greu, dacă nu chiar imposibil. Este mai mult ca sigur că și alte exemplare similare se mai află atît în colecțiile Muzeelor centrale sau regionale, cît și în diferitele colecții particulare. Ele se vor adăuga, atunci cînd vor fi semnalate, la cele menționate de noi mai sus. Pentru moment socotim pe cele prezentate ca un eșantion statistic, deci reprezentativ, și noi operăm cu el ca atare.

Prima problemă care se ridică este aceea a interpretării istorice a acestor categorii de descoperiri monetare. Mai precis spus: ce valoare istorică sîntem în măsură s-o atribuim acestor categorii de monede? Șansele unei astfel de valorificări par a scădea dacă avem în vedere faptul că aproape în totalitatea cazurilor avem de a face cu ... descoperiri izolate. Și ca și cînd îndoielile amintite n-ar fi fost îndeajuns, se mai adaugă faptul că avem de-a face, aproape în exclusivitate, cu exemplare de bronz. Deci posibilitățile de a ajunge la unele încheieri istorice valabile par mult diminuate, dacă nu chiar îndoielnice. Și totuși noi vom încerca.

Să începem prin a le examina în legătură cu mediul arheologic în care ele au fost aflate. Vom acorda prioritate celor aflate în săpături sistematice. Examinate din acest punct de vedere, al condițiilor obiective în care au fost aflate, altfel spus, integrîndu-le contextului arheologic, deci istoric, cărora aparțin, nu numai că o parte din îndoielile noastre par a se risipi, dar începe să se întrevadă și o posibilă explicație, măcar un început.

Privite din acest punct de vedere constatăm că monedele ce ne reținatenția au fost aflate în toate principalele dave geto-dace, care au format obiectul unor ample săpături sistematice pînă acum. Astfel la Crăsani [10], jud. Ialomița, în cunoscutul complex getic, au fost descoperite pînă acum monede histriene și tomitane. În dava geto-dacică de la Popești-Mihăilești [11], jud. Giurgiu, au fost

[9] Pentru monedele autonome emise de Mesembria și descoperite la Histria, a se vedea Const. Preda, *Histria*, III, p. 138, nr. 797—798.

[10] Pentru Crăsani, a se vedea I. Andriețescu, *Piscul Crăsani*, 1924, V. Pârvan, *Getica*, p. 173 urm. Mai nou, N. Conovici și M. Neagu, Materiale, Brașov, 1981, publicat în 1983), p. 193—200. Cf. Același, CercetNum, 5, 1983, p. 39—40.

[11] Pentru Popești-Mihăilești se poate consulta R. Vulpe SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 239 și urm.; Materiale, 3, 1957, p. 227 și urm.; 5, 1959, p. 339 și urm.; 6, 1959, p. 308 și urm.; 7, 1960, 323 și urm.; 8, 1962, p. 457 și urm.; cf. același, *Așezări getice*, p. 27 și urm. Pentru interpretarea arhitecturii de la Popești, a se vedea D. Antonescu, *Introducere*, p. 177 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

aflate monede emise de cetăţile Callatis, Odessos şi Mesembria. În dava de la Sprîncenata [12], jud. Olt, a fost descoperită o monedă histriană de bronz.

Dar nu numai în davele de la sud de Carpaţi apar monede pontice din secolele al III — I î.e.n ci şi în cele aflătoare la est de Carpaţi. Ne vom limita să dăm doar două exemple. Primul îl constituie cunoscuta cetăţuie de la Bărboşi [13] — Galaţi. În mod sigur ca provenind din săpături arheologice sistematice au fost menţionate monedele tomitane. La acestea, o comunicare recentă, aşa cum am amintit, Şeiva Sanie de la Iaşi, a adus la cunoştinţă şi alte exemplare. Celălalt exemplu îl oferă cetatea de la Poiana [14], com. Nicoreşti, jud. Galaţi. Aci, săpăturile arheologice conduse de profesorul Radu Vulpe, au dus la descoperirea, printre altele, a unor monede callatiene.

Dar limitele geografice în care asemenea monede au fost întîlnite nu se opresc la Carpaţi. Dimpotrivă ele depăşesc munţii şi le întîlnim în toate marile cetăţi dacice din Munţii Orăştiei : atît la Piatra Roşie, Luncani, cît şi la Costeşti, com. Orăştioara. În această din urmă cetate au fost descoperite nu mai puţin de 19 monede histriene de bronz.

Dar monedele pontice ce ne reţin atenţia nu au fost aflate doar în cetăţile majore ale geto-dacilor. Şi restul monedelor, atunci cînd informaţiile de care dispunem ne dau detalii în legătură cu mediul arheologic în care au fost aflate, ne indică tot o aşezare sau o davă geto-dacică. Aceasta este situaţia la Spiru Haret [15], jud. Brăila ; la Roseţi, jud. Ialomiţa ; la Radovanu şi Ulmeni, jud. Călăraşi ; la Tîrgşoru Vechi, jud. Prahova ; la Brîncoveanu, jud. Dîmboviţa ; la Cetăţeni şi Cîmpulung, jud. Argeş ; la Orlea, Reşca şi Racoviţa, în Oltenia.

Informaţiile care însoţesc unele descoperiri de monede similare din Transilvania sînt mai sărace în ceea ce priveşte mediul arheologic în care au fost aflate. Totuşi, la două din ele, cea de la Tîrnăvicara [16] şi cea de la Cucerdea [17], par a indica tot dave dacice.

Din cele expuse mai sus reiese că descoperirile de monede pontice au fost făcute în primul rînd în marile cetăţi şi dave geto-dacice de pe întreg cuprinsul Daciei : atît la sud şi est de Carpaţi, cît şi în cea transilvană. Se conturează astfel în mod destul de clar şi reliefat teritoriul geografic pe care ele au fost aflate. Şi noi considerăm ca un fapt cîştigat şi-l reţinem ca atare.

Ne rămîne să spunem cîteva cuvinte asupra cronologiei acestor emisiuni monetare, pentru a putea fixa etape în timp. Epoca asupra căreia stăruim acoperă din punct de vedere cronologic peste două sute de ani. Ar fi fost de dorit ca acest lung răstimp să-l putem subîmpărţi pentru a putea discerne mai nuanţat evenimentele cu care ele pot fi puse în legătură. De asemenea ar fi fost de dorit ca documentele monetare la care ne referim să fi putut fi ilustrate, pentru a se putea urmări amănuntele iconografice, precum şi gradul de uzură etc., amănunte ce-şi au importanţa lor. Din păcate, măcar pentru moment, asemenea posibilităţi nu ne stau la îndemnă. De aceea autorul a trebuit să se mulţumească, de cele mai multe ori cu o informaţie scrisă şi doar rareori cu o documentare ilustrată. Pe de altă parte şi cronologia acestor emisiuni este şi ea deficitară. Din aceste motive, încă în urmă cu cîţiva ani, am deosebit două categorii de asemenea monede : [18] unele aparţinînd secolelor III — II, cînd conservarea era socotită ca bună şi nu erau contramarcate, iar datarea propusă de specialişti îngăduie acest lucru. Cea de-a doua categorie de emisiuni se prezintă mult uzate şi, în plus, sînt prevăzute cu una sau două contramărci. Acestor din urmă monede le-am rezervat din punct de vedere cronologic cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea şi prima parte a celui următor. După datele de care dispunem pînă în momentul de faţă, se pare că această grupă de monede precumpăneşte cantitativ faţă de cea dintîi.

Se ridică întrebarea cum se explică prezenţa acestor monede la geto-daci şi ce rol au avut ele, istoric şi eventual economic.

Monedele care formează obiectul preocupărilor noastre imediate sînt, aproape în totalitatea lor, de bronz. Ele au avut deci o valoare fiduciară. Ca atare ele sînt destinate să circule în cadrul unei

[12] A se vedea Const. Preda şi M. Butoi, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 65—71 cu bibliografia anterioară.

[13] N. Gostar, Apulum, 5, 1965, p. 145. Acelaşi, *Cetăţi*, p. 54. Mai nou, S. Sanie, *Civilizaţia*, p. 75 şi urm. Pentru etapele anterioare, secolele al V-lea şi al IV-lea, î. e. n. sînt de integrat într-o formă convenabilă alte numeroase descoperiri ajunse pînă la noi ca aflate în împrejurimile Galaţilor. Ele au fost uneori achiziţionate îndată după descoperire de persoane particulare din regiune. Mai tîrziu au ajuns în colecţiile publice. Amintesc doar o singură categorie: statherii de aur de tip Alexandru cel Mare. Dar mai sînt şi alte categorii.

[14] R. şi E. Vulpe, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 253 şi urm.; R. Vulpe, RevArch, 23, 2, 1931, p. 237 şi urm.; acelaşi, SCIV, 2, 1951, 1, p. 179 şi urm.; Dacia, N. S., 1, 1957, p. 143 şi urm. A. Vulpe, StCl, 6, 1964, p. 233 şi urm.

[15] N. Harţuche, Istros, 1, 1980, p. 333—334.

[16] E. Chirilă, et alii, ActaMN, 4, 1967, p. 456, nr. 4.

[17] M. Petrescu-Dîmboviţa, SCŞIaşi, 2, 1951, p. 519—530.

[18] B. Mitrea, Pontica, 11, 1978, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

polis, care le-a emis, precum și în *chóra* [19], teritoriul ei comercial. Prin acesta din urmă înțelegînd de obicei un spațiu destul de limitat.

După părerea noastră o interpretare a prezenței acestor monede pe cale comercială este foarte puțin probabilă, dacă nu exclusă cu totul. De aceea noi n-o luăm în considerare. În acest caz nu ne rămîn, după cum credem noi, decît două posibilități ; sau să fie explicate pe linie de pradă de război, sau să fie interpretate ca „mărunțiș", „bani de buzunar", aflați asupra negustorilor pontici, ajunși în davele dacice. Prima dintre posibilități, cea a pradei de război, dat fiind metalul de bronz, la care se adaugă și starea precară de conservare, uneori mediocră sau chiar rea a monedelor, nu ni se pare că poate fi reținută. În ceea ce ne privește noi optăm pentru cea de-a doua posibilitate, „mărunțiș" aflat asupra negustorilor și oamenilor pontici de tot felul, aflați în Dacia pentru multiple treburi. Pe această cale monedele s-au împrăștiat și pierdut și de aceea noi le aflăm în mod izolat. Deci, în concepția noastră ele nu fac parte din capitalul circulant pe care-l aveau negustorii asupra lor, ci constituiau, ceea ce în mod obișnuit se numește „*monnaies de poche*" [20].

Dar se ridică problema dacă putem noi proba, putem noi aduce dovezi care să convingă și pe alții de justețea unei asemenea poziții ? Dacă vom reuși să argumentăm o asemenea poziție, consecințile nu se vor lăsa prea mult așteptate.

Monedele celor cinci cetăți pontice aflate pe teritoriul Daciei postulează prezența negustorilor celor cinci cetăți grecești în țara geto-dacilor.

Este evident, implicațiile sînt mult prea adînci, și importanța pe care le-o acordăm este de natură majoră pentru istoria noastră din acel timp. De aceea se cere ca ipoteza schițată de noi mai sus să fie întărită, consolidată, cu fapte care să aibă putere de convingere.

Pentru a pregăti răspunsul de care problema are nevoie este necesar să amintim cîteva date de natură numismatică mai generală, care caracterizează epoca în care ne aflăm, precum și cetățile pontice, ce ne preocupă.

În vremea acestor secole moneda cu care se efectuau tranzacțiile comerciale era cea de aur și cea de argint [21]. Cea de aur era staterul, de regulă de tip pseudo-Alexandrin sau cel de tip pseudo-Lysimah. Aceste monede au fost emise, la anumite răstimpuri, de unele sau altele dintre cetăți, printre care și cele din Pont[22]. Semnul distinctiv al fiecărei monetării îl constituia un simbol și o siglă sau două [23]. Ele sînt interpretate ca indicînd cetatea (monetăria) și magistratul respectiv. În rest, tipul monetar și legenda, inscripția de pe monede, erau cele ale lui Alexandru sau Lysimah. Descoperitorii din trecut, care au venit în contact cu asemenea monede s-au mulțumit să citească legenda ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ sau ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ pentru ca monedele să fie trecute ca emise de aceste proeminente personalități ale epocii elenistice. Întru cît, așa cum se întîmplă de cele mai multe ori, tezaurele de metal prețios s-au împrăștiat, literatura numismatică de specialitate a rămas doar cu informația rezumativă, că descoperirea respectivă cuprindea stateri de aur sau monede de la Alexandru cel Mare sau de la Lysimah, regele Thraciei. În lumina acestei observații, toate informațiile literare mai vechi, care nu mai pot fi controlate prin exemplarele păstrate, vor trebui să fie privite cu rezerva cuvenită pînă ce date suplimentare nu vor aduce preciziunile de care avem azi nevoie.

Situația este, în mare, aceeași și pentru moneda de argint. Aceleași cetăți pontice, sau doar o parte a lor, au emis tetradrahme, în special de tip pseudo-Lisimah, în răstimpuri, unele încă neprecizate sau în curs de discuție, dar altele bine cunoscute, cu o situație clară.

Dacă aceasta este situația generală, problema care ni se pune este aceea de a ști în ce măsură descoperirile sigure care s-au făcut pe teritoriul Daciei, reflectă sau nu această situație. Cu alte cuvinte dacă avem și cunoaștem asemenea descoperiri. Răspunsul documentelor monetare este afirmativ. Descoperirile, atît cele din tezaure, cît și cele izolate, confirmă întru totul acest punct de vedere.

[19] Pentru moment cronicile descoperirilor monetare pentru teritoriul Dobrogei sînt deficitare, mai puțin cea întocmită de E. Oberländer-Târnoveanu din Pontica, 11, 1978, p. 77—85, unde sînt menționate frecvente asemenea aflări în Dobrogea nordică.

[20] A. Blanchet, NZ, N. F., 6, 1913, p. 202, unde explică prezența monedelor izolate orientale în imperiu în secolele II—III ca aduse de negustorii orientali, ca bani personali.

[21] Pentru situația din timpul lui Alexandru cel Mare a se vedea A. R. Bellinger, *Essays in the Coinage of Alexander the Great*, New York, 1963, unde tratează mai intîi „The King's Money", p. 1—34, iar mai apoi„ ...Cities", p. 80—93. Mai nou, F. Rebuffat, RN, 6-e série, 25, 1983, p. 43—52. Cf. și M. Crawford, *La moneta in Grecia e a Roma*, Roma-Bari, Laterza, 1982, p. 43, și urm. și p. 61 și urm.

[22] H. Seyrig, *Parion*, p. 603—625, Centenial Publication of the ANS, 1958.

[23] G. Le Rider, *Le monnayage... de Philippe II*, Paris. 1977, passim. Cf. și E. T. Newell, *The Easten Seleucid Mints*, New York, 1938 și *The Western Seleucid Mints*, New York, 1941. Pentru monedele emise în timpul vieții lui Lysimah a se vedea Margaret Thompson, *The Mints of Lysimachus*, în *Essays S. Robinson*, Oxford, 1968, p. 163—182, cu toată bibliografia problemei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

În ceea ce privește tezaurele de stateri de aur vom aminti, doar în treacăt tezaurele de la Anadol [24], pe cel de la Mărășești [25], cel de la Dăeni[26], la care se adaugă unul „probabil din România. Prin studiile lui Pridik, primul editor al tezaurului de la Anadol, la care s-au adăugat ulterior cele ale lui E. T. Newell [27] și H. Seyrig [28], prin eruditul studiu al lui Gh. Poenaru Bordea [29] asupra tezaurului de la Mărășești, s-a putut preciza origina vestpontică a numeroși stateri. În acest context un loc proeminent este ocupat de staterii emiși la Callatis. Faptul acesta este confirmat și de descoperirea de același fel de monede de la Dăeni. Semnificativ ni se pare structura unui asemenea tezaur, probabil descoperit în România ?) înainte de anul 1936, pe care o reproducem în continuare are. Din cei 22 stateri recuperați de Newell exemplarele se repartizează pe monetării în felul următor; Herakleia Pontica 1 ?, Pergamum 2, Caria 1, Callatis, 4, Mesembria 2, Dionysopolis 1, Odessos 7, Cabyle 2, Pontus Euxinus 2, fără alte preciziuni.

Dar staterii pontici nu sînt cunoscuți numai în tezaure ca descoperiți pe teritoriul Daciei. Studii recente, implicînd și descoperiri mai vechi, dar în primul rînd cele recente, au dovedit fără urmă de îndoială că monedele de aur emise în special de Callatis au circulat și s-au găsit și în descoperiri izolate, în special în regiunea întinsă a Dunării de Jos. Este îndeajuns să amintesc că în împrejurimile orașului Călărași s-au găsit stateri de aur bătuți la Callatis [30].

Pe baza faptelor, tezaure și descoperiri izolate, staterii de aur, între care și cei pontici, sigur cei callatieni, au circulat și sînt sesizați, pentru moment, cel puțin în estul și sudestul Daciei.

Dar ce se întîmplă că monedele de argint ? Mai precis cu tetradrahmele acelorași cetăți pontice, au fost sau nu au fost aflate pe teritoriul Daciei ? Și de adata aceasta documentele monetare ne autorizează să dăm un răspuns afirmativ. Vom aminti doar un singur tezaur, pe cel de la Brîncoveanu, com. Odobești, jud. Dîmbovița, în cuprinsul căruia aflăm nu mai puțin de două tetradrahme odesitane. Aceleași tetradrahme mai apar și izolat în diferite dave geto-dacice de la est și sud de Carpați. Avem în vedere pe cele de la Popești, dar și altele.

Dar tezaurul de la Brîncoveanu [31], pomenit mai sus, ne aduce o informație, pare-se nesesizată nici de noi și nici de alții. Întru cît tetradrahmele pontice apar în contextul altor tetradrahme, cum sînt cele de tip Macedonia Prima și Thasos, înseamnă că cele două grupe de tetradrahme, caracteristice pentru a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. au avut unul din drumurile lor de pătrundere prin cetățile pontice. Privite în ansamblul lor, descoperirile monetare amintite, la care trebuie adăugate și tezaurele monetare geto-dacice, studiate cu competență și publicate de Constantin Preda, avem tabloul aproape complet al circulației monetare în Dacia secolelor III—I î.e.n. În acest context nu-și află un rost organic în circulația monetară, și mai puțin în viața economică a Daciei, aflările izolate de monede de bronz pontice, prezentate de noi mai sus. Rolul activ era deținut de staterul de aur și de tetradrahma de argint, vehiculate de negustorii pontici. În acest context, pe plan economic, monedelor pontice de bronz nu le mai rămîne decît să fie explicate ca monedă de buzunar, existentă asupra negustorilor pontici, care-și desfășurau operațiile lor economice și de altă natură în valută forte am zice noi astăzi, internațională, a vremii.

Pe un plan general introducerea descoperirilor monetare în cîmpul istoric ni se pare a avea o semnificație mai profundă. Dincolo de diferitele categorii și grupe de monede menționate de noi mai sus, noi trebuie să distingem implicații economice, politice și nu în ultimul rînd istorice între cei doi parteneri : geto-daci și greci.

Pe plan economic schimburile între grecii din Pont și geto-daci pot fi urmărite încă din secolul al VI-lea î.e.n. Pentru răstimpul secolelor V—IV el va fi dominat autoritar de cetatea Histria [32] (vezi harta, fig. 1). Urmează apoi o „ruptură" care se produce în etapa Filip al II-lea-Alexandru cel Mare [33], pentru ca în secolele III—I î.e.n. orașele pontice, în primul rînd Callatis[34], și mai apoi Tomis, dar și Histria, Dionysopolis, Odessos și Mesembria să continue, în condițiile acestor vremi, legăturile de schimb cu geto-dacii. Prezența lor, în succesiunea amintită de noi mai sus, pare a sugera o vechime mult mai mare a ceea ce în vremea romană va fi cunoscut sub denumirea de pentapolis sau hexapolis.

[24] IGCH, 866, cu toată bibliografia anterioară și repartizarea monedelor pe diferite monetării.

[25] Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N. S., 18, 1974, p. 103—125, cu o bogată bibliografie și un amplu comentariu.

[26] Pentru Dăeni, IGCH, 865, cu bibliografia anterioară, și preciziunile Margaretei Thompson. Cf. și B. Mitrea, Pontica 14, 1981, p. 171—179.

[27] Vezi mai sus nota 23.

[28] H. Seyrig, RN, 1969, p. 36—45.

[29] Gh. Poenaru Bordea, vezi nota 25.

[30] Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N. S., 18, 1974, p. 115 și urm., unde se găsește literatura cunoscută la acea dată.

[31] B. Mitrea, Acta Valachica, 4, 1972, p. 103—105.

[32] B. Mitrea, Thraco-Dacica, 5, 1984, p. 111—122.

[33] M. Crawford, *La moneta*, p. 61—101.

[34] Pentru emisiunile de stateri de aur ale orașelor vestpontice din această vreme, a se vedea temeinicul studiu al lui Gh. Poenaru Bordea, RBN, 125, 1979, p. 37—51, în care este urmărită difuziunea lor în lumea triburilor geto-dacice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Pe plan politic, conducătorii geto-dacilor vor urmări cu atenţie dezvoltarea acestor relaţii şi vor interveni atunci cînd echilibrul existent era ameninţat.

Pe plan istoric mai larg se dovedeşte şi prin documentele numismatice legătura strînsă ce a existat, nu numai etnic, cu geto-dacii din Dobrogea, dar şi economic direct cu coloniile greceşti din această regiune a Pontului Euxin. Aceste colonii greceşti s-au orientat în mod normal spre Dacia, cu care au constituit din punct de vedere economic un întreg.

PRESCURTĂRI

Reviste şi publicaţii periodice

CAB = Cercetări arheologice în Bucureşti.
Istros = Istros. Buletinul Muzeului Brăila, 1, 1980.
NC = Numismatic Chronicle, Londra.
StudAntArch = Studia Antiqua et Archaeologica, Iaşi, 1, 1983.

Autori

D. Antonescu, *Introducere* = *Introducere în arhitectura dacilor*, Bucureşti, 1984.
C. Daicoviciu, *Aşezările* = *Aşezările dacice din Munţii Orăştiei*, Bucureşti, 1951.
C. Daicoviciu, *Piatra Roşie* = *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, Bucureşti, 1954.
I. Glodariu, *Relaţiile* = *Relaţiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj, 1974.
N. Gostar, *Cetăţi* = *Cetăţi dacice în Moldova*, Bucureşti, 1969.
M. Macrea, *Monede* = *Monedele din cetatea dacă de la Costeşti*, AISC, 2, 1933—1935, p. 148 şi urm. şi extas.
C. Preda, *Histria*, III = *Histria*, III. *Descoperirile monetare 1914—1970*. Bucureşti, 1973.
S. Sanie, *Civilizaţia* = *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei* (sec.II. f. e. n. — *III e.n.)*, Iaşi, 1981.

Les Géto-Daces et les monnaies ouest-pontiques du IIIe au Ier siècle av.n.è.

RÉSUMÉ

Pour la période formée par les trois derniers siècles avant notre ère on connaît deux catégorie de monnaies découvertes sur le territoire de la Dacie et émises par les cités grecques du Point. La première est formée par les monnaies en bronze émises par Histria, Tomis, Callatis, Odessos et Mesembria (voir la carte, fig. 1). La seconde, par les statères en or et les tétradrachmes en argent du type pseudo-Alexandre le Grand et pseudo-Lysimaque. Ces monnaies ont été émises à des époques et à des dates différentes.

Les monnaies en bronze ont pour trait caractéristique le fait qu'elles apparaissent isolément et non pas sous forme de trésors monétaires. Certaines d'entre elles sont bien conservées, indiquant une courte période de circulation. D'autres sont fortement émoussées et parfois pourvues de contremarque, ce qui suggère une longue période d'usage. En ce qui concerne leur diffusion, les monnaies pontiques en bronze ont été découvertes autant au sud et à l'est des Carpates qu'à l'intérieur de l'arc carpatique, en Transylvanie. Elles apparaissent autant dans les établissements que dans les cités fortifiées géto-daces.

La monnaie en bronze dont il s'agit avait une circulation locale, limitée à la cité et à son territoire (*chora*), de sorte que sa présence dans le contexte archéologique géto-dace réclame une explication. Dans ce contexte il ne pouvait s'agir ni d'instruments d'échange, ni de butin de guerre. Par contre, leur apparition isolée, le métal dont elles sont faites, leur degré d'usure et leur mauvais état de conservation, au point qu'elles sont souvent difficiles à reconnaître, font penser qu'elles représentent peut-être „l'argent de poche'' de l'habitant des cités en question, qui se trouvait pour affaires chez les Géto-Daces.

Si l'on considère dans leur ensemble les cités pontiques dont les monnaies de bronze apparaissent chez les Géto-Daces, on constate que ce sont justement celles qui formaient à l'époque romaine un *koinon*, la communauté de l'*hexapolis* pontique. Seule fait défaut Dionysopolis, mais cette cité n'a émis que peu de monnaies, bien qu'elle ait été présente à la cour de Burebista par Acornion.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Les monnaies susmentionnées font entrevoir une activité économique soutenue de la part des marchands grecs du Pont dans le territoire des Géto-Daces. Du point de vue économique, ces cités, avec leurs territoires respectifs, étaient orientées vers les Géto-Daces. Mais ces remarques d'ordre général ne s'arrêtent pas ici.

Le *koinon* ouest-pontique, connu sous forme de *pentapolis*, puis d'*hexapolis*, laisse entrevoir une origine bien plus ancienne, avec une orientation fort probable vers les Géto-Daces. Selon toute probabilité, il s'agit de la persistence d'une tradition plus ancienne, commencée à Histria entre le VIe et le IVe siècle.

La monnaie avec laquelle opéraient les Grecs du *koinon* pontique était le statère et le tétradrachme des types pseudo-Alexandre et pseudo-Lysimaque. De telles monnaies ont été émises en premier lieu à Callatis, Odessos et Mesembria, auxquelles sont venues s'ajouter, dans une certaine mesure, Histria et Tomis. Une partie des tétradrahmes thasiens et ceux de Macedonia Prima ont été véchiculés également par les marchands pontiques.

Il convient de mentionner que les statères en or émis par les cités pontiques se rencontrent sur le territoire de la Dacie autant dans des trésors (sur les 94 exemplaires étudiés du trésor de Mărăşeşti 32, soit 34 %, sont pontiques) que dans les tronvailles isolées (par exemple à Călăraşi et dans les environs). De même, les tétradrachmes des types pseudo-Alexandre et pseudo-Lysimaque ne sont attestés qu'au sud et à l'est des Carpates. Dans le trésor „România", sur les 22 tétradrahmes récupérés, 17 (77 %) représentent des émissions pontiques.

Les documents monétaires présentés, modestes et peu significatifs au premier abord, permettent, examinés dans leur ensemble et dans le contexte des monnaies d'or et d'argent, d'entrevoir et même de cerner, d'une part, une politique pontique des Géto-Daces et, d'autre part, une politique économique des Grecs du Pont orientée vers les Géto-Daces. C'est d'ailleurs vers ces Géto-Daces que les villes pontiques se trourneront dans les moments de danger, sollicitant leur aide, et aucune autre.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Carte des localités de Roumanie où ont été découvertes des monnaies pontiques: 1) monnaies émises par la cité d'Histria; 2) de Tomis; 3) de Callatis; 4) de Dionysopolis; 5) d'Odessos; 6) de Mesembria; 7) trésors de statères en or; 8) découvertes isolées de statères en or. Les numéros figurant sur la carte correspondent à ceux du texte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Date noi despre un tezaur de monede antice descoperit în județul Dolj*

NICULAE CONOVICI

Într-o notă publicată cu trei decenii în urmă în revista SCIV, Irimia Dimian semnala și un tezaur format din 139 piese de argint aflate în colecția Bibliotecii Academiei R. P. România și provenite din colecția D. A. Sturdza (nr. inv. 548) cu mențiunea că a fost descoperit în „județul Dolj" [1]. Autorul notei preciza sumar componența tezaurului: 135 monede Dyrrhachium (*Meniskos*—73, *Xenon*—43, *Euktemon*—4, *Ktetos*—4, *Philon*—3, *Eunous*—2, *Antiochos*—1, *Ariston*—1, *Philotas*—1, *Leonidas*—1, *Sostrion*—1 și unul șters), 1 Apollonia barbarizată și 3 denari romani republicani identificați după catalogul lui Grueber cu *S. Pompeius Fostlus* (150—125 î.e.n.), *C. Iulius Caesar* (50—49 î.e.n.) și M. Antonius (32—31 î.e.n.).

Fiind vorba la acea dată de cel mai recent tezaur cu denari romani republicani asociați cu drahme de Dyrrhachium, acest depozit monetar a trezit atenția specialiștilor. El a fost înregistrat în inventarul tezaurelor grecești publicat în 1973 [2]. Cu ocazia publicării a două tezaure descoperite la Tirana, cuprinzînd drahme de Dyrrhachium și Apollonia asociate cu denari romani republicani (cei mai recenți din 49 î.e.n.)[3] și apoi în monografia dedicată numismaticii ilirice [4] Hasan Ceka se folosise de datarea tîrzie a acestora pentru a postula prelungirea duratei de emisiune a drahmelor în cele două orașe pînă în a doua jumătate a sec. I î.e.n. Această datare tîrzie a fost pusă sub semnul întrebării încă din 1968 de Bucur Mitrea[5]. Într-o comunicare ținută la Lecce (Italia) în 1973 [6], Gh. Poenaru Bordea atrăgea atenția că o datare atît de tîrzie a ultimelor emisiuni de drahme nu se poate susține, deoarece asocierile lor în tezaurele mixte din România, Bulgaria și Iugoslavia cu denari romani republicani, tetradrahme thasiene, ateniene, ale quaestorului Aesillas și cu cistofori indică o acumulare (deci o pătrundere a lor masivă) către sfîrșitul sec. II—începutul sec. I î.e.n. În cazul tezaurului din județul Dolj, același autor își exprima opinia că denarii cuprinși în el par a fi adăugați mai tîrziu unei acumulări închise anterior[7]. În 1978, A. Giovannini se folosea tot de tezaurele de la Tirana și jud. Dolj pentru a susține continuarea emiterii de drahme în cele două orașe pînă la circa 50 î.e.n.[8]. Un an mai tîrziu, ocupîndu-se de cronologia drahmelor de Apollonia, P. Visona combătea datările tîrzii ale lui H. Ceka și A. Giovannini, arătînd la rîndul său că evidența tezaurelor mixte, combinată cu studiul izvoarelor istorice, îl duc la concluzia că emiterea drahmelor în acest oraș a încetat în primele decenii ale sec. I î.e.n. [9].

* O primă formă a acestui studiu a fost prezentată la al VII-lea Simpozion național de tracologie, Drobeta-Turnu Severin, 23—24 octombrie 1984.

[1] I. Dimian, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 303—307.

[2] M. Thompson, O. Mørkholm, Colin M. Kraay, *An Inventory of Greek Coin Hoards*, New York, 1973 (în continuare IGCH), nr. 673.

[3] H. Ceka, Studime historike, 1, 1966, p. 3—40.

[4] Idem, *Questions de numismatique illyrienne*, Tirana, 1972, p. 96.

[5] B. Mitrea, SCN, 4, 1976, p. 508—509.

[6] Gh. Poenaru Bordea în volumul *L'Adriatico tra Mediterraneo e Penisola Balcanica nell'antichita*, Taranto, 1983, p. 221—237.

[7] *Ibidem*, p. 231.

[8] A. Giovannini, *Rome et la circulation monétaire en Grèce au II-e siècle av. n. e.*, Basel, 1978, p. 103—113.

[9] P. Visona, ΔΡΑΧΜΑΙ ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΙΚΑΙ. A *Tentative Chronology of the Drachms of Apollonia Illyrici*, Paper on file at the American Numismatic Society, Summer 1979.

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, BUCUREȘTI, 1985, p. 59—74

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Într-o comunicare din 1981, publicată în 1983, ocupîndu-se la rîndul său de cronologia drahmelor celor două oraşe şi pornind tot de la studiul tezaurelor mixte, profesorul Bucur Mitrea ajungea la o datare diferită a monedelor existente în tezaurele din România şi anume între anii 168—118 î.e.n. [10]. Baza de plecare o constituia de această dată tezaurul de la Doboz (Ungaria), unde alături de 134 drahme de Apollonia şi 3 imitaţii, 4 drahme de Dyrrhachium şi o imitaţie apărea şi 1 denar roman republican datat după Crawford în 118 î.e.n. Faptul că emisiunile dyrrhachiene cu magistraţii *Dionysiou-Meniskos* şi *Lykiskou-Meniskos* sînt slab reprezentate (cîte un exemplar) l-au făcut pe autor să considere că la data îngropării tezaurului — dată indicată de denarul roman — pătrunderea drahmelor spre Dacia era la începuturile ei. După opinia noastră, nici această datare nu poate corespunde realităţii, deoarece nu s-au avut în vedere emisiunile Apolloniei, care formează marea masă a tezaurului (93,05 %). Structura lotului de drahme appolloniate din acest tezaur este identică cu aceea a celorlalte tezaure cu astfel de piese descoperite în Dacia şi regiunile vecine. Datarea tezaurului de la Doboz trebuie făcută aşadar în funcţie de cea mai recentă piesă de Apollonia şi nu de celelalte emisiuni, aflate în minoritate absolută.

La rîndul nostru, din dorinţa de a obţine un instrument de lucru cît mai precis pentru aceste monede, am întreprins în ultima vreme un studiu privind cronologia drahmelor de Dyrrhachium şi Apollonia. Principalele rezultate la care am ajuns au fost expuse cu prilejul celui de al VII-lea Simpozion naţional de tracologie, ţinut la Craiova în 1983 [11]. Realizînd ordonarea în cronologie relativă şi absolută a emisiunilor celor două cetăţi, am putut stabili cu destulă precizie faptul că încetarea emisiunilor în cele două oraşe are loc către 85—83 î.e.n., iar pătrunderea lor masivă în Dacia se petrece în al doilea sfert al sec. I î.e.n., în timpul domniei regelui Burebista. Această datare coincide în linii generale cu acelea propuse de Gh. Poenaru Bordea şi P. Visona.

Avînd la dispoziţie noul catalog al emisiunilor de drahme ale celor două oraşe putem trece acum la studierea mai circumstanţiată a tezaurelor cuprinzînd astfel de emisiuni descoperite de teritoriul ţării noastre. Pentru ilustrare, am trecut la studierea tezaurului descoperit în judeţul Dolj, rămas încă practic inedit. El se află astăzi în colecţiile Muzeului de istorie al R.S.România, unde l-am cerceta prin bunăvoinţa tov. Constanţa Ştirbu, şefa Cabinetului numismatic, căreia îi exprimăm cele mai vi mulţumiri.

În prezentarea emisiunilor am folosit ordonarea cronologică a prytanilor eponimi realizată de noi, în sprijinul căreia vom prezenta ulterior unele explicaţii. Tezaurul cuprinde 1 drahmă Apollonia, 127 drahme Dyrrhachium, 8 imitaţii Dyrrhachium şi 3 denari romani republicani.

APOLLONIA

1. Av [ΦΙΛΙ]ΣΤΙ[ΩΝ]. Vacă alăptînd viţelul, spre dreapta Rv. ΑΠΟΛ-ΕΠΙ-ΚΡΑ-ΤΕΟΣ, în jurul unui pătrat cu motiv floral stilizat, dublu, cu laturile drepte. AR ↓ mult tocită, perforată, 2,36 g, 16,3/19mm, Inv. 1996. Nu apare în cataloagele uzuale. Trei exemplare se cunosc doar în colecţia Polese din Bari (Italia), făcînd parte dintr-un tezaur (IGCH, 2054).

DYRRHACHIUM. Grupa IV

Λύκου — Ἀντίοχος. 1 exemplar. Vacă alăptînd viţelul, spre dr.; în dr. măciucă, ex. cirmă; pe Rv. pătrat cu motiv dublu floral stilizat, în jur cu legendă. Maier 280, Ceka 74, în catalogul nostru (în continuare Cat.) nr. 130 a.

2. Av. ΑΝΤΙΟΧΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΛΥ-ΚΟ-Υ. AR↘3,19 g, 19 mm, puţin tocită. Inv. 1942.

Ἀσκλάπου — Φιλώτας. 1 exemplar. Aceleaşi reprezentări, dar st. măciucă, dr. spic, ex. ciorchine. Rv. ca mai sus. Maier 147, Ceka 444, Cat. nr. 131 c.

3. Av. [ΦΙ]ΛΩΤΑΣ; Rv. ΔΥΡ-ΑΣ-ΚΛΑ-[ΠΟΥ]. AR↖ 3,26g, 17,7 mm, tocită. Pe av. se vede numai simbolul din dr. Inv. 1888.

Μενέκκα—Κτητός. 1 exemplar. Aceleaşi reprezentări, sus vultur pe fulger. Rv. ca mai sus. Maier 298, Ceka 279, Cat. nr. 145 g.

4. Av. ΚΤΗΤΟΣ; Rv. ΔΥΡ-[ΜΕ]-ΝΕΚ-[ΚΑ]. AR↗ 3,40 g, 17/18,4 mm, puţin tocită. Inv. 1943.

Ἀμύντα — Εὐκτήμων. 2 exemplare. Aceleaşi reprezentări, dar dr. cornucupia, ex. cirmă. Rv. ca mai sus. Maier 105, Ceka 161, Cat. nr. 146 b.

5. Av. ΕΥΚΤΗΜΩ[Ν]; Rv. [ΔΥΡ-Α]-ΜΥΝ-ΤΑ. AR↖ 3,48 g, 17/19 mm, puţin tocită, av. cu relief stilizat. Inv. 1879.

6. Av. ΕΥΚΤΗΜΩ[Ν]; Rv. [Δ]ΥΡ-Α-ΜΥ[Ν-Τ]Α. AR← 3,33 g, 15,5/19 mm, ştanţă tocită, simbolul dr. de pe av. şters. Inv. 1879.

Ἀμύντα — Κτητός. 1 exemplar. Aceleaşi reprezentări şi simboluri. Maier 107, Ceka 275, Cat. nr. 146 d.

7. Av. ΚΤΗΤΟΣ; Rv. ΔΥΡ-[Α-Μ]ΥΝ-ΤΑ. AR↖3,37 g, 18 mm. Inv. 1880.

Φανίσκου — Εὐκτήμων. 1 exemplar. Aceleaşi reprezentări, dar sus-cap Isis spre dr., dr. spic şi ciorchine uniţi. Maier 365, Ceka 167, Cat. nr. 147 a.

8. Av. ΕΥΚΤΗ[ΜΩΝ]; Rv. Δ[Υ]Ρ-ΦΑ-[ΝΙΣ-ΚΟΥ]. AR↘ 2,19 g, 17/18 mm, perforată, foarte tocită, simbolurile de pe av. şterse. Inv. 1949.

Φανίσκου — Εὔνους. 2 exemplare. Aceleaşi reprezentări şi simboluri. Maier 366, Ceka 177, Cat. nr. 147 b.

9. Av. ΕΥΝΟΥΣ; Rv. ΔΥ[Ρ-ΦΑ]-ΝΙΣ-ΚΟΥ. AR→3,29 g, 17,7 mm, tocită. Inv. 1947.

[10] B. Mitrea, Thraco-Dacica, 4, 1983, p. 23—31; idem, Cercetnum, 4, 1982, p. 103.

[11] Rezumatul comunicării a apărut în Symposia thracologica, 1, Craiova, 1983, p. 66—67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

10. Av. ΕΥΝΟΥΣ; Rv. ΔΥΡ-ΦΑ-ΝΙΣ-ΚΟΥ. AR↗ 3,12 g, 18/20 mm, tocită. Inv. 1948.

Φανίσκου—Λεωνίδας. 1 exemplar. Aceleași reprezentări și simboluri. Maier 368, Ceka 295, Cat. nr. 147 d.

11. Av. [Λ]ΕΩΝΙΔΑΣ; Rv. ΔΥ[Ρ-ΦΑ]-ΝΙΣ-ΚΟΥ. AR→ 3,39 g, 16/18 mm, tocită; rv. stingaci realizat, slab imprimat. Inv. 1950.

Φανίσκου—Σώστριων. 1 exemplar. Aceleași reprezentări și simboluri. Maier 370, Ceka 414, Cat. nr. 147 f.

12. Av. ΣΩΣΤΡΙΩΝ; Rv. ΔΥΡ-ΦΑ-ΝΙΣ-ΚΟΥ. AR← 3,47 g, 17,5/18 mm, tocită. Inv. 1951.

Φανίσκου—Φιλων. 1 exemplar. Aceleași reprezentări și simboluri. Maier 371, Cekà 441, Cat. nr. 147 g.

13. Av. ΦΙΛΩΝ; Rv. ΔΥ[Ρ-Φ]Α-ΝΙΣ-ΚΟΥ. AR→ 3,00 g, 17/20,5 mm, puțin tocită; simbolul dr. av. nu intră în flan. Inv. 1945.

Κλειτορίου—Κτητός. 1 exemplar. Aceleași reprezentări, dar sus coroană, dr. trepied, ex. ⍋; pe rv. pătrat puternic arcuit. Maier, 262, Ceka 278, Cat. nr. 148 e.

14. Av. ΚΤΗΤΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΚΛΕΙ-ΤΟ-[ΡΙΟΥ]. AR↙ 3,30 g, 16,3/18 mm, puțin tocită. Inv. 1924.

Δαμῆνος—Αρίστων. 1 exemplar. Aceleași reprezentări, dar dr. spic, ex. ciorchine, Maier 171, Ceka, 94, Cat. nr. 149 b.

15. Av. ΑΡΙΣΤ[ΩΝ]; Rv. ΔΥΡ-[ΔΑ]-ΜΗ-ΝΟΣ. AR↙ 3,47 g, 16/17 mm, puțin tocită, simbolul din dr. av. nu intră în flan. Inv. 1889.

Δαμῆνος—Εὐκτήμων 1 exemplar. Aceleași reprezentări și simboluri. Maier, 173, Ceka 164, Cat. nr. 149 d.

16. Av ΕΥ/ΚΤΗΜΩΝ; Rv. ΔΥΡ-ΔΑ-ΜΗ-ΝΟΣ. AR↘ 3,46 g, 16/17 mm, tocită. Inv. 1890.

Δαμῆνος—Ξένων. 1 exemplar. Aceleași reprezentări și simboluri. Maier 179, Ceka 357, Cat. nr. 149 i.

17. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. [ΔΥΡ-ΔΑ]-ΜΗ-ΝΟΣ. AR↘ 3,34 g, 16,5/18 mm, tocită; simbolul din ex. av. nu intră în flan. Inv. 1891.

Grupa V.

Φιλλία(II)—Ξένων. 7 exemplare. Aceleași reprezentări, dar sus bonetele Dioscurilor, st. spic, dr. făclie. Maier 376, Ceka 361, Cat. nr. 150 a.

18. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. [ΔΥΡ]-ΦΙΛ-ΛΙ-[Α]. AR↗ 3,22 g, 17/17,5 mm, conservare bună, simbolul dr. av. nu intră în flan. Inv. 1952.

19. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. [ΔΥΡ]-ΦΙΛ-ΛΙ-[Α]. AR↘ 3,29 g, 16/17 mm, puțin tocită Inv. 1953.

20. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥΡ-ΦΙ[Λ-ΛΙ-Α]. AR↑ 3,24 g, 17 mm, puțin tocită. Inv. 1954. Simbolul st. av. nu intră în flan.

21. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. [ΔΥΡ]-ΦΙΛ-ΛΙ-[Α]. AR↙ 3,29 g, 18 mm, puțin tocită; simbolul st. av. nu intră în flan. Inv. 1955.

22. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥ[Ρ-ΦΙΛ]-ΛΙ-Α. AR↙ 3,25 g, 18/19 mm, dublă frapă rv., puțin tocită. Inv. 1956.

23. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. Δ[ΥΡ-ΦΙΛ-ΛΙ]-Α. AR↗ 3,29 g, 15,5/17,5 cm, tocită; simbolul dr. av. nu intră în flan. Inv. 1957.

24. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. [ΔΥΡ-ΦΙΛ]-ΛΙ-Α. AR↓ 3,31 g, 16,5/18 mm, puțin tocită, ruptă, ștanța av. foarte apropiată de nr. 21. Inv. 1958.

Χαροπίνου—Ξένων. 4 exemplare. Aceleași reprezentări, dar sus vultur pe sceptru, dr. tolbă. Maier 405, Ceka 363 Cat. nr. 151 a.

25. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥΡ-ΧΑΡΟ-ΙΙΙ-ΝΟΥ. AR↗ 3,14 g, 16,7/18,6 mm, puțin tocită. Inv. 1909.

26. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥΡ-ΧΑΡΟ-Π[Ι]-ΝΟΥ. AR↗ 3,32 g, 14,9/18,8 mm, tocită; simbolul dr. av. nu intră în flan. Inv. 1910.

27. Av ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥΡ-ΧΑ[ΡΟ]-ΙΙΙ—ΝΟΥ. AR↙ 3,19 g, 16.5/17 mm, puțin tocită. Inv. 1911.

28. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥΡ-[ΧΑΡΟ]-ΠΙ-ΝΟΥ. AR↗ 3,38 g, 16,5/17,5 mm, puțin tocită. Inv. 1912.

Πύρβα—Ξενων. 10 exemplare. Aceleași reprezentări, dar sus vultur din față, cu aripile deschise; pe rv. pe o latură a pătratului apare o măciucă. Maier 351, Ceka 260, Cat. nr. 152 a.

29. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥΡ-ΠΥΡ-[ΒΑ]. AR↗ 3,37 g, 17/18 mm, puțin tocită. Inv. 1980.

30. Av. [ΞΕΝ]ΩΝ; Rv. [ΔΥΡ-ΠΥΡ]-ΒΑ. AR↗ 2,87 g, 16/18 mm, tocită. Inv. 1981.

31. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥ[Ρ]-ΠΥΡ-ΒΑ. AR↑ 3,30 g, 16,5/19 mm, tocită. Inv. 1982.

32. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥΡ-[ΠΥΡ-Β]Α. AR↗ 3,22 g, 16/17 mm, conservare bună Inv. 1983.

33. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥΡ-ΠΥΡ-b[A]. AR↑ 3,37 g, 14,8/17,7 mm, puțin tocită. Inv. 1985.

34. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥΡ-ΠΥΡ-ΒΑ. AR↑ 3,36 g, 17 mm, tocită. Inv. 1986.

35. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥ[Ρ-ΠΥΡ]-ΒΑ. AR← 3,38 g, 17 mm, puțin tocită. Inv. 1987.

36. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. [ΔΥΡ-ΠΥΡ]-ΒΑ. AR↗ 3,00 g, 16,6/17,5 mm, puțin tocită, cu defecte de turnare pe av. Inv. 1988.

37. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. [ΔΥΡ]-ΠΥΡ-ΒΑ. AR→ 3,10 g, 17/19,5 mm, tocită, defecte de turnare pe av., măciucă de pe rv. nu intră în flan. Inv. 1989.

38. Av. ΞΕΝ[ΩΝ]; Rv. ΔΥΡ-ΠΥ[Ρ-Β]Α. AR↗ 3,32 g, 18/19 mm, tocită. Inv. 1990

Ἀγαθίωνος—Μενίσκος. 6 exemplare. Aceleași reprezentări, dar sus vultur din față cu aripile deschise, ex. cîrmă. Maier 91, Ceka 315, Cat. nr. 153 a.

39. Av. [ΜΕ]ΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΑΓΑ-[ΘΙΩ-ΝΟΣ]. AR↓ 3,11 g, 17 mm, tocită. Inv. 1872.

40. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv.[ΔΥΡ]-ΑΓΑ-ΘΙ[Ω-ΝΟΣ]. AR→ 3,36 g, 17 mm, puțin tocită simbolul ex. av. nu intră în flan, Inv. 1873.

41. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΑΓΑ-[ΘΙΩ-ΝΟΣ]. AR↗ 3,19 g, 17/18 mm, puțin tocită, simbolul ex. av. nu intră în flan. Inv. 1874.

42. Av. [ΜΕΝ]ΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΑΓΑ-[ΘΙΩ-ΝΟΣ]. AR↘ 2,77 g, 17/18 mm, puțin tocită, simbolul de sus av. nu intră în flan. Inv. 1875.

43. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΑΓ[Α-ΘΙΩ-ΝΟΣ]. AR→ 3,20 g 15,5/16 mm, tocită, fără simbolul de sus av. Inv. 1875.

44. Av. [Μ]ΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-Α[ΓΑ-ΘΙΩ-ΝΟΣ]. AR↖ 3,08 g, 17 mm, puțin tocită lateral. Inv. 1876.

Ἀγαθίωνος—Ξένων. 2 exemplare. Aceleași reprezentări și simboluri. Maier 92, Ceka 353, Cat. nr. 153 b.

45. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥ[Ρ]-ΑΓΑ-ΘΙΩ-ΝΟ[Σ]. AR↗ 3,10 g, 17 mm, puțin tocită. Inv. 1877.

46. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥΡ-ΑΓΑ-ΘΙ[Ω-ΝΟΣ]. AR↓ 3,04 g, 17/17,5 mm, puțin tocită, Inv. 1878.

Φιλοδάμου—Ξένων. 15 exemplare. Aceleași reprezentări, dar sus vultur spre dr. cu aripile deschise, ex. cline în goană spre dr. Maier 388, Ceka 362, Cat. nr. 154 b.

47. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥ[Ρ-ΦΙΛΟ]-ΔΑ-ΜΟΥ. AR↑ 3,31 g, 16 mm, tocită, Inv. 1959.

48. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥΡ-[ΦΙ]Λ[Ο]-ΔΑ-ΜΟΥ. AR→ 3,31 g 16/17 mm, puțin tocită. Inv 1960.

49. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv ΔΥΡ-[ΦΙΛΟ]-Δ[Α]-ΜΟΥ. AR↓ 2,97 g, 15,4/18 mm, mult tocită, simbolul din ex. av. nu intră în flan. Inv. 1961.

50. Av. ΞΕΝΩΝ Rv. [ΔΥΡ]-ΦΙΛΟ-ΔΑ-Μ[ΟΥ]. AR↘ 3,28 g, 15,3/17 mm, puțin tocită. Inv. 1962.

51. Av. ΞΕΝΩΝ Rv. ΔΥ[Ρ-ΦΙΛΟ-ΔΑ]-ΜΟΥ. AR↘ 3,35 g, 15,5/17,5 mm, tocită, Inv. 1963.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

52. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. [ΔΥΡ-ΦΙ]ΛΟ-ΔΑ-ΜΟ[Υ]. AR↘ 3,37 g, 17/17,7 mm, tocită. Inv. 1964.
53. Av. ΞΕΝΩ[N]; Rv. ΔΥΡ-ΦΙΛ[Ο]-ΔΑ-ΜΟΥ. AR↗ 3,17 g, 15,8/17,5 mm, puțin tocită. Inv. 1965.
54. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. [ΔΥΡ]-ΦΙΛΟ-ΔΑ-ΜΟ[Υ]. AR↘ 3,29 g, 17/18,4 mm, tocită Inv. 1966.
55. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. [ΔΥΡ]-ΦΙΛΟ-ΔΑ-[ΜΟΥ]. AR↘ 3,10 g, 16/17 mm, tocită; Simbolul din ex.av. este șters. Inv 1967.
56. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. [ΔΥΡ]-ΦΙΛΟ-Δ[Α-ΜΟΥ]. AR↙ 3,28 g, 17/19 mm, tocită, Inv. 1968.
57. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. [ΔΥΡ-ΦΙ]ΛΟ-ΔΑ-ΜΟΥ. AR↘ 3,13 g, 15,7/18 mm, tocită. Inv. 1969.
58. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. ΔΥΡ-ΦΙΛ[Ο-ΔΑ-ΜΟ]Υ. AR← 3,14 g, 16,3/17,5 mm, puțin tocită. Inv. 1970.
59. Av. ΞΕΝΩ[N]; Rv. ΔΥΡ-ΦΙ[ΛΟ-ΔΑ-ΜΟΥ]. AR→ 3,35 g, 17 mm, tocită, Inv. 1971.
60. Av. [ΞΕ]ΝΩΝ; Rv. ΔΥΡ-[ΦΙΛΟ-ΔΑ-ΜΟΥ]. AR↖ 3,40 g, 16/18 mm, tocită. Inv. 1972.
61. Av. ΞΕΝΩΝ; Rv. [Δ]ΥΡ-ΦΙΛΟ-[ΔΑ-ΜΟΥ]. AR↙ 3,42 g, 17 mm, tocită. Inv. 1973.

Φιλώτα—Μενίσκος. 7 exemplare. Aceleași reprezentări, dar dr. făclie, ex. cline în goană spre dr. Maier 396, Ceka 331, Cat. nr. 155.

62. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. [ΔΥΡ-ΦΙ]-ΛΩ-[ΤΑ]. AR↓ 3,27 g, 1 mm, tocită, pe rv. tăiată. Inv. 1923.
63. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. [ΔΥΡ]-ΦΙ-ΛΩ-[ΤΑ]. AR↙ 3,20 g, 17/17,5 mm, tocită. Inv. 1974. Simbolul ex. av. nu intră în flan.
64. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-Φ[Ι-ΛΩ-ΤΑ]. AR↖ 3,00 g, 17 mm, conservare bună; simbolul din ex. av. nu intră în flan. Inv. 1975.
65. Av. ΜΕΝΙΣΚΟ[Σ]; Rv. ΔΥΡ-ΦΙ-[ΛΩ-ΤΑ]. AR↖ 2,95 g, 16 mm, conservare bună. Inv. 1976. Simbolul dr. av. nu intră în flan.
66. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΦΙ-ΛΩ-[ΤΑ]. AR↘ 3,05 g, 16,3/20 mm, puțin tocită. Inv. 1977.
67. Av. ΜΕΝΙΣΚΟ[Σ]; Rv. Δ[ΥΡ-ΦΙ-Λ]Ω-ΤΑ. AR↗ 3,12 g, 17 mm, puțin tocită. Inv. 1978.
68. Av. ΜΕΝΙΣΚΟ[Σ]; Rv. [ΔΥΡ-ΦΙ]-ΛΩ-ΤΑ. AR↘ 3,00 g, 15,5/18 mm, tocită; simbolul dr. av. nu intră în flan. Inv. 1979.

Κάλλωνος—Μενίσκος. 9 exemplare. Aceleași reprezentări, dar sus Nike cu cunună în zbor spre dr., ex. fulger. Maier 256, Ceka 322, Cat. nr. 156 a.

69. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΚΑΛ-ΛΩ-ΝΟΣ. AR↘ 3,09 g, 17 mm, conservare foarte bună. Inv. 1914.
70. Av. ΜΕΝΙΣΚΟ[Σ]; Rv. [ΔΥΡ]-ΚΑΛ-ΛΩ-Ν[ΟΣ]. AR↘ 3,39 g, 16/16, 6 mm, conservare bună. Inv. 1915.
71. Av. ΜΕΝΙΣΚ[ΟΣ]; Rv. ΔΥ[Ρ-Κ]ΑΛ-[ΛΩ]-ΝΟΣ. AR↓ 2,87 g, 16/17 mm, tocită; simbolul de sus av. șters, cel din ex. av. nu intră în flan. Inv. 1916.
72. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-[ΚΑΛ-ΛΩ]-ΝΟΣ. AR↑ 3,18 g, 16/17 mm, tocită pe o parte. Inv. 1917.
73. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΚΑΛ-ΛΩ-ΝΟΣ. AR↖ 3,40 g, 16,5 mm, puțin tocită. Inv. 1918.
74. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. [ΔΥΡ-ΚΑΛ-Λ]Ω-ΝΟΣ. AR↖ 3,41 g, 16,5/17 mm, puțin tocită, corodată. Inv. 1919.
75. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΚΑΛ-Λ[Ω-ΝΟΣ]. AR← 3,00 g, 17 mm, puțin tocită, pastila ruptă sus. Inv. 1920. Simbolul de sus av. nu intră în flan.
76. Av ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-[ΚΑΛ]-ΛΩ-ΝΟΣ. AR↙ 3,18 g, 17/18 mm, puțin tocită. Inv. 1921.
77. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΚΑ[Λ-ΛΩ-ΝΟ]Σ. AR↖ 2,96 g, 15,4/17,5 mm, conservare bună. Inv. 1922.

Ἀρχίππου—Μενίσκος. 15 exemplare. Aceleași reprezentări, dar ex. cîrmă. Maier 144, Ceka 318, Cat. nr. 157.

78. Av. [ΜΕ]ΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥ[Ρ-ΑΡ-ΧΙ]Π-ΠΟΥ. AR↖ 3,18 g, 17/18 mm, puțin tocită. Inv. 1882.
79. Av. [Μ]ΕΝΙΣΚΟ[Σ]; Rv.[ΔΥΡ]-ΑΡ-ΧΙΙΙ-[ΠΟΥ]. AR↘ 3,01 g, 16/19,2 mm, tocită, pastila ruptă. Inv. 1882.
80. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΑΡ-[Χ]ΙΙΙ-ΠΟΥ. AR↙ 2,27 g, 18,8/20,4 mm, tocită, pastila ruptă. Inv. 1882.
81. Av. ΜΕΝΙΣΚ[ΟΣ]; Rv.[ΔΥΡ]-ΑΡ-ΧΙΙΙ-[ΠΟΥ]. AR↘ 3,14 g, 16/16,5 mm, pastilă subțire, puțin tocită. Inv. 1882.
82. Av. ΜΕΝΙΣ[ΚΟΣ]; Rv. ΔΥΡ-ΑΡ-[ΧΙΙΙ-ΠΟΥ]. AR↙ 3,40 g, 15,7/16,3 mm, puțin tocită. Inv. 1882.
83. Av. ΜΕΝΙΣΚΟ[Σ]; Rv. Δ[ΥΡ-ΑΡΧ]ΙΙ-ΠΟΥ. AR↗ 3,37 g, 16/17 mm, puțin tocită. Inv. 1883-1. Simbolul din ex. nu intră în flan.
84. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥ[Ρ-ΑΡ]-ΧΙΙΙ-ΠΟΥ. AR↘ 3,16 g. 16 mm, puțin tocită. Inv. 1883—2.
85. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥ[Ρ-ΑΡ-Χ]ΙΙΙ-ΠΟΥ. AR↑ 3,14 g, 16,5/17 mm, ștanță obosită. Inv. 1883—3.
86. Av. [Μ]ΕΝΙΣΚΟΣ; Rv.[ΔΥΡ]-ΑΡ-ΧΙΙΙ-[ΠΟΥ]. AR↙ 2,99 g, 16,5/17 mm, puțin tocită. Inv. 1883—4.
87. Av. ΜΕΝΙΣΚ[ΟΣ]; Rv. ΔΥΡ-ΑΡ-[ΧΙΙΙ]-ΠΟΥ. AR← 3,19 g, 15/19 mm, tocită. Inv. 1884.
88. Av. [Μ]ΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΑΡ-ΧΙΙΙ-ΠΟΥ. AR↘ 3,39 g, 17 mm, tocită. Inv. 1885.
89. Av. [Μ]ΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. Δ[ΥΡ-ΑΡ]-ΧΙΙΙ-ΠΟΥ. AR↙ 3,32 g, 16/17 mm, puțin tocită. Inv. 1886—1.
90. Av. ΜΕΝΙΣΚΟ[Σ]; Rv. ΔΥΡ-ΑΡ-ΧΙΙΙ-ΠΟΥ. AR↖ 3,22 g, 16/17 mm, puțin tocită, dublă frapă pe av. Inv. 1886—2.
91. Av. ΜΕΝΙ[ΣΚΟΣ]; Rv. ΔΥΡ-Α[Ρ-Χ]ΙΙΙ-Π[ΟΥ]. AR↗ 3,29 g, 16/17,5 mm, tocită. Inv. 1886—3.
92. Av. [ΜΕΝΙΣΚΟΣ]; Rv. [ΔΥΡ]-Α[Ρ-Χ]ΙΙΙ-ΠΟΥ. AR↗ 2,96 g, 15,4/17,5 mm, tocită. Inv. 1887.

Λυκίσκου—Μενίσκος. 16 exemplare. Aceleași reprezentări, dar dr. Isis în picioare, din față. Maier 278, Ceka 325, Cat. nr. 158.

93. Av. [ΜΕ]ΝΙΣΚΟΣ; Rv. [ΔΥΡ-Λ]Υ-ΚΙΣ-[ΚΟΥ]. AR↘ 3,92 g, 16,6/18 mm, puțin tocită, pastila crăpată. Inv. 1925.
94. Av. [Μ]ΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΛΥ-ΚΙΣ-ΚΟΥ. AR↓ 3,18 g, 16/17 mm, conservare bună, omicron ca un 6. Inv. 1928.
95. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. [ΔΥΡ-Λ]Υ-ΚΙΣ-Κ[ΟΥ]. AR→ 3,12 g, 16 mm, puțin tocită. Inv. 1929.
96. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥ[Ρ-ΛΥ]-ΚΙΣ-ΚΟΥ. AR↘ 3,09 g, 16/19 mm, puțin tocită, *omicron* ca un 6 pe rv.; aceleași ștanțe de av. și rv. cu nr. 93. Inv. 1930.
97. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΛΥ-[ΚΙΣ]-ΚΟΥ. AR↘ 3,15 g, 15,4/18 mm, tocită. Inv. 1931.
98. Av. [ΜΕ]ΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΛΥ-[ΚΙΣ-ΚΟΥ]. AR↗ 2,82 g, 16/17,5 mm, conservare bună. Inv. 1932.
99. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. Δ[ΥΡ-ΛΥ]-ΚΙΣ-ΚΟΥ. AR↘ 3,00 g, 16/17 mm, tocită pe av. Inv. 1933.
100. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. [Δ]ΥΡ-ΛΥ-ΚΙ[Σ-ΚΟΥ]. AR↑ 3,10 g, 16,5/17 mm, puțin tocită, simbolul av. nu intră în flan. Inv. 1934.
101. Av. ΜΕΝΙΣΚΟ[Σ]; Rv. [ΔΥΡ-ΛΥ]-ΚΙΣ-ΚΟΥ. AR↖ 3,00 g, 16/17 mm, tocită; simbolul av. nu intră în flan. Inv. 1935.
102. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥ[Ρ]-ΛΥ-ΚΙΣ-ΚΟΥ. AR→ 3,21 g, 15/17,6 mm, puțin tocită; *omicron* de pe rv. cu 5 „raze"; simbolul av. nu intră în flan. Inv. 1936.
103. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. [ΔΥΡ]-ΛΥ-ΚΙΣ-[ΚΟΥ]. AR↘ 3,37 g, 17 mm, tocită. Inv. 1937.
104. Av. ΜΕΝΙΣΚΟ[Σ]; Rv. ΔΥΡ-Λ[Υ]-ΚΙΣ-ΚΟΥ. AR↖ 3,13 g, 17 mm, puțin tocită, aceleași rv. cu nr. 101; simbolul av. nu intră în flan. Inv. 1938.
105. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΛΥ-ΚΙΣ-ΚΟΥ. AR↖ 3,00 g, 15,4/19 mm, conservare bună, simbolul dr. av. nu intră în flan, în st. av. punct de turnare. Inv. 1939.
106. Av. ΜΕΝΙΣ[ΚΟΣ]; Rv. ΔΥΡ-Λ[Υ-ΚΙΣ]-ΚΟΥ. AR← 3,07 g, 16/17,5 mm, puțin tocită, ruptă, Inv. 1940.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

107. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-Λ[Υ-ΚΙΣ-ΚΟΥ?]. AR↓ 3,25 g, 15/17 mm, puțin tocită; urme de simbol în exergă? simbolul dr. av. nu intră în flan, atribuire nesigură. Inv. 1941.

108. Av. ΜΕΝΙ[Σ]ΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-[ΛΥ-ΚΙ]Σ-Κ[ΟΥ]. AR↗ 3,28 g, 14,6/17 mm, tocită. Inv. 1991.

Διονυσιου—Μενίσκος. 17 exemplare. Aceleași reprezentări, dar sus corb spre dreapta. Maier 201, Ceka 320, Cat. nr. 159.

109. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. Δ[ΥΡ]-ΔΙΟ-ΝΥ-ΣΙΟΥ. AR↑ 3,16 g, 16/18 mm, puțin tocită. Inv. 1892.

110. Av. [Μ]ΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΔΙΟ-ΝΥ-ΣΙΟΥ. AR↗ 3,31 g, 16/17,5 mm, puțin tocită, simbolul av. nu intră în flan. Inv. 1893.

111. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. [ΔΥΡ-Δ]ΙΟ-ΝΥ-ΣΙΟ[Υ]. AR↙ 3,08 g, 15/16 mm, puțin tocită. Inv. 1894.

112. Av. [Μ]ΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. [ΔΥΡ]-ΔΙΟ-ΝΥ-ΣΙΟΥ. AR↘ 3,21 g, 15,5/19,4 mm, mult tocită. Inv. 1895.

113. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. [ΔΥΡ-Δ]ΙΟ-ΝΥ-ΣΙΟ[Υ]. AR↙ 2,99 g, 17,5/18 mm, puțin tocită, pastila ruptă. Inv. 1896.

114. Av. [ΜΕ]ΝΙΣΚΟ[Σ]; Rv. ΔΥΡ-ΔΙΟ-[ΝΥ-ΣΙΟΥ]. AR↘ 3,05 g, 15,2/16 mm, tocită, simbolul av. nu intră în flan. Inv. 1897.

115. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΔΙΟ-[ΝΥ-ΣΙΟΥ]. AR↘ 3,04 g, 17 mm, puțin tocită. Inv. 1898.

116. Av. ΜΕΝΙΣΚΟ[Σ]; Rv. ΔΥΡ-ΔΙ[Ο-ΝΥ]-ΣΙΟΥ. AR↖ 3,19 g, 16 mm, puțin tocită. Inv. 1899.

117. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΔΙΟ-[ΝΥ-ΣΙΟΥ]. AR↖ 2,86 g, 16 mm, puțin tocită. Inv. 1900.

118. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥ[Ρ-ΔΙΟ]-ΝΥ-ΣΙΟΥ. AR↖ 3,11 g, 16/17 mm, conservare bună. Inv. 1901.

119. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΔΙΟ-[ΝΥ-ΣΙ]-ΟΥ. AR↖ 3,18 g, 17 mm, conservare bună. Inv. 1902.

120. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-[ΔΙΟ-ΝΥ]-ΣΙΟΥ. AR→ 3,19 g, 15/17 mm, puțin tocită, corodată. Inv. 1903.

121. Av. ΜΕΝΙΣΚ[ΟΣ]; Rv. ΔΥΡ-[ΔΙΟ-ΝΥ]-ΣΙΟΥ. AR↖ 3,00 g, 15/17 mm, puțin tocită, simbolul av. nu intră în flan. Inv. 1904.

122. Av. [ΜΕ]ΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΔΙ[Ο-ΝΥ-ΣΙ]-ΟΥ, AR→ 2,64 g, 16 mm, tocită, simbolul av. nu intră în flan. Inv. 1905.

123. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΔΙ[Ο-ΝΥ-ΣΙ]-ΟΥ. AR↖ 3,00 g, 16 mm, tocită. Inv. 1906.

124. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. ΔΥΡ-ΔΙ[Ο]-ΝΥ-ΣΙΟΥ. AR↘ 2,94 g, 15,4/18 mm, conservare bună, o latură av. și rv. slab imprimată. Inv. 1907.

125. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ; Rv. [ΔΥ]Ρ-ΔΙΟ-[ΝΥ-ΣΙΟΥ]. AR↗ 3,00 g, 16/16, 4 mm, puțin tocită. Inv. 1908.

Μενίσκου(II)—Φίλων. 3 exemplare. Aceleași reprezentări, dar sus cap Helios dr. Maier 306, Ceka 438, Cat. nr. 160.

126. Av. ΦΙΛΩΝ; Rv. [ΔΥΡ]-ΜΕ-ΝΙ-[Σ]ΚΟ[Υ]. AR↗ 2,23 g, 15,5/16,3 mm, mult tocită. Inv. 1944.

127. Av. [ΦΙ]ΛΩΝ; Rv. ΔΥΡ-ΜΕ-ΝΙ-[ΣΚΟΥ]. AR→ 3,07 g, 15/17 mm, puțin tocită, simbolul nu intră în flan. Inv. 1946.

128. Av. [ΦΙΛ]ΩΝ; Rv. ΔΥΡ-ΜΕ-Ν[Ι-ΣΚΟΥ]. AR↙ 2,91 g, 16/17,7 mm, tocită, pastila ruptă.

IMITAȚII DE TIP DYRRHACHIUM

129. Av. ΞΕΝΩΝ, sus sceptru stilizat, fără vultur, dr. tolbă, efigie stilizată; Rv. ΔΥΡ-ΧΑΡΟ-ΙΙΙ-ΝΟΣ, cu litere strîmbe, AR↙ 3,06 g, 16/19,2 mm. Imitație după Χαροπίνου—Ξένων (Ceka 363, Cat. nr. 151 a. Inv. 1913.

130. Av. ΞΕΝΩΚΗ (K retrograd), sus vultur pe sceptru, ex. ΑΛΛ; Rv. . . . — ΡΑ-ΟΝΡ-ΟΑ (litere fără sens) AR↘ 2,43 g, 18/18,3 mm. Imitație după același (Cat. 151 a). Inv. 1994.

131. Av. ΤΗΤΟΣ, dr. spic, ex. ciorchine, efigie stilizată, litere barbarizate, Rv. ΔΥΡ.⊥.-ΔΤΑ-măciucă. AR↘ 3,38 g, 17,5/18 mm, puțin tocită. Imitație hibridă, cu av. după Δαμῆνος—Κτητός (Ceka 276, Cat. nr. 149 g) și rv. după Πύρβα—Ξένων (Ceka 360, Cat. nr. 154 a). Inv. 1881.

132. Av. ΞΕΝΩΝ, sus vultur pe sceptru, dr. tolbă, litere, efigie și simboluri barbarizate; Rv. ΔΥΡ-ΙΙ. .-bA—măciucă stilizată. AR↓ 3,56 g, 17/17, 4 mm, conservare bună. Imitație hibridă, cu av. după Χαροπίνου—Ξένων (cat. 151 a) și rv. după Πυρβα—Ξένων (cat. nr. 154 a). Inv. 1984.

133. Av. ΞΕΝΩΝ, sus vultur, ex. cîrmă; Rv. șters. Metal comun (?), 3,24 g, 16 mm. Imitație după Ἀγαθίωνος—Ξένων (Ceka 353, Cat. nr. 153 b).

134. Av. ΝΙꓭΚΟΣ (primul Σ retrograd), dr. Isis stilizată, Rv. [Δ]ΥϘ-ΟΛϘ-ΟΑϘ-ΖΥ (litere scrise retrograde, fără sens. AR↘ 2,28 g, 16,2/17 mm, parțial tocită. Imitație după Λυκίσκου—Μενίσκος (Ceka 325, Cat. nr. 158). Inv. 1993.

135. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ, sus corb spre dr.; Rv. ΔΥΟ-ΛΥ-ΚΙΣ-ΚΟΥ. AR↙ 2,69 g, 16,4/18 mm, puțin tocită, pastila crăpată. Imitație hibridă, cu av. după Διονυσίου—Μενίσκος(Ceka 320, Cat. nr. 159) și rv. după Λυκίσκου—Μενίσκος (Ceka 325, Cat. nr. 158). Inv. 1926.

136. Av. ΜΕΝΙΣΚΟΣ, sus corb spre dreapta; Rv. ΔΥΟ-ΛΥ-ΚΙΣ-ΚΟΥ. AR↙ 2,72 g, 16/18 mm, puțin tocită, tăiată cu foarfeca. Imitație hibridă folosind aceleași ștanțe de av. și rv. cu precedenta. Inv. 1927.

DENARI ROMANI REPUBLICANI

137. *Sex. Pompeius Fostlus*, AR↗ 3,81 g, 17/19 mm, conservare bună. Crawford 235/1 c, Roma, 137 î. e. n. Inv. 1870.

138. *C. Iulius Ceasar*, AR↑ 3,79 g, 17/19 mm, conservare bună. Crawford 443/1, monetărie itinerantă, 49—48 î. e. n. Inv. 1869.

139. *M. Antonius*, AR↓ 3,48 g, 16/17 mm, ștanță obosită. Crawford 544/31—32, monetărie itinerantă, emisiune pentru leg. XVI sau XVII, 32—31 î. e. n. Inv. 1871.

Starea de conservare a monedelor este în general bună, piesele fiind în majoritate puțin tocite sau cu conservare bună. Există și un număr de piese mai mult tocite, mai ales între cele mai vechi, dar de cele mai multe ori este greu de făcut distincția între o monedă tocită în urma circulației și o alta bătută cu ștanțe uzate. O uzură destul de avansată a ștanțelor a putut fi observată de pildă în cazul emisiunilor magistraților Φιλοδάμου—Ξένων, despre care știm astăzi că au fost foarte numeroase. Înregistrarea unor greutăți mari la piese considerate „tocite" ne trimite și ea către o uzură a ștanțelor. Foarte mult tocită și cu greutate subnormală este piesa de Apollonia, fapt normal deoarece este moneda cea mai veche din tezaur, rămasă multă vreme în circulație înainte de tezaurizarea ei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Primii doi denari republicani sînt foarte bine păstraţi, în vreme ce ultimul este foarte tocit, în parte şi ca urmare a uzurii ştanţei [12].

Un număr de cinci drahme de Dyrrhachium sînt fragmentare şi de aceea nu au fost luate în consideraţie la alcătuirea graficului de distribuţie a greutăţilor (fig. 1). Din restul de 122 drahme originale de Dyrrhachium, 76(62,29 %) au greutăţi cuprinse între 3,11—3,40 g, adică greutatea considerată normală, cu două vîrfuri egale între 3,11—3,20 g şi 3,31—3,40 g. 108 piese (88,52 %) cîntăresc între 2,91—3,40 g, 6 piese (4,91 %) cîntăresc între 2,61—2,90 g şi alte 6(4,91 %) între 3,41—3,50 g, ele reprezentînd variabile de asemenea normale. Cele mai uşoare sînt piesele nr. 8 (2,19 g—perforată şi mult tocită) şi nr. 125 (2,23 g— mult tocită). O altă monedă cu aceeaşi pereche de magistraţi (nr.126-Μενίσκου—Φίλων), cîntărind 3,00 g ar putea fi de fapt o imitaţie subaerată. În ceea ce priveşte imitaţiile, se constată o repartizare a lor neuniformă, fără aglomerări, între 2,28—3,56 g. Această situaţie se repetă la toate tezaurele conţinînd şi asemenea piese, cu o tendinţă mai accentuată în favoarea unor greutăţi subnormale. Greutatea medie pentru cele 122 piese este de 3,17 g, cifra normală avînd în vedere că în alte tezaure contemporane ca se plasează între 3,04—3,29 g (Deva [13]—3,04 g, Voivodeni[14]—3,09 g, Vukovar 1911 [15]—3,15 g, Grozeşti [16]—3,15 g, Pecinci [17]—3,17 g, Viişoara [18]—3,17 g, Furculeşti [19]— 3,18 g, Daneţi [20]—3,23 g, Pănade [21]—3,25 g, Zaklopača [22]—3,27 g, Basarabi[23]— 3,29 g, etc.). Greutatea medie a imitaţiilor din tezaurul nostru este de 2,92 g, foarte asemănătoare cu aceea a imitaţiilor din tezaurul de la Voivodeni (2,93 g). Ca regulă generală, se poate observa că greutatea medie a imitaţiilor este inferioară celei a pieselor originale din acelaşi tezaur (situaţie verificată pentru tezaurele de la Zaklopača, Basarabi, Pănade, Voivodeni, Grozeşti, jud. Dolj) [24]

În continuare vom stărui puţin asupra cronologiei pieselor care compun tezaurul din jud. Dolj.

Drahma de Apollonia este piesa cea mai veche din tezaur. Perechea de magistraţi — prytanul eponim *Epikrates* şi monetarul *Philistion* fac parte din subgrupa A II de drahme după cronologia noastră (prima jumătate a sec. II î.e.n.). După cum am arătat, eponimul este cunoscut doar din tezaurul aflat în colecţia Polese din Bari. În schimb, monetarul Philiston se asociază cu alţi eponimi din aceeaşi subgrupă (*Aristarchos*-Ceka 124, Cat. nr. 54 b; *Lyson* III-Ceka 126, Cat. nr. 56 şi *Philistion*-Ceka 127,

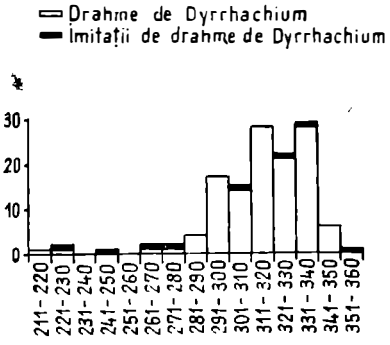

Fig. 1. Histograma greutăţilor drahmelor de Dyrrhachium şi a imitaţiilor din tezaurul descoperit în judeţul Dolj.

Cat. nr. 57 b), iar un omonim al său cu un eponim din subgrupa B I (*Kerkinos II*— Ceka 125, Cat. nr. 78). Cei patru eponimi din subgrupa A II sînt reprezentaţi în tezaurele de la Lissos (Lezhe-Albania)[25] tezaurul din colecţia Polese şi tezaurul de la Drobeta-Turnu Severin [26] în asociere cu monede de tip

[12] V. Mihăilescu Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Bucureşti, 1980, p. 40, 61 şi passim, arată persistenţa în circulaţie a monedelor lui M. Antonius pînă în sec. III e. n., datorită titlului lor scăzut.

[13] E. Chirilă, A. Rusu, ActaMP, 4, 1980, p. 69—76.

[14] E. Chirilă, Apulum, 7, 1968, 1, p. 123—143. Greutatea medie a pieselor din acest tezaur şi pentru o parte din cele următoare a fost calculată de noi.

[15] J. Brunšmid, Vjesnik AHD, N.S., 12, 1912, p. 260—271.

[16] B. Mitrea, SCN, 5, 1971, p. 21—28.

[17] P. Popović, Numizmatičar, 1, 1978, p. 9—22.

[18] C. Buzdugan, SCN, 6, 1975, p. 201—206 cu lista completă a tezaurului şi restul bibliografiei.

[19] O. Iliescu, Caiet selectiv B.A.R.P.R., 2, 1961, p. 658—670.

[20] L. Mărghitan, I. Andriţoiu, Oltenia, 1, 1974, p. 33—37.

[21] B. Mitrea, Apulum, 9, 1971, p. 173—206, se indică şi greutatea medie.

[22] J. Petrović, Starinar, 7, 1932, p. 40—65.

[23] Gh. Popilian, Historica, 3, 1974, p. 43—65.

[24] În legătură cu întreaga problematică a imitaţiilor după drahmele oraşelor adriatice vezi B. Mitrea, BSNR, 75—76, 1983, p. 31—59.

[25] H. Ceka, Iliria, 1, 1972, p. 94—95; idem, *Questions*..., p. 73—79, cu referiri la numărul de piese aparţinînd diferiţilor monetari.

[26] L. Breglia, BollCircNumNapoletano, 16, n. s. 1935, 1, p. 20—24; D. Benea, Apulum, 11, 1973, p. 711—715.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Sirmium din aceeași perioadă). Din compararea structurii loturilor de Dyrrhachium și Apollonia din tezaurele de la Lissos și colecția Polese rezultă că acestea sînt contemporane, ambele încheindu-se cu monede databile înainte de 153 î.e.n. [27] — sînt așadar cu 15—20 ani mai recente decît tezaurele de la Bakërr [28] și Selcë [29] încheiate la circa 168 î.e.n. Dealtfel, în tezaurul de la Bakërr nici nu este reprezentat monetarul Philistion și nici eponimii sub care acesta a activat nu apar. Prin urmare, activitatea lor trebuie plasată în intervalul 168 ± 153 î.e.n. Omonimul său din subgrupa B I se întîlnește în tezaurele de la Dieci II [30] și Tisa [31], ambele conținînd drahme de Dyrrhachium și Apollonia aparținînd în majoritate celei de a doua jumătăți a sec. II î.e.n. Nici o piesă de Apollonia din cele două tezaure nu are corespondent în tezaurele mai vechi cum sînt cele de la Jubicë [32], Bakërr, Selcë, Lezhe și colecția Polese.

Drahmele de Dyrrhachium. Din cele 127 piese originale, 16 (12,60 %) aparțin grupei a IV-a, iar restul de 111 (87,40 %) grupei a V-a de drahme din Dyrrhachium după cronologia noastră, repartiție similară cu a majorității tezaurelor cunoscute (fig. 2).

Cea mai veche monedă din lot aparține magistraților Λύκου—Ἀντίοχος (Ceka 74, Cat. nr. 130 a). Eponimul *Lykos*, cu monetarii *Antiochos*, *Echephron* și *Pankrates* sînt destul de modest reprezentați în descoperirile cunoscute. Ei figurează în tezaurele de la Dieci I [33] și II, Tisa și Deva precum și într-o descoperire izolată la Vinkovci —Croația [34] (monetar Pankrates). Poziția eponimului în ordonarea încercată de noi este determinată de frecvența emisiunilor în tezaurele cunoscute, de succesiunea ștanțelor și, în bună măsură, de asocierile specifice între eponimi și monetari. Astfel, în vreme ce eponimul *Exakestos II*, care îl precede pe Lykos, are în comun cu acesta din urmă doar monetarul Echephron, cei care le succed (*Asklapos II* și *Diodoros*) au în comun monetarii Echephron și Pankrates, cărora li se adaugă începînd cu epionimul Asklapos II și monetarul *Philotas*, în timpul a 5 eponimi succesivi.

Urmașul imediat al lui Lykos a fost prytanul *Asklapos II* (Cat. nr. 131), reprezentat și în tezaurul nostru în asocierea Ἀσκλάπου—Φιλωτας (Ceka 444, Cat, nr. 131 c). Acest eponim, cu emisiuni foarte bogate aparținînd monetarilor *Echephron*, *Pankrates* și *Philotas* apare reprezentant în tezaurele de la Dieci I, Dieci II, Dieci III [35], Basarabi, Pănade, Titel [36], Zaklopača, Vișoara [37], Orehovica (Bulgaria) [38], Tisa precum și în numeroase descoperiri izolate pe teritoriul Iugoslaviei [39].

Urmează apoi un hiatus pînă la eponimul nr. 147 (*Menekkas*), după care eponimii de la sfîrșitul grupei a IV-a și cei din grupa a V-a formează o serie neîntreruptă. Ultimii cinci eponimi ai grupei a IV-a apar relativ constant în tezaurele din Peninsula Balcanică (fig. 2). De obicei, cea mai mare frecvență relativă o are eponimul *Damen*, în timpul căruia au activat 16 monetari. Tezaurul-tip ($\bar{X}i$) indică o frecvență medie a acestuia de 5,28 %. În tezaurul nostru însă el are o frecvență mai mică decît eponimul *Phaniskos* (2,36% față de 4,78%). Eponimul *Kleitorios* este slab reprezentat (0,78 %), situație care se repetă în toate tezaurele, în multe din acestea chiar lipsind. Faptul indică o producție monetară scăzută în timpul acestui eponim, cînd au activat totuși 11 monetari.

Din 13 eponimi ai grupei a V-a lipsesc doar ultimii doi, în timpul cărora activitatea monetară a orașului a fost în continuă scădere. Astfel, din cele 33 tezaure luate în considerație (fig. 2), eponimul *Aristen VI* (monetari *Silanos* și *Philon*) este reprezentat doar în 14 (42,42 %), cu o frecvență medie relativă indicată de tezaurul tip de 1,91 %. Ultimul eponim, *Philon IV* (monetar *Meniskos*) apare doar în două tezaure (Voivodeni și Hilib), tezaurul tip indicînd pentru el frecvența relativă medie de 0,05 %.

Analiza structurii cronologice a lotului de monede de Dyrrhachium din tezaurul descoperit în județul Dolj, în care folosim data de emisiune a monedelor originale, ne arată o predominare netă a drahmelor aparținînd grupei a V-a, la fel ca în marea majoritate a tezaurelor din această vreme.

[27] N. Conovici, *Cronologia și circulația drahmelor de Dyrrhachium și Apollonia*, ms.

[28] H. Ceka, Studia albanica, 11, 1972, 1, p. 49—69; IGCH 559; N. Conovici, *op. cit.*

[29] A. Evans, NC, 20, 1880, p. 269—302; S. Islami, Iliria 2, 1972, p. 379—408 passim; IGCH 560; P. Visona, *op. cit.*, p. 20—23.

[30] Al. Sășianu, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980, p. 111—119.

[31] I. Winkler, Sargetia, 7, 1970, p. 27—42.

[32] H. Ceka, Iliria, 1, 1972, p. 83—101.

[33] P. Harsányi, NK, 7, 1908, 3, p. 110—111; IGCH 594; Al. Sășianu, *op. cit.*, p. 109—111 cu unele diferențe în lectura magistraților.

[34] J. Brunšmid, *op. cit.*, p. 270.

[35] Fl. Dudaș, ActaMN, 12, 1975, p. 136.

[36] O. Gohl. NK, 9, 1910, 3—4, p. 112—113.

[37] C. Buzdugan, *op. cit.*

[38] E. Genova, Arheologija, Sofia, 9, 1967, 4, p. 53—59.

[39] J. Brunšmid, *op. cit*; J. Petrović, *op. cit.* C. Patsch, Glasnik-Sarajevo, 6, 1894, 1, p. 167—187; 8, 1896, p. 415—422; 12, 1900, p. 543—545; 14, 1902, p. 394—437 etc. Bibliografie mai amănunțită la Z. Dukat, I. Mirnik, BIA, 13, 1976, p. 175—210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

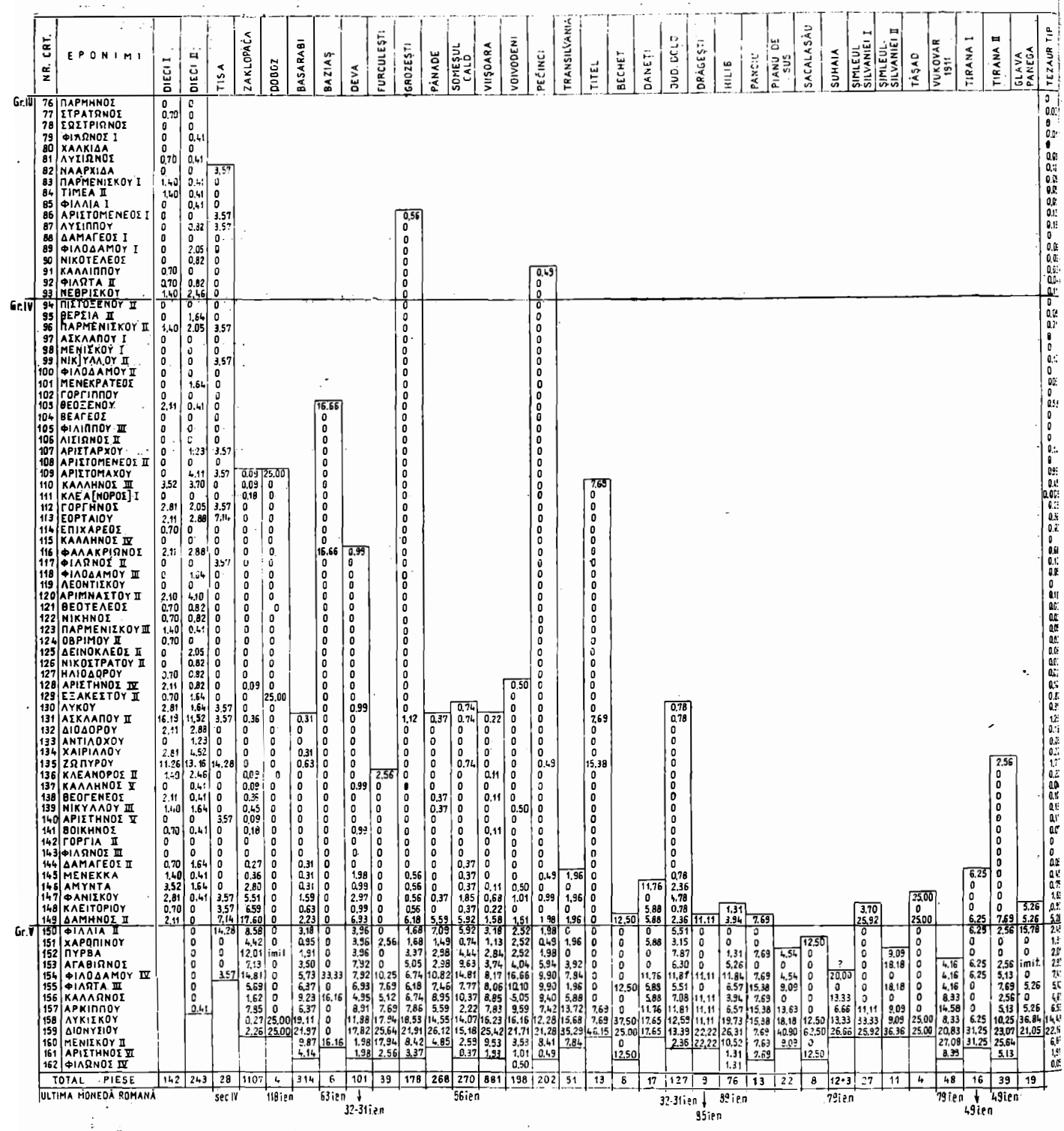

Fig. 2. Graficul de distribuție a frecvențelor relative ale eponimilor din grupele III—V de la Dyrrhachium în principalele tezaure din Peninsula balcanică și în tezaurul tip.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Excepție fac doar cele trei tezaure de la Dieci, jud. Bihor [40] și tezaurul de la Tisa, jud Hunedoara [41], în care predomină piesele din grupa a IV-a.

Diagrama (fig. 3) indică un vîrf la nivelul emisiunilor din tipul eponimului *Dionysios* (nr. 159), cu 17 exemplare (13,33%), urmat de predecesorii lui imediați — *Lykiskos* (nr. 158) cu 16 exemplare (12,59%) și *Archippos* (nr. 157) cu 15 exemplare (11, 81%) Un vîrf secundar, egal cu al eponimului Archippos, ne apare în timpul lui *Philodamos IV* (nr. 154), cu 15 exemplare (11,81%), 52,74% din lot este reprezentat de ultimii 6 eponimi ai grupei a V-a sub care a activat monetarul *Meniskos* [42].

Se pune întrebarea, în ce măsură această structură reflectă pe de o parte cantitatea de monedă emisă în timpul fiecărui eponim, iar pe de altă parte structura masei monetare aflată în circulație în momentul acumulării tezaurului. Din păcate, în stadiul actual al cercetării acestor monede nu am

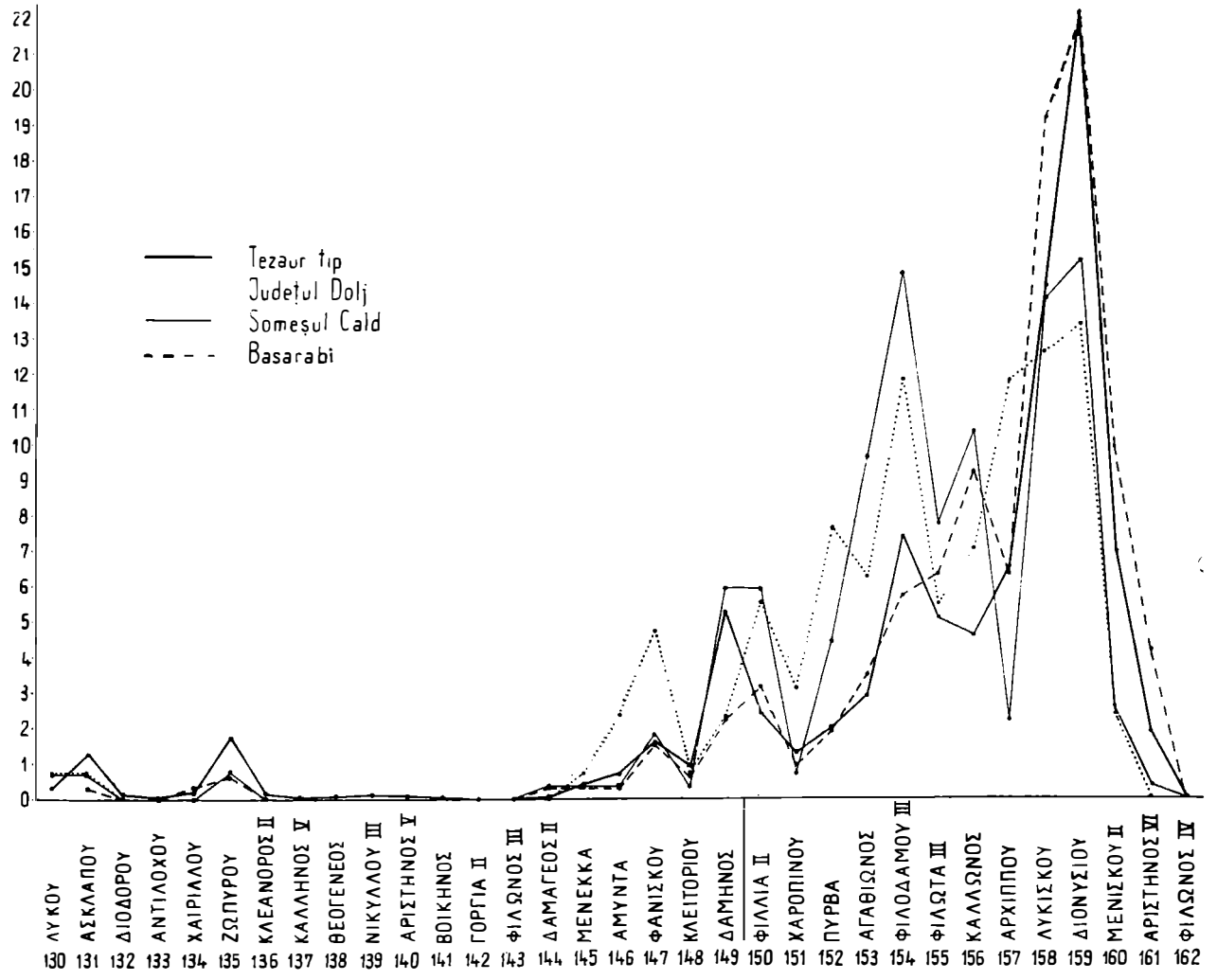

Fig. 3. Histograma frecvențelor relative ale eponimilor de Dyrrhachium în tezaurele descoperite în „Județul Dolj", Someșul Cald, Basarabi și în tezaurul tip.

[40] Vechimea mai mare a tezaurului Dieci I a fost observată și de A. Giovannini, *op. cit.*, p. 110—111; N. Conovici, *op. cit.*

[41] *Ibidem*, Vezi și fig. 2.

[42] Ponderea deosebită a emisiunilor monetarilor Meniskos și Xenon în cadrul acestor tezaure a fost scoasă în evidență și de alți cercetători: E. Chirilă, Apulum, 7, 1968, 1, p. 141; Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 235; Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 57; P. Popović, în volumul *Frappe et ateliers monétaires dans l'antiquité et Moyen Age*, Belgrad, 1976, p. 13—17; B. Mitrea, T. Nussbaum, Aluta 10—11, 1980, p. 47—54; B. Mitrea, Thraco-Dacica, 4, 1983, p. 23—31; A. Giovannini, *op. cit.*, p. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

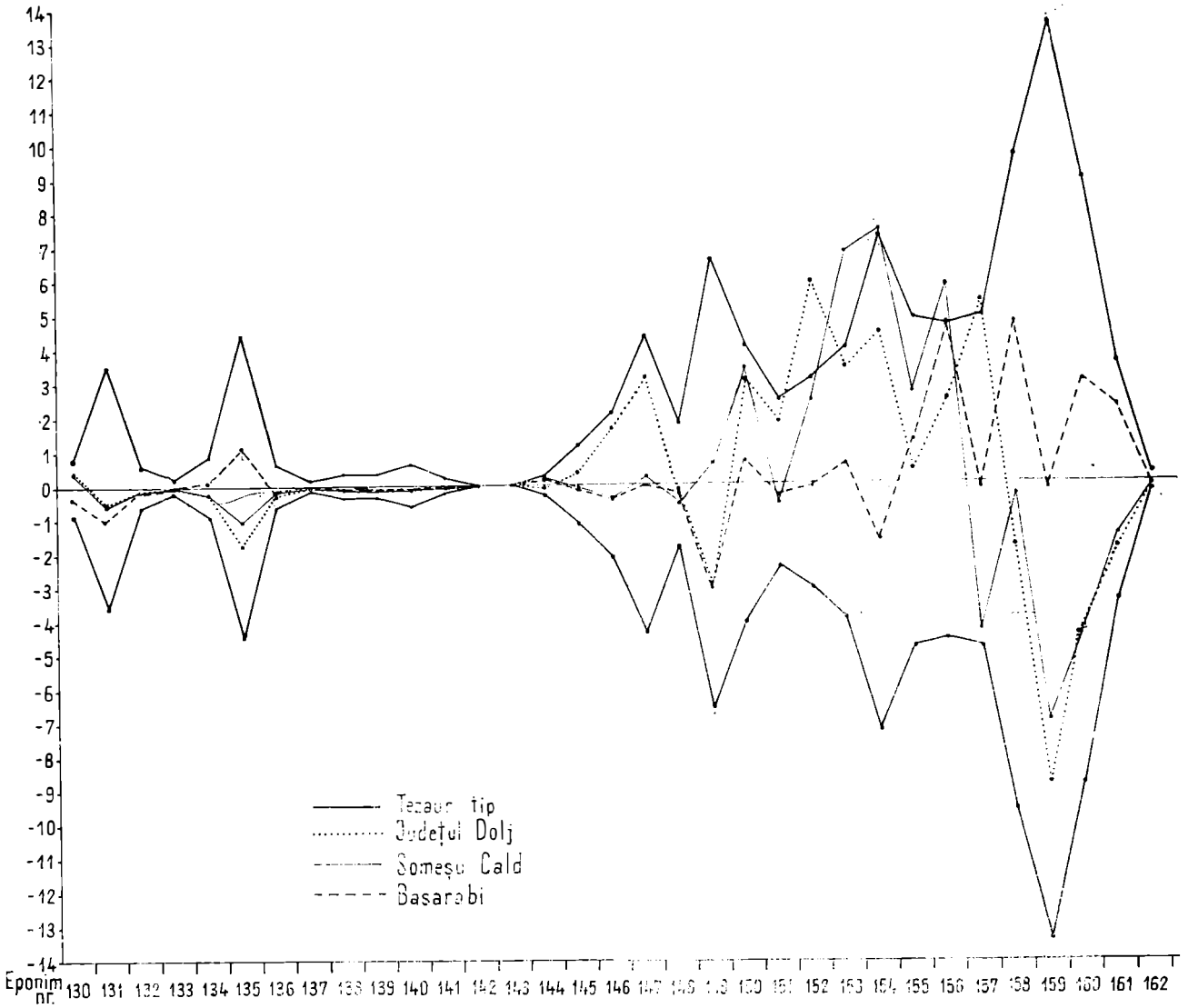

Fig. 4. Graficul de distribuție a frecvențelor relative ale eponimilor de Dyrrhachium în tezaurele descoperite în „Județul Dolj", Someșul Cald și Basarabi în raport cu frecvențele relative ale tezaurului tip considerate ca abscisă.

putut ajunge la o estimare a numărului de ștanțe folosite pentru fiecare emisiune în parte, pentru care ar fi fost nevoie de cercetarea amănunțită a mai multor mii de monede. De aceea, ne-am rezumat la calcularea parametrilor structurali ai tezaurului tip ($\overline{X}^i$) pentru această epocă cu ajutorul a 33 tezaure descoperite în toată Peninsula Balcanică. Cercetări paralele efectuate pe tezaurele de denari romani republicani descoperite în diferite zone din Dacia și datate în anii 70, 60 și 50 ai sec. I î.e.n.[43], au arătat că distribuțiile frecvențelor relative ilustrate de tezaurul tip reflectă în linii generale, mai ales în ceea ce privește vîrfurile, distribuțiile teoretice date de frecvența relativă a volumului de ștanțe estimate calculate pe decenii. În cazul nostru, datorită perioadei de emisiune mult mai scurte reflectate în structura tezaurelor, în care peste 85% din monede au fost emise în mai puțin de două decenii, a trebuit să luăm în considerație fiecare an de emisiune în parte. Pentru a evita oscilații prea mari ale parametrilor tezaurului tip față de volumul de ștanțe, am operat cu tezaure apărute în întreaga arie

[43] R. Ocheșeanu, CercetArhBuc, 3, 1981, p. 56—91; Gh. Poenaru Bordea, M. Cojocărescu, SCN, 8, 1984, p. 53—75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

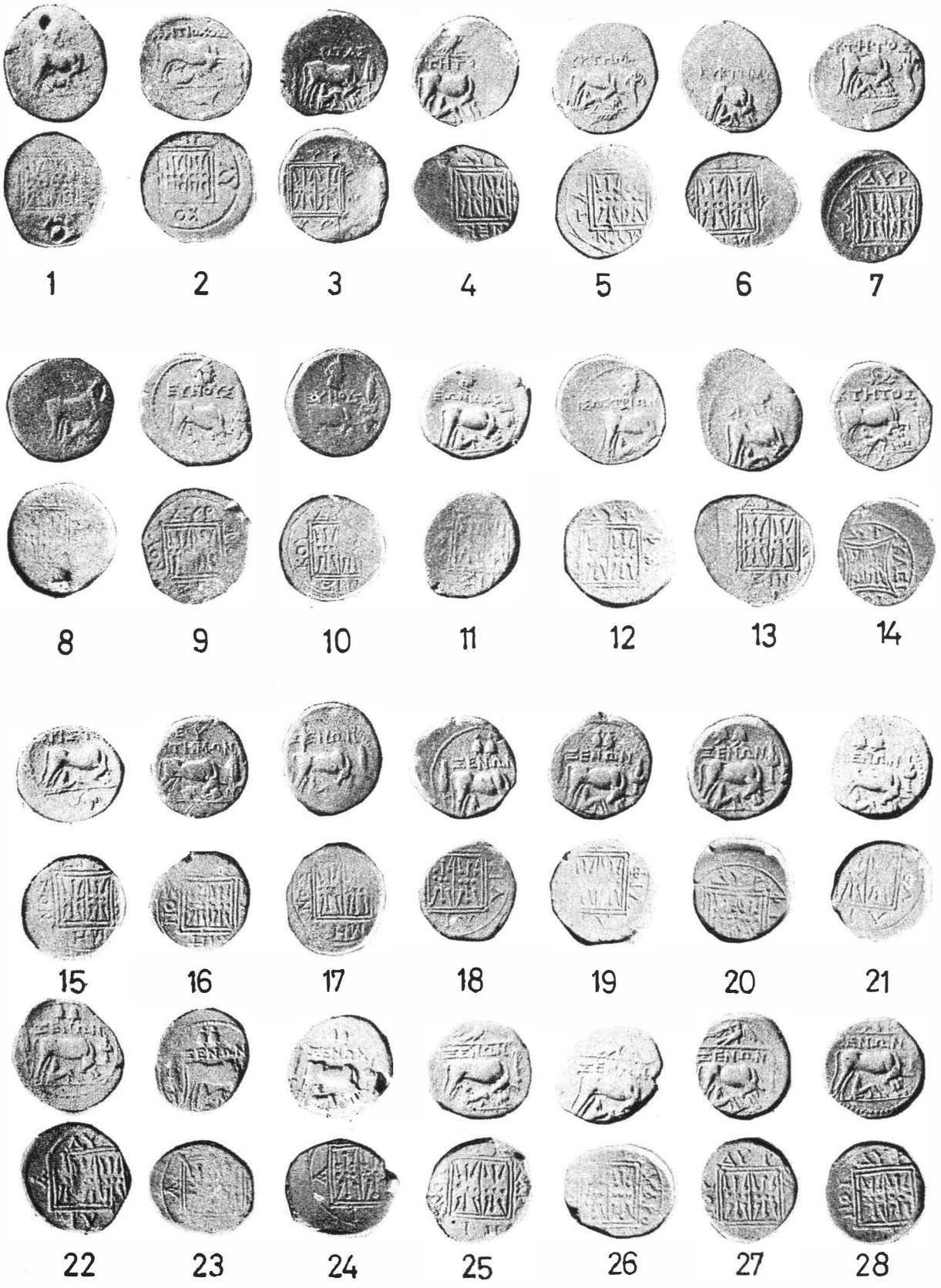

Pl. I. Monedele din tezaurul descoperit în județul Dolj (foto).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

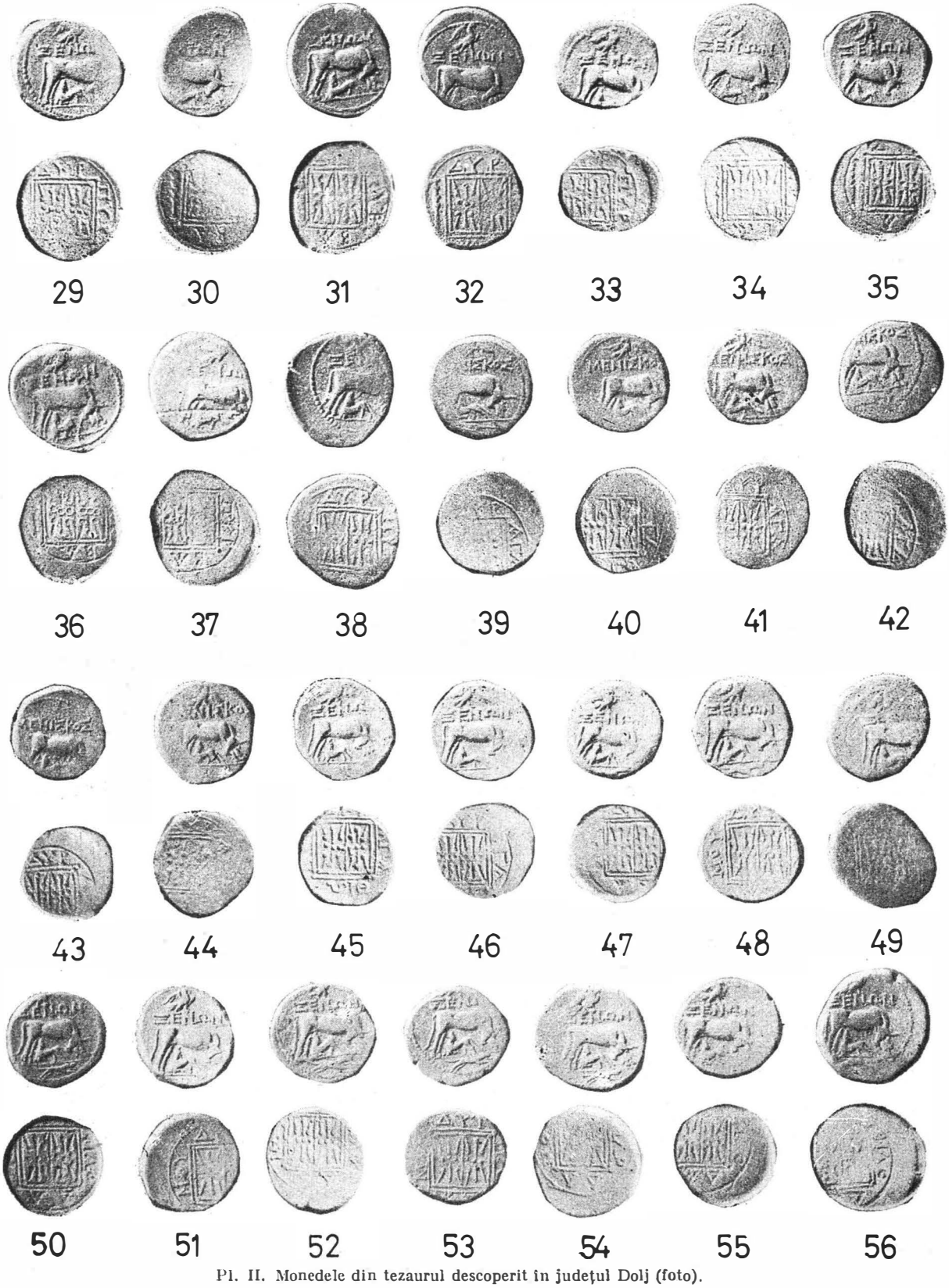

Pl. II. Monedele din tezaurul descoperit în județul Dolj (foto).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

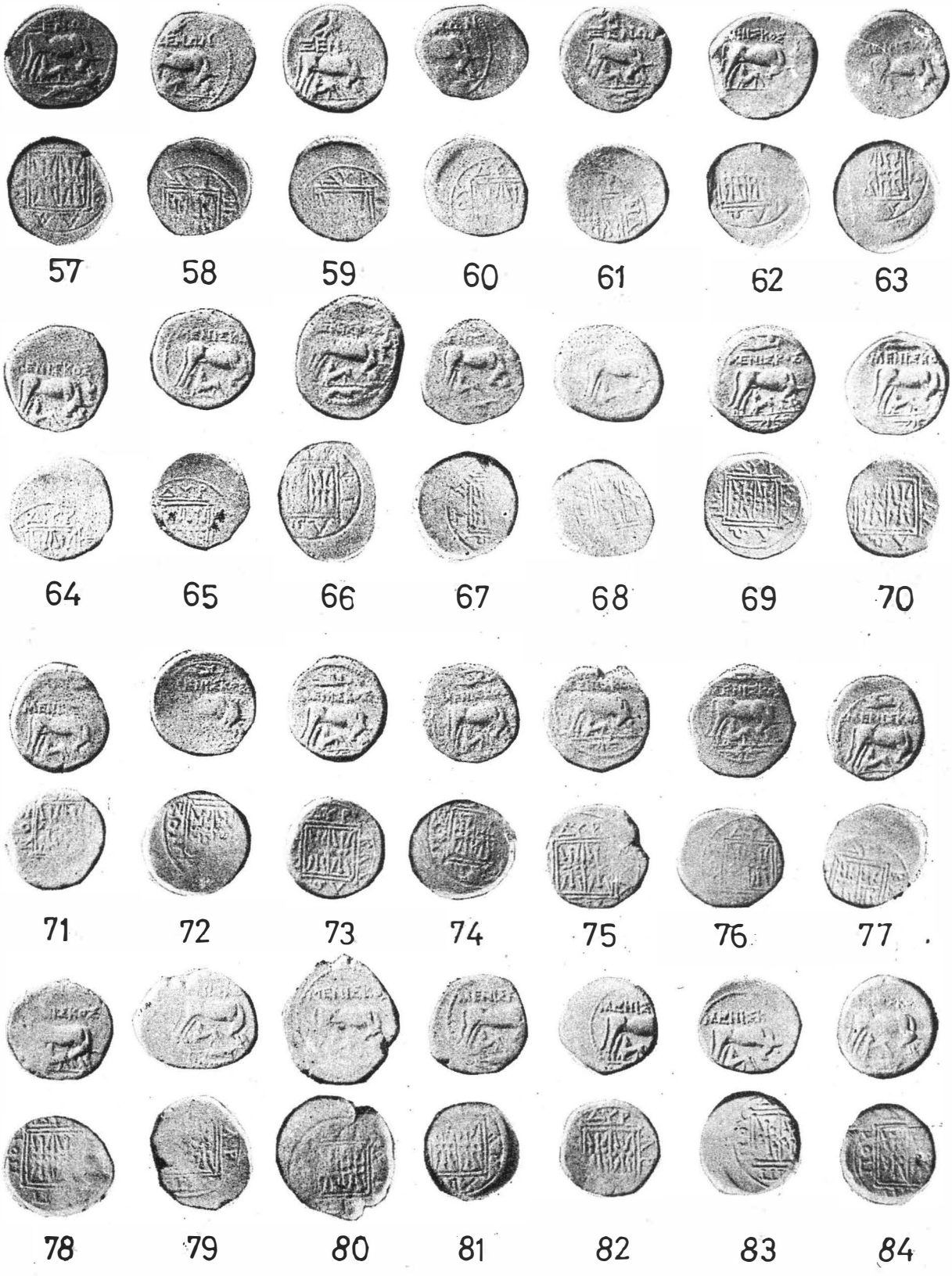

Pl. III. Monedele din tezaurul descoperit în județul Dolj (foto).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

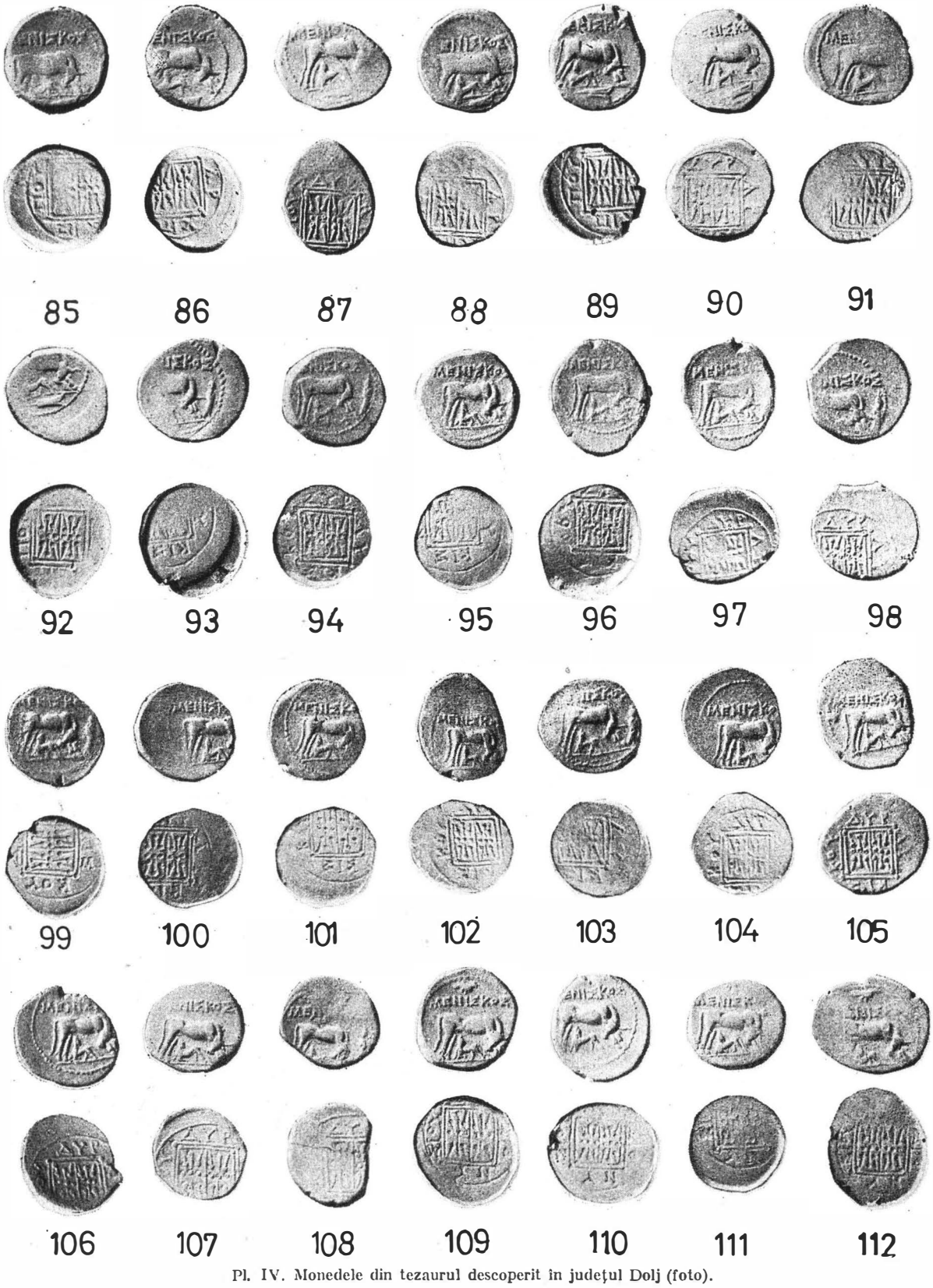

Pl. IV. Monedele din tezaurul descoperit în județul Dolj (foto).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

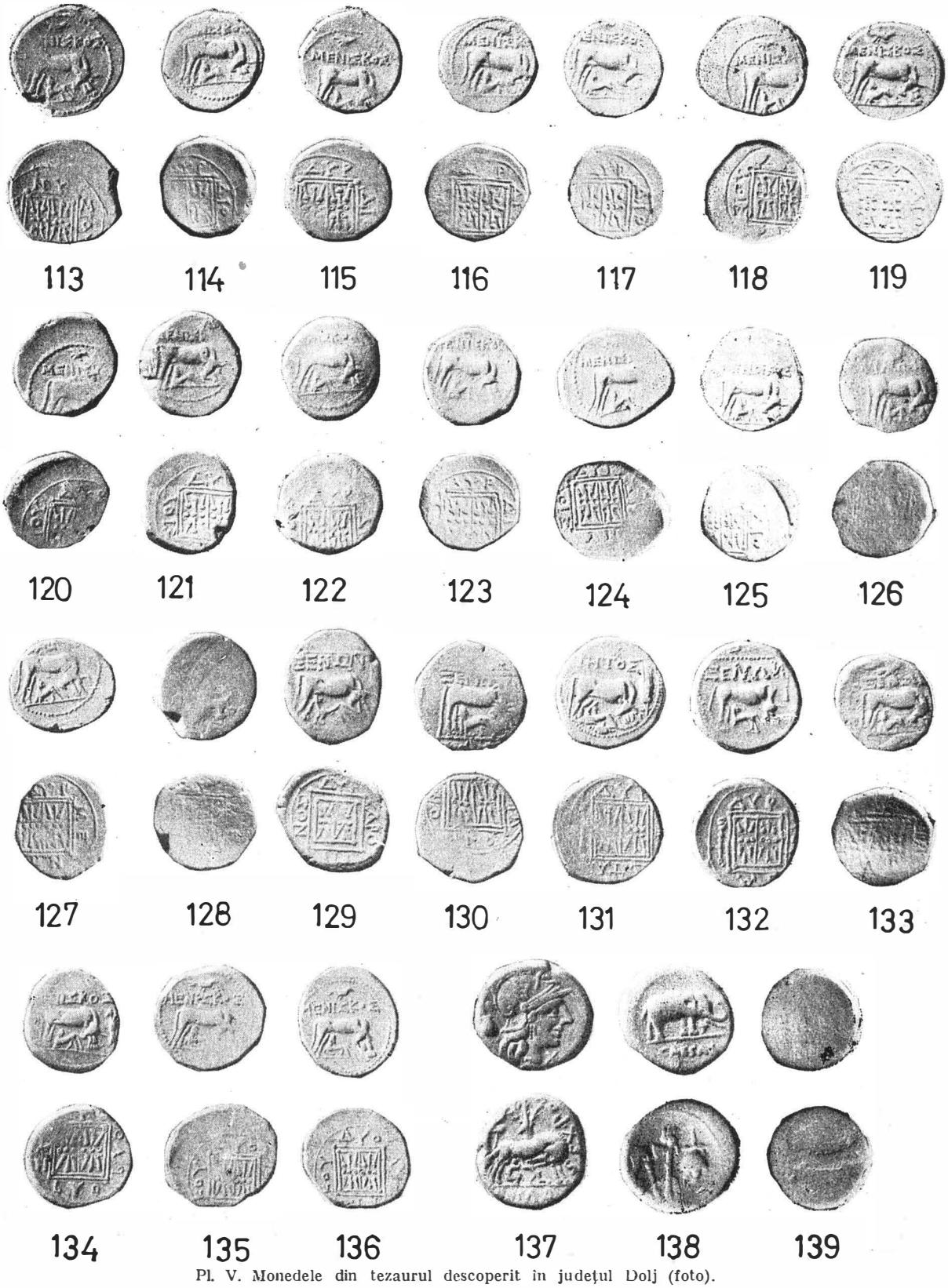

Pl. V. Monedele din tezaurul descoperit în județul Dolj (foto).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

de circulație a acestor monede, eliminînd astfel pe cît posibil acele devieri datorate unor eventuale situații regionale deosebite. Din păcate nu am avut la dispoziție decît prea puține tezaure publicate din afara Daciei (4 din Iugoslavia, 2 din Albania, cîte unul din Ungaria și Bulgaria).

În cadrul tezaurului tip se constată că emisiunile grupei a III-a reprezintă doar 0,77 %, cele din grupa a IV-a—18,88 %, iar cele din grupa a V-a 76,79 % din volumul mediu al tezaurelor. În cadrul grupei a IV-a (56 eponimi), numai ultimii 5 eponimi furnizează aproape jumătate din ponderea acestei grupe (9,03 %), ceea ce ne duce la constatarea că ultimii 18 ani de emisiune ocupă 86,87 % din volumul tezaurului tip.

Prin comparație cu tezaurul descoperit în județul Dolj, primii 5 eponimi ai grupei a V-a sînt reprezentați în tezaurul tip în proporție de 16,06 %, față de 34,64 % în tezaurul nostru. Acest decalaj este mai clar pus în evidență de graficul (fig. 3) reprezentînd repartiția cronologică a eponimilor în tezaurul tip față de 3 tezaure descoperite în Dacia: jud. Dolj, Basarabi [44] și Someșul Cald [45]. Se constată că valorile pentru primii 8 eponimi ai grupei în cazul tezaurului „Dolj" depășesc în mod constant valorile medii ale tezaurului tip, pentru a deveni negative în dreptul ultimilor 3 eponimi reprezentați în tezaur. O situație asemănătoare se observă și în cadrul tezaurului de la Someșul Cald, cu valori pozitive pentru primii 5 eponimi. În schimb, tezaurul de la Basarabi (tot jud. Dolj) urmează îndeaproape curba tezaurului tip în prima perioadă, cu tendința de a-l depăși în a doua parte a grupei a V-a.

Pentru a urmări și mai îndeaproape aceste fenomene, am trecut la calcularea abaterii standard (dx) a tezaurului tip ($\overline{X}^1$), pe baza formulei $\sqrt{\frac{\Sigma x^2 - \frac{\Sigma x^2}{n}}{n}}$ și implicit valorile abaterii maxime (Amax) și minime (Amin), pe care le-am reprezentat într-un grafic de distribuție a frecvențelor relative ale celor trei tezaure (fr—k) în raport cu frecvența relativă a tezaurului tip ($\overline{X}^1 = k$) considerată ca abscisă (fig. 4). Toate cele trei tezaure se înscriu în limitele abaterii standard a tezaurului tip, dar în vreme ce tezaurele „Dolj" și Someșul Cald au valori pozitive în prima parte a grupei a V-a și negative în a doua, cel de la Basarabi are o tendință contrară. Acesta constituie un indiciu că primele două tezaure au o perioadă de acumulare ceva mai timpurie, eventual că provin dintr-o altă sursă decît cel de-al treilea.

Mergînd pe aceeași linie de cercetare, am avut să urmărim dacă și celelalte tezaure prezintă astfel de tendințe divergente, calculînd pentru fiecare în parte amplitudinea frecvențelor relative în funcție de tezaurul tip (tab. 1). Deoarece nu era posibilă o prezentare pe același grafic a celor 33 tezaure, am recurs la o simplificare. Pornind de la datele din tab. 1 am întocmit un alt tabel (tab. 2) în care am grupat tezaurele după felul în care în intervalele marcate de eponimii nr. 150—156/7 și 157/8—162 apar valori pozitive sau negative față de tezaurul tip. În același tabel am inclus o rubrică cu numărul de piese din fiecare tezaur (excluzînd imitațiile) și o alta cu data de emisiune a ultimei monede romane (în cazul tezaurelor mixte). Se obține următoarea ordonare:

— O primă grupare (Dieci I, Dieci II, Tisa), unde în ambele intervale apar valori negative, tezaurele conținînd în majoritate piese din grupa a IV-a;

— A doua grupare, unde în primul interval apar valori pozitive față de tezaurul tip, iar în al doilea valori negative (Zaklopača, Someșul Cald, jud. Dolj);

— A treia grupare, mai numeroasă, unde apar valori pozitive în ambele intervale, apropiate însă de tezaurul tip, uneori începînd sau sfîrșind cu valori negative (Pănade, Viișoara, Voivodeni, Grozești, Pecinci, Transilvania, Daneți, Furculești, Hilib, Panciu-Crucea de Sus și Pianu de Sus);

— A patra grupare are în primul interval doar valori negative, iar în al doilea valori pozitive — majoritatea spre sfîrșitul acestuia (Basarabi, Drăgești, Șimleul Silvaniei I, Tășad, Doboz, Titel, Bechet, Sacalasău Nou, Vukovar—1911, Tirana I, Tirana II și Glava Panega);

— A cincea grupare o formează 4 depozite cu valori pozitive și negative în ambele perioade, reflectînd o structură eterogenă datorată caracterului prea fragmentar al depozitelor respective (Baziaș, Deva, Suhaia, Șimleul Silvaniei II). La prima vedere frapează includerea aici a tezaurului de la Deva, cu 101 piese publicate [46], dar trebuie să ținem seama că acest lot face parte dintr-un tezaur

[44] Gh. Popilian, *op. cit.*

[45] Fr. Kenner, AfÖG, 24, 1860, p. 381—383; IGCH 650; B. Mitrea, *op. cit.*, p. 27—28.

[46] E. Chirilă, A. Rusu, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

NR. CATALOG	EPONIMI	TEZAURUL TIP	ABATEREA STANDARD			DIECI I	DIECI II	TISA	ZAKLOPAČA	DOBOZ	BASARABI	BAZIAŞ	DEVA	FURCULEŞTI	GROZEŞTI	PĂNADE	SOMEŞUL CALD	VIIŞOARA
		$\bar{X}^i = k$	dx	Amax	Amin	fr - k	fr - k	fr - k	fr - k	fr - k	fr - k	fr - k	fr - k	fr - k	fr - k	fr - k	fr - k	fr - k
130	ΛΥΚΟΣ	0,32	0,81	1,13	- 0,50	2,49	1,32	3,25	- 0,32	- 0,32	- 0,32	- 0,32	0,67	- 0,32	- 0,32	- 0,32	0,42	- 0,32
131	ΑΣΚΛΑΓΟΣ II	1,30	3,54	4,84	- 2,24	14,89	10,22	2,27	- 0,94	- 1,30	- 0,99	- 1,30	- 1,30	- 1,30	- 0,18	- 0,93	- 0,56	- 1,08
132	ΔΙΟΔΩΡ	0,15	0,60	0,75	- 0,45	1,96	2,73	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15
133	ΑΝΤΙΛΟΧΟΣ	0,03	0,21	0,24	- 0,17	- 0,03	1,20	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03
134	ΧΑΙΡΙΛΛΟΣ	0,23	0,89	1,13	- 0,66	2,58	4,29	- 0,23	- 0,23	- 0,23	0,08	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23
135	ΖΩΠΥΡΟΣ	1,77	4,42	6,19	- 2,64	9,49	11,39	12,51	- 1,77	- 1,77	1,14	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,03	- 1,77
136	ΚΑΕΑΝΩΡ II	0,20	0,63	0,83	- 0,43	1,20	2,26	- 0,20	- 0,11	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	2,36	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,09
137	ΚΑΛΛΗΝ V	0,04	0,18	0,22	- 0,13	- 0,04	0,37	- 0,04	0,05	- 0,04	- 0,04	- 0,04	0,95	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04
138	ΘΕΟΓΕΝΗΣ	0,10	0,37	0,47	- 0,26	2,01	0,31	- 0,10	0,26	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	0,27	- 0,10	- 0,01
139	ΝΙΚΥΛΛΟΣ III	0,13	0,37	0,50	- 0,24	1,27	1,51	- 0,13	0,32	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	0,24	- 0,13	- 0,13
140	ΑΡΙΣΤΗΝ V	0,11	0,61	0,72	- 0,50	- 0,11	- 0,11	3,46	- 0,02	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11
141	ΒΟΙΚΗΝ	0,07	0,21	0,28	- 0,14	0,63	0,34	- 0,07	0,11	- 0,07	- 0,07	- 0,07	0,92	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,04
142	ΓΟΡΓΙΑΣ II	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
143	ΦΙΛΩΝ III	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
144	ΔΑΜΑΓΗΣ II	0,09	0,30	0,40	- 0,20	0,61	1,55	- 0,09	0,18	- 0,09	0,22	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	0,28	- 0,09
145	ΜΕΝΕΚΚΑΣ	0,45	1,15	1,60	- 0,70	0,95	- 0,04	- 0,45	- 0,09	- 0,45	- 0,14	- 0,45	1,53	- 0,45	0,11	- 0,45	- 0,08	- 0,45
146	ΑΜΥΝΤΑΣ	0,75	2,13	2,88	- 1,37	2,77	0,89	- 0,75	2,05	- 0,75	- 0,44	- 0,75	0,24	- 0,75	- 0,19	- 0,75	0,38	- 0,64
147	ΦΑΝΙΣΚΟΣ	1,63	4,37	6,01	- 2,73	1,18	- 1,22	1,94	3,68	- 1,63	- 0,04	- 1,63	1,34	- 1,63	- 1,07	- 1,26	0,22	- 0,95
148	ΚΑΕΙΤΟΡΙΟΣ	0,92	1,81	2,73	- 0,88	- 0,22	- 0,92	2,65	5,67	- 0,92	- 0,29	- 0,92	0,07	- 0,92	- 0,36	- 0,92	- 0,55	- 0,70
149	ΔΑΜΗΝ II	5,28	6,58	11,86	- 1,30	- 3,17	- 5,28	1,96	12,32	- 5,28	- 3,05	- 5,28	1,65	- 5,28	0,90	0,31	0,64	- 3,70
150	ΦΙΛΑΙΑ II	2,49	4,01	6,50	- 1,51	- 2,49	- 2,49	11,79	6,09	- 2,49	0,69	- 2,49	1,47	- 2,49	- 0,81	4,60	3,43	0,69
151	ΧΑΡΟΠΙΝΟΣ	1,31	2,48	3,79	- 1,16	- 1,31	- 1,31	- 1,31	3,11	- 1,31	- 0,36	- 1,31	2,65	1,25	0,37	0,18	- 0,57	- 0,18
152	ΠΥΡΒΑ	2,01	3,08	5,09	- 1,06	- 2,01	- 2,01	- 2,01	10,00	- 2,01	- 0,10	- 2,01	1,95	- 2,01	1,36	0,97	2,43	0,83
153	ΑΓΑΘΙΩΝ	2,92	3,94	6,86	- 1,01	- 2,92	- 2,92	- 2,92	4,21	- 2,92	0,58	- 2,92	5,00	- 2,92	2,13	0,06	6,71	0,84
154	ΦΙΛΟΔΑΜΟΣ II	7,41	7,21	14,63	0,20	- 7,41	- 7,41	- 3,84	7,41	- 7,41	- 1,68	25,92	0,51	2,84	- 0,67	3,41	7,40	0,76
155	ΦΙΛΩΤΑ III	5,10	4,80	9,90	0,29	- 5,10	- 5,10	- 5,10	0,59	- 5,20	1,27	- 5,10	1,83	2,59	1,08	2,36	2,67	2,96
156	ΚΑΛΛΩΝ	4,61	4,58	9,19	0,02	- 4,61	- 4,61	- 4,61	- 2,99	- 4,61	4,62	11,55	0,34	0,51	2,13	4,34	5,76	4,24
157	ΑΡΧΙΠΠΟΣ	6,52	4,84	11,36	1,67	- 6,52	- 6,11	- 6,52	1,33	- 6,52	- 0,15	- 6,52	2,39	1,17	- 1,34	- 0,93	- 4,30	1,31
158	ΛΥΚΙΣΚΟΣ	14,43	9,51	23,95	4,92	- 14,43	- 14,43	- 14,43	- 14,16	10,57	4,68	- 14,43	- 2,55	3,51	4,10	0,12	- 0,36	1,80
159	ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ	22,16	13,33	35,49	8,83	- 22,16	- 22,16	- 22,16	- 19,90	2,84	- 0,19	- 22,16	- 4,34	3,48	- 0,25	3,96	- 6,98	3,26
160	ΜΕΝΙΣΚΟΣ II	6,87	8,84	15,71	- 1,96	- 6,87	- 6,87	- 6,87	- 6,07	3,00	9,29	4,95	11,07	1,55	2,08	- 4,22	2,66
161	ΑΡΙΣΤΗΝ VI	1,91	3,44	5,36	- 1,52	- 1,91	- 1,91	- 1,91	- 1,91	- 1,91	2,23	- 1,91	0,07	0,65	1,46	- 1,91	- 1,54	0,02
162	ΦΙΛΩΝ IV	0,05	0,23	0,29	- 0,18	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05

Tabel I. Amplitudinea frecvenţelor relative ale eponimilor de Dyrrhachium din grupele IV—V

mult mai mare care cuprindea „cîteva mii" de piese [47], faţă de care procentul cunoscut este nereprezentativ (sub 5%). La fel de puţin expresive sînt şi loturile din tezaurele de la Daneţi (17 piese) [48], Panciu (13 piese publicate cu toate datele faţă de 47) [49], Drăgeşti (9 piese Dyrrhachium alături de 118 Appollonia, 6 imitaţii Apollonia, 3 denari romani republicani şi podoabe de argint) [50], Tăşad (4 Dyrrhachium, 64 Apollonia şi 1 imitaţie) [51], Doboz (4 Dyrrhachium, 1 imitaţie Dyrrhachium, 134 Apollonia şi 4 imitaţii, 1 denar roman republican) [52], Bechet (8 Dyrrhachium şi 1 Apollonia recuperate dintr-un lot mai mare) [53], Sacalasău Nou (8 Dyrrhachium, 46 Apollonia şi 19 imitaţii Apolonia recuperate împreună cu podoabe din circa 100—150 piese) [54].

Grupările surprinse de noi reflectă originile eterogene ale acestor tezaure, provenite din fragmentarea unor loturi mai mari, cu structuri diferite. Nu trebuie uitat însă că marea lor majoritate (cu excepţia celor din prima grupare) se înscriu în limitele tezaurului tip ($\bar{X}^i$) şi ale abaterii standard (dx), cu alte cuvinte nu se poate vorbi de o formare a lor la intervale mari de timp. Mai mult decît atît, faptul că cvasitotalitatea acestor tezaure conţin piese din ultimele 3 emisiuni de drahme ne dovedeşte că ele au fost adunate *după* încetarea emisiunilor la Dyrrhachium.

Cu excepţia tezaurelor din prima grupare, caracteristice pentru vestul României, nu se poate face o repartizare a celorlalte după criterii geografice, ceea ce confirmă o dată în plus pătrunderea lor simultană.

Un alt indicator care a fost pînă în prezent deseori luat în consideraţie îl constituie data celui mai recent denar roman republican în cazul tezaurelor mixte [55]. Tabelul întocmit de noi nu confirmă

[47] V. Bude, CNA, 6, 1925, nr. 59—62, p. 40—41.
[48] L. Mărghitan, I. Andriţoiu, *op. cit.*
[49] B. Mitrea, CercetNum, 4, 1982, p. 97—107.
[50] N. Chidioşan, Al. Săşianu, N. Beladan, Crisia, 8, 1978, p. 27—50.
[51] Al. Săşianu, *op. cit.*, p. 172—174.
[52] Bíróne Sey, Katalin, Goldmann György, ArchÉrt, 105, 1978, 2, p. 223—234.
[53] Gh. Popilian, V. Ciucă, BSNR, 70—74, 1981, p. 631—634.
[54] Al. Săşianu, *op. cit.*, p. 146—147 dă reconstituirea tezaurului şi bibliografia.
[55] H. Ceka, *Questions*..., p. 96—97; A. Giovannini, *op. cit.*, p. 109; B. Mitrea, Thraco-Dacica, 4, 1983, p. 29—30. Pe poziţii contrare s-au situat Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 231 şi P. Visona, *op. cit.*, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

VOIVODENI fr-k	PECINCI fr-k	TRANSILVANIA fr-k	TITEL fr-k	BECHET fr-k	DANEȚI fr-k	DOLJ fr-k	DRĂGEȘTI fr-k	HILIB fr-k	PANCIU fr-k	PIANU DE SUS fr-k	SACALASĂU fr-k	SUHAIA fr-k	ȘIMLEUL SILVANIEI I fr-k	ȘIMLEUL SILVANIEI II fr-k	TĂȘAD fr-k	VUKOVAR-1911 fr-k	TIRANA I fr-k	TIRANA II fr-k	GLAVA PANEGA fr-k
- 0,32	- 0,32	- 0,32	- 0,32	- 0,32	- 0,32	0,46	- 0,32	- 0,32	- 0,32	- 0,32	- 0,32	- 0,32	- 0,32	- 0,32	- 0,32	- 0,32	- 0,32	- 0,32	- 0,32
- 1,30	- 1,30	- 1,30	6,59	- 1,30	- 1,30	- 0,52	- 1,30	- 1,30	- 1,30	- 1,30	- 1,30	- 1,30	- 1,30	- 1,30	- 1,30	- 1,30	- 1,30	- 1,30	- 1,30
- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15	- 0,15
- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03	- 0,03
- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23	- 0,23
- 1,77	- 1,28	- 1,77	13,61	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77	- 1,77
- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20	- 0,20
- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04	- 0,04
- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10	- 0,10
0,37	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13	- 0,13
- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11	- 0,11
- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07	- 0,07
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09	- 0,09
- 0,45	0,04	1,51	- 0,45	- 0,45	- 0,45	0,33	- 0,45	- 0,45	- 0,45	- 0,45	- 0,45	- 0,45	- 0,45	- 0,45	- 0,45	- 0,45	5,80	- 0,45	- 0,45
- 0,25	- 0,75	- 0,75	- 0,75	- 0,75	11,01	1,61	- 0,75	- 0,75	- 0,75	- 0,75	- 0,75	- 0,75	- 0,75	- 0,75	- 0,75	23,37	- 1,63	- 1,63	- 1,63
- 0,62	- 0,64	0,33	- 1,63	- 1,63	- 1,63	3,45	- 1,63	- 1,63	- 1,63	- 1,63	- 1,63	- 1,63	- 1,63	- 1,63	- 1,63	- 1,63	- 1,63	- 1,63	- 1,63
- 0,92	- 0,92	- 0,92	- 0,92	- 0,92	4,96	- 0,14	- 0,92	0,39	- 0,92	- 0,92	- 0,92	- 0,92	2,78	- 0,92	- 0,92	- 0,92	- 0,92	- 0,92	4,34
- 3,77	3,30	3,32	5,28	7,22	9,60	2,92	5,83	- 1,34	2,41	- 5,28	- 5,28	- 5,28	20,64	- 5,28	19,72	- 5,28	0,97	2,41	- 0,02
0,03	- 0,51	- 2,49	- 2,49	- 2,49	- 2,49	3,02	- 2,49	- 2,49	- 2,49	- 2,49	- 2,49	- 2,49	- 2,49	- 2,49	- 2,49	- 2,49	3,76	0,07	13,29
1,21	- 0,82	0,65	- 1,31	- 1,31	4,47	1,84	- 1,31	- 1,31	- 1,31	- 1,31	11,19	- 1,31	- 1,31	- 1,31	- 1,31	- 1,31	- 1,31	- 1,31	- 1,31
0,61	- 0,03	- 2,01	- 2,01	- 2,01	- 2,01	5,66	- 2,01	- 0,70	5,68	2,53	- 2,01	- 2,01	- 2,01	7,08	- 2,01	- 2,01	- 2,01	- 2,01	- 2,01
1,12	3,02	1,00	- 2,92	- 2,92	- 2,92	3,38	- 2,92	2,34	- 2,92	- 2,92	- 2,92	- 2,92	- 2,92	- 15,26	- 2,92	1,24	3,33	- 0,36	- 2,92
9,25	2,49	0,43	- 7,41	- 7,41	4,35	4,40	3,70	4,42	0,28	2,87	- 7,41	12,59	- 7,41	- 7,41	- 7,41	- 3,25	- 1,16	- 2,28	- 7,41
5,00	- 0,90	- 3,14	- 5,10	- 5,10	7,40	0,78	0,41	- 5,10	1,47	10,28	4,99	- 5,10	- 5,10	- 5,10	13,08	- 5,10	- 0,94	- 5,10	2,49	0,16
0,44	4,89	1,27	- 4,61	- 4,61	1,27	2,47	6,50	- 0,67	3,08	- 4,61	- 4,61	8,72	- 4,61	- 4,61	- 4,61	3,72	- 4,61	- 2,05	- 4,61
3,07	0,90	7,20	- 1,15	0,52	5,24	5,29	4,59	0,05	8,84	7,11	- 6,52	0,14	4,59	- 2,57	- 6,52	- 8,06	- 6,52	- 1,39	- 1,26
1,73	2,15	1,25	- 6,84	23,07	3,22	- 1,84	- 3,32	5,30	0,95	3,75	- 1,90	- 1,10	18,90	- 5,34	10,57	- 6,10	- 8,18	- 4,18	22,41
- 0,45	- 0,98	13,13	23,99	2,84	- 4,51	- 8,77	0,06	4,15	18,74	40,34	4,50	3,76	14,20	2,84	- 1,33	9,09	0,91	- 1,11	- 1,11
- 3,34	1,54	0,93	- 6,87	- 6,87	- 6,87	- 4,51	15,35	3,65	0,82	2,22	- 6,87	- 6,87	- 6,87	- 6,87	- 6,87	20,22	24,37	18,77	- 6,87
- 0,90	- 1,42	- 1,91	- 1,91	10,59	- 1,91	- 1,91	- 1,91	- 0,60	5,78	- 1,91	10,59	- 1,91	- 1,91	- 1,91	- 1,91	6,42	- 1,91	3,22	- 1,91
0,45	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	1,26	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05	- 0,05

(începînd cu eponimul nr. 130) în raport cu frecvențele relative ale tezaurului tip și abaterea standard.

valabilitatea acestuia. Astfel, în tezaurele cu o acumulare mai timpurie a drahmelor (Tisa, Someșul Cald, jud. Dolj) denarii romani indică o îngropare tîrzie; pe de altă parte, tezaure cu o perioadă de acumulare mai tîrzie (Hilib, Doboz, Vukovar) au cea mai recentă monedă romană datată respectiv 89 î.e.n., 118 î.e.n. și 79 î.e.n., singurele excepții fiind reprezentate de cele două tezaure de la Tirana cu denari din 49 î.e.n.). Ar mai fi de amintit aici și tezaurul de la Orehovica (Bulgaria, IGCH 686), care conține 280 denari romani republicani, cel mai nou din 42 î.e.n. asociați cu o drahmă de Dyrrhachium din grupa a IV-a. În primul caz este clar că denarii romani au pătruns în tezaure ulterior acumulării masei acestora, ca urmare a redistribuirii loturilor monetare pe piața locală. Doar în cazul al doilea se poate admite pătrunderea lor simultană (cînd conțin exclusiv denari mai vechi), dar nici atunci aceste monede nu oferă o datare mai precisă pentru perioada de acumulare sau de ascundere a tezaurelor. În unele din cazurile citate de noi (Hilib, Doboz), aceștia sînt în mod sigur mai vechi decît cea mai recentă monedă din tezaurele respective.

Nr. crt.	Tezaure	Număr de piese	Ultimul denar republican	Eponimi nr 150-156/7	Eponimi nr 157/8-162
1	DIECI I	142	–	–	–
2	DIECI II	243	–	–	–
3	TISA	28	46 î.e.n.	–	–
4	ZAKLOPAČA	1107	–	+	–
5	SOMEȘUL CALD	270	56 î.e.n.	+	–
6	JUDEȚUL DOLJ	127	32-31 î.e.n.	+	–
7	VOIVODENI	198	–	+	+
8	PĂNADE	268	–	+	+
9	VIIȘOARA	881	–	+	+
10	GRĂDEȘTI	178	–	– +	+
11	PECINCI	202	–	– +	+ +
12	TRANSILVANIA	51	–	– +	+ +
13	DANEȚI	17	–	– +	+ –
14	FURCULEȘTI	39	–	– +	+
15	HILIB	76	89 î.e.n.	– +	+ +
16	PANCIU	13+	–	– +	+ +
17	PIANU DE SUS	22	–	– +	+ +
18	BASARABI	314	–	–	+ +
19	DRĂGEȘTI	9	–	–	+ +
20	ȘIMLEUL SILVANIEI I	27	–	–	+ +
21	TĂȘAD	4	–	–	+ +
22	DOBOZ	4	118 î.e.n.	–	– +
23	TITEL	13	–	–	– +
24	BECHET	8	–	–	– +
25	SACALASĂU	8	–	–	– +
26	VUKOVAR	48	79 î.e.n.	–	– +
27	TIRANA I	16	49 î.e.n.	–	– +
28	TIRANA II	39	49 î.e.n.	–	– +
29	GLAVA PANEGA	19	–	–	– +
30	BAZIAȘ	6	63 î.e.n.	– +	– +
31	DEVA	101+	32-31 î.e.n.	+	+ – +
32	SUHAIA	12+3	79 î.e.n.	– +	– +
33	ȘIMLEUL SILVANIEI II	11	–	– +	– +

Tabel II. Tendința abaterii frecvențelor relative ale eponimilor din grupa a V-a de la Dyrrhachium în funcție de tezaurul tip. →

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

După cum am avut prilejul să arătăm cu altă ocazie [56], analiza structurii tezaurelor mixte din România care conţin alături de drahmele de Dyrrhachium şi Apollonia denari romani republicani indică o pătrundere masivă a acestor monede în intervalul de timp cuprins între 79—71 şi 63—56 î.e.n., ceea ce corespunde în linii mari perioadei de început a domniei lui Burebista, a luptelor purtate de geto-daci împotriva celţilor. Larga răspîndire a drahmelor cetăţilor adriatice pe aproape întreg teritoriul Daciei şi structura unitară a tezaurelor indică o participare masivă a geto-dacilor din întregul spaţiu carpato-dunărean la aceste campanii, ceea ce presupune că în jurul anilor 60 ai sec. I î.e.n. unificarea politică fusese deja realizată.

Pe teritoriul Olteniei, numărul descoperirilor de drahme din Dyrrhachium şi Apollonia a ajuns în vremea din urmă destul de mare, fără a atinge însă densitatea din alte regiuni ale ţării (Crişana, Transilvania). Cea mai mare parte a acestor descoperiri au fost deja publicate în condiţii satisfăcătoare [57]. Trebuie menţionat că în Oltenia au fost descoperite totodată şi cele mai vechi tezaure din România conţinînd astfel de piese. Este vorba de tezaurele de la Ostrovul Şimian [58] şi Drobeta-Turnu Severin [59], unde aceste piese apar asociate cu monede celtice de tip Sirmium şi se datează către mijlocul sec. II î.e.n. Un număr important de descoperiri au apărut pe linia Dunării, indicînd principala cale de pătrundere a drahmelor în acest teritoriu. Este vorba de tezaurele de la Basarabi şi Bechet şi descoperirile izolate de la Ostroveni, Dăbuleni, Orlea şi Celei [60]. În interiorul provinciei se semnalează tezaurele de la Oprişor (jud. Mehedinţi) [61], Tunşi-Ţicleni [62] şi Căpreni (jud. Gorj) [63], Daneţi (jud. Dolj)[64] şi „jud. Dolj" alături de descoperirile izolate de la Filiaşi, Tălpaşu, Ocolna, Şimnicu de Sus (toate în jud. Dolj), Polovragi (jud. Gorj), Ocniţa (jud. Vîlcea) şi Reşca (jud. Olt) [65].

Analiza operată de noi pune în evidenţă faptul că tezaurul descoperit în „judeţul Dolj" a ajuns în Dacia în acelaşi timp cu celelalte tezaure cuprinzînd drahme de Dyrrhachium şi Apollonia, dar îngroparea lui finală s-a produs ceva mai tîrziu, după adăugarea la lotul iniţial a denarilor romani republicani.

Nouvelles données sur un trésor de monnaies antiques découvert dans le département de Dolj

RÉSUMÉ

Publication d'un trésor formé de 139 monnaires antiques, qui se trouvait initialement dans la collection D.A.Sturdza et fait aujourd'hui partie du patrimoine du Musée d'histoire de la R.S.R., avec la mention qu'il a été découvert dans le département de Dolj. Il a été signalé pour la première fois par Irimia Damian dans SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 303—307.

Le trésor comprend une drachme d'Apollonie très usée (Epikatreos-Philistion), 127 drachmes de Dyrrhachium, 8 imitations du type Dyrrhachium (dont l'une en métal commun) et 3 deniers romains républicains, à savoir de S. Pompeius Fostlus (Crawford 225/1 c, Rome, 137 av. n.è.), C. Iulius Caesar (Crawford 443/1, atelier itinérant, 49—48 av.n.è.) et M. Antonius (Crawford 544/31 — 32, atelier itinérant, émission pour la XVIe ou la XVIIe légion, 32—31 av.n.è.).

La pièce d'Apollonie fait partie du sous-groupe A. II de drachmes dans la chronologie établie par l'auteur et date de vers le milieu du II siècle av. n.è. (168—153 av.n.è.). Elle n'apparaît pas dans les catalogues usuels et n'est attestée jusqu'à présent que dans un trésor faisant partie de la collection Polese de Bari (IGCH 2054). Parmi les drachmes de Dyrrhachium, 16 pièces (12,60 %) se situent à la fin du groupe IV (les deux dernières décennies du IIe siècle av.n.è.) et 111 (87,40 %) dans le groupe

[56] N. Conovici, Symposia thracologica, 1, 1983, p. 66—67.

[57] Bibliografia problemei la Gh. Popilian, V. Ciucă, *op. cit.*

[58] C. Preda, M. Davidescu, Drobeta, 1, 1974, p. 77—102.

[59] D. Benea, *op. cit.*

[60] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 61—62, Gh. Popilian, V. Ciucă, *op. cit.*, p. 631;

[61] *Ibidem*, p. 631.

[62] Gh. Popilian, Drobeta, 3, 1978, p. 33—46.

[63] O. Iliescu, Oltenia, 1, 1940, p. 81—96, 120—121; idem, SCN, 3, 1960, p. 484; Gh. Poenaru Bordea, Onoriu Stoica, BMI, 1973, 1, p. 28—29.

[64] L. Mărghitan, I. Andriţoiu, *op. cit.*,

[65] Vezi mai sus, nota 63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

V (env. 97—87 av.n.è.). Les imitations, dont 4 sont hybrides, font toutes partie du groupe V. Leur présence dans le trésor est un phénomène normal, que l'on rencontre dans la plupart des trésors de monnaies de ce genre. Les deniers romains républicains ont été ajoutés ultérieurement au trésor, ainsi que la monnaie la plus récente l'indique.

Le poids moyen du lot de Dyrrhachium est de 3,17 g, le diagramme (fig. 1) comprenant deux pointes égales entre 3,11—3,20 g et 3,31—3,40 g.

L'analyse de la structure chronologique du lot de Dyrrhachium révèle une nette prédominance des drachmes du Ve groupe, avec son maximum à l'époque de l'éponyme Dionysios, structure semblable à celle de la majorité des trésors contemporains de la Péninsule balkanique (à l'exception des trésors de Dieci-dép. de Bihor et du trésor de Tisa — dép. de Hunedoara), phénomène clairement illustré par le trésor type (fig. 2).

Si l'on compare l'histogramme chronologique du trésor du département de Dolj à celui du trésor type, on constate une série d'écarts positifs dans la première partie du groupe V et d'écarts négatifs dans la seconde partie du même groupe, phénomène que l'on retrouve dans le trésor de Someşu Cald (dép. de Cluj), ce qui indique une période plus ancienne d'accumulation, contrairement au trésor de Basarabi, dép. de Dolj, où les écarts ont une tendance inverse, indiquant une période d'accumulation plus récente (fig. 3—4).

Le calcul de l'écart standard (dx) et de celui de chacun des 33 trésors pris en considération par rapport au trésor type ($\overline{X}^1$) (Tableau I) a permis de grouper les trésors en fonction de la date de leur accumulation (Tableau II). On a pu distinguer ainsi cinq groupes, en fonction des écarts par rapport au trésor type dans la première et la seconde partie du groupe V. Groupe I : (trésors de Dieci I, Dieci II et Tisa), avec des valeurs négatives aux deux intervalles, la majorité des pièces faisant partie du groupe IV ; Groupe II : (trésors du dép. de Dolj, de Someşu Cald et de Zaklopača), avec des valeurs positives dans le premier intervalle et négatives dans le second ; Groupe III : (trésors de Pănade, Viişoara, Voivodeni, Grozeşti, Pecinci, Transylvanie, Daneţi, Furculeşti, Hilib, Panciu-Crucea de Sus et Pianu de Sus), avec des valeurs positives dans les deux intervalles ; Groupe IV : (trésors de Basarabi, Drăgeşti, Şimleul Silvaniei I, Tăşad, Doboz, Titel, Bechet, Sacalasău Nou, Vukovar-1911, Tirana I, Tirana II, Glava Panega)), avec des valeurs négatives dans le premier intervalle et positives dans le second) ; Groupe V : (trésors de Bazias, Deva, Suhaia, Şimleul Silvaniei II), avec des valeurs positives et négatives dans les deux intervalles, en raison du caractère trop fragmentaire des lots.

Bien que d'origines hétérogènes, la plupart des trésors analysés (à l'exception de ceux du premier groupe) entrent parfaitement dans les limites de l'écart standard du trésor type, sans groupements géographiques, ce qui prouve qu'ils ont pénétré simultanément en Dacie et dans les régions voisines. Les dates offertes par les deniers romains républicains présents dans quelques-uns de ces trésors n'indiquent ni la date de leur accumulation, ni celle de leur enfouissement ; certains trésors renferment des deniers plus anciens que la monnaie la plus récente, d'autres des deniers ajoutés bien plus tard.

L'analyse de la structure des trésors mixtes de Roumanie (renferment des drachmes de Dyrrhachium et d'Apollonie à côté de deniers romains républicains) atteste une pénétration massive des drachmes dans le deuxième quart du Ier siècle av.n.è., à l'époque du règne du roi Burebista et des campagnes de celui-ci contre les Celtes. Plus tard, à la suite de la redistribution des lots accumulés en Dacie, il s'est produit une contamination de ceux-ci par d'autres types de monnaies en circulation (deniers romains républicains, tétradrachmes de Thasos et leurs imitations, etc.). C'est justement le cas du trésor découvert dans le département de Dolj.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 Histogramme des poids des drachmes de Dyrrhachium et de leurs imitations comprises dans le trésor découvert dans le département de Dolj.

Fig. 2 Graphique de la distribution des fréquences relatives des éponymes des groupes III—V de Dyrrhachium dans les principaux trésors de la Péninsule balkanique et dans le trésor type.

Fig. 3 Histogramme des fréquences relatives des éponymes de Dyrrhachium dans les trésors „du département de Dolj", de Someşul Cald, de Basarabi et le trésor type.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Fig. 4 Graphique de distribution des fréquences relatives des éponymes de Dyrrhachium dans les trésors „du département de Dolj", de Someşul Cald et de Basarabi par rapport aux fréquences relatives du trésor type (considéré comme abscisse).

Tableau I Amplitude des fréquences relatives des éponymes de Dyrrhachium des groupes IV—V (à partir de l'éponyme nº 130) en rapport avec les fréquences relatives du trésor type et l'écart standard.

Tableau II Tendence de l'écart des fréquences relatives des éponymes du Ve groupe de Dyrrhachium en fonction du trésor type.

Pl. 1—5. Monaies du trésor découvert dans le département de Dolj (photos).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Date noi privind necropolele getice de la Bugeac, com. Ostrov, jud. Constanţa

MIHAI IRIMIA

Cercetările arheologice sistematice şi descoperirile întîmplătoare au evidenţiat existenţa în zona de sud-vest a Dobrogei a unei mari concentrări de necropole din a doua epocă a fierului. Astfel, de-a lungul Dunării, pe o distanţă de circa 25—30 km, iar în interior pînă la o depărtare de 3—4 km de fluviu, s-au descoperit necropole sau morminte izolate la Ostrov, Bugeac, Canlia, Satu Nou, Viile, Dunăreni, Rasova, iar ceva mai departe la Băneasa, Făurei, Adîncata [1] etc. Uneori în raza aceleiaşi localităţi s-au descoperit cîte două sau mai multe necropole parţial contemporane, aflate la distanţe mici — de numai 2—4 km — una de alta. Această situaţie s-a constatat la Satu Nou [2] şi Canlia [3] (unde au apărut cîte două necropole), Băneasa [4] — Făurei [5] (unde cele două necropole sînt de asemenea apropiate între ele) şi Rasova [6]. Cazuri asemănătoare s-au mai semnalat în Dobrogea la Murighiol [7], Cernavodă [8], Hîrşova [9] şi Medgidia [10], în fiecare descoperindu-se cîte două necropole, grupuri sau morminte izolate, distincte.

Descoperirile recente au dovedit că în raza localităţii Bugeac se află la distanţe relativ apropiate între ele (fig. 1) trei necropole getice, parţial contemporane.

Cimitirul I, descoperit în 1965, este situat în nord-estul localităţii, între D.N. Constanţa — Ostrov (km 118,800) şi braţul Ostrov al Dunării [11]. Au fost recuperate parţial inventarele a patru morminte plane de incineraţie în urnă din sec. IV î.e.n. Alte morminte au mai fost distruse cu ocazia lucrărilor de modernizare a şoselei, iar o urnă asemănătoare a apărut recent în aceeaşi zonă [12].

Cimitirul II, identificat în 1966, se află la 2—2,5 km sud-vest de cimitirul I, în extremitatea sud-vestică a localităţii, pe malul lacului, în zona gheţăriilor Secţiei piscicole Bugeac şi pe platoul înve-

[1] M. Irimia, Pontica, 16, 1983, p. 69 şi urm.

[2] În punctele „Suat" şi „la Cetate", B. Mitrea, C. Preda, N, Anghelescu, Materiale, 7, p. 283—289; idem, Materiale, 8, 1962, p. 369—372.

[3] 1 — necropolă cu 78 morminte de incineraţie, aflată în vecinătatea cimitirului actual (cf. Em. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, Muzeul de istorie, Bucureşti, 1983, p. 187); 2 — în punctul Gura Canliei, de unde s-a recuperat o parte din inventarul a două morminte (cf. B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, Materiale, 8, 1962, p. 371—372).

[4] A. Aricescu, Sesiunea de comunicări ştiinţifice a muzeelor de istorie, 1964 (1971), I, p. 224.

[5] M. Irimia, *op. cit.*, p. 110—112.

[6] O necropolă la punctul „Coada bălţii" şi o alta, probabilă, în vatra satului (cf. M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 13—15; A. Aricescu, *op. cit.*, p. 224—225).

[7] Exp. Bujor, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 571—580; 7, 1956, 3—4, p. 243—252; Materiale, 3, 1959, p. 247—254; Materiale, 5, 1959, p. 373—378; Materiale, 6, 1959, p. 325—330; Materiale, 7, 1961, p. 297—300; Dacia, NS, 2, 1958, p. 125—142; Peuce, 2, 1971, p. 131—134.

[8] 1 — în punctul „Coada Zăvoiului" (cf. D. Berciu, Materiale, 4, 1957, p. 281—317); 2 — pe panta înălţimii din zona de nord-est a oraşului (cf. D. Berciu, DID, I, 1965, p. 126 şi fig. 20); 3 — pe o terasă aflată vizavi de „Păduricea mică" (cf. M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 17—18).

[9] 1 — la circa 1 km nord-vest de oraş, pe pantele ce coboară în stînga şoselei Constanţa — Bucureşti (cf. A. Aricescu, Pontica, 4, 1971, p. 352—353); 2 — în punctul „Abator" (cf. M. Irimia, Pontica, 16, 1983, p. 112); 3 — în punctul „Rasim" (cf. M. Iirimia, *loc. citc*).

[10] 1 — în cariera de caolin a fabricii de produse ceramice; morminte de înhumaţie (cf. M. Irimia, Pontica, 16, 1983, p. 123—126); 2 — în vatra oraşului, în curtea Întreprinderii mecanice de utilaje (mormînt de inhumaţie descoperit în septembrie 1984; inf. Eug. Mihail).

[11] M. Irimia, Pontica, 1, 1968, p. 194—202.

[12] Informaţie de la elevul Gh. Giugiucă; vasul n-a fost recuperat.

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, Bucureşti, 1985, p. 75—85

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

cinat [13]. Investigaţiile sistematice desfăşurate mai mulţi ani la rînd au dus la descoperirea, pînă în 1984, a 124 morminte getice, dar necropola este încă departe de a fi epuizată.

Cimitirul III, descoperit în anul 1984, se află la aproximativ 1,5 km sud-vest de cimitirul II, tot pe malul lacului Bugeac, în punctul numit de localnici „Canara". Precizăm totodată că acest cimitir

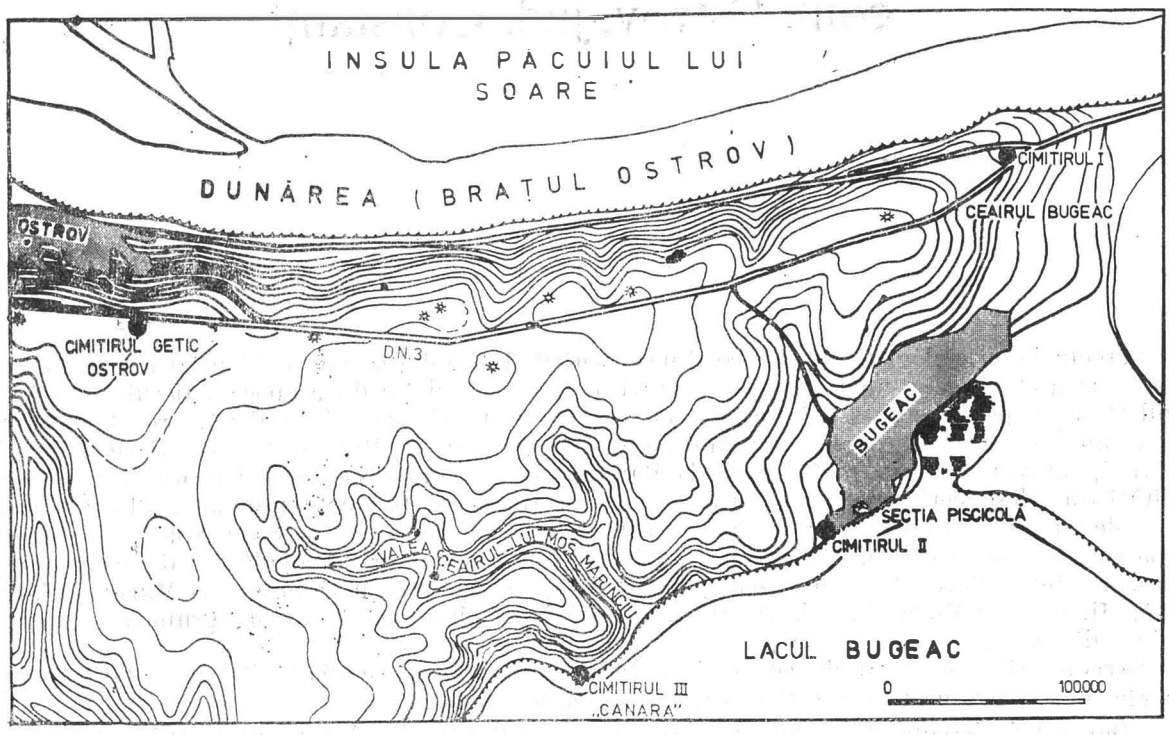

Fig. 1. Harta localităţii Bugeac cu zona cimitirelor getice.

se află la numai 400—500 m sud-vest de aşezarea daco-romană cercetată pe „Valea Ceairul lui Moş Marinciu" [14].

Grupul celor trei necropole descoperite în raza localităţii Bugeac se află la o distanţă relativ mică şi de cimitirul getic din marginea de est a localităţii Ostrov, identificat în 1962 [15]. Astfel, cimitirul I se găseşte la circa 4,5—5 km est de cimitirul de la Ostrov, cimitirul II la aproximativ 3,3—3,5 km est-sud-est, iar cimitirul III de la Bugeac la 3 — 3,2 km sud-sud-est de acelaşi cimitir de la Ostrov. Totodată, putem aminti că la numai 1—1,5 km nord de cimitirul II, între şosea şi braţul Ostrov al Dunării, pe un aliniament de circa 1,5—2 km, care porneşte din apropierea cimitirului I, se înşiruie 20—25 de tumuli necercetaţi [16]. Din mantaua unei movile, parţial distruse, s-au recuperat fragmente de amfore elenistice, ceea ce ne determină să considerăm că unii tumuli aparţin epocii Latène.

Deoarece în lucrările anterioare ne-am referit la descoperirile din primele două cimitire, în cele ce urmează vom prezenta succint cîteva date topografice relative la cimitirul III de la Bugeac şi la complexele funerare apărute pînă acum în zona sa. Cimitirul se află pe un platou înalt, stîncos la bază, care din cauza alunecărilor succesive de teren şi a eroziunii malului este într-un stadiu avansat de degradare. În primăvara anului 1984 am fost informaţi [17] în legătură cu descoperirea unor grupuri de pietre şi vase pe platoul amintit. Au fost recuperate astfel, parţial, inventarele a două morminte

[13] M. Irimia, *op. cit.*, p. 202—232; idem, Pontica, 2, 1969, p. 23—42; Idem, Pontica, 12, 1979, p. 55—76; Idem, Materiale, 1978, Oradea, p. 109—114; Idem, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 37—52; Idem, Pontica, 16, 1983, p. 79—83.

[14] C. Scorpan, Pontica, 2, 1969, p. 43—79; distanţa faţă de satul Bugeac a fost apreciată greşit, la „aproximativ 4 km" în timp ce ea nu depăşeşte în linie dreaptă 1,2—1,5 km.

[15] A. Aricescu, Sesiunea de comunicări..., p. 223—224.

[16] Unii, mai bine conservaţi, au înălţimea de 2—4 m; alţii sînt mult mai scunzi sau aproape aplatizaţi de lucrările agricole.

[17] De către locuitorul Ion Nicolae din Bugeac.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

(M1 și M2). În vara aceluiași an, cu ocazia săpăturilor din cimitirul II, a fost cercetat un alt mormînt (M 3) din zona cimitirului III. Acesta era dezvelit de ploi și în pericol de a fi distrus de alunecările de teren ori de prăbușirile malului. Pentru cercetarea lui s-a efectuat o casetă de 2 × 2 m, orientată N—S, respectiv E—V (fig. 2).

Mormîntul nr. 1 , în urnă simplă, se afla în malul lacului, la adîncimea de 0,30—0,40 m de la suprafața terenului. Urna era reprezentată de un vas de tip clopot [18] cu corpul puțin bombat și fundul

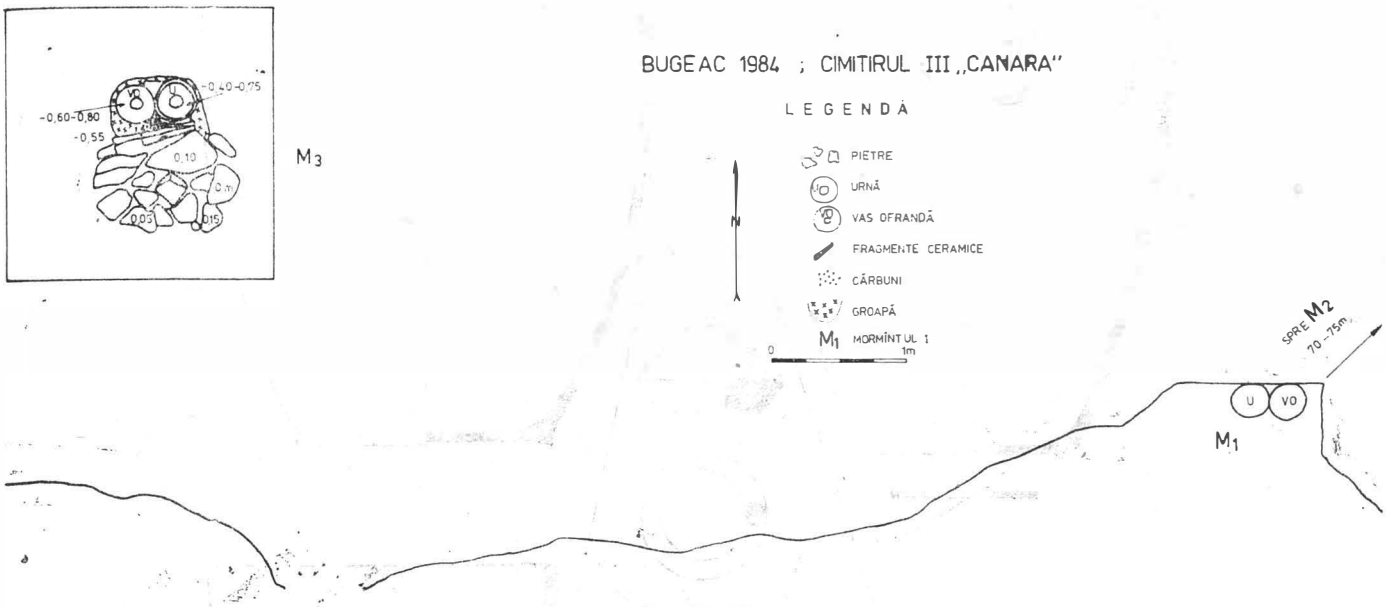

Fig. 2. Descoperiri funerare în zona cimitirului nr. III.

plat. Prezintă pe mijloc două apucători trapezoidale, orizontale, iar „în cruce" cu acestea, sub buză, două reliefuri de forma unor acolade sau potcoave cu capetele desfăcute asimetric. Sub buză, pe direcția apucătorilor trapezoidale, vasul prezintă cîte o mică alveolă superficială, în formă de migdală. Pastă maronie-cenușie la exterior, cu cioburi pisate și nisip; miez negru. Suprafața netezită; în prezent corodată (fig. 3/1). Dimensiuni [19] : h = 28,3 cm; d.g. = 24 cm; d.b. = 13,2. Inv. 32. 252. Conținutul urnei era acoperit cu un castron lucrat cu mîna, tronconic, foarte puțin bombat, cu buza dreaptă și marginea rotunjită. Cîteva părți din corp și din fundul vasului, spart recent, n-au mai putut fi recuperate. Pastă neagră-maronie, cu cioburi pisate și nisip ; miez negru (fig. 3/5). Dimensiuni : h=11,8 cm ; d.g. = 22 cm. Inv. 32254. Printre oasele calcinate s-au descoperit o fusaiolă de lut bitronconică, cu cele două părți inegale (fig. 3/3) și o verigă de bronz inelară, subțiată într-o margine, cu secțiunea rotundă fig. 3/4). Alături de urnă era depus ca ofrandă un vas de tip clopot (fig. 3/2 ; 5/7) cu partea superioară aproape cilindrică, gura largă și buza trasă spre interior; partea inferioară tronconică, cu fundul plat, puțin profilat. Cele patru apucători plate, orizontale, sînt dispuse pe mijlocul vasului. Pastă grosieră cărămizie-maronie, cu nisip și cioburi pisate ; suprafața vasului netezită sumar. În exterior pete cenușii-închise, datorate arderii secundare. Dimensiuni : h = 25,7 cm; d.g. = 27,5 cm; d.b. = 16 cm. Inv. 32253. Din aceeași zonă au fost recuperate și cîteva fragmente ceramice atipice, cenușii, care provin de la o strachină sau castron lucrat la roată, depus, eventual, tot ca ofrandă. În pămîntul deranjat de descoperitor s-a găsit și o lespede de gresie gălbuie, care protejase, probabil, urna.

[18] Tip denumit de Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 57—69 „în formă de sac" (tipul IX); considerăm mai potrivită denumirea de „clopot", utilizată, dealtfel, mult mai frecvent în literatura arheologică.

[19] h = înălțimea; d = diametrul maxim; d. g. = diametrul gurii; d. b. = diametrul bazei; d. p. = diametrul piciorului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Mormîntul nr. 2, în casetă de piatră, s-a descoperit la aproximativ 70—75 m spre nord-est de mormîntul nr. 1. Se afla la adîncimea de 0,40 — 0,50 m de la nivelul actual al terenului. Vasul depus în casetă, reprezentat de o amforă fragmentară, era protejat pe toate laturile cu lespezi mari de gresie dispuse vertical; avea drept capac o altă lespede nefasonată. Amfora nu conţinea nici un fel de resturi cinerare sau obiecte depuse ca ofrandă. Considerăm, totuşi, complexul în discuţie tot mormînt. Acesta putea, eventual, să fie un cenotaf, de tipul celor descoperite mai demult chiar în cimitirul II de la Bugeac [20], ca şi în alte locuri [21]. Nu excludem cu totul nici eventualitatea ca în apropierea amforei să

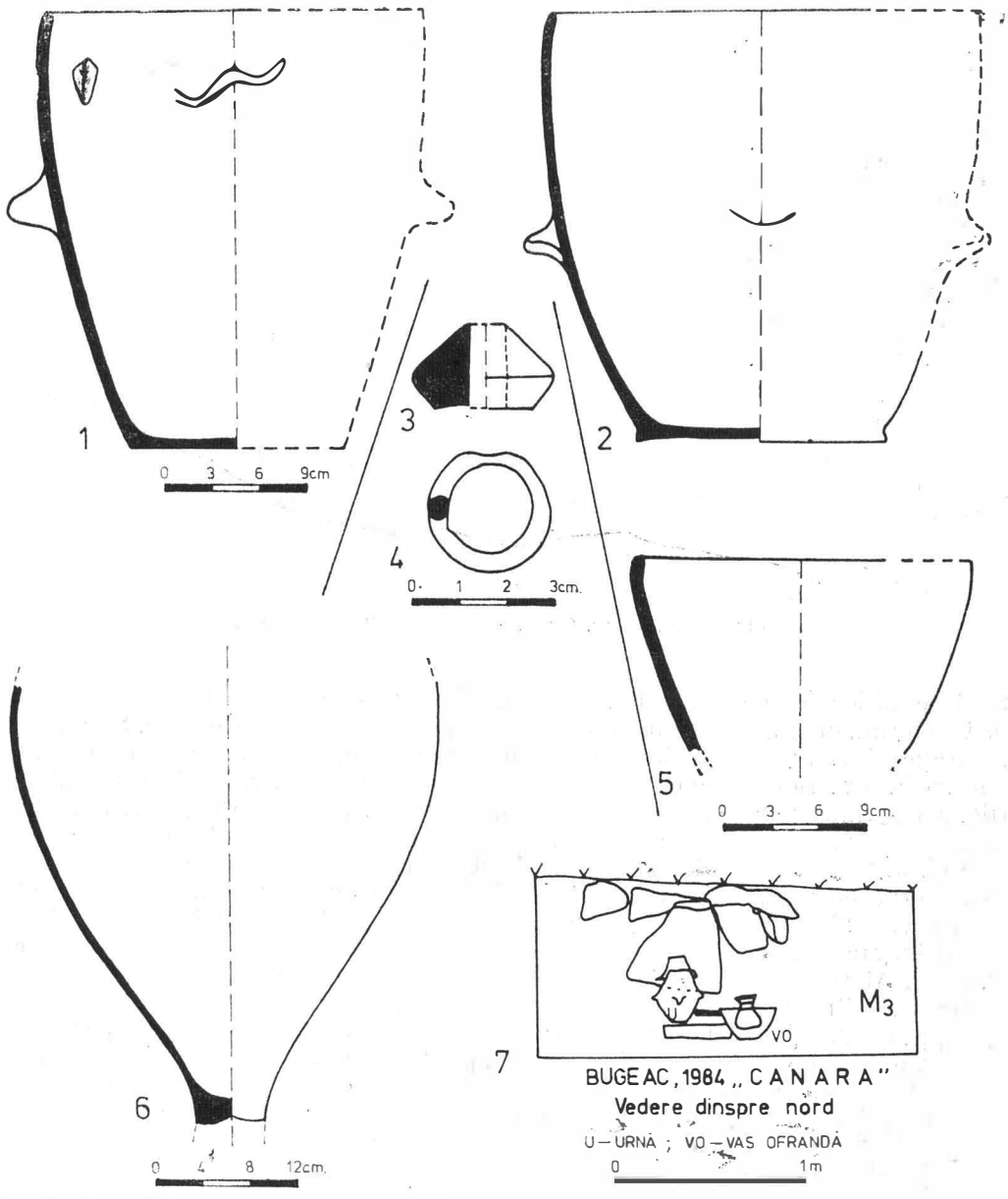

Fig. 3. 1—5 Vase ceramice, fusaiolă şi verigă de bronz descoperite în mormîntul nr. 1; 6 amforă fragmentară de Thasos din mormîntul nr. 2; 7 secţiune verticală a mormîntului nr. 3.

[20] M. Irimia, Pontice, 1, 1968, p. 216—217, 219—221 (M. 8 şi 10).

[21] I. Németi, Dacia, N.S., 26, 1982, p. 117 (Sanislău).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

se fi aflat urna propriu-zisă, care, datorită alunecărilor de teren și eroziunii malului, să fi dispărut complet. Amfora (fig. 3/6; 5/6) reprezintă partea inferioară a unui exemplar de mari dimensiuni, cu corpul larg, tronconic,; partea superioară și piciorul lipsesc din vechime. Pastă cărămizie-roșcată, cu nisip alburiu și mică. Dimensiuni: h = 34,5 cm; d = 36 cm; d.p. = 5,6 c,m. Inv. 32257.

Mormîntul nr. 3 (fig. 2; 3/7; 5/1) a apărut la 7 m vest-nord-vest de mormîntul nr. 1. Inițial, între suprafața actuală a solului, puternic erodată și adîncimea de 0,50—0,55 m s-au descoperit un grup masiv de bolovani de gresie nisipoasă, verzuie și de gresie-calcaroasă, precum și cîțiva bolovani rulați de ape. În partea de nord, în apropierea urnei, grupul de pietre era consolidat cu o lespede de mari dimensiuni, așezată vertical. În partea de nord a grupului de pietre, între adîncimile de 0,40 —0,70 m se afla urna cu capac. Aceasta era așezată pe o lespede de piatră pe care se mai aflau și resturile unui cuțitaș de fier. În marginea de vest a urnei, între adîncimile de 0,60—0,80 m erau depuse ca ofrandă un castron și un aryballos cenușiu [22]. De asemenea, între urnă și grupul de pietre, la adîncimea de 0,70 m, erau depuse un fragment de vas-sac (fig. 4/4) și mai mulți cărbuni. Groapa mormîntului, cu un conținut negru-maroniu, deosebit de loess-ul gălbui din jur, în care au fost depuse urna, vasele-ofrandă și pietrele, avea o formă aproximativ dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite. Acest mormînt aparține unui tip funerar alcătuit din două părți oarecum distincte, în care cea dintîi este reprezentată de grupul masiv de bolovani, iar cea de-a doua de urnă și obiectele de ofrandă. Acest tip este foarte frecvent mai ales în cimitirul II de la Bugeac [23]. Alte morminte plane asemănătoare nu ne sînt cunoscute din bibliografia consultată, cu excepția unuia de la Cerna [24]. Mormintele în cauză sînt apropiate însă de unele complexe funerare tumulare foarte răspîndire în Hallstatt-ul tîrziu și în Latène-ul timpuriu [25].

Urna [26] era reprezentată de un vas de tip clopot, cu profilul bitronconic și fundul plat, neprofilat (fig. 4/1; 5/3). Apucăturile au fost aplicate la jumătatea înălțimii vasului, pe diametrul maxim; două sînt mici, trapezoidale, orizontale, iar celelalte în „cruce" cu primele, sînt două tortițe dispuse de asemenea orizontal. Pastă maronie-cenușie, cu cioburi pisate și nisip. Ambele suprafețe au fost impermeabilizate cu o angobă uniformă, bine aplicată. Dimensiuni: h = 30 cm; d = 23,5 cm; d.g. = 17,5 cm; d.b. = 12,2 cm. Inv. 32258. Conținutul urnei, reprezentat de oase calcinate de dimensiuni diferite, era acoperit cu o strachină lucrată la roată, așezată cu gura în jos. Exemplarul (fig. 4/3; 5/4) are corpul tronconic, gura evazată și baza concavă, profilată. Buza este lățită orizontal, iar umărul proeminent. Pastă cenușie, cu nuanțe gălbui la exterior. În interior prezintă resturi de slip negru, corodat în cea mai mare parte. Dimensiuni: h = 13,5 cm; d.g. = 27,5 cm; d.b. = 8,2 cm. Inv. 32259.

Castronul depus ca ofrandă (fig. 4/5; 5/2), lucrat la roată, are corpul tronconic buza trasă puțin spre interior, cu marginea rotunjită și fundul inelar, profilat. Sub buză prezintă o mică incizie circulară, orizontală, continuă. Pastă neagră-cenușie cu urme de slip negru în interior, corodat. Dimensiuni: h = 15 cm; d.g. 26,5 cm; d.b. = 8,2 cm. Inv. 32261.

Aryballos-ul fig. 4/2 ;5/5) lucrat de asemenea la roată, are corpul bitronconic, mai bombat la partea inferioară, gîtul cilindric, relativ strîmt, gura evazată, cu un prag în interior și fundul inelar, profilat. Gîtul prezintă la partea superioară și la bază cîte o nervură în relief. Pe marginea exterioară a buzei vasul are o mică incizie orizontală, discontinuă. Pastă neagră-cenușie, cu slip negru, aplicat pe ambele suprafețe, parțial corodat. Dimensiuni: h = 17,5 cm; d = 12,2 cm; d.g. = 9,2 cm; d.b. = = 7,6 cm. Inv. 32260. Fragmentul de vas în formă de sac [26a] (fig. 4/4) aparține unui exemplar cu corpul puțin bombat și buza trasă spre interior; sub buză prezintă un brîu alveolat, întrerupt de proeminențe mici, perforate vertical. Pastă maronie-cenușie, cu cioburi pisate; miezul negru. La partea interioară și pe buză prezintă pete negre-cenușii, datorate arderii secundare. Dimensiuni: d.g. = 12,5 m. Inv. 32262.

★

Studiul inventarului arheologic al celor trei morminte descoperite în cimitirul III de la Bugeac ne permite cîteva observații.

Cele trei vase-clopot aparțin unui tip foarte răspîndit în lumea traco-geto-dacică [27]. Urna mormîntului nr. 3 (fig. 4/1; 5/3), cu profilul bitronconic, își găsește analogii în Dobrogea la Hîrșova [28]

[22] *Aryballos*-ul era așezat vertical în castron.

[23] M. Irimia, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 38—39; Idem, Pontica, 16, 1983, p. 80—81.

[24] L. Bobceva, Izvestija Varna, 11 (26), 1975, p. 119—123 și pl. 5/1.

[25] Cum ar fi mormintele din necropolele de la Ferigele, Cepari, Tigveni, Birsești, Enisala, Dobrina, Branicevo etc.

[26] Tip denumit de Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 37—51, „vas-clopot".

[27] Originea, răspîndirea și variantele sale, prezentate pe larg la Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 57—69 (Tipul IX).

[28] S. Morintz, Dona Șerbănescu, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 57, fig. 6/4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Canlia, Enisala [29], precum şi la unele vase din cimitirul II de la Bugeac [30]. Exemplare asemănătoar s-au descoperit la Kalugheriţa [31] şi în Slovacia la Chotin [32]. Varianta IX/b în care au fost grupate vasele din această categorie[33], s-au întrebuinţat, după cum o dovedesc complexele în care au fost des-

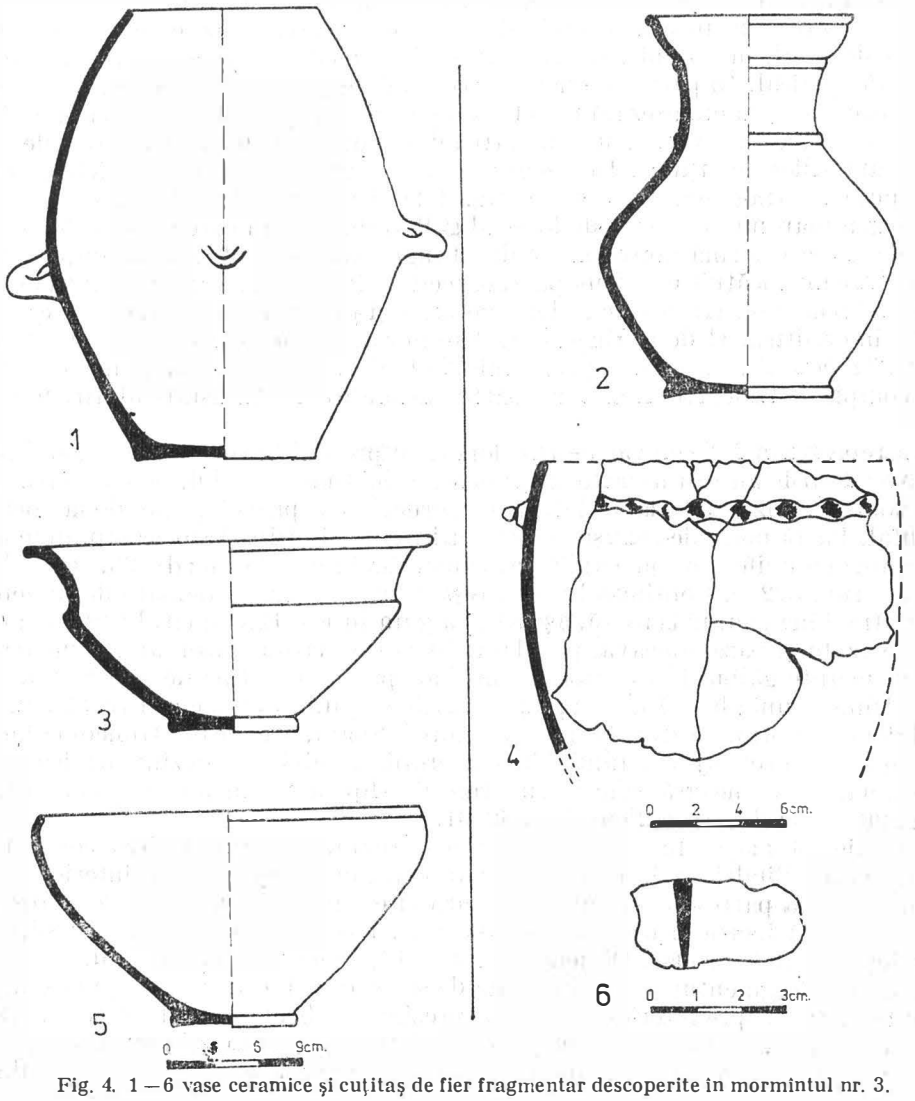

Fig. 4. 1—6 vase ceramice şi cuţitaş de fier fragmentar descoperite în mormîntul nr. 3.

coperite, mai ales în sec. VI—IV î.e.n., pentru ca în sec. III î.e.n. să dispară din repertoriul ceramicii traco-geto-dacice. Urna mormîntului nr. 1 (fig. 3/1), după apucătorile în formă de acoladă de la partea superioară se apropie de variantele IX/e 1 sau IX/e 2 din tipologia lui Em. Moscalu, fără a fi identică acestora [34]. Exemplare mai apropiate de al nostru s-au descoperit la Viile [35], Enisala [36], Grădiştea

[29] Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 62 şi pl. 32/10.

[30] M. Irimia, Pontice, 1, 1968, p. 203, fig. 8; alte exemplare inedite.

[31] St. Damianov, N. Popov, Izvestija Šumen, 5, 1972, p. 84, pl. 2/1; 3/1.

[32] M. Dusek, *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin*, Bratislava, 1966, pl. 48/10.

[33] Em Moscalu, *op. cit.*, p. 62—63.

[34] *Ibidem*, p. 67—69.

[35] A. Aricescu, StCl, 3, 1961, p. 76, fig. 3.

[36] C. Simion, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 151, fig. 5/10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Clinci [37] și Ravna [38], Apucătorile ornamentale sub formă de potcoavă ori acoladă, cu o tradiție veche în ceramica traco-geto-dacică, au căpătat o mai largă răspîndire în zona Dunării de Jos mai ales în sec. V—III î.e.n. [39]. Vasul-clopot depus ca ofrandă în mormîntul nr. 1 (fig. 3/2 ; 5/7), aparține unei

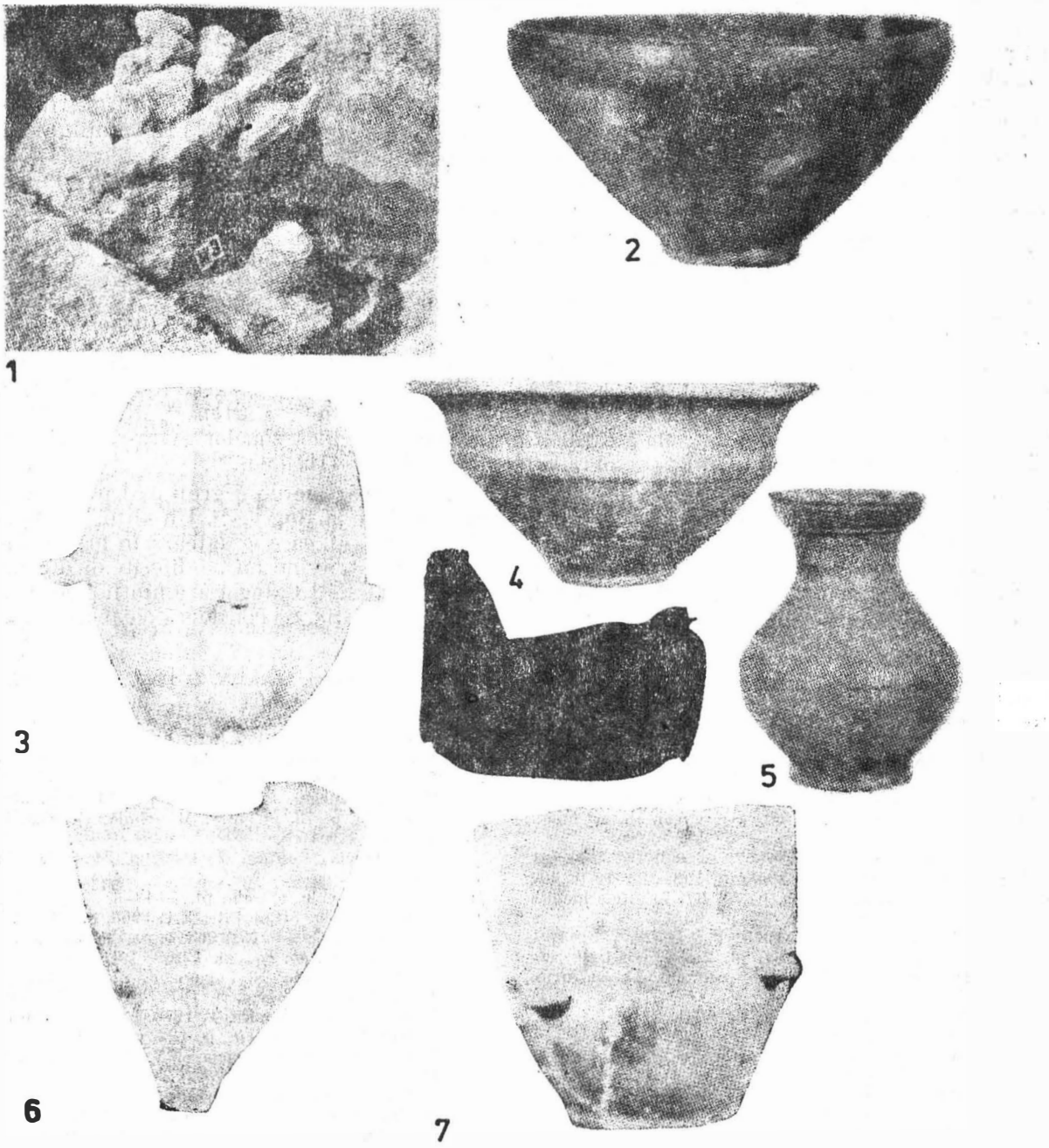

Fig. 5. 1 mormîntul nr. 3; 2—5 vase ceramice descoperite în mormîntul nr 3; 6 amforă fragmentară de Thasos din mormîntul nr. 2; 7 vas de tip clopot depus ca ofrandă în mormîntul nr. 1.

[37] N. Conovici, Pontica, 11, 1978, p. 36 și pl. 1/2,3. Vasul prezintă însă, ca și precedentele două, cîte patru apucători plate, uneori și butoni; apucătorile sub formă de potcoavă sînt și ele oarecum deosebite.

[38] M. Mircev. Izvestija Institut, 25, 1962, p. 120, pl. 25/4 (41) (dar apucătorile sub formă de acoladă sînt aplicate la aceeași înălțime cu cele plate).

[39] Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

variante (IX/c)[40] întîlnite foarte frecvent, mai ales în necropole. Exemplare asemănătoare ca profil şi mod de dispunere a apucătorilor s-au descoperit la Cernavodă[41], Bugeac (cimitirele I şi II)[42], Canlia[43], Rasova[44], Ravna[45], Kalugheriţa[46] şi Cerna[47]. Exemplare apropiate ca formă, însă cu profilul mai arcuit, se întîlnesc pe o arie mult mai întinsă. După cum s-a arătat[48], această variantă circulă în intervalul dintre sec. VII—III î.e.n. fără modificări esenţiale, fapt ce nu permite încadrări cronologice mai precise pentru vasele din categoria amintită, descoperite în afara unui context arheologic databil prin alte materiale.

Fragmentul de vas-sac (fig. 4/4) din mormîntul nr. 3 aparţine unui tip întîlnit frecvent în aria traco-geto-dacică şi care are o îndelungată perioadă de întrebuinţare[49]. Prin profilul său puţin arcuit exemplarul se integrează unei variante (III/c) descoperite de asemenea la Bugeac (cimitirul II)[50], Canlia[51], Murighiol[52], Enisala[53], Zimnicea[54], Cernica[55], Alexandria[56], Slobozia[57], Poienești[58], Ciumbrud[59], Krăgulevo[60], Cerna[61], Drumevo[62], Branicevo[63] etc.

Castronul lucrat cu mîna din mormîntul nr. 1 (fig. 3/5) aparţine unui tip ceramic cu o evoluţie îndelungată, din Hallstatt-ul timpuriu nord şi sud-tracic pînă în secolele III—II î.e.n.[64]. Exemplare foarte apropiate de cel în discuţie s-au descoperit la Satu Nou[65], Bugeac[66], Alexandria-Vii[67], Bălăneşti[68], Grădiştea Călăraşi[69], Ravna[70], Kalugheriţa[71] etc., în medii datate începînd cu sec. VI — pînă în sec. IV î.e.n.

Strachina evazată din mormîntul nr. 3 (fig. 4/3 ; 5/4) se aseamănă unor exemplare descoperite în Dobrogea la Nalbant[72], Enisala[73], Canlia[74], Războieni (= Alifakî)[75] şi Bugeac (cimitirul II)[76]. Cele mai vechi piese din aceeaşi categorie au apărut la Alexandria-Vii[77], Curteni[78], Bîrseşti[79] şi Krăgulevo[80]. După cum s-a precizat, ele alcătuiesc o categorie specifică zonelor extra-carpatice şi sud-balcanice, care circulă fără modificări esenţiale între secolele VI—III î.e.n.[81].

Aryballos-ul de lut din mormîntul nr. 3 (fig. 4/2 ; 5/5) aparţine unui grup mai puţin răspîndit. Un exemplar apropiat ca formă s-a descoperit în cimitirul II de la Bugeac[82]. Un altul, foarte asemănător celui discutat, provine din cetatea de la Albeşti (Teleorman), care se datează în prima jumătate şi la mijlocul secolului IV î.e.n.[83] *Aryballoi* de ceramică şi argint, avînd forme diferite de a celui de la Bugeac, s-au descoperit la Duvanli, în tumuli din sec. V î.e.n.[84] Categoria amintită de lut imită exemplarele de argint sau de bronz care au circulat în acelaşi spaţiu. Se consideră chiar că *aryballos*-ul

[40] *Ibidem*, p. 63—65. În aceeaşi variantă — IX/c — autorul a grupat atît vase cu profilul arcuit cît şi exemplare aproape tronconice sau cu partea superioară cilindrică. Ele pot constitui variante diferite, cărora li se puteau integra şi variantele IX/d1—d2, deosebite de IX/c doar prin prezenţa în plus a patru butoni în partea superioară. La gruparea pe tipuri şi variante considerăm esenţială forma vaselor, nu prezenţa ori absenţa unor butoni ornamentali, ori modul lor de dispunere.

[41] D. Berciu, Materiale, 4, 1957, p. 283, fig. 5/1; 6/1.

[42] M. Irimia, Pontice, 1, 1968, p. 198, fig. 4; p. 207, fig. 12; Idem, Pontice, 2, 1969, p. 29, fig. 7; altele inedite.

[43] Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 63, pl. 33/3.

[44] M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 14, fig. 2/3; 13/1.

[45] M. Mircev, *op. cit.*, p. 114; pl. 24/5(26); 14/1(8) etc.

[46] St. Damianov, N. Popov, *op. cit.*, p. 84 şi urm., pl. 1/3; 3/2.

[47] L. Bobceva, *op. cit.*, p. 125, pl. VI/1, 2,

[48] Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 64.

[49] Originea şi evoluţia acestui tip de vas la Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 37—51 (tipul III).

[50] M. Irimia, Pontice, 1, 1968, p. 219, fig. 26.

[51] Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 46, pl. 17/5.

[52] Exp. Bujor, Materiale, 3, 1957, p. 251, pl. 1/5.

[53] G. Simion, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 151.

[54] A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 24, 1980, p. 44 şi fig. 13—14.

[55] Em. Moscalu, CA, II, Muzeul Naţional, p. 275, fig. 1/2.

[56] C. Preda, SCIV, 11, 1960, 1, p. 26, fig. 1/1; 2/10.

[57] C. Buzdugan, Carpica, 1, 1968, p. 98 şi urm., fig. 4/2, 3.

[58] R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 277, fig. 276.

[59] St. Ferenczi, ActaMN, 2, 1965, fig. 4/3; M. Blăjan, Crisia, 5, 1975, p. 69, fig. 92/1,2.

[60] L. Bobceva, *op. cit.*, p. 119—123, pl. 3/6.

[61] *Ibidem*, p. 123—127, p. 6/3.

[62] Tv. Dremsizova, Arheologija, 1965, 4, p. 62, fig. 16/2.

[63] *Idem*, Izvestija Institut. 25, 1962, p. 170, fig. 7/3.

[64] Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 73—74 (varianta XI/b).

[65] *Ibidem*, p. 73, pl. 48/3; M. Irimia, Pontica, 16, 1983, p. 123, fig. 4/3; 15/8.

[66] M. Irimia, Pontice, 2, 1969, p. 24 şi fig. 3; altele inedite.

[67] Em. Moscalu, *op. cit.*, pl. 53/1—6.

[68] E. Popescu, StComPiteşti, 1, 1968, p. 58, fig. 5 şi 4/1.

[69] V. Culică, SCIV, 19, 1968, 1, p. 136, fig. 1/3.

[70] M. Mircev, *op. cit.*, pl. 12/6; 17/6.

[71] St. Damianov, N. Popov, *op. cit.*, p. 85, pl. II/5.

[72] G. Simion, Thracia, 3, 1974, p. 294, fig. 3/c.

[73] *Idem*, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 153, fig. 6/14.

[74] Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 122, pl. 85/4.

[75] P. Alexandrescu, Dacia, NS, 21, 1977, p. 126, fig. 13/11.

[76] Mai multe exemplare inedite.

[77] Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 122, pl. 86/1; 70/6.

[78] C. Iconomu, Dacia, N.S., 23, 1979, p. 83, fig. 5/1,3.

[79] S. Morintz, Materiale, 6, 1959, p. 232, fig. 1/1.

[80] L. Bobceva, *op. cit.*, p. 119—123, pl. 23/10.

[81] Em. Moscalu, *loc. cit.*,

[82] în M 31 b, inv. 20 385.

[83] Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 143 şi pl. 103/8.

[84] B. Filov, V. Mikov, I. Velkov, *Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien*, Sofia, 1934, fig. 65 şi 156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

ceramic de la Albeşti imită vasul de argint de acelaşi tip apărut în apropiere, în mormîntul „princiar" de la Peretu [85]. Vase greceşti de bronz aurit sau de aur de tip aryballos sînt cunoscute şi în mediul scitic, unde se datează în sec. V-IV î.e.n.[86] Un aryballos de argint oarecum asemănător, descoperit în U.R.S.S., a fost datat în sec. IV î.e.n. [87]

Castronul lucrat la roată (fig. 4/5 ; 5/2), cu numeroase analogii, aparţine unui tip foarte răspîndit în lumea traco-geto-dacică, constituind una dintre primele forme ceramice cenuşii la roată, răspîndite în mediul autohton. Fără modificări esenţiale, acest tip de vas a cunoscut o perioadă lungă de întrebuinţare. Fusaiola din mormîntul nr. 1 (fig. 3/3) aparţine unei variante specifice mai ales Dobrogei, nord-estului Bulgariei şi regiunilor din nordul gurilor Dunării, în care era frecventă şi tipică mai ales în secolele VI—III î.e.n. [88].

Amfora din mormîntul nr. 2 (fig. 3/6 ; 5/6) pare să aparţină grupului de recipiente timpurii de Thasos (sec. V î.e.n. — tipul 16 la Zeest) [89] sau cercului thasian [90]. Amforelor din secolul V î.e.n. (tipul A la M. Lazarov [91]) li se integrează şi un exemplar descoperit în tumulul XXII de la Histria, datat către mijlocul secolului V î.e.n. [92], al cărui diametru este egal cu al exemplarului de la Bugeac. O amforă de acest tip descoperită la Elizavetskoe a fost datată în al III-lea sfert al secolului V î.e.n.[93] Nu excludem cu totul nici posibilitatea apartenenţei amforei de la Bugeac grupului datat la sfîrşitul secolului V — începutul secolului IV î.e.n. (tipul B la M. Lazarov [94]), deşi diametrele — singurul element de comparaţie, în absenţa celorlalte dimensiuni la vasul în discuţie — sînt diferite.

Din cele de mai sus se constată că atît pentru vasele lucrate cu mîna, cît şi pentru cele cenuşii, lucrate la roată, descoperite pînă acum în cimitirul III de la Bugeac, nu există posibilităţi de restrîngere a încadrării lor cronologice. Cele mai multe au aparţinut unor tipuri şi variante care au circulat pe un spaţiu vast şi o perioadă relativ îndelungată. Totuşi, mai multe analogii se pot face cu materialele descoperite în aşezările şi necropolele din zonele extracarpatice şi vest-pontice ale lumii geto-dacice, datate în secolele VI-IV î.e.n. Analizînd, atît separat, cît şi în context, fiecare vas, constatăm că toate se apropie mai ales de exemplarele datate la sfîrşitul secolului V — începutul secolului IV î.e.n. Similitudinile cu materialele anterioare (din secolul VI — prima jumătate a secolului V î.e.n. ori mai noi (din a doua jumătate a secolului IV — începutul secolului III î.e.n.), mai puţine, se datorează apartenenţei vaselor în cauză la acele tipuri care au circulat vreme îndelungată, cu modificări aproape imperceptibile. Încadrarea cronologică a complexelor din cimitirul III de la Bugeac la sfîrşitul secolului V — începutul secolului IV î.e.n. este sprijinită şi de amfora timpurie de Thasos, datată în aceeaşi perioadă.

Un aspect demn de relevat este gruparea mai multor necropole getice într-un spaţiu relativ restrîns. Aceasta denotă o locuire intensă în zonă în a doua epocă a fierului, cu toate că aşezările descoperite pînă acum sînt încă puţine. Situaţia este asemănătoare celei din grupul cultural Ferigile, în cadrul căruia au apărut nuclee de tumuli apropiate unele de altele. Numărul redus al mormintelor din unele necropole de tip Ferigile a fost explicat prin structura lor tribală, respectiv prin gruparea în mici pîlcuri (fapt ce ar reflecta şi structura socială a comunităţii [95]). În absenţa săpăturilor de amploare nu cunoaştem situaţia pe care ar reflecta-o cimitirele plane, atît de apropiate între ele, din aria Bugeac — Ostrov, dar ea nu poate fi mult diferită celei sugerate de descoperirile din grupul cultural Ferigile.

Continuarea investigaţiilor în zona discutată va permite cunoaşterea şi a altor aspecte importante ale culturii materiale şi spirituale a băştinaşilor ; totodată ea va contribui la înţelegerea mai exactă a unor caracteristici locale, ca şi a procesului de răspîndire a valorilor materiale şi culturale noi în întreaga lume geto-dacică.

[85] Em. Moscalu, *loc. cit.*

[86] *Idem*, cu bibl.

[87] N. A. Oinako, în „Arheologija SSSR", D 1—27, 1970, pl. 31/443.

[88] Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 91.

[89] I. B. Zeest, *Keramiceskaia tara Bospora*, Moscova (MIA, 83), 1960, p. 80—81. pl. VI/16 b.

[90] *Ibidem*, p. 81, tipul 17, pl. VII/17 d.

[91] M. Lazarov, *Actes du IIe Congrès International de Thracologie, Bucureşti (1976)*, II, Bucureşti, 1980, p. 173, pl. I/1.

[92] P. Alexandrescu, *Histria*, II, 1966, p. 166, XXII/8, pl. 88.

[93] J. B. Braşinschi, *Greceskii keramiceskii import na Nijnem Donu v V—III vv. do n. e.*, Leningrad, 1980, p. 109, nr. 25, pl. II, VIII (tum. 17/1966)

[94] M. Lazarov, *op. cit.*, p. 173, pl. I/2; *idem*, Izvestija Varna, 9(24), 1973, p. 24—25, nr. 100—120.

[95] A. Vulpe, Istros, 2—3, 1981—1983, p. 122. cf. şi Revist 32, 1979, 12, p. 2276 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

NOTĂ:

În articolul *Morminte plane și tumulare din zona litorală a Dobrogei (sec. IV—II î. e. n.) și problema aparteneței lor etnice*, apărut în Thraco-Dacica, 5, 1984, 1—2, p. 64—83, dintr-o regretabilă eroare care nu ne aparține, la fig. 9 „Descoperiri scitice în Dobrogea" a fost repetată harta de la fig. 8 „Descoperiri funerare în Dobrogea (sec. VI—I î. e. n.)". Facem aici cuvenita rectificare, prezentînd harta și legenda corespunzătoare.

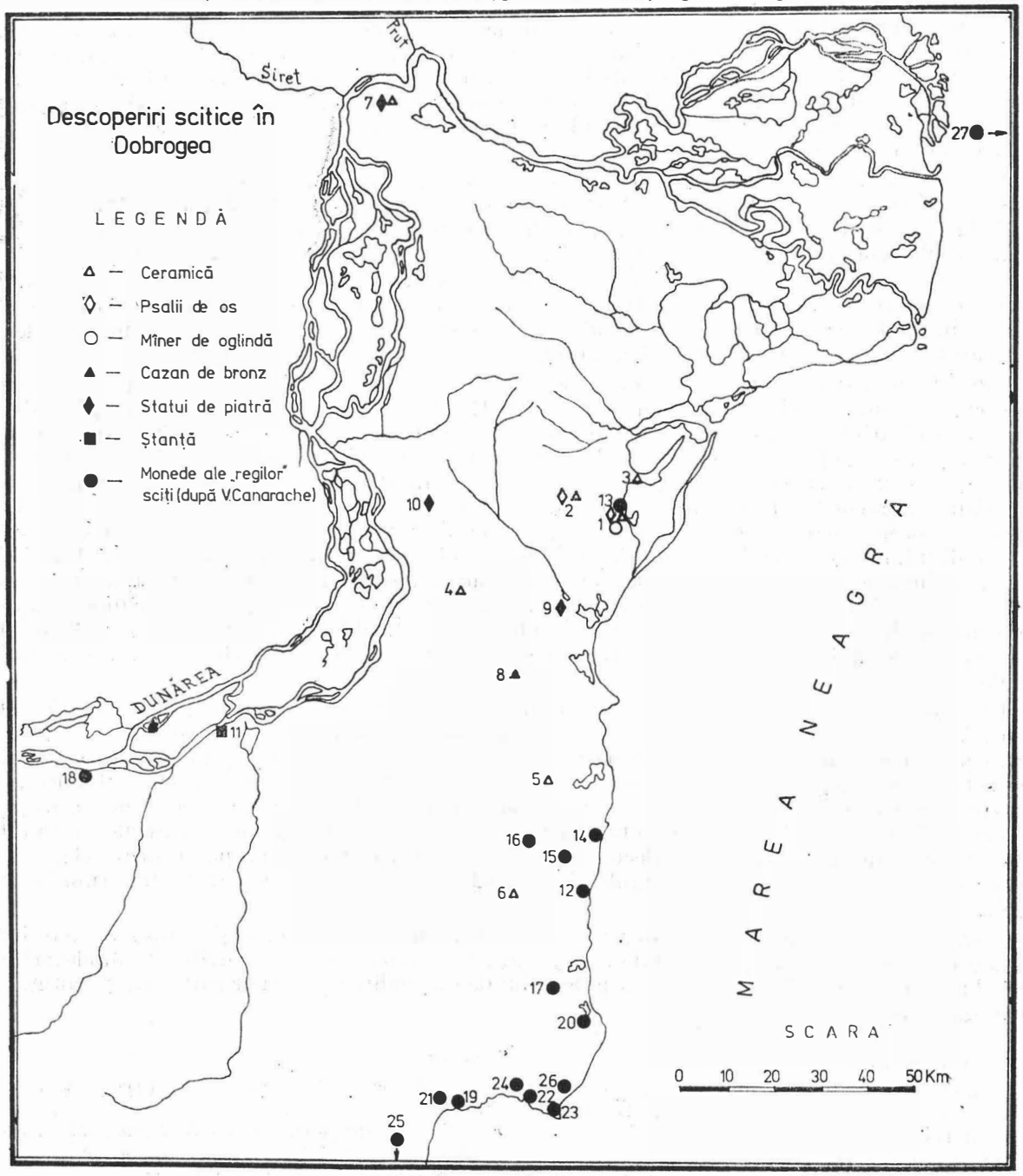

Fig. 9. Descoperiri scitice în Dobrogea:

1 — Histria; 2 — Tariverde; 3 — Sinoe — Zmeica; 4 — Nicolae Bălcescu; 5 — Topraisar; 6 — Albești; 7 — Dinogetia; 8 — Castelu; 9 — Sibioara; 10 — Stupina; 11 — Izvoarele; 12 — Mangalia; 13 — Istria-Sat; 14 — Tatlageac; 15 — Vinători (= Accilar); 16 — Peceneaga; 17 — Tvărdița (= Kalaicidere); 18 — Silistra; 19 — Balcic; 20 — Șabla; 21 — Teke-Balcic; 22 — Bălgarevo-Dobric (= Giaur Suiuciuk); 23 — Cap Caliacra; 24 — Cavarna; 25 — Aquae Callidae; 26 — Surtuchioi; 27 — Insula Șerpilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Neue Angaben über die getische Nekropole von Bugeac, Gemeinde Ostrov, Jud. Konstanza betreffend

ZUSAMMENFASSUNG

Die archäologischen Forschungen haben im Südwesten der Dobrudscha das Vorhandensein einer großen Gruppierung von Nekropolen aus der Eisenzeit zutage gebracht. Manchmal wurden, in der Umgebung derselben Ortschaft, zwei oder mehrere teilweise zeitgleiche Nekropolen aufgefunden, die nur 2 —4 km. voneinender entfernt lagen.

Die neueren Forschungen haben bewiesen, daß in der Umgebung von Bugeac drei getische Nekropolen vorhanden sind.

Der Friedhof I (Pontice, 1, 1968, S. 194 —202) ist nordöstlich der Ortschaft gelegen, zwischen der Landstraße Konstanza — Ostrov und dem Ostrov-Arm der Donau.

Der Friedhof II (Pontice, 1, 1968, S. 202 — 232) liegt 2 —2,5 km. südwestlich des Friedhofs I, auf der Südwestseite der Ortschaft, am Seeufer, in der Nähe der Fischzucht betreffenden Abteilung von Bugeac, und auf der benachbarten Hochebene.

Der Friedhof III, 1984 aufgefunden, liegt ungefähr 1,5 km. südwestlich des Friedhofs II ebenfalls am Ufer des Bugeac Sees, „Canara" gennant.

Die drei Nekropolen befinden sich in einer ziemlich kleinen Entfernung auch von dem getischen Friedhof der Ostseite der Ortschaft Ostrov (Abb. 1). Der Verfasser teilt mit, daß sich in einer Entfernung von 1 —1,5 km. nördlich des Friedhofs II, auf einem Abstecken von ungefähr 1,5 —2km., zwischen dem Ostrov — Arm der Donau, 20 —25 noch unerforschte Hügelgräber vorhanden sind, von denen manche latènezeitlich sein können.

Es werden neue ausführliche Daten, den Friedhof III betreffend, bekannt gemacht, aus der Umgebung dessen der Inhalt dreier Gräber aufgefunden wurde : das Grab Nr. 1 in einer einfachen Urne, das Grab Nr. 2 in einer Steinkiste, das Grab Nr. 3 aus zwei unterschiedlichen Teilen — a) eine massive Steinhülle und — b) die Urne mit den Beigaben. Der archäologische Inhalt des Grabes Nr. 1 umfaßt Tongefäße (eines davon als Urne, das andere als Beigabe verwendet), eine handverfertigte Schüssel, die für die verbrannten Knochen als Deckel diente, eine Lehmwirtel und einen bronzernen Kettenring. Im Grab Nr. 2 wurde nur eine fragmentäre Amphore der frühen Thasos-Gruppe aufgefunden. Im Grab nr. 3 befand sich eine Urne (ein Tongefäß), bedect mit einer breiten Schüssel, eine Terrine, ein *aryballos*, ein Fragment von einem sackförmigen Gefäß und ein kleines fragmentäres Messer als Beigaben. Aufgrund des archäologischen Inhaltes werden die aufgefundenen Gräber dem Ende des 5. — Anfang des 4. Ih. v.u.Z. zugeschrieben.

Die Gruppierung mehrerer Nekropolen in einem beschränkten Raum beweist ein intensives Leben in dieser Umgebung. Diese Tatsachenlage ist derjenigen von der kullturellen Gruppe-Ferigele-sehr ähnlich, in der mehrere nahegelegene Tumuli-Gruppierungen aufgefunden wurden.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Karte der Ortschaft Bugeac mit den getischen Friedhöfen
Abb. 2. Gräberfunde in der Umgebung des Friedhofs III
Abb. 3. 1—5 im Grab Nr. 1 aufgefundene Keramikgefäße, Wirtel K — und bronzerner Kettenring; 6 fragmentäre Amphore von Thasos aus dem Grab Nr. 2; 7 senkrechter Schnitt des Grabes Nr. 3.
Abb. 4 1—6 im Grab Nr. 3 aufgefundene Keramikgefäße und ein fragmentäres Eisenmesser.
Abb. 5. 1 das Grab Nr. 3; 2—5 im Grab Nr. 3 aufgefundene Gefäße; 6 fragmentäre Thasos — Amphore aus dem Grab Nr. 2; 7 Gefäß vom Glocken—Typ, als Beigabe des Grabes Nr. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Cu privire la data și cauzele dispariției unor *davae* geto-dacice sud-carpatice

CONSTANTIN PREDA

Rezultatele săpăturilor arheologice din ultimele patru decenii au contribuit în mod substanțial la cunoașterea civilizației și istoriei Daciei preromane. Pe baza acestor rezultate, datorită cercetării unui însemnat număr de așezări și necropole, cu un bogat și variat material arheologic, numismatic și epigrafic, se poate urmări în prezent întreaga evoluție a culturii materiale și spirituale a geto-dacilor, atît în epoca dinainte de cucerire, cît și în vremea stăpînirii romane. Sînt definite acum, cu suficientă exactitate, începuturile civilizației geto-dacice, datate cu destulă certitudine în sec. VII-VI î.e.n., și etapa corespunzătoare sec. IV-III, mult mai bine conturată și mult îmbogățită. De pe urma acelorași rezultate arheologice a avut de cîștigat în mod deosebit perioada „clasică" din istoria Daciei, corespunzătoare sec. I î.e.n. -I e.n. Un număr impresionant de așezări și materiale arheologice, de o mare bogăție și varietate, permit crearea unor noi și destul de complete imagini asupra societății geto-dace din această perioadă, sub aspect cultural, economic și politic.

Recentele cercetări arheologice au venit adesea în sprijinul izvoarelor scrise, confirmîndu-le în cea mai mare parte a lor. Împletirea ambelor categorii majore de izvoare, la care se adaugă și cele epigrafice și numismatice, a permis întregirea multor pagini din istoria acestei importante perioade. Multe din informațiile principalelor surse antice scrise (Herodot, Arian, Diodor, Trogus Pompeius, Strabon, Ovidiu, Ptolemeu, Iordanes etc.), capătă, în lumina noilor descoperiri, valori și semnificații noi.

Nu se poate spune că de fiecare dată s-a ales o cale de îmbinare fericită între diferitele categorii de izvoare. De pildă, cu totul eronată se dovedește încercarea lui M. Crawford de a pune marele număr de tezaure romane republicane din Dacia pe seama unui comerț cu sclavi [1], folosindu-se în această privință în mod neadecvat de un pasaj din Plutarh, ce se referă, așa cum am subliniat și cu alt prilej, la o epocă mai veche și la regiunile Pontului Euxin în general [2]. O legătură nu tocmai fericită s-a făcut și între unele descoperiri monetare și informația antică (Dio Cassius (LI, 22) privind raporturile dintre Dicomes și M. Antonius [3].

Una din aceste ultime corelări făcute relativ recent se referă la epoca lui Burebista și anume la unele din modalitățile folosite de marele rege geto-dac în opera de unificare a lumii geto-dace. Invocîndu-se unul din cele mai valoroase pasage din Strabon (VII, 3, 11) referitoare la Burebista și opera sa, de unde ar rezulta că regele geto-dac ar fi utilizat, în realizarea unității dacice, în anumite zone sau perioade, și forța armei, unii cercetători consideră că aceste informații își pot găsi confirmarea în unele rezultate arheologice și numismatice. Săpăturile arheologice din dava getică de la Cetățeni îi îndemnau pe autorii lor, D.V. Rosetti și L. Chițescu, să conchidă că această așezare ca și cele de la Polovragi și Cîmpuri Surduc ar fi fost distruse în jurul anilor 70 î.e.n. ca urmare a acțiunilor de unificare geto-dacică întreprinse de Burebista [4]. Sesizînd imposibilitatea de a putea verifica exactitatea acestei datări, M. Babeș preia totuși ideea aplicînd-o ipotetic în cazul davei de la Cîrlomănești, depu-

[1] M. Crawford, JRS, 67, 1977, p. 117–124; idem, SCN, 7, 1980, p. 51–52.

[2] C. Preda, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 340–341.

[3] Maria Chițescu, SCIV, 19, 1968, 4, p. 655–665; cf. și D. Protase, SCIV, 21, 1970, p. 145–152; I. Winkler, SCN, 5, 1971, p. 295, 298; C. Preda, Historica, 3, 1974, p. 82–87.

[4] D. V. Rosetti și L. Chițescu, BMI, 4, 1973, p. 57; cf. B. Mitrea și D. V. Rosetti, St Com Pitești, 1972, p. 221–228; idem, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 19–33.

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1–2, București, 1985, p. 86–92

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

nînd evidente eforturi pentru a fixa data finală a acesteia către mijlocul sec. I î.e.n., preconizînd o cronologie similară și pentru așezările din Cîmpia Dunării, de la Piscu Crăsani, Zimnicea, Radovanu și Căscioarele [5].

În sprijinul aceleiași teze sînt aduse și argumente numismatice. Analizind situația tezaurelor monetare romane republicane din Dacia, M. Chițescu consideră că acestea au fost îngropate ca o consecință a evenimentelor legate de unificarea geto-dacilor de către Burebista [6].

Drept urmare a difuzării unei asemenea teze se observă o oarecare tendință în a plasa data finală a unora din așezările geto-dacice sud-carpatice, aflate în curs de cercetare, înainte de a doua jumătate a sec. I î.e.n. (Crăsani [7], Radovanu[8], Cetățeni etc.), sprijinindu-se aproape exclusiv pe descoperirile monetare. Ținînd seama de implicațiile de ordin istoric ale unei astfel de teze, o reexaminare a ei și a dovezilor pe care se sprijină se impune de la sine.

Încă de la început ținem să facem distincție între eventualitatea ca data finală a unor *davae* getice din Muntenia să fie mai timpurie decît s-a crezut pînă acum și atribuirea sfîrșitului acestora evenimentelor legate de procesul de unificare a geto-dacilor de către Burebista. În ceea ce privește primul aspect al problemei, se impune o trecere în revistă a principalelor argumente care ar îndreptăți datarea către mijlocul sec. I î.e.n. a celor mai multe *davae* din centrul și vestul Munteniei. Desigur, despre o analiză completă și complexă a descoperirilor susceptibile de a fi luate în considerare pentru o astfel de discuție nu poate fi vorba, atîta vreme cît rezultatele săpăturilor nu sînt cunoscute în totalitatea lor, iar cercetarea, cel puțin a unora dintre aceste așezări, nu se află decît la începutul ei.

De o examinare mai serioasă și relativ completă dispunem deocamdată doar pentru descoperirile rezultate din primele campanii de săpături din dava de la Cîrlomănești. Printre primele elemente de datare sînt menționate desigur monedele în rîndul cărora se întîlnesc emisiuni din Apollonia și Dyrrhachium, Thasos și monede geto-dacice de tip Vîrteju-București, Inotești-Răcoasa și o piesă divizionară de tip Filip III Arideul. Absența denarilor romani, deocamdată, ca și analiza celorlalte descoperiri monetare reprezintă primele argumente ce-l îndreptățesc pe M. Babeș să fixeze data finală a așezării getice de la Cîrlomănești către mijlocul sec. I î.e.n. După opinia aceluiași autor, în circulație monetară din sec. II—I î.e.n. ar exista două etape, care se separă cronologic la mijlocul secolului respectiv. Primei faze i-ar aparține monedele geto-dacice, Macedonia Prima și Thasos și eventual primele drahme din Apollonia și Dyrrhachium. Cea de-a doua fază s-ar caracteriza printr-o circulație masivă a denarilor romani republicani, a drahmelor orașelor Apollonia și Dyrrhachium și prezența în continuare a tetradrahmelor thasiene [9].

Un examen mai amănunțit al tuturor descoperirilor monetare din Dacia din sec. I î.e.n. nu îndreptățește cîtuși de puțin formularea unor concluzii așa de tranșante. Trebuie să recunoaștem că în ciuda numeroaselor descoperiri monetare de care dispunem nu sîntem în situația de a stabili o cronologie mai strînsă a circulației diferitelor categorii de monede aflate în circulație în Dacia în sec. I î.e.n. Dificultatea principală provine din faptul că între datele de emitere și de circulație a acestor categorii de monede există decalaje destul de mari, încît cronologia prezenței lor pe piața geto-dacică nu poate fi fixată decît pe etape lungi de tip și pe bază de context arheologic și numismatic.

Din seriile de monede din această vreme, oarecari precizări cronologice se pot face doar pentru emisiunile geto-dacice tîrzii. Se cunoaște, de pildă, că emisiunile de tip Inotești-Răcoasa, destul de frecvente în așezările getice, au putut să circule pînă către mijlocul sec. I î.e.n., fără a exclude rămînerea în circulație a unora dintre ele și după această dată [10]. În această privință ni se pare semnificativă descoperirea în dava de la Sprîncenata a unei monede de tip Inotești în condiții stratigrafice clare, în cel de-al treilea nivel, sigur datat după mijlocul sec. I î.e.n. [11]. În aceeași situație se pot afla și imitațiile după drahmele lui Filip III Arideul găsite în așezările geto-dacice. Din cercetările mai recente rezultă că între monedele de acest tip descoperite în așezări și cele apărute în tezaure există deosebiri tehnice și stilistice evidente. Monedele scoase la iveală din așezări sînt mult mai subțiri, au greutăți reduse și stilul foarte degradat, imaginile fiind adesea greu de identificat. O astfel de constatare ne

[5] M. Babeș, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 125—139.

[6] M. Chițescu, Dacia, N. S., 1975, p. 249—254.

[7] N. Conovici și M. Neagu, Materiale, Brașov, 1983, p. 193—195.

[8] Doe Șerbănescu, în comunicarea ținută în mai 1984 la Institutul de arheologie, reprezentînd o privire de ansamblu asupra descoperirilor de pînă acum. Printre monedele găsite în așezare au fost menționate: 1 tetr. Thasos, 3 AR Vîrteju, 1 AR Inotești-Răcoasa, 4 drahme getice de tip Filip III Arideul și 2 denari romani republicani, emisiuni din 124—103 și 78—77 î. e. n.

[9] M. Babeș, *op. cit.*, p. 121—133.

[10] C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 247—270; cf. și SCN, 6, 1975, p. 27—40.

[11] C. Preda și M. Butoi, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 65—71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

îndeamnă să credem că această serie de monede divizionare reprezintă emisiuni getice tîrzii ce ajung să circule și în prima jumătate a sec. I î.e.n. Cît privește celelalte categorii de monede aflate în circulație în Dacia în sec. I î.e.n., situația este destul de complicată, ceea ce face ca precizările cronologice să aibă un caracter general. Din rîndul acestor emisiuni doar despre tetradrahmele din Macedonia Prima se poate spune că circulația lor nu atinge mijlocul sec. I î.e.n. Celelalte monede, drahmele din Apollonia și Dyrrhachium și tetradrahmele thasiene circulă încă frecvent la mijlocul și în primele 2—3 decenii ale celei de-a doua jumătăți a sec. I î.e.n. În astfel de condiții sîntem la fel de îndreptățiți să datăm monedele de la Cîrlomănești și după mijlocul sec. I î.e.n. În nici un caz nu putem opera cu aceste monede pentru a stabili o cronologie așa de exactă. De asemenea, nu se poate vorbi de două faze în circulație monetară a aceluiași secol, înainte de apariția monedelor romane imperiale. A fixa la mijlocul sec. I î.e.n. un punct de demarcație în circulația monetară nu înseamnă decît separarea arbitrară a unui proces firesc, aflat încă în plină desfășurare. Faptul că în a doua jumătate a secolului amintit nu mai apar pe piață monedele geto-dacice de tip macedonean nu influențează cu nimic procesul general al circulației monetare. În plus, trebuie avută în vedere și împrejurarea că pe măsură ce monedele locale încetează să mai fie emise și să circule, locul lor este preluat imediat de denarii romani republicani de tip Tilișca.

Opinia după care denarii republicani ar fi pătruns și circulat în Dacia după mijlocul sec. I î.e.n. este în totală contradicție cu datele oferite de descoperirile de denari republicani din România. Din statisticile întocmite pînă în prezent rezultă că circa o treime din tezaurele cunoscute pînă în prezent au cele mai recente emisiuni, deci și data de ascundere, înainte de mijlocul sec. I î.e.n. Potrivit acelorași statistici se constată că numărul cel mai mare de monede din toate tezaurele sînt denari emiși în deceniile 2—3 ale secolului respectiv [12].

Este puțin probabil să fie vorba doar de o simplă întîmplare. Fără îndoială că data de emitere a denarilor nu corespunde, în cazul Daciei cel puțin, cu aceea a circulației lor. Un decalaj între cele două momente trebuie oricum admis. A muta automat însă toate aceste monede și tezaure în a doua jumătate a veacului amintit, fără a ține seama de rezultatele studierii descoperirilor monetare ca, dealtfel, și al împrejurărilor istorice ale acestei perioade nu înseamnă altceva decît a pune preț pe impresie și nu pe anumite realități concrete.

În această problemă nu trebuie să se uite nici un moment că în rîndul denarilor din Dacia se află un însemnat număr, poate majoritatea lor, copii geto-dacice de tipul tiparelor de la Tilișca, Ludești, Poiana etc. După cum ne indică aceste tipare, ce redau copii fidele după denari emiși anterior anilor 70 î.e.n., ca și data încetării activității atelierelor monetare geto-dacice de tip greco-macedonean care nu pare să fie mai tîrzie, începutul procesului de emitere a denarilor romani în Dacia trebuie oricum plasat înainte de mijlocul sec. I î.e.n. [13]

Rezumînd cele de mai sus, se poate conchide mai întîi că denarii romani republicani și replicile lor locale se aflau în circulație în Dacia încă înainte de mijlocul sec. I î.e.n. În al doilea rînd urmează să admitem că în aceeași perioadă circulau concomitent și drahmele din Apollonia și Dyrrhachium și tetradrahmele thasiene, proces care acoperea complet mijlocul secolului respectiv. În această situație rămîne, dacă nu imposibil, oricum foarte greu de dovedit existența a două faze în circulația monetară din sec. I î.e.n., care să fi avut ca punct de demarcație tocmai mijlocul acestei perioade, cînd procesul ca atare se află în formele sale optime de desfășurare.

În același sens socotim că pot fi interpretate și celelalte descoperiri. Din rîndul acestora, cele care se dovedesc a fi susceptibile, alături de monede, de a oferi date cronologice mai concrete sînt desigur fibulele. Și în această privință dispunem de o analiză a fibulelor descoperite în dava de la Cîrlomănești. Din păcate, numărul lor este foarte redus, iar tipul nu ne indică o cronologie cît de cît exactă. După cum remarcă însuși autorul săpăturilor de la Cîrlomănești, fibulele descoperite în această davă aparțin tipului Latène tîrziu, care se întîlnesc în complexele arheologice din sec. I î.e.n. O plasare a fibulelor respective înainte de mijlocul sec. I î.e.n. pe bază unor amănunte de formă, nesemnificative, este departe de a se putea justifica, atîta vreme cît tipul ca atare se întîlnește chiar și în complexe din sec. I e.n. [14]. Jocul acesta cronologic nu îndreptățește stabilirea unei cronologii atît de exacte a exem-

[12] Maria Chițescu, *Numismatic Aspect of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type*, BAR, 112, Oxford, 1981.

[13] N. Lupu, JNG, 17, 1967, p. 101—121; B. Mitrea, *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 53—64; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 345—352; M. Chițescu, *op. cit.*, p. 46—61.

[14] M. Babeș, *op. cit.*, p. 133—134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

plarelor de la Cîrlomănești. Dacă am lua în considerare faptul că fibule de acest tip apar în cetățile dacice de la Tilișca și Piatra Roșie, Bîtca Doamnei ca și în unele *davae* geto-dacice cu data finală mai tîrzie, ca Popești, Tinosul, Brad, Răcătău, Poiana etc., ar urma să admitem că acestea ar putea fi datate mai degrabă la mijlocul și în a doua jumătate a sec. I î.e.n.

În aceeași situație se află și celelalte obiecte de metal, mai puțin semnificative însă. Cronologia lor este orientată în aceeași direcție, găsindu-se și pentru ele argumente în favoarea datării înainte de mijlocul sec. I î.e.n., dată la care așezarea de la Cîrlomănești ar fi încetat să mai existe. Abandonarea sau poate distrugerea așezării este pusă, ipotetic desigur, pe seama evenimentelor din vremea lui Burebista. În legătură cu aceleași evenimente este pusă și dispariția așezărilor getice de la Zimnicea, Crăsani, Radovanu, Căscioarele și Cățelu Nou [15]. Deși descoperirile din aceste așezări nu sînt cunoscute decît în parte, se apreciază, pe baza unor elemente disparate, sau prin asociere, că ele își încetează existența tot către mijlocul sec. I î.e.n. Așezările de la Cetățeni și Polovragi ar fi pierit și ele din aceleași motive, numai că distrugerea lor ar fi avut loc în jurul anilor 70 î.e.n., dată absolut imposibil de a fi acceptată numai pe baza argumentelor invocate [16].

Îngropările de tezaure de denari romani republicani din Dacia sînt atribuite de asemenea acțiunii de unificare a geto-dacilor de către Burebista. Ceva mai mult, pe baza datelor diferite la care au fost ascunse tezaurele se încearcă o stabilire de etape cronologice ale procesului de unificare și de extindere a puterii lui Burebista. Un examen mai atent și cît de cît critic al documentelor numismatice în discuție pune în evidență cu destulă claritate improbabilitatea interpretărilor și a concluziilor. Potrivit unor astfel de interpretări, zona sud-carpatică ar fi fost unificată, desigur cu forța, către anul 72 î.e.n., cînd sînt incendiate așezările de la Zimnicea, Cetățeni, Ocnița și Polovragi. A doua etapă ar fi avut loc între anii 70 —60 î.e.n., cînd este înglobată zona centrală a Transilvaniei [17]. Celelalte zone ale Daciei nu mai apar în acest calcul al documentelor numismatice. Totodată trebuie precizat că nu se poate stabili o corelație între datele numismatice, destul de dispersate dealtfel, și cele arheologice.

Urmărind cu atenție întreaga demonstrație referitoare la cronologia celor mai multe din principalele așezări getice din Muntenia și la cauzele care au dus la dispariția lor în prima jumătate a sec. I î.e.n. — și cu aceasta trecem la cel de-al doilea aspect al discuției noastre — , se poate ușor observa că eforturile făcute în această direcție sînt subordonate unei concluzii dinainte acceptată. Cu alte cuvinte se încearcă să se aducă, cu orice preț, dovezi arheologice și numismatice care să confirme informația lui Strabon, potrivit căreia Burebista ar fi folosit și forța în opera sa de unificare a lumii geto-dace.

Pentru a putea ajunge la o mai bună înțelegere a situației politice interne și a evenimentelor din vremea lui Burebista se cuvine a reproduce mai întîi pasajul respectiv din Strabon (VII, 3, 11). „Ajungînd în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese, getul Burebista l-a înălțat atît de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci, încît în cîțiva ani a făurit un stat puternic și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine".

Din relatările geografului antic nu rezultă cu claritate dacă regele geto-dac a participat sau nu în vreun fel la aceste lupte și în ce măsură confruntările respective au contribuit la ridicarea sa. Acceptînd totuși că Burebista a fost implicat direct în aceste lupte și că în cele din urmă el a profitat de epuizarea forței politice a eventualilor lui adversari, trebuie să admitem, în lumina aceleiași surse scrise, că momentul ridicării lui în fruntea geto-dacilor este de plasat la începutul domniei, oricum ulterior luptelor la care se referă Strabon, poate în jurul anilor 80 î.e.n., sau nu mult ulterior acestei date, cînd Iordanes ne informează că marele rege geto-dac se află la conducerea neamului său. Că numai în felul acesta poate fi interpretat textul de mai sus, ne-o confirmă același geograf, care ne spune, de data aceasta foarte limpede, că Burebista a reușit ca numai în cîțiva ani să realizeze o mare putere politică și militară (μεγάλη ἀρχή), folosind ca metode : exercițiile, abținerea de la vin și supunerea față de porunci. Potrivit acelorași izvoare scrise, ca și datelor oferite de descoperirile arheologice, această principală etapă a unificării a putut avea loc pînă către anii 70 î.e.n., oricum, nu mult ulterior acestei date. Nu mai încape nici un fel de îndoială că înainte de anii 60 î.e.n., cînd are loc campania împotriva celților, procesul de unificare a geto-dacilor, în esența sa, incluzînd principalele teritorii ale Daciei, era încheiat. Admițînd, chiar și în ciuda clarității și exactității informațiilor lui

[15] *Ibidem*, p. 135—139.

[16] D. V. Rosetti și L. Chițescu, *op. cit.*, autorii se folosesc de un denar roman republican emis în 88 î.e.n., dar nu fac nici o aluzie la tezaurul descoperit la Cetățeni, care se încheie cu emisiuni de la Augustus; cf. și nota 4.

[17] Maria Chițescu, Dacia, N. S., 1975, p. 249—254.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Strabon, că și în această perioadă Burebista a mai utilizat și forța, nu numai metodele pașnice menționate de izvor, intervențiile de acest fel trebuie să se fi petrecut izolat și în zonele mai periferice ale nucleului principal și în orice caz înainte de 60 î.e.n. Ceva mai tîrziu, respectiv între anii 55 —50 î.e.n., Burebista întreprinde, după cum bine se știe, campania de cucerire și includere a orașelor vest și nord-pontice în cadrul regatului său, vreme în care nu numai întreaga Dacie, ci și teritoriile vecine ajunseseră să fie pacificate.

Într-o altă ordine de idei, se admite îndeobște că Burebista și-ar fi început opera de unificare ca basileu al marii și puternicei formațiuni politice geto-dacice de caracter unional-tribal, respectiv prestatal, din Cîmpia munteană. Studierea descoperirilor monetare getice de tip Vîrteju-București și Inotești-Răcoasa și corelarea lor cu rezultatele cercetărilor arheologice ne dau dreptul să admitem existența unei astfel de formațiuni politice încă din primele decenii ale sec. I î.e.n. [18]. O astfel de concluzie este pe deplin confirmată și pe cale arheologică, în sensul că principalele *davae* din această parte a Daciei cunosc maxima lor dezvoltare, începînd cu sfîrșitul sec. II și pînă către finele sec. I î.e.n. Nu există nici o dovadă certă din care să rezulte că liniștea acestor importante așezări ar fi fost turburată înainte de stabilirea romanilor la Dunăre în vremea lui Augustus.

Din cele schițate mai sus se pot desprinde cîteva concluzii menite să aducă unele clarificări în problema ce a format obiectul prezentei discuții. În primul rînd ținem să precizăm că analiza argumentelor pe temeiul cărora cele mai multe și mai însemnate *davae* geto-dacice din Cîmpia munteană (Zimnicea, Crăsani, Cîrlomănești, Radovanu etc.) și-ar fi încetat existența către mijlocul sec. I î.e.n. sînt departe de a se dovedi demne de luat în considerare sau de a rezista unui examen cît de cît amănunțit și complex. O cronologie așa de exactă, care să se sprijine în special pe monede și pe fibule, fără să țină seama de ansamblul descoperirilor, ca și de împrejurările istorice ale epocii, nu poate fi acceptată nici ca ipoteză de lucru. În afara oricărei discuții se situează din acest punct de vedere opinia potrivit căreia dava de la Cetățeni și cetatea de la Polovragi ar fi fost distruse în jurul anilor 70 î.e.n., aducîndu-se ca singur argument descoperirea de denari romani repulicani, emiși înainte de această dată. Straturile de arsură de la Zimnicea și Crăsani [19] nu pot fi neapărat atribuite unor distrugeri și abandonări a davelor respective către mijlocul secolului I î.e.n. Numai publicarea întregului material arheologic din ultimul nivel de locuire ne-ar putea oferi date cronologice mai concrete și mai complexe. Situația de la Radovanu rămîne oricum un necunoscut, atît timp cît principalele descoperiri și observații stratigrafice continuă să fie inedite.

Rezultatele cercetărilor întreprinse pînă în prezent în așezările getice din Muntenia, în special în cele situate în zona centrală și de vest a provinciei, cel puțin în stadiul actual al valorificării materialelor descoperite, nu ne îngăduie să vorbim de diferențe cronologice între datele finale ale acestora. În lumina descoperirilor de pînă acum rezultă că *davae*-le de la Popești, Zimnicea, Crăsani, Radovanu, Cîrlomănești, Cetățeni etc. se constituie într-o grupă unitară, sub toate aspectele, și că evoluția lor nu se deosebește prea mult, nici în ceea ce privește principalele etape de dezvoltare și nici momentul încetării existenței lor. De aceea, nu credem că între data finală a davei de la Popești [20], care atinge finele sec. I î.e.n. și sfîrșitul celorlalte *davae* din aceeași zonă a putut să existe o diferență în timp de o jumătate de secol. Conținutul ultimului strat de locuire, ceramică în special, obiecte și circulație monetară, din toate aceste așezări, este atît de asemănător și de comun încît face absolut imposibilă o diferențiere cronologică așa de mare. O perioadă de timp de o jumătate de secol diferență în cadrul culturii clasice geto-dacice din ultimul veac al erei vechi ar fi trebuit să ofere indicii clare și concrete în delimitarea în timp a principalelor descoperiri arheologice din ultima etapă de locuire.

După opinia noastră, așa cum se prezintă situația arheologică în acest moment, principalele *davae* din centrul și vestul Munteniei se dezvoltă și sfîrșesc ca urmare a acelorași cauze de ordin economic și politic. Chiar dacă, eventual, unele dintre aceste *davae* au încetat să existe ceva mai de timpuriu, momentul acesta nu poate fi în nici un caz plasat la mijlocul și cu atît mai puțin în prima jumătate a sec. I î.e.n. Dacă, într-adevăr, unele dintre aceste așezări și-au încetat existența înainte de momentul Aelius Catus, ceea ce nu excludem cu totul, sfîrșitul lor trebuie plasat oricum după mijlocul sec. I î.e.n., nu înainte de ultimele 2—3 decenii ale veacului respectiv.

[18] C. Preda, *op. cit.*

[19] În problema cronologiei așezării de la Crăsani, seria descoperirilor monetare, de unde nu lipsesc emisiunile getice de tip Inotești-Răcoasa, un denar roman republican *perforat*, o imitație Thasos, drahme de tip Filip III, drahmă Dyrrhachium, ca și tipurile ceramice geto-dacice într-o totul similare celor de la Popești, merită o mai mare atenție, ele sugerînd existența unei viețuiri și după mijlocul sec. I î.e.n.; cf. N. Conovici SCIV, 7, 1980, p. 139—143 și Cercetări numismatice, 5, 1983, p. 39—50; idem, Materiale, Oradea, 1979, p. 143—145; V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 173—220.

[20] R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 37—38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

În legătură cu precauția cu care trebuie tratată această problemă a datei finale a așezărilor geto-dacice de la sud de Carpați, unele date interesante nu furnizează recentele cercetări din *davae-le* de pe valea Oltului inferior, de la Sprîncenata (jud. Olt) și Pleașov (jud. Teleorman). Așezarea de la Pleașov, încă în curs de cercetare, încetează să mai existe încă din primele decenii ale sec. I î.e.n. Această datare se sprijină pe absența unor categorii principale de materiale arheologice (ceramică, fibule, monede etc.), caracteristice ultimului veac dinaintea erei vechi [21].

Cit privește așezarea de la Sprîncenata, dispunem de elemente (monede, fibule, ceramică etc.), care permit fixarea datei finale în deceniile 3—4 ale sec. I e.n. [22]

Situația de la Polovragi este departe de a fi interpretată simplu, așa cum apare la prima vedere și cum a fost preluată pripit de unii din autorii amintiți mai sus. După opinia specialiștilor care au efectuat săpături în acest centru geto-dacic, sfîrșitul cetății urmează a fi oricum de fixat ulterior morții lui Burebista [23]. Așezarea de la Grădiștea-Brăila, după cum indică ultimele cercetări, își încetează existența spre sfîrșitul sec. I î.e.n., dacă nu chiar la începutul veacului I e.n. [24].

Dava de la Ocnița (jud. Vîlcea) dispare odată cu războaiele daco-romane [25], ca dealtfel și Tinosul [26] (jud. Prahova) și Pietroasele [27] (jud. Buzău). După cum se poate limpede observa, recentele cercetări tind să ne sugereze mai degrabă că trebuie să ne așteptăm ca și sfîrșitul altor așezări din Muntenia să fie mai tirziu decît s-a admis pînă acum și în nici un caz mai devreme de ultimele trei decenii ale sec. I î.e.n.

Admițînd totuși, în ciuda evidențelor, că *davae* importante ca cele de la Zimnicea, Crăsani, Cîrlomănești, Cetățeni, Polovragi, Radovanu etc., adică cea mare parte a așezărilor geto-dacice din cea mai populată și mai bine dezvoltată zonă a Daciei din sec. II—I î.e.n., ar fi fost distruse către mijlocul sec. î.e.n., s-ar putea oare pune pe seama lui Burebista o asemenea acțiune? Cu alte cuvinte, situația politică și economică de la mijlocul sec. I î.e.n. ar putea justifica în vreun fel o asemenea concluzie.

Am schițat în cele de mai sus momentele principale ale unificării geto-dacilor de către Burebista și am putut desprinde că la mijlocul sec. I î.e.n., regele geto-dac ajunsese să includă în hotarele regatului său nu numai părțile de est și sud-est ale Daciei, ci și orașele grecești de pe coasta de vest a Mării Negre. Urme ale acestor acțiuni nu se constată decît în unele din aceste orașe [28]. Ele nu apar însă în așezările geto-dacice de la est de Carpați, unde viața își va continua cursul pînă la cucerirea Daciei de către romani. Deci, dacă ar fi să găsim dovezi ale unor ultime acțiuni ale lui Burebista în teritoriile geto-dacice, acestea ar trebui să fie sesizate în așezările de la est de Carpați. Cercetările recente, în special cele din *davae*-le de la Brad, Răcătău [29] și Cîndești [30], ca și cele mai vechi de la Poiana [31], nu permit, cel puțin deocamdată, o astfel de interpretare. La mijlocul sec. I î.e.n., lumea geto-dacă se află pe deplin pacificată. Burebista nu mai avea de rezolvat la această dată decît probleme de politică externă, legate de relațiile cu marea putere a Romei.

Referindu-ne tot la procesul de unificare realizat de Burebista, se admite îndeobște că inițial regele geto-dac se află în fruntea marii uniuni politice prestatale getice din zona centrală și de est a Munteniei. În acest caz ar trebui să admitem că Burebista și-a distrus propriile așezări și a avut de luptat cu proprii lui colaboratori, lichidîndu-și deci întreaga sa bază economică și politică, încă de la începutul acțiunii sale. Întrucît o asemenea ipoteză nu poate fi susținută, deoarece sfîrșitul nici uneia din așezările amintite nu poate fi așa de timpuriu, atunci ar urma să respingem ideea originii extra-carpatice a lui Burebista și să admitem astfel că zona centrală și de est a Munteniei, ca cele mai multe și mai importante *davae*, au fost incluse în regatul său spre mijlocul sec. I î.e.n., adică la sfîrșitul carierei sale, chiar după evenimentele de pe coasta de vest a Mării Negre.

După cum se poate ușor remarca, plasarea fazei finale a celor mai multe *davae* din Muntenia la mijlocul sec. I e.n. sau înainte de această dată nu se poate susține și verifica nici arheologic și nici

[21] Săpăturile au fost întreprinse de noi în anii 1981—1984 și rezultatele sînt încă inedite.

[22] C. Preda, *Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior — Sprîncenata*, sub tipar.

[23] Fl. Marinescu, Crisia, 1972, p. 87; cf. și V. Bușilă și Al. Vulpe, comunicare la sesiunea muzeelor. București 1968.

[24] V. Sîrbu și Fl. Anastasiu, Materiale, Brașov, 1983, p. 241.

[25] D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 149—158.

[26] R. și Ecat. Vulpe, Dacia, 1, 1924, p. 222—223.

[27] Fl. Preda și V. Dupoi, AUB, 23, 1974, 1, p. 226—28; 27, 1978, p. 54—57 și Crisia, 9, 1979, p. 77—87.

[28] I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed. II-a, București, 1977; a se vedea și interpretarea de la p. 167—170 privind modalitatea de unificare.

[29] V. Ursachi, Carpica, 1, 1968, p. 171—184; MemAntiq, 1, 1969, p. 105—119; V. Căpitanu și V. Ursachi, Crisia, 1972, p. 97—114 și în Carpica, 2, 1969, p. 93—130.

[30] A. Florescu și M. Florescu, în Studia antiqua et arhaeologica, Iași, 1, 1983, p. 72—93.

[31] R. Vulpe, Dacia, N. S., 1, 1957, p. 143—164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

istoric. Dimpotrivă, se constată că o asemenea teză se află într-o totală contradicţie cu realităţile economice şi politice ale perioadei respective. Eventuala dispariţie a unor aşezări getice înainte de Aelius Catus, dovedită însă în mod limpede, va trebui pusă fie pe seama evenimentelor care au succedat morţii lui Burebista, fie mai degrabă în legătură cu instalarea romanilor la Dunăre în vremea lui Augustus şi cu conflictele daco-romane care încep să se deruleze, odată cu cucerirea Dobrogei de către M. Licinius Crasus [32] şi cu incursiunile lui Cotiso la sud de Dunăre [33]. O rezolvare în acest sens a problemei discutate corespunde datelor istorice de care dispunem şi înlătură pericolul de a pune în circuit ştiinţifice teze ce pot crea confuzii şi care s-ar dovedi dăunătoare unei cît mai bune şi mai corecte cunoaşteri şi înţelegeri a istoriei Daciei preromane.

A propos du moment et des causes de la disparition de certaines *davae* geto-daces du sud des Carpates

RÉSUMÉ

Il y a peu de temps, on a formulé l'hypothèse selon laquelle la plupart des *davae* gètes du sud des Carpates (Cîrlomăneşti, Crăseni, Zimnicea, Cetăţeni, Radovanu etc.) ont cessé d'exister avant le milieu du Ier siècle av.n.è. Une analyse plus minutieuse de tous les arguments qui viennent à l'appui d'une telle hypothèse permet d'aboutir à une toute autre interprétation. En comparant les données offertes par les découvertes archéologiques et numismatiques avec des situations semblables attestées dans des établissements géto-daces, qui prennent fin vers les derniers moments du Ier siècle av.n.è., il ressort clairement que tous les établissements gètes de la plaine munténienne se sont développés dans des conditions socio-économiques et politiques semblables, et que leur disparition a eu lieu à la même date, ou du moins à une date proche, et pour les mêmes raisons.

A l'encontre de la datation vers le milieu de Ier siècle av.n.è. de la plupart des *davae* gètes de Munténie, plaident non seulement l'intérprétation correcte des découvertes archéologiques, mais encore la situation politique de l'époque. On sait qu'au milieu du Ier siècle av.n.è., Burebista était parvenu à créer l'une des plus grandes puissances de sud-est de l'Europe. Le monde géto-dace était depuis longtemps pacifié. A cette époque, il n'existait aucune sorte de motif qui puisse conduire à la disparition de la plupart des *davae* de Munténie — des plus importantes aussi. L'interprétation des plus récentes découvertes archéologiques et monétaires, de même que l'analyse de tout le contexte historique nous amènent à conclure que la fin des *davae* gètes de la Plaine munténienne est à placer après le milieu du Ier siècle av.n.è. et à mettre en liaison, principalement, avec l'établissement des Romains au Danube.

[32] Dio Cassius, 51, 23—27; D. M. Pippidi, DID, 1, 1965, p. 291—292.

[33] Florus, II, 28, 18; V. Pârvan, *Getica*, p. 84—85

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Centrul militar roman de la Buridava

GH. BICHIR

La circa 9 km sud de municipiul Rîmnicu Vîlcea, pe teritoriul satului Stolniceni, se află o importantă aşezare antică identificată cu Buridava romană.

Aşezarea se întinde pe o suprafaţă de circa 800 × 350 m, fiind delimitată spre est de rîul Olt, iar spre vest de şoseaua Rîmnicu Vîlcea — Drăgăşani. Fiind suprapusă în întregime de actualul sat Stolniceni (ce aparţine din punct de vedere administrativ de municipiul Rîmnicu Vîlcea), aşezarea a fost distrusă în cea mai mare parte de construcţiile gospodăreşti, de muncile agricole şi de alte lucrări.

Declarată rezervaţie arheologică, în anul 1972 s-a reuşit ca zona cea mai bogată în vestigii arheologice (circa 10 000 m²) să fie împrejmuită cu gard din plasă de sîrmă, iar în anul 1975 s-a construit un depozit de materiale, care după terminarea săpăturilor va fi amenajat ca depozit-muzeu.

Săpăturile arheologice pe care le-am efectuat în perioada anilor 1971 —1983 [1], în diverse puncte ale aşezării civile romane, au dus la identificarea a două grupuri de terme : termele mari (notate cu nr. 1) care sînt printre cele mai mari edificii de acest gen din Dacia, situate în perimetrul rezervaţiei împrejmuite şi termele mici (nr. 2) care se află la circa 200 m mai spre nord, în punctul „Potecă". În cadrul aşezării s-au mai identificat şi alte construcţii de caracter public sau privat.

În 1980, am reuşit ca, după mai mulţi ani de încercări, să putem săpa în curtea Mariei Albăstroiu, pe locul fostului conac „Boroneasa", acolo unde D. Tudor considera (chiar dă un plan cu dimensiuni exacte) că a fost castrul de la Buridava [2]. După D. Tudor „castrul era construit din zid de piatră şi cărămidă, de formă pătrată, cu latura lungă de 50 —60 m"[3]. După acelaşi cercetător, castrul a putut fi construit de un detaşament al cohortei I *milliaria Britonum* în vremea lui Hadrian [4]. „Forma pătrată a castrului, mărimea lui şi sistemul de apărare din care face parte (*Limes Alutanus*) ar pleda pentru o construcţie din vremea lui Hadrian" spunea D. Tudor [5].

În acest loc am trasat două secţiuni paralele, cu dimensiunile (permise de grădina Mariei Albăstroiu) de 40 × 1,50 m, la un metru distanţă una de alta [6]. În cele două secţiuni săpate n-am identificat nici o urmă de zid, în schimb, am constatat existenţa unui strat de cultură subţire, care a permis să constatăm că în epoca ei de maximă înflorire aşezarea civilă romană s-a extins şi în această zonă ; stratul de cultură de aici fiind distrus, în cea mai mare parte, de un cimitir medieval, datat pe baza a trei monede de bronz în secolul al XVI-lea [7]. Subliniem faptul că ceea ce D. Tudor considera zid al castrului erau simple pietre puse de proprietarul casei pentru a-i proteja gardul [8]. Aşadar problema

[1] Vezi Gh. Bichir, Buridava, 4, 1982, p. 43—54; idem, Studii Vîlcene, 6, 1983, p. 9—14; Gh. Bichir, P. Bardaşu, Materiale, 1983, p. 336—344.

[2] Vezi D. Tudor, OR[3], p. 311, fig. 73/5; idem, OR[4], p. 270, fig. 59/2.

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem.* Cf. şi C. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, Bucureşti, 1983, p. 90—91.

[6] Cf. Gh. Bichir, P. Bărdaşu, *op. cit.*, p 337.

[7] *Ibidem;* Gh. Bichir, Buridava, 4, 1982, p. 51.

[8] Am sesizat de acest lucru pe prof. D. Tudor, încă din primele campanii de săpături şi l-am invitat să constate acest lucru la faţa locului. În orice caz, planul publicat în OR[3], p. 285, fig. 73/5 şi OR[4], fig. 59/2, nu putea fi făcut de P. Polonic în 1894 aşa cum spune D. Tudor, deoarece la sfîrşitul secolului al XIX-lea nu exista „Casa Albăstroiu", trecută în plan. Menţionăm că în manuscrisele Tocilescu-Polonic nu există nici un plan al castrului de la Buridava. D. Tudor, OR[4], p. 270 specifică pentru prima dată că acest plan s-a pierdut, fără a preciza cînd?

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, Bucureşti, 1985, p. 93—104

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

identificării castrului de la Buridava rămîne deschisă şi în campaniile viitoare vor trebui făcute noi sondaje în zonă, lucru dificil, deoarece trebuie săpat în curţile şi grădinile sătenilor.

În această situaţie, numele unităţilor militare ce au staţionat în centrul roman de la Buridava rămîne să fie cunoscut pe baza tegulelor cu ştampile descoperite în perimetrul aşezării civile, în sectorul termele mari — priza nr. 1. Subliniem faptul că, în aşezare, în sectorul termele mari — priza nr. 1, s-au identificat şase niveluri de locuire ; cinci sînt romane şi se plasează în timp în perioadele Traian-Aurelian (sau Gallienus ?), iar al şaselea se datează post retragerea stăpînirii romane din Dacia. Nivelurile de locuire din aşezare corespund în linii generale cu faze de mari rafaceri a termelor. În cadrul termelor mari (nr. 1) s-au identificat încăperi cu hypocaust, guri de cuptoare pentru încălzit (*praefurnia*), căzi (*alvei*), bazine (*piscinae*), canale de aducţiune şi de eliminare a apei etc. [9], S-a descoperit de asemenea un numeros şi interesant material arheologic.

În perimetrul termelor mari şi a unei construcţii (distruse complet) din sectorul priza nr. 1 s-au găsit numeroase tegule (în stare fragmentară) cu ştampile, indicînd unităţile militare ce au contribuit la construirea acestor edificii.

În săpăturile arheologice efectuate de noi în perioada 1971 —1984, s-au descoperit 130 de ştampile, iar anterior cercetărilor noastre s-au găsit întîmplător, sau în sondajele făcute în 1962 şi 1965 de D. Tudor, aproximativ 10 exemplare. În total se cunosc circa 140 de ştampile, care, în ordinea frecvenţei lor, indică următoarele unităţi militare [10] :

I. *P(edites) S (ingulares)*

Ştampilele aparţinînd acestei unităţi sînt cele mai numeroase ; s-au descoperit 87 numai din cercetările noastre, iar anterior au fost găsite trei [11]. Toate sînt prescurtate *P.S.*, dar în funcţie de dimensiunile cartuşului şi grafia literelor se pot stabili mai multe variante (fig. 1 şi 2).

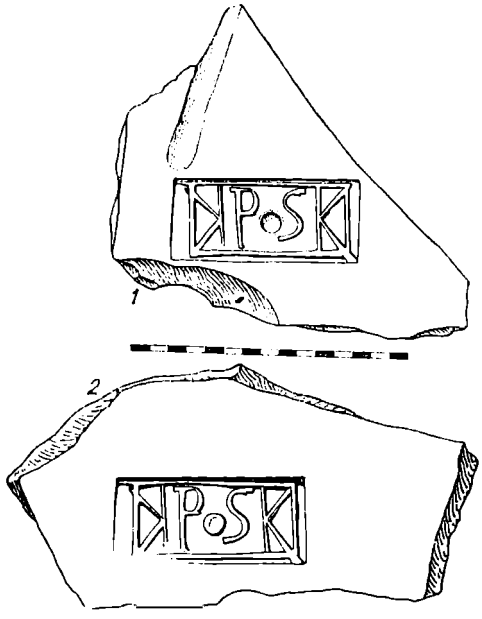

Fig. 1

Ştampilele cu *P(edites) S(ingulares)* s-au descoperit *in situ* în nivelul de locuire datat în perioada Traian-Hadrian, respectiv faza cea mai veche de construcţie a termelor. Unele dintre fragmentele de tegule cu ştampile au apărut şi în nivelurile mai tîrzii, fie antrenate în dărîmături, fie refolosite în ziduri.

[9] Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 43—54.

[10] Un corpus complet al ştampilelor descoperite va apare în monografia *Buridava romană*, pe care intenţionăm s-o publicăm într-un viitor apropiat.

[11] D. Tudor, Dacia, N. S., 8, 1964, p. 345—351 ; idem, SCIV, 16, 1965, 1, p. 184/13; idem, SMMIM, 1, 1968, p. 24; Gr. Florescu şi C. Petolescu, IDR, II, 1977, p. 219/564.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Aşa cum este ştiut, aceşti *pedites singulares* constituiau garda personală a guvernatorului Moesiei Inferior şi descoperirea ştampilelor amintite implică prezenţa la Buridava a însuşi guvernatorului, în intervalul dintre cele două războaie dacica (102—105) [12]; Buridava constituind cartierul său general în vederea pregătirii celui de-al doilea război dacic. În perioada de „liniste" dintre cele două războaie (şi poate şi după terminarea celui de al doi lea război dacic, în timpul lui Traian, cînd Buridava a aparţinut de Moesia Inferior) detaşamente din această infanterie specială de gardă au participat şi la construirea termelor mari (nr. 1) şi a altor edificii de genul celui de la priza nr. 1, a cărui rost este greu de precizat, deoarece a fost complet distrus [13].

II. *Cohors II Flavia Bessorum*

S-au descoperit 35 ştampile cu numele acestei trupe redate prin *C·HIIFLBES* (fig. 3/2,5—6; 4/3), *COHIIFLBES* (fig. 3/1; 4/2) şi *C·HIIFLBE* (fig. 5/1—3), ultimele în număr de cinci; dintre acestea trei, aflate pe ţigle întregi, folosite la baza unui „canal", ce se leagă de încăperea cu hypocaust C 4 (aparţinînd fazei mai vechi de construcţie a termelor mari) au fost lăsate *in situ*. Ştampilele sînt identice cu cele de tip 1 (*C·HIIFLBES*), cu singura deosebire că lipseşte *S* de la sfîrşit (fig. 5/1—3). Ţinînd seama de faptul că în cadrul cartuşului *S* ar fi încăput, este posibil ca la ştampilare această literă să nu se fi imprimat, ori s-a imprimat superficial şi a fost corodată. Ţiglele întregi cu ştampile se află la adîncimea de 3,15 m faţă de nivelul actual al solului şi au fost lăsate *in situ*, întrucît marginea lor de NE era suprapusă de peretele „canalului". Dealtfel rolul acestui „canal" va fi precizat în campaniile viitoare, cînd s-ar putea descoperi noi ţigle ştampilate, căci ele merg de-a lungul peretelui şi spre NV şi spre SE. De reţinut faptul că cele trei ţigle cu ştampile sînt singurele ţigle dezvelite la baza „canalului" şi sînt în continuare, una cu alta, fiecare suprapunînd pe cealaltă (spre capătul de SE) pe o lăţime de 2—3 cm, astfel încît să capete o uşoară pantă de scurgere către SE.

In situ s-au păstrat şi ştampile cu *C·HIIFLBES* şi *COHIIFLBES*, legate toate de faza mai veche de construcţie a thermelor, datată în epoca Traian-Hadrian, fapt ce arată că ele sînt contemporane. Predomină cele de tip 1 (*C·HIIFLBES*). Astfel din cele 16 ştampile care păstrează începutul, 14 sînt de tip 1 (*C·HIIFLBES*) şi numai două de tipul 2 (*COHIIFLBES*), la restul exemplarelor lipsesc primele două litere. În funcţie de grafia literelor şi dimensiunile cartuşului se poate constata că la imprimarea ştampilelor s-au folosit mai multe tipare (fig. 3/1—6; 4/1—3; 5/1—3).

Această unitate recrutată sub împăraţii Flavi, din tribul tracic al bessilor, aparţinea, în anul 105 grupului de armate din Moesia Inferior (CIL, XVI, 50) şi a participat la luptele de cucerire a Daciei, apoi se stabileşte după unii cercetători în anul 106 în Transilvania şi construieşte castrul de la Cincşor [14], iar în anii 129 [15] şi 140 [16] face parte din trupele Daciei Inferior.

Descoperirea unei ştampile cu cohors II Flavia Bessorum — *C·HIIFLBES* — (tipul I de la Stolniceni) la Mihăeşti-Plută [17], unde a existat un *castellum* ce supraveghea Valea Govorei şi respectiv drumul ce venea de la Bumbeşti, pe la poalele Carpaţilor, arată că în timp ce această trupă staţiona la Stolniceni, un detaşament al ei a fost detaşat aici şi a construit probabil mica fortificaţie, în preajma căreia a luat naştere şi o aşezare romană; în cadrul ei au trăit şi daci aduşi aici (la loc deschis) din aşezarea dacică de la Buleta, care încetează în primul război dacic. Deci aşezarea de la Mihăeşti-Plută („Bîrseşti") nu este dacică şi anterioară castelului [18], ci aparţine secolelor II-III e. n., aşa cum arată materialele adunate de noi şi cele două monede de argint; una de la Traian din anii 103—112 (Cf. D. Tudor, OR[4], p. 233) şi alta de la Antoninus Pius. Terenul pe care se află aşezarea este transformat de mai mulţi ani în pepinieră.

[12] Cf. D. Tudor în lucrările citate la nota 11.

[13] D. Tudor crede că aici a putut fi un edificiu de caracter militar în care îşi avea cartierul de comandă însuşi guvernatorul Moesiei Inferior. Cf. OR[4], p. 34—35.

[14] Cf. C. Daicoviciu, AISC, 2, 1932—1935, p. 253; I. I. Russu, ActaMN, 4, 1967, p. 87. Ioana Bogdan Cătăniciu SCIVA, 25, 1974, 2, p. 284, crede că cohorta de bessi s-a putut stabili la Cincşor abia la începutul domnici lui Hadrian, lucru care în lumina descoperirilor de la Stolniceni pare plauzibil.

[15] CIL, XVI, 75.

[16] B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 197.

[17] În lucrările lui D. Tudor (SCIV 16, 1965, 1, p. 182/10; idem, OR[3], p. 238, SE 446; OR[4], p. 232—233 etc). şi ale altor cercetători (N. Gostar, Arh. Mold, 4, 1966, p. 184; Gr. Florescu şi C. Petolescu, IDR, II, 571 etc.) se vorbeşte de Bîrseşti, dar denumirea exactă este Mihăeşti-Plută (com. Mihăeşti, punctul Plută).

[18] Vezi D. Tudor, OR[3], p. 238; idem, OR[4], p. 232—233; N. Gostar, *op. cit.*, p. 184; Gh. Petre, Materiale, 9, 1970, p. 473, fig. 4/1, 3—8, 10, 12. Vasul de la fig. 4/2 şi fragmentul de la fig. 4/9 nu provin de aici. Material văzut de noi prin amabilitatea lui Gh. Petre. Menţionăm că şi uneltele descoperite aici îşi au analogii în aşezarea de la Stolnicieni-Buridava.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Două tegule (fragmente) cu ștampile de tipul 2 de la Stolniceni (*COHIIFLBES*) au fost descoperite și la Rucăr [19], fapt ce presupune că din garnizoana de la Stolniceni (Buridava), și nu de la Cincșor, a fost detașat aici un detașament al cohortei, care a construit castelul și termele. Notăm că ștampila cu cohors II Flavia Bessorum de la Cincșor (cu prescurtarea *CIIFB*), este diferită de tipurile de ștampile ale acestei unități cunoscute la Stolniceni-Buridava, Mihăești-Plută și Rucăr.

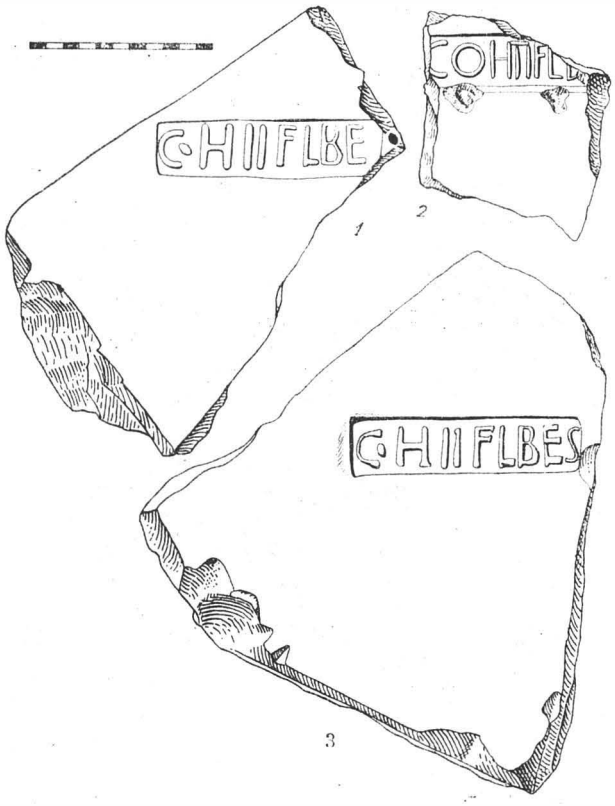

Fig. 4

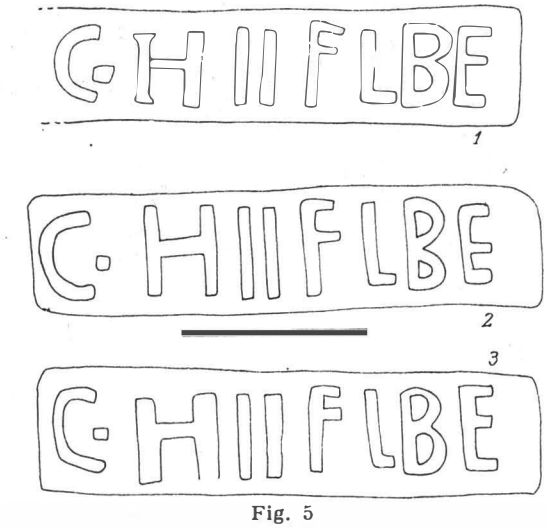

Fig. 5

[19] Cf. Ioana Bogdan Cătăniciu, *op. cit.*, p. 282—287, fig. 5/a—b.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Cohors II Flavia Bessorum a fost prezentă la Buridava încă de la sfîrșitul primului război dacic (an 102) și judecînd după numărul mare de ștampile, credem că a staționat aici pînă la începutul domniei lui Hadrian cînd a fost transferată la Cincșor. Deci noi presupunem că în perioada cît Buridava a aparținut de Moesia Inferior cohorta a staționat aici, avînd detașamente dislocate la Rucăr și Mihăești-Plută.

III *Legio I Italica* și *legio V Macedonica*.

În nouă cazuri întîlnim pe aceeași ștampilă legiunile I Italica și V Macedonica (fig. 6 —9 ; 10/1 —5).

1. *LEG I* (*iones*) *I*[*ITAL*(*ica*) *ET*]
V[*MACE*(*donica*)] (fig. 6)

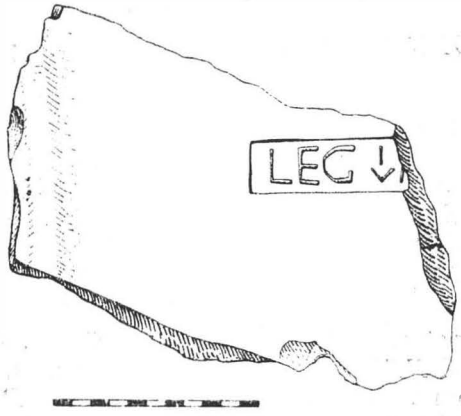

Fig. 6

2. [*LEG*(*iones*)] *I ITAL*(*ica*) *ET*
VMACE(*donica*), (fig. 7 ; 10/3)

Fig. 7

3/a [*LEG*(*iones*) *I I*]*TAL* (*ica*) *ET*
[*V*] *MACE* (*donica*)
b. *C* (*aius* ?) *IVLIV*[*S*]... (fig. 8 ; 10/2)

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

4/a. [L] *EG(iones) I [ITAL (ica) ET]*
V[MACE(donica)]
b. *[CORNELI]VS SEVERV(s)*, (fig. 9 ; 10/1)[20]

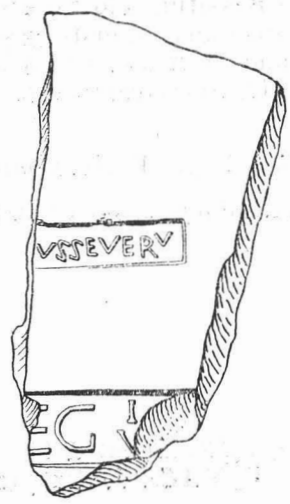

Fig. 9

Se constată astfel că pe unele cărămizi, alături de unităţi militare se află şi unele antroponime precum *[CORNELI] VS SEVERV(s)*, (fig. 9), *C(aius?) IVLIV[S]*, (fig. 8), iar pe o ştampilă triplă aşa cum vom vedea mai jos *[IVL?] IVS APER*. Sînt probabil numele unor şefi ai atelierelor de cărămidărie (cărămidari şefi) şi nu gradaţi care conduceau echipele de salahori, aşa cum cred alţi cercetători [21].

Toate ştampilele au fost găsite în sectorul termelor mari şi se leagă de faza mai veche a construcţiei lor, datată în epoca Traian-Hadrian.

IV. Legio I Italica, legio V Macedonica şi *legio XI Claudia*

La Stolniceni-Buridava s-au găsit pe două tegule fragmentare, ştampile pe care apar împreună cele trei legiuni ale Moesiei Inferior [22]

1. *[L] EG (io) I ITAL(ica) E [T]*
[LEG (io) V] MACE(donica) [ET]
[LEG (io) XI CLAVD(ia)]
2/*a*[*LEG(io) I ITAL(ica)ET*]
[LEG(io)] X *[I CLAVD(ia)]*
[ET]LEG(io) V M[ACE(donica)]
b[*IVL?*] *IVS APER*[23]

În săpăturile noastre nu s-a mai găsit nici o ştampilă de acest fel.

V. *Legio V Macedonica*

Pe un fragment de la gîtul unei amfore, găsit într-un complex aparţinînd nivelului I de locuire, este scris cu roşu *LE [G(io)]* $\overline{V}$ *M[ACE(donica)]*, marginile inscripţiei fiind rupte (fig. 11/2). Fragmentul de amforă are dimensiunile de 11,5 × 10 cm, iar înălţimea literelor de 4 şi respectiv 3 cm (fig. 11/2). Este desigur un recipient ce a aparţinut unităţii respective, în care se păstra ulei (sau vin).

Pe un alt fragment de la o amforă de acelaşi tip, aparţinînd aceluiaşi nivel, s-a păstrat scris tot cu roşu (exact aceeaşi nuanţă de culoare) numai literele *LEG*, din *G* păstrîndu-se numai o parte din literă (fig. 11/1). Ciobul este oarecum triunghiular cu baza de 8 cm şi înălţimea de 7,5 cm. Înălţimea literelor este de 3,5 cm (fig. 11/1). E vorba oare tot de aceeaşi unitate? Greu de spus, lucru este posibil însă ţinînd seama de nuanţa culorii şi locul descoperirii.

VI. *Cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria.*

Este documentată la Stolniceni pe o ţiglă cu ştampila imprimată retrograd *CORSMB*, publicată de Gr. Tocilescu [24]. Unitatea este documentată în Dacia Inferior în anul 140 [25]. Este o unitate militară

[20] Restul ştampilelor vor fi ilustrate în corpus-ul amintit *supra* la nota 10.

[21] Vezi D. Tudor, SMMIM, 1, 1968, p. 27—29.

[22] Cf. D. Tudor, SCIV, 17, 1966, 3, p. 593/1—2; Gr. Florescu şi C. Petolescu, IDR, II, 556—557.

[23] *Ibidem.*

[24] Cf. Gr. G. Tocilescu, Archäologisch-epigraphische Mitteilungen, 19, 1896, 1, p. 84/11; CIL, III, 14 216/25.

[25] Cf. B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 196—198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

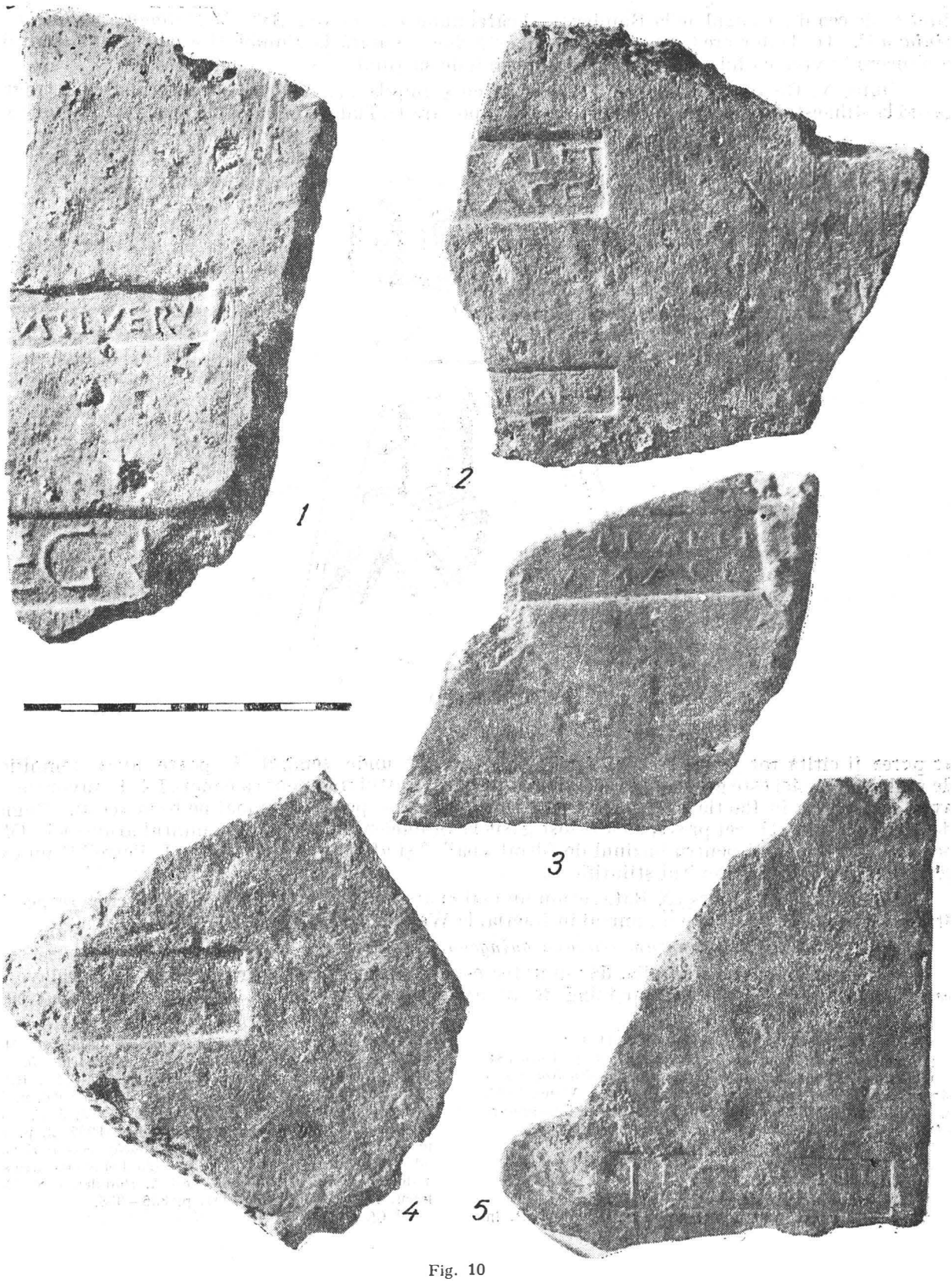

Fig. 10

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

diferită de cea din castrul de la Bumbeşti, al cărei nume era *cohors I Aurelia Brittonum milliaria Antoniniana* [26]. D. Tudor credea că această cohortă documentată la Bumbeşti a construit castru de la Stolniceni în vremea lui Hadrian, lucru imposibil de susţinut [27].

După N. Gostar şi fragmentul de tegulă cu ştampila ... *XB* (tot cu imprimarea retrogradă) găsită la Mihăeşti-Plută (la N. Gostar „Bîrseşti") pe care D. Tudor o citea *[COH(ors)I]XB (atavorum)*[28]

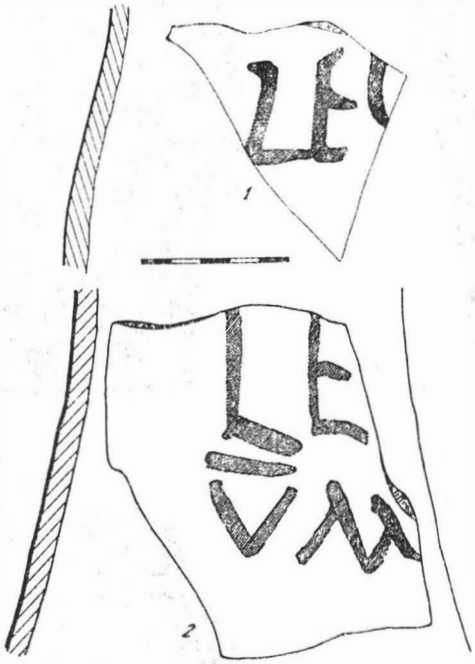

Fig. 11

ar putea fi citită tot *[COH(ors) milliaria] B(ritonum)*. unde semnul *X* poate avea semnificaţia de milliaria [29], căci este greu de dovedit numai pe baza acestui fragment că cohors IX Batavorum ce-şi avea garnizoana în Raetia să fi staţionat la Buridava. Am specificat numai pe baza acestui fragment de ştampilă, întrucît cel presupus a fi fost găsit la Stolniceni în 1965 „în pămîntul aruncat în Olt cu ocazia săpării locului pentru bazinul de filtrat apa" [30] şi aflat în „colecţia Gh. I. Petre" [31] nu există şi va trebui scos din circuitul ştiinţific [32].

Menţionăm că cohors IX Batavorum nu mai apare nicăieri în Dacia şi Moesia, trupa respectivă a staţionat în secolele II-III e.n., numai în Raetia, la Weissenberg şi Passau (Austria).

VII. *Cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata*

Nu s-a găsit nici o ştampilă, dar unitatea este menţionată de papirusul Hunt la Buridava cu o *vexilatio* (anii 105—106) [33]. Aparţinînd de armatele Moesiei Inferior [34], cohorta a participat la răz-

[26] CIL, III, 14 485 a; ILS, 9 179; IDR, II, 174.

[27] Vezi intreaga discuţie la N. Gostar, *op. cit.*, p. 183—184.

[28] Vezi D. Tudor, *Akten des IV Internationalen Kongresses für griechische und lateinsche Epigraphik, 1962*, Viena, 1964, p. 405; idem, SCIV, 16, 1965, 1, p. 184. Această interpretare a fost preluată şi de alţi cercetători (Vezi IDR, II, 572).

[29] Cf. N. Gostar, *op. cit.*, p. 184.

[30] Vezi D. Tudor, SMMIM, 1, 1968, p. 25.

[31] *Ibidem.*

[32] Lucru cu care este de acord şi Gh. Petre.

[33] În legătură cu papirusul Hunt, vezi A. S. Hunt, în *Raccolta di scritti in onore di Giacomo Lumbroso*, Milano, 1925, p. 265—273; G. Cantacuzino, RHSEE, 5, 1928, p. 39—74; R. O. Fink, JRS, 48, 1958, p. 107—116; R. Syme, JRS, 49, 1959, p. 26—33; R. Vulpe, StCl, 2, 1960, p. 338—340; idem, Dacia, N. S., 5, 1961, p. 369—372; J. F. Gilliam, în *Hommage à Albert Grenier*, Bruxelles, 1962, 2, p. 749 şi urm.; D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României*, ed. a II-a, Bucureşti, 1967, p. 322—323. Pentru datarea sigură a documentului în 105—106, vezi A. Rădulescu, M. Bărbulescu, Dacia, N. S., 25, 1981, p. 356—358.

[34] Cf. CIL, XVI, 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

boaiele dacice și apoi s-a stabilit în Dacia sudică. Aici o menționează diplomele militare din anii 129 [35] și 140 [36]. Cohorta este documentată și în castrul de la Arutela pe o plăcuță (lamă) de argint (azi dispărută) pe care se afla inscripția (punctată) : *VALERIVS VALER[I]ANVS EQ(ves) LIB(rarius) C(o) HOR (tis) I HIS (panorum) EX [V] OTO PO (suit)*)[37].

Cohors I Hispanorum a fost identificată pe baza mai multor ștampile tegulare (*COHHIS*) la Angustia (Bretcu, jud. Covasna), unde se crede că a fost unitatea de bază din acest castru [38]. Detașamente ale ei au mai fost documentate la Comalău și Boroșneul Mare (?), detașate aici din castrul de la Angustia (Bretcu) [39].

Deci în timpul războaielor dacice și probabil și după aceea o *vexillatio* din această unitate se afla la Buridava.

Din cele prezentate reiese că la Stolniceni-Buridava a fost la începutul secolului al II-lea și în special în perioada dintre cele două războaie dacice, din timpul lui Traian, un puternic centru militar. Comanda trupelor din garnizoana Buridava o avea însuși guvernatorul Moesiei Inferior, prezent și el aici, în vederea pregătirii celui de-al doilea război dacic, așa cum arată cele 90 de ștampile tegulare cu pedites singulares, trupă care alcătuia garda personală a guvernatorului.

A reieșit din cele prezentate că în garnizoana de la Buridava au staționat unități din legiunile I Italica, V Macedonica și XI Claudia, din cohors II Flavia Bessorum, cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata, cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria și pedites singulares.

Centru militar de la Stolniceni-Buridava avea o mare rază de acțiune care se întindea în est pînă dincolo de Olt, la Rucăr, unde au fost trimise detașamente din cohors II Flavia Bessorum, iar în nord și vest pînă la poalele Carpaților, în grija lui intrînd castrul de la Simbotin (*Castra Traiana*) și castelul de la Mihăești-Plută, unde au fost detașate trupe tot din cohors II Flavia Bessorum.

Numărul mare de ștampile tegulare arată că la Buridava au putut exista două castre, încă din vremea lui Traian, unul dintre ele trebuind să fie din piatră, căci e greu de crezut că (în această vreme) trupele staționate aici să ridice în piatră alte edificii și nu și o fortificație.

Sperăm că în anii viitori, cu fonduri sporite, să putem identifica și importanta fortificație în care au staționat trupele mai sus menționate și altele cc vor fi descoperite în viitor [40].

Dintr-un puternic centru militar la începutul secolului al II-lea Buridava romană a devenit în cursul secolelor II-III e.n. un puternic centru economic și comercial, așa cum arată descoperirile arheologice.

La centre militaire romain de Buridava

RÉSUMÉ

L'auteur procède au décompte des unités militaires en stationnement à Buridava (Stolniceni-Rîmnicu Vîlcea). Son étude repose sur les tuiles à estampille mises au jour dans le secteur des grands thermes de l'agglomération romaine civile — Priza no 1, car le camp proprement-dit n'a pas été localisé jusqu'à présent. Les données fournies par D. Tudor pour le camp de Stolniceni-Buridava (cf. note 2) ne se vérifient pas en terrain.

Les fouilles de la période 1971—1984 (cf. Buridava, 4, 1982 p. 43—54) ont dégagé 130 tuiles à estampille. Déjà auparavant, on y avait récolté environ dix exemplaires, ce qui fait monter leur nombre approximatif à 140. Il s'agit d'unités militaires en garnison à Buridava et qui ont travaillé à la construction des thermes et autres édifices du site.

[35] Cf. CIL, XVI, 75.

[36] Cf. B. Gerov, KLio, 37, 1959, p. 196—198.

[37] Cf. CIL, III, 12 602; IDR, II, 582.

[38] Cf. N. Gudea, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 382.

[39] Cf. N. Zahariade, SCIVA, 28, 1977, 2, p. 263—264. C. Vlădescu, *op. cit.*, p. 36, consideră că de la Angustia a fost detașată o vexilație și la Arutela. După I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 72, cohors I Hispanorum a staționat întîi la Buridava și Arutela și apoi la Angustia (Bretcu).

[40] În depozitul Muzeului din Rîmnicu Vîlcea se află și două ștampile cu legiunea XIII Gemina, care după unele informații ar proveni tot de la Stolniceni. Cum în săpături n-au apărut alte indicii ale prezenței trupei la Buridava, ne reținem a le comenta, o vom face într-un studiu viitor cînd vom avea certitudinea descoperirii lor aici.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

On constate que la plupart des estampilles sont celles des *P(edites) S(ingulares)* (90), désignant la garde personnelle du gouverneur de la Mésie Inférieure (fig. 1—2). Viennent ensuite les estampilles de la *cohors II Flavia Bessorum* (35). Ces-dernières se rangent dans trois catégories, à savoir celles marquées *C·HIIFLBES* (type 1), celle portant la marque *COHIIFLBES* (type 2) et celle marquées *C·HIIFLBE* (comme type 1 sans S), tipe 3 (fig. 3—5) Ces pièces se rattachent également à la première phase des grands thermes, datée de l'époque Trajan-Adrien.

Mais toujours à Stolniceni-Buridava on a trouvé aussi deux estampilles à l'état fragmentaire où figurent ensemble les légions I Italica, V Macedonica et XI Claudia. Dans neuf cas, on retrouve réunis seulement les noms de deux légions,I Italica et V Macedonica (fig. 6—10). Enfin, quelques estampilles triples ou doubles portent en plus inscrits des anthroponymes, du genre : [*IVL?*] *IVS APER*, *C(aius) IVLIV* [*S*] (fig. 8) ou / [*CORNELI*]*VS SEVERU*(*s*), vraisemblablement, les noms de quelques briquetiers en chef.

Sur un fragment de amphore romaine ont conserve écrit avec la couleur rouge (fig. 11/2) LE[G (io)] V M [ACE (donica)], mais sur un autre (fig. 11/1) seulement *LEG*(*io*).

Toujours à Stolniceni-Buridava, une découverte fortuite, éditée par Gr. Tocilescu (cf. note 24) montre une estampille imprimée à rebours : *CORSMB*. Elle atteste le stationnement sur place d'un détachement de la *cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria*. Mais cette unité ne faisait point partie de la *cohors I Aurelia Brittonum milliaria Antoniniana*, attestée à Bumbeşti et à laquelle, selon D. Tudor, il fallait attribuer la construction du camp de Buridava — chose impossible à soutenir vu les données actuelles.

La derniére unité au sujet de laquelle il est prouvé qu'elle s'est trouvée à un certain moment en garnison à Buridava est la *cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata*. Aucune des tuiles mises au jour, ne porte sa marque, mais cette unité este mentionnée par le papyrus Hunt avec une vexillatio (années 105—106).

L'auteur traite de la datation des estampilles respective ainsi que d'autres questions liées à la présence des unités militaires attestées à Stolniceni-Buridava. Sa conclusion est que vers le début du IIe siècle et surtout pendant l'entre-deux guerres daciques du temps de Trajan, Buridava devait être un puissant centre militaire. Ces troupes en garnison à Buridava avaient pour commandant en chef le gouverneur-même de la Mesie Inférieure, lui aussi présent sur les lieux, ou il veillait aux préparatifs de la deuxième guerre contre les Daces, en 105—106. C'est ce dont témoignent les plus de 90 tuiles portant la marque *P(edites) S (ingulares)*, qui est celle de la garde personnelle du gouverneur. A cette époque, le gouverneur commandait aussi plusieurs unités détachées des légions I Italica, V Macedonica et XI Claudia, ainsi que de la *Cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata* et toute la cohorte besse (*Cohors II Flavia Bessorum*) — appartenant toutes aux trupes de Mésie Inférieure.

Le centre militaire de Buridava (Stolniceni) exerçait son contrôle au loin : à l'est jusqu'au-delà de l'Olt, jusqu'à Rucăr, où des détachements de la *Cohors II Flavia Bessorum* ont été envoyés ; vers le nord et l'ouest, ce contrôle s'exerçait jusqu'au pied des Carpates, englobant les camp de Simbotin (*Castra Traiana*), castellum de Mihăeşti-Plută—les troupes détachées là faisaient partie de la *Cohors II Flavia Bessorum*. Selon l'auteur cette unité militaire besse a pu stationner à Buridava jusqu'au commencement du règne d'Adrien, pour être détachée en Transylvanie, à Cincşor, seulement à ce moment-là.

Ayant commencé, au début du IIe siècle, par être un puisant centre militaire, la Buridava romaine devait prendre un grand essor au cours des IIe — IIIe siècles de n.è., en devenant aussi un centre économique et commercial florissant, comme l'attestent les résultats des fouilles archéologiques effectuées là.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

În legătură cu unele discuţii recente privind procesul de romanizare

AL. SUCEVEANU

Într-o recenzie a lucrării noastre *Viaţa economică în Dobrogea romană secolele I-III e.n.*, Bucureşti 1977, savantul francez A. Chastagnol notează spre sfirşitul acesteia „L'auteur insiste essentiellement sur le degré de romanisation des indigènes, sur les progrès et les succès de cette romanisation, sur ses limites eventuelles aussi, voir, pour obéir à une certaine mode souvent discutable, sur la „résistence" des communautés rurales autochtones" [1]. Iată-ne deci plasaţi, fără voia noastră, într-una din cele mai noi tendinţe şi anume aceea a rezistenţei indigenilor la acţiunea de romanizare.

Urmînd a ne preciza ulterior poziţia în această problemă socotim mai întîi util să notăm că faţă de opinia clasică, potrivit căreia romanizarea reprezintă un fenomen complex — politic, economic, social, cultural şi lingvistic — a cărui realitate nici nu mai trebuie pusă în discuţie, au apărut în ultima vreme tot mai multe teorii care contestă acest proces fie negîndu-i realitatea fie insistînd asupra rezistenţei autohtonilor la acţiunea factorului roman.

În prima categorie, a „contestatarilor", i-am putea include pe A. Alföldy[2], E. Swoboda [3], B. Gerov[4], G. Alföldy[5], A. Mócsy [6], L. Balla [7], etc. care consideră că nici impactul roman n-a fost suficient de puternic — lucrările acestora referindu-se la Peninsula Balcanică şi cu precădere la Dacia — şi în consecinţă că nici receptivitatea elementului autohton n-ar fi putut fi prea mare, ceea ce în ultimă instanţă ar duce la concluzia că populaţia localnică n-ar fi avut cînd şi cum să se romanizeze. Ne abţinem să comentăm trăinicia acestor opinii pentru că pe de o parte — în ceea ce priveşte Dacia cel puţin — motivele politice par să fi depăşit în importanţă pe cele ştiinţifice, iar că pe de altă parte nici noi nu credem că trebuie exagerată , oriunde şi oricum, eficienţa procesului de romanizare, mai cu seamă dacă ne referim la zona grecofonă — la sud de linia Jirecek —a Peninsulei Balcanice, judecînd cel puţin după situaţia modernă.

Dar cum judecarea situaţiei antice prin cea modernă ar reprezenta, metodologic vorbind, o greşeală de care vom căuta că ne ferim în analiza ce urmează, preferăm să trecem la discutarea celei de-a treia tendinţe, aceea a rezistenţei. Prefigurată oarecum de şcoala franceză, dacă ne gîndim la avîntatele pagini ale lui C. Jullian, magistral evidenţiate în introducerea lui P. M. Duval la „Vercingétorix"-ul acestuia [8], această tendinţă şi-a găsit cel mai aprig apărător în persoana istoricului algerian M. Bénabou [9]. Elev al savantului franco-german H. G. Pflaum — el însuşi un „rezistenţionist" de dată mai nouă, pare-se chiar sub influenţa opiniilor elevului său [10] — M. Bénabou, dezvoltă într-o

[1] A. Chastagnol, Revue Archéologique, 1, 1980, p. 142.
[2] A. Alföldy, CAH, 11, 1936, p. 551—554.
[3] E. Swoboda, Anzeiger der Öst. Akad. d. Wissen., 24, 1963, p. 153—173.
[4] B. Gerov, Ann. Univ. Sofia, 48, 1952/1953, p. 404—409.
[5] G. Alföldy, *Noricum*, Londra şi Boston, 1974.
[6] A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapesta, 1970.
[7] L. Balla, Acta Class. Univ. Scient. Debrecenensis, 10—11, 1974—1975, p. 139—143.
[8] C. Jullian, *Vercingétorix*, Paris, 1963, p. 41—43.
[9] M. Bénabou, *La résistence africaine à la romanisation*, Paris, 1976.
[10] H. G. Pflaum, în *Akten des VI. internationalen Kongresses fur griechische und lateinische Epigraphik, München, 1972, Vestigia*, 17, 1973, p. 55—68.

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, Bucureşti, 1985, p. 105—115

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

amplă lucrare ideea rezistenței la romanizare în Africa, idee ce merită desigur analizată cu multă atenție așa cum o face recent arheologul francez Y. Thébert [11]. Rezumînd părerea lui Bénabou s-ar părea că în general dar în special în Africa rezistența a îmbrăcat forme directe — cum ar fi aceea a conflictelor militare — fie indirecte în rîndul cărora el include religia, onomastica și limba ca domenii în care se manifestă o asimilare parțială a influențelor romane. Ideea centrală este că între cele două tabere diametral opuse, romanii din orașe de o parte, berberii retrași în munți pe de alta, a existat o a treia categorie, aceea a nedecișilor, a căror atitudine ar fi determinat în cele din urmă apariția unui proces de deromanizare.

Dacă este să ne exprimăm o opinie în legătură cu această teorie este că și în viziunea lui Bénabou —așa cum, paradoxal, vom vedea că se întîmplă lucrurile și la adepții romanizării — taberele, romanii și indigenii, stau față în față, oarecum nediferențiat din punct de vedere social — așa cum pe bună dreptate îi atrage atenția Y. Thébert, iar intenției deliberate a romanilor de a-i romaniza pe indigeni aceștia îi răspund — dintr-o presupusă reacție etnică, pentru a nu spune națională cum o denumește Bénabou — fie prin pasivitate, fie chiar prin violență. Nici istoricul algerian nu se poate desprinde de prejudecata analizei situației din epoca romană prin prisma aceleia postantice (invazia vandală și apoi cea arabă), pentru a nu mai vorbi de aceea modernă atunci cînd, căutînd antecedente sau justificări ale procesului de decolonizare, fapt relevat de același Thébert, le plasează în perioada romană, așa cum partizanii de odinioară ai romanizării Africii își justificau pretențiile colonialiste tocmai prin situația din epoca romană.

Am lăsat deja să se înțeleagă că nici adepții romanizării nu par a fi scutiți de raționamente similare atunci cînd, reducînd rolul populației autohtone la acela de simplă recepție — ceea ce ar justifica parțial criticile „rezistenționiștilor" — nu văd decît amploarea impactului roman a cărui consecință ar fi fost în ultimă instanță transformarea populației indigene în populație romanică. Analiza a două dintre cele mai „programatice" articole aparținînd unor istorici români ne va lămuri mai bine. Este vorba mai întîi de articolul regretatului C. Daicoviciu în care romanizarea — considerată în primul rînd ca un fenomen de limbă — s-a petrecut datorită marelui număr de coloniști romani, a unui și mai mare număr de indigeni romanizați, prin armată, orașe, religie și în special prin limba latină [12]. Unul din elevii marelui învățat clujean, N. Gudea, s-a aplecat de asemenea în mai multe rînduri asupra acestei probleme, fie criticînd lucrările unui L. Balla sau M. Bénabou [13], fie în special cînd și-a definit poziția într-un adevărat articol program [14]. Principala condiție, după cercetătorul clujean, a desfășurării procesului de romanizare din Dacia este existența unei populații autohtone care să sufere influența impactului roman. Afirmația luată ca atare ar putea să pară un truism dacă se uită că tocmai presupusa lipsă a acestei populații i-a împiedicat pe unii savanți să accepte realitatea procesului romanizării din Dacia. Acest proces se manifestă în sfera vieții materiale, a celei sociale și politice cît și a celei spirituale, insistîndu-se și credem că justificat, așa cum o sugerase dealtfel și C. Daicoviciu, în special asupra acestor manifestări în mediul rural daco-roman. Factorii romanizării sînt considerați a fi administrația și oficialitățile romane, armata și veteranii, coloniștii, orașele și în sfîrșit dreptul roman. În final se încearcă o periodizare a procesului de romanizare de la etapa acumulărilor cantitative la aceea a asimilării definitive a romanității, ajungîndu-se la „producerea de civilizație romană" pentru ca în ultima etapă, aceea de după părăsirea Daciei, deci fără ajutorul factorilor mai sus menționați, să se cristalizeze procesul de formare a limbii și poporului român. Fraza cheie pentru modul în care vede lucrurile N. Gudea ni se pare a fi însă aceasta : „Trăind într-o provincie romană (cu tot ce are mai caracteristic o astfel de unitate administrativă a imperiului) folosind și producînd marfă romană, îmbrăcați în haine romane, deci înconjurați din toate părțile de civilizația romană, autohtonii au devenit provinciali". Chiar dacă în alt loc N. Gudea vorbește de civilizația provincială daco-romană, este limpede că pentru cercetătorul clujean, ca dealtfel și pentru profesorul acestuia, ultima consecință a procesului de romanizare este transformarea dacilor în romani din toate punctele de vedere. Termenul de daco-roman nu implică așadar și o oarecare continuitate dacică, ci doar o populație romană provenită din fondul dacic, altfel spus o civilizație romană altoită pe substratul dacic.

Așa cum a rezultat din această prezentare a două dintre cele mai autorizate opinii, se cuvine să relevăm că nici autorii acestora nu probează o înțelegere mai nuanțată și aș zice mai concretă a feno-

[11] Y. Thébert, Annales. Economies, Sociétés, Civilisations, 7, 1978, p. 64—82.

[12] C. Daicoviciu, Apulum, 7, 1968, p. 261—271.

[13] N. Gudea, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 231—240; 30, 1979, 3, p. 393—398.

[14] Idem, Apulum, 13, 1975, p. 95—111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

menului atunci cînd operează cu două tabere din a căror confruntare una, recte autohtonii, sfîrșește prin a se desființa transformîndu-se în romani.

Ca o reacție la acest punct de vedere — despre care trebuie însă să recunoaștem cu toată convingerea că este, teoretic, mai verosimil decît acela „contestatar" sau „rezistenționist" — ne simțeam îndreptățiți să afirmăm că „procesul a fost interpretat întotdeauna cu foarte puține excepții (la vremea cînd redactam aceste rînduri, adică în 1973 [15], nu apăruse încă lucrarea lui Bénabou), din punctul de vedere roman și nu cel indigen", altfel spus că „succesele administrației și ale economiei romane au fost omologate cu succesele romanizării indigenilor" adăugînd că „economic vorbind stăpînirea romană a înregistrat succese remarcabile dar rămîne să ne întrebăm în ce măsură ele s-au repercutat asupra indigenilor ca atare" [16].

Lăsăm pentru mai tîrziu enunțarea propriei păreri — care dealtfel este departe de a fi nouă în istoriografia română — dar socotim că aceste citate sînt în măsură să dilueze sau mai exact spus să nuanțeze afirmația lui A. Chastagnol potrivit căreia ne-am înscrie printre „rezistenționiști".

Recunoscînd așadar posibilitatea romanizării indigenilor, ne întrebăm pur și simplu dacă, așa cum se susținea de cei mai mulți pînă atunci, această romanizare nu era văzută ca un proces unilateral de la romani la autohtoni, ceea ce în limbajul epocii noastre s-ar traduce prin aculturație, fără a se analiza mai concret modul (eventual și reacția) în care aceștia au asimilat elementele de cultură, civilizație, mod de trai etc. romane, altfel spus de a analiza un proces de interculturație. Simpla existență a unei populații autohtone — util de pus în evidență atunci cînd ea este contestată pe temeiuri mai mult sau mai puțin științifice — nu ni se părea și nu ni se pare nici astăzi suficientă pentru a înțelege toate aspectele unui proces extrem de complex, cum se arată a fi cel al romanizării. Iar dacă este să ne căutăm o analogie propriei noastre opinii, am regăsi-o mai curînd în sumara intervenție a lui Alb. Deman la raportul citat al lui H. G. Pflaum și anume : „Romanisation peut signifier : a) ou bien établissement en pays étranger de citoyens romains venus de Rome ou d'Italie ; c'est l'exploitation coloniale (type A) ; b) ou bien ralliement des indigènes à la culture, à l'organisation à la langue romaine ; c'est l'integration (type B)" [17]. Spunem mai curînd pentru că după cum se vede nici învățatul belgian nu-și pune decît problema ralierii, altfel spus a integrării indigenilor în orbita romană, urmînd a ne întreba pe de altă parte dacă excesul de tipologie nu l-a adus pe Alb. Deman în situația de a diferența tipologic două fenomene care se înlănțuie logic, care decurg în mod firesc unul dintr-altul.

Cum însă despre a doua parte a intervenției lui Deman ne vom ocupa mai tîrziu, să recunoaștem că romanizarea de tip B ne apropie mai mult de miezul problemei și că în lumina acestei noi viziuni vom trece în continuare la analiza situației din diferitele provincii latinofone ale Imperiului roman pentru a ne opri în final la aceea de pe teritoriul României. Desigur o analiză ca cea care urmează se prezintă prin definiție simplificatoare, unilaterală atît din punctul de vedere al realităților — destul de puțin cunoscute în general, dar cu atît mai puțin din mediul rural roman, acolo unde dealtfel trebuie să-i căutăm pe acești indigeni ca membri ai unor comunități stabile — , cît și din cel al autorilor, spațiul nepermițîndu-ne a rezuma aici fie și numai principalele păreri despre una sau alta dintre provinciile Imperiului roman. De la bun început trebuie să menționăm că ne vom întemeia expunerea pornind de la magistrala lucrare a lui M. I. Rostovtzev [18], completînd-o, cu o alta, mult mai sumară dar remarcabil de lucidă, cea a lui P. Petit [19]. Pentru nevoile demonstrației vom începe analiza provinciilor romane latinofone cu acelea în care nu există o continuitate romanică, fără ca aceasta să influențeze în vreun fel obiectivitatea anchetei noastre.

Începem cu Africa (Proconsularis, Numidia și Mauretania) despre care a mai fost vorba cu ocazia prezentării tezelor lui M. Bénabou. Chiar dacă ne-am desprinde de viziunea acestuia, este sigur că — pornind numai de la sursele noastre citate la care se mai pot adăuga teoriile unui Ch. Courtois [20], H. G. Pflaum [21], Alb. Deman [22] — în pofida unei intense opere de colonizare și urbanizare, în special de la Augustus, Africa deținînd 30 % din toate orașele create în imperiu [23], în pofida unei intense dez-

[15] Vezi rezumatul tezei noastre de doctorat *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I—III e. n.*, București, 1973, p. 31—36.

[16] Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I—III e. n.*, (= în continuare V.E.D.R.), București, 1977, p. 168.

[17] Alb. Deman, Vestigia, 17, 1973, p. 68—69.

[18] M. I. Rostovtzev, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, 1971 [2].

[19] P. Petit, *La paix romaine*, Paris, 1967.

[20] Ch. Courtois, *Les Vandales et l'Afrique*, Paris, 1955.

[21] Vezi nota 10.

[22] Vezi nota 17.

[23] Alb. Deman, *op. cit.*, p. 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

voltări a acestora — ajunge să ne gîndim la ruinele Carthaginei sau la cele de la Leptis Magna [24] — în pofida, în sfîrșit, a unui însemnat număr de senatori sau cavaleri de origine africană [25], în ciuda deci a unei remarcabile dezvoltări a civilizației urbane romane, mediul indigen — berber, libian, maur etc. — ne rămîne foarte puțin cunoscut. Iar din puținul cunoscut, este vorba în special de marile domenii imperiale sau senatoriale, pentru care, cum se știe, Africa oferă baza documentației noastre actuale [26], se poate trage concluzia că el apare mai curînd ca o anexă a orașului, în întregime subordonat dezvoltării exagerate a acestuia. Desigur ne referim acum la realitățile cunoscute din teritoriile citadine, pentru a nu mai vorbi de numeroasele *civitates* indigene, conduse de *principes gentium* sau *locorum*, a căror populație nu putea nicicînd aspira la cetățenia romană, așa cum ne-o demonstrează *Tabula Banasitana* [27].

Chiar înainte de a fi fost distrusă de invaziile vandale pentru a fi apoi înlocuită de civilizația arabă — despre care să nu uităm că atinsese un înalt grad de dezvoltare —, civilizația romană din Africa ne apare ca exclusiv citadină, prin definiție deci puțin avansată în teritoriul indigen, oarecum superficială. Marea masă a indigenilor — reduși la situația de simplă mînă de lucru în profitul orașului — nu s-a putut romaniza în profunzime și aceasta ar putea explica așa numitul proces de deromanizare, în cazul de față de arabizare.

Să notăm însă că în Africa, unde nu există decît o singură legiune stabilă — a III-a Augusta la Lambaesis începînd din 128 e.n. — precum și cîteva unități auxiliare, elementul militar este foarte redus numeric, aceasta în ciuda unor preocupări intense pentru apărarea graniței de sud a celor trei provincii care compun unitatea geografică de care ne-am ocupat, și această realitate ar putea constitui — pentru unii — o explicație a superficialei romanizări a Africii. De aceea vom trece la analiza situației de pe granița reno-danubiană, altfel spus în provinciile Germania (Inferior și Superior) Raetia, Noricum și Pannonia, unde se aflau concentrate în secolul II e.n. un număr de 9 legiuni (la Vetera, Colonia Claudia Agrippinensis, Mogontiacum, Noviomagus, Vindobona, Carnuntum, Brigetio, Aquincum și Singidunum) pe lîngă foarte numeroasele castre ale unităților auxiliare, totalul militarilor cantonați pe artera reno-danubiană ridicîndu-se în aceeași perioadă la aproximativ 200 000 [28]. Cum este și firesc, pe lîngă aceste castre s-au dezvoltat *canabae* — nucleele viitoarelor orașe — despre multe dintre acestea (Köln, Trier și Kempten — fostele Colonia Claudia Agrippinensis, Augusta Treverorum și respectiv Cambodunum — pentru a ne mărgini la exemplarele citate într-un stadiu al lui H. Schönberger [29]) susținîndu-se că ar fi continuat să existe și în perioada medievală. Chiar dacă respectivele orașe nu vor fi atins proporțiile celor africane, ne aflăm fără îndoială în fața unei situații pe care partizanii viziunii optimiste despre procesul de romanizare ar considera-o ideală, altfel spus în care elementul militar adăugat unui puternic avînt al vieții urbane ar fi putut asigura o profundă și durabilă romanizare a populației autohtone, germanice și respectiv celtice.

Cum se știe însă, încă din secolul al IV-lea, cu multă bunăvoință pînă către mijlocul veacului următor, civilizația romană avea să capituleze în fața masivei așezări de populație germanică, hunică, avarică etc.[30]. Nu vom cădea în greșeală de a judeca romanitatea reno-danubiană prin prisma situației post-antice — așa cum am încercat să n-o facem nici pentru Africa —, intensitatea și virulența invaziilor populațiilor migratoare, care dealtfel s-au și stabilit în acele regiuni, ajungînd a justifica dispariția, desigur nu în întregime, a elementului romanic din aceste zone.

Dacă este însă să căutăm o explicație internă a acestei dispariții quasi-totale, nu ne-am putea împiedica să constatăm că populația autohtonă pare a fi fost destul de puțin atrasă în sfera civilizației romane, ea rămînînd într-o netă situație de inferioritate poate tocmai pentru a putea constitui un rezervor al recrutărilor de trupe auxiliare [31]. Adăugăm la aceasta faptul că unitățile militare au fost instalate — în cea mai mare parte a lor — încă din secolul I e.n., perioadă pentru care Tacitus ne

[24] G. Ch. Picard, *La civilisation de l'Afrique du Nord romaine*, Paris, 1959.

[25] Alb. Deman, *loc. cit.*

[26] J. Kolendo, *Le colonat dans l'Afrique romaine aux Ier et IIe siècles de notre ère*, Varșovia, 1962 (în limba polonează).

[27] W. Seston, M. Euzennat, CRAI, 1961, p. 317—324.

[28] P. Petit, *op. cit.*, p. 106—107.

[29] H. Schönberger, în *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, București, 1970, p. 165—170. Problema reprezintă o adevărată temă de cercetare așa cum rezultă din bibliografia lui H. Ament, *Archäologie der Merovingerreiches*, care apare anual în Bericht der Römisch-Germanischen Komission.

[30] Vezi, de exemplu, I. Varady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376—476)*, Budapesta, 1969.

[31] K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Berna, 1951.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

informează că era în vigoare practica evacuării teritoriilor respective pentru a fi lăsate exclusiv în folosința militarilor [32].

Principala formă de exploatare agricolă cunoscută în zonă este *villa rustica*, aparținînd în special veteranilor, cu loturi de teren precis delimitate [33], dar raporturile cu populația autohtonă nu par a fi fost prea intense, sau oricum sînt destul de puțin cunoscute. Am adăuga pe de altă parte că *villa rustica*, ca tip de celulă economică, este și ea circumscrisă temporal momentului de stabilitate a dominației romane, ea neputînd, logic, continua să existe după ce militarii și administrația romană vor fi încetat s-o protejeze.

În pofida unei remarcabile dezvoltări a procesului de urbanizare și militarizare, provinciile reno-danubiene nu au constituit, așa cum a reieșit din cele de mai sus, un cîmp pentru o romanizare profundă și durabilă, înainte de toate din același motiv ca și în Africa, anume acela al relativ slabei atrageri a elementului autohton în sfera civilizației romane, indigenii fiind subordonați intereselor militare și în consecință citadine.

O a treia grupă de provincii latinofone în care se nu poate vorbi de o continuitate romanică o constituie Moesia Superior și Dalmatia, ambele lipsite de armată în sec. II e.n. ca și de o dezvoltare specială a elementului urban, desigur cu excepția orașelor de pe coasta dalmată și de pe Dunăre. Interiorul acestor provincii ar fi putut constitui, sub influența amintitelor orașe, un excelent cîmp de romanizare numai că anchete obiective cum ar fi sursele noastre principale — Rostovțev și Petit — la care mai trebuie adăugați J.J. Wilkes pentru Dalmatia[34] și A. Mócsy, cu argumente nu o dată discutabile, pentru Moesia Superior [35], nu par să împărtășească concluzii prea optimiste în legătură cu romanizarea acestora. Este adevărat că aceste concluzii mai curînd negative par să se datorească tocmai faptului că elementul militar și urban — repet, pentru interior — lipsește, ceea ce revine la a spune că ele sînt formulate din punctul de vedere potrivit căruia acești doi factori reprezintă condiții *sine qua non* pentru romanizare. Nu împărtășim — a rezultat din cele de mai sus — acest punct de vedere, dar rămîne să ne întrebăm dacă triburile din interior, copios atestate, cu numeroși *principes* locali, se vor fi romanizat cu adevărat sau vor fi rămas simple rezervoare pentru recrutările de trupe auxiliare, cum am văzut că se întîmplă lucrurile în provinciile reno-danubiene. Adăugăm că, după exemplul faimoasei *Tabula Banasitana*, doar conducătorii acestor unități tribale se vor fi putut romaniza, restul populației — în cazul de față cea care a rezistat multă vreme Romei — rămînînd în cea mai proastă situație juridică dintre oamenii liberi, anume aceea de *dediticii* [36]. Este totuși posibil ca unele triburi să se fi romanizat, ceea ce ar justifica poate păstrarea unor enclave romanice pînă mai tîrziu în secolele VI-VII e.n., cînd masa slavă va anula și ultimele resturi romanice din cele două provincii.

Fără a subestima intensitatea romanizării din zonele analizate pînă acum, numai pentru motivul că nu avem și o continuitate romanică, se cuvine să conchidem că jaloanele clasice ale romanizării — urbanizarea, militarizarea, administrația etc. — nu ajung pentru o reală și profundă răspîndire a civilizației romane în mediul autohton. Mai mult chiar, s-ar putea susține — așa cum am făcut-o și altă dată — că superdimensionarea domeniului citadin sau militar „însemna negarea comunității indigene, vădit strîmtorată de extensiunea teritoriilor agricole ale orașelor" [37]. Acolo deci unde au prevalat administrația, urbanizarea, militarizarea sau economia de tip roman „elementul indigen n-a putut absorbi cultura romană decît integrîndu-se structurii economice romane (adaug astăzi: întregului context instituțional al vieții romane); odată integrat, el este deci asimilat elementului roman, a cărui existență este circumscrisă istoric prin însăși structura urbană a civilizației sale" [38].

Trecînd acum la analiza provinciilor în care putem vorbi de o continuitate romanică — Hispania, Gallia și, parțial, Britannia, aceasta fără a mai vorbi de Italia, care constituie totuși un caz aparte —, trebuie să precizăm de la bun început că, în viziunea noastră cel puțin, această continuitate nu constituie ea însăși o dovadă că respectivele provincii au fost intens și profund romanizate, dar nici nu poate — este limpede — constitui un argument împotriva romanizării lor.

În ceea ce privește Hispania, ea este considerată aproape în unanimitate ca cea mai romanizată provincie a Imperiului roman, toată populația peninsulei primind dreptul latin — etapă premergă-

[32] Tacitus, *Annales*, XIII, 54—55, cu comentariul lui A. Mócsy, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms. Vorträge des 6. Internationalen Limes-Kongresses in Süddeutschland*, Köln-Graz, 1967, p. 211—214.

[33] M. I. Rostovțev, *op. cit.*, p. 223—225.

[34] J. J. Wilkes, *Dalmatia*, Londra, 1969.

[35] Vezi nota 6; lucrarea este recenzată sever de I. I. Russu, SCIV, 22, 1971, 2, p. 313—330.

[36] Vezi discuția la noi în Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, 1977, 2, p. 74—76.

[37] Al. Suceveanu, V.E.D.R., p. 168.

[38] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

toare acordării cetățeniei romane — începînd de la Vespasian. Echilibrul impus de existența unei singure legiuni (a VII-a Gemina la Léon) [39] ca și de un număr restrîns de auxiliari îi corespunde o dezvoltare proporțională a elementului urban — pe lîngă vechile orașe Gades și Emporium putîndu-se număra ca mai importante Italica, Tarraco, Emerita sau Clunia — concentrat însă mai mult în partea de sud a peninsulei [40]. În schimb în nord există atestate uniuni tribale care ajunseseră să cunoască orașul înaintea stăpînirii romane, aceasta nedistrugîndu-le sistemul anterior de organizare. În fruntea orașelor se întîlnesc adesea *principes* locali a căror situație este întărită prin prestarea jurămintelor de credință de către membrii triburilor [41]. Adăugînd acestor elemente marele număr de colonișți romani, atrași de bogăția solului, dar în special a subsolului, realizăm că în Peninsula Iberică s-a desfășurat un lung proces de romanizare — de la Scipio Africanul la Augustus, implicînd nu o dată lupte violente [42] — încheiat în liniile lui mari la Vespasian care a conferit Hispaniei una din cele mai trainice structuri pe care le-a cunoscut vre-o provincie din imperiu. Atît de profundă a fost romanizarea acestei zone încît așezarea temporară a arabilor între secolele VIII-XIII e.n. (Emiratul și apoi Califatul de Cordoba, regatele Almoravizilor și al Almohazilor) n-a reușit să alterneze decît parțial structura romanică a populației respective, Reconquista din sec. XIII e.n. demonstrînd tocmai vitalitatea acestei populații romanice.

Gallia prezintă de asemenea notabile diferențe între sudul urbanizat și nordul în care predomină încă structuri oppidane gallice, elementul militar — deși cucerirea a avut, cum se știe, aspecte violente — lipsind însă cu desăvîrșire, desigur cu excepția provinciei Belgica, în fapt parte componentă a limesului renan. Cum însă despre modul în care s-a romanizat Gallia Alb. Deman o explică mai clar chiar decît în pasajul anterior citat, îi dăm în continuare cuvîntul : „En Gallia Comata (deci în Aquitania și Lugdunensis) : a) *municipia* et *coloniae* sont très rares ; b) parallèlement, le pourcentage de sénateurs et de chevaliers venant de Gaule fourni aux cadres dirigeants de l'Empire ne dépasse jamais, sous le Haut-Empire, 4 % (travaux des Professeurs P. Lambrechts, G. Barbieri, H. — G. Pflaum) ; c) mais le ralliement à la culture romaine se fait à la ville et à la campagne, dans toutes les classes de la société, y-compris, peut-on-dire, les prolétaires" și adaugă „la non-municipalisation de la Gaule pourrait indiquer que l'integration économique et politique dans l'Empire s'est faite avec plus de bonheur et d'harmonie ; ce faut d'aillleurs une oeuvre durable" [43].

După cum se vede durabilitatea acestei opere influențează chiar și opiniile care se vor lucide, dar aceasta nu ne împiedică să constatăm, împreună cu Alb. Deman, că în Aquitania și Lugdunensis nu cunoaștem decît o colonia (L u g d u n u m) că orașele (Avaricum, Augustodunum, Agedincum, Rotomagus, Namnetes, Mediolanum Santonum și desigur Lutetia) nu par a fi avut o dezvoltare prea mare [44], despre continuitatea lor post-antică pe de altă parte punîndu-se desigur aceleași probleme metodologice ca pentru cele de pe artera reno-danubiană [45]. Oricum ele sînt în fapt simple *oppida* după cum în întreaga zonă predomină *vici* (pe care arheologii francezi nu ezită să-i denumească gallo-romani), *villae* la care mai sînt de adăugat numeroase sanctuare — dublate uneori de amfiteatre — plasate în mediul rural [46].

Ca și în Pensinsula Iberică constatăm așadar că vechile structuri — urbane sau rurale — anterioare cuceririi romane au continuat să funcționeze și în plină epocă romană, ceea ce le va fi asigurat acestora o durabilitate mult mai mare decît în cazul unei colonizări sau militarizări forțate — deci excesive — structuri care n-au putut fi distruse de așezarea — este drept în număr restrîns și avînd o civilizație net inferioară — a francilor germanici pe la începutul secolului a V-lea e.n. Chiar dacă Merovingienii sau Carolingienii vor fi provenit din rîndul acestora, este sigur că această supremație politică n-a afectat structura profund și durabil romanizată a populației gallo-romane, baza etnică a națiunii franceze.

În ceea ce privește Britania, am inclus-o în această listă în măsura în care enclava celtică a galilor din sud-vest (Țara Galilor) va fi constituit, un timp, o zonă latinofonă. Populația celtică predominantă din Peninsula Britanică — care se va fi pretat la aceleași forme de impunere a dominației romane ca și în cazul iberilor sau al galilor, dominație începută și în Britannia printr-o remarcabilă

[39] P. Petit, *op. cit.*, p. 108.
[40] M. I. Rostovtev, *op. cit.*, p. 211—215.
[41] R. Etienne, în *Assimilation et résistence à la culture gréco-romaine dans le monde ancien*, București-Paris, 1976, p. 95—107.
[42] H. Bengtson, *Römische Geschichte nebst Quellenkunde*, München, 1967, p. 268.
[43] Alb. Deman, *op. cit.*, p. 69.
[44] M. I. Rostovțev, *op. cit.*, p. 219.
[45] Vezi nota 29.
[46] G. Gh. Picard, în *Sources archéologiques* . . . , București, 1970, p. 152—164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

încleştare armată — slaba dezvoltare a vieţii orăşeneşti, permanenţa unor structuri rurale preromane alături de *villae*-le aristocraţiei romane sau locale ar fi putut constitui bazele unei romanizări reale — este teza lui F. Haverfield [47], dacă nu cumva cele trei legiuni împreună cu un număr considerabil de trupe auxiliare nu vor fi implicat, ca şi în alte provincii militarizate, o izolare a populaţiei autohtone rămasă — după opinia lui K. Jackson [48] — celtofonă în toată perioada dominaţiei romane şi deci puţin sau superficial romanizată.

Încercînd acum unele concluzii pe marginea situaţiei din provinciile mai sus discutate — Hispania şi Gallia în primul rînd — pentru a vedea în ce măsură ele pot fi aplicate ultimei dar desigur pentru noi celei mai importante zone latinofone din Europa — teritoriul de astăzi al României — trebuie să recunoaştem că criteriul lingvistic rămîne esenţial.

Însuşirea limbii latine reprezintă fără îndoială cea mai importantă consecinţă a procesului de romanizare, numai că, în ordinea firească a evenimentelor, ca pare a încheia un lung proces de absorbţie a elementelor de civilizaţie romană, proces în cadrul căruia cultura materială trebuie să fi precedat în mod logic pe cea spirituală.

În al doilea rînd este cazul să evidenţiem faptul că ambele provincii — repetăm Hispania şi Gallia — au fost cucerite prin violenţă, violenţă care nu va fi implicat nici depopularea respectivelor provincii, nici un tratament mai dur aplicat noilor supuşi. Dimpotrivă, deşi focare de revoltă vor fi existat chiar în aceste provincii — revolta Cantabrilor şi Asturilor reprimate de Augustus în 26/25 î.e.n. sau acelea ale lui Vindex, Civilis, urmate de imperiul gallic proclamat de Classicus, Tutor şi Sabinus dintre 68—70 e.n. [49] — autoritatea romană n-a desfiinţat nici una din structurile — urbane sau rurale — preexistente cuceririi, integrîndu-le propriului ei context economico-administrativ. În legătură cu această problemă rămîne aşadar să ne întrebăm dacă în cele două provincii romanii vor fi aplicat conştient o altă politică decît în celelalte — cum se susţine uneori — sau pur şi simplu realităţile anterioare cuceririi se vor fi impus şi vor fi asigurat continuitatea elementului indigen în timpul dominaţiei romane, cînd are loc şi mutaţia etnică a acestuia în etnie romană. Din simpla enunţare a alternativei de mai sus rezultă care este poziţia noastră, întărită şi de faptul că în pofida unor mărturii antice — destul de discutabile în esenţa lor — nu credem că romanii vor fi practicat conştient o politică de romanizare [50].

În sfîrşit o ultimă chestiune care trebuie avută în vedere atunci cînd discutăm continuitatea romanică în perioada postantică este intensitatea, caracterul şi durata dominaţiei populaţiei care s-a stabilit în fosta provincie romană. Căci dacă masa arabă, germanică sau slavă — reprezentînd desigur diverse stadii culturale, ceea ce în ultimă instanţă ar putea explica în mare măsură intensitatea procesului de deromanizare din Africa — vor fi reuşit să înlăture treptat orice urmă de civilizaţie romană, numărul redus al francilor, precum şi efemera dominaţie arabă din Spania nu vor fi putut duce la aceleaşi rezultate.

Această sumară trecere în revistă a situaţiei din celelalte provincii ale Imperiului roman ne-a apropiat poate mai mult decît tezele oficiale — analizate mai sus — de criteriile care trebuie avute în vedere cînd judecăm romanitatea daco-moesică.

De la început trebuie să precizăm că operăm cu două zone deosebite din mai multe puncte de vedere. Dobrogea — ca parte integrantă a Moesiei Inferior — pe de o parte, avînd un precedent de urbanizare încă din perioada greacă, precedent care va fi asigurat încă de timpuriu un teren ferm pentru dominaţia romană, a fost cucerită mai lent, în mai multe etape, cucerirea nedesfiinţînd nici una din *davele* de pe artera danubiană. Vechimea şi stabilitatea dominaţiei romane au asigurat fără îndoială Dobrogei un rol de prim rang în suita focarelor de romanizare din Peninsula Balcanică. Dacia, pe de altă parte, cucerită violent cu cîteva decenii mai tîrziu pare, la prima vedere, să fi fost integral dizlocată din angrenajul anterior, în vederea unei organizări militare şi citadine socotită de cei mai mulţi ca exemplară, fiind apoi părăsită de timpuriu şi lăsată pradă invaziilor barbare, ceea ce ar scoate-o teoretic din lista provinciilor în care s-ar putea vorbi de o continuitate romanică.

[47] F. Haverfield, *The Romanization of Roman Britain*, Oxford, 1912 [2].

[48] K. Jackson, *Language and History in Early Britain*, Cambridge Mass., 1953.

[49] H. Bengtson, *op. cit.*, p. 315—316.

[50] Textele citate de N. Gudea, Apulum, 13, 1975, p. 95, nota 3 nu ne pot da decît imaginea unei acţiuni deliberate a romanilor în vederea dominaţiei „universale" şi nicidecum pentru a-i „romaniza" în sens modern — pe supuşi. Vezi dealtfel textul lui Tacitus, *Agricola*, 21, unde se spune că preluarea de către indigeni a obiceiurilor romane era denumită de către aceştia *humanitas* cînd în fapt ea nu era decît o parte a sclaviei *(cum pars servitutis esset)*. În acelaşi sens P. M. Duval Vestigia, 17, 1973, p. 69—70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

La o analiză mai atentă, contrastul nu pare să fi fost însă atît de mare. Cucerirea lentă a Dobrogei — argument pentru o conservare a structurilor preromane [51] — a fost desigur compensată de o „maturizare" a formelor de organizare politico-socială din Dacia pe durata aproape a unui secol.

Altfel spus credem că o cucerire mai timpurie a Daciei intracarpatice ar fi avut şansa să distrugă structurile preromane, insuficient cristalizate [52]. Un alt factor de echilibru îl constituie, pe de altă parte, menţinerea în Dobrogea a oraşelor greceşti — a căror contribuţie la procesul de romanizare va trebui desigur reevaluată, —, dar oricum ele nu pot fi socotite ca focare de difuzare a limbii latine, ceea ce reduce desigur proporţia latinofoniei dobrogene [53], latinofonie care nu trebuie exagerată nici în Dacia, dacă avem în vedere numărul relativ mic al oraşelor, precum şi lipsa lor de importanţă faţă de marile oraşe romane din alte provincii [54]. În sfîrşit prezenţa elementului militar pare a fi fost egală în ambele zone, fiecare avînd cîte o legiune — a V-a Macedonica la Troesmis şi respectiv a XIII-a Gemina la Apulum—, precum şi un număr uşor diferit de trupe auxiliare — circa 25—30, dacă includem şi garnizoanele de pe litoralul maritim plus flota moesică în Dobrogea [55], peste 80 în Dacia [56]. Desigur, în ceea ce priveşte aceste trupe pare să existe o disproporţie dar ea se justifică prin întinderea diferită a celor două zone, castrele auxiliare succedîndu-se practic pe frontieră la un interval de 7 — 8 km, aceasta fără a mai socoti şi trupele cantonate în interior.

Dar dacă pînă acum n-am făcut decît să enumerăm elementele care, în pofida apartenţelor, apropie cele două zone, să vedem în continuare care vor fi fost factorii comuni, determinaţi de implantarea romanităţii în cadrul aceleiaşi societăţi geto-dacice.

Chiar dacă procesul de cucerire a Dobrogei începe încă din secolele I î.e.n., anexarea oficială a întregii zone nu are loc decît mult mai tîrziu — în vremea lui Vespasian, foarte probabil — , iar de o intrare definitivă a zonei în orbita romană nu se poate vorbi decît din epoca lui Traian adică exact momentul cînd acelaşi lucru avea să se întîmple, după o confruntare scurtă dar violentă, în Dacia.

Organizarea relativ tîrzie a ambelor provincii, cînd nu se mai punea problema creării unor spaţii goale rezervate militarilor — aşa cum ne informează Tacitus că se petrec lucrurile în secolul I e.n.[57] — exclude desfiinţarea de principiu a aşezărilor indigene, aşa cum se vor fi petrecut lucrurile în provinciile reno-danubiene.

În Dobrogea — după exemplul clasic al Troesmisului, pe care am crezut că-l putem extinde la toate aşezările de pe artera danubiană — castrele, fie ele de legiune sau auxiliare, îşi dezvoltă propriile aşezări civile (*canabae*, *vici*, *vici canabarum*), în preajma vechilor aşezări indigene care-şi continuă existenţa fie cu titulatura de *civitas* fie de *vicus* [58].

Raporturile juridice dintre cele două unităţi — aşezarea romană şi cea indigenă, cunosc o întreagă evoluţie desigur în funcţie de statutul obţinut. Astfel este sigur că în cazul Troesmis-ului cele două unităţi fuzionează devenind *municipium*, în timp ce în cazul Capidavei autoritatea militară, mai estompată în secolul II e.n. în faţa autonomiei *canabae*-lor şi a aşezării indigene, redevine preponderentă în secolul III e.n. [59]. Oricum ar fi aşezările opidane indigene continuă să existe în epocă romană, ele romanizîndu-se treptat şi desigur mult mai lent decît *canabae*-le, care sînt nuclee romane prin excelenţă. Cu toată duritatea tratamentului aplicat în Dacia intracarpatică, avem motive să credem că procesul va fi avut în liniile sale mari aceeaşi evoluţie, dovadă cele două aşezări — ajunse ambele la rangul de *coloniae* — de la Apulum [60].

Ar rezulta deci că epoca romană n-a desfiinţat, în zona care ne reţine atenţia, structurile opidane anterioare cuceririi, ci dimpotrivă le-a încurajat existenţa, acestea romanizîndu-se lent dar cu atît mai sigur. Pentru aceasta ar trebui însă cunoscute mult mai bine aşezările geto-dacice dinaintea cuceririi, fie pe cale arheologică, fie proiectînd în trecut realităţile epigrafice cunoscute din epocă romană. Oricum ar fi trebuie să admitem că oraşele romane din zona geto-dacică — unele pur romane, altele de sorginţă indigenă nu s-au dezvoltat într-o asemenea măsură încît teritoriile lor să fi sufocat viaţa rurală, aşa cum am văzut că se întîmplă în Africa.

[51] Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 34—37.

[52] Pentru evoluţia societăţii geto-dacice între Burebista şi Decebal vezi C. Daicoviciu, în *Istoria României*, 1, Bucureşti, 1960, p. 255—338.

[53] D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1, Bucureşti, 1965, p. 288—324.

[54] D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968.

[55] A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977, p. 15—106.

[56] Em. Condurachi în *Romania Romana*, Accademia Nazionale dei Lincei, 371, 1974, p. 72—73.

[57] Vezi nota 32.

[58] Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 57—75

[59] Idem, Peuce, 6, 1977, p. 149—154.

[60] *TIR, L, 34 (Aquincum — Sarmizegetusa — Sirmium)*, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Studiul așezărilor opidane geto-dacice dinaintea și din timpul dominației romane își are fără îndoială importanța lui pentru demonstrarea continuității dacice în epoca romană. Odată romanizate, altfel spus căpătînd într-u totul aspectul unor orașe romane, ele vor fi împărtășit însă aceeași soartă cu orașele romane propriu-zise încetîndu-și existența în Dacia cel tîrziu în secolul IV e.n., iar în Dobrogea în secolele VI-VII e.n.

Orașul — chiar de sorginte indigenă — nu ne oferă, faptic și teoretic, cheia continuității post romane și în aceste condiții el rămîne a fi studiat mai curînd ca focar de romanizare (cu tot ce acesta putea transmite lumii indigene în materie de cultură materială, administrație, drept, religie și desigur limbă) decît ca celule în care se va fi perpetuat procesul de romanizare.

Consecințele acestui proces, amploarea și profunzimea lui, nu pot fi măsurate decît prin studiul vieții rurale, adică acolo unde au fost celule pre- și postexistente ordinei militare și administrative romane.

De la început ținem să precizăm că nu ne referim la *villae-le rusticae* care, luate ca atare, nu reprezintă decît mesageri ai aceluiași mod de producție în mediul rural. Ele vor fi fost deci mai curînd tot focare de romanizare — ceva mai bine cunoscute din punct de vedere arheologic în Dacia[61], mai curînd epigrafic în Dobrogea [62] — și într-o măsură mai mică unități în care se producea fenomenul romanizării. Afirmăm aceasta avînd în vedere faptul că mîna de lucru era relativ puțin numeroasă — oricîți indigeni o vor fi format — că nici o *villa* nu depășește în Dacia secolul III e.n. iar în Dobrogea, paradoxal, secolul IV e.n. și că, în fine, ele nu devin — ca în alte părți — unități ce vor fi adăpostit comunități rurale de mai mare amploare.

Atunci cînd vorbim de mediul rural pre- și postexistent dominației romane avem în vedere acele comunități care juridic vorbind se vor fi numit *vici* (titulatură acoperind în fapt un eventai foarte larg, de la *vici* romani pînă la obștiile teritoriale indigene), dar despre care știm încă foarte puține lucruri. Ca și în cazul *villae*-lor *rusticae*, Dobrogea ne oferă o documentație mai curînd epigrafică. Astfel se cunosc în Dobrogea nu mai puțin de 24 *vici* [63], cazurile limită fiind ilustrate de așezarea preurbană de la Ulmetum, o adevărată cetate în epoca romano-bizantină [64], și *vicus Buteridavensis*, titulatură sub care nu este exclus să se ascundă în fapt o obște teritorială [65].

Din păcate nu știm — cu excepția cimitirului de la Enisala [66] și a așezării în curs de cercetare de la Fintînele [67] — cum vor fi arătat aceste așezări rurale, care va fi fost dispoziția locuințelor, cum vor fi arătat acestea, dacă se pot surprinde eventuale diferențe sociale etc.

Dacia în schimb ne oferă paradoxal doar trei *vici* (Anartorum, Patavissensium și Pirustarum) atestați epigrafic, în schimb recenta lucrare a lui D. Protase — în care s-a ținut cont de observațiile lui M. Babeș — ne prezintă un număr de 57 așezări rurale și 11 cimitire [68]. Urmîndu-l pe același autor, aceste așezări erau plasate în zonele periferice ale provinciei, aveau un aspect mai curînd sărăcăcios, locuințele fiind reprezentate în special de bordeie și semibordeie în care ceramica romană se amestecă cu cea dacică, în multe din ele existînd dovezi de activitate economică. Din păcate se cunosc încă prea puține așezări rurale de epocă romană care să le fi continuat pe cele din Latène-ul tîrziu geto-dacic după cum nici una din ele nu pare să fi depășit secolul IV e.n. Va trebui deci și în acest caz să facem apel la teoria așa zisei continuități mobile — în sine logică — pentru a explica perpetuarea unor forme de viață romană pînă mai tîrziu în epoca migrațiilor.

Cînd această continuitate mobilă se va verifica în mai multe situații, permițînd concluzii referitoare nu numai la evoluția materialului ceramic, a uneltelor etc., ci și a tipului de locuință, a dovezilor de viață economică, socială sau culturală, abia atunci vom putea disocia aportul factorului economic roman — încorsetînd unitățile respective în ordinea romană, prin definiție perisabilă — de cel cultural roman, care va fi creat premisele de durată și în profunzime alee tnogenezei poporului român. „Romanizarea indigenilor ni se pare a fi deci de căutat nu atît în urbanizarea din provincie, cu toate anexele sale — care rămîne un focar de romanizare —, ci în acele celule care au supraviețuit ordinei romane și avem din fericire asemenea exemple în Dobrogea, dar în special la nordul Dunării, unde s-a

[61] I. Mitrofan, ActaMN, 10, 1973, p. 127 — 150; 11, 1974, p. 41—59.

[62] Al. Suceveanu, V.E.D.R., p. 76—109, Contribuțiile lui V. H. Baumann reunite în volumul *Ferma romană în Dobrogea*, Tulcea, 1983, nu sînt încă în măsură să ne convingă că avem în totalitate de-a face cu *villae rusticae* și nu cu simple locuințe dintr-un *vicus*, așa cum este cazul cu propria noastră cercetare din așezarea rurală de la Fintînele.

[63] *ITR, L 35 (Romula-Durostorum-Tomis)*, p. 77—78.

[64] V. Pârvan, *Ulmetum*, 1—3, București, 1912—1915.

[65] Al. Suceveanu, Peuce, 2, 1971, p. 158—166.

[66] M. Babeș, SCIV, 22, 1971, 1, p. 19—45.

[67] Al. Suceveanu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 559—584.

[68] D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, 1, București, 1980, p. 34—136; observațiile lui M. Babeș se găsesc în Dacia, N. S., 14, 1970, p. 167—206.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

exercitat influența conjugată a celor două provincii, Dacia și Moesia, și asupra cărora romanizarea s-a grefat lent, fără să le despersonalizeze. Nu este de neglijat nici aportul Daciei la continuitatea daco-romanică — nu ne referim acum la perioada cînd provincia a fost unul din cele mai strălucite focare din imperiu — , dar socotim că o parte din rezervele formulate pentru Dobrogea sînt valabile și aici, altfel spus că în lipsa unei continuități citadine, accentul trebuie pus în primul rînd asupra comunităților rurale indigene" [69].

Concluzia nu este nouă, așa cum avertizam, dacă avem în vedere faptul că un N. Iorga afirma : „În Dacia el (Traian) a pus în valoare tot substratul rural dacic" și mai apoi „Dealtfel toate măsurile pe care le ia guvernul imperial privesc numai orașele. De țărani el nu se ocupă ; asupra lor rămîne să se exercite vechea acțiune obscură care dăduse și înainte de Traian rezultate așa de mari" și în sfîrșit : „Satul, pentru mult timp forma firească și exclusivă de organizare a strămoșilor noștri" [70]. V. Pârvan, pe de altă parte a insistat în repetate rînduri asupra importanței romanizării rurale : „Dacii și tracii din Dacia scitică și din Sciția Mică, străbătuți tot mai mult de lumea aceasta romană, vrînd nevrînd, luau obiceiuri, îndeletniciri și cuvinte de la nouii veniți. Limba vorbită de ei, ca școlari ai țăranilor romani așezați aici, nu era tocmai aleasă și pietrele scrise ne arată de multe ori greșeli de gramatică . . . Dar lucrul însemnat era că tot mai mult lumea de la Dunărea de Jos se făcea una singură, de viață și limbă română. În acest chip ne gîndim că s-a împlinit pătrunderea așa de adîncă și de largă a vieții romane pe pămîntul daco-scitic, între vremea împăratului Claudiu și cea a împăratului Antonin cel Cuvios" [71]. Istoriografia marxistă înregistrează progrese și pe această linie. Astfel P. P. Panaitescu afirmă că „romanizarea s-a produs asupra unei populații organizate în obștii libere cu resturi gentilice" ; „Pămîntul Daciei a fost lucrat cu oameni liberi, obști țărănești băștinașe, coloniști romani și emigranți romani". Aceluiași autor îi aparține și ideea că romanizarea„ pentru cultură . . . înseamnă o operă pozitivă, atît economică cît și culturală". Sclavagismul nefiind predominant în romanitatea orientală—altfel spus din Dacia—,ea „trebuie privită ca un element creator de cultură" [72]. În sfîrșit Gh. Ștefan — care se apropie, după noi, cel mai mult de explicația cea mai firească a modalităților concrete de desfășurare a procesului etnogenezei poporului român — este de părere că „decăderea economiei sclavagiste, ca și așezarea pe teritoriul Daciei a unor populații libere, a dus la mutarea centrului vieții economice de la oraș la sat . . . Populația din Dacia s-a răspîndit așadar în mediul rural. Aici însă se păstra încă o formă de organizare care își dovedise vitalitatea în cursul stăpînirii romane și care putea servi și mai departe ca bază organizatorică, *obștea sătească* . . ." [73].

Ajungem astfel la concluzia finală a contribuției noastre și anume că romanizarea geto-dacilor nu poate fi explicată printr-o urbanizare și militarizare cu totul deosebite — am văzut că există provincii unde cele două procese au fost mai intense și unde nu se poate vorbi de o continuitate romanică—, ci prin perpetuarea unor structuri economico-sociale — obștea teritorială în primul rînd — care au putut prelua și transmite mai departe mesajul romanității. Iar dacă astfel stau lucrurile nu vedem ce ne-ar împiedica să postulăm existența unui proces de romanizare în acele zone care au scăpat controlului roman direct cum ar fi Muntenia sau Moldova centrală, așa cum procedează dealtfel pentru ultima zonă cu multă perspicacitate și convingere S. Sanie [74].

Fenomen cultural prin definiție, romanizarea trebuie studiată mult mai concret decît s-a făcut pînă acum adică în acele medii sociale care au putut vehicula impactul cultural roman. Iar dacă — cum s-a văzut — acest lucru s-a mai spus, este poate cazul ca de aici încolo să se acorde o atenție mult mai mare studiului adîncit al societății geto-dacice dinainte de cucerire — atît în mediul opidan cît și în cel rural — al cetăților romane care se vor fi născut din amintitele *oppida* și în sfîrșit, dar nu în ultimul rînd, al așezărilor rurale de epocă romană. Sarcini importante revin fără îndoială și cercetătorilor care studiază acest proces în perioada postantică unde, în lipsa inscripțiilor — care nu sînt de așteptat nici în mediul geto-dacic, nici în cel rural roman și cu atît mai mult după abandonarea provinciilor — este sigur că arheologia trebuie mult mai mult folosită, ea ajungînd poate să ne edifice nu numai asupra aspectelor vieții materiale, ci și a celor ținînd de viața economică, socială și culturală în ultimă instanță. S-ar dovedi și în felul acesta că arheologia nu este doar o anexă minoră a istoriei, ci — pentru multe momente din trecutul istoric al patriei noastre — istoria însăși.

[69] Al. Suceveanu, V.E.D.R., p. 169.

[70] N. Iorga, *Istoria românilor*, București, 1936, p. 161—162, 264, 353.

[71] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1974 [2], p. 95.

[72] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 50, 59, 65.

[73] Gh. Ștefan, în *Istoria României*, 1, București, 1960, p. 799.

[74] S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e.n.)*, Iași, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Autour des récentes discussions concernant le processus de la romanisation

RÉSUMÉ

En présent on peut distinguer trois directions dans l'étude de la romanisation. Ce sont d'abord ceux qui nient ce processus, d'autres qui insistent sur la résistence à la romanisation et enfin, la plupart, qui l'admettent. L'analyse de la romanisation dans les differentes provinces de l'Empire Romain démontre que ni l'urbanisation (l'Afrique), ni la militarisation (l'artère rheno-danubienne) ne suffisent pour assurer une continuité romanique. En revanche l'Espagne et la Gaule nous présentent un „ralliement des indigènes à la culture, à l'organisation, à la langue romaine" (Alb. Deman). Un cas pareil nous est offert par la Dacie et la Mésie Inférieure, ou seulement l'étude d'une très intense vie rurale d'époque romaine — héritière de celle gèto-dacique et en même temps base de la formation du peuple roumain — peut nous donner la clé d'une exceptionelle continuité romanique.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Perioada timpurie a epocii bronzului „tracic" în Oltenia

PETRE I. ROMAN

Problemele pe care le ridică epoca bronzului pe teritoriul României sînt discutate în detaliu în timpul lucrărilor simpozioanelor organizate de secția de preistorie a Institutului de arheologie din București[1].

În acest cadru[2], ne-am propus să evidențiem unele aspecte, mai puțin sau defel cunoscute, ale perioadei timpurii a sus-menționatei epoci în provincia dintre Dunăre, Olt și Carpați.

Documentarul existent pare să dovedească faptul că atît fenomenul apariției civilizației epocii bronzului pe teritoriul Olteniei, cît și acela al perioadei „clasice" a acesteia se datorează unor penetrații din afară : prima venind din stînga Oltului, cea de-a doua din Banat.

În primul caz, îi avem în vedere pe purtătorii culturii Glina. Ei reprezintă primele cristalizări etno-culturale care reunesc cea mai mare parte a elementelor (de natură biologică, lingvistică, culturală, economică, spirituală) ce se reîntîlnesc de-a lungul întregului „bronz tracic"[3]. Și aceasta într-o vreme cînd, comunitățile vecine de la vest (deci și din Oltenia) continuau să păstreze puternice elemente de tradiție eneolitică, iar cele estice erau periodic alimentate cu elemente eterogene de origine nord-pontică sau nordică (în sensul de la nord de teritoriul României). Cu alte cuvinte, cristalizarea și apariția grupelor etno-culturale ale epocii bronzului nu se realizează simultan.

Prezența purtătorilor culturii Glina în Oltenia și perioada evoluției lor acolo sînt cunoscute de mai multă vreme, mai ales prin contribuția prof. D. Berciu[4]. În ce măsură aceștia asimilează mediul sau sînt asimilați în mediul local — devenind astfel o verigă de transmitere spre „bronzul tracic" a elementelor din substrat — este una dintre întrebările și problemele de o deosebită importanță și acuitate.

Cercetările noastre asupra elementelor de substrat au arătat că în evoluția culturii Coțofeni din Oltenia nu cunoaștem o perioadă de decădere ; ultima sa fază de evoluție, îmbogățită, mai ales în partea de vest a provinciei, cu elemente Kostolac și Vučedol, avînd un aspect „clasic"[5].

[1] Epocii bronzului i-au fost dedicate simpozioanele din 1973, 1978, 1983.

[2] Al VI-lea Simpozion național de tracologie, Craiova, noiembrie 1983. Vezi *Symposia Thracologica* I, Craiova, 1983, p. 2.

[3] Petre Roman, MittArchInst, Beih. 2, Budapesta, 1981, p. 163; idem, *Table Ronde sur la „Transition du néolithique à l'Âge de Bronze"*, Sarajevo, 21—24 sept. 1981; idem, Carpica, 14, 1982, p. 45—46.

[4] În *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 97—101; idem, în *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 158 și urm.

[5] Petre I. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 35, 36, 75. Propunerea (Gh. Petre-Govora, *Symposia Thracologica* I, Craiova, 1983, p. 3) ca o eventuală subfază $IIIa_2$ (?) — care ar fi primit influențe sudice, Kostolac, Vučedol, Cernavodă — să fie numită Coțofeni IV nu o putem împărtăși deoarece: 1. culturile Cernavodă sînt, toate, anterioare culturii Coțofeni; 2. influențele sudice se manifestă în toate fazele culturii Coțofeni; 3. cele Kostolac apar încă din faza Coțofeni II și se continuă și în III dar nu afectează prea mult nord-estul Olteniei și, în sfîrșit, 4. influențele Vučedol ating nord-estul Olteniei abia într-o perioadă ulterioară așezărilor Coțofeni de acolo, adică în timpul prezenței culturii Glina pe acele meleaguri.

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, București, 1985, p. 116—122

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Dacă prin investigaţiile întreprinse de A. Ulanici la Braneţ (com. Bîrza, jud. Olt) s-a constatat o locuire mai îndelungată a purtătorilor culturii Glina în partea de est a provinciei, în restul Olteniei prezenţa Glina părea să constituie o pînză subţire, în mişcare spre vest. Descoperirile care au urmat, mai ales cele pe care le datorăm lui Gh. Petre în nord-estul provinciei[7], ne-au pus la dispoziţie un foarte caracteristic material care ne arată disponibilitatea purtătorilor culturii Glina la influenţele venite din aria vecină, Coţofeni[8]. Aceasta, într-o perioadă de întrepătrundere a celor două culturi în acelaşi spaţiu geografic şi cînd, în partea de vest a Olteniei, continuau să evolueze comunităţi Coţofeni tîrzii, puternic marcate de stilurile Kostolac şi Vučedol[9]. Am numit această etapă „faza Govora-Runcuri" a culturii Glina[10]. Din punct de vedere tipologic, ea poate fi uşor separată de locuirea de la Braneţ (faza a II-a) care reprezintă, mai ales la început, o perioadă încă nealterată prin contactele cu lumea Coţofeni[11].

Faza „Govora-Runcuri" (a III-a din evoluţie) reflectă începutul perioadei de transformare a culturii Glina, în urma expansiunii sale spre sud şi vest. Ea este sincronă etapelor tîrzii ale fazei Coţofeni III, vreme în care teritoriul acestei ultime culturi s-a restrîns mult, atît la sud de Carpaţi cît şi în interiorul arcului carpatic[12].

[6] În CercetArh, 1, 1975, p. 58—69; CercetArh, 2, 1976, p. 49—64; CercetArh, 3, 1979, p. 27—38; CercetArh, 4, 1981, p. 20—29.

[7] Gh. I. Petre-Govora, *op. cit.*, p. 3—4; idem, Buridava, 2, 1976, p. 7—33.

[8] Evoluţia paralelă a culturilor Glina şi Coţofeni, în spaţii diferite, a fost evidenţiată de noi, pentru perioada fazelor Coţofeni II—III, încă de acum 8 ani (Petre Roman, *op. cit.*, p. 57—58, fig. 9; idem. PZ, 51. Band, 1976. Heft 1, p, 37—38 şi Tabelle 1). Raportul cronologic între Glina pe de o parte şi Kostolac, Vučedol pe de alta rezulta, la acea dată, *indirect dar fără nici un dubiu*, din relaţia Coţofeni II şi III cu Kostolac şi respectiv Vučedol în cazul fazei Coţofeni III. Asimilarea unor elemente Coţofeni de către purtătorii culturii Glina a devenit clară mai ales după descoperirile făcute la Govora Sat în punctul „Runcuri" (cercetări de teren în 1963: Gh. Petre, Materiale, 9, 1970, p. 480; idem, Buridava, 2, 1976, p. 9—10; continuate de sondaje efectuate de Gh. Petre în 1975, 1976, 1978 şi de o săpătură de informare executată de Petre Roman şi Gh. Petre în 1977: „Cercetări la Govora Sat-Runcuri în 1977", în manuscris. De acolo, avem în vedere îndeosebi motivele ornamentale ce constau din benzi haşurate în reţea şi acoperite deseori cu alb, motive şi procedeu atît de specifice culturii Coţofeni. În complexe Kostolac sau Vučedol ele reprezintă preluări sau moşteniri de la triburile Coţofeni sau din fondul Baden. Deci, asemenea ornamente, prin ele însele, nu reprezintă dovezi de sincronizare cu Kostolac şi Vučedol. Din acest punct de vedere, încercarea de a preciza „unele sincronisme culturale în perioada timpurie a Bronzului românesc" (E. Tudor, Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 94—100) ne apare ca surprinzătore cel puţin din două motive: 1. Sincronismele la care se referă autoarea fuseseră deja evidenţiate cu mai mulţi ani înainte, deci descoperirile de la Valea Calului nu ar fi avut darul decît, cel mult, să confirme ceea ce era deja cunoscut; 2. Nici unul dintre fragmentele ceramice, publicate, de la Valea Calului (*ibidem*, fig. 2—4) nu poartă pe ele ornamente Kostolac sau Vučedol, deci această staţiune nu avea cum să fie invocată pentru susţinerea unor sincronisme între Glina pe de o parte, Kostolac şi Vučedol pe de alta. În nota 25 din studiul citat, Ersilia Tudor reproduce greşit şi afirmaţiile lui Gh. Petre din Buridava, 2, 1976, p. 14, referitoare la descrierea unui fragment ceramic de la Buleta (*ibidem*, fig. 4/1). Gh. Petre scrie că ornamentul era incrustat cu alb „în tehnica cunoscută a culturii Vučedol" ceea ce nu se potriveşte de loc cu „fragmentul ceramic *cu decor* (sublinierea noastră, R. P.) în tehnica cunoscută culturii Vučedol" (E. Tudor, *op. cit.*, nota 25), căci, în cazul de faţă, nici forma, nici ornamentarea, nici tehnica nu sînt vučedoliene. În schimb, încă din 1968, noi am determinat un fragment ceramic de la Călina (Gh. Petre, *op. cit.*, p. 14, fig. 4/2) care avea un „ornament clar, tipic influenţat sau direct vučedolian. Deci contemporaneitate la nivel Glina" (P. Roman, fişa fragmentului ceramic citat). Acesta era singurul document publicat, din nord-estul Olteniei, care ar fi trebuit să atragă atenţia autoarei mai sus citate.

[9] Vezi, în acest sens, V. Boroneanţ, SCIV, 17, 1966. 2, p. 345—353; P. Roman, Istraživanija, 5. Novi Sad, 1976, p. 145—146; idem, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 419—429; idem, PZ, 55. Band, 1980, 2, p. 220—227.

[10] P. Roman, Carpica, 14, 1982, p. 46 şi schema cronologică. Iniţial (idem, MittArchInst Beih. 2. Budapesta, 1981. p. 165, pl. 2), înaintea săpăturilor de la Govora Sat-Runcuri (octombrie-noiembrie 1977), am încadrat noul aspect într-o etapă post-Coţofeni şi Vučedol, corespunzătoare orizontului Makó, Nyirség. După apariţia descoperirilor de la Odaia Turcului (Ersilia Tudor, Dacia. N. S., 26, 1982, p. 59—67) şi Ostrovu Corbului (inedit) era clar, pe de o parte, că în primul caz nu avem de-a face cu un grup limitat de descoperiri (căci ele se întind din nord-estul Olteniei pînă în partea centrală a Munteniei), iar pe de alta că doar descoperiri Glina de tip Ostrovu Corbului, unde aşezarea Coţofeni, „datată" cu numeroase şi autentice materiale Kostolac şi Vučedol, este suprapusă de cea Glina, sînt sincrone cu orizontul Makó, Nyirség, Vinkovci, Somogyvár. Că faza Govora Sat-Runcuri este sincronă cu faza Coţofeni III tîrzie şi, implicit, Vučedol rezultă atît din prezenţa, în aceeaşi zonă, a unor aşezări Coţofeni III şi Glina „necontaminate", cît şi din faptul că mai ales la Runcuri (Petre Roman, Gh. Petre-Govora, *op. cit.*) dar, de această dată, şi la Odaia Turcului (Ersilia Tudor, *op. cit.*, fig. 5/9, 12) au apărut elemente datorate influenţei exercitate prin prezenţa vučedoliană în aşezările Coţofeni tîrzii. Şi de această dată, trebuie să subliniem că referirea (*ibidem*, p. 66) numai la benzile haşurate (căci E. Tudor nu menţionează valoarea probatorie, pentru influenţele vučedoliene, a aşa de tipicului fragment ceramic de la fig. 5/9 din lucrarea citată) nu ajută la stabilirea unor sincronisme cu Vučedol şi Kostolac (vezi, mai sus, şi nota 8).

[11] Vezi nota 6. În esenţă, aşezarea de la Braneţ, care suprapune o alta a culturii Coţofeni din faza a II-a, caracterizează perioada clasică a culturii Glina. Chiar dacă, din punct de vedere cronologic, ea este sincronă cu faza Coţofeni III şi, implicit, şi cu Kostolac, ori ea nu atinge încă nivelul aşezărilor Coţofeni în care stilul Vučedol începuse să se difuzeze (adică precede în totalitate fazei Govora Sat-Runcuri), ori rămîne conservatoare, ceea ce teoretic vorbind, nu este exclus, dar nu şi probabil.

[12] P. Roman, Carpica, 14, 1982, p. 47, şi notele 67, 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

O etapă și mai tîrzie din evoluția culturii Glina ne-o documentează recente descoperiri făcute la Ostrovu Corbului. Acolo, în punctul „Cliuci" (din jurul Km. fluvial 911), una dintre cele mai mari și prospere așezări a culturii Coțofeni—datată cu numeroase importuri Vučedol și mai puține Kostolac — este suprapusă de o așezare Glina, de mai mici dimensiuni, dar cu o durată de folosire apreciabilă. Resturile arheologice ale acestei așezări deviază și mai mult de la formele tradiționale ale culturii Glina și, în cazul de față, se pune problema dacă unitatea inițială a acestei culturi nu a fost atît de mult fărîmițată, prin evoluția culturală locală, deci un proces de regionalizare, și prin contactele culturale mult diversificate, încît permite să se vorbească de variante culturale noi. În acest sens, așezarea de la Ostrovu Corbului pare să fie pandantul (?) vestic al așezărilor din nivelul inferior (IC_{4c}) de la Monteoru[13] și din stratul superior de la Odaia Turcului (jud. Dîmbovița)[14]. Ea depășește în timp cele mai tîrzii locuiri Coțofeni și corespunde orizontului cultural și cronologic Makó-Nyirség-Vinkovici-Somogyvár, de a cărui apariție triburile Glina tîrzii sînt în bună măsură răspunzătoare[15]. Deci, cînd începe epoca bronzului la Dunărea de Mijloc, întinse spații ale teritoriului românesc parcurseseră, deja mai multe etape ale acestei epoci. Raportarea la sistemul cronologic Reinecke devine operantă abia la începutul perioadei mijlocii a epocii bronzului de la Dunărea Inferioară.

Perturbările provocate de mișcarea Glina au dinamizat contactele cu centrele de cultură sudice, îndeosebi macedonene, aducînd spre Dunăre numeroase forme de caracter Armenochori-Bubanj III care pot fi socotite prototipuri pentru cele din complexe Beba Veche, Pitvaros[16], Mokrin[17]. Deci, în raport cu sudul, constituirea și evoluția civilizației Bronzului timpuriu pe teritoriul Olteniei se înscriu în limitele etapelor mijlocii și tîrzii ale Bronzului timpuriu macedonean și thessalic, în Helladicul timpuriu II și III, Troia IV—V[18].

Analiza materialelor Glina tîrzii nu este încă încheiată astfel încît nu știm dacă aceasta atinge sau nu orizontul cronologic Nagyrév timpuriu-Glockenbecher Csepel[19] și nici, mai ales, cum reacționează la prezența unor elemente, ajunse în Oltenia, în avangarda mișcării dinspre centrul Europei.

[13] Eugenia Zaharia, în *Actes du VIII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, III, Belgrad, 1973, p. 53; idem, comunicări în cadrul Institutului de arheologie în aprilie 1982 și decembrie 1983.

[14] Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 67—75. Ceea ce s-a încercat să se evidențieze ca un nou aspect cultural al epocii bronzului s-a dovedit a nu fi altceva decît etapa cea mai veche a fazei Monteoru IC_4 (vezi, în acest sens, și nota 66 a lucrării citate). Din acest punct de vedere, stratigrafia de la Odaia Turcului confirmă mai vechea noastră ipoteză (P. Roman, ActaArchCarp, 15, 1975, p. 148, nota 17) cu privire la anterioritatea culturilor Glina și Schneckenberg în raport cu Monteoru. În același timp, cele trei niveluri care formează faza IC_4 de la Monteoru par să reprezinte o unitate în evoluție spre etapele următoare ale acestei culturi. Cum descoperirile de la Năeni (Alexandru Vulpe și Vasile Drimboceanu, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 171—186; Alexandru Vulpe, *Studien zur Bronzezeit*, Festschrift für W. A. v. Brunn, p. 489—498; idem, SCIVA, 34, 1983, 1, p. 71—75) corespund în fapt etapei Monteoru IC_{4b}, folosirea noțiunilor de aspect cultural Năeni-Schneckenberg nu poate fi acceptată înainte de lămurirea unor importante probleme de periodizare și cronologie relativă. Există, deocamdată, citeva fapte: stratigrafia de la Sărata Monteoru, stratigrafia de la Odaia Turcului, descoperirile de la Năeni și cele Schneckenberg B din Transilvania a căror unitate cronologică nu este decît foarte rar asigurată (vezi, pentru astfel de cazuri, Gh. Bichir, Dacia, N. S., 6 1962, p. 88 și urm.). La Monteoru, stratul superior de la Odaia Turcului reprezintă nivelul cel mai vechi (IC_{4a}); descoperirile de tip Schneckenberg B după E. Zaharia, Năeni-Schneckenberg după A. Vulpe, corespund nivelului mijlociu (IC_{4b}). La Odaia Turcului, materiale de tip „Năeni-Schneckenberg" apar, deopotrivă, atît în stratul inferior (E. Tudor, *op. cit.*, p. 66; fig. 2/5,6) cît și în cel superior (*ibidem*, fig. 8/5). A. Vulpe a invocat o inversare stratigrafică în cazul depunerilor de la Monteoru (A. Vulpe, SCIVA, 34, 1983, 1, p. 73—74), ceea ce nouă nu ni se pare obligatoriu necesar. Sînt indicii, rezultate din analiza descoperirilor din depresiunea Ciucului, care fac probabilă evoluția și desprinderea din fondul Schneckenberg a unei forme de manifestare tîrzii (vezi și A. Vulpe, V. Drimboceanu, *op. cit.*, p. 183) care, la Năeni, ni se prezintă individualizată. Această formă a putut să se dezvolte de o parte și de alta a părții estice a Carpaților meridionali și să fie integrată în faza Monteoru IC_4 abia în etapa sa mijlocie. În acest fel, observațiile de la Monteoru și Odaia Turcului s-ar completa și nu exclude reciproc.

[15] Am subliniat deja (P. Roman, *Actes du IIe Congrès International de thracologie*, I, București, 1980, p. 63 și urm.; idem, Acta Hargitensia, 1980, p. 16 și urm.) faptul că deplasarea Glinei spre vest a întors curentul vučedolian spre nord care, în noi ținuturi, a dat naștere grupelor Makó, Nyirség; a reactivat centrele de cultură ale bronzului timpuriu macedonean de vreme Armenochori; a adus cu sine un număr sporit de elemente constînd din morminte de înhumație sau incinerație sub tumuli, vizibili mai ales în descoperiri de tipul celor Belotic-Bela Crkva, Negrișori, Priboj (M. Garašanin, 39. BerRGK, 1958, p. 90 și urm.; pl. 20); a stimulat trecerea de la moda ceramicii bogat ornamentate la simplitate, vizibilă îndeosebi în grupa Makó (N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, AH, S.N., 45, 1968, p. 77 și urm.) etc.

[16] István Bóna, Alba Regia, 4/5 (1963—64), Székesfehérvár, 1965, p. 17 și urm.

[17] Milorad Girič, *Mokrin*, I. Diss. et Monographiae, XI, Belgrad, 1971.

[18] Petre Roman, în *Beiträge zur Problematik der schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, în curs de tipărire, tabel cronologic; idem, *Probleme ale epocii bronzului pe teritoriul României. I Perioada timpurie*, raport la al XII-lea Simpozion al Institutului de arheologie, București, decembrie, 1983.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

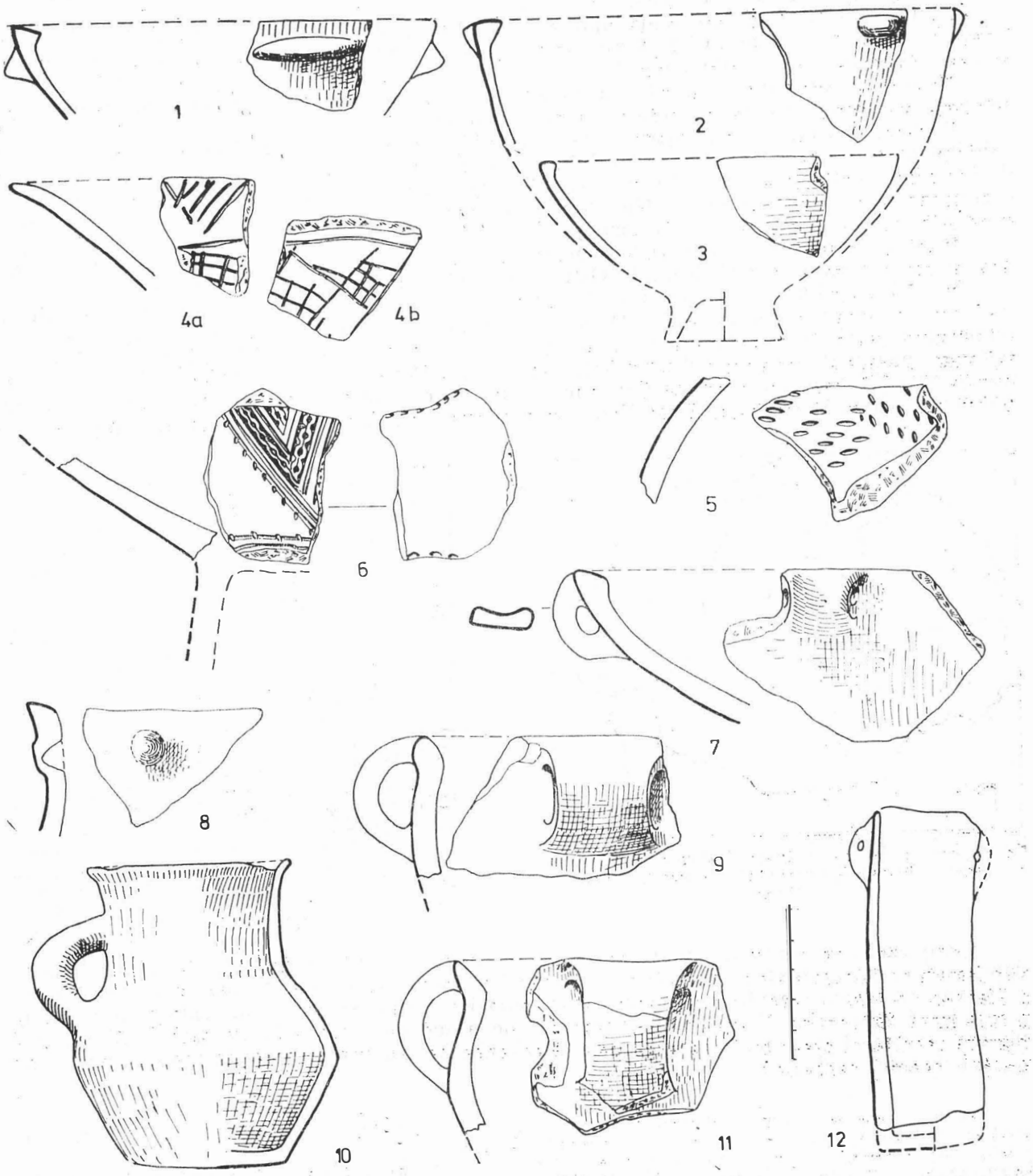

Fig. 1. Ceramică din așezarea Glina de la Ostrovu Corbului — km. fluvial 911 („Cliuci") cu analogii în culturile epocii timpurii a bronzului de la Dunărea de Mijloc. Sc. 1/2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Cu aceasta, ajungem însă la o a doua problemă pe care ne-am propus s-o creionăm : apariţia culturii bronzului clasic în Oltenia.

D. Berciu a postulat existenţa unui orizont Periam-Mokrin-Pančevo, pe a cărui bază s-au format culturile Verbicioara, Girla Mare, Pecica, Vattina. Cultura Verbicioara ar fi pătruns în Oltenia, gata formată, venind din Banat[20].

Ulterior, au apărut noi materiale în zona Porţilor de Fier şi în nord-estul Olteniei care ne arată o situaţie mai complexă şi diferită de cea care s-a presupus.

Pe baza materialului, descoperit într-un bordei la Gornea în punctul Vodneac, V. Boroneanţ[21] a definit un nou aspect al epocii bronzului, în cadrul căruia ceramica ornamentată prin scrijeliturі şi impresiuni textile este cea mai expresivă. Materiale identice sau asemănătoare au fost semnalate — şi aşezările lor sondate de către Gh. Petre — la Ocnele Mari în punctul Zdup şi la Orleşti[22], ambele în partea răsăriteană a Olteniei.

În sfîrşit, o aşezare cu materiale asemănătoare, de mari dimensiuni şi cu o existenţă îndelungată, a fost cercetată în ultimii ani la Ostrovu Corbului, la cca 200 m distanţă de aşezarea Glina.

În 1977, sprijinindu-mă pe studiul materialelor descoperite în vestul României şi Oltenia, am făcut următoarele consideraţii : „Orizontul cu ceramică ornamentată cu măturica (Besenstrich-verzierung) poate forma etapa a III-a a Bronzului timpuriu din România şi reprezintă o bază viguroasă pe care se vor altoi culturile Tei, Verbicioara, Periam, Otomani propriu-zis (adică fazele actuale II—III, căci noţiunea de Otomani I este un conglomerat de materiale aparţinînd mai multor culturi) şi Wietenberg. Doar Monteoru pare a se fi desprins din complexe ale etapei a II-a.

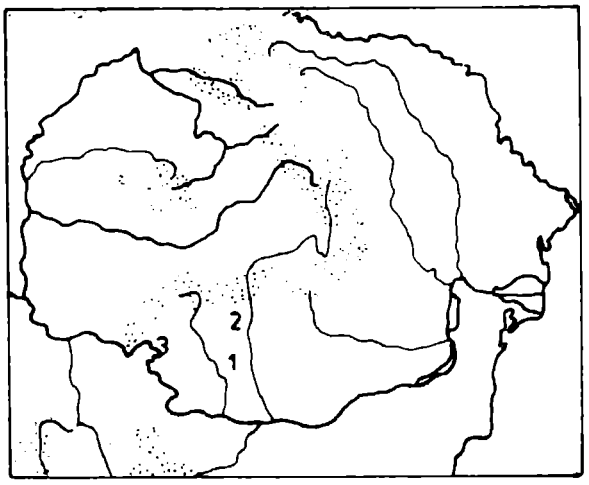

Fig. 2. Zone cu descoperiri ale epocii timpurii a bronzului în Oltenia. 1 Branet, 2 Govora Sat — Runcuri, 3 Ostrovu Corbului.

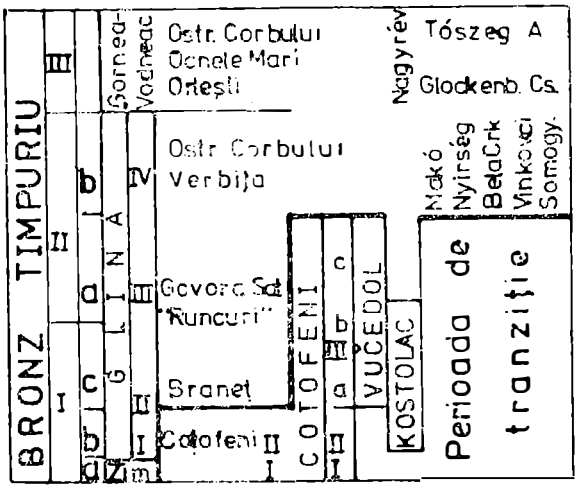

Fig. 3. Tabel cronologic. Perioada timpurie a epocii bronzului în Oltenia şi corespondenţe la Dunărea de Mijloc. Ostr. = Ostrov; Zim. = Zimnicea; Glockenb. = Cs. = Csepel; BelaCrk. = Bela Crkva.

Complexele cu ceramică ornamentată cu măturica nu sînt o derivaţie genetică liniară a manifestărilor culturale ale etapei a II-a. În acest fel şi fondul care a stat la baza grupelor Nagyrév şi Hatvan va trebui reanalizat în cadrul unei unităţi culturale sau etno-culturale mult mai largi, în care intră deopotrivă Transilvania şi regiunile de la sud de Carpaţi. Să fie oare acest aspect de mixtură rezultatul presiunii la care grupele Glockenbecher au supus, poate în acelaşi timp cu alte mişcări, bazinul carpatic?

[19] Pentru cunoaşterea grupei Glockenbecher-Csepel, cercetările efectuate de Rózsa Kalicz-Schreiber au fost şi sînt decisive. Menţionăm cîteva din publicaţiile autoarei: *Die Glockenbecherkultur in Budapest*, Budapesta, 1973; ArchÉrt, 99 (1972), 2, 1973, p. 151 şi urm.; Glockenbechersymposion Oberried, 1974, p. 184 şi urm; ActaArchCarpathica, 15, Cracovia, 1975, p. 163 şi urm.; ArchÉrt, 102, 1975, 2, p. 187 şi urm.; MittArchInst, Beith. 2, Budapesta, 1981, p. 81 şi urm.

[20] D. Berciu, Dacia, N. S., 5, 1961, p. 157; idem, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 168.

[21] RevMuz, 8, 1971, 1, p. 5 şi urm.

[22] Gh. Petre, *op. cit.*, p. 16—17, 20; fig. 8/17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Din această etapă cu caracter uniform începe un lent proces de regionalizare culturală care nu exclude mişcări limitate în spaţiu. Procesul de regionalizare este însă sinonim cu cel al apariţiei culturilor Bronzului clasic pe teritoriul României"[23].

Astăzi şi materialul documentar şi literatura de specialitate şi cercetarea noastră s-au adîncit, astfel încît problematica a căpătat contururi mai precise.

Cele mai vechi descoperiri, în care ceramica ornamentată cu scrijelituri cu măturica este asociată cu cea cu impresiuni textile sau în formă de fagure, aparţin culturii Jevišovice B[24]. Momentul cronologic corespunde, în mare, fazei Schneckenberg B şi precede Glockenbecher. Aceeaşi asociere apare în estul Slovaciei, în aşa-numita fază tîrzie, Hriadky- Rozhanovce, a grupului Nyirség-Zatin[25]. Cronologic, aceste ultime descoperiri se ating cu grupa Glockenbecher-Csepel[26].

Ceramica striată şi textilă este o componentă de bază a culturii Hatvan[27]; se întîlneşte în complexe impropriu denumite Otomani I[28]; în Nagyrév tîrziu[29]. Existenţa unui fond asemănător şi în Banat o trădează apariţii singulare din grupul Balta Sărată[30].

Din cele menţionate, rezultă pe de o parte un aport central-european la geneza bronzului clasic din Oltenia, iar pe de alta existenţa unor elemente de înrudire între grupele etno-culturale din vestul Românici şi de la Dunărea de Mijloc cu cele de la răsărit de Porţile de Fier.

Cînd anume s-a încheiat procesul de regionalizare care a transformat manifestările locale în culturi, trebuie analizat pentru fiecare zonă în parte. În procesul de constituire a culturii Verbicioara, influenţele sudice, exercitate peste vestul Bulgariei, ar putea să fie mult mai importante decît s-a bănuit şi să explice o parte a bunurilor comune culturilor Verbicioara, Vattina, Periam-Pecica etc.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR ILUSTRATE

Fig. 1. 1. Fragment de strachină din S. XVIa, pătrat 19, —0,81, cenuşiu-închis, lut compact, în amestec cu pietrecele, slip fin în interior, asperităţi la exterior.
2. Fragment de strachină, probabil cu picior, S. XVI a, pătrat 19, —0,81, culoare portocalie pe ambele feţe, miez cenuşiu-închis, pastă fină, ardere rezonantă, pereţi cu neregularităţi, ambele suprafeţe cu slip fin lucios.
3. Fragment de strachină, probabil cu picior, din S. XVIa, pătrat 20,—0,96, lut fin, compact, miez cenuşiu-închis, slip exterior, lucios, cenuşiu cu nuanţe castanii.
4a. Fragment de strachină din S. XVIa, pătrat 22,—1,01; 4b. din acelaşi vas, din S XVIa, pătrat 21, —1,11; ambele fragmente din lut fin, compact, bine ars; exteriorul, cu neregularităţi dar slipuit, este cenuşiu deschis; interiorul negru, cu slip lucios, ornament incizat. Manieră de ornamentare post-vučedoliană.
5. Fragment de vas din S. XVIb, pătrat 20, —0,78 m. Lut fin, compact, interiorul cu slip castaniu-cărămiziu, exteriorul şi miezul de culoare neagră: partea exterioară, neornamentată, cu slip negru lucios.
6. Fragment de strachină cu picior din S. XVIb, pătrat 24, —1,16, lut fin, compact, cenuşiu deschis, slip lucios pe ambele feţe, ornament prin incizie şi impresiuni pe ambele feţe. Manieră de ornamentare postvučedoliană.
7. Fragment de strachină din S. XVIa, pătrat 22, —1,15, pastă de bună calitate, peretele exterior cu neregularităţi, slip subţire, mat pe ambele feţe, culoare castanie cu pete mari negre sau cenuşii.
8. Fragment din S. Ia, grosier, ornamentat cu găuri-butoni.
9. Fragment de oală din S. XVIb, pătrat 21,—0,93, din pastă de bună calitate, slip interior cărămiziu-castaniu, cu pete cenuşii, asperităţi la exterior, netezit însă şi cu slip subţire.
10. Cană cu toartă din S. XVIb, pătrat 23, groapa 6,—1,29 m, de culoare portocalie, pastă bună, slip subţire dar lucios la exterior.
11. Fragment de castron (?) din S. XVIa, pătrat 22,—1,15, pastă fină, compactă, slip lucios castaniu şi cenuşiu-închis în interior, negru-cenuşiu cu pete castanii la exterior.
12. Pahar de tip Vinkovici-Somogyvár din S. Ia, din pastă de culoare castanie-închisă, modelare relativ grosieră.

[23] P. Roman, MittArchInst, Beih. 2, Budapesta, 1981, p. 166.
[24] Vezi, de exemplu, Anna Medunová-Benešová, *Jevišovická kultura na jihozápadni Moravě*, Ročnik v 3, Praga, 1977, pl. II.
[25] J. Bátora, SlovArch, 29, 1981, 1, p. 7 şi urm.
[26] *Ibidem*, p. 8 şi fig. 1.
[27] N. Kalicz, *op. cit.*, p. 154 şi, ca exemple, pl. 35/7,9—10, 16,19; 36/8, 19; 37/19,20, 23—25; 38/4—6 etc.
[28] I. Ordentlich, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 119; idem, *Actes de VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Praga, 1966, p. 619; idem, Dacia, N. S., 14,1970, p. 88.
[29] A. Mozsolics, ActaArchHung, II, 1952, p. 47—48.
[30] R. Petrovszky—M. Gumă, StComIst, Caransebeş, 1979, p. 68 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Débuts de l'âge du bronze „thrace" en Olténie

RÉSUMÉ

L'auteur analyse le processus d'apparition du Bronze ancien et moyen sur le territoire compris entre le Danube, l'Olt et les Carpates méridionales. Au Bronze ancien correspond la civilisation de Glina, qui vient de l'est, de Munténie, et occupe progressivement, au détriment des communautés Coţofeni, la partie orientale de l'Olténie, puis le nord-est de cette province, et, en une ultime étape, la totalité du territoire. La civilisation de Glina pénètre en Olténie dans sa phase classique (II), et à Braneţ (com. Bîrza, dép. de l'Olt) sa strate de culture se superpose à celle d'époque Coţofeni, phase II. Au nord-est de la province, il existe aussi bien des établissements Coţofeni III que Glina II tardif. On constate également dans cette zone un processus d'assimilation par les communautés Glina de biens culturels Coţofeni et Vučedol. Comme de telles découvertes apparaissent aussi dans le centre de la Munténie (note 10, Ersilia Tudor), l'auteur considère qu'il s'agit d'une phase distincte de la civilisation de Glina (phase III), qu'il dénomme phase Govora Sat — Runcuri (c'est d'ici que proviennent les premières et les plus riches découvertes de ce type), phase qui se développe en parallèle avec les stations Coţofeni de l'ouest de la province, caractérisées par un matériel fortement marqué par les styles Kostolac et Vučedol. Par ailleurs, la phase Govora Sat—Runcuri est synchrone avec la phase Schneckenberg B, et les découvertes d'Odaia Turcului, strate inferieure (Ersilia Tudor, note 10), sur laquelle repose une strate correspondant à l'étape ancienne de la civilisation de Monteoru (IC_{4c}) viennent confirmer l'hypothèse (P. Roman, note 14) de l'antériorité de la civilisation de Glina — Schneckenberg sur celle de Monteoru. L'auteur démontre ensuite que des stations Glina du type Ostrovu Corbului — km fluvial 911 représentent une nouvelle phase de la civilisation de Glina, qui se développe une fois terminée l'évolution des civilisations de Coţofeni et Vučedol. Cette phase est synchrone avec l'horizon culturel et chronologique Makó-Bela Crkva-Vinkovici-Somogyvàr-Nyirség. Glina-Schneckenberg semble donc précéder totalement l'horizon Glockenbecher —Csepel. Quant au processus de constitution des civilisations de l'âge du bronze au Danube inférieur, il est nettement antérieur à celui qui affecte la zone du Danube moyen. L'auteur attire également l'attention sur le fait que les découvertes de Valea Calului (E. Tudor, note 8) n'ont rien à voir avec Vučedol et ne sont donc d'aucune aide pour l'établissement de synchronismes entre Glina et Vučedol. Pour ce qui est des découvertes d'Odaia Turcului (E. Tudor, note 10) elles correspondent à l'étape Monteoru IC_{4c} et ne sauraient donc former un nouvel aspect cultural ou une nouvelle civilisation. Il en est de même pour les découverts de Năeni (Alexandru, Vulpe, note 14), qui correspondent à l'étape Monteoru IC_{4b} et qui représentent selon l'auteur une étape post — Schneckenberg B, dont les matériaux ont été intégrés dans la civilisation de Monteoru. Donc l'emploi des notions de Năeni ou Năeni-Schneckenberg va devoir être suspendu jusqu'à ce que soient résolus d'importants problèmes de périodisation et de stratigraphie.

La fin du Bronze ancien (= étape III) d'Olténie voit l'apparition de stations qui ont comme caractéristique une céramique décorée de motifs Besenstrich et textiles. L'auteur les rattache aux découvertes similaires de Nagyrév tardif et Hatvan ancien. Outre cela, les découvertes plus anciennes de Jevišovice B et de Slovaquie orientale (notes 24, 25) font entrevoir à l'auteur un apport centre-européen dans la genèse du Bronze „classique" d'Olténie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Céramique de la station Glina d'Ostrovu Corbului — km fluvial 911 („Cliuci"), avec des analogies dans les civilisations du Bronze Ancien du Danube moyen. Ech. 1/2.

Fig. 2. Zones présentant des découvertes du Bronze Ancien en Olténie: 1 Braneţ, 2 Govora Sat — Runcuri, 3. Ostrovu Corbului.

Fig. 3. Tableau chronologique. Période ancienne de l'Age du Bronze en Olténie et les correspondances pour le Danube moyen. Ostr. = Ostrov; Zim. = Zimnicea; Glockenb. = Glockenbecher; Cs. = Csepel; BelaCrk. = Bela Crkva.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Asupra începutului epocii bronzului în Bihor

IOAN EMÖDI

Cu ocazia cercetărilor întreprinse în peșterile de pe valea Crișului Repede a fost depistat și un material cu trăsături specifice unui grup cultural aparte de la începutul epocii bronzului. Descoperirile au fost făcute în zona muntoasă din nordul unității geografice Pădurea Craiului.

1. Avenul de la Gălășeni

Această cavitate se află la o distanță de cca 1,5 km sud de izbucul Morii din comuna Gălășeni într-o zonă carstică, în mare parte împădurită. Gura avenului se deschide în peretele lateral al unei doline. Pătrunderea în aven se face printr-un horn îngust, care coboară în colțul estic al singurei încăperi accesibile, denivelarea totală fiind de cca 10 m. Întreaga podea a acestei săli de cca 8 × 10 m este alcătuită dintr-o mare îngrămădire de blocuri de calcar de diferite mărimi, căzute din tavan sau prin gura avenului, slab cimentate între ele. Printre acestea există numeroase goluri prin care o parte a materialului arheologic s-a scurs în adînc.

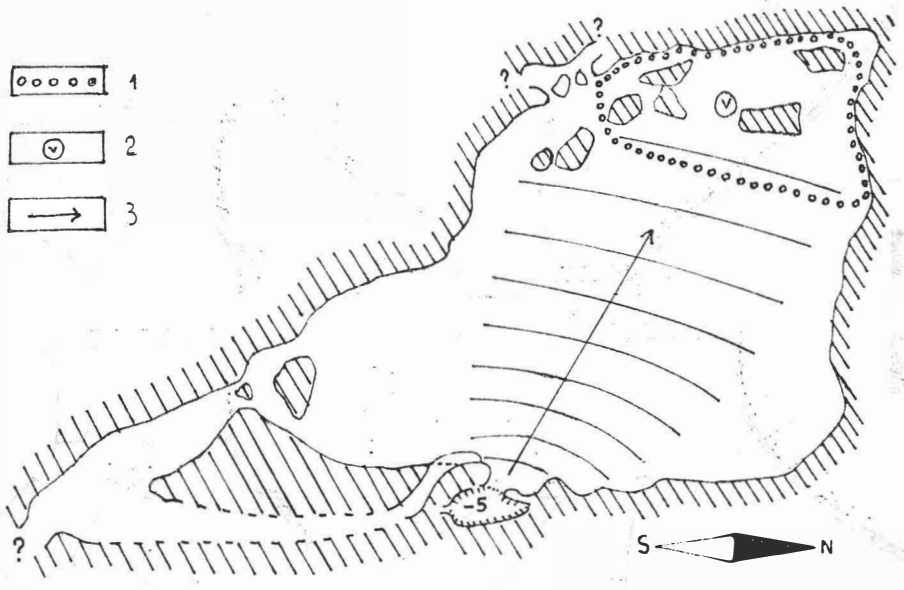

Fig. 1. Planul avenului de la Gălășeni. Legenda: 1. Zona descoperirilor 2. Vatră. 3. Pantă.

THRACO-DACICA, t. VI, 1–2, București, 1985, p. 123–144

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Majoritatea materialului arheologic[1] a fost găsit în partea vestică a sălii (fig. 1), zăcînd la suprafaţă, risipit printre bolovani, uneori parţial acoperit de o pojghiţă subţire de calcar sau de cîţiva centimetri de argilă. Tot aici a fost observată o vatră de dimensiuni reduse (diametrul 40—50 cm) care a fost folosită repetat, dovadă în acest sens fiind argila puternic arsă ce forma un strat de culoare roşie-cărămizie, precum şi cantitatea mare de cenuşă de pe vatră şi din jurul

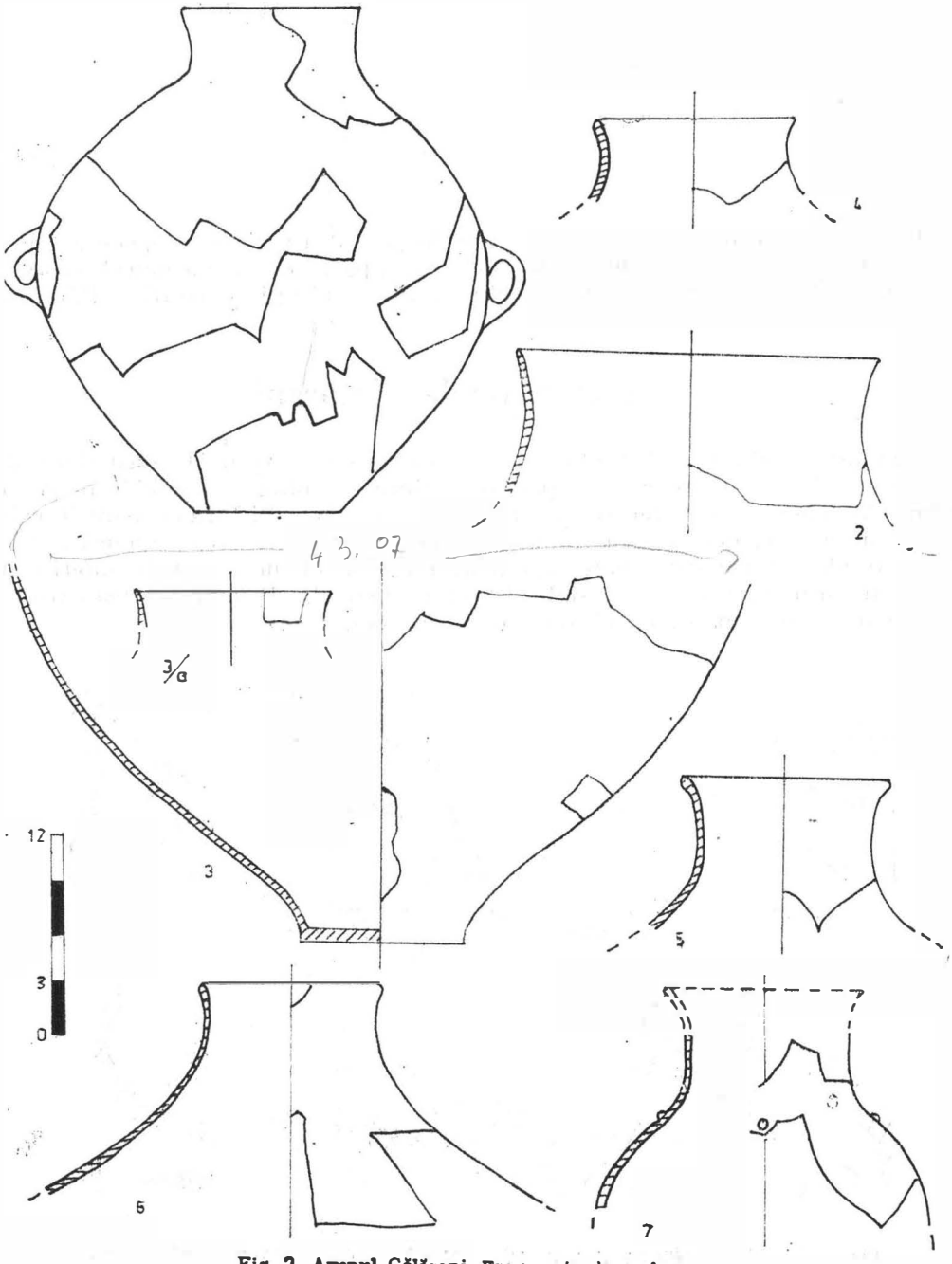

Fig. 2. Avenul Gălăşeni. Fragmente de amfore.

[1] Numerotarea obiectelor în cadrul planşelor şi hărţii reprezintă numerele lor de inventar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

vetrei, unde forma un strat gros de 5—25 cm, cu numeroşi bulgăraşi roşii-cărămizii, ce proveneau din argila arsă a vetrei. De notat că nici stratul de cenuşă a vetrei, nici cenuşa risipită în jur nu

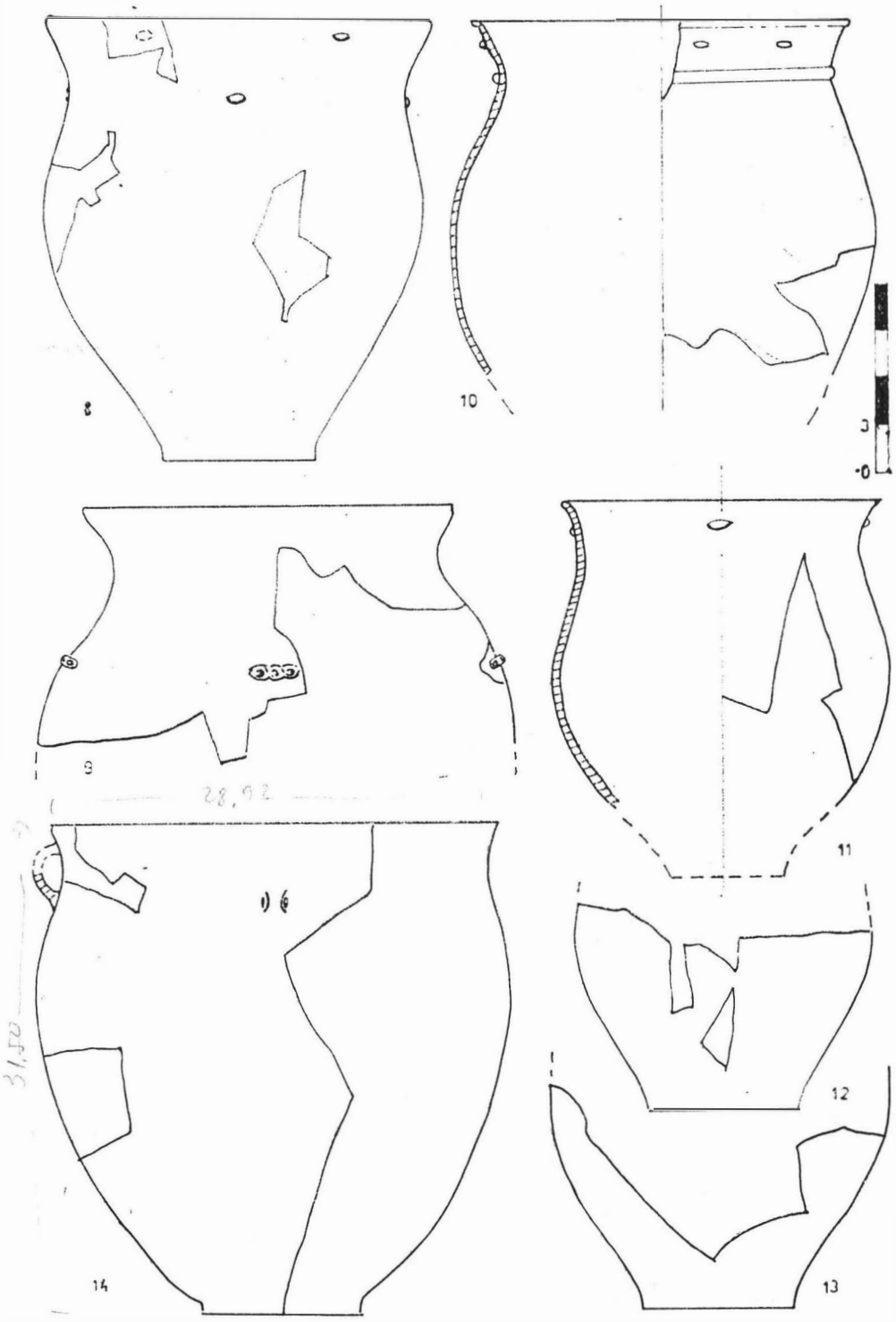

Fig. 3. Avenul Gălăşeni. Vase borcan

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

conţineau decît sporadic cioburi, acestea aflîndu-se mai ales la baza peretelui, risipite printre bolovani. În schimb în stratul de cenuşă au fost observate cîteva spărturi atipice de cuarţ şi de calcar, un bolovănaş de rîu parţial şlefuit, o sulă de os (fig. 14/56) şi foarte multe scoici *ostrea* (g. indet. fosil) de dimensiuni mici (6—7 mm) majoritatea fiind însă sfărîmate. Un mic urcior a fost recuperat întreg (fig.5/37) dintr-unul din golurile de sub blocuri, alte trei vase (fig. 5/32, 34, 35) au fost sparte recent de turişti, tot restul ceramicii fiind fragmentat încă din antichitate. Printre cioburi se aflau şi puţine oase de animale *(Capreolus, Cervus, Sus scrofa, Bos sp., Ovis*

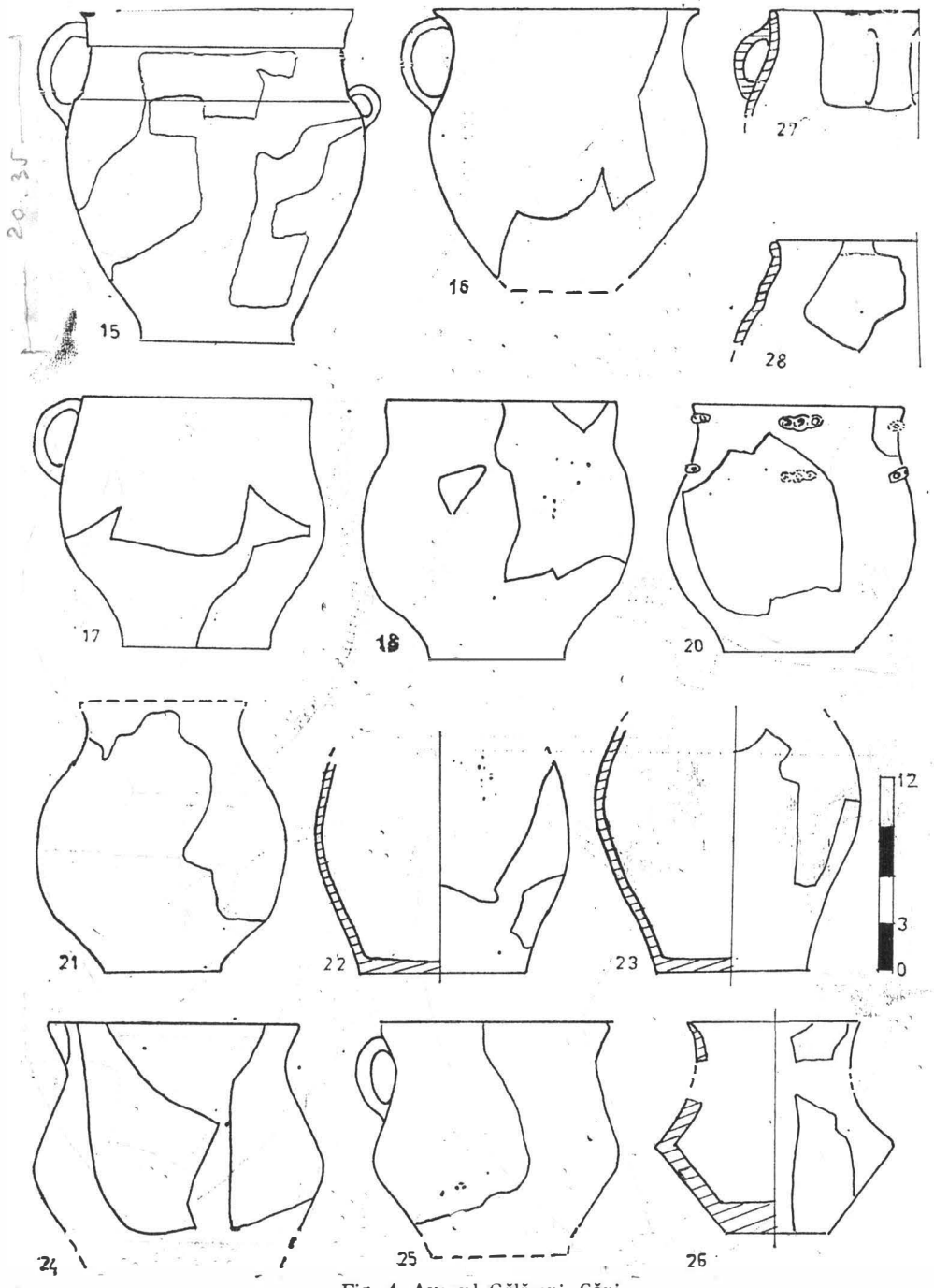

Fig. 4. Avenul Gălăşeni. Căni.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

sp. ***Equida sp.***) majoritatea sparte, un colț de mistreț (fig. 14/55) și o mandibulă de cerb (fig. 13/54) ambele folosite ca unelte și 5 mărgele de marmură (fig. 25/57, 58).

Subliniem faptul că avenul Gălășeni este singurul loc unde descoperirea este unitară, neamestecată cu materiale din alte epoci, el servindu-ne ca etalon de comparație (fig. 2—6).

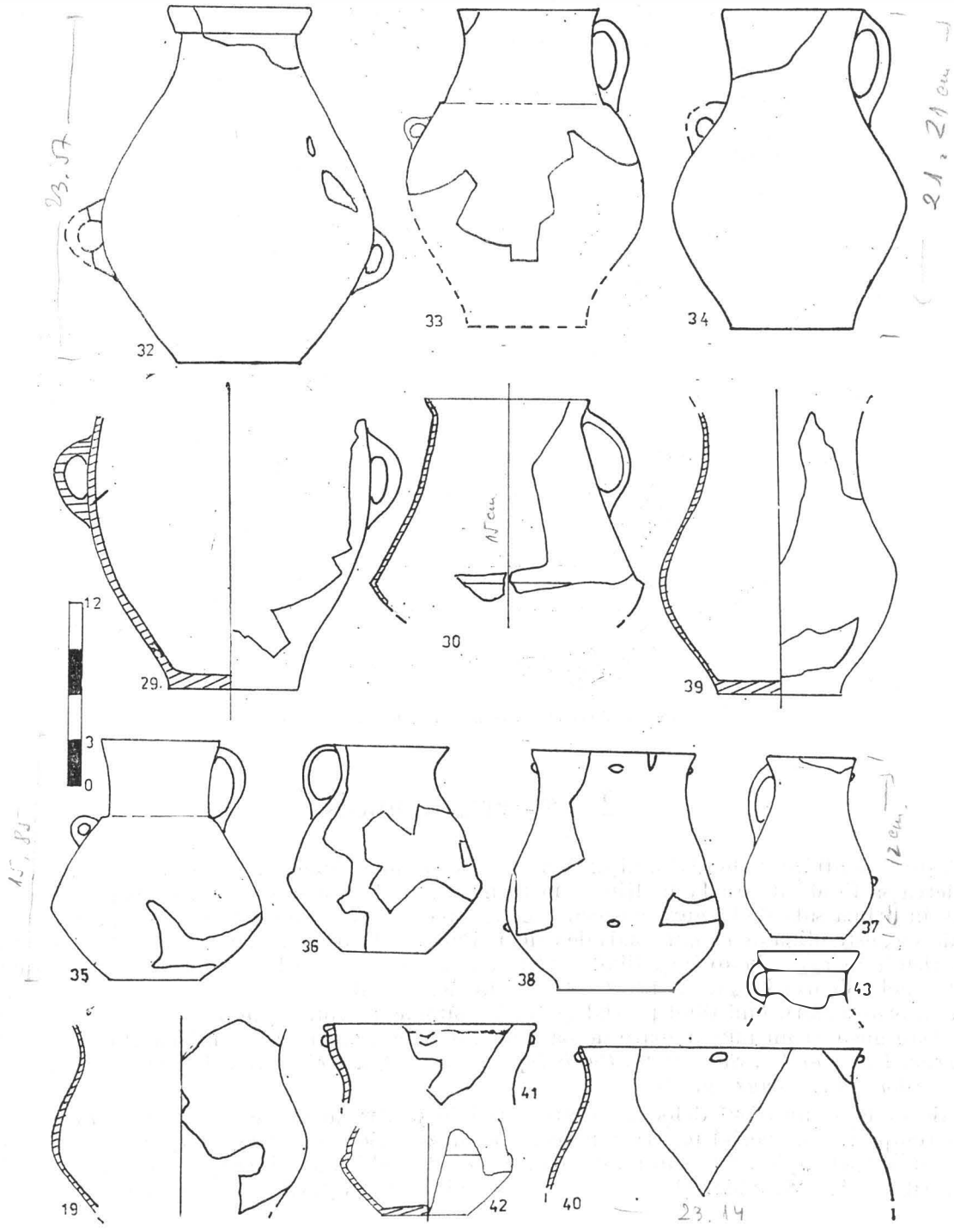

Fig. 5. Avenul Gălășeni. Căni, ulcioare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

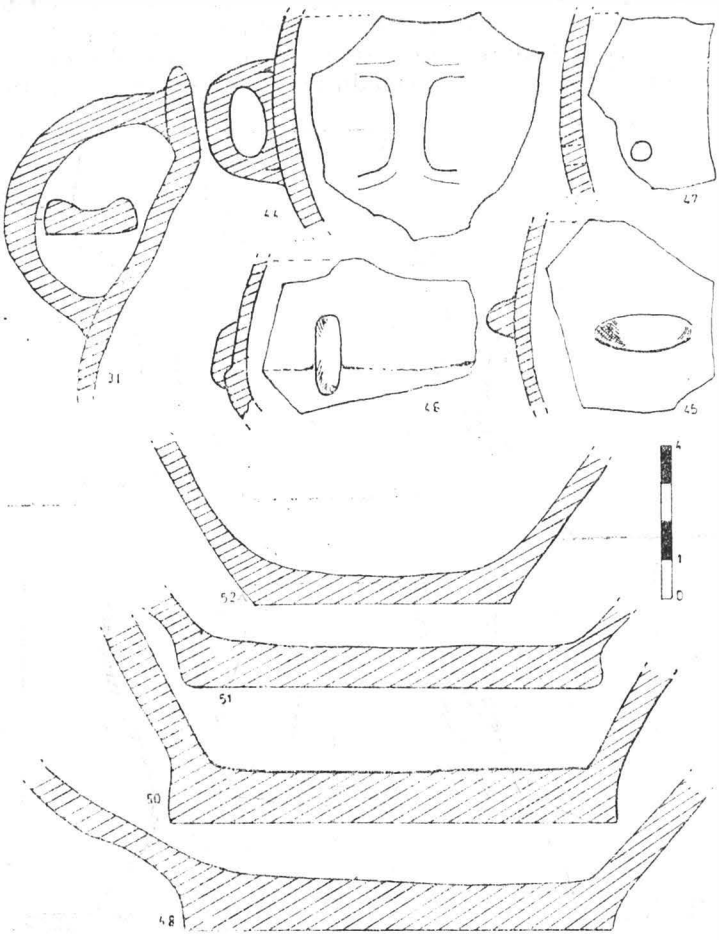

Fig. 6. Avenul Gălășeni. Fragmente ceramice.

2. Peștera Izbîndiș

Peștera se află în valea Izbîndișului, la sud de comuna Șuncuiuș. Gura ei este greu accesibilă, deschiderea sa fiind situată la înălțime, într-un perete de calcar vertical. Descoperirile s-au făcut exclusiv în prima sală de la gura peșterii (fig. 7). Această sală de mici dimensiuni, dar adîncă, în formă de sac, este plină de blocuri mari de calcar și material carstic mai mărunt. Materialul arheologic se afla risipit în acest bolovăniș, fiind astfel complet măcinat. El este format din ceramică (fig. 8, 9, 10), unelte de os (fig. 11, 12, 13/21, 14/21), cîteva aschii de cuarț, opt bolovănași de rîu, anume aleși de diferite culori, unii fiind parțial șlefuiți, mărgele perforate de os și o scoică *unio* (fig. 15/22,23). S-au găsit și un număr mare de oase de animale aparținînd următoarelor specii : *Capreolus*, *Cervus*, *Ursus arctos*, *Sus scrofa*, *Canis lupus*, *Capra sp.*, *Ovis*, *Bos*, *Equus caballus*, *Canis fam.* *Pisces*, *Castor fiber*, *Lepus sp.* etc [2].

Sala descrisă nu oferă deloc un spațiu prielnic pentru locuit, ea a putut fi folosită doar ca adăpost temporar, în special pentru vînători. Cursul superior al văii Izbîndișului este o vale seacă, tipic carstică, apele apărînd la suprafață doar în abundentul izbuc Izbîndiș. Toate animalele sălbatice din pădurile vecine vin chiar și azi să se adape aici. Gura peșterii aflată chiar deasupra izbucului

[2] Determinări de T. Jurcsák și E. Keszler.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

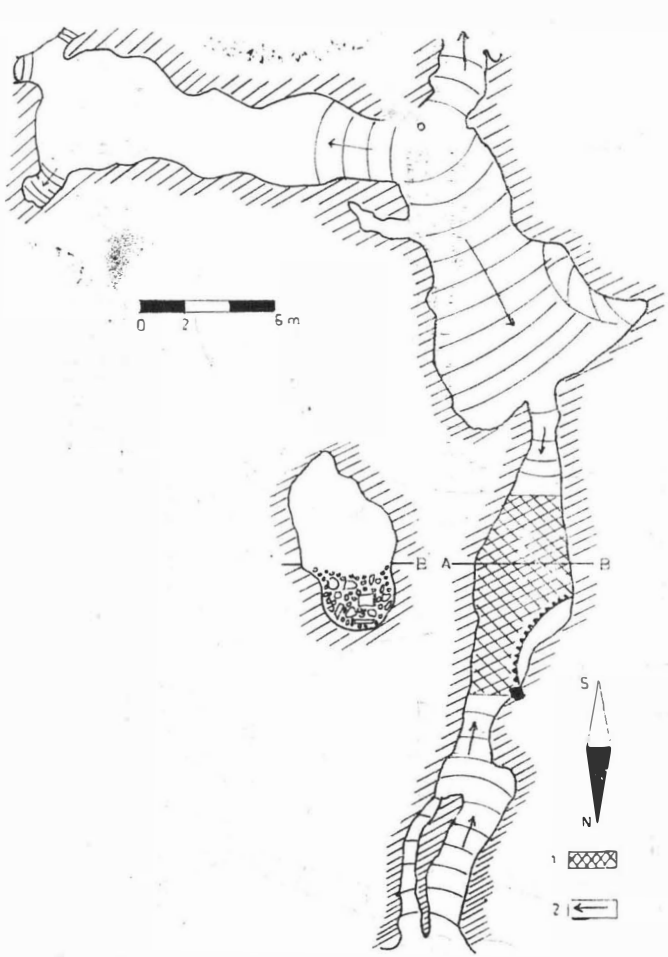

Fig. 7. Planul peşterii Izbindiş. Legenda: 1. Zona descoperirilor 2. Pante.

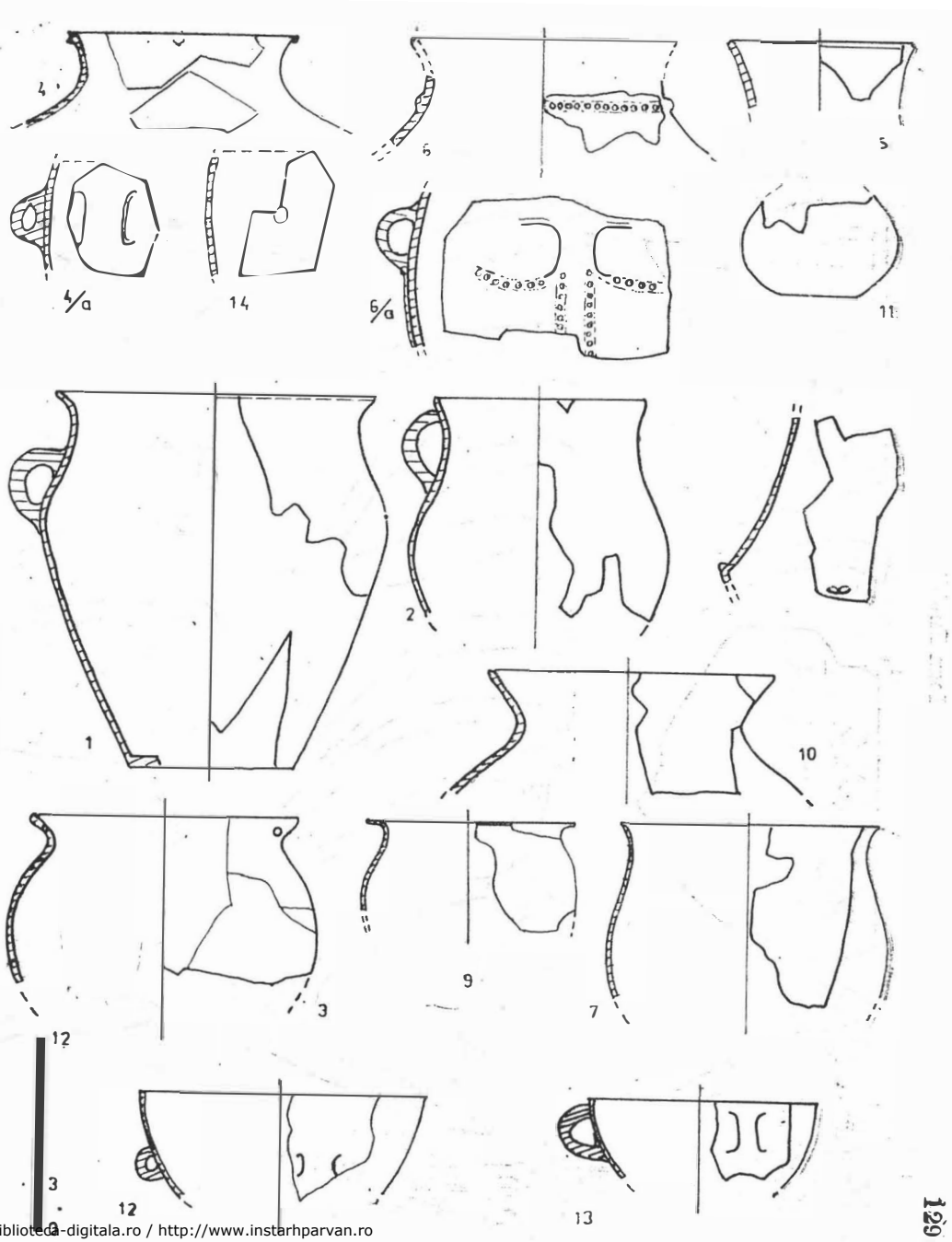

Fig. 8. Peştera Izbindiş. Ceramică descoperită.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

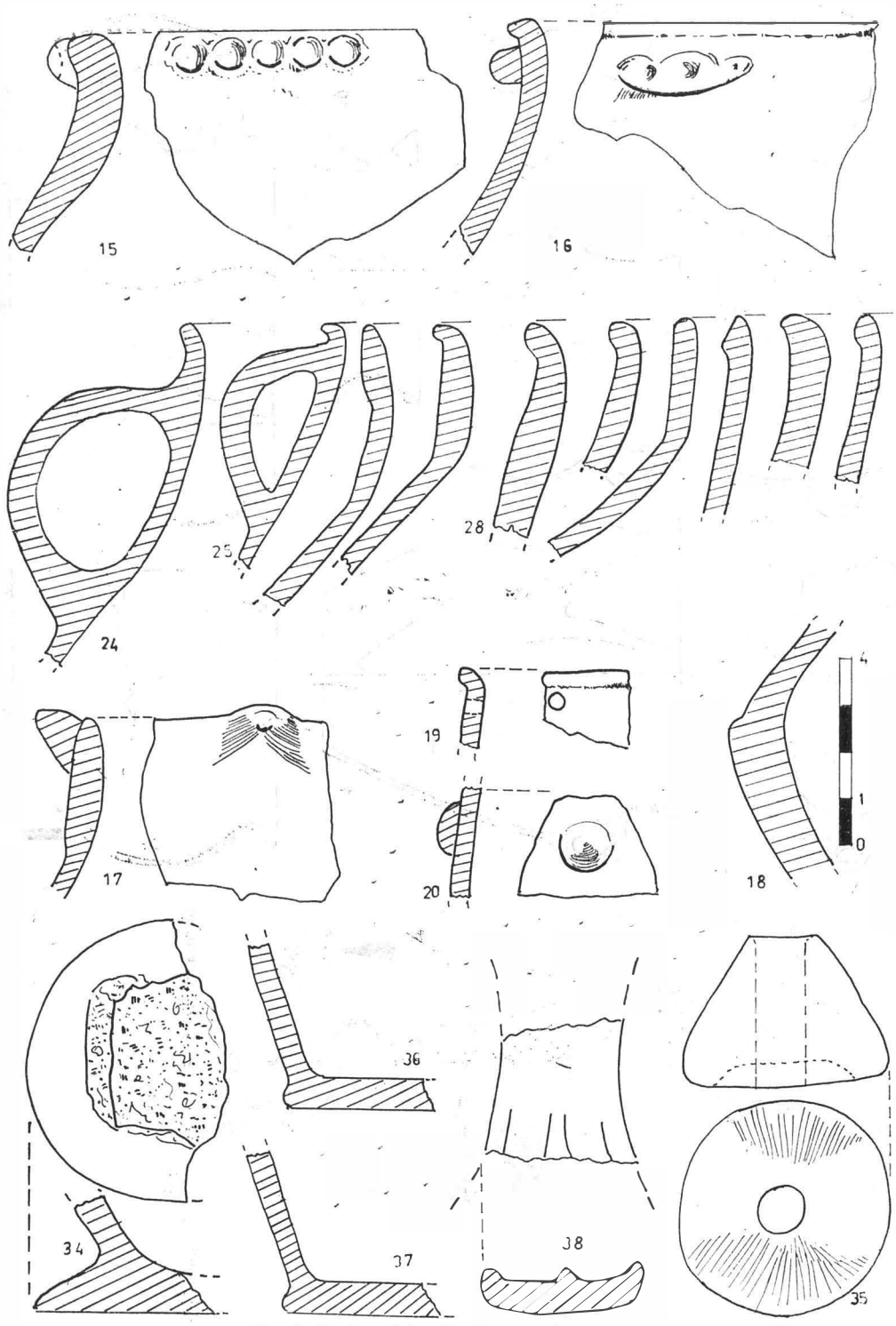

Fig. 9. Peştera Izbîndiş. Fragmente ceramice.

oferea un excelent loc de pîndă. Că într-adevăr vînători erau cei ce se adăposteau aici ne-o dovedesc, credem, şi cele vreo 20 vîrfuri de os (fig. 11, 12), foarte ascuţite la un capăt, dar deloc neajustate la celălalt, care nu puteau astfel servi ca unelte pentru găurit, ci numai ca vîrfuri de săgeată sau de lance.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

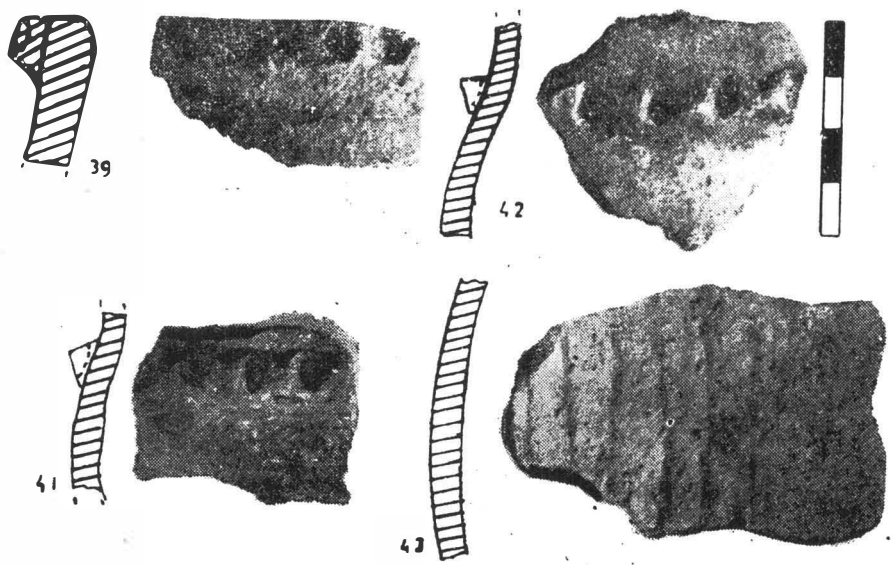

Fig. 10. Peştera Izbindiş. Fragmente ceramice.

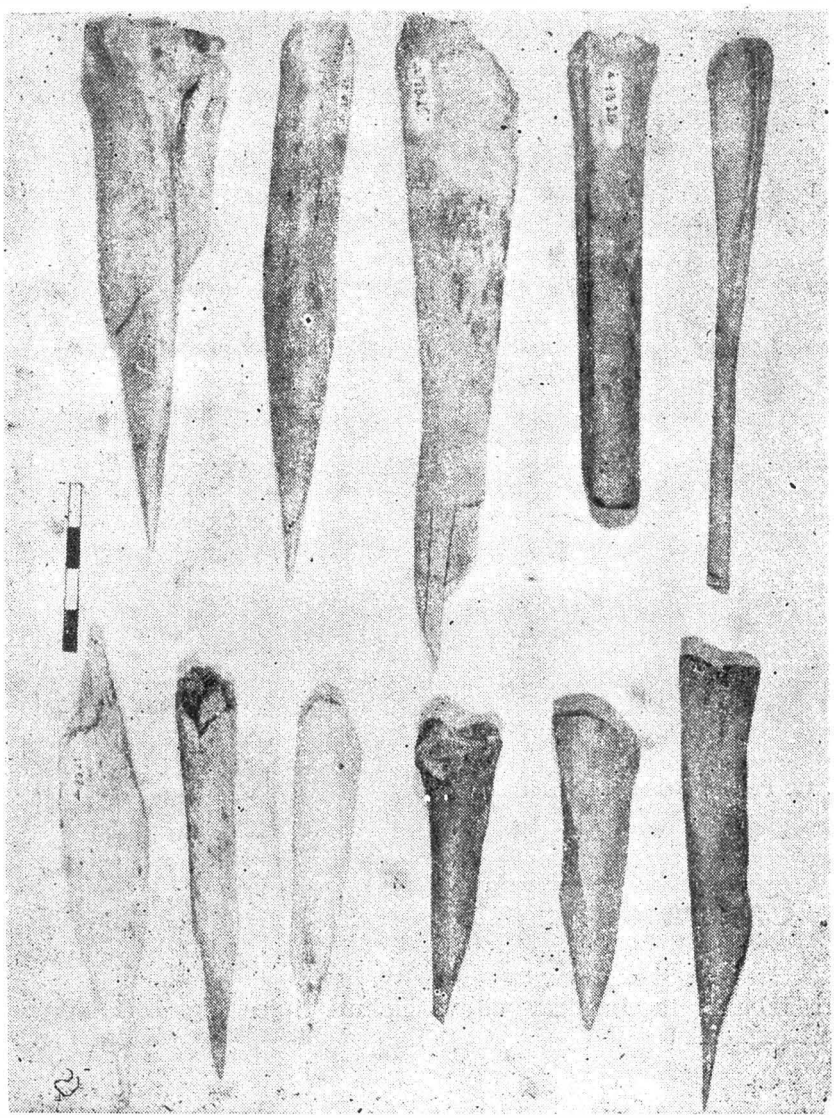

Fig. 11. Peştera Izbindiş. Vîrfuri de os.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

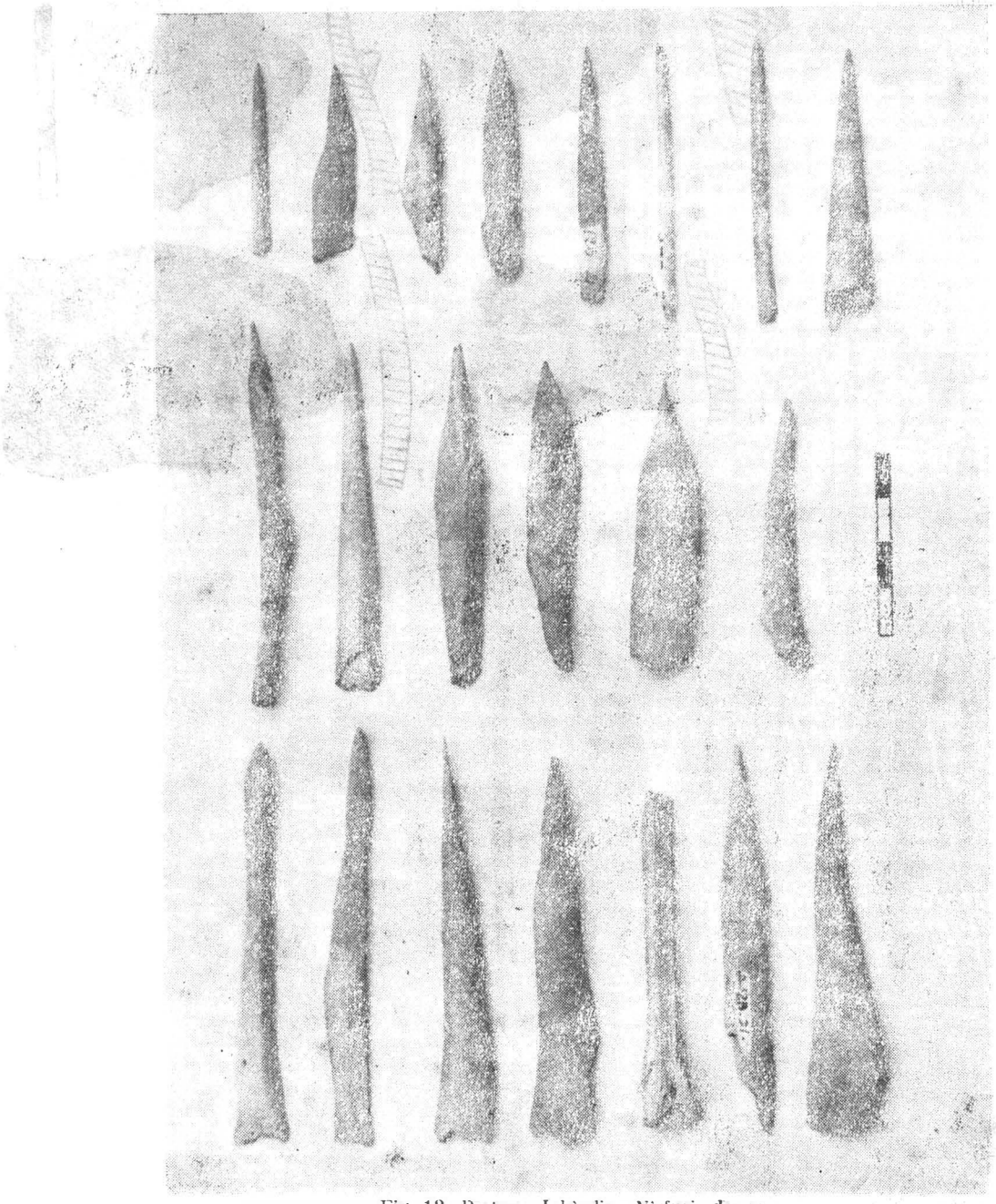

Fig. 12. Peştera Izbîndiş. Vîrfuri de os.

3. Cariera de balast

Aflată în panta de sub peştera Izbîndiş a furnizat cîteva cioburi tipice (fig. 16/1—5), multe altele fiind cărate cu pietrişul exploatat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

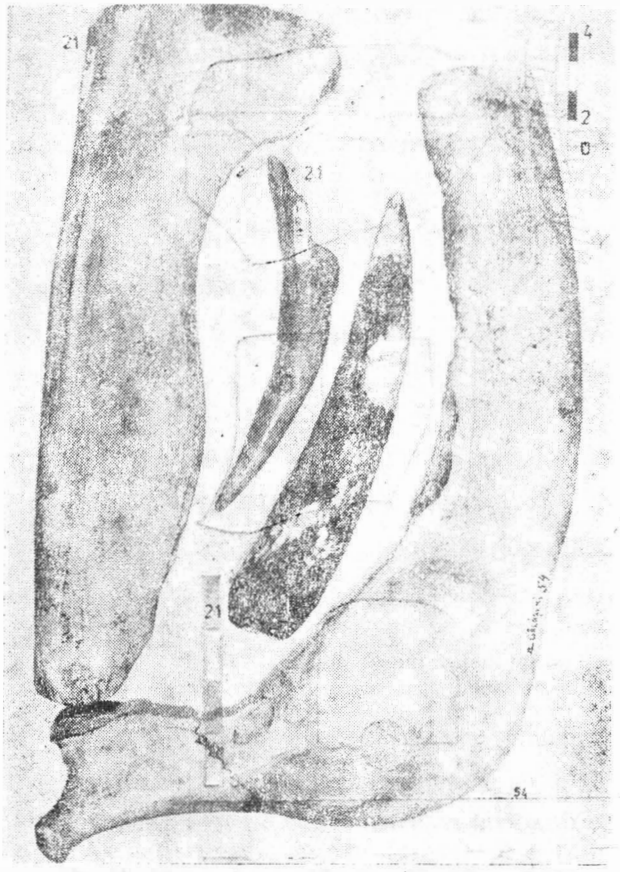

Fig. 13. Obiecte de os: Izbîndiș (21), Gălășeni (54).

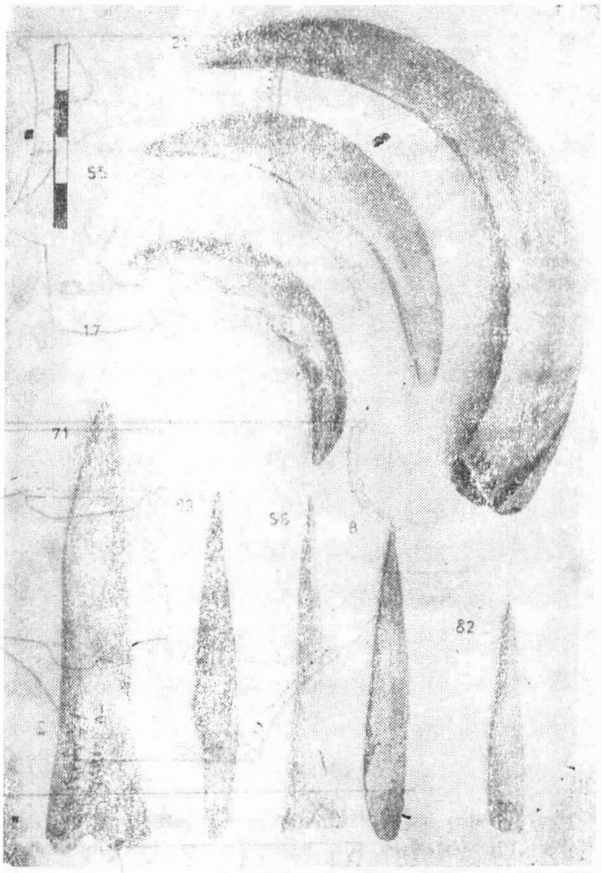

Fig. 14. Obiecte de os: Izbîndiș (21), Gălășeni (55, 56), Călățea (8), Igrița (17, 71, 82, 83).

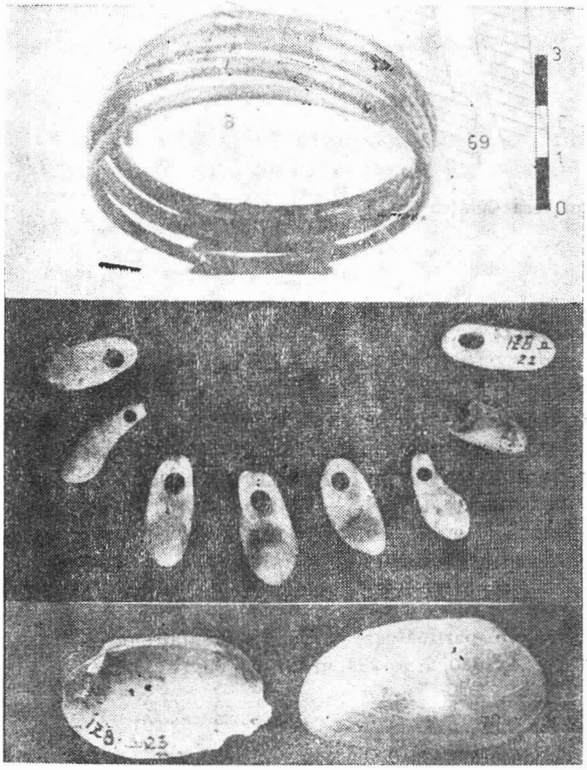

Fig. 15. Mărgele de os (22). Izbîndiș, scoici Unio (23), Izbîndiș, (70), Igrița, brățară de bronz (69), Igrița.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

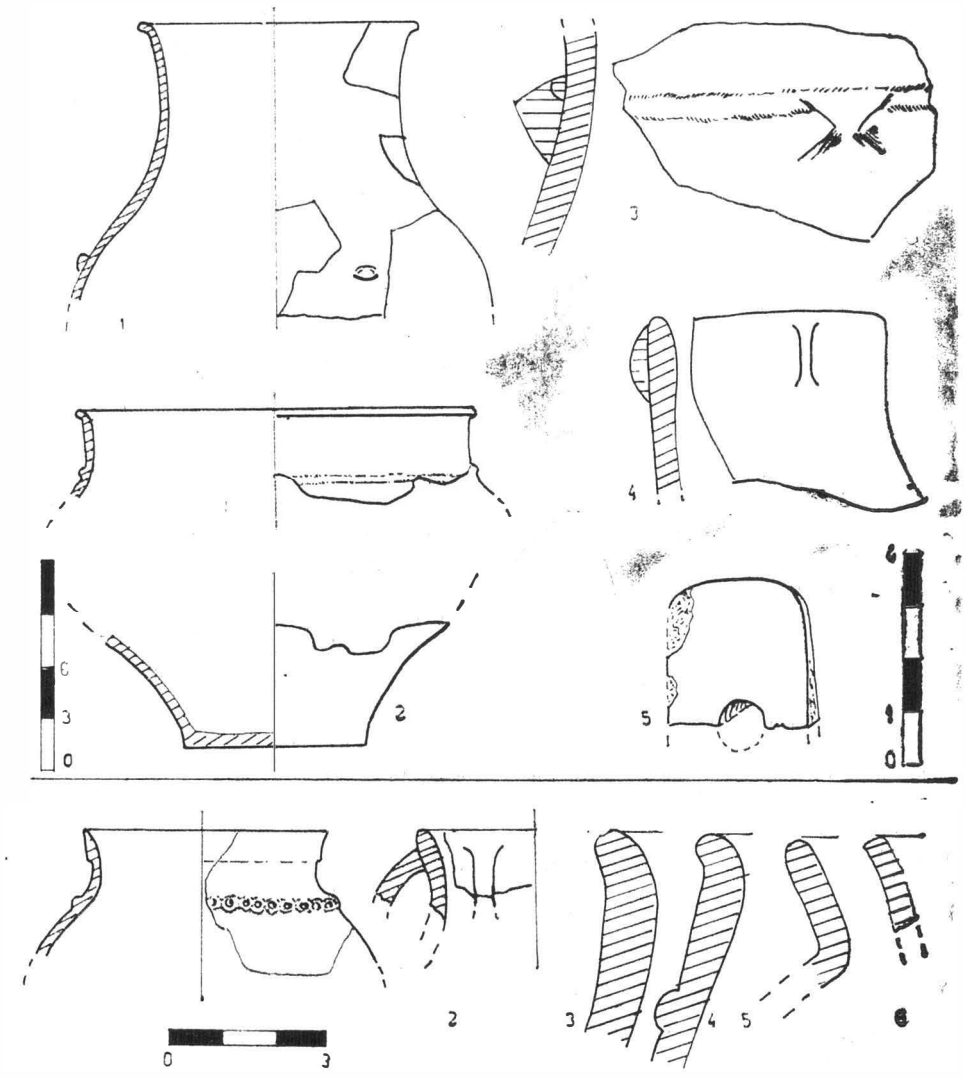

Fig. 16. Cariera Izbindiş (1—5), peştera Călăţea (1—6).

4. Peştera Igriţa

Este o cavitate care a furnizat numeroase descoperiri[3]. Fiind intens frecventată în aproape toate epocile istorice, materialul arheologic a fost foarte fragmentat şi risipit în toate galeriile ei (fig. 17), observaţii de ordin stratigrafic neputîndu-se face, ceea ce a îngreuiat şi stabilirea caracterului descoperirilor de aici. Acestea constau din ceramică (fig. 18—24), o brăţară de bronz (fig. 15/69), cîteva unelte de os (fig. 14/17, 71, 82, 83), piatră (fig. 25/55, 56), mărgele de marmură (fig. 25/16) şi os (fig. 25/84, 85), aşchii atipice de cuarţ şi o scoică *unio* (fig. 15/70).

[3] Printre materialele de la sfîrşitul epocii bronzului găsite în peştera Igriţa au fost publicate din eroare şi cîteva vase fragmentare aparţinătoare grupului prezentat aici, I. Emödi, SCIVA, 31, 1980, 2, p. 234, nr. 37, 62, 69, 181, 236.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

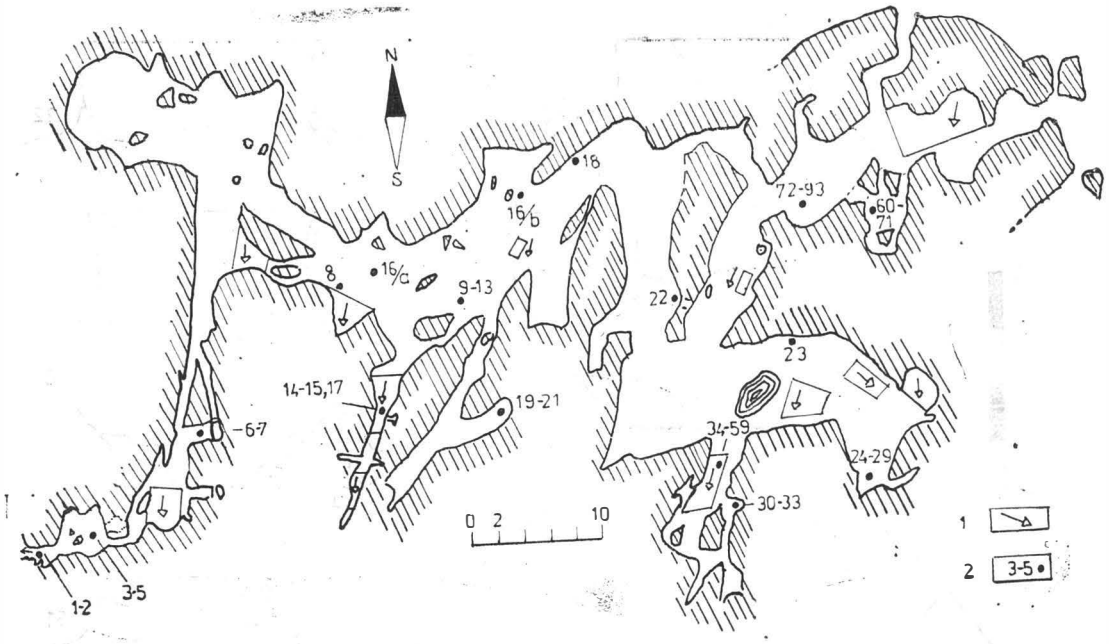

Fig. 17. Planul peşterii Igriţa. Legenda: 1. Gropi, casete 2. Locul descoperirii.

5. Peştera

Din cariera de tuf calcaros aflată sub cascada din faţa peşterii cu apă Pişniţa (sat Peştera, com. Aştileu) provin cîteva fragmente ceramice de aceeaşi factură ca cele prezentate aici. Altele au fost observate în cîteva grote de mici dimensiuni din împrejurimi.

6. Ponorul de la Călăţea

Este o peşteră greu accesibilă, cu mai multe etaje, pentru a ajunge în fundul ei trebuie coborîtă o diferenţă de nivel de cîteva zeci de metri. Din această peşteră provin obiecte de os, piatră, bronz, o mare cantitate de ceramică fragmentară şi cîteva vase întregibile. Tot în această peşteră s-au descoperit morminte de înhumaţie [4]. Resturi scheletice au fost observate în mai multe galerii.

★

Toate locurile amintite se află în bazinul Crişului Repede. Din bazinul Crişului Negru sînt semnalate alte două puncte de descoperire Peştera Vacii şi com. Rîpa[5], care sînt importante pentru stabilirea răspîndirii teritoriale a grupului în Bihor. Tot aici se află Peştera Izbucul Topliţei care ascunde un complex cultic-funerar încă necercetat.

Dacă asupra unităţii culturale, şi a caracterului de complexe închise al descoperirilor din peşterile Gălăşeni, Călăţea şi Topliţei nu avem nici o îndoială, în cazul peşterilor Izbîndiş şi Igriţa s-ar putea ca unele din fragmentele ceramice prezentate să aparţină unei epoci anterioare. Astfel vasele fragmentare şi torţile nr. 15, 64, 77 din Igriţa şi nr. 6,38 din Izbîndiş, prisnelul 35 (Izbîndiş),

[4] *Repertoriul monumentelor din jud. Bihor*, Oradea, 1974, p. 53, nr. 280; material în mare parte inedit în col. Muzeului Ţării Crişurilor; P. Roman, în *Actes du II-e Congres international de thracologie*. I, Bucureşti 1980, p. 66, nr. 17, şi în *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten*, Budapest-Velem, 1977, Budapesta 1981, p. 165 şi fig. 6 încadrează vasele de la Călăţea în orizontul Makó, toate acestea cuprinzîndu-le recent sub denumirea de „grupa Roşia", P. Roman, SCIVA, 35, 1984, 3, p. 268, nota 23.

[5] P. Roman, *op. cit.*, fig. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

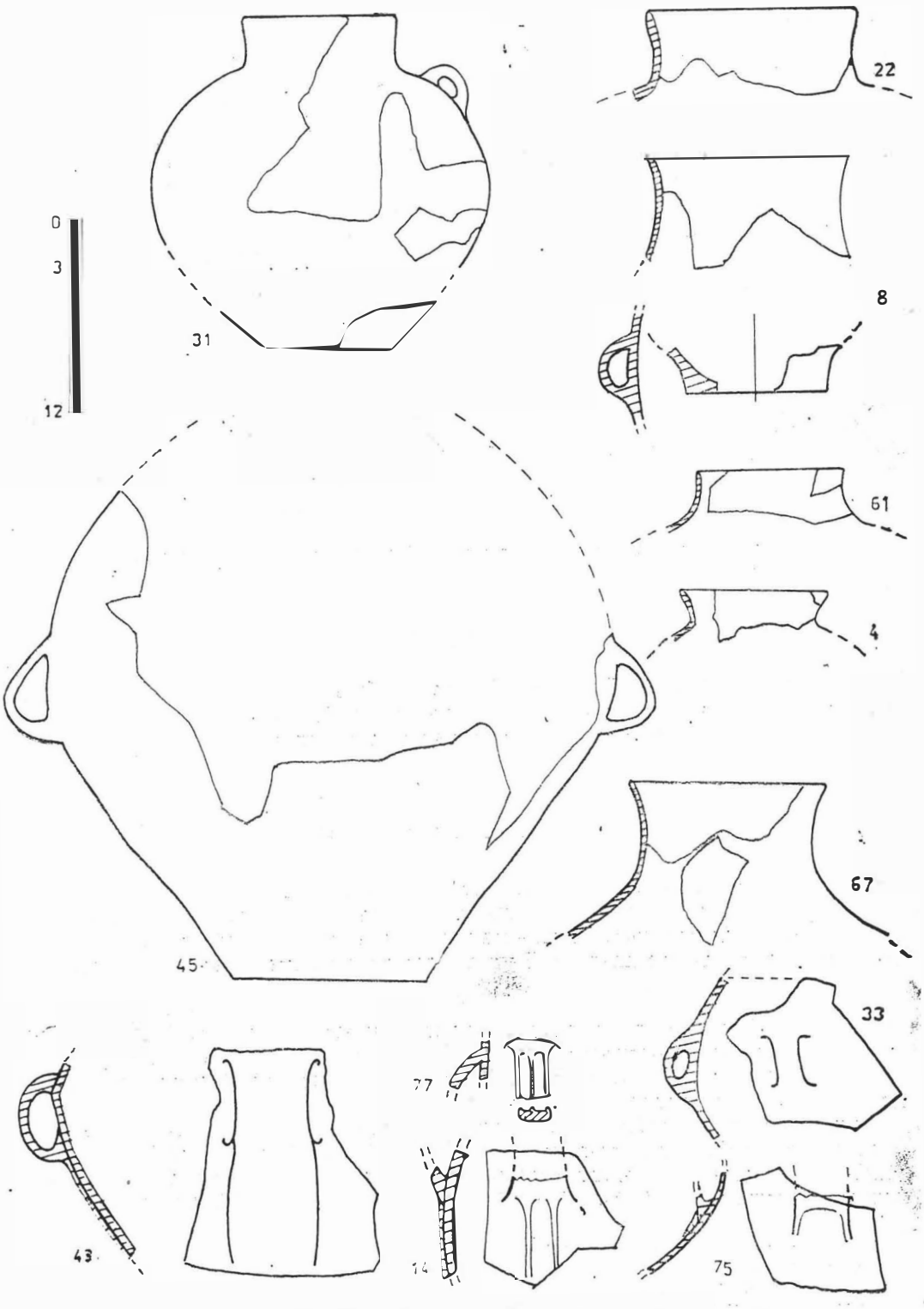

Fig. 18. Peştera Igriţa. Fragmente de amfore.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

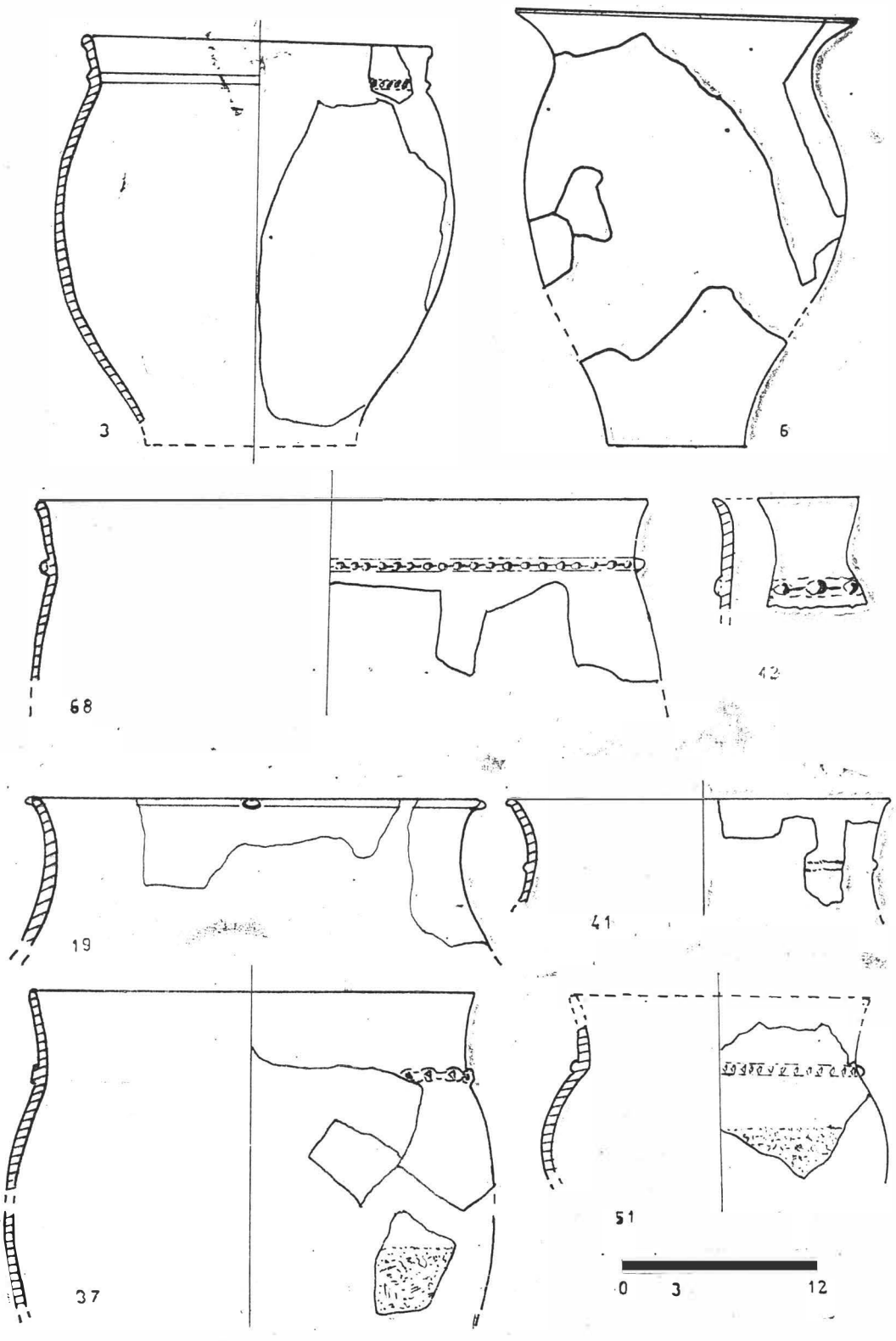

Fig. 19. Peștera Igrița. Fragmente de vase borcan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

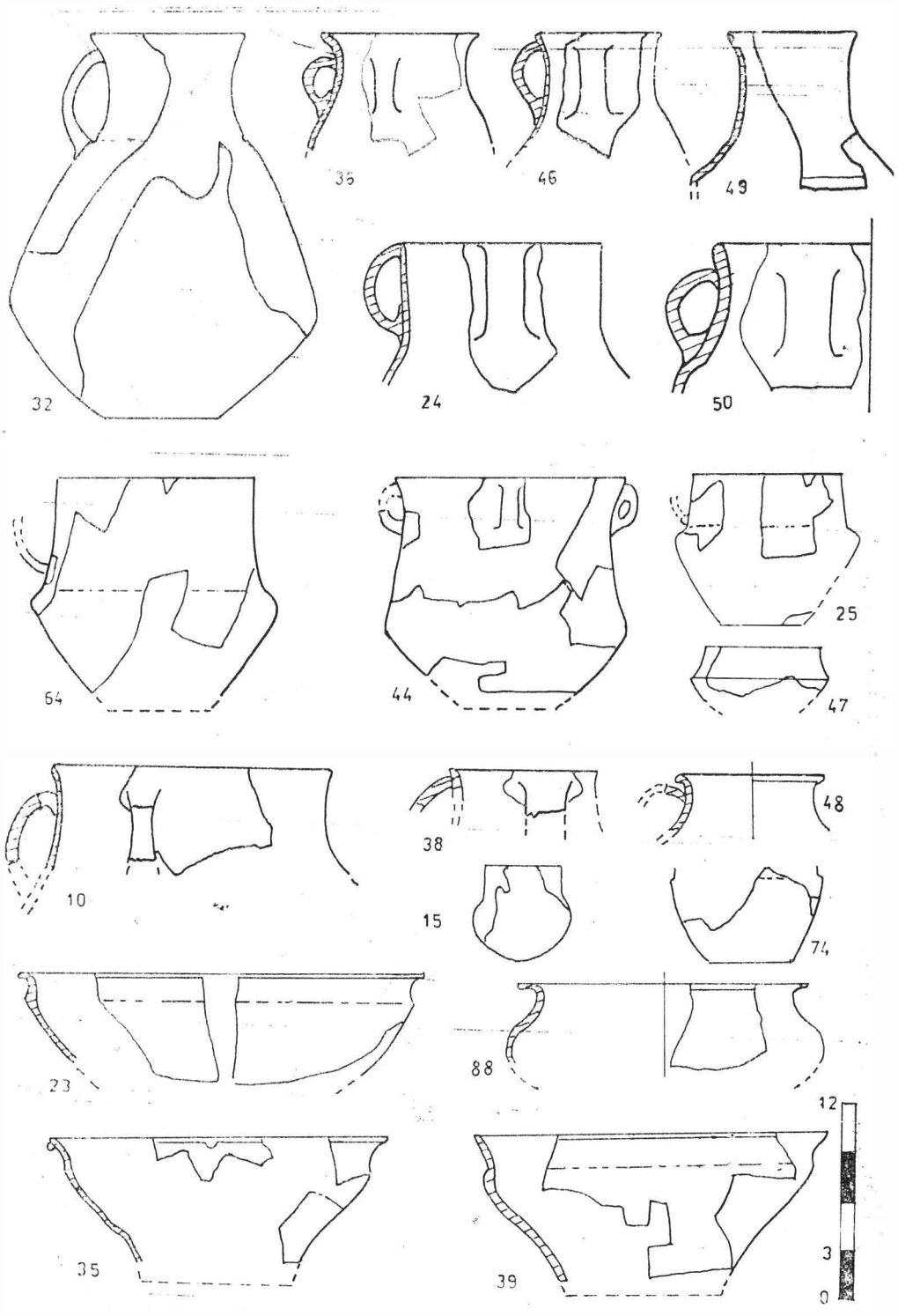

Fig. 20. Peştera Igriţa. Fragmente de urcioare, căni, cești, castronaşe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

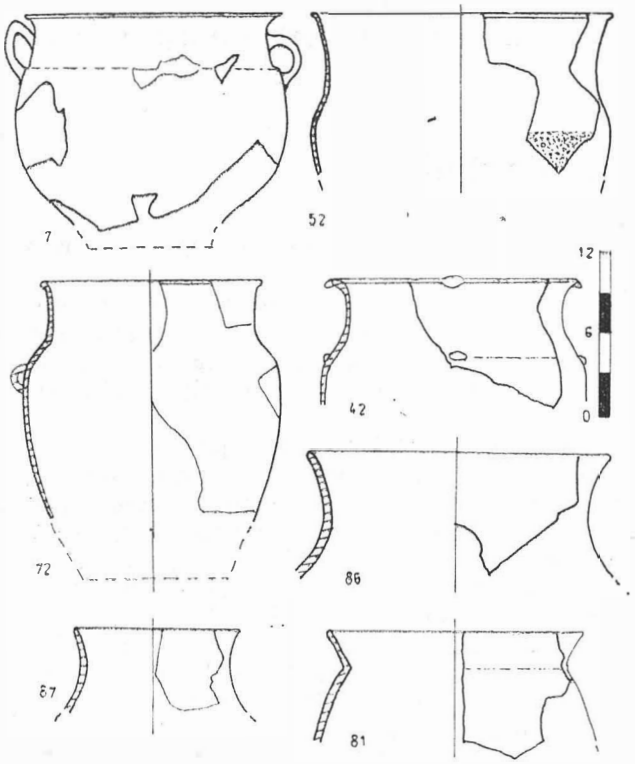

Fig. 21. Peştera Igriţa. Fragmente de vase.

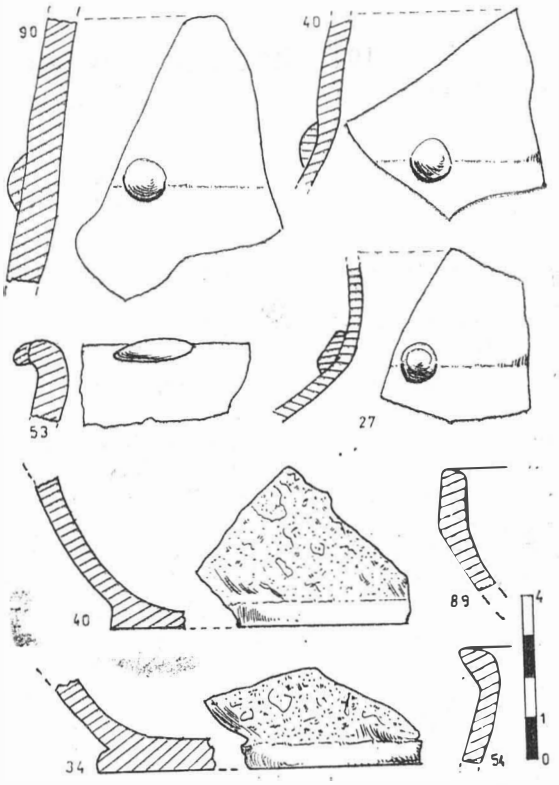

Fig. 22. Peştera Igriţa. Fragmente de ceramică.

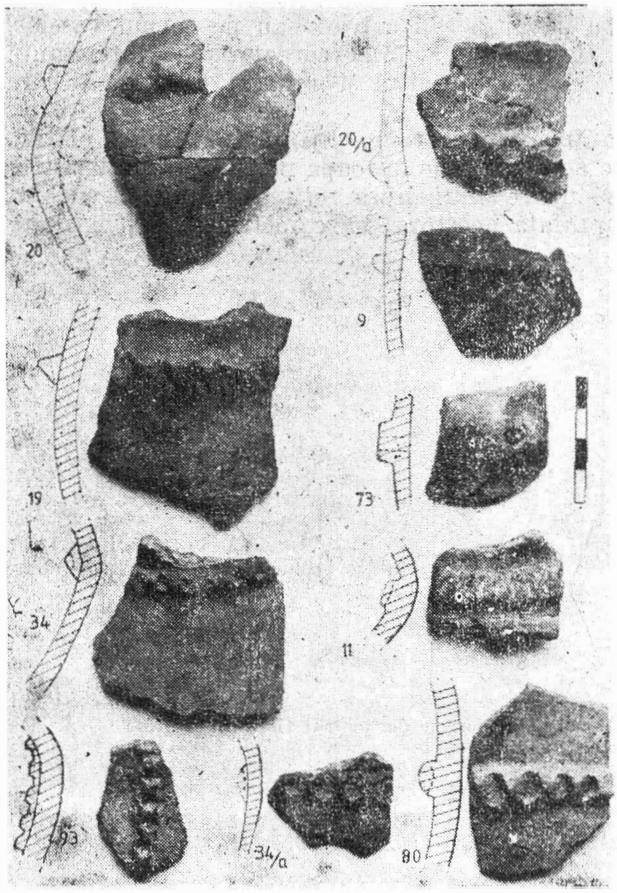

Fig. 23. Peştera Igriţa. Fragmente de ceramică.

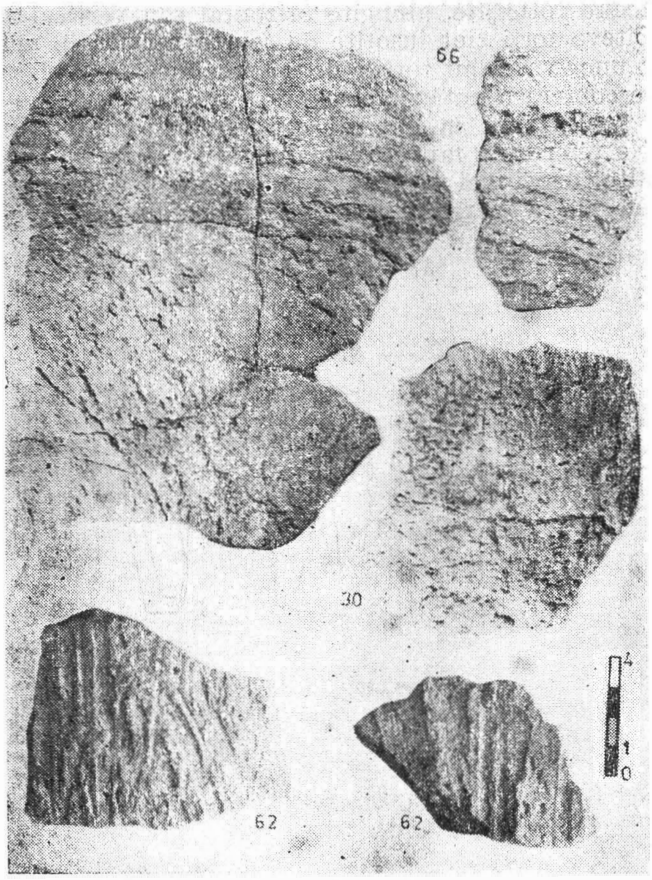

Fig. 24. Peştera Igriţa. Fragmente de ceramică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

mărgelele nr. 16 (Igriţa), ar putea fi badeniene, iar fragmentele 22 şi 31 (Igriţa) aparţin poate ceramicii şnurate.

Descrierea inventarului

Majoritatea vaselor au fost restaurate din zeci de fragmente care însă nu au mai fost redate pe planşe.

Au putut fi restaurate sau reconstituite grafic următoarele tipuri de recipiente : amfore cu corp bombat, gît scurt sau mai lung, puţin arcuit spre exterior (Gălăşeni 1—6), căni înalte (Igriţa 32, Găl. 33), căni cu corpul bombat (Găl. 16) sau bitronconic (Găl. 25), borcane mari, cu sau fără briu alveolat (Igriţa 3, Găl. 8—14), oale (Igriţa 7), ceşti (Igriţa 25), castroane (Igriţa 23), un fragment de vas cu talpă (Izbîndiş 34) etc.

Această ceramică prezintă cîteva caracteristici comune. Astfel calitatea pastei şi a arderii este relativ inferioară, pereţii vaselor au în majoritatea cazurilor grosimi între 5—8 mm, fiind puţin rezonanţi. Ca degresant s-au folosit nisipuri cu diferite granulaţii, în unele cazuri cu multe paiete de mică. Vasele sînt în general de culoare închisă, cenuşie, cafenie, castanie, mai rar cărămizie sau neagră. Unele au fost lustruite, majoritatea însă au pereţii asprii la pipăit. Un număr de vase sînt în partea inferioară barbotinate, stropite cu lut moale, obţinîndu-se un aspect zgrunţuros, sau netezite apoi superficial cu mîna, urma lăsată de degete fiind evidentă pe mai multe cioburi ; 2—3 mici fragmente sînt trasate cu măturica (fig. 10/43 ; 19/37, 51 ; 21/52 ; 22/34,40 ; 24). Caracteristică este o uşoară îngroşare, răsfrîngere, executată neglijent, inegal, a buzei multora dintre recipiente. În fiecare din peşteri s-au găsit şi fragmente de vase avînd un mic orificiu sub buză sau mai jos, (fig. 2/7, 6/47, 8/3,14, 9/19) se presupune că aceste recipiente serveau pentru fermentaţie[6]. Ornamentele sînt puţine la număr şi exclusiv în relief. Astfel s-au folosit mai ales benzile orizontale, simple, alveolate, mai rar crestate, aflate puţin sub buză, benzi scurte de acelaşi gen, mici butoane rotunjite, alungite orizontal sau vertical aflate pe buză sau sub ea sau pe corpul vaselor. Cîteva torţi sînt însoţite de scurte nervuri în relief (fig. 18/14, 43, 75). O caracteristică interesantă a unor vase sînt torţile de mărime inegală şi plasate asimetric pe gîtul şi umărul acestora şi care le conferă o notă de eleganţă (ex. Gălăş. 33).

Privind în general ceramica discutată, constatăm o oarecare neglijenţă în tehnica olăriei. Ne referim la faptul că majorităţii vaselor le lipseşte acea simetrie aproape perfectă caracteristică altor epoci mai vechi sau mai recente (şi care face să nu se simtă lipsa roţii olarului), la curbări inegale a pereţilor, bombări sau adîncituri pe suprafaţa acestora, buze răsfrînte sau îngroşate

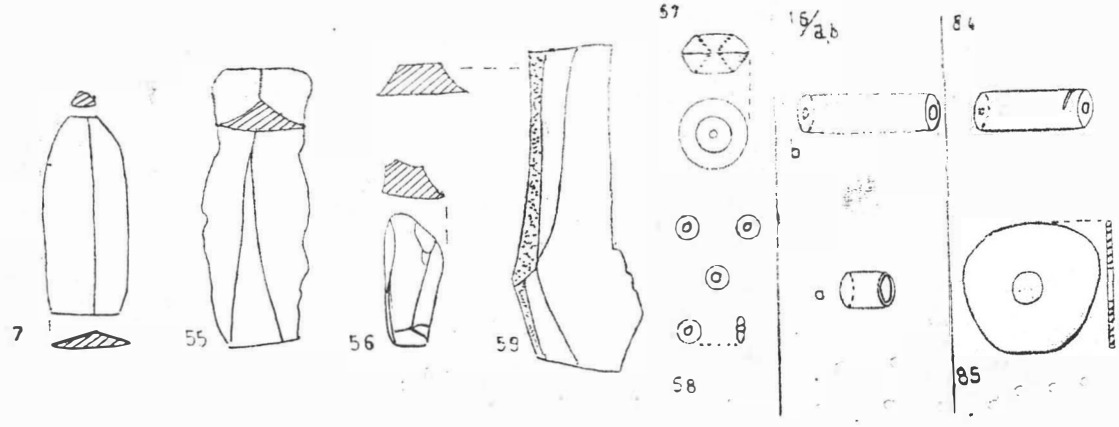

Fig. 25. Unelte de piatră: Călăţea (7), Igriţa (55, 56), Gălăşeni (59). Mărgele de piatră: Gălăşeni (57, 58), Igriţa (16) şi os Igriţa (84, 85).

[6] P. Patay, ArchÉrt, 1965, 2, p. 165, fig. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

neuniform, funduri asimetrice, ornamente de dimensiuni diferite şi plasate geometric inegal, etc.[7]. În acelaşi timp însă trebuie să remarcăm o varietate a tipurilor de recipiente găsite.

Uneltele de piatră şi os găsite sînt tipuri de obiecte cunoscute din diverse materiale şi epoci. Dintre cele de os remarcăm doar două piese mai ieşite din comun, una confecţionată dintr-o falcă de cerb (Gălăşeni 13/54) cu destinaţie necunoscută, şi una dintr-un omoplat (Izbîndiş fig. 13/21) probabil seceră (?).

Brăţara din peştera Igriţa este confecţionată dintr-o bandă de bronz cu secţiunea în formă de D, lată de 3—4 mm, înaltă de 2—3 mm. Are 3,5 spire, cu diametrul de 6,1 cm şi o greutate de 48 g. În avenul Călăţea s-a găsit o brăţară asemănătoare cu diametrul mai mic.

★

Deşi o parte a formelor ceramicii descoperite este prezentă în mai multe grupe sau culturi ale bronzului timpuriu, totuşi analogiile unor vase şi ornamente tipice ne ajută la o justă încadrare culturală şi cronologică a întregului material.

Vase de tip amforă sînt foarte răspîndite; diverse variante se cunosc din repertoriul diferitelor grupe culturale: Coţofeni, ceramica şnurată, Makó, Nir, Somogyvár, Kosihy-Čaka etc.[8].

În peşteri a fost găsită o gamă variată a cănilor înalte (Gălăşeni 32—39, Igriţa 32), acestea lipsesc din repertoriul Makó, Nir, se cunosc însă în mare număr în grupele Somogyvár, Glockenbecher-Csepel, Ökörhalom, Kötörés[9], deci în fazele timpurii ale culturii Nagyrév. Torţile inegale, dispuse asimetric[10], rar apar în grupa Makó[11], apoi în cultura ceramicii şnurate[12] şi persistă pînă în faza finală în cultura Nagyrév[13], la Kulcs[14] şi chiar în cultura Mureş (Szöreg[15]).

Diferitele căni cu corp bombat (Gălăşeni 16, Izbîndiş 2) cunosc o mare răspîndire, avînd corespondenţe şi în diferitele faze ale culturii Nagyrév[16]. Cănile bitronconice (Gălăşeni 25) sînt specifice grupei Glockenbecher-Csepel[17]. Borcanele mari, cu sau fără brîu alveolat şi butoni sub buză (fig. 3, 19) au cunoscut de asemenea o răspîndire generală în diferitele culturi ale epocii şi în special în cultura Nagyrév.

Puţinele străchini găsite în Igriţa (23, 35, 39) deşi sînt şi ele forme frecvente, au analogii mai bune în grupa Makó şi în fazele timpurii Nagyrév[18]. Străchini cu profil arcuit (Igriţa 88) cunoaştem în grupa Makó[19].

Pentru buzele profilate (Gălăşeni 32, 43, Peştera Vacii[20]) am găsit o singură analogie la Jevisovice[21](B).

Proeminenţele rotunjite sau alungite, cît şi cele de pe buza vaselor sînt frecvente în cultura Makó şi mai ales Nagyrév[22].

Printre alte descoperiri de la Valea lui Mihai, M. Roska publică şi un mormînt de incineraţie. Urna şi farfuria-capac, deşi sînt forme cu mare răspîndire, au analogii mai bune printre descoperirile Nagyrév decît Makó. Ceea ce dorim să notăm este asemănarea mărgelelor de os găsite în urnă şi cele în peştera Izbîndiş (fig. 15/22)[23].

Trecînd în revistă analogiile citate, ele ne arată că grupul nostru are afinităţi mai strînse cu fazele timpurii ale culturii Nagyrév. După cum se ştie în cadrul acestei culturi au putut fi dis-

[7] Aceste lucruri au fost constatate şi în cazul analogiilor ce vor fi citate mai jos.

[8] P. Roman, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976, p. 127, pl. 23, V; M. Buchwaldek, *Die Schnurkeramik in Böhmen*, Praga, 1967, fig. 3/A25—f. R. Kalicz-Schreiber, ActaArchHung, 27, 1975, p. 294, fig. 6/a, b; I. Vladar, *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken...*, Budapesta, 1981, p. 331, fig. 3/9; N. Kalioz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*. Budapesta, 1968, pl. 127/5.

[9] R. Kalicz-Schreiber, *op. cit.*, p. 292, fig. 4; ArchErt, 1975, 2, p. 193, fig 10/11—13

[10] P. Roman, *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken...*, Budapesta, 1981, p. 312, fig. 6/3.

[11] N. Kalicz, *op. cit.*, pl. III/2, 3; R. Schreiber, ArchÉrt, 1972, 2, p. 154, fig. 1/1, deşi credem că aparţin culturii Nagyrév, ambele fiind descoperiri izolate!

[12] M. Buchwaldeck, *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken...* Budapesta, 1981, p. 244, fig. 4/14.

[13] R. Schreiber, *op. cit.*, p. 161, fig. 8/1.

[14] I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südostlichen Beziehungen*, Budapesta, 1975, pl. 10/1.

[15] Idem, pl. 99/4.

[16] R. Schreiber, *op. cit.*, p. 155, fig. 2/11; *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken*, p. 264, fig. 6/5.

[17] Idem, ArchÉrt, 1972, 2, p. 155, fig. 2/5.

[18] Idem, p. 156, fig. 3/5—10, 8/4—9.

[19] N. Kalicz, *op. cit.*, pl. CXXVI/2.

[20] P. I. Roman, *op. cit.*, p. 311, fig. 5/2.

[21] I. Machnik, *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken...*, Budapesta, 1981, p. 287, fig. 1/3.

[22] R. Kalicz-Schreiber, ArchÉrt, 1975, 2, fig. 11/7,10; *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken*, p. 264, fig. 6/12, 7/16, 9/2,4; I. Bóna, *op. cit.*, fig. 4/14, 5/2

[23] M. Roska, AISC, I, Cluj, 1931, p. 11, fig. 8—10; vezi şi mărgelele de factură identică la E. Comşa, Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 88, fig. 4/1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

tinse patru subfaze evolutive[24]. Compararea inventarelor acestora cu materialele peşterilor ne ajută la o încadrare mai precisă a grupului nostru. Astfel, prezenţa nervurilor ornamentale care prelungesc torţile Igriţa 14, 43, 75) ca moştenire Glockenbecher, caracterizează primele două subfaze[25]. Lipsa în peşteri a unor tipuri de vase, de ex. a cănilor cu gît zvelt şi corp puternic bombat caracteristice pentru subfaza a treia[26], lipsa vaselor striate pe întreaga suprafaţă, caracteristice pentru ultimele două subfaze[27], a vaselor mari cu două rînduri de nervuri orizontale crestate [28], ne sugerează o încadrare în subfaza Ib a culturii Nagyrév. În acelaşi timp unele elemente aparte îi conferă materialului o oarecare individualitate. Remarcăm şi unele afinităţi cu ceramica culturii Jigodin.

Brăţările de bronz găsite în peşteri sînt piese cu o largă răspîndire geografică la începutul epocii bronzului[29].

★

Zona geografică discutată, ca şi întreg ţinutul Bihorului făcea parte din aria de răspîndire a culturii Coţofeni, descoperirile acesteia fiind cunoscute şi din interiorul peşterilor Igriţa şi Izbîndiş şi de la gura avenului Călăţea. Ea a fost înlocuită de grupa Makó, alecărei descoperiri ocupă tot cursul inferior al Crişurilor[30], alte materiale fiind publicate şi din nordul Bihorului[31]. Cercetările recente au conturat şi aria de răspîndire şi poziţia cronologică a grupei Nir aflată la nord de zona Crişurilor[32]. În vestul ariei Makó, în condiţiile sosirii grupelor Glockenbecher se forma cultura Nagyrév, subfaza Glockenbecher-Csepel. Elementele acesteia ajung şi în Bihor, ducînd la apariţia grupei aici prezentate[33]. Ea nu va avea o prea lungă existenţă, căci împreună cu grupa Nir va participa la formarea culturii Otomani. În acelaşi timp în vest, cultura Nagyrév îşi continuă existenţa pe încă două subfaze evolutive, paralel cu începuturile culturilor Hatvan şi Otomani (fig. 26). Contribuţia elementelor Roşia-Gălăşeni la geneza culturii Otomani a fost importantă, dovadă unele tipuri de vase şi ornamente găsite în peşteri, care vor intra în repertoriul ceramicii Otomani. Această problemă se va putea însă analiza mai amănunţit după clarificarea termenului de Otomani I.

★

Materialele prezentate aparţin desigur unei populaţii sedentarizate aici şi nu se datorează unor incursiuni ocazionale, dovadă găsirea lor şi în avenele ascunse din munţi, accesibile numai celor cunoscători ai locurilor. Zona descoperirilor, cursurile superioare ale Crişurilor Repede şi Negru se pretează în primul rînd pentru păstorit şi vînătoare[34], care trebuiau să joace un rol important în economie. Dealtfel prezenţa aşezărilor culturii Nagyrév, atît pe terasele fluviilor, cît şi în zonele muntoase a fost sesizată şi în restul ariei sale.

Prezenţa obiectelor de bronz[35], a tiparelor de turnat[36], dovedesc şi o activitate metalurgică. În acest sens descoperirile din bazinul Crişului Negru poate nu sînt lipsite de semnificaţie, avînd în vedere apropierea zonei cuprifere de aici.

★

Se naşte de la sine întrebarea care a fost scopul pătrunderii omului acelor vremi în aceste grote greu accesibile şi neprimitoare. Răspunsul va fi diferenţiat, în funcţie de cele observate în fiecare peşteră în parte.

[24] R. Kalicz-Schreiber, ArchÉrt, 1981, 2, p. 154, fig. 16; *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken*, p. 84.

[25] Idem, ArchÉrt, 1972, 2, p. 159, fig. 6/5, 8, 11, 12; *Die Frühbronzezeit*, fig. 2/2 c, 5/1.

[26] *Ibidem*, fig. 6/7, 10, 7/3, 8/7.

[27] Idem, ArchÉrt, 1981, 2, p. 150, rînd 5 de jos.

[28] Idem, *Die Frühbronzezeit...*, fig. 8/1,11.

[29] I. Richter, *Der Arm und Beinschmuck der Bronze und Urnenfelderzeit*, PBF, München, 1970, pl. 5—8; I. Bóna, ArchÉrt, 1960, 2, p. 200, fig. 3.

[30] I. Ecsedy, FoliaArch, 29, 1978, p. 64, rînd 6 de jos, N. Kalicz, SlovArch, 29, 1981, 1, fig. 1.

[31] I. Németi, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 527. Mormîntul de la Valea lui Mihai (M. Roska, *op. cit.*), poate fi Makó sau Nagyrév.

[32] T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei* Bucureşti, 1978, pl. XCV; N. Kalicz, *op. cit.*, fig. 1.

[33] Confirmîndu-se presupunerile privind efectele presiunii Glockenbecher; P. I. Roman, Acta Hargitensia, 1980, p. 18.

[34] Din punct de vedere cantitativ majoritatea materialului osteologic amintit provine de la animale vînate.

[35] În peştera Izbucul Topliţei s-au găsit şi două topoare de bronz.

[36] P. Patay, A. Patay, ArchÉrt, 1965, 2, p. 165, fig. 5, 6, 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Peştera Călăţea a fost sigur folosită ca necropolă, aici s-au dezvelit şi morminte de înhumaţie, din păcate ele nu au putut oferi suficiente observaţii ştiinţifice[37]. Numărul mormintelor a fost sigur mai mare, resturi scheletice fiind observate în mai multe galerii, ele aparţinînd unor adulţi, într-un caz unui copil. Din peşterea Vacii cunoaştem un mormînt de înhumaţie[38].

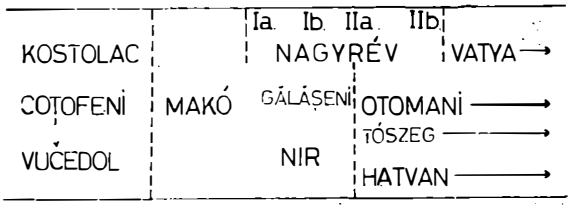

Fig. 26. Poziţia cronologică a descoperirilor.

După cum am arătat, gura peşterii Izbîndiş a servit un timp ca loc de pîndă pentru vînători. Risipite printre bolovănişul primei săli, alături de ceramică, s-au găsit şi cîteva resturi scheletice ale unui adult, fără să fim siguri dacă ele aparţineau acestei epoci sau ţineau de puţinele materiale Coţofeni. Notăm însă că aici au fost găsite foarte multe fragmente ceramice izolate ale grupei în discuţie, unele arse secundar, aduse în această stare în peşteră.

În cazul avenului de la Gălăşeni, remarcăm, pe lîngă marea cantitate de ceramică, prezenţa de asemenea a fragmentelor izolate sau arse secundar, lipsa vaselor barbotinate, atît de frecvente în repertoriul ceramicii casnice Nagyrév[39]. Notabilă este cantitatea mică a oaselor de animale, numărul neînsemnat al obiectelor de uz casnic, de os, piatră etc. Aceste cavităţi nu puteau oferi condiţii minimale pentru adăposturi, chiar numai sezoniere, datorită topografiei lor accidentate. Vatra de foc găsită în avenul Gălăşeni, ca şi cea din Călăţea, nu puteau avea un rost casnic[40]. Reamintim însă observaţia importantă făcută că vatra de mici dimensiuni din avenul Gălăşeni a fost reaprinsă de repetate ori. Singura explicaţie pentru toate aceste constatări rămîne aceea că grotele amintite serveau oamenilor preistorici ca locuri de cult. În întunericul adîncurilor aveau loc periodic ritualuri.

Aprinderea focului şi prezenţa vaselor întregi, probabil cu ofrande, sau a fragmentelor, unele arse secundar, aduse de afară, dovadă că ceremoniile începeau la un foc în aer liber, aveau semnificaţii aparte, greu de deslusit pentru omul de azi.

Zu dem Anfag der Bronzezeit im Bihor-Gebiet

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel behandelt Funde der frühbronzezeitlichen Roşia-Gălăşeni Gruppe, die größtenteils in Höhlen des Gebietes Bihor zutage gebracht wurden. Die Fundstellen diehten vor allem für kültische Zwecke und wurden auch als Bestattungsplatz benützt, gelegentlich aber auch als Zufluchsstätte oder Jägerlager. Der Funstoff gehört zu der Unterphase I b der Nagyréver-Kultur und trägt zur Klärung des Problems des Urprungs der Otomani-Kultur bei.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Gălăşeni. Plan des Schacht: 1 Funstelle; 2 Herd; 3 Abhang.
Abb. 2. Schacht von Gălăşeni. Amphorenfragmente.
Abb. 3. Schacht von Gălăşeni. Töpfe.
Abb. 4. Schacht von Gălăşeni. Kannen.

[37] P. I. Roman, *Die Frühbronzezeit*, n. 59.

[38] *Ibidem*, n. 58.

[39] În schimb au fost găsite mai multe vase cu torţi asimetrice, despre care ne pune intrebarea dacă nu sînt oare vase speciale, folosite la ceremoniile cultice.

[40] Datorită lipsei de curenţi de aer, aprinderea unor focuri chiar şi mici, fac în scurt imposibilă staţionarea datorită fumului asfixiant.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Abb. 5. Schacht von Gălăşeni. Kannen.
Abb. 6. Schacht von Gălăşeni. Keramische Fragmente.
Abb. 7. Izbindiş. Plan des Grotte: 1 Fundstelle; 2 Abhänge.
Anb. 8. Izbindiş-Grotte. Keramik.
Abb. 9. Izbindiş-Grotte. Keramische Fragmente.
Abb. 10. Izbindiş-Grotte. Keramische Fragmente.
Abb. 11. Izbindiş-Grotte. Knoschespitzen.
Abb. 12. Izbindiş-Grotte. Knochenspitzen.
Abb. 13. Izbindiş-Grotte (21); Gălăşeni (54). Knochengeräte.
Abb. 14. Izbindiş-Grotte (21); Gălăşeni (55, 56); Călăţea (8); Igriţa (17, 71, 83, 82). Knochengeräte.
Abb. 15. Knochenperlen: Izbindiş-Grotte (22); Unio Muscheln: Izbindiş-Grotte (23); Igriţa (70); Bronzenes Armband: Igriţa (69).
Abb. 16. Izbindiş-Grotte: Steingrube (1—5); Călăţea-Grotte (1—6).
Abb. 17. Plan der Igriţa-Grotte: 1 Gruben; 2 Fundstelle.
Abb. 18. Igriţa-Grotte. Amphorenfragmente.
Abb. 19. Igriţa-Grotte. Töpffragmente.
Abb. 20. Igriţa-Igriţa. Scherben von Kannen, Tassen, Schüsseln.
Abb. 21. Igriţa-Grotte. Gefäßfragmente.
Abb. 22. Igriţa-Grotte. Keramische Fragmente.
Abb. 23. Igriţa-Grotte. Keramische Fragmente.
Abb. 24. Igriţa-Grotte. Keramische Fragmente.
Abb. 25. Steingeräte: Călăţea-Grotte (7); Igriţa-Grotte (55,56); Gălăşeni-Schacht (59); Steinperlen: Gălăşeni-Schacht (57, 58); Igriţa-Grotte (16); Knochenperlen: Igriţa-Grotte (84, 85).
Abb. 26. Chronologie der Funde.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Mormintele cu ocru de la Holboca

EUGEN COMȘA

Membrii colectivului arheologic „Valea Jijiei" și-au desfășurat activitatea într-o serie de obiective, inclusiv într-unul aflat pe teritoriul satului Holboca (jud. Iași), unde, prin unele lucrări de interes obștesc, s-a scos pămînt dintr-un bot de deal din apropierea confluenței Jijiei cu Bahluiul și s-au distrus mai multe morminte din vechime. După lucrările amintite, din acel bot de deal, rămăsese mai puțin de jumătate. La suprafața terenului, mai cu seamă, în maluri, se vedeau diverse materiale arheologice, ceea ce impunea efectuarea unor săpături de salvare (fig. 1). Acestea au fost executate între 15 iunie și 28 august 1951, sub conducerea lui Vlad Zirra[1].

Cu prilejul săpăturilor s-au descoperit diferite morminte și unele urme de locuire din diverse epoci. Mormintele au fost numerotate în ordinea descoperirii, fără a se ține seama de epocă.

În lucrarea noastră ne vom ocupa numai de seria mormintelor cu ocru (menținînd numerotarea lor inițială)[2]. Toate aceste morminte se aflau în lutul galben, sub o movilă, în mare parte nivelată de arături și distrusă, mai mult de jumătate, de lucrările amintite.

În porțiunea studiată, stratigrafia se prezintă astfel : sub humus urmează stratul de cultură din epoca migrațiilor, cu o grosime de 10—40 cm, care suprapune și movila. Aceasta s-a păstrat pe o înălțime maximă de cca. 120 cm. Mantaua ei acoperea humusul vechi (de culoare castanie-gălbuie) gros de 60—90 cm, iar mai jos se făcea trecerea gradată la pămîntul viu, lut [3].

În total, în zona cercetată prin săpăturile de salvare, au fost descoperite 44 morminte (fig. 2) din care 19 aparțin categoriei mormintelor cu ocru[4], după cum urmează ;

Mormîntul nr. 6 : Schelet de adult, chircit accentuat, pe partea stîngă (fig. 3/1), la 2,20 m adîncime, orientat : ENE 900—VSV 4100 craniul fusese lovit (din vechime) în partea dreaptă. Oasele mîinii drepte formau unghi de 45°, cele al mîinii stîngi erau mai strînse. Palmele așezate în dreptul obrazului. Picioarele au fost îndoite puternic, femurele și tibiile ajunseseră aproape paralele. Lîngă palma stîngă, în dreptul feței, se afla un vas cu corpul bombat, cu o toartă supraînălțată (fig. 9/1). Între vas și femurul stîng s-au găsit mai multe oase de animal, rămășițele unei ofrande de carne.

În general, pe oasele corpului, în special, pe maxilarul superior, pe falangele mîinilor și pe femurul stîng s-au păstrat urme, mai puternice sau mai slabe, de ocru roșu[5].

Scheletul a aparținut unui bărbat, de 30—40 ani, cu craniul ultradolicocran (64, 90), foarte lung și relativ îngust, destul de înalt, cu fruntea lată, dar oblică. Fața era foarte înaltă și lată. Orbitele le avea dreptunghiulare (de tip mezoconch). Nasul a fost foarte proeminent și convex, cu carena îngustă. Tibia prezintă fațete suplimentare, pentru astragal. Persoana a avut talia de 180,5 cm. Scheletul se încadrează în varianta Brünn-Pržedmost a tipului europoid[6].

[1] Vlad Zirra, SCIV, 3, 1952, p. 94—111. Problemele grupului au fost expuse și în studiul de sinteză: Idem, MIA-Chișinău, 1960, p. 97—127.

[2] Mulțumim călduros colegului Vlad Zirra pentru amabilitatea de a ne fi cedat pentru publicare grupul de morminte cu ocru de la Holboca.

[3] Vlad Zirra, SCIV, 3, 1952, p. 96—97.

[4] În cadrul complexului au mai fost descoperite morminte din prima epocă a fierului, unul din epoca migrațiilor, 2 morminte prefeudale și cîteva morminte, aflate în preajma movilei, care nu au putut fi datate (Vlad Zirra, *op. cit.*, p. 96).

[5] Descrierea scheletelor s-a făcut pe baza planurilor și notițelor de pe teren ale lui Vlad Zirra.

[6] Olga Necrasov și Maria Cristescu, Probleme de antropologie, 3, 1957, p. 110—111.

THRACO-DACICA, t.VI, nr. 1—2, București, 1985, p. 145—160

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

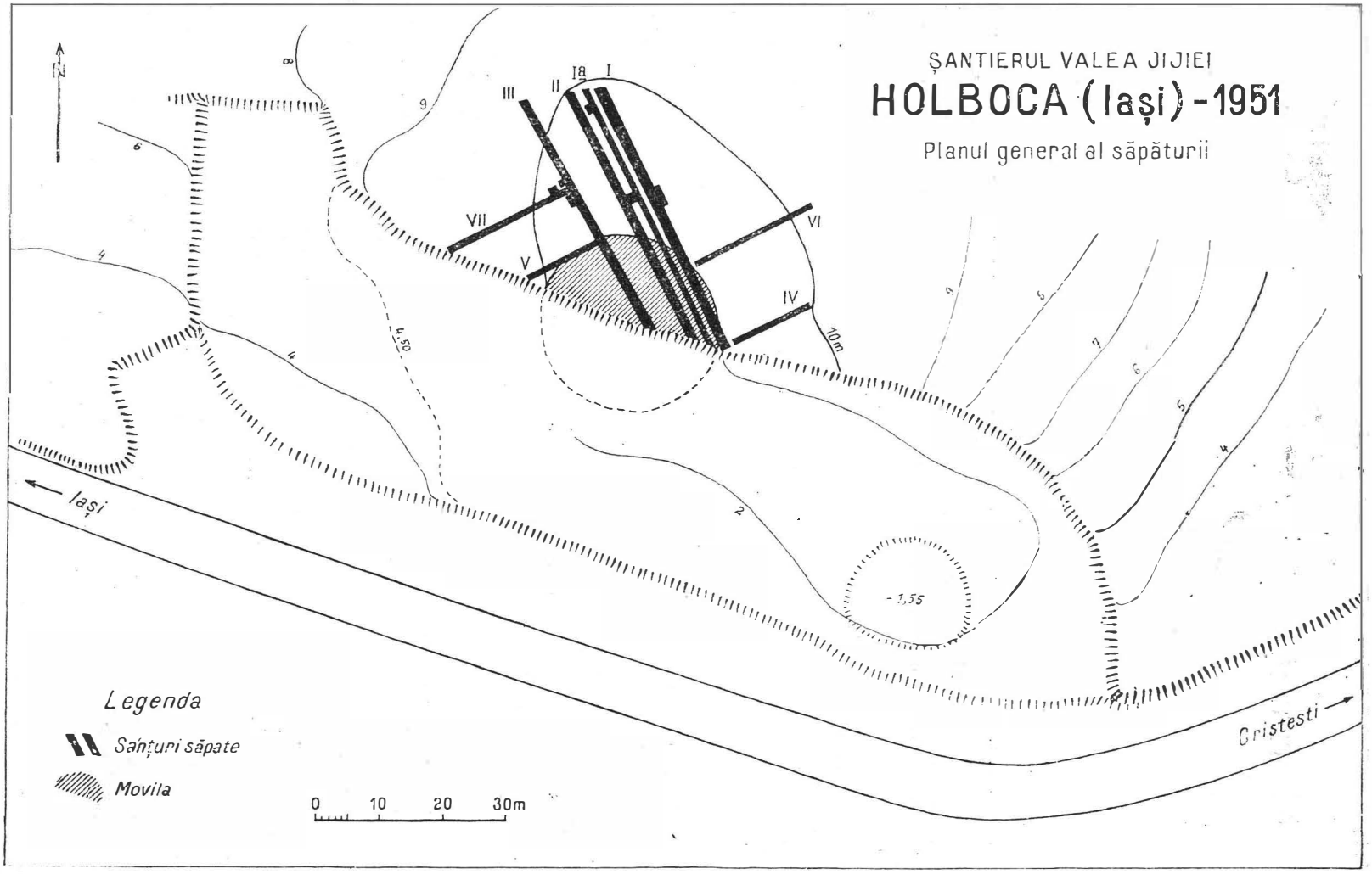

Fig. 1. Planul general al săpăturilor de la Holboca — 1951.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

ȘANTIERUL VALEA JIJIEI

HOLBOCA (Iași) - 1951

N

0 2 4 6 8 10 m

Curba de 10 m (arbitrară)

I, Ia, II, III, IV, V, VI, VII

LEGENDA

- Morminte prefeudale târzii (sec X - XI e.n.)
- Mormânt anterior sec IV e n
- " prefeudal din sec IV e n
- Morminte din prima epocă a fierului
- Morminte cu ocru
- Locuință migratii
- Bordeie românești
- Gropi românești
- " moderne
- //// Teren nesăpat

Fig. 2. Planul săpăturilor din movila de la Holboca.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

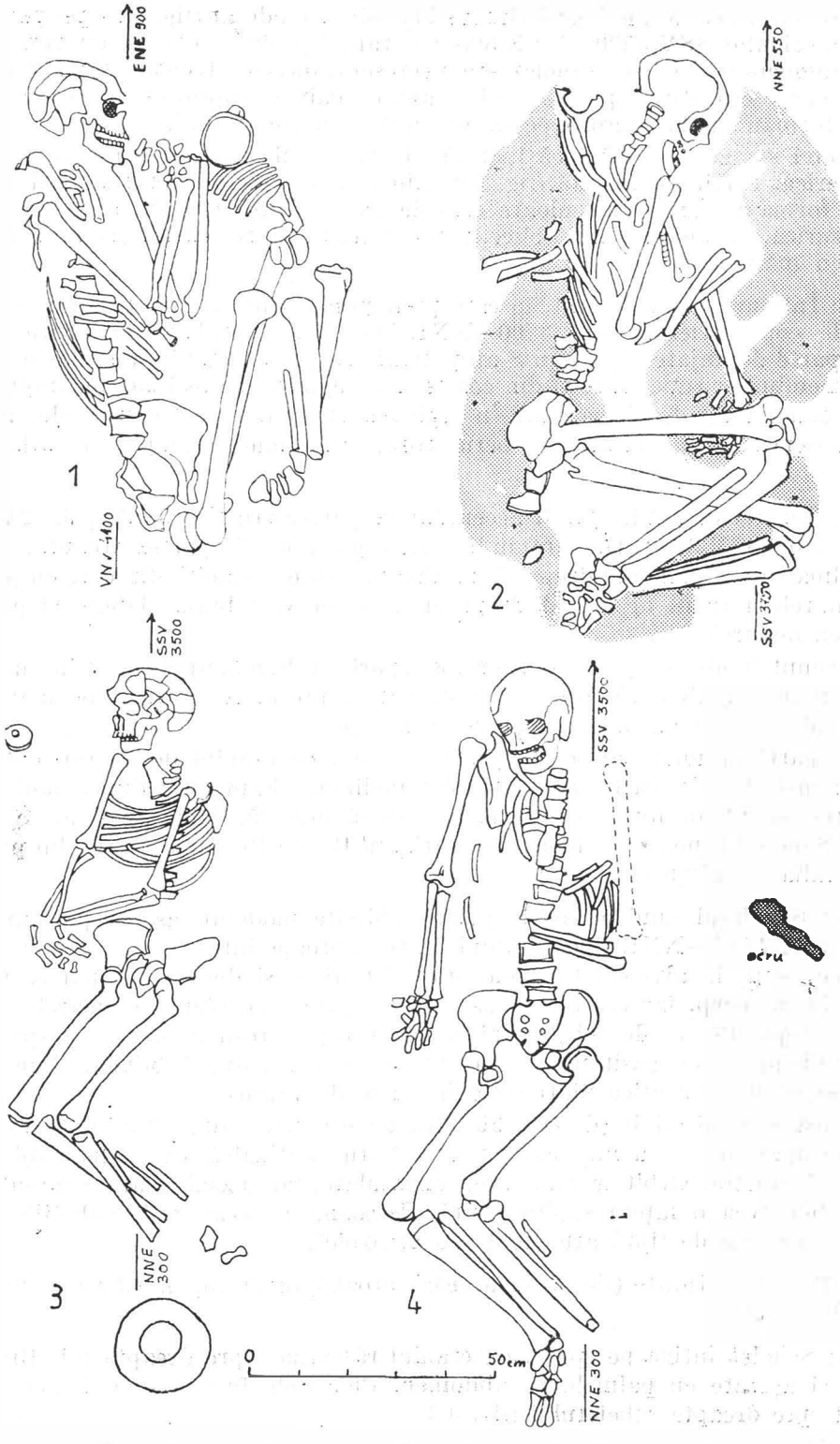

Fig. 3. Planurile mormintelor cu ocru de la Holboca 1 = M. 6 ; 2 = M. 16 ; 3 = M.9 ; 4=M. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Mormîntul nr. 9 : Scheletul era al unui copil (infans II) chircit moderat (fig. 3/3), pe partea dreaptă, la 0,82 m adîncime, orientat SSV 3500—NNE 300, cu craniul puţin mai sus decît restul scheletului. Calvaria fusese fragmentată. Ultimul molar era necrescut, încă în alveolă. Mîna dreaptă fusese întinsă pe lîngă corp, cea stîngă puţin îndoită, avînd palma suprapusă de antebraţul drept. Picioarele îndoite formau unghiuri aproape drepte între femure şi tibii.

În dreptul feţei s-a găsit o măciucă lucrată din rocă vulcanică (de culoare vînătă cu pete albe), de formă sferică, turtită perforată (fig. 10). Lîngă labele picioarelor s-a găsit un vas aşezat cu gura în jos. Are forma de borcan, de culoare cenuşie, cu buza răsfrîntă (fig. 9/2). În lungul buzei s-au trasat cu măturica, grupuri de linii oblice, neregulate. Pe restul vasului se observă numeroase striaţiuni făcute cu măturica.

Mormîntul nr. 11 : Într-un sol amestecat, în care predomina lutul, la 1,53 m adîncime, s-a descoperit un schelet de copil, orientat SSV 3700—NNE 500. A fost probabil în poziţie chircită. Oasele erau în mare parte deranjate (fig. 7/2). S-au păstrat resturi din craniu, maxilarul inferior, fragmente din oasele membrelor superioare şi din coaste, un fragment de os iliac, un fragment de tibie şi o falangă de la una din labele picioarelor. În regiunea craniului, pe fragmentele de calotă şi pe falangă se observă urme clare de ocru roşu. Pe fundul gropii se aflau urme de cărbune.

Mormîntul nr. 16 : Schelet de adult chircit accentuat pe partea stîngă (fig. 3/2), la 2,08 m adîncime, orientat NNE 550—SSV 3750. Din craniu lipseşte o porţiune din partea dreaptă. Mîna stîngă, întinsă, a avut palma sub genunchiul drept. Mîna dreaptă fusese îndoită din cot, cu palma aşezată lîngă bărbie. Femurele formau un unghi drept cu coloana vertebrală. Tibiile şi peroneele erau aproape paralele cu femurele lor.

La acest mormînt fundul gropii funerare a fost sporit cu humă, apoi s-a întins un preş împletit, iar pe el s-a presărat mult ocru roşu. S-a observat că preşul se ridica şi pe marginile gropii. În dreptul obrazului s-a găsit un bulgăre mic de ocru roşu.

Scheletul a aparţinut unui bărbat de peste 50 ani, cu craniul dolicocran extrem (70,14), foarte lung, dar îngust şi înalt, ca fruntea lată, slab înclinată. Faţa avea dimensiuni relativ mari, cu nasul foarte proeminent, de formă convexă, cu carenă îngustă. Tibia avea faţete suplimentare pentru astragal. Scheletul poate fi inclus în varianta Brünn-Pržedmost a tipului protoeuropoid. Persoana a avut talia de 179,9 cm[7].

Mormîntul nr. 17 : Scheletul unui adult, în poziţie chircită moderat, aşezat pe partea dreaptă (fig. 3/4), orientat SSV 3500—NNE 300. Craniul îl avea aproape întreg. S-a observat că al treilea molar era încă necrescut, în alveolă. Coastele erau deranjate şi distruse în parte. Mîna dreaptă era întinsă pe lîngă corp, iar cea stîngă aşezată cu palma pe piept. Picioarele erau îndoite aproape în unghi drept. Pe oasele scheletului se păstrau pete roşii de ocru. La spatele scheletului, la cca. 50 cm distanţă, s-a găsit un bulgăre mare de ocru roşu. Sublinem că în preajma humerusului drept s-a găsit o bucăţică dintr-un obiect mic de aramă.

Scheletul a fost al unui adult (de cca. 30 ani), de sex masculin. Craniul îl avea hiperbrahicran (89,41), de înălţime supra mijlocie, cu faţa destul de înaltă, de lăţime mijlocie. Fruntea o avea lată, uşor înclinată. Orbitele erau dreptunghiulare, iar nasul înalt, aparent îngust, cu carenă îngustă. Tibia avea o faţetă suplimentară. Persoana a avut talia submijlocie (162 cm). Se subliniază că se apropie de tipul armenoid sau dinaroid[8].

Mormintele 21 şi 22 erau alăturate (fig. 4) în aceeaşi groapă funerară, la 1,50 m adîncime, orientate VSV 4100—ENE 900.

Mormîntul nr. 21 : Schelet întins pe spate, cu craniul răsturnat spre dreapta lui. Braţele au fost îndoite din coate şi aşezate cu palmele pe abdomen. Picioarele fuseseră îndoite, cu genunchii în sus, apoi au căzut spre dreapta scheletului (fig. 4/1).

[7] *Ibidem*, p. 111.

[8] *Ibidem*, p. 112—113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Acesta a fost al unui adolescent, cu craniul mezocran (76,47), prelung, cu lăţime mijlocie, cu orbite joase dreptunghiulare, cu unghiurile rotunjite. Din punct de vedere tipologic se apropie de tipul Crô-Magnon. A avut talia de 167 cm[9].

Mormîntul nr. 22 : Schelet întins pe spate, alături de M. 21 (fig. 4/2). S-a păstrat calota şi mandibula. Mîna dreaptă aşezată cu palma pe partea inferioară a pieptului, iar mîna stîngă era întinsă pe

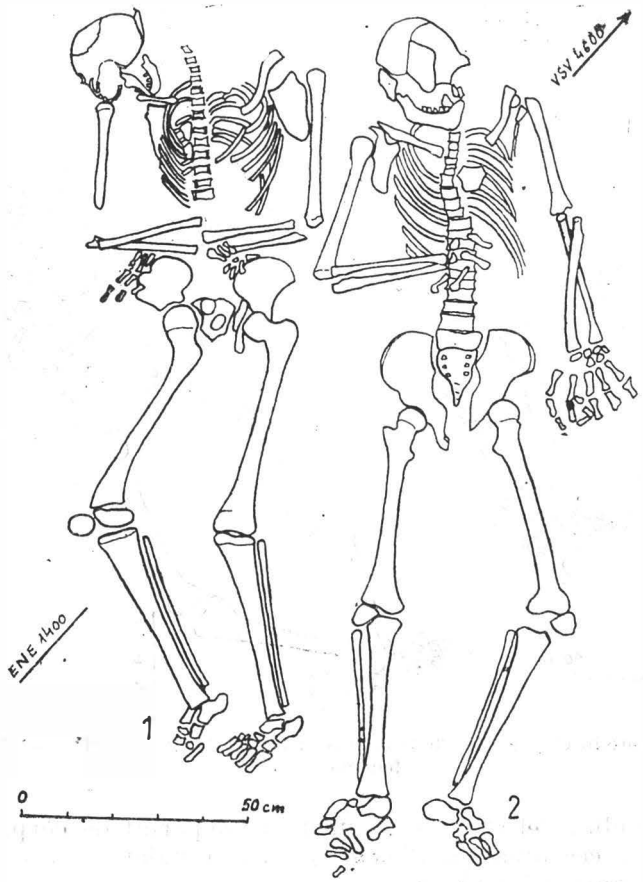

Fig. 4. Planurile mormintelor cu ocru de la Holboca : 1 = M.21 ; 2 = M.22

lîngă corp. Picioarele au fost probabil îndoite şi aşezate cu genunchii în sus, căzînd ele formează un fel de romb.

Scheletul a aparţinut unui bărbat (de 30—40 ani), cu craniul de tip mezocran (78,95), cu faţa probabil de dimensiuni relativ mari, cu fruntea lată şi uşor înclinată. A avut mandibula masivă, cu bărbia ieşind înainte, formă tipică pentru varianta Crô-Magnon, în sens strict a tipului proto-europoid. A avut talia înaltă de 179,3 cm[10].

Mormintele 21 şi 22 nu au avut inventar funerar. Pe oasele ambelor schelete sînt urme de ocru roşu. S-au observat urme foarte slabe de preş, în preajma humerusului drept al lui M. 22 şi al celui sting al lui M. 21.

Mormintele 23, 24 şi 25 (fig. 5) corespund unui mormînt triplu aflat la 1,53 m adîncime. Scheletele erau paralele, orientate SV 4000—NE800. Cele din M. 24 şi din M. 25 au fost distruse, în cea mai mare parte, de o groapă feudală.

[9] *Ibidem*, p. 108—109. Ipotezele în privinţa mormintelor colective au fost formulate în acelaşi studiu (*Ibidem*, p. 109—110).

[10] *Ibidem*, p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Mormîntul nr. 23: Scheletul s-a păstrat întreg, întins pe spate (fig. 5/1). Craniul era răsucit spre dreapta lui. Mandibula era ruptă în două. Calvaria era crăpată pe suturi. O observaţie importantă este aceea că pe calvaria (pe locul unde parietalul drept se articulează cu frontalul) are un orificiu aproape circular (cu diametrul de cca. 4 cm), oglindind o trepanaţie. Braţul drept îndoit

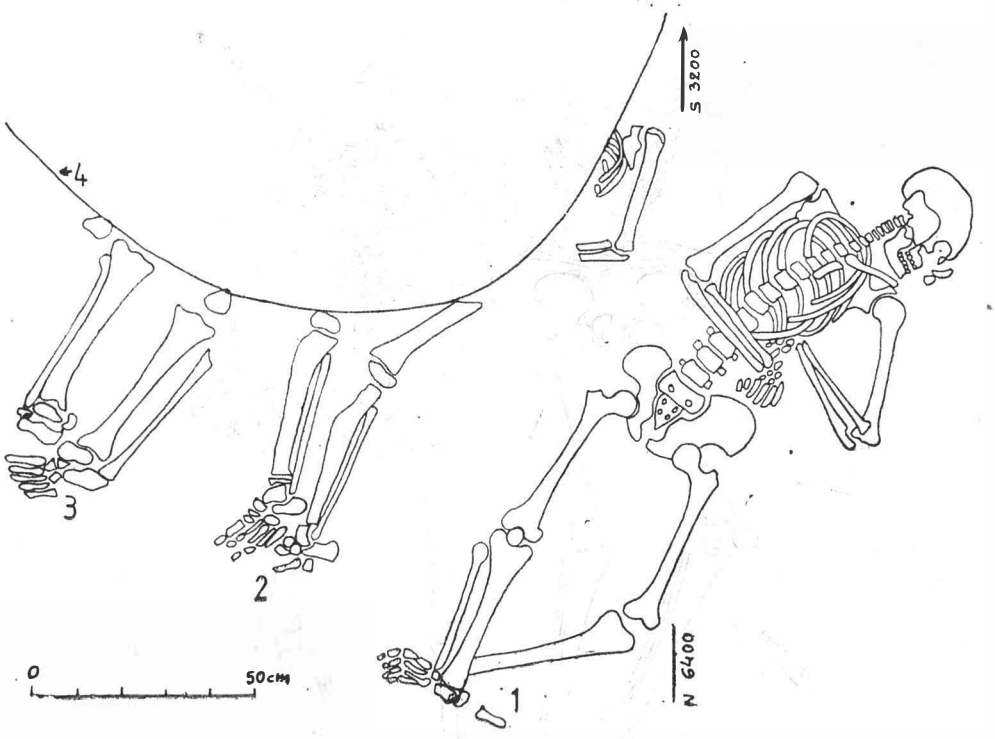

Fig. 5. Planurile mormintelor cu ocru de la Holboca: 1 = M.23; 2 = M.24; 3 = M.25; 4 = groapă feudală.

avea palma în stînga corpului. Cel sting, cu humerusul depărtat de corp, cu antebraţul în unghi de 45°, cu palma alături de cea dreaptă. Picioarele au fost îndoite şi aşezate cu genunchii în sus. Tibiile erau încrucişate la partea inferioară.

Scheletul a aparţinut unui bărbat (de 30—40 ani), cu craniul dolicocran moderat (72,11), lung şi îngust, cu fruntea destul de oblică. Se remarcă un torus occipital. Nasul l-a avut foarte proeminent cu dosul subţire şi convex. Mandibula aminteşte pe aceea a unui protoeuropoid din varianta Brünn-Pržedmost, uşor gracilizat[11]. Atrage atenţia trepanarea. Observaţiile făcute de specialişti arată că operaţia a fost necesară după ce individul a primit o lovitură puternică în acea parte a craniului. S-a constatat că operaţia s-a executat cu un vîrf tăios şi, se pare, că nu a fost terminată, deoarece fusese îndreptată numai marginea anterioară, pe cînd cea posterioară a rămas neîndreptată. Specialiştii sînt de părere că „lipsa ţesutului de cicatrizare ne duce la concluzia că individul ori nu a supravieţuit operaţiei, ori a mai trăit foarte puţin după aceasta"[12]. Persoana a avut talie supra mijlocie (de 168,1 cm).

Mormîntul nr. 24: Din schelet care fusese întins pe spate, (fig. 5/2), s-au păstrat *in situ* numai: o parte din omoplat, cîteva coaste, humerusul sting, părţi din radiusul şi cubitusul sting, parte din femurul sting, tibiile şi peroneele, ca şi oase din labele picioarelor. Se pare că a avut picioarele îndoite din genunchi şi căzute spre dreapta.

Scheletul a fost al unui adolescent, cu cartilagiile oaselor incomplet osificate[13].

[11] *Ibidem*, p. 109.
[12] *Ibidem*.
[13] Faptul rezultă din notiţele lui Vlad Zirra.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Mormîntul nr. 25 : Din schelet au rămas numai : tibiile şi peroneele ambelor picioare, ca şi oasele labelor (fig. 5/3). Pe baza analizei lor s-a putut face precizarea că scheletul a aparţinut unui bărbat.

Cei trei decedaţi au fost depuşi concomitent într-o groapă funerară mare, cu fundul puţin înclinat de la V la E, aşa că scheletul din M. 23 este mai sus decît celelalte două. Pe fundul gropii (sub toate cele trei schelete) fusese întins un singur preş, peste care s-a presărat ocru roşu. Între humerusurile M. 23 şi M. 24 preşul şi ocrul formează o masă compactă.

Mormîntul nr. 26 a : Schelet din care s-au păstrat oase fragmentare şi puţine, la 0,60 m adîncime, totuşi suficiente ca să precizăm că era întins pe spate (fig. 7/3), orientat V. 4800—E 1600. Ne referim la un fragment de calotă (parietal). A mai rămas pe loc cîte un fragment din humerusuri, indicînd prin poziţie că mîinile aveau coatele puţin depărtate de corp, iar un fragment din oasele antebraţului sting arată că palma acelei mîini a fost aşezată pe abdomen. Mai amintim fragmente din femure şi dintr-o tibie, care dovedesc că picioarele erau întinse, paralele.

După toate probabilităţile este un mormînt cu ocru, deşi într-un gang de animal, în regiunea calotei lui M. 26 a, s-a găsit un fragment de metatarsian şi un cui fragmentar de fier, care provine de la M. 26 (din perioada migraţiilor) aflate cu 6 cm mai sus.

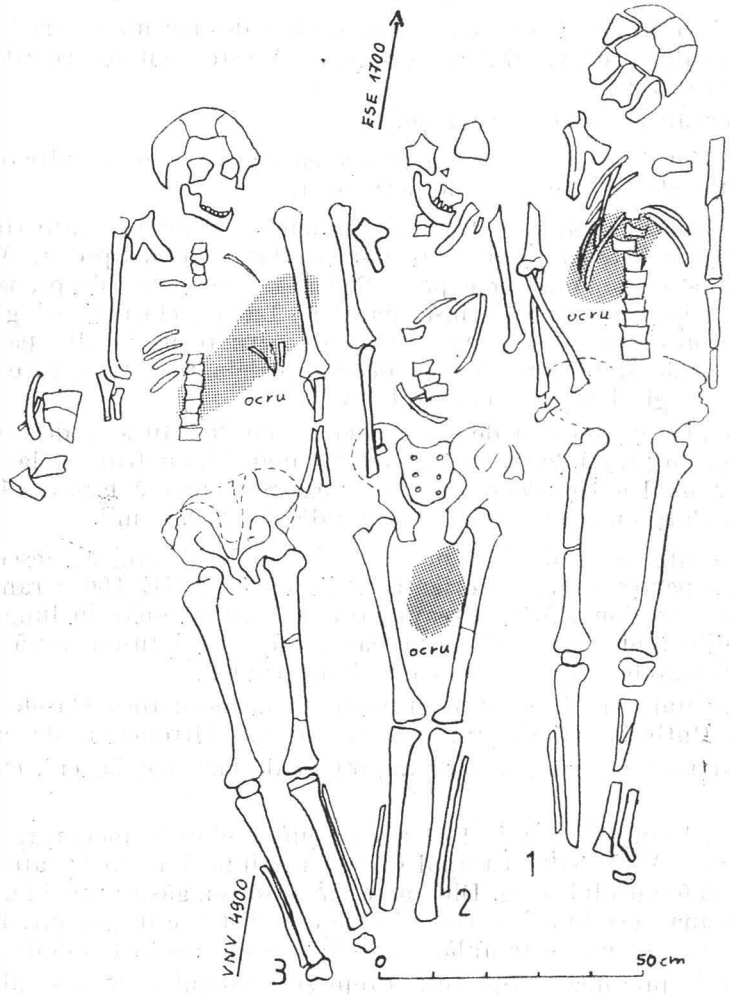

Fig. 6. Planurile mormintelor cu ocru de la Holboca : 1 = M.28 ; 2 = M.29 ; 3 = M.30.

Mormintele 28, M. 29 şi M. 30 (fig. 6) formează alt mormînt colectiv triplu, aflat la 1,50 m adîncime. Toate cele trei schelete erau întinse pe spate, alăturate, cu aceeaşi orientare ESE 1700 — VNV 4900.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Mormîntul nr. 28 : Scheletul foarte prost păstrat (fig. 6/1). Au rămas *in situ* fragmente din calotă și oasele feței. Mandibula lipsește. Mîinile le avea întinse în lungul corpului. Lipsește partea superioară a humerusului drept. Palma dreaptă era așezată pe bazin. Picioarele fuseseră întinse, paralele. S-au observat pete slabe de ocru roșu pe oasele toracelui și pe femure.

Mormîntul nr. 29 : Schelet cu o serie de oase lipsă (fig. 6/2). Din craniu s-au păstrat numai fragmente și mandibula. O mare parte din oasele toracelui, bazinului și antebrațului stîng lipsesc. Mîinile fuseseră întinse pe lîngă corp. Mîna dreaptă a avut palma așezată pe bazin. Între femure se vedea o pată mare de ocru roșu. În dreptul genunchilor s-au păstrat resturi de preș, indiciu că pe fundul gropii funerare fusese întins un preș mare.

Mormîntul nr. 30 : Schelet cu unele oase lipsă (fig. 6/3). Craniul îl avea fragmentar, aplecat spre dreapta. S-au păstrat cîteva vertebre. Avea mîinile întinse pe lîngă corp. Lipsește mare parte din antebrațul drept. Picioarele erau întinse, paralele. Se observă o pată mare de ocru roșu pe partea inferioară a humerusului și pe cea superioară a antebrațului stîng.

În dreptul genunchilor scheletului din M. 29 s-au păstrat urme de preș, indiciu că pe fundul gropii funerare fusese întins un singur preș, pentru toate cele trei morminte.

Mormîntul nr. 31 : Scheletul a fost deranjat în întregime de mormîntul triplu descris. S-au păstrat numai cîteva oase din calotă, cîțiva dinți și o coastă. Aceste oseminte se aflau la cca. 20 cm mai sus în raport cu celelalte trei.

Pe oase se observau urme de ocru roșu.

Mormîntul nr. 32 : Scheletul s-a găsit deranjat. S-au păstrat ceva mai multe oase răscolite și rupte, la 1,30 m adîncime. Pe ele se văd pete de ocru roșu.

Mormîntul nr. 33 : Scheletul se afla la 1,35 m adîncime, întins pe spate (fig. 7/1) orientat ENE 1550—VSV 4750. Craniul îl avea întors spre stînga. Oasele feței lipseau. Mîinile erau întinse pe lîngă corp. Oasele palmei drepte erau pe capătul de sus al femurului drept, iar palma stîngă fusese așezată lîngă bazin. Picioarele au fost întinse, paralele. Laba piciorului stîng era îndoită în jos. La cca. 10 cm de humerusul drept s-a observat o pată de ocru roșu. O altă pată era între omoplat și humerusul stîng, tot acolo și fragmente mici de oase calcinate verzui. Cîte un os similar se afla între degetele mîinii stîngi și lîngă omoplatul drept.

Scheletul a fost al unui individ de sex masculin de 30—40 ani, dolicocran moderat (72,08), cu craniul foarte lung, nu prea îngust, cu fața relativ îngustă, cu fruntea lată, înclinată, cu orbite de tip mesoconch. Nasul îl avea proeminent, convex. Se remarcă faptul că tibia prezenta fațete suplimentare de articulare cu astragalul. A avut talia de 180,5 cm[14].

Mormîntul nr. 34 : La adîncimea de 1,31 m s-a găsit scheletul unui adolescent, în poziție chircită moderată (fig. 8/1) pe partea dreaptă, orientat SSV 3300—NNE 100. Craniul s-a păstrat întreg. Mandibula a fost ruptă în două. Mîna dreaptă o avea întinsă oblic în lungul corpului, cu palma așezată în dreptul mijlocului femurului drept, iar mîna stîngă fusese pusă cu palma pe mijlocul antebrațului drept. Femurele erau paralele, iar tibiile rupte.

În dreptul obrazului s-a observat o grămăjoară de ocru roșu. Oasele scheletului erau ușor înroșite cu ocru roșu. Puțin la sud de craniu se afla un vas bitronconic de culoare roșie (fig. 9/3).

Scheletul a aparținut unui adolescent „apropiat de faza copilăriei", cu craniul de tip mezocran (76,16)[15].

Mormîntul nr. 35 : Scheletul s-a găsit la 1,51 m adîncime, chircit moderat, pe partea stîngă (fig. 8/3). orientat ESE 1900—VNV 5100. Craniul îl avea turtit pe loc, în bucățele. Mîna stîngă era întinsă oblic spre mijlocul femurului stîng. Din mîna dreaptă s-a găsit numai humerusul întins pe lîngă corp. O parte din coloana vertebrală și bazinul fuseseră distruse în pămînt. Femurele formează un unghi aproape drept cu coloana vertebrală. Ambele picioare au fost îndoite tare din genunchi.

Pe fundul gropii, în preajma omoplatului drept și în lungul humerusului respectiv s-au păstrat urme de preș. La cca. 15 cm distanță, în spatele craniului fusese pus un vas de formă tronconică de culoare roșie, gălbuie, cu suprafața acoperită de striuri oblice, paralele, neregulate de „măturică" (fig. 9/4).

[14] Olga Necrasov și Maria Cristescu, *op. cit.*, p. 110. [15] *Ibidem*, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Scheletul a aparţinut unei femei mature, cu craniul dolicocran moderat (74,18), de lungime mijlocie, îngust, cu frunte lată şi relativ dreaptă. Faţa o avea joasă cu lăţime mijlocie. Orbitele au fost dreptunghiulare cu colţurile rotunjite. Nasul era foarte proeminent, înalt „cu o carenă

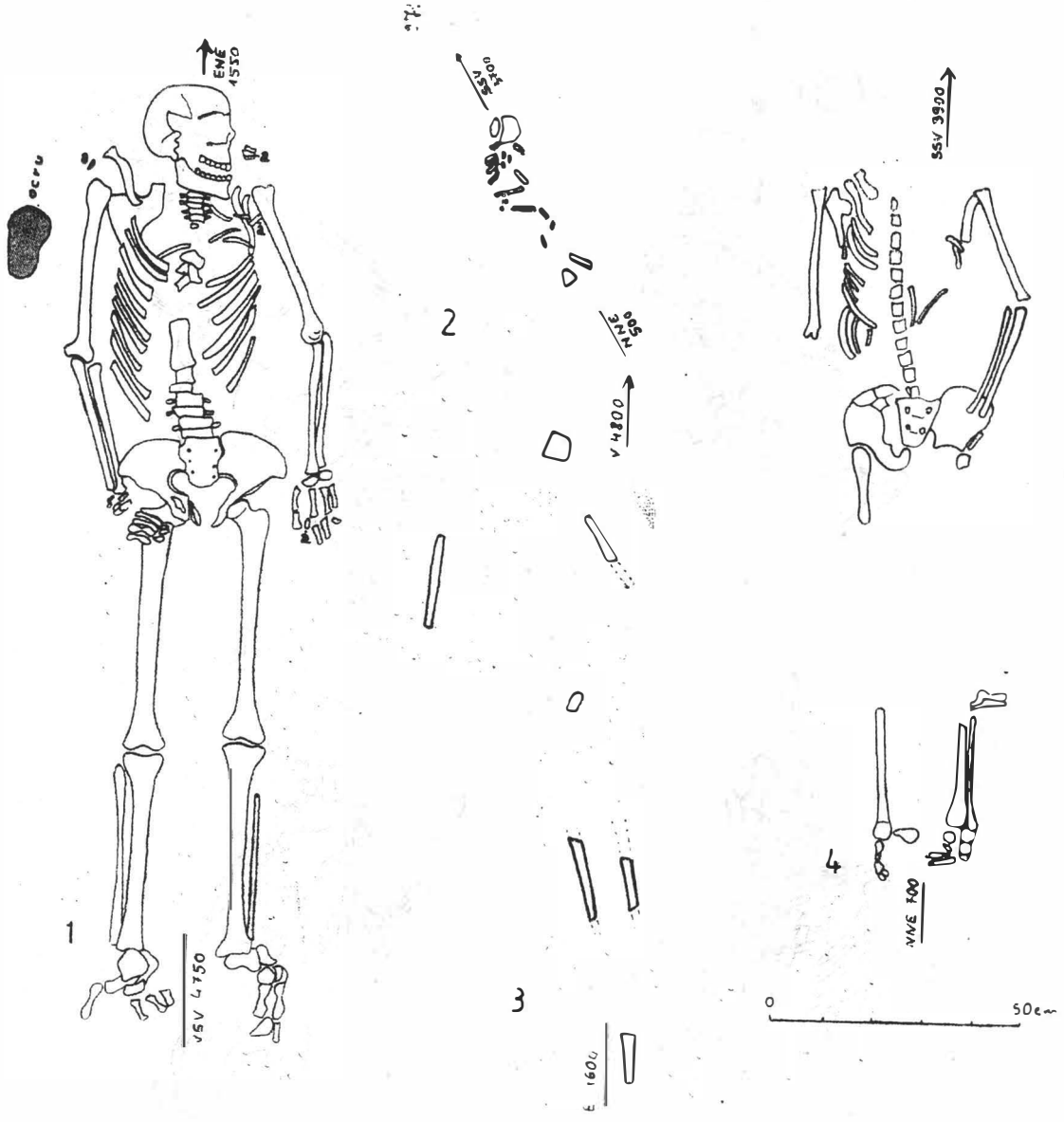

Fig. 7. Planurile mormintelor cu ocru de la Holboca : 1 = M.33 (a = oase colorate în verde) ; 2 = M.11 ; 3 = M. 26 a ; 4 = M.36.

nazală ascuţită şi în formă convexă"[16]. Talia era supramijlocie de 158,5 cm. Caracteristicile amintite permit includerea scheletului în varianta Crô-Magnon a tipului protoeuropoid, destul de gracilizat[17].

Mormîntul nr. 36 : Scheletul descoperit la 0,38 m adîncime, întins pe spate (fig. 7/4), cu craniul sfărîmat, orientat SSV 3900—NNE 700. Humerusul drept întins pe lîngă corp, dar lipsesc oasele antebraţului. Mîna stîngă era îndoită puţin şi aşezată cu palma pe partea stîngă a bazinului. Femurele, tibiile şi peroneele erau fragmentare. Oasele labelor picioarelor au fost *in situ*.

[16] *Ibidem.*

[17] *Ibidem*, p. 111—112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

În dreptul toracelui, pe fundul gropii, se vedeau pete mici colorate puternic cu ocru roşu.

Mormîntul nr. 37 : Schelet descoperit la 1,42 m adîncime, în poziţie chircită moderată, aşezat pe partea dreaptă (fig. 8/2), orientat NE 800— SV 4000. Din craniu lipsesc o parte din oasele feţei

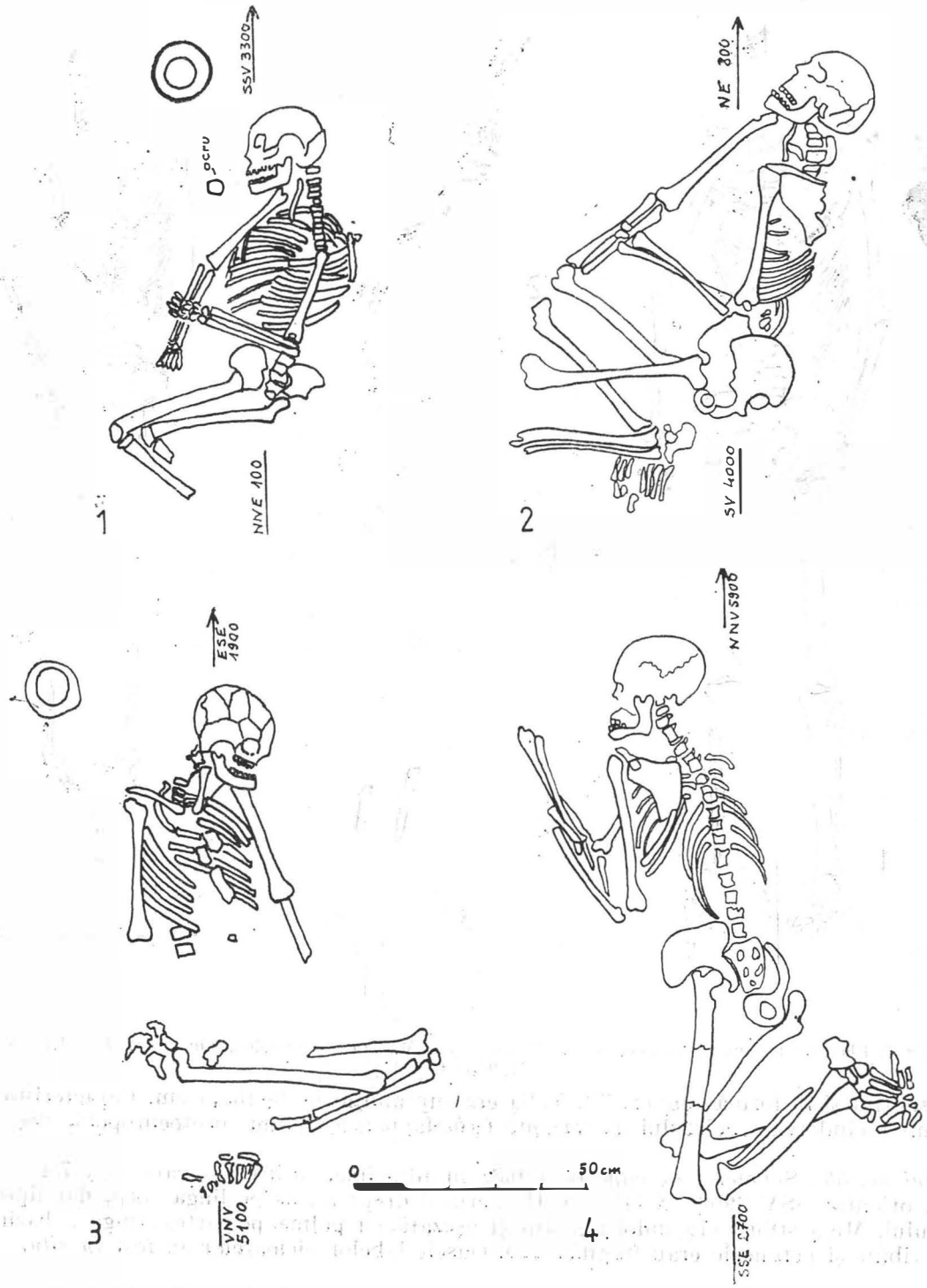

Fig. 8. Planurile mormintelor cu ocru de la Holboca : 1=M. 34 ; 2=M. 37 ; 3=M. 35 ; 4=M. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Mîna dreaptă era întinsă oblic şi aşezată cu palma lîngă genunchiul drept. Humerusul stîng era lunecat puţin în jos şi forma un unghi drept cu oasele antebraţului. Palma stîngă era pusă pe mijlocul antebraţului drept. Bazinul îl avea masiv. Picioarele au fost îndoite accentuat.

Pe fundul gropii se vedeau pete de ocru roşu, în dreptul gîtului, toracelui şi calcaneului.

În faţa scheletului, la cca. 12 cm de genunchiul drept s-a găsit un vas de culoare neagră răsturnat şi turtit pe loc.

Scheletul a aparţinut unui bărbat de cca. 40 ani, cu craniul dolicocran moderat (73,48), cu lungime mijlocie, dar foarte îngust, cu frunte de lăţime mijlocie, înclinată, cu relief supraciliar pronunţat. Faţa o avea joasă şi îngustă, cu orbite mai înalte în regiunea laterală. Nasul a fost probabil de tip europoid. Talia a avut-o de 160 cm[18].

Mormîntul nr. 38 : Scheletul se afla la 1,31 m adîncime, chircit moderat pe partea dreaptă (fig. 8/4), orientat NNV 5900—SSE 2700. Ambele mîini au fost îndoite din coate şi aşezate cu palmele în dreptul feţei. Oasele bazinului erau întregi. Ambele femure se aflau aproape în continuarea coloanei vertebrale. Tibiile şi peroneele formau un unghi de aproape 45° cu femurele lor. S-au păstrat şi oasele labelor picioarelor.

Între mandibulă şi omoplatul stîng, pe lîngă partea superioară a coloanei vertebrale s-au găsit două pandantive. În notiţe nu se dau alte amănunte despre aceste podoabe.

S-a observat că scheletul fusese acoperit cu un preş.

Scheletul a aparţinut unui adult de sex masculin, cu craniul hiperdolicocran (67,37), lung şi foarte îngust, de înălţime mijlocie. Fruntea avea o lăţime mijlocie şi uşor oblică. Faţa era înaltă şi îngustă, cu orbite dreptunghiulare şi nasul aparent lung şi îngust. Tibia prezintă slabe faţete suplimentare. Talia lui era de 171 cm. Tipologic scheletul se încadrează în tipul protoeuropoid gracilizat[19].

Mormîntul nr. 42 : Scheletul descoperit la 0,95 m adîncime, în poziţie chircită, pe partea dreaptă, orientat VNV 4900 — ESE 1700, distrus în mare parte. S-au păstrat numai : bazinul parţial, femurele şi tibiile. Oasele erau colorate puternic cu ocru roşu.

Mormîntul nr. 44 : Schelet din care s-a păstrat numai calota şi foarte puţine oase în jur. Pe ele se vedeau pete de ocru roşu.

★

Vlad Zirra, cu prilejul publicării raportului preliminar, ţinînd seama de o serie de criterii a împărţit mormintele cu ocru de la Holboca în trei grupe :

Grupa I : Constituită, în special, din mormintele colective (M.21—M.22, M.23—M.24—M.25 şi M.28—M.29—M.30) era caracterizată prin schelete întinse pe spate, cu orientarea craniilor diferită M.21—M.22 = VSV 4300 ; M.23—M.24—M.25 = SV4000 ; M.28—M.29—M.30 = ESE 1700. Braţele erau întinse în lungul corpului sau puţin îndoite şi aşezate cu palmele pe bazin. Picioarele fuseseră întinse sau îndoite puţin în sus din genunchi şi căzute apoi lateral. În acelaşi grup au fost incluse şi M.33 şi M. 36, individuale, tot cu schelete întinse pe spate (orientate : M. 33 = ENE 1550 şi M. 36 = SSV 3900). Toate aceste morminte au avut aşternut pe fundul gropii funerare cîte un preş. Pe oasele tuturor scheletelor s-au găsit urme slabe de ocru roşu. Nici unul din ele nu a avut inventar funerar[20].

Grupa II : Din această grupă fac parte numai morminte individuale (M. 6 şi M.16), cu schelete chircite accentuat, pe partea stîngă, orientate : M.6 = ENE 900 ; M.16 = NNE 550, cu amîndouă braţele îndoite şi aşezate cu palmele în dreptul obrazului (M.6) sau cu mîna stîngă întinsă, cu palma spre genunchi şi cu cea dreaptă îndoită şi pusă cu palma în dreptul cotului stîng (M.16). Cele două schelete s-au descoperit la adîncime apreciabilă (M. 6 la 2,20 m şi M. 16 la 2,08 m). Sub scheletul din M.6 s-au păstrat urme de preş, şi pe oase se observau pete de ocru roşu. Între palme şi genunchi se afla un vas cu o toartă şi cîteva oase de animal. Sub şi pe oasele scheletului din M.16 s-au găsit urme de preş şi mult ocru roşu. Acesta din urmă nu a avut inventar funerar[21].

Grupa III : Din ea făceau parte tot morminte individuale, cu schelete chircite moderat, pe parte dreaptă (M. 9 ; M.34 ; M. 35 ; M. 37) orientate M. 9 = SSV 3500 ; M.34=SSV 3300 ; M. 35=ESE 1900 ; M.37 = NE 800. De obicei, ele aveau mîna dreaptă întinsă în lungul corpului, iar cea stîngă era îndoită şi aşezată cu palma pe antebraţul drept. Pe fundul gropilor s-au observat urme slabe de

[18] *Ibidem*, p. 112.
[19] *Ibidem*.
[20] Vlad Zirra, SCIV, 3, 1952, p. 99.
[21] *Ibidem*, p. 99—100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

preș. În preajma scheletului s-a găsit cîte o grămăjoară de ocru roșu. Cadavrul nu era presărat cu ocru. Toate aceste morminte au avut ca inventar cîte un vas, așezat, de regulă, în dreptul obrazului. Excepție face numai M.9, care avea în dreptul feței o măciucă de granit, iar vasul fusese depus la picioare[22].

Restul mormintelor nu prezintă elemente specifice pentru a fi încadrate într-una din grupele de mai sus. Cele mai multe din scheletele din această ultimă categorie au fost deranjate de morminte ulterioare sau de gropi moderne.

S-a pus întrebarea de cînd datează primele morminte cu ocru din movila de la Holboca. Cu prilejul săpăturilor, sub mantaua movilei s-au descoperit două obiecte anume : o dăltiță de menelit și un fragment ceramic, ce aparține categoriei vaselor pictate (decorul fiind șters nu s-a putut preciza faza)[23]. Dacă ținem seama de descoperirile din movilele funerare de la Glăvănești Vechi și de la Corlăteni, se poate presupune că mormintele cu ocru de la Holboca sînt post Cucuteni B.

Celor trei grupe de morminte definite, Vlad Zirra le-a atribuit o semnificație cronologică firească, considerînd că înmormîntările în movile s-au făcut în diferite „faze". Încă de la publicarea raportului preliminar, s-a arătat că mormîntul principal, aflat desigur în centrul tumulului, a fost distrus de lucrările amintite[24]. După părerea descoperitorului, cele mai vechi morminte sînt cele din primul grup, care ar putea fi chiar contemporane cu mormîntul principal[25]. În continuare, s-a arătat că mormintele din grupa II-a „în orice caz nu s-ar părea să fie mai vechi decît primele și neîndoios sînt anterioare celor din ultima grupă"[26]. Acestea din urmă „pot fi socotite ca înmormîntări mai tardive"[27] și erau datate pe baza vaselor din inventarul lor în „ultimele momente ale neoliticului și primelor începuturi ale epocii de bronz"[28].

Cu două decenii mai tîrziu, Dinu Marin a analizat problema mormintelor cu ocru din Moldova și a considerat că în movila de la Holboca sînt documentate, în realitate, numai două faze de înmormîntare. Prima corespunzătoare cu seria mormintelor din grupa I (Vlad Zirra) și a doua în care Dinu Marin încadra celelalte două grupe definite de Vlad Zirra[29].

În cele ce urmează vom încerca să supunem unei noi analize mormintele cu ocru de la Holboca, ținînd seama de descoperirile din celelalte movile similare din centrul și nordul Moldovei, ca și de cele din ținuturile vecine, de dincolo de Prut, studiate de colegii sovietici.

Prima problemă este care din grupele de morminte cu ocru de la Holboca este mai veche. Vlad Zirra a considerat prima grupă ca fiind cea mai veche. În notițele sale de pe teren, însă, este menționat faptul că mormîntul colectiv M.28—M.29—M.30 (atribuit primului grup) a deranjat și a distrus, în mare parte, pe M.31, care a fost un mormînt individual, cu scheletul, probabil, în poziție chircită. Prin urmare, este posibil ca M.31 să fie unul din primele morminte din movila de la Holboca.

Dacă analizăm răspîndirea mormintelor cu scheletele întinse pe spate din grupa I, vom observa că acelea se aflau grupate în două sectoare deosebite ale movilei. Mormintele colective M.21 — M.22 și cel reprezentat de M.23—M.24—M.25 se găseau aproximativ în zona centrală a movilei pe cînd celălalt grup alcătuit din M.26a ; M.28—M.29—M.30, M.33 și M.36 era în spre marginea de VNV a părții păstrate din movilă. Faptul ne face să presupunem — dacă ținem seama de observațiile făcute în movila de la Valea Lupului[30], asupra unor morminte individuale, cu schelete întinse pe spate — că și movila de la Holboca s-a format din cîteva movile mai mici. Una din ele va fi fost ridicată deasupra mormintelor, din zona centrală și o a doua în zona de VNV a sectorului păstrat din movilă. O moviliță sau chiar altele două puteau exista în zona distrusă a movilei.

Dacă facem o comparație a scheletelor incluse în grupa I, din cele două sectoare amintite, vom constata că pe lîngă unele elemente de asemănare (subliniate de Vlad Zirra)[31], ele prezintă unele deosebiri evidente :

— Din cele cinci schelete din zona de centru s-au păstrat, mai bine numai trei (M. 21, M.22 și M.23, altele două doar parțial (M.24 și M.25). Toate au avut corpul întins pe spate, trei cu capul înclinat

[22] *Ibidem*, p. 101.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*.
[25] *Ibidem*.
[26] *Ibidem*. p. 103.
[27] *Ibidem*.
[28] *Ibidem*.
[29] Marin Dinu: *Le problème des tombes à ocre dans les regions orientales de la Roumanie*, în *Antica eta'del bronze in Europa*, Verona-Trento, 1974, Preistoria Alpina, 10, 1974, p. 263.
[30] Idem, Materiale, 5, 1959, p. 248.
[31] Vlad Zirra, *op. cit.*, SCIV, 3, 1952, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

într-o parte. Brațele la M.21 erau așezate cu palmele pe torace. La M.22 brațul drept era îndoit din cot, cu palma pe torace, cea stîngă era întinsă, iar la M.23 ambele mîini au fost așezate pe piept. De asemenea, la M.24 fragmentele de oase păstrate din brațul stîng arătau că avea palma pe abdomen. Deosebirile se referă și la poziția picioarelor. Toate cele cinci schelete din grupul central au avut picioarele îndoite puțin din genunchi și căzute în diferite poziții (la M.22 și M.23 în părți, iar la M.21 și M.24 lateral).

Spre deosebire de cele descrise, grupul din marginea de VNV a movilei era alcătuit din schelete întinse pe spate, cu brațele așezate de-a lungul corpului (numai M.36 are mîna dreaptă, cu palma pe marginea exterioară a bazinului). Toate cele șase schelete au avut picioarele întinse.

Problema cronologiei relative a celor două grupuri de morminte cu scheletele întinse pe spate se poate rezolva prin comparație cu situația stratigrafică foarte clară observată în movila I de la Corlăteni. Cu prilejul cercetării acelei movile s-a constatat că mormîntul principal (M.1) a fost suprapus de un mormînt tot cu ocru (M.2), cu scheletul întins pe spate, cu brațele paralele cu corpul și cu picioarele întinse. În schimb, M.3 de la Corlăteni era mai tîrziu. Pentru el, fiind periferic, nu s-a făcut o movilă anume, ci lîngă movila centrală și acoperind clar o parte din ea, s-a adăugat o cantitate apreciabilă de pămînt. Scheletul din M.3 era tot cu corpul întins pe spate. Din oasele mîinilor s-au păstrat numai humerusurile, paralele cu corpul, iar picioarele fuseseră îndoite cu genunchii în sus și apoi au căzut lateral[32]. Din comparația de mai sus rezultă că grupul de morminte din marginea de VNV a movilei de la Holboca se aseamănă ca tip cu mormîntul individual M.2 din movila I de la Corlăteni, iar mormintele colective din zona centrală a movilei de la Holboca se aseamănă cu M. 3 de la Corlăteni. Concluzia noastră este aceea că grupul de morminte din sectorul de VNV al movilei de la Holboca este mai vechi decît cel din zona centrală a acelei movile.

Pe baza analogiilor cu ținuturile vecine de la est de Prut cele două grupuri de morminte (din partea de VNV și cel din zona centrală a movilei de la Holboca) pot fi atribuite complexului cultural Iamnaia[33].

Considerăm că este firesc să menținem grupa a II-a de morminte de la Holboca (definită de Vlad Zirra), reprezentată prin M.6 și M.16. Ambele s-au găsit la adîncime mare, chircite accentuat pe partea stîngă. Ele au avut orientarea pe direcții apropiate. La M.6 brațele sînt așezate cu palmele în dreptul obrazului, iar la scheletul din M.16 mîna dreaptă era îndoită, pe cînd cea stîngă era întinsă spre genunchi. Cele două morminte se deosebesc puțin și în privința „așternutului". La M.6 nu s-au găsit urme de preș. În schimb, fundul gropii M.16 a fost spoit cu humă, apoi s-a întins un preș pe care au așezat decedatul. Pentru cronologia relativă este important vasul cu toartă găsit lîngă scheletul din M.6. El are analogie apropiată în vasul descoperit în M.1 din movila I de la Corlăteni[34]. Ținînd seama de poziția stratigrafică a acelui mormînt[35], sîntem în măsură să susținem că și M.6 de la Holboca este mai vechi decît mormintele cu schelete întinse pe spate din aceeași movilă. Menționăm și faptul că vase similare ca formă, prevăzute cu toartă, s-au descoperit și în M.8 din Movila I/1949 de la Glăvănești Vechi[36] și în M.2 de la Stoicani[37]. Datele de mai sus ne conduc la concluzia că diferite comunități caracterizate prin morminte cu ocru, în care s-au depus vase specifice (cu o toartă supraînălțată) s-au răspîndit din spre stepele nord pontice, în zona din estul Moldovei, fiind documentate pînă acum : în stepa din sud-estul Moldovei (la Stoicani) și în cîmpia din lungul Jijiei (la Holboca, Glăvănești Vechi și Corlăteni).

Trebuie menținută și grupa a III-a (definită de Vlad Zirra) de morminte cu schelete chircite moderat pe partea dreaptă, cu orientare pe direcții apropiate, cu mîna dreaptă întinsă pe lîngă corp, iar cea stîngă îndoită și așezată cu palma pe antebrațul drept sau lîngă el. Lîngă două schelete s-a găsit cîte un vas, iar în M. 9, în plus, s-a găsit și o măciucă, aproximativ sferică (cu diametrul mai mare decît înălțimea).

Prin poziția brațelor mormintele din grupa III-a de la Holboca se aseamănă cu unele din cele aflate în movila I de la Glăvănești Vechi[38]. Astfel, scheletul din M. 10 (chircit pe stînga) avea mîna stîngă întinsă spre genunchi, iar cea dreaptă cu palma așezată lîngă cotul stîng. Acest

[32] Eugen Comșa, Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 85—93.
[33] N. M. Smagli și I. T. Cerniakov, Materialy pe arheologii severnogo pričernomorija, 6, 1970, p. 106.
[34] Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 87 și p. 88, fig. 3/1.
[35] *Ibidem*, p. 85—93.
[36] Eugen Comșa, Cercetări arheologice 8 (sub. tipar).
[37] M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, 1, 1953, p. 119, fig. 53/1.
[38] Eugen Comșa, *op. cit.*
[39] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

mormînt face parte din categoria celor cu gropile săpate înainte de înălțarea movilei[39]. În aceeași movilă s-a găsit și un mormînt (M.12) cu groapa săpată în mantaua movilei, cu scheletul chircit, avînd mîna stîngă întinsă spre genunchi și cea dreaptă îndoită în unghi drept[40].

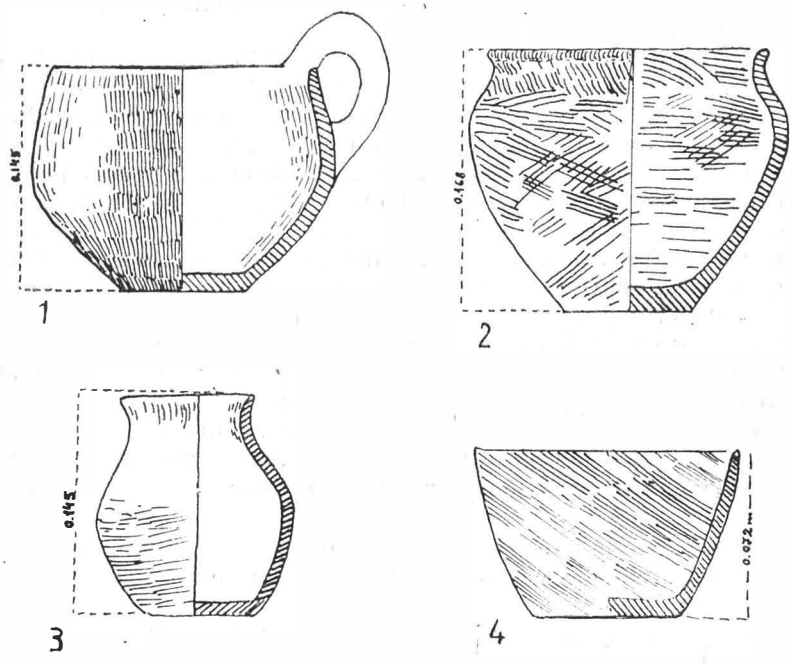

Fig. 9 ; Vase descoperite în mormintele cu ocru de la Holboca : 1 = M.6 ; 2 = M.9 ; 3 = M.34 ; 4 = M.35.

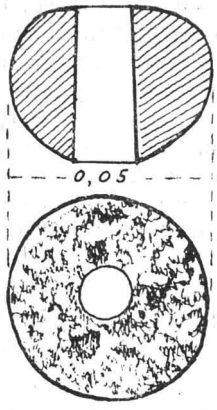

Fig. 10. Măciucă descoperită în mormîntul 9, din movila de la Holboca.

Măciuca descoperită în M. 9 de la Holboca este considerată de Al. Häusler ca fiind de un tip întîlnit adesea în mormintele cu ocru, din categoria celor cu catacombă, din ținuturile nord pontice[41].

Considerăm că tot din categoria mormintelor cu catacombă face parte și M.35 de la Holboca, avînd drept inventar un castron de formă tronconică, cu analogii în vasul găsit în M.4 din movila II de la Glăvănești Vechi. Castroane asemănătoare ca formă s-au descoperit în morminte cu catacombă de la Leontevka, din reg. Cherson, în mormintele notate de Al. Häusler cu siglele M. II/4 și M. II/6[42].

Din punct de vedere antropologic se constată o confirmare, în mare, a clasificării arheologice.

Scheletele din grupa I (definite de Vlad Zirra) sînt mezocrane și aparțin variantei Crô-Magnon a tipului proteuropoid. Alte două schelete din același grup sînt de tip dolicocran moderat și aparțin variantei Brünn-Pržedmost a tipului europoid[43].

Subliniem că ambele schelete din grupa a II-a (definită de Vlad Zirra) sînt de tip dolicocran, dar unul (M.6) este ultradolicocran, pe cînd celălalt (M.16) este dolicocran extrem. Ambele schelete au aparținut unor bărbați cu talie înaltă de 180,5 cm și 179,9 cm. Ambele schelete au avut fațete suplimentare pentru astragal. Scheletele amintite au aparținut variantei Brünn-Pržedmost a tipului europoid[44].

Mormintele din grupa a III-a (definită de Vlad Zirra) cuprindeau schelete cu cranii de tip mezocran și mai ales dolicocran. Unul din ele, prin caracteristicele sale, poate fi inclus în varianta Crô-Magnon a tipului protocuropoid[45].

[40] *Ibidem.*

[41] Alexander Häusler: *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin, 1976, p. 47.

[42] *Ibidem*, p. 128 și pl. 11/22, 29.

[43] Olga Necrasov și Maria Cristescu, *op. cit.*, p. 108—109.

[44] *Ibidem*, p. 110—111.

[45] *Ibidem*, p. 111—112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Specialiştii din domeniul antropologiei atrag atenţia asupra scheletului din M.17, care este brahicran, cu totul deosebit de restul seriei de la Holboca şi poate fi apropiat de tipul armenoid sau dinaroid[46].

Menţionăm şi faptul că scheletele de la Holboca au fost analizate şi din punct de vedere patologic şi s-a constatat că unele din ele prezintă spondilartroză (13%), iar altele prezintă traumatisme osoase (20%)[47]. Merită subliniată şi existenţa trepanaţiei pe craniul din M.23[48].

Prin urmare, din analiza grupului de morminte cu ocru de la Holboca rezultă că în cadrul lui sînt reprezentate diferite comunităţi, nomade şi seminomade, originare din diverse ţinuturi din stepele nord pontice, care în diferite perioade, de la sfîrşitul epocii neolitice, mai cu seamă în cursul perioadei de tranziţie, şi pînă spre sfîrşitul epocii bronzului, au pătruns în valuri, mai ales în estul şi sud-estul ţării noastre.

La Holboca (ca şi la Corlăteni) avem documentate morminte mai vechi, cu schelete în poziţie chircită, avînd alături cîte un vas cu o toartă.

Urmează, în timp, în complexul studiat, mormintele colective sau individuale, cu schelete întinse pe spate, unele mai timpurii, cu picioarele paralele, şi altele mai tîrzii, cu picioarele îndoite din genunchi şi căzute lateral. Mormintele din această categorie aparţin complexului cultural Iamnaia.

Ultima categorie atestată şi în movila de la Holboca este aceea a mormintelor cu schelete în poziţie chircită, cu braţele în diferite poziţii, cîteva din ele au avut drept inventar cîte un vas. Pe baza analogiilor, mai cu seamă a inventarului, o parte din aceste morminte sînt mai tîrzii şi fac parte din categoria celor cu catacombă.

În stadiul actual al cercetărilor, încă nu este posibil să precizăm din ce regiune a stepelor nord pontice provine fiecare grup reprezentat în cadrul seriei mormintelor cu ocru din movila de la Holboca.

Les tombes à ocre de Holboca

RÉSUMÉ

Pendant l'été du 1951 ont été faites des fouilles dans un tumulus auprès du village Holboca (dépt. Iassy). Dans ce tumulus ont été découvertes des tombes appartenant à differente époque, parmis lesquelles il y a 19 tombes à ocre.

Dans cette catégorie on peut distinguer pour le moment trois périodes.

Les plus anciens tombes à ocre de Holboca ont les squelettes accroupis, ayant à côté un vase à anse.

La deuxième periode est représenté par des sépultures collectives ou individuelles ayant les squelettes étandus sur le dos. Les plus ancienne ont les mains et les pieds étendus. Les autres plus tardifs ont les mains sur la poitrine ou sur l'abdomen. Les pieds sont accroupis en haut, ulterieurement tombes lateralment. Tous ces tombes sont sans inventaire, elles appartiènnent à la culture Yamnaia répandue dans le sud ouest de l'U.R.S.S.

La dernière catégorie des tombes à ocre découvertes dans le tumulus de Holboca ont les squelettes accroupis, avec les bras dans des positions diverses. Quelqu'uns d'eux ont eu, comme inventaire, un vase. Ces tombes sont plus recentes que celles appartenent à la culture Yamnaia. Elles font partie des tombes a catacombes repandus de même au sud-ouest de l'U.R.S.S.

[46] *Ibidem*, p. 112—113.

[47] Olga Necrasov, Eugène Floru, Dardu Nicolăesco-Plopşor, An St. Iaşi, 4, 1958, fasc. 1, p. 5—14.

[48] Olga Necrasov, Probleme de antropologie, 1, 1954, p. 119—126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. *Holboca-Iași.* Plan général des fouilles executées en 1951.
Fig. 2. *Holboca-Iași.* Plan des fouilles dans le *tumulus*.
Fig. 3. *Holboca-Iași.* Les plans des tombes à ocre: 1 = Tombe nr. 6; 2 = Tombe nr. 16; 3 = Tombe nr. 9; 4 = Tombe nr. 17.
Fig. 4. *Holboca-Iași.* Les plans des tombes à ocre: 1 = Tombe nr. 21; 2 = Tombe nr. 22.
Fig. 5. *Holboca-Iași.* Les plans des tombes à ocre: 1 = Tombe nr. 23; 2 = Tombe nr. 24; 3 = Tombe nr. 25; 4 = fosse de l'époque medievale tardive.
Fig. 6. *Holboca-Iași.* Les plans des tombes à ocre: 1 = Tombe nr. 28; 2 = Tombe nr. 29; 3 = Tombe nr. 30.
Fig. 7. *Holboca-Iași.* Les plans des tombes à ocre: 1 = Tombe nr. 33 (a = ossements colorés en vert en contact avec des objects en cuivre); 2 = Tombe nr. 11; 3 = Tombe nr. 26 a; 4 = Tombe nr. 36.
Fig. 8. *Holboca-Iași.* Les plans des tombes à ocre: 1 = Tombe nr. 34; 2 = Tombe nr. 37; 3 = Tombe nr. 35; 4 = Tombe nr. 38.
Fig. 9. *Holboca-Iași.* Vases découvertes dans les tombes à ocre: 1 = Tombe nr. 6; 2 = Tombe nr. 9; 3 = Tombe nr. 34; 4 = Tombe nr. 35.
Fig. 10. *Holboca-Iași.* Massue découverte dans la tombe nr. 9 du *tumulus*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Studiul materialului paleofaunistic din așezarea de tip „Noua" de la Drăgești (județul Vaslui)

S. HAIMOVICI și G. BELENIUC

Stațiunea arheologică de la Drăgești se găsește situată pe teritoriul satului Drăgești, comuna Todirești, jud. Vaslui. Aici au fost puse în evidență mai multe niveluri de cultură materială printre care și o serie de cenușare aparținînd culturii „Noua" de la sfîrșitul epocii bronzului[1].

Materialul faunistic provenit din săpăturile executate în 1978 și 1979 ne-a fost încredințat spre studiu de către cei care au condus aceste săpături; le mulțumim pe această cale.

Resturile faunistice din așezarea de tip „Noua" nu sînt prea abundente, ele cifrîndu-se la un număr de circa 500 resturi. Dintre acestea a putut fi stabilită o diagnoză diferențială doar pentru 410 fragmente, restul considerîndu-se drept material indeterminabil.

Resturile determinate, cu excepția unuia singur, sînt fragmente osoase de mamifere. Acest unic rest este reprezentat de către un fragment de radius de pasăre, de talie destul de mare, pentru care însă nu am putut stabili diagnoza specifică. Mamiferelor le aparțin așadar un număr de 409 resturi determinabile. Facem mențiunea că materialul pe care l-am socotit indeterminabil, dată fiind fragmentarea sa, aparține în realitate tot mamiferelor, dar, așa cum am mai arătat, el fiind alcătuit din așchii și fragmente nesemnificative, nu am putut stabili pentru el o diagnoză specifică.

Dealtfel, chiar în cadrul materialului ce a putut fi determinat, resturile apar puternic fragmentate, încît piesele întregi constituie o excepție. Materialul variat, fragmentarea, modul cum sînt rupte piesele osoase, ne îndreptățește să considerăm că aproape în întregime aceste resturi faunistice sînt alcătuite din deșeuri menajere, asupra cărora nu s-a executat de către om, în mod deliberat, o selecțiune prealabilă.

Studiul speciilor de mamifere

Dat fiind că materialul nu este prea abundent, și numărul speciilor găsite este relativ mic. Astfel, pe lîngă cele șase specii de animale domestice, au mai putut fi puse în evidență doar două specii de mamifere sălbatice și anume: mistrețul și cerbul.

Iată lista speciilor de mamifere găsite în așezarea „Noua" de la Drăgești: *Canis familiaris*; *Sus scrofa domesticus*; *Sus scrofa ferus*; *Cervus elaphus*; *Bos taurus*; *Ovis aries*; *Capra hircus*; *Equus caballus*;

a) Mamifere sălbatice

Așa cum am arătat, doar cerbul și mistrețul au putut fi puși în evidență.

[1] D. Gh. Teodor, Gh. Coman, R. Alaiba, *Săpăturile arheologice de la Drăgești-Vaslui*, Materiale, Oradea, 1979, p. 285—288.

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, București, 1985, p. 161—167

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Mistreţul este reprezentat prin trei fragmente osoase. Se distinge un fragment de craniu neural cu o porţiune a occipitalului, la care se păstrează condilul drept ; de asemenea un fragment de defensă superioară. Caracteristic este un astragal, cu o lungime de 55 mm şi o lărgime maximă de 32 mm, ceea ce-l deosebeşte net, ca mărime, de oasele similare ale porcului domestic. Dat fiind cantitatea de doar trei resturi, nu putem da vreo altă precizare asupra mistreţului găsit în aşezare.

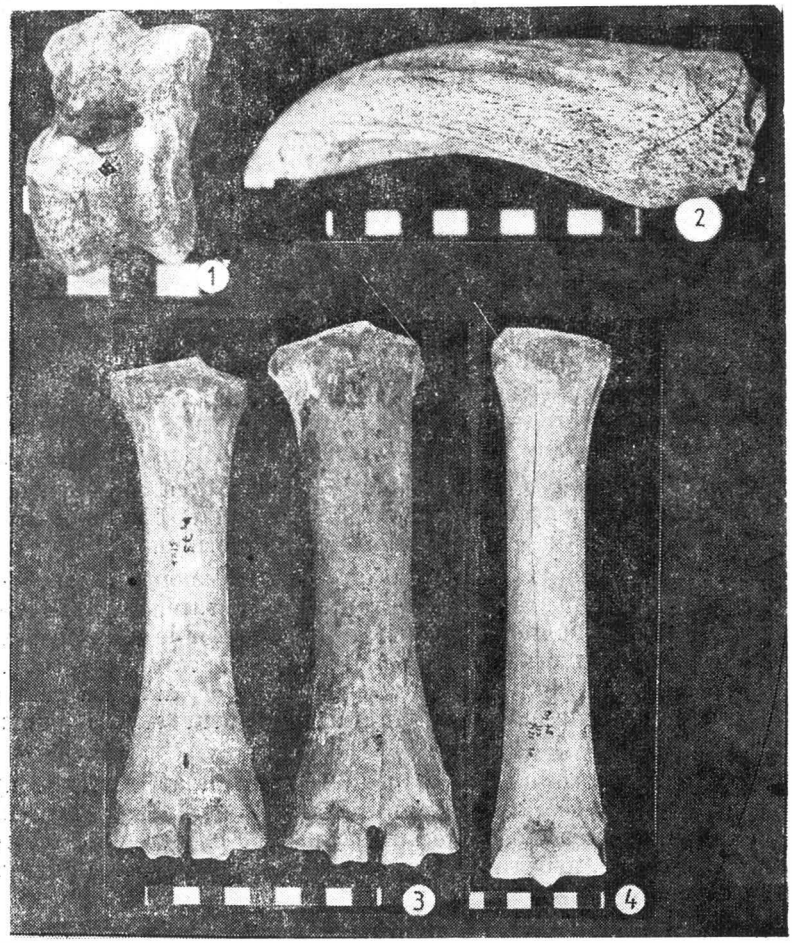

Fig. 1. *Sus scrofa ferus*, astragal; 2 *Bos taurus*, corn gracil de tip *brachyceros*; 3 *Bos taurus*, metatarse : stinga de femelă, dreapta de castrat; 4 *Equus caballus*, metacarp.

Cerbului îi aparţin de asemenea trei fragmente şi anume două resturi mici de coarne şi un fragment de omoplat, care nu a putut fi măsurat. Dată fiind penuria resturilor, nici pentru cerb nu putem da nici un fel de relaţie privind talia sau caracteristicile sale morfologice.

b) Mamiferele domestice

În cadrul mamiferelor domestice, frecvenţa cea mai înaltă o au taurinele, care reprezintă mai mult decît jumătate din totalitatea resturilor osoase descoperite în aşezarea „Noua" de la Drăgeşti. Dat fiind abundenţa resturilor acestei specii, au fost găsite aproape toate segmentele osoase ale scheletului.

Un corn întreg, aparţinînd probabil unei femele, sau poate unui mascul castrat, arată că vitele de la Drăgeşti aveau coarne relativ gracile, dar totuşi ceva mai masive decît cele caracteristice pentru tipul *brachyceros* pur. Unele resturi frgmentare vin să întărească această presupunere.

Maxilarele cu dinţi ne aduc unele precizări cu privire la vîrsta de sacrificare a taurinelor. Se poate constata că, în general, erau sacrificate exemplare, după ce acestea ajungeau la maturitate,

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

resturile provenite de la indivizii tineri fiind mai puţin abundente decît cele aparţinînd maturilor. Nu au fost găsite fragmente provenind de la viţei abia născuţi, predominînd cei între 1 şi 2 ani. Dintre indivizii maturi, numărul cel mai mare de sacrificaţi este dat pentru vîrsta de 5—7 ani. Indivizii bătrîni sînt rari, iar cei foarte bătrîni lipsesc cu totul, ceea ce arată că sacrificarea se făcea cu precădere în perioada de optimum de randament economic. Vitele erau totuşi ţinute mai ales pentru scopuri utilitare şi abia în mod secundar ca furnizoare de carne. Faptul că frecvenţa de sacrificare a tinerilor este mai mică decît cea a maturilor, ne precizează totodată că locuitorii aşezării „Noua" de la Drăgeşti aveau posibilitatea de a face provizii de nutreţuri pentru iarnă, nefiind obligaţi astfel să elimine tineretul din lipsă de hrană suficientă. Măsurătorile executate pe maxilare şi pe oasele extremităţilor vin să precizeze că vitele de la Drăgeşti erau de talie medie, asemănătoare în general cu celelalte taurine din aşezări ale culturii „Noua".

Avînd la dispoziţie două metacarpe întregi, am putut constata că unul aparţine unei femele, iar altul unui mascul castrat, ceea ce arată că locuitorii aşezării „Noua" de la Drăgeşti, foloseau masculii castraţi. Dat fiind că numărul de metapodale după care s-a putut preciza sexul este atît de mic nu poate duce la stabilirea unei frecvenţe a acestuia, dar prelucrarea somatoscopică a celorlalte oase ale extremităţilor pare a arăta că femelele erau mai frecvente, deci numărul castraţilor nu era prea mare.

Tot pe baza celor două metapodale, s-a putut stabili şi înălţimea la greabăn. Ea este de 113 cm pentru exemplarul femel şi de 124,8 cm pentru cel castrat, ceea ce dă o medie de 118,9 cm, o înălţime care o întrece pe cea a vitelor din alte aşezări ale culturii „Noua"; acest fapt se datorează evident prezenţei masculului castrat care ridică astfel media. Ea trebuie să fie însă în realitate ceva mai mică, căci am arătat că în materialul nostru predomină femelele. Astfel, şi după înălţimea la greabăn putem spune că vitele de la Drăgeşti nu se deosebeau de cele din alte aşezări ale culturii „Noua". Aceste vite aparţineau unui tip primitiv cu o amplitudine dimensională destul de largă, după cum reiese şi din tabelele cu măsurători executate pe resturile osoase măsurabile.

Porcinele care urmează ca frecvenţă după taurine, sînt în număr cu mult mai mic de cît acestea din urmă.

Resturile porcinelor apar extrem de fragmentare; s-au putut executa doar cîteva măsurători pe dinţi jugali.

În ceea ce priveşte vîrsta de sacrificare, se poate distinge clar că era sacrificat cu precădere tineretul, adică indivizi sub vîrsta de doi ani. Nu am evidenţiat însă purcei de lapte (s-ar putea ca resturile acestora, foarte fragile, să fie distruse de trecerea timpului şi să nu apară în materialul nostru), ci doar mai mari de şase luni, mergînd pînă la 18—22 luni. Trebuie de menţionat totodată că resturile provenind de la vertebre şi oasele extremităţilor (cu excepţia a două metapodale, la care se ştie că discul de creştere se închide foarte rapid) aparţin unor nematuri cu epifizele desprinse, fapt care a făcut să nu putem executa, aşa cum am mai arătat, nici o măsurătoare.

Cu privire la maturi, considerînd gradul de eroziune dentară, putem constata că cei mai mulţi indivizi erau sacrificaţi imediat ce au atins maturitatea, adică în jurul vîrstei de doi ani şi mai puţin la vîrste mai înaintate de pînă la 4—6 ani. Nu am întîlnit deloc exemplare mai bătrîne.

În ceea ce priveşte dimorfismul sexual, luînd în considerare dezvoltarea caninilor de la indivizii maturi, putem constata că aceasta se păstrează încă destul de evident, indivizii masculi deosebindu-se net de cei femeli. După caninii de pe mandibule, am găsit astfel, trei femele şi un mascul, arătînd deci că aceştia din urmă erau cu precădere sacrificaţi, încă înainte de a ajunge la maturitate.

Resturile porcinelor din aşezarea culturii „Noua" de la Drăgeşti, proveneau de la un tip primitiv, dar de talia mai mare decît tipul *palustris*, aşa cum a fost de fapt găsit şi în alte aşezări din Moldova aparţinînd culturii „Noua". Mărimea a fost stabilită mai ales pe criterii somatoscopice, întrucît, aşa cum am mai arătat, măsurători au putut fi executate doar pe dinţi.

Ovicaprinele au o frecvenţă aproape asemănătoare cu cea a porcinelor.

În cadrul materialului osos, predomină, mai cu seamă, maxilarele cu dinţi, iar în general, resturile sînt destul de fragmentare, încît doar pentru foarte puţine fragmente s-a putut face o diagnoză diferenţială între *Ovis* şi *Capra*. Se constată astfel, că oaia este cu mult mai frecventă decît capra, pentru care am stabilit cu precizione doar prezenţa a patru resturi osoase, dintre care doar unul singur măsurabil. La genul *Ovis*, remarcăm drept mai importante un fragment din partea posterioară a neurocraniului şi un alt fragment de craniu prezentînd frontalul cu un corn relativ mic,

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

gracil, lung de aproape 2 cm, îndreptat în lături şi înapoi ; acest fragment arată că cel puţin o parte a femelelor de ovine prezentau încă coarne dovedind astfel un caracter de primitivitate. Cu privire la genul *Capra*. în lipsa coarnelor şi a puţinului material reprezentat prin oase ale extremităţilor ce-i aparţin, nu putem face nici o precizare în ceea ce priveşte tipul morfologic.

Cu privire la momentul sacrificării, pe baza maxilarelor cu dinţi am putut constata că circa jumătate din indivizi erau nematuri, ceilalţi aparţinînd maturilor. Nu am găsit totuşi, miei sub şase luni, ci doar exemplare de diferite vîrste, pînă la maturitate. Maturii sacrificaţi merg de la 2—3 ani pînă la cel mult 4—5 ani, nepunîndu-se în evidenţă exemplare bătrîne sau foarte bătrîne. Considerînd vertebrele şi oasele extermităţilor se poate constata că predomină resturile la care epifizele sînt desprinse, deci indivizi încă nematuri. Toate cele de mai sus ne-ar duce la concluzia că ovinele (care constituie aproape întregul material de ovicaprine) erau folosite destul de intens ca furnizoare de carne şi poate în mai mică măsură decît în alte aşezări „Noua", erau ţinute şi pentru scopuri utilitare, adică ca producătoare de lapte şi lînă.

Pentru *Ovis*, măsurătorile executate pe resturi ceva mai abundente pun în evidenţă ovine de talie medie, poate ceva mai masive decît în alte culturi ale epocii bronzului, asemănătoare cu cele din alte aşezări ale culturii „Noua". Pe un metatars am putut calcula înălţimea la greabăn, care este de 62,79 cm, cu ceva mai puţin decît media stabilită pentru alte aşezări „Noua", dar trebuie să ţinem seama că o singură piesă nu poate fi un indiciu cu totul semnificativ.

Ecvidele au resturi mai puţine decît celelalte animale domestice. Se constată că materialul este reprezentat prin resturi provenind de la toate părţile scheletului şi totodată el apare tot atît de fragmentar ca şi al celorlalte specii. Aceasta denotă clar că se folosea calul şi pentru alimentaţia locuitorilor, deci trebuie să fie socotit şi el, de asemenea, ca o specie furnizoare de carne.

Este interesant de semnalat că, în general, resturile osoase ale extremităţilor provin de la indivizi maturi, negăsindu-se piese cu epifizele desprinse de diafiză. Pe baza unor dinţi jugali, aproximăm că doi indivizi aveau totuşi la sacrificare o vîrstă sub patru ani, alţi doi de circa opt ani şi în fine, unul bătrîn, cam de 15 ani. Este clar că se întrebuinţa calul pentru scopuri utilitare şi abia în mod secundar ca furnizor de carne.

Dinţii jugali existenţi prezintă plisarea smalţului slabă, cît şi existenţa unor vîrci de smalţ sub suprafaţa de eroziune ; protoconul este mijlociu dezvoltat. Aceste caracteristici apropie calul de la Drăgeşti, ca dealtfel şi caii din alte aşezări „Noua", de gruparea cailor orientali.

Calul din aşezarea „Noua" de la Drăgeşti era de mărime mijlocie, ca şi cel găsit în alte aşezări „Noua". După un metacarp s-a putut calcula o înălţime la greabăn de 144,2 cm, care arată şi ea o talie considerată drept mijlocie spre mare.

Cîinele are o frecvenţă surprinzător de joasă, cum dealtfel este situaţia şi în alte aşezări „Noua". El este reprezentat printr-un canin inferior, un fragment de humerus şi altul de tibie. La humerus s-a măsurat epifiza inferioară cu o lărgime de 29 mm, iar la tibie, lărgimea epifizei inferioare este de 23 mm. Cîinele s-ar putea astfel considera de mărime mijlocie.

Frecvenţa grupelor de animale şi ocupaţiile locuitorilor

Frecvenţa diferitelor specii şi grupe de animale, la care se adaugă unele caracteristici ce pot fi ilustrate pe baza studiului morfoscopic şi biometric pe care le-am făcut, vin să ne evidenţieze care erau ocupaţiile locuitorilor al cărui material faunistic l-am studiat, cît şi alte caracteristici ale vieţii materiale a acestora.

Aşa cum am constatat la capitolul precedent, cu excepţia unui rest provenit de la o pasăre, tot materialul faunistic (chiar şi cel socotit nedeterminabil) aparţine mamiferelor. Aceasta ne arată clar că culesul moluştelor, pescuitul sau prinderea păsărilor sălbatice nu aveau nici o importanţă şi dacă erau eventual executate, se făceau cu totul sporadic, aceste ocupaţiuni neavînd nici o pondere economică.

Pentru speciile de mamifere, s-a calculat frecvenţa pe fragmente şi indivizi prezumaţi a resturilor determinabile şi s-a făcut raportul între cele domestice şi cele sălbatice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Tabelul I

Frecvenţa pe fragmente şi indivizi a mamiferelor descoperite în aşezarea „Noua" de la Drăgeşti

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
Bos taurus	281	68,70	52	58,42
Sus scrofa domesticus	47	11,50	13	14,61
Ovicaprinae	43	10,51	12	13,48
Equus caballus	29	7,10	6	6,74
Canis familiaris	3	0,73	2	2,25
Sus scrofa ferus	3	0,73	2	2,25
Cervus elaphus	3	0,73	2	2,25
Total	409		89	

Tabelul II

Raportul pe fragmeute şi ludivizi dintre mamiferele domestice şi sălbatice

Grupe de mamifere	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
Mamifere domestice	403	98,54	85	95,50
Mamifere sălbatice	6	1,46	4	4,50

Din tabelul II se poate constata foarte clar că vinătoarea avea un rol cu totul neglijabil, cantitatea de resturi provenite de la mamiferele sălbatice fiind extrem de mică. Dat fiind faptul că, în general, materialul faunistic descoperit este puţin abundent, numărul de specii sălbatice se reduce doar la două şi anume mistreţul şi cerbul. Trebuie de remarcat că ambele reprezintă specii de pădure, şi, fiind specii de talie mare, erau desigur vinate pentru carne. Totuşi, vinătoarea nu putea asigura decît o cotă extrem de mică din necesităţile alimentare ale locuitorilor aşezării „Noua" de la Drăgeşti, încît aproape că ea nu trebuie de luat în seamă ca ocupaţie cu caracter economic. Nu putem totuşi considera că aceasta se executa sporadic, reprezentînd totuşi o preocupare continuă. Dealtfel, o situaţie destul de asemănătoare este caracteristică şi pentru alte aşezări „Noua" din Moldova, situate în zona care astăzi aparţine stepei sau silvostepei.

Spre deosebire de vinătoare, creşterea animalelor era o ocupaţie de prim ordin, putînd-o considera chiar ca o ocupaţie de bază a locuitorilor din aşezarea de tip „Noua".

Se constată că taurinele au frecvenţa cea mai înaltă şi avînd în vedere şi talia lor specifică, putem afirma că cornutele mari reprezentau elementul preponderent în economia respectivei populaţii.

Din datele rezultate din capitolul precedent, putem preciza că taurinele erau ţinute cu precădere pentru scopuri utilitare şi doar în mod secundar ca furnizoare de carne. Ele acopereau însă cea mai mare parte din hrana animală necesitată de locuitorii aşezării. Deşi am găsit şi un mascul castrat, totuşi, se pare că aceştia sînt cu mult mai rari decît femelele şi de aceea am putea conchide că vitele erau folosite, mai cu seamă, ca furnizoare de lapte şi nu pentru executarea diferitelor munci.

O frecvenţă mult mai joasă o aveau porcinele şi, deşi ele se găsesc pe al doilea loc, dat fiind mărimea taliei lor în raport cu aceea a vitelor cornute mari, este clar că ponderea lor economică era destul de mică, locuitorii din aşezarea „Noua" de la Drăgeşti folosind aşadar cu precădere pentru hrană carnea de vită şi nu cea de porc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Ovicaprinele, au o frecvenţă ceva mai joasă decît porcinele, arătînd prin aceasta că şi ele aveau o pondere cu mult mai mică în economia locuitorilor de la Drăgeşti decît cornutele mari. Avînd în vedere şi talia lor specifică, se poate spune şi despre ele că furnizau doar o cotă foarte mică din carnea folosită de oamenii din respectiva aşezare. Ca şi cornutele mari, ovicaprinele erau crescute mai întîi pentru scopuri utilitare, probabil ca furnizoare de lapte şi chiar lînă (am văzut că ovinele întrec cu mult caprinele).

Calul se situează în urma porcinelor şi ovicaprinelor, dar, dat fiind talia sa specifică, putem spune că ponderea sa ca furnizor de carne nu este deloc neglijabilă, întrecînd-o chiar poate pe cea a porcinelor şi a cornutelor mici. Această specie, aşa cum se poate constata şi din datele din capitolul precedent, era ţinută mai întîi cu scopuri utilitare şi doar în mod secundar era folosită şi în alimentaţie. În ceea ce priveşte frecvenţa calului, faţă de situaţia din Bronzul propriu-zis şi mai cu seamă în cultura Monteoru, trebuie să spunem că ea apare relativ ridicată, fenomen care caracterizează dealtfel şi alte aşezări „Noua" studiate de noi.

Cîinele, care cu cea mai mare probabilitate nu era folosit în alimentaţie, are o frecvenţă foarte joasă, aproape inexplicabilă pentru această aşezare, întrucît, aşa cum am văzut, locuitorii ei erau în special crescători de animale. Menţionăm însă că penuria acestei specii caracterizează şi alte aşezări ale culturii „Noua".

În final menţionăm că locuitorii aşezării de la Drăgeşti, aşa ca şi cei din alte aşezări „Noua", foloseau foarte mult osul pentru executarea de unelte şi alte obiecte. Astfel sînt foarte caracteristice mai ales resturi de omoplat de taurine şi ecvide care au conturul cavităţii glenoide crestat.

Speciile de mamifere şi unele caracteristici ale mediului înconjurător

Luînd în considerare unele caracteristici ecologice ale mamiferelor ce au fost găsite în cadrul aşezării „Noua" de la Drăgeşti, putem schiţa şi o serie de caracteristici ale mediului în care îşi desfăşurau activitatea locuitorii din staţiune.

Cele două specii sălbatice găsite sînt ambele specii de pădure. Acest fapt dovedeşte că acum circa trei milenii existau în jurul aşezării masive forestiere. Frecvenţa joasă a speciilor sălbatice ar putea arăta totuşi că densitatea lor era diminuată şi că probabil se executau defrişări. Totuşi este evident că împrejurimile aşezării erau mai împăturite decît sînt actualmente, încît chiar taurinele, porcinele şi ecvidele (crescute după un mod primitiv şi nu în stabulaţie) găseau condiţii bune de viaţă în mediul păduros.

L'étude du materiel paleofaunistique de l'établissement du type „Noua" de Drăgeşti (dép. de Vaslui)

RÉSUMÉ

Le matériel provient d'une station appartenant à la culture „Noua" du fin de l'époque du bronze. Les restes déterminés sont en nombre de 410 dont 409 appartiennent à 8 espèces de mammifères (voir la liste).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

On donne des caractères somatoscopiques et biométriques de chaque espèce et aussi dans le Tableau I leur fréquence et dans le Tableau II le raport entre les animaux domestiques et sauvages. On constate que l'élevage est une ocupation de base des habitants de l'etablissement. La chasse a une importance très basse. On fait aussi quelques suppositions sur le caractère du milieu environnant à la fin du l'époque du bronze.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. 1 *Sus scrofa ferus*, astragale; 2 *Bos taurus*, corne gracile de type *brachyceros*; 3 *Bos taurus*, metacarpes: à gauche de femelle, à droite de castré; 4 *Equus caballus*, métacarpe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Descoperiri și însemnări de la Buridava dacică. III*

D. BERCIU, M. IOSIFARU, S. PURICE și GH. ANDREESCU

Menționăm — în continuare — unele descoperiri și însemnări mai importante făcute în cursul campaniei de săpături din vara anului 1984 pe șantierul arheologic de la Buridava dacica — Ocnița, județul Vîlcea[1].

1. *Grupul de cuptoare de ars oale.* În 1984 au fost descoperite patru cuptoare de ars oale, făcînd parte, foarte probabil, dintr-un grup mai mare, încă neidentificat. Cele patru cuptoare se găsesc la limita extrem-nord-estică a așezării civile din punctul numit de localnici „Fundătura Cosotei", la poalele pantelor care duc respectiv spre Cetatea 2 și Cetatea 3 din complexul de la Ocnița. În imediata apropiere se află și necropola complexului, morminte izolate întîlninindu-se și în sectorul cuptoarelor. Punctul unde se găsesc cuptoarele este cel mai expus la soare și ferit de intemperii. Izvoarele cu apă nu se găseau nici ele prea departe, iar argila fină pentru vase se află din abundență în regiune. Prezența unor cuptoare de ars ceramică a fost presupusă de noi mai de mult, atît în așezarea civilă, cît și pe Cetatea 1, unde au fost descoperite în săpăturile de pînă acum indicii sigure ale unor cuptoare de ars oale. În unele gropi de pe acropolă și de pe terase au fost găsite bucăți de argilă deja preparate pentru modelarea vaselor, unele avînd chiar imprimarea degetelor olarului.

Cuptor nr. 1. În șanțul-secțiune XII/1984, cu direcția generală vest-est, trasat în sectorul de nord-est al așezării, în caroul 24, la adîncimea de 1,70 m, în nivelul II *a*, a fost descoperit primul cuptor. Acesta a fost săpat de la baza nivelului II *a*, căruia îi aparține. El se compune din camera de foc, camera de ars ceramica, platforma grătarului cu orificii verticale (diametrul de 4—5 cm), și prelungirea, de formă aproape ovală din fața camerei de foc, precum și stîlpul central care susținea grătarul. Vatra camerei de foc este rotundă, cu diametrul de 1,10 m ; a fost amenajată direct pe pămînt, după ce s-a netezit și bătătorit ; pămîntul de sub vatră a fost ars pe o adîncime de 10—12 cm, ceea ce înseamnă o îndelungată folosire a cuptorului. Camera de foc are o înălțime de 0,40 m, cu pereții aproape drepți și lutuiți cu un strat de argilă fină, de culoare cenușie-închisă, cu urme de puternică ardere, avînd o grosime de 0,03—0,04 m. Camera de foc a fost săpată în prealabil și apoi amenajată vatra. Grătarul cuptorului nr. 1 se sprijinea pe un pilon central format din două lezpezi de piatră locală, cu foarte puternice urme de arsură, avînd peste ele și urme dintr-un strat de lut fin, ca cel de pe pereții camerei de foc. Una dintre lezpezi avea înălțimea de 0,40 m, adică înălțimea camerei de foc, pe cînd ceilaltă era mai puțin înaltă, avînd numai 0,35 m. Pietrele erau așezate una lîngă alta și puse vertical. Grosimea pietrelor era de 0,08—0,09 m și lățimea de 0,35 m. Cele două lezpezi nu erau lucrate. Pe vatră se aflau cărbuni și cenușă. Aici s-au găsit doar două fragmente ceramice, unul lucrat cu mina (lut cărămiziu, în pastă cu nisip fin, pietricele și paiete de mica), fragment de vas-borcan, cu briu organic și alveolat ; al doilea fragment lucrat la roată (fund inelar de vas, pastă fină, slip de culoare cenușie-închisă), cu nuanțe negre.

A două cameră era camera de ars ceramica, sprijinită pe stîlpul central amintit. Vatra acesteia o forma platforma grătarului cu perforații verticale. Ea se sprijinea doar pe stîlpul sau pilonul cen-

* Colectivul șantierului a fost format din: D. Berciu, M. Iosifaru, S. Purice și Gh. Andreescu.

[1] A se vedea: Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 109 și urm. și vol. 5, 1984, 1—2, p. 177 și urm.

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, București, 1985, p. 168—177

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

tral. Înălțimea camerei era aproximativ de 0,70 m, dar în prezent este prăbușită în întregime, resturi din bolta camerei respective s-au păstrat numai spre baza camerei de ars oale, pe care s-au observat urme din stratul de lut de fățuială. Deasupra camerei de ars oale se ridica bolta, dar care din cauza degradării cuptorului s-a prăbușit și au mai putut fi sesizate doar cîteva bucăți de „perete" ars, de culoare albăstruie-cenușoasă, care puteau proveni de la boltă. Cupola camerei de ars oale fiind prăbușită, nu s-a mai putut preciza dacă în partea sa superioară se afla o deschidere[2] pentru introducerea vaselor dar ea trebuie să fi existat. Nu s-a constatat nici un fel de căptușire mai mare a bolții, care avea menirea de a păstra temperatura ridicată. Bucăți însă din acest strat-perete, fin, au fost găsite prăbușite în interiorul camerei de foc, cînd s-a distrus întreaga boltă. Bolta a fost construită după ce s-a așezat grătarul, care constituie vatra camerei de ars ceramica. Baza bolții — pe o distanță (înălțime) de cca. 6 cm —, era prelungirea peretelui camerei de foc, pe care se sprijinea cupola respectivă, construită dintr-un schelet de scînduri, dat cu lut și în interior lutuită cu un strat subțire de argilă fină, specială.

În fața corpului cuptorului s-a amenajat o prelungire din pămînt bătătorit și netezit, în amestec cu nisip fin și argilă. Aceasta este mai jos cu 10 cm față de vatra focarului. Ea are o formă ovală, cu lungimea maximă de 75 cm și lățimea maximă de 50 cm, pornind de la gura cuptorului, care are lărgimea de 35 cm și înălțimea de 40 cm. Aceasta era, de fapt, „camera" fochistului, care alimenta de aci cu lemne camera de foc a cuptorului.

Cuptorul nr. 1 de la Ocnița reprezintă un tip de cuptor bine definit pînă acum, care se caracterizează prin : camera de foc săpată în sol, stîlpul central pentru sprijinirea platformei grătarului, camera de ars vasele, construită ulterior focarului și acoperită cu boltă ; atît pereții camerei de foc, cît și aceia ai camerei de ars vasele și ai bolții sînt lutuiți, ca și stîlpul central. Forma cuptorului este rotundă. În fața gurii cuptorului este o prelungire, de regulă, ovală, servind drept „camera" fochistului. Gura cuptorului era dreptunghiulară (35 × 40 cm), neavînd un acoperiș (cotlon).

Cuptorul nr. 2 se găsește la 1,60 m nord-est față de cuptorul nr. 1, în dreptul țărușului 22 din caroul 23 din șanțul-secțiune XII/1984, la adîncimea de 2,10 m. El aparține nivelului I din aceeași așezare civilă. Orientarea lui este însă diferită de aceea a cuptorului precedent, el fiind perpendicular pe cuptorul 1. Gura de foc era spre sud-est. Jumătate din cuptor a rămas sub taluzul s. XII, nemaiputîndu-se degaja din cauza terenului. Forma este rotundă. Diametrul vetrei camerei focarului, pe taluz, este de 1,10 m, și spre interiorul ș. XII de 80 cm. Reiese că este vorba de aceleași dimensiuni, ca și la cuptorul nr. 1. Stîlpul de susținere a grătarului era format din lezpezi de piatră locală, iar placa grătarului avea orificii cu diamatrul de 4 cm ; din placă s-au păstrat doar cîteva bucăți, ca și din bolta camerei de ardere a vaselor, prevăzută cu un strat subțire de lutuială. Dimensiunile acestei camere și ale boltei nu au mai putut fi determinate, fiindcă erau prăbușite. În fața gurii cuptorului era obișnuita prelungire amenajată pentru locul „fochistului", în vederea alimentării cu lemne a cuptorului.

Ea are o formă aproape ovală, cu dimensiunile de 60 cm (lungimea) și 50 cm (lățimea) fiind din pămînt bătătorit și netezit. Aci se găseau cărbuni, cenușă și cîteva bucăți din grătar. În apropierea gurii cuptorului s-a descoperit un dop de lut fragmentar, lung de 5 cm și cu secțiunea rotundă. Poate fi vorba de un dop folosit la orificiile plăcii grătarului, pentru reglarea pătrunderii aerului cald în camera de ardere a vaselor sau pentru a se putea așeza și vase mai mari pe placa respectivă. Într-unul din cuptoarele de la Micia, jud. Hunedoara, asemenea dopuri s-au găsit chiar în orificiile grătarului[3]. Alături de cuptor și în interiorul acestuia au fost găsite bucăți de grătar. În apropierea cuptorului au fost descoperite și cîteva fragmente ceramice : cinci lucrate cu mîna, atipice, dintre care unul decorat cu striuri și două fragmente lucrate cu roata și al treilea dintr-o fructieră, decorată în tehnica lustruirii, cu motive în „valuri" prelungi, caracteristice fructierelor și strachinilor din nivelul I al așezării civile[4].

Cuptorul nr. 3. Se află la distanța de 1,80 m spre sud-vest de cuptorul 2, pe taluzul ș.XII/84, în dreptul țărușului 21, la adîncimea de 2,10 m, în nivelul I, ca și cuptorul precedent. Nu s-a mai putut degaja, întrucît taluzul s-a prăbușit, în urma unei ploi torențiale. Forma vetrei camerei

[2] Prin care se introduceau vasele ce urmau a fi așezate pe placa grătarului; deasupra vaselor se puneau cioburi și pămînt pentru a păstra temperatura camerei de ars oale.

[3] Oct. Floca, St. Ferenczi și L. Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramica*, Deva, 1970, p. 55; mai departe: Oct. Floca și colaboratorii.

[4] D. Berciu, *Buridava dacică*, I, București, 1981, pl. 4/5 și pl. 6/4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

de foc era rotundă, cu diametrul de 1,10 m pe taluz (fig. 1), iar spre interiorul şanţului cu 55 cm. Pe vatră s-au găsit cîţiva cărbuni, cenuşă şi trei bucăţi de grătar ; către taluz se aflau două pietre de rîu aşezate una peste alta, făcînd parte, desigur, din stîlpul de susţinere a grătarului.

Cuptorul nr. 4. La numai 25 cm est de cuptorul nr. 2, s-a descoperit un alt cuptor, de aceeaşi formă cu celelalte. El se găseşte în caroul 23, la adîncimea de 2.10 cm, aparţinînd tot nivelului I. A fost prins în şanţ doar parţial, neputîndu-se degaja în întregime. Vatra camerei de foc are dia-

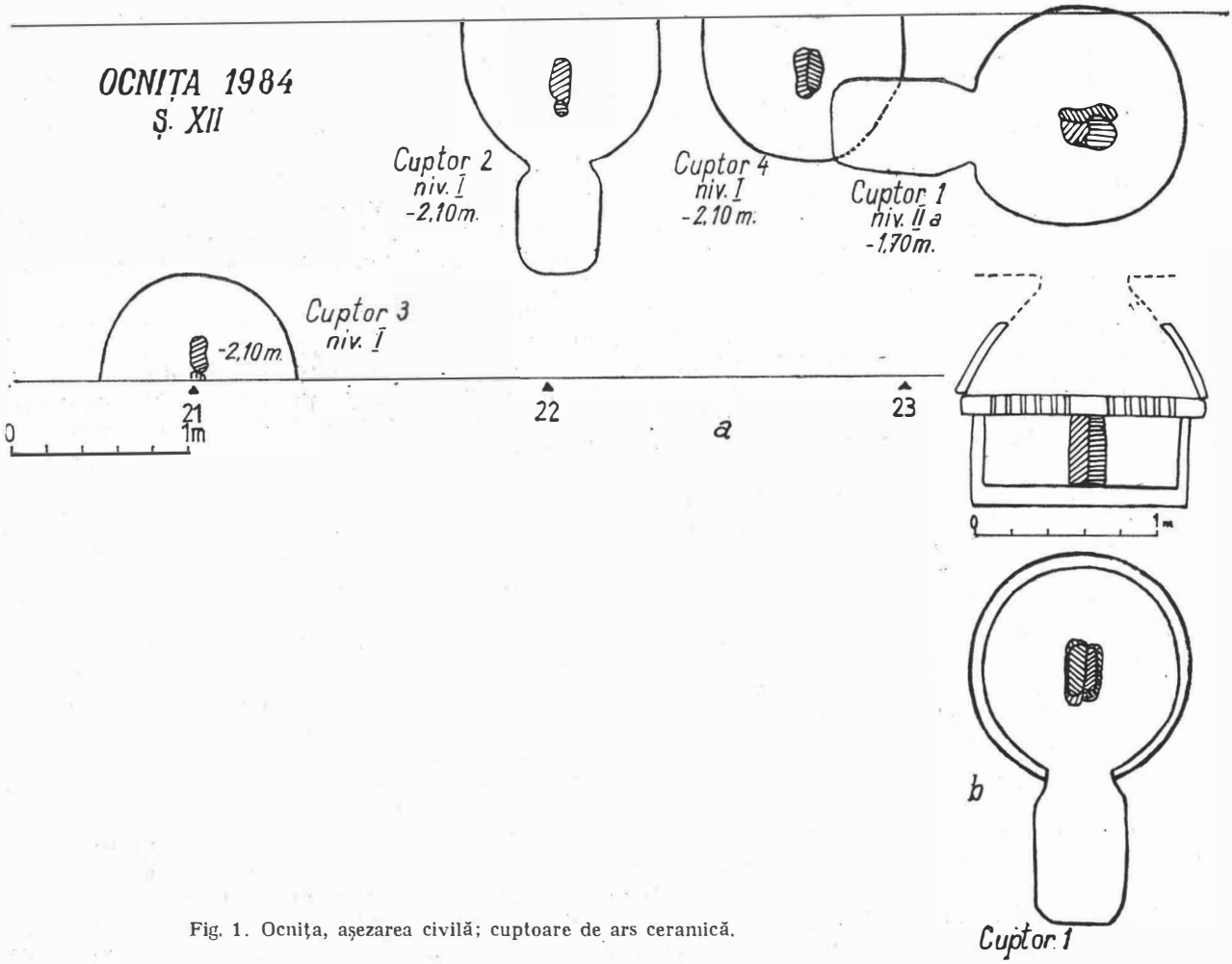

Fig. 1. Ocniţa, aşezarea civilă; cuptoare de ars ceramică.

metrul (pe taluzul nordic al ş. XII/84) de 1,10 m, iar spre interior 80 cm. A fost folosit multă vreme ; sub vatră, pămîntul are o culoare roşie-cărămizie, pe adîncimea de 10 cm. Din pereţii camerei de foc — care a fost săpată în pămîntul viu — , nu s-au mai păstrat decît resturi, spre bază. Pe vatră au fost găsiţi cărbuni, cenuşă, două bucăţi din platforma grătarului şi un fragment ceramic lucrat cu mîna, de veche tradiţie, tipic pentru nivelul I.

Din carourile 21—23, provenind din nivelul I, căruia îi aparţin cuptoarele 2—4, notăm aci şi cîteva fragmente ceramice, caracteristice acestui orizont, şi anume : a) în grupa lucrată cu mîna, menţionăm un fragment de vas-borcan, cu brîu alveolat, un altul cu brîu organic şi crestat, un al treilea crestat spre dreapta şi cu buton ascuţit aşezat pe brîu[5] şi altul din grupa cărămizie-brună şi buton sub buză.

[5] *Ibidem*, pl. 7/2 ; 8/13 şi 10/1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

b) în grupa la roată : un fragment de mare chiup cărămiziu, cu pereții groși de 2,50 cm, în pastă cu mult nisip și pietricele ; un fragment de cană bitronconică, specia cărămizie, cu nuanțe brune ; un fragment cenușiu, atipic, cu slip negru-cenușiu, lustruit ; trei fragmente de buză de fructieră, scurte, unul cu umăr ascuțit[6], caracteristic, precum se știe, nivelului I, și buză scurtă și decorată cu dungi paralele, lustruite ; un fragment de picior de fructieră, cu slip cenușiu-închis.

★

Fără îndoială că descoperirea unui grup de cuptoare de ars oale în importantul centru economic, negustoresc și militar de la Buridava dacică prezintă o deosebită însemnătate. În 1984 s-a putut deci sesiza un cartier meșteșugăresc, acela al olarilor, cu o continuitate cel puțin în cele două ultime secole înainte de cucerirea romană a Daciei. De data aceasta avem de-a face însă doar cu cuptoare mici, de ars vase de mici dimensiuni. În complexul de la Ocnița trebuie să existe și un cartier de cuptoare mari, de ars vase de provizii și păstrarea alimentelor, mărfurilor și cerealelor, cum erau acele *dolia* (chiupuri), așa de frecvent întîlnite în săpăturile de la Ocnița. Cele patru cuptoare deja descoperite puteau servi în același timp pentru arderea vaselor făcute cu mîna, cît și a celor lucrate la roată, printre care puteau fi, de sigur, și cele pictate și cupe deliene. Excepțional de bogata ceramică descoperită pînă acum la Ocnița indică de la sine prezența acolo a unor cuptoare de olari. În săpături apăruseră vase încă nearse, unele aruncate în gropi gospodărești, precum și bucăți („boțuri") de argilă deja preparată, purtînd și imprimări de degete ale meșteșugarilor olari. Ne gîndim în primul rînd la prezența unor cuptoare mari, mai impunătoare, pe Cetatea 1 și terasele adiacente, unde existau și ateliere de argintar și depozite de mărfuri și provizii. De asemenea numeroasele bucăți de zgură de fier descoperite în special în așezarea civilă, mai rar pe terasele cetății, arată că existau și ateliere metalurgice, de reducere a minereului de fier și de prelucrare a acestui metal.

În prezent se cunosc mai multe cuptoare de ars ceramică pe teritoriul țării noastre, decît în trecut, dar majoritatea provin din Dacia romană și din teritoriile dacilor liberi, tot din epocă romană sau ușor postromană. Cuptoare geto-dacice sînt mai puține, dar și așa ideea că ceramica geto-dacică lucrată cu mîna și chiar la roată ar fi fost arsă în simple gropi[7] a fost considerată, pe drept cuvînt, naivă, neserioasă. O sistematizare științifică și tipologică a cuptoarelor de ars oale a făcut-o Gh. Bichir[8], cu completări ulterioare efectuate de Oct. Floca și colaboratorii săi, St. Ferenczi, L. Mărghitan[9] și Gh. Popilian[10]. Din descoperirile și studiile întreprinse pînă acum, reiese că în perioada romană și în cea getodacică generală se întîlnesc două tipuri principale[11] de cuptoare, și anume : tipul 1, cu stîlp central (considerat ca element tipologic definitoriu) și tipul 2, cu perete median. Cele patru cuptoare de la Ocnița se încadrează în tipul 1. Tipul 1 este foarte răspîndit în Dacia romană. Menționăm pe cele de la Stolniceni (vechea Buridava romană), Sucidava, Slăveni, Bumbești și Drobeta[12], iar din Transilvania cele de la Cristești, Apulum, Potaissa, Blandiana și Napoca[13]. Merită, credem, a ne opri puțin asupra cuptorului nr. 5 de la Micia, jud. Hunedoara, din epoca romană[14]. Camera de foc a fost săpată în pămîntul viu, avînd o formă rotundă și stîlp sau pilon central. Pereții camerei de foc erau lutuiți cu un strat subțire de argilă fină, ca și la cuptoarele de la Ocnița. Între cuptorul nr. 5 de la Micia și cuptoarele cu pilon de la Cristești există o mare asemănare, remarcată și de alți cercetători[15], care au observat și prezența aceluiași tip, cu detalii identice, și la Stolniceni pe Olt[16]. Dar mai recent este cuptorul descoperit în clădirea VIII de la Tibiscum[17], care are o formă și tehnică similare celor de la Ocnița. Dimensiunile cuptorului sînt modeste, forma este rotundă, iar stîlpul de susținere a plăcii grătarului este făcut din bucăți de olane și cărămizi, în felul pietrelor de rîu de la cuptoarele nr. 2—4 de la Ocnița. Înălțimea stîlpului este de numai 35 cm, fiind aproape identică aceluia a stîlpului cuptorului nr. 1 de la Buridava dacică. De asemenea

[6] *Ibidem*, pl. 5/8.

[7] I. H. Crișan, Apulum, 6, 1967, p. 112 și urm.

[8] Gh. Bichir, SCIV, 16, 1966, 3, p. 489—509 ; idem, *Cultura carpică*, București, p. 52—62.

[9] Oct. Floca și colaboratorii, *loc. cit.*

[10] Gh. Popilian, *Ceramica romană în Oltenia*, Craiova, 1976, p. 139—155.

[11] Nu aducem aici în discuție tipurile 3, 4 și 5 stabilite de Gh. Popilian, *loc. cit.*

[12] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 140.

[13] *Ibidem*, p. 141.

[14] Oct. Floca și colab. *op. cit* și urm., cu fig. 16—18.

[15] *Ibidem*.

[16] Gh. I. Petre, SCIV, 19, 1968, 1, p. 155, fig. 6; cf. D. Tudor, *Oltenia romană* [4], București, 1978, fig. 18 (Sucidava, reconstituit cu șopron, cum vor fi avut în general un adăpost toate cuptoarele de acest fel).

[17] Doina Bene, Materiale, 1983, Brașov, p. 308—309, fig. 6 și 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

și înălțimea gurii camerei de foc este numai de 20 cm, amintindu-ne iarăși situația de la Ocnița. Dealtfel, descoperitoarea observă cu dreptate că acest cuptor „este de o formă diferită de cea cunoscută în Dacia romană[18]. În clădirea II, tot de la Tibiscum, s-a descoperit un alt cuptor, de o formă rotundă, cu diametrul de 1 m. În interiorul lui s-a găsit o fructieră lucrată la roata, cu brîu alveolat și crestat, iar la gura cuptorului au fost descoperite vase de factură tradițională, dacice[19]. Trebuie subliniat că și această descoperire de la Tibiscum, ca și cea de la Cristești și Micia, aruncă o lumină nouă asupra dăinuirii unor tradiții geto-dacice în domeniul meșteșugului olăritului de-a lungul perioadei stăpînirii romane, și după aceea, fiindcă tipul de cuptor menționat pînă acum — cu pilon —, este sigur o creație a băștinașilor, folosit înainte de cucerirea Daciei și păstrat de localnici în vremea stăpînirii romane, dovadă concretă a continuității etnoculturale a populației autohtone. Ca o dovadă a persistenței acestui tip de cuptor chiar în centrul Daciei romane, amintim și un cuptor de la Apulum, cu pilon central, descoperit încă din 1943[20]. Fără îndoială că fenomenul continuității poate fi urmărit și în cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov, în conținutul căreia se notaseră pînă în 1973 un număr de 16 cuptoare cu pilon central și cu perete median, iar observațiile de la Trușești („la Cuha") făcute de Gh. Bichir au stabilit contemporaneitatea celor două tipuri de cuptoare, cîtă vreme cele două cuptoare erau alimentate cu lemne din aceeași groapă de olar[21].

Pe teritoriul României se întîlnesc cuptoare cu pilon central încă din sec. V-lea î.e.n.—IV-lea î.e.n., dar ele apar în mediul grecesc de la Marea Neagră. La Histria au fost descoperite cuptoare rotunde și cu pilon central din pămînt cruțat[22]. Semnalăm numai prezența acestor cuptoare la Histria, dar nu sîntem înclinați a crede într-o influență a lor asupra tipului de cuptor geto-dacic, care are o origine independentă față de cuptorul grecesc. Pe de altă parte în ținuturile daco-carpice se cunosc ambele tipuri de cuptor, cel cu pilon și cel cu perete median. Predomină însă cuptorul cu perete median. O prezentare completă a descoperirilor de pînă în 1973 a făcut-o Gh. Bichir, care a stabilit în același timp tipologia, cronologia și modul de funcționare a cuptoarelor de tipul discutat aici[23]. La Butnărești a fost descoperit un bordei-atelier de olar, deosebit de important pentru întreaga problemă a rostului meșteșugului olăritului dintr-o așezare civilă și pentru împrejurimi[24].

În privința originii cuptorului cu stîlp central, pe care îl întîlnim în cultura geto-dacică, la dacii liberi și în cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov, se exprimase mai demult părerea îndreptățită că atare cuptoare își au originea în epoca Latène[25] și ele au constituit prototipul celor cu pilon central din Dacia romană[26]. Încă mai demult se cunoșteau cuptoarele dacice, preromane, de la Deva[27] și de la Bîtca Doamnei (Piatra Neamț)[28], la care se adaugă acum cele patru cuptoare de la Ocnița, datînd din sec. II și I î.e.n. Asemănarea dintre primele și cele din vremea stăpînirii romane de la Sucidava și Slăveni ajunge pînă la identitate[29]. Cu dreptate remarca Oct. Floca — împreună cu colaboratorii săi —, în încheierea studiului monografic privind grupul de cuptoare de ars ceramică de la Micia că la baza cuptoarelor de ars oale din epoca romană din Dacia stă „un substrat etnic geto-dac"[30]. Nu poate fi trecută cu vederea nici prezența unei influențe romane asupra perfecționării celor două tipuri de cuptoare, dar nu ni se pare că a avut loc și o înrîurire celtică, fiindcă cele două tipuri de cuptoare sînt răspîndite în principal în ținuturile geto-dacice, în care factorul celtic a avut o acțiune mai slabă. Este util, credem, a aminti că și în Dobrogea se cunosc cuptoare cu stîlp central, în mediu roman[31], care pot fi o transmitere și dăinuire din epoca preromană, o moștenire a unor meșteșuguri tradiționale traco-geto-dacice.

Grupul de cuptoare indică, fără îndoială, organizarea unui cartier de olari în sectorul de nord-est al așezării civile, care deservea nevoile gospodărești — și de altă natură, poate —, ale comunității de acolo. Cuptorul nr. 1, din nivelul 1, arată că se înfiripase aci un nucleu meșteșugăresc încă de la sfîrșitul sec. II î. e. n., cel puțin. Cercetările din sectorul respectiv sînt abia

[18] *Ibidem*, p. 308.
[19] *Ibidem*, p. 310—311, cu fig. 20 și 27.
[20] I. Berciu, Apulum, 3, 1947—1949, p. 180 și urm., fig. 1—3.
[21] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 60.
[22] *Ibidem*, p. 59.
[23] *Ibidem*, p. 52—62.
[24] *Ibidem*, p. 62.
[25] *Ibidem*.
[26] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 142.
[27] Oct. Floca, Apulum, 9, 1971, p. 263 și urm.
[28] N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, Iași, 1969, p. 18; cf. Oct. Floca și colab., *op. cit.*, p. 68; cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 59.
[29] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 145.
[30] Oct, Floca și colab., *op. cit.*, p. 106—107.
[31] G. Simion, Peuce, 9, 1984, p. 67 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

la început. Este de presupus că se vor descoperi pe viitor și alte cuptoare în nivelul I. În orice caz, tradiția a continuat direct în perioada nivelului II *a*, în care s-au descoperit cele trei cuptoare și în care nivel și sector trebuie să mai fie și altele. Delimitarea unui cartier al olarilor ilustrează în mod concret — ca și în general în toate așezările și cetățile geto-dacice —, un meșteșug bine constituit, așa încît nici nu se mai poate presupune că olăritul în epoca avansată a civilizației geto-dace ar fi fost încă un meșteșug casnic, practicat de femei. În cuptoarele prezentate aci se ardeau atît vase lucrate cu mîna, cît și vase făcute la roată. În sectorul olarilor nu s-au descoperit încă puțuri, ca în unele centre geto-dace și din vremea stăpînirii romane, dar în sectorul respectiv nici nu se puteau amenaja, din cauza terenului stîncos. De fapt, izvoarele cu apă potabilă și limpede se găseau doar la aproximativ 150 m depărtare, spre vest, în aceeași depresiune, din punctul „Fundătura Cosotei". Existau aci ateliere specializate, fiindcă tipurile de cuptoare cu stîlp central și cu perete median aveau o funcționalitate perfecționată, la care a contribuit poate și o influență romană, cum s-a arătat și mai înainte. De aceea au și rezistat timpului și practicii, ele dăinuind și în perioada postromană și ulterior. Oct. Floca se referea — din acest punct de vedere — , la folosirea unor cuptoare similare chiar de către olarii din mediul rural de la noi[32].

Socotim că descoperirea sectorului olarilor din 1984 aduce date noi cu privire la activitatea meșteșugărească — și în general economică —, a complexului de la Ocnița. Conținutul culturii geto-dace s-a îmbogățit cu noi date, completîndu-le pe cele vechi.

★

2. *Descoperiri monetare.* În 1984 au fost descoperite doar două monede, ambele pe Cetatea 1[33]. În 1983 se procurase o monedă găsită în afara așezării, în mod întîmplător, de către un localnic, dar, fiind în stare rea de conservare și fragmentară, nu s-a mai putut determina. Cea din 1984 a fost găsită pe panta de sud a acropolei Cetății 1, în ș. B. 17, în Locuința din nivelul III, adică ultimul orizont de locuire pe complexul înălțimilor. Moneda poartă urme de arsură, locuința — în ale cărei dărîmături a fost descoperită — , dispărînd printr-un incendiu. Urmele acestui incendiu au fost sesizate aproape pretutindeni pe Cetatea 1 și sporadic pe terasele adiacente. Moneda aparține orizontului final al Buridavei dacice.

A doua monedă a fost descoperită în dărîmăturile adunate pe marginea de nord a acropolei, la punctul numit de noi „palisadă", în asociere cu materiale arheologice din diferite epoci, de la cultura Coțofeni pînă către anul 100 e. n. Așa încît ea nu ne poate ajuta la datarea mediului în care a fost descoperită. Este vorba de o monedă de bronz(as) a lui Augustus, din anul 6 î.e.n., și anume : 6,56 g ; 26 mm.

Av. *I[CAESAR. AUG]UST. PONT. MAX [TRIBUNIC. POT]*: capul lui Augustus spre dreapta.

Rv. *A. LICIN. N[ERVA. SILIAN. III VIR.]A.A.A.F.F.*
În centru *S. C.*

RIC, I, p. 79, nr. 195, Roma, an. 6 î. e. n.
RMC, I, p. 45, nr. 235, Roma, an. 6 î. e. n.

Moneda a fost găsită în ș. A 17, caroul 3, adîncimea 0.20 m. Întrucît poartă urme de arsură și unele fragmente ceramice, în asociere cu care s-a găsit, sînt similare cu cele descoperite în 1973 în Groapa 2 de pe acropolă[34]. este cert că moneda a fost dusă odată cu dărînmăturile provocate de incendiul de la începutul sec. I e. n., corespunzător nivelului II *b* din complexul de la Ocnița.

★

3. *Ceramică lucrată la roată.* Săpăturile au continuat, atît pe panta sudică a acropolei Cetății 1, cît și pe latura de nord a sa, și pe terase. Prezentăm aci cîteva fragmente ceramice mai caracteristice :

1. Din ș. B27, groapa 2 de pe Terasa I, nivelul I, provine un fragment de mare fructieră cu picior (fig. 2/1). Pasta conține nisip, petricele și nu este suficient frămîntată, în spărtura vasului văzîndu-se goluri de aer. Lutul are tendința de a se desface în falii. Arderea nu a fost comple-

[32] Oct. Floca și colab., *op. cit.*, p. 62.

[33] Determinarea ambelor monede a făcut-o Eugen Nicolae de la Cabinetul numismatic al Institutului de arheologie, căruia îi mulțumim; prima monedă este în proastă stare de conservare.

[34] D. Berciu, *op. cit.*, p. 81 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

tă, „miezul" peretelui vasului nefiind uniform ars; el are o culoare cenușie-deschisă. Slipul este negru, lustruit mecanic, de bună tradiție hallstattiană. Ornamentul este făcut în tehnica lustruirii, de asemenea tradițională. În exterior sînt patru dungi relativ late și paralele, cuprinse în interiorul a două benzi late, constituind o bandă lată de 6 cm. Pe umăr păstrează încă reminiscență de fațetă hallstattiană. De asemenea sub buză se află o îngroșare, moștenire de aceeași tra-

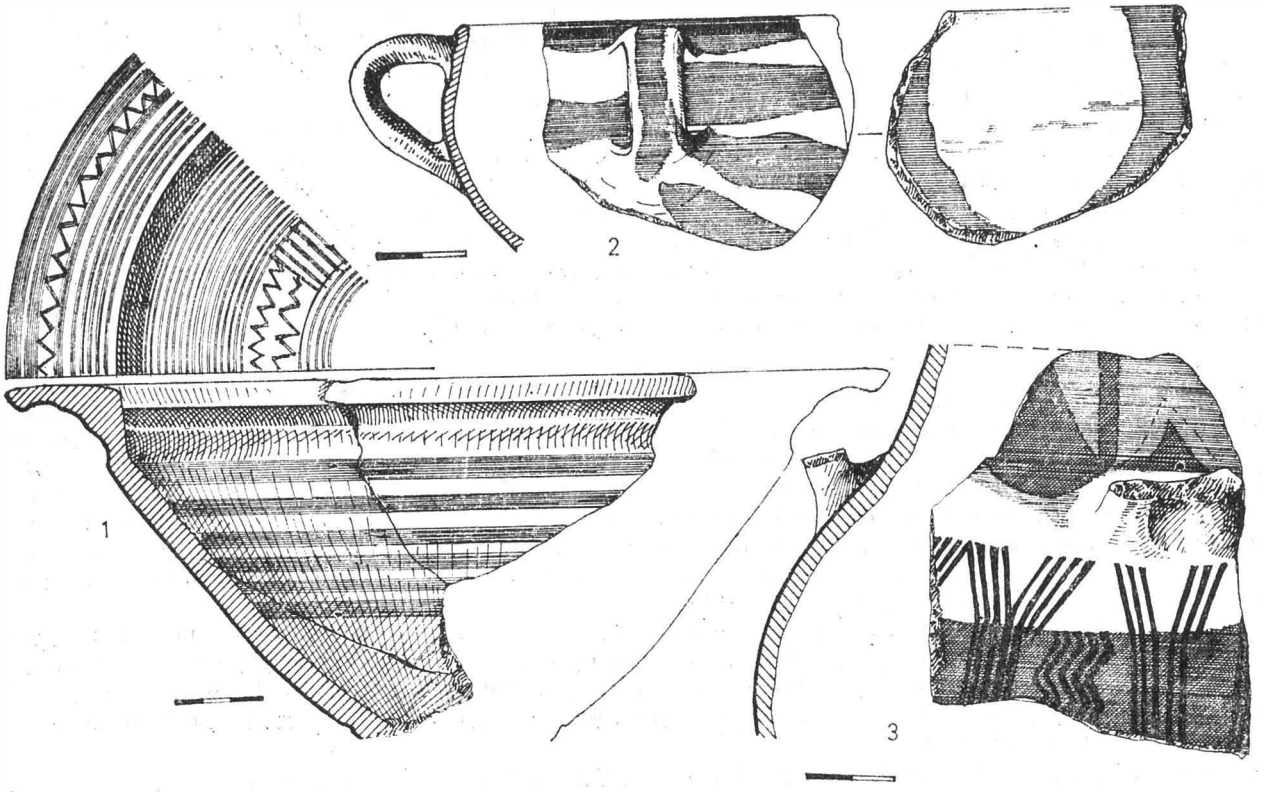

Fig. 2. Ocnița, Cetatea 1, fragmente ceramice: nr. 2 și 3 pictate.

diție. Buza este scurtată și decorată cu benzi înguste și paralele: spre margine este o bandă cuprinzînd motivul decorativ în zig-zag, executat într-o manieră tipică epocii mai timpurii. În interiorul fructierei sînt dungi foarte înguste și paralele, precum și o bandă lată de aproape doi centimetri, în care se desfășoară paralel două linii în zig-zag, întrerupte de dungi verticale și paralele, constituindu-se astfel într-un sistem de metope. Fragmentul ceramic — și altele de același fel —, atestă o locuire timpurie și pe Terasa I a Cetății 1, datînd de la sfîrșitul sec. III, dar sigur din sec. II î.e.n. Profile de fructiere asemănătoare au apărut în săpăturile anterioare, atît în așezare, cît și pe Cetatea 1[35].

2. Din ș. B 26 de pe aceeași Terasă I, din caroul 4, de la adîncimea de 0,20 m, provine un fragment de căniță cu două torți, tip kantharos, pictat, fragment întîlnit în complexul de la Ocnița[36]. Pastă fină, bine frămîntată, fără nisip, pereți subțiri, ardere uniformă, culoare cărămiziedeschisă. Tortița pleacă de sub buză, corpul bombat, așa încît reprezintă o variantă a tipului propriu-zis kantharos. Pictat cu benzi late, neglijent executate cu pensula, paralele și orizontale pe corpul vasului, și o bandă pe toartă, de-a lungul ei. În interior benzi late accentuînd forma vasului (fig. 2/2).

3. În 1984 s-au efectuat săpături de control în sectorul fortificației Cetății vechi-Cetatea 1, — adică cea din sec. II î. e. n. S-a constatat că cetatea veche avea acropola fortificată cu „zid" de

[35] *Ibidem*, pl. 5/8—9 și pl. 6/5 (și pl. 60/1—2 (Cetatea 1, Gr. 2), și p. 85.
[36] *Ibidem*, pl. 18/6 (fragment descoperit în așezarea civilă

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

lemn și pămînt, cu intrarea spre vest. În ș. B 17, perpendicular pe „zid" s-a descoperit în 1984 un al treilea șanț, de temelie de palisadă, care avea drept scop de a fortifica rezistența „zidului" cu cele două garduri-șanțuri, notate cu *ș.e* și *e 1*. În șanțul suplimentar notat cu *e 2*, s-a descoperit — printre altele — , un fragment ceramic caracteristic nivelului I al complexului Buridavei dacice (fig.-3/5), care este un fragment de buză de fructieră, cu slip de culoare cenușiu-închis și decor

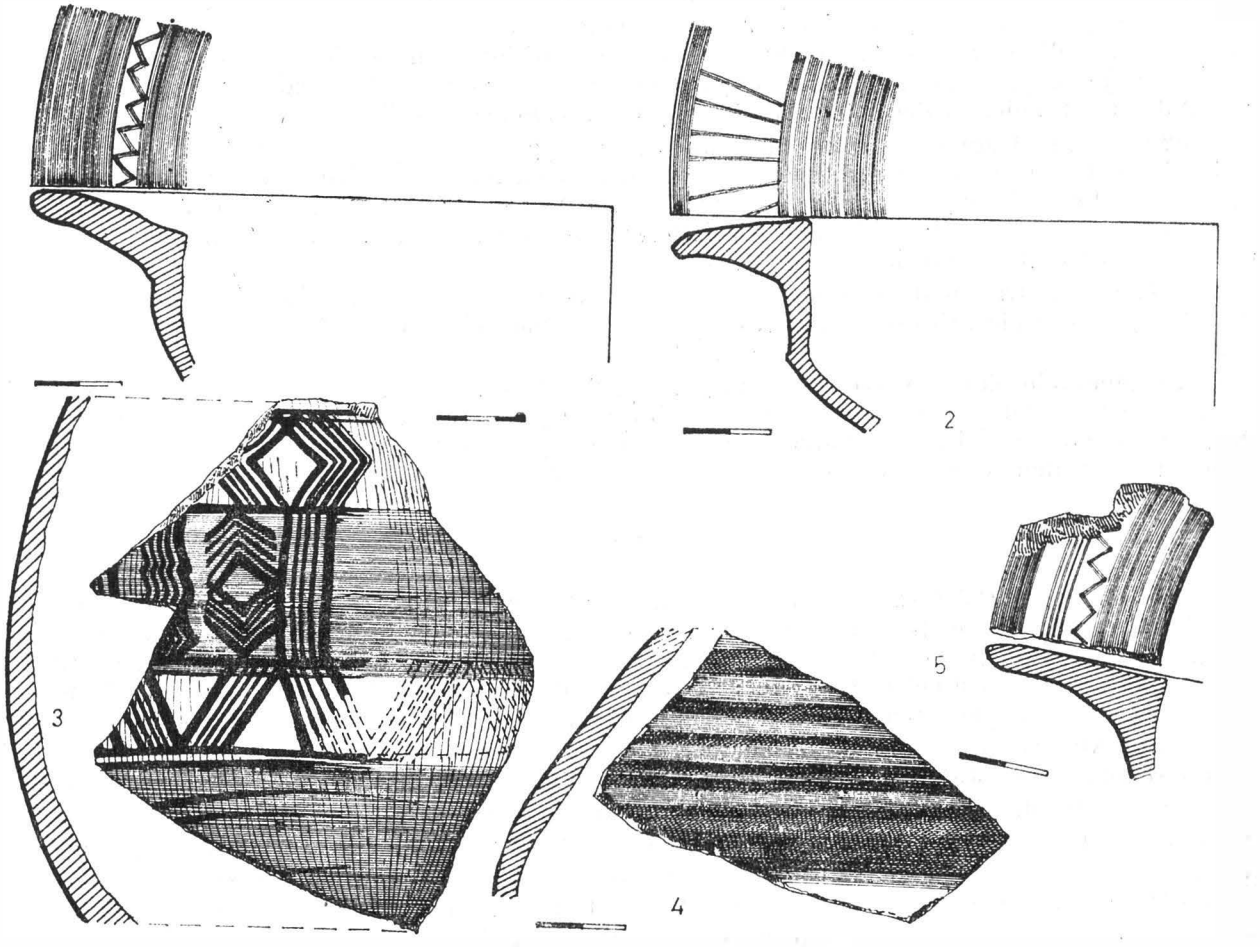

Fig. 3. Ocnița, Cetatea 1, fragmente ceramice: nr. 3 și 4 pictate.

cu motiv în zig-zag, în tehnica lustruirii. Lutul, este cenușiu-închis, cu goluri de aer. Cele două dungi, care încadrează motivul decorativ în zig-zag nu sînt lustruite, ci ele au fost încrustate, ca și banda prin care trece motivul în zig-zag. Formă, profil de fructieră, tehnică și decor, toate caracteristice sec. II î. e. n., de cînd datează Cetatea 1[37].

4. Din dărîmăturile punctului numit convențional „palisadă", prezentăm aci doar cîteva fragmente ceramice, găsite împreună cu altele din alte epoci, perioade și culturi:

a) Din ș. A 17, caroul 1, de la adîncimea de 0,60—0,80 m, un fragment de buză de fructieră lucrată la roată dintr-o pastă, în care sînt multe paiete de mică și nisip, slip cenușiu — ușor închis, caracteristic ceramicei din nivelul II*b*, căruia îi aparține (fig. 3/1)[38]. Motivul decorativ

[37] A se vedea analogiile din nivelul I: D. Berciu, *op. cit.*, pl. 5/8 și 9.

[38] *Ibidem*, pl. 61/3, pentru analogii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

esențial este linia în zig-zag, care se desfășoară de-a lungul suprafeței buzei, lustruită, dar închisă în interiorul unei benzi incrustate. Pasta este bine preparată față de perioada nivelului *IIa*.

b) Aparținînd foarte probabil tot orizontului nivelului *IIb* este și un alt fragment de buză de fructieră, cu umăr ascuțit, lut de culoare cenușie-deschisă, decorat cu benzi paralele și dungi verticale, paralele, probabil în sistem de metope (fig. 3/2).

c) Trei fragmente pictate, toate lucrate într-o tehnică îngrijită și din pastă deja întîlnită la Ocnița[39], așa că nu poate fi vorba de un produs străin, celtic.

c1 : fragment de cană bitronconică, toartă pornind de la baza gîtului, lut cenușiu-cărămiziu-închis, pictură direct pe fondul vasului, în sistemul tradițional, în căprior, și apoi, în zonă de maximă rotunjime, pe fond cărămiziu-închis, dungi date cu pensula, verticale și în zig-zag paralele (fig. 2/3). Ca tehnică și decor, ceramică similară se cunoaște, pe Terasa I și în sectorul nordic

c2 : un alt fragment pictat dintr-un vas mai mare, cu corp bombat (fig. 3/3), cu pereți mai subțiri în partea superioară, spre gît, lut cenușiu cu nuațe cărmizii închise ; pictura s-a realizat pe fond brun și parțial pe fond alb-închis ; motivele decorative sînt în culoare neagră, avînd un caracter geometric (romburi, căpriori, linii paralele etc.). De reținut că tehnica, forma și întreg spiritul ornamentării sînt locale, geto-dacice.

C3 : Un alt fragment descoperit în același context, amestecat, este dintr-un vas relativ mare (fig. 3/4) ; fondul picturii este albicios, decor în dungi paralele și orizontale, în culoare brună-negricioasă.

Fragmentele pictate prezentate mai sus, și altele inedite — , fac din nou dovadă că ceramica pictată de la Ocnița nu este un produs străin, în speță celtic, adus acolo pe calea schimburilor. Analiza pastei, a tehnicii, a ornamentării și a formelor redate de profilele fragmentelor arată limpede că avem de-a face cu un produs autohton, de foarte bună factură.

★

5. *Cetatea 1 și Cetatea 2.* În cercetările din 1984 s-au obținut rezultate noi cu privire la modul și timpul de fortificare a înălțimei notate Cetatea 1. Cercetările nu au putut fi încheiate anul trecut, ele trebuind să fie continuate, dar încă de acum putem conchide că a existat o primă cetate — Cetatea 1 — , amenajată în sec. II î. e. n., după o perioadă de locuire pe înălțime și în așezările civile de la picioarele pantelor înălțimii. Cetatea 1 cuprindea numai acropola actuală, de o formă aproximativ rotundă, cu un diametru ce nu ajungea, probabil, la 50 m (în prezent platoul-acropolă este prăbușit, cu latura estică, în Valea Bradului). Oamenii acestei epoci au tăiat vîrful înălțimii pînă la stîncă și au făcut o suprafață plană, pe care au înconjurat-o cu palisadă, puternică, din două garduri din bîrne fixate într-un șanț-temelie. Intrarea era pe latura de vest. Cetatea 2 a fost amenajată către începutul sec. I î.e.n., cînd s-a procedat la o fortificare impunătoare a complexului de pe Cetatea 1. Mai întîi s-a tăiat din nou din înălțimea vîrfului, mărindu-se astfel suprafața acropolei, care devine zonă sacră, și poate politică. În 1984 s-a cercetat cu predilecție contactul dintre Terasa III și Terasa IV, urmărindu-se în același timp și extinderea spre vest a „zidului" de lemn și pămînt de pe latura de sud a acropolei și a celor trei terase amintite aci. S-a constatat că cele două șanțuri-temelie (*ș.x* și *ș.x*$_1$ în notația șantierului) se opresc, ca și celelalte două șanțuri de temelie a „zidului" de pe latura de nord, perpendicular pe un „zid" transversal, pe zona de contact între Terasa III și Terasa IV, care închidea toată suprafața acropolei și a celor trei terase. Grosimea acestui „zid" de lemn și pămînt este de 5,50 m, avînd două garduri groase de 2 m, iar spațiul dintre acestea fiind umplut cu pietre de rîu, bucăți de tuf dacitic și pămînt, constituindu-se astfel ceea ce se numește emplectonul. Gardurile erau lutuite și prinse cu bîrne. Intrarea principală în interiorul Cetății 2 era prin partea de vest. Cercetările din acest punct sînt abia la început și continuarea lor este absolut necesară. Au ieșit și unele indicii, care par a arăta ca în acest punct s-ar fi ridicat încă din perioada Cetății 1 un „zid" modest, transversal, care putea apăra și cisterna de pe Terasa II[40].

[39] *Ibidem*, pl. 81/4 și 8 și pl. 119/3.

[40] *Ibidem*, p. 68 și fig. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Découvertes et notes de Buridava dace. III.

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent les plus importantes découvertes faites à Ocniţa-Buridava dace en 1984. Tout d'abord il s'agit de quatre fours de potiers (fig. — 1/1—2) découverts dans l'établissement civile et qui datent du IIe siècle av.n. è. (n°2—4) et I^e siècle av. n. è, (n° 1); les quatre fours appartiennent au type de four circulaire à pilier de soutien central, forme bien fréquente dans l'Olténie romaine (Stolniceni, Sucidava, Slăveni etc.). On publie aussi des découvertes numismatiques et des fragments céramiqes Latène (fig. 2 et 3). En 1984 on a découvert l'entrée principale de la Citadelle 1 et on a établi l'existence de deux citadelles—Citadelle I(IIe siècle av. n è.) et Citadelle I(Ier siècle av. n. è., époque de Burébista).

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Ocniţa, établissement civile, fours de potier.
Fig. 2. Ocniţa, Citadelle 1, fragments céramiques: n°s 2 et 3, peints.
Fig. 3. Ocniţa, Citadelle 1, fragments céramiques; n°s 3 et 4, peints.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Contribuţii privind portul bărbătesc la geţii din cîmpia Munteniei în secolul I î.e.n.

MARIA COMŞA

În cursul săpăturilor din anul 1958, prof. Radu Vulpe a descoperit în aşezarea getică fortificată de la Popeşti-„Nucet" (jud. Giurgiu) două fragmente dintr-o statuetă de lut ars. Una din cele două piese a apărut în secţiunea 6, iar a doua în spaţiul (malul) dintre secţiunea W 5 şi W 6. Ambele s-au găsit la o adîncime de —0,50—0,60 m, într-un nivel cu resturi de locuire aparţinînd mijlocului secolului I î.e.n. [1].

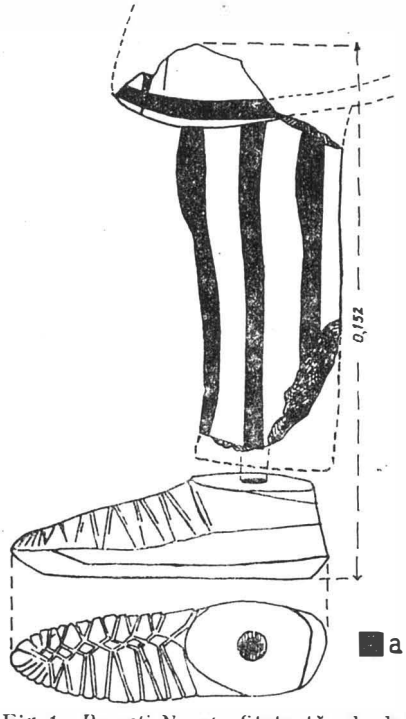

Fig. 1. *Popeşti-Nucet.* Statuetă de lut ars, pictată cu roşu-aprins, reprezentînd un tînăr get (un călăşar?) în costum de sărbătoare (a = roşu aprins).

Statueta are la suprafaţă o culoare roz, iar în spărtură, miezul pastei din care a fost lucrată are o culoare cenuşie[2].

Din această statuetă s-a păstrat un picior şi o parte din îmbrăcăminte. Judecînd după porţiunea păstrată, de la laba piciorului pînă aproape de şold, care măsoară 15,2 cm, înălţimea totală a acestei statuete trebuie să fi fost de circa 45 cm[3] (fig. 1).

Descrierea îmbrăcămintei statuetei, dată de prof. Radu Vulpe, este următoarea: „Deasupra genunchiului s-a păstrat o porţiune din poala unei fustanele. Marginea acestui vestmînt este accentuată printr-o dungă pictată cu un roşu aprins. Dungi de aceeaşi culoare au fost pictate şi de-a lungul piciorului pînă la gleznă, indicînd poate nişte ciorapi sau ţări foarte strîmţi. Costumul înfăţişat în statueta respectivă nu corespunde celui dac, aşa cum îl cunoaştem după Columna Traiană, dar se potriveşte în general cu acela al tracilor din sud, ceea ce concordă cu orientarea generală a culturii getice în epoca elenistică". În continuare Radu Vulpe consideră că „atît tehnica acestui produs coroplastic, cît şi tratarea sa artistică, ***exclude*** (sublinierea noastră) ideea unei proveniente greceşti. Nu poate fi vorba decît de opera unui meşter local"[4].

Din precizările aduse de prof. Radu Vulpe în legătură cu statueta de la Popeşti-Nucet se cuvine să reţinem că ea reprezintă opera unui meşter localnic. După părerea noastră, autorul acestei statuete a fost un get, eventual un locuitor al *davei* de la Popeşti, care era, după cum se vede din opera sa, un meşter modest şi tocmai de aceea e firesc ca el să reprezinte un localnic, fie din aşezarea fortificată de la Popeşti, fie din aşezările nefortificate care existau în acel timp în împrejurimi, pe cursul inferior al Argeşului.

[1] Radu Vulpe, Materiale, 7, 1961, p. 333.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem.*

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, Bucureşti, 1985, p. 178—181

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Statueta, după noi, poartă o cămaşă lungă, evazată în partea inferioară, care a fost strînsă pe mijloc cu un brîu de lînă sau cu o centură de curea. Din păcate jumătatea superioară a figurinei, inclusiv porţiunea care reprezenta brîul, lipseşte, ceea ce îngreuiază reconstituirea acestei piese de îmbrăcăminte.

După noi, meşterul care a făcut statueta redă o *cămaşă cu fustă*, care a fost purtată în sărbători, pînă aproape de zilele noastre în unele zone ale ţării[5]. Această cămaşă era evazată de la brîu în jos fiind lucrată din 4 sau 6 laţi de pînză[6].

Statueta de la Popeşti are pe o parte o linie verticală incizată, de la brîu în jos spre poala cămăşii, care ar putea reprezenta fie o cută, fie marginea unui lat de pînză. Dunga orizontală vopsită cu roşu-aprins de pe poala cămăşii, credem că reprezintă un motiv cusut cu arnici de aceeaşi culoare[7].

Cel care purta acest tip de cămaşă avea cioareci de pînză sau din ţesătură de lînă, strînşi pe picior[8]. Pe piciorul statuetei sînt vopsite trei dungi verticale destul de late cu aceeaşi culoare roşie-aprinsă, ca şi pe poalele cămăşii. Acestea reprezintă, după noi, fie dungi ţesute, sau dintr-o ţesătură şi aplicate pe cioareci, fie dungi de cusături executate cu arnici sau lînă de culoare roşie aprinsă, ca şi pe poala cămăşii.

În picioare personajul purta opinci. S-a păstrat un singur picior încălţat cu o opincă, fără gurgui, apropiată de aşa numitele opinci cu limbă[9].

Limba opincii era lucrată din romburi succesive realizate din cureluşe. Prin colţurile din stînga şi din dreapta, rămase libere, ale acestor romburi se petreceau cureluşe prinse de marginea superioară a opincii, cu ajutorul cărora încălţămintea se fixa pe picior, capetele acestor cureluşe legîndu-se apoi de gleznă. Alte cureluşe, prinse de partea din spate a opincii, fixau porţiunea care învelea călcîiul de gleznă, eventual şi de partea inferioară a fluierului piciorului (fig. 1). În general constatăm că statueta poartă o încălţăminte îngrijit lucrată.

[5] *Ibidem.*

[6] Acest tip de cămaşă, numită în unele părţi ale ţării şi *cămaşă cu fustă*, are la origine, după părerea unor specialişti, fustanela românească de origine illirică (cf. în *Arta populară românească*, Bucureşti, 1961, p. 391). Olga Horşia, *Zona etnografică Buzău*, Bucureşti, 1981, p. 75—76. În zona Botoşanilor acest tip de cămaşă apare tîrziu, abia în secolul al XIX-lea (cf. Angela Paveliuc-Olariu, *Arta populară în zona Botoşanilor. Portul popular*, Botoşani, 1980, p. 23 şi fig. 33—38), după noi prin păstorii din Transilvania veniţi în această regiune la iernat. Spre deosebire de Moldova de nord, în zona Dunării inferioare, cămaşa cu fustă (după cum ne dovedeşte statueta prezentată mai sus) are o origine foarte veche. Ea a putut pătrunde, se pare, din centrul Peninsulei Balcanice, pe la sfîrşitul primei epoci a fierului, de-a lungul Dunării, răspîndindu-se treptat, în condiţii care încă nu ne sînt suficient de clare, la geţii din Cîmpia Română.

[7] Cămăşi cu croiul larg, asemănătoare, care se purtau strînse pe mijloc cu un briu sau cu o curea, avînd poala ornamentată cu una sau două-trei dungi orizontale, formate din cusături cu arnici (mai recent şi cu fire de mătase) se cunosc pînă în zilele noastre în numeroase regiuni ale ţării în Muntenia în zona subcarpatică şi piemontană (Muscel, Prahova, Buzău), precum şi în cîmpie (în actualul judeţ Teleorman), în estul Munteniei (în judeţele Călăraşi, Ialomiţa şi Brăila), mai ales în preajma Dunării în subcarpaţii orientali, precum şi în Transilvania pe cursul superior al Mureşului, în zona Rodna, Năsăud ş. a. Pentru exemple, cf. Olga Horşia, *op. cit.*, fig. după p. 80; Angela Paveliuc Olariu, *op. cit.*, pl. 46 şi detaliu pl. 47; pl. 50—52; pl. 64 şi pl. 71; Cornel Irimie, *Portul popular din zona Braşovului*, Caiete de artă populară, Bucureşti, 1960, fig. 16, p. 35; pl. IV; fig. 20: fig. 27; fig. 31; fig. 33; Idem, *Portul popular din Ţara Oltului. Zona Făgăraş*, Caiete..., Bucureşti, 1956, fig. 30; Florea Bobu Florescu, *Portul popular din Muscel*, Caiete..., fig. 35; Georgeta Stoica, Olivia Moraru, *Zona etnografică Bran*, Bucureşti, 1981, fig. „port popular bărbătesc" cu dungi de cusături la poala cămăşii: Dorinel Ichim, *Zona etnografică Trotuş*, Bucureşti, 1983, fig. 74, fig. 81; Ştefan Enache, Teodor Pleşa, *Zona etnografică Dolj*, Bucureşti, 1982, fig. 75; Pompei Ştefănescu, Sever Ursa, *Bistriţa-Năsăud vatră folclorică*, Bucureşti, 1979, fig. reprezentînd obiceiul „plugarul pe mirişte" şi „Căluşei din Mărişelu la Festivalul căluşerilor transilvăneni (jud. Hunedoara)".

[8] Deşi etimologia cuvîntului *cioareci* este necunoscută, pe baza datelor arheologice se dovedeşte că această piesă de îmbrăcăminte este de origine străveche. Cioareci, în Moldova numiţi şi iţari (=pantaloni), strînşi pe picior, se cunosc de asemenea în numeroase zone ale ţării. Pentru exemplificare cf. Florea Bobu Florescu, *Portul popular din Muscel*, fig. 4, p. 11; fig. 34—36; fig. 38; fig. 41—43; Cornel Irimie, *Portul popular din Ţara Oltului. Zona Făgăraş*, fig. 28 cf. cioareci cu „cotofene" (= două dungi paralele alăturate de la şold pînă la gleznă), fig. 32, fig. 43, fig. 44; Idem, *Zona Branului*, p. 34 şi fig. 27, fig. 28, fig. 33; fig. 37; Nicolae Dunăre, *Portul popular din Bihor*, Bucureşti, 1957, fig. 29; Lucia Apolzan, *Portul şi industria casnică în Munţii Apuseni*, Bucureşti, 1944, p. 203—206 şi fig. 139 şi 146; Dorinel Ichim, *op. cit.*, fig. 73, fig. 77, fig. 80; Georgeta Stoica, Olivia Moraru, *op. cit.*, fig. „Port popular bărbătesc"; Ioan Augustin Goia, *Zona etnografică Mezeş*, Bucureşti, 1982, fig. „Port actual de bătrîn (Dragu)" şi fig. „Costum bărbătesc din Submeseş (începutul secolului al XX-lea)" unde cioarecii au o *vipuşcă* (dungă) orizontală pe şolduri ce coboară pe cioareci pînă la gleznă. Ea împodobea cusăturile exterioare ale cioarecilor albi, fiind lucrată din postav fin roşu sau negru, mai lată la tineri şi mai îngustă la bătrîni, cf. p. 135; Olga Horşia, *op. cit.*, p. 76 şi fig. „Lucrul la pădure."

[9] Opinca cu limbă sau „prinzătoare" e cunoscută în sudul Munteniei în judeţul Teleorman, în preajma Bucureştilor, precum şi pe teritoriul Bulgariei, Greciei şi la aromânii (vlahii) din sudul Dunării, de pe teritoriul Bulgariei, Greciei şi Albaniei cf. Florea Bobu Florescu, *Opincile la români*, Bucureşti, 1957, p. 42—45; p. 77—79, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Din păcate glezna acestei figurine este mutilată şi nu se poate urmări clar chipul în care se legau diferitele curele de această parte a piciorului.

Tipul de opincă este apropiat, dar nu identic, de un tip de opincă reprezentat pe monumentul triumfal de la Adamclissi[10]. De asemenea, se apropie de tipul de opincă *carpatic*, precum şi de opincile fără gurgui, numite *ungureşti*, purtate de păstorii transilvăneni, păstrate pînă nu demult în zona Rădăuţi[11].

Judecînd după culoarea roşie aprinsă, care împodobeşte îmbrăcămintea[12], credem că statueta de la Popeşti, reprezintă un tînăr get, din zona Argeşului inferior.

Costumul pe care îl redă statueta, format din cămaşă lungă pînă deasupra genunchilor şi largă, cu cusături roşii, strînsă pe mijloc cu o centură sau brîu, cioreci (iţari) strîmţi pe picior, cu dungi ţesute sau cusute cu roşu, şi opinci cu limbă, era purtat în sec. I î.e.n. de tinerii geţi din nordul Dunării (eventual şi de cei de la sud de Dunăre, mai ales din preajma fluviului), reprezentînd costumul de sărbătoare al acestor tineri.

Statueta de la Popeşti-„Nucet" e puţin probabil să constituie o operă de artă în sine, ea avea, după noi, un rol magico-religios, fiind folosită în chip simbolic cu ocazia anumitor ceremonii şi practici rituale.

Datele etnografice de care dispunem ne fac să credem că statueta de la Popeşti ar putea reprezenta eventual un căluşar. Spre această concluzie ne-au dus unele date despre căluşarii din actualul jud. Dolj. Aici ca dealtfel pretutindeni costumul căluşarilor era cel de sărbătoare. Cămăşile numite în zona Dolj „voiniceşti" trebuiau să fie cusute *cu mult roşu*, deoarece culorii roşii (= roşu aprins) i se atribuia o funcţie apotropaică. În cap căluşarii purtau un fes roşu, iar pe umeri un brîu roşu[13].

În epoca romană şi postromană şi mai ales mai tîrziu, în epoca feudală şi chiar modernă, au intervenit schimbări în portul bărbătesc şi în portul general din Cîmpia Dunării Inferioare[14]. Cu toate acestea unele trăsături străvechi au rămas, pînă în zilele noastre. Schimbările surveniet pe parcursul aproape a două milenii sînt şi vor fi studiate amănunţit şi în viitor de către etnografi de entologi şi de arheologi.

Contributions concernant le costume des hommes chez les gètes de la plaine de la Munténie (Grande Valachie) pendant le I siècle a.v.n.e.

RÉSUMÉ

L'autrice présente deux fragments d'une statuette en terre cuite, datée au milieu du I ère siècle av. n. è., découverte en 1958, par le prof. Radu Vulpe, à Popeşti-Nucet (dep. de Giurgiu).

[10] *Ibidem*, fig. 12, p. 22; fig. 13 p. 23; fig. 16/1—3 şi p. 25; Idem, *Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani*, ed. a II-a Bucureşti, 1961, fig. 77—78, p. 290—291; fig. 235 b (crenelul nr. I); fig. 277 p. 589; p. 595 şi fig. 288—289 p. 598; fig. 292 p. 599; *Ibidem*, fig. 31 şi fig. 32, p. 62—63; fig. 96, p. 126; fig. 97, p. 127; Radu Florescu, *Adamclisi*, Bucureşti, 1973, fig. 47.

[11] Florea Bobu Florescu, *Opincile...*, fig. 31 şi fig. 32, p. 62—63; fig. 36, p. 65—68; fig. 96, p. 126 şi fig. 97, p. 127; Cornel Irimie, *Zona Branului*, p. 32 şi fig. 15 p. 33; Maria Cioară, *Zona etnografică Rădăuţi*, Bucureşti, 1979, p. 111—112.

[13] După cum se ştie culoarea roşu-aprins era purtată de tineri şi tinere necăsătorite. Femeile şi bărbaţii căsătoriţi purtau vesminte cusute cu negru sau în unele zone cu albastru închis. Astfel, culoarea roşie, respectiv negru sau albastru, reflecta atît vîrsta, cît şi starea socială a celui care o purta. Ulterior datorită influenţei orăşeneşti şi a unor influenţe străine, costumele populare au fost ornamentate şi cu alte culori. Totuşi culorile roşu, negru şi albastru au răzbătut peste veacuri considerîndu-se pînă azi culori tradiţionale în ornamentica costumului popular românesc.

[13] Ştefan Enache, Teodor Pleşa, *op. cit.*, p. 12. Din unele date etnografice, reiese că la sfîrşitul secolului al XIX-lea opincile se vopseau încă cu coajă de arin, în roşu sau galben închis (cf. Dimitrie Dan, *Comuna Straja. Studiu istoric, topografic şi folcloric*, Cernăuţi, 1897; Maria Cioară, *op. cit.*, p. 112. Nu ar fi exclus ca în unele zone, dacă nu peste tot, şi căluşarii să fi purtat opinci roşii, ceea ce ar completa în chip armonios costumul de sărbătoare purtat de ei, descris mai sus.

[14] Dintre influenţele care au dus la unele modificări ale costumului tradiţional, mai ales a celui din Muntenia, în decursul veacurilor, se cuvine să amintim mai ales schimbările introduse de păstorii veniţi din Transilvania cu turmele la iernat în bălţile Dunării, menţionaţi în documentele din secolul al XIV-lea pînă la începutul secolului nostru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

La statuette represente un jeune homme habillé avec une chemise longue jusqu'au dessus des genoux, ayant des pantalons (*cioareci*, *iţari*) étroits sur les jambes. Sur le pied il porte une sorte de sandale (*opincă*).

Sur l'extrémité inferieure de la chemise il y à une bande, peinte avec une couleur rouge-vive, qui reprèsente une broderie. De même sur les pantalons il y à trois bandes veritcales, peintes avec la même couleur rouge, qui représentent soit des bandes tissues, soit des motifs ornamentaux cousus.

D'après les motifs ornamentaux réalisés avec la couleur rouge vive (couleur auquelle a été atribuée une fonction apotropaique) ont peut déduire que la statuette de Popeşti représente un jeune Gète, peut être un danseur du danse nommé *căluş* (les danseurs sont nommés *căluşari*, sg. *căluşar*).

Le costume de ce Gète a des traces communes avec le costume des paysans Roumains (voir les notes 6 — 13) des différentes zones ethnographiques.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. *Popeşti-Nucet*. Statuète en terre cuite, peinte avec une couleur rouge vive représentant un jeune Gète (un danseur *căluşar*?) habillé dans un costume pour les fêtes (a = rouge vif.)

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Considerații paleoetnobotanice și contribuții la agricultura geto-dacilor (III)

MARIN CÂRCIUMARU

Imaginea asupra plantelor cultivate de geto-daci se îmbogățește an de an, la loturile de materiale descoperite, constituite din semințe carbonizate sau mulaje de semințe pe ceramică și chirpicul locuințelor[1], adăugîndu-se acum altele, recuperate din săpături arheologice mai vechi sau mai noi.

BÎZDÎNA, jud. Dolj. În anul 1982, intr-un vas, atribuit sec. III î.e.n., descoperit în secțiunea I, careul 17, caseta A, locuința I, groapa 1, au fost găsite circa 10 kg de semințe carbonizate[2]. Din această cantitate s-a recoltat o monstră, din care s-au determinat 462 de semințe aparținînd următoareleor specii : *Triticum monococcum* (1,7%), *Triticum dicoccum* (12,1 %), *Triticum aestivum* (20,5 %), *Triticum aestivo-compactum* (3,7 %), *Triticum* sp. (6,3 %), *Hordeum vulgare* (5,8 %) *Hordeum vulgare nudum* (0,4 %), *Lens esculenta* ssp. *microspermae* (21,2 %), *Panicum miliaceum* (27,5 %), *Vicia ervilia* (0,2 %), *Polygonum aviculare* (0,2 %), *Agrostemma githago* (0,2 %), *Bromus* sp. (0,2 %).

Este surprinzătoare multitudinea speciilor din proba de la Bîzdîna, cu atît mai mult cu cît semințele au fost descoperite într-un vas. Este, de asemenea, cel puțin curioasă combinația dintre diferitele specii de grîu, care sînt preponderente, și linte, prezentă în proporție remarcabilă. Această situație nu este însă fără precedent, întrucît noi am sesizat-o și pentru perioada culturii Boian la Vlădicească.

Demne de remarcat sînt și valorile cu care participă în această probă meiul, o specie ale cărei semințe apar de obicei carbonizate în agregate care foarte rar includ și alte specii.

Împreună cu grîul și secara, dar în procente mai mici, meiul a fost întîlnit la Popești în Latène.

Amestecul acestor specii nu este exclus să reprezinte o dovadă a practicării ciclicității culturilor în această vreme pe ogoarele din preajma stațiunii geto-dace de la Bîzdîna.

GRĂDIȘTEA MUNCELULUI, jud. Hunedoara. Din importanta stațiune dacică de la Grădiștea Muncelului ne-au fost oferite pentru studiu mai multe loturi de semințe[3].

Așa după cum se știe, de la Grădiștea Muncelului au fost publicate, cu peste două decenii în urmă, o serie de determinări de semințe efectuate de Laboratorul de controlul semințelor din Cluj[4], asupra cărora nu vom reveni și cu care nu vom face încă nici un fel de paralelă.

Lista prezentată mai jos cuprinde deci numai speciile identificate de noi din materialul avut la dispoziție pentru studiu.

[1] M. Cârciumaru, *Considerații paleoetnobotanice și contribuții la agricultura geto-dacilor*. Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 126—134; idem, *Considerații paleoetnobotanice și contribuții la agricultura geto-dacilor* (II), Thraco-Dacica, 5, 1984, 1—2, p. 171—176.

[2] Mulțumim arheologului C. M. Tătulea pentru amabilitatea de a ne oferi pentru studiu o mostră din acest material.

[3] Aducem și pe această cale recunoștința noastră dr. I. Glodariu pentru încrederea oferită în vederea efectuării acestui studiu.

[4] C. Daicoviciu și col., *Șantierul Grădiștea Muncelului*, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 153—220.

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, București, 1985, p. 182—188

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Terasa a VII-a. Au fost recunoscute 152 de seminţe de *Triticum aestivum* (65,9 %), *Triticum aestivo-compactum* (15,1 %), *Secale cereale* (17,7 %), *Agrostemma githago* (1,3 %).

Combinaţia dintre grîu şi secară nu este neobişnuită în această vreme.

Terasa a VIII-a. Din terasa a VIII-a au fost recuperate două agregate constituite din seminţe puternic carbonizate.

Primul dintre ele, cîntărind 27 grame, este constituit în cea mai mare parte din seminţe de mac *(Papaver somniferum)* şi în foarte mică măsură din seminţe de lubiţ *(Camelina sativa)*. Avînd în vedere că seminţele ambelor specii conţin un ulei de bună calitate, nu este exclus ca, şi în acest caz, ele să fi fost utilizate tocmai pentru obţinerea acestui produs necesar atît în alimentaţie, cît şi în alte scopuri.

Al doilea agregat, de 24 grame, este format din seminţe de *Camelina sativa*. Pe una din laturile agregatului însă erau concentrate seminţe de grîu, între care predominante par a fi cele de *Triticum dicoccum*, alături de care s-au observat şi seminţe de *Triticum monococcum*. De asemenea, s-a desprins o sămînţă de *Bromus* sp. Faptul că seminţele de grîu sînt concentrate numai pe una din laturile agregatului, s-ar putea explica prin aceea că recipientul respectiv, în care erau păstrate seminţele, a conţinut iniţial seminţe de *Triticum* din speciile menţionate, după care numai ulterior au fost depozitate cele de lubiţ *(Camelina sativa)*.

Terasa a IX-a a oferit şase mostre de seminţe care, chiar dacă în majoritatea din ele unele specii se repetă, fiind diferenţiate doar procentual, considerăm necesar a fi prezentate separat, ci nu global, tocmai în vederea formulării unor consideraţii paleoetnobotanice ulterioare în funcţie şi de prezentarea mai exactă a contextului în care a fost descoperită fiecare probă în parte.

Convenţional, vom numerota cele şase probe cu cifre arabe:

1 — S-au identificat 661 de seminţe din speciile: *Triticum monococcum* (0,15 %), *Triticum dicoccum* (2,9%), *Triticum aestivum* (15,3%), *Triticum aestivo-compactum* (66,0%), *Secale cereale* (6,5 %), *Hordeum vulgare vulgare* (0,3 %), *Avena sativa* (0,3 %), *Panicum miliaceum* (6,2 %), *Vicia* cf. *faba* (0,15 %), *Vicia faba minor* (1,0 %), *Vicia* sp. (0,15 %), *Galium spurium* (0,15 %), *Agrostemma githago* (0,75 %), *Camelina sativa* (0,15 %).

Desigur că seminţele acestei probe au fost culese de pe un lan cultivat în vederea obţinerii unei recolte de grîu din specia *Triticum aestivum (aestivo-compactum)*, în care amestecarea altor forme de cereale putea să fie rezultatul practicării ciclicităţii culturilor.

2 — Cele 161 de exemplare aparţin speciilor: *Triticum dicoccum* (4,3%), *Triticum aestivum* (14,7 %), *Triticum aestivo-compactum* (16,6 %), *Hordeum vulgare vulgare* (63,2 %), *Bromus* sp. (0,6 %), *Agrostemma githago* (0,6 %).

Grîul *(Triticum aestivum, Triticum aestivo-compactum* şi chiar *Triticum dicoccum)* apărînd subordonat orzului *(Hordeum vulgare vulgare)*, dar totuşi în procente ridicate, care însumează peste 35 %, ne determină să emitem ipoteza că această combinaţie rezultă dintr-o însămînţare efectuată sub această formă şi nu ca rezultat al ciclicităţii culturilor.

3 — Din această mostră s-au numărat 514 seminţe care aparţin următoarelor specii: *Triticum dicoccum* (1,9 %), *Triticum aestivum* (23,9 %), *Triticum aestivo-compactum* (65,3 %), *Secale cereale* (7,2 %), *Agrostemma githago* (1,5 %), *Polygonum convolvulus* (0,2 %).

Situaţia relevată de această probă este asemănătoare celei numerotată cu cifra 1 de pe terasa IX, doar că, de data aceasta, numărul speciilor subordonate celor bine reprezentate este mai redus.

4 — Un agregat de cîteva grame, alcătuit aproape în exclusivitate din seminţe de mei *(Panicum miliaceum)*, din care s-a desprins totuşi o sămînţă de *Triticum dicoccum* care pare a nu fi foarte bine dezvoltată.

5 — Componenţa pe specii a celor 158 de seminţe din acest lot este foarte apropiată primei probe prezentată din terasa IX. Speciile precizate sînt: *Triticum* cf. *monococcum* (0,6 %), *Triticum* cf. *dicoccum* (1,9 %), *Triticum aestivum* (13,7 %), *Triticum aestivo-compactum* (73,2 %), *Secale cereale* (3,8 %), *Hordeum vulgare* (0,6 %), *Panicum miliaceum* (4,4 %), *Vicia faba* (0,6 %), *Bromus* sp. (0,6 %), *Agrostemma githago* (0,6 %).

6 — Din această mostră s-au observat 156 de seminţe care s-au dovedit foarte asemănătoare celor din probele 1,3 şi 5 de pe terasa a IX-a, după cum se vede mai jos: *Triticum* cf. *dicoccum* (1,9 %), *Triticum aestivum* (7,0 %), *Triticum aestivo-compactum* (77,7 %), *Secale cereale* (5,1 %), *Panicum miliaceum* (5,7 %), *Ficia faba* (1,3 %), *Bromus* sp. (1,3 %).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Terasa a X-a a oferit, la rîndul ei, două mostre în care situaţia pe specii este următoarea : 1 — S-au identificat 1 207 seminţe din speciile : *Triticum dicoccum* (11,6 %), *Triticum aestivum* (22,4 %), *Triticum aestivo-compactum* (58,8 %), *Secale cereale* (4,8 %), *Camelina sativa* (0,08 %), *Panicum miliaceum* (0,08 %), *Vicia* cf. *faba* (0,08 %), *Rumex crispus* (0,08 %), *Polygonum amphibium* (0,08 %), *Polygonum* sp. (0,16 %), *Galium* sp. (0,2 %), *Bromus* sp. (0,2 %), *Agrostemma githago* (1,4 %).

2 — Destul de asemănătoare cu proba precedentă în privinţa compoziţiei pe specii, cele 77 de seminţe aparţin speciilor : *Triticum* cf. *monococcum* (0,3 %), *Triticum dicoccum* (2,0 %), *Triticum aestivum* (31,0 %), *Triticum aestivo-compactum* (57,0 %), *Triticum* sp. (0,7 %), *Secale cereale* (6,3 %), *Vicia ervilia* (0,1 %), *Galium spurium* (0,3 %), *Bromus* sp. (0,5 %), *Agrostemma githago* (1,8 %).

În sfîrşit, ultima probă (993 de seminţe) de la Grădiştea Muncelului a fost recoltată din săpăturile arheologice de pe **terasa a XI-a**, dovedindu-se a fi constituită din speciile : *Triticum monococcum* (0,1 %), *Triticum dicoccum* (1,4 %), *Triticum* cf. *spelta* (1,2 %), *Triticum aestivum* (33,4 %), *Triticum aestivo-compactum* (50,0 %), *Secale cereale* (7,4 %),*Hordeum vulgare* (0,1 %), *Vicia* sp. (0,2 %), *Camelina sativa* (0,8 %), *Polygonum amphibium* (0,1 %), *Galium spurium* (0,3 %), *Bromus* sp. (0,1 %), *Agrostemma githago* (4,9 %).

În concluzie referitor la materialul paleobotanic descoperit la Grădiştea Muncelului, se poate spune că dintre cereale cele mai frecvente specii erau *Triticum aestivum (aestivo-compactum)*. Această specie era însoţită adesea de o altă formă de grîu — *Triticum dicoccum*, de cele mai multe ori reprezentată prin puţine exemplare, după cum şi mai scăzut cantitativ şi mai rar ca situaţii se întîlnea *Triticum monococcum*. Este foarte interesant de menţionat că lanurile de grîu conţineau întotdeauna exemplare de secară *(Secale cereale)* în procente mai mari sau mai mici.

Într-o probă s-a constatat predominarea orzului, care era amestecat cu aceleaşi specii de grîu întîlnite în celelalte mostre, prezente însă, de data aceasta, cu valori mai scăzute.

Este remarcabilă, de asemenea, descoperirea unei cantităţi semnificative de seminţe de mac *(Papaver somniferum)*, care nu lasă nici un dubiu asupra utilizării lor de către om în această vreme, ca dealtfel, şi cele de lubiţ.

Meiul *(Panicum miliaceum)* nu lipseşte nici de data aceasta, după cum nu lipseşte din majoritatea staţiunilor geto-dace de pe teritoriul României[5].

ALBA IULIA, jud. Hunedoara. Prin săpăturile arheologice din anul 1982 în cartierul „Carolina" — casetă (Municipium Septimium) s-au descoperit seminţe carbonizate din sec. II e. n. Împreună cu seminţele s-a prelevat lemn ars, cenuşă, pămînt, pietricele şi cîteva resturi de oase nedeterminabile.

Lista speciilor de la Alba Iulia, alcătuită pe baza celor 543 de seminţe determinate, este următoarea : *Triticum* cf. *dicoccum* (0,9 %), *Triticum aestivum* (4,0 %), *Triticum* sp. (0,4 %), *Secale cereale* (1,3 %), *Hordeum vulgare nudum* (0,6 %), *Hordeum vulgare vulgare* (78,2 %), *Vicia* sp. (0,4 %), *Galium spurium* (14,2 %).

Surprinde desigur abundenţa seminţelor de drăgaică sau sînziene *(Galium spurium)*, dar ele au fost întîlnite şi în alte contexte arheologice atît în Europa, cît şi în Orientul Apropiat[6]. Trebuie însă să amintim că diferitele specii de *Galium* erau încă, pînă nu de mult timp, folosite la noi fie în credinţele populare prin încingerea fetelor cu plante de *Galium aparine* pentru a se uita feciorii la ele, fie în medicina populară contra brîncei sau erizipelului *(Galium verum)*. Drăgaica sau sînzienele este amintită în poezia populară, după anumite credinţe aducînd noroc la vite, belşug în casă şi viaţă lungă. De asemenea, o trăsătură importantă a drăgaicei este aceea că încheagă laptele[7].

TIBISCUM, comuna Jupa, jud. Caraş Severin. Peste 2 360 de seminţe carbonizate din a doua jumătate a sec. II e.n. au fost recuperate din pivniţa unei clădiri romane de la nord de castru, prin săpăturile arheologice efectuate de M. Moga[8].

[5] M. Cârciumaru, *Contribuţii paleobotanice la cunoaşterea agriculturii din neolitic pînă în sec. VI e.n. pe teritoriul României*, Comunicare în plenara Institutului de arheologie, Bucureşti, 1984.

[6] J. M. Renfrew, *Palaeoethnobotany. The prehistoric food plants of the Near East and Europe*, Londra, 1973, p. 172—173.

[7] Al. Borza, *Dicţionar etnobotanic*, Bucureşti, 1968, p. 74—75.

[8] Exprimăm sincere mulţumiri pentru materialul oferit pentru studiu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

De fapt au fost recoltate trei probe din diferite puncte, deosebite, după cum se va vedea, în privința componenței speciilor.

1 — Cele 250 de semințe aparțin speciilor : *Pisum sativum* ssp. *arvense* (98,0 %), *Hordeum vulgare vulgare* (2,0 %) ;

2 — Semințele din această probă (920 de exemplare) aparțin în exclusivitate speciei *Hordeum vulgare vulgare* ;

3 — Peste 1190 de semințe provin de la *Hordeum vulgare vulgare* (99,92 %) și *Pisum sativum* (0,08 %).

Este limpede, după valorile procentuale ale celor două specii, că la Tibiscum este de fapt vorba de două probe : una constituită inițial probabil în exclusivitate din mazăre *(Pisum sativum* ssp. *arvense)*, iar cealaltă din semințe de orz *(Hordeum vulgare vulgare)*. Ele au fost în mică măsură amestecate, în sensul că în proba de semințe de mazăre au ajuns cinci semințe de orz, iar în cea de orz una de mazăre.

De aceea, trebuie să remarcăm de fapt puritatea semințelor de orz, lipsite de orice buruiană, ca și a celor de mazăre, care dealtfel, în mod obișnuit, sînt caracterizate prin lipsa altor specii atunci cînd apar în contexte preistorice.

BOLDEȘTI — GRĂDIȘTEA, jud. Prahova. Prin săpăturile din anul 1981 (M_{12}, V_4) într-un vas („oliță") din sec. IV—V e.n. s-au descoperit 12 semințe amestecate cu cărbune de lemn[9]. Nouă din semințe sînt de *Triticum dicoccum*, două de *Hordeum* sp., iar una din ele nu a fost identificată, provenind probabil de la o buruiană fără importanță.

TOPRAICHIOI, orașul Babadag, jud. Tulcea. Cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate între anii 1979—1981 au fost descoperite în așezarea romano-bizantină de la Topraichioi, într-un strat datat 425—450 e. n., cîteva loturi de semințe carbonizate recuperate fie din amforă, fie de pe podeaua locuințelor[10].

Descriem mai jos fiecare lot de semințe, cu marcajul care însoțea proba respectivă :

— *Topraichioi, 1980, C—19, N III.* S-au identificat, din circa 200—300 grame, peste 520 de semințe aparținînd speciilor : *Hordeum vulgare nudum* (67,3 %), *Secale cereale* (32,7 %).

— *Topraichioi, 1980, C—19, H III.* Această mostră conține circa 300 grame de materiale, din care s-au determinat 257 de semințe, astfel repartizate pe specii : *Hordeum vulgare vulgare* (98,5 %), *Rumex crispus* (0,7 %), *Rumex acetosa* (0,3 %), *Galium spurium* (0,1 %), *Polygonum* cf. *amphibium* (0,1 %), *Chenopodium* sp. (0,1 %), *Setaria viridis* (0,1 %).

Cu toate că proba relevă o mare varietate de specii, trebuie să remarcăm dominarea covîrșitoare a orzului, ceea ce ar pleda în favoarea ipotezei că celelalte specii sînt cu totul întîmplătoare, de fapt dezvoltate ca buruieni în lanul respectiv.

— *Topraichioi, 1980, C—17, Nivelul II.* Din cele 431 de semințe conținute de acest lot, s-au recunoscut speciile : *Secale cereale* (40,1 %), *Triticum aestivum* (59,9 %).

Semințele par să fi fost selecționate pentru însămînțare deoarece nu conțin nici un fel de buruieni, sînt bine curățite și lipsesc urmele de spic. În această situație, înseamnă că amestecul secarei și grîului în proporțiile de mai sus, ca și a secarei și orzului din prima probă, poate fi intenționat, în vederea unor însămînțări mixte ca o măsură de prevedere pentru condiții climatice mai puțin favorabile. În preistorie, prin cultivări de specii duble, se urmărea ca, în acei ani nefavorabili din punct de vedere climatic, să se obțină cel puțin producția optimă a uneia din speciile însămînțate.

— *Topraichioi, 1979, C—17, pe nivelul II.* Formată doar din 203 semințe conservate în condiții care să permită determinarea lor, proba de la acest nivel este formată din : *Triticum aestivum* (96,0 %) *Secale cereale* (4,0 %).

Considerăm că, în cazul acestei probe, predominarea masivă a grîului exclude supoziția conform căreia semințele respective ar fi fost destinate însămînțării din anul viitor sub forma unor specii mixte, așa cum am presupus pentru probele anterioare.

[9] Mulțumim arheologului V. Teodorescu pentru că ne-a facilitat determinarea semințelor aflate în colecția Muzeului județean Ploiești.

[10] Transmitem și cu această ocazie recunoștința noastră colectivului de cercetare, compus din A. Opaiț, M. Zahariade și Cristina Opaiț, pentru solicitudinea cu care ne-a fost cedat materialul botanic de la Topraichioi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Procentele cu care participă grîul şi secara în acest caz s-ar putea să fie rezultatul unei recoltări ca atare, ca urmare a însămînţării în aceleaşi proporţii a celor două specii sau dintr-o recoltă condiţionată de anume factori climatici care au favorizat dezvoltarea mai mare a grîului, cu toate că sămînţa aruncată pe ogor era poate cea întîlnită în proba precedentă. La fel de bine secara ar putea fi rezultatul însămînţării în anul precedent al ogorului respectiv cu această specie.

— *Topraichioi, 1979, C — 9 A, Nivelul I.* Aproximativ 200 grame de material, sub forma mai multor agregate, puternic compactate şi carbonizate excesiv, sînt constituite predominant sau poate chiar în exclusivitate din *Panicum miliaceum* (nu se poate preciza dacă apar şi alte specii pentru că seminţele sînt extrem de friabile).

— *Topraichioi, 1980, C—19, Nivelul III.* Tot din *Panicum miliaceum* sînt constituite şi cele circa 100 grame de material carbonizat în bloc din această probă.

În concluzie, se poate spune că în aşezarea de la Topraichioi existau multe specii de cereale reprezentate prin grîu, orz şi secară. Existenţa în majoritatea probelor a secarei, fie împreună cu orzul, fie cu grîul, ne îndeamnă să presupunem practicarea unor însămînţări mixte. Apariţia secarei însă în procente semnificative ne obligă să ne întrebăm dacă cerealele respective erau cultivate exclusiv în jurul staţiunii de la Topraichioi sau erau aduse din alte zone, eventual pentru a vedea drumul exportului pe mare.

Această întrebare este consecinţa unor consideraţii de ordin ecologic privind tocmai secara. Se cunoaşte că în prezent secara se dezvoltă în condiţii foarte favorabile în zonele submontane şi regiunile colinare din Moldova, Muntenia, Oltenia şi Transilvania, într-un climat mai umed şi mai răcoros. Dobrogea intră, împreună cu Cîmpia Română şi Cîmpia Banatului, în regiunile puţin favorabile cultivării secarei[11].

În ce măsură putea găsi secara condiţii de dezvoltare în Dobrogea în sec. V e.n., dacă ea azi preferă reginile mai răcoroase, este o întrebare pentru al cărui răspuns este absolut necesar să se aibă în vedere datele paleoclimatice de care dispunem în prezent.

În acest sens, ultimele cercetări bazate pe studii multidisciplinare au precizat că, cel puţin în vestul Europei, intervalul 450 î.e.n.—1200 e.n., care însoţeşte Imperiul roman şi evul mediu, a fost relativ cald şi încercat de o serie de fluctuaţii climatice minore. Este adevărat că din curba variaţiilor C_{14} din atmosferă, curbă care constituie de fapt o oglindă extrem de sensibilă a variaţiilor climei pentru ultimii 5 000 de ani, se relevă procente puţin mai ridicate ale acestui element în jurul anului 500 e.n.[12]. Aceasta ar însemna un scurt interval de climat mai puţin favorabil, dar se pare nu atît de riguros pentru o favoriza dezvoltarea secarei în preajma aşezării de la Topraichioi.

Înclinăm să credem că nu o cauză climatică a adus secara în această regiune, ci mai degrabă este vorba de o acţiune antropică, în sensul transportării sale dintr-o regiune colinară unde se cultiva şi se dezvolta în condiţii optime.

AEGYSSUS, oraşul Tulcea, jud. Tulcea. Din aşezarea getică Aegyssus, cucerită apoi de romani, au fost descoperite două mostre de seminţe carbonizate[13]. Prima dintre aceste probe poartă indicaţia *Aegyssus, 1981, chiup nr. 2.* Cele peste 900 de seminţe separate şi determinate sub microscop aparţin speciilor : *Triticum aestivo-compactum* (75,0%), *Secale cereale* (25,0 %). Cea de-a doua probă, însoţită de marcajul — *Aegyssus, sec. V*, conţine circa 1 kg de material, din care s-au recunoscut, în cele peste 500 de seminţe observate, speciile : *Triticum aestivum* (91,4 %), *Secale cereale* (8,6 %).

În cazul primei mostre se observă, în privinţa raportului dintre grîu şi secară, o oarecare asemănare cu situaţia de la *Topraichioi 1980, C—17, Nivelul II*, în cazul căreia puneam problema unor însămînţări mixte grîu-secară.

În schimb, a doua probă se apropie prin conţinut şi procentele speciilor participante de cea descoperită la *Topraichioi 1979, C — 17, pe nivelul II.*

Asemănarea dintre situaţiile relevate mai sus, în speţă între aşezările de la Topraichioi şi Aegyssus, privind existenţa unor depozite de cereale, constituite din grîu şi secară, ar putea să sugereze o cultivare în zonă sub această formă a unor însămînţări mixte din considerentele relevate mai sus.

[11] I. Gaşpar, L. Reichbuch, *Secara*, Bucureşti, 1978, p. 103—104.

[12] G. H. Denton and W. Karlén, Quaternary Research, 3, 1973, p. 155—205; M. Cârciumaru, Anuarul Muzeului judeţean Suceava, 9, 1982, p. 469—477.

[13] Sincere mulţumiri arheologului A. Opaiţ pentru materialul botanic de la Aegyssus, cedat în vederea efectuării acestui studiu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Acceptarea ipotezei producerii în această vreme în Dobrogea a secarei este însă în strînsă legătură cu presupunerea unui climat mai rece, în perioada respectivă, decît cel actual, care să favorizeze dezvoltarea acestei specii. Coroborarea rezultatelor prezentate cu eventuale studii palinologice viitoare pot aduce contribuţii noi în acest sens.

Considérations paléoethnobotaniques et contributions à l'agriculture chez les Gèto-Daces (III)

RÉSUMÉ

D'une série d'établissements de l'époque geto-dace on a récolté :

Bizdîna, dép. de Dolj : *Triticum monococcum* (1,7 %), *Triticum dicoccum* (12,1 %), *Triticum aestivum* (20,5 %), *Triticum aestivo-compactum* (3,7 %), *Triticum* sp. (6,3 %), *Hordeum vulgare* (5,8 %), *Hordeum vulgare nudum* (0,4 %), *Lens esculenta* ssp. *microspermae* (21,2 %), *Panicum miliaceum* (27,5 %), *Vicia ervilia* (0,2 %), *Polygonum aviculae* (0,2 %), *Agrostemma githago* (0,2 %), *Bromus* sp. (0,2 %).

Grădiştea Muncelului, dép. de Hunedoara :

— *La terrasse VII* : *Triticum aestivum* (65,9 %), *Triticum aestivo-compactum* (15,1 %), *Secale cereale* (17,7 %), *Agrostema githago* (1,3 %) ;

— *La terrasse VIII* : *Papaver somniferum* (27 grammes), *Camelina sativa* (24 grammes) ;

— *La terrasse IX* : — *Triticum monococcum* (0,15 %), *Triticum dicoccum* (2,9 %), *Triticum aestivum* (15,3 %), *Triticum aestivo-compactum* (66,0 %), *Secale cereale* (6,5 %), *Hordeum vulgare vulgare* (0,3 %), *Avena sativa* (0,3 %), *Panicum miliaceum* (6,2 %), *Vicia* cf. *faba* (0,15 %), *Vicia faba minor* (1,0 %), *Vicia* sp. (0,15 %), *Galium spurium* (0,15 %), *Agrostemma githago* (0,75 %), *Camelina sativa* (0,15 %) ;

— *Triticum dicoccum* (4,3 %), *Triticum aestivum* (14,7 %), *Triticum aestivo-compactum* (16,6 %), *Hordeum vulgare vulgare* (63,2 %), *Bromus* sp. (0,6 %), *Agrostemma githago* (0,6 %) ;

— *Panicum miliaceum* :

— *Triticum* cf. *monococcum* (0,6 %), *Triticum* cf. *dicoccum* (1,9 %), *Triticum aestivum* (13,7 %), *Triticum aestivo-compactum* (73,2 %), *Secale cereale* (3,8 %), *Hordeum vulgare* (0,6 %), *Panicum miliaceum* (4,4 %), *Vicia faba* (0,6 %), *Bromus* spî. (0,6 %), *Agrostemma githago* (0,6 %) ;

— *Triticum* cf. *dicoccum* (1,9 %), *Triticum aestivum* (7,0 %), *Triticum aestivo-compactum* (77,7 %) *Secale cereale* (5,1 %), *Panicum miliaceum* (5,7), *Vicia faba* (1,3 %), *Bromus* sp. (1,3 %) ;

— *La terrasse X* : — *Triticum dicoccum* (11,6 %), *Triticum aestivum* (22,4 %), *Triticum aestivo-compactum* (58,8 %), *Secale cereale* (4,8 %), *Camelina sativa* (0,08 %), *Panicum miliaceum* (0,08 %), *Vicia* cf. *faba* (0,08 %), *Rumex crispus* (0,08 %), *Polygonum amphibium* (0,08 %), *Polygonum* sp. (0,16 %), *Galium* sp. (0,2 %) ; *Bromus* sp. (0,2 %), *Agrostemma githago* (1,4 %) ;

— *Triticum* cf. *monococcum* (0,3 %), *Triticum dicoccum* (2,0 %), *Triticum aestivum* (31,0 %), *Triticum aestivo-compactum* (57,0 %), *Triticum* sp. (0,7 %), *Secale cereale* (6,3 %), *Vicia ervilia* (0,1 %), *Galium spurium* (0,3 %), *Bromus* sp. (0,5 %), *Agrostemma githago* (1,8 %) ;

— *La terrasse XI* : *Triticum monococcum* (0,1 %), *Triticum dicoccum* (1,4 %), *Triticum* cf. *spelta* (1,2 %), *Triticum aestivum* (33,4 %), *Triticum aestivo-compactum* (50,0 %), *Secale cereale* (7,4 %), *Hordeum vulgare* (0,1 %), *Vicia* sp. (0,2 %), *Camelina sativa* (0,8 %), *Polygonum amphibium* (0,1%) *Galium spurium* (0,3 %), *Bromus* sp. (0,1 %), *Agrostemma githago* (4,9 %).

Alba Iulia dép. de Hunedoara, pour le II-e siècle de notre ère on a déterminé des semences carbonisées de *Triticum* cf. *dicoccum* (0,9 %), *Triticum aestivum* (4,0 %), *Triticum* sp. (0,4 %), *Secale*

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

cereale (1,3 %), *Hordeum vulgare nudum* (0,6 %), *Hordeum vulgare vulgare* (78,2 %), *Vicia* sp. (0,4 %), *Galium spurium* (14,2 %).

Tibiscum, com. de Jupa, dép. de Caraş Severin, pour le IIe siècle de notre ère, on a identifié des semences de *Pisum sativum* ssp. *arvense* et *Hordeum vulgare vulgare.*

Boldeşti-Grădiştea, dép. de Prahova, pour les siècles IV—V de notre ère on a déterminé semences carbonisées de *Triticum dicoccum* et *Hordeum* sp.

Topraichioi, ville de Babadag, dép. de Tulcea :

— *Hordeum vulgare nudum* (67,3 %), *Secale cereale* (32,6 %) ;

— *Hordeum vulgare vulgare* (98,5 %), *Rumex crispus* (0,7 %), *Rumex acetosa* (0,3 %), *Galium spurium* (0,1 %), *Polygonum* cf. *amphibium* (0,1 %), *Chenopodium* sp. (0,1 %), *Setaria viridis* (0,1 %) ;

— *Secale cereale* (40,1 %), *Triticum aestivum* (59,9 %) ;

— *Triticum aestivum* (96,0 %), *Secale cereale* (4,0 %) ;

— *Panicum miliaceum.*

Aegyssus, ville de Tulcea, dép. de Tulcea :

— *Triticum aestivo-compactum* (75,0 %), *Secale cereale* (25,0 %) ;

— *Triticum aestivum* (91,4 %), *Secale cereale* (8,6 %).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Măgurele—o aşezare daco-romană din sud-estul Transilvaniei

MARIANA MARCU

Ca urmare a cercetărilor arheologice întreprinse în sud-estul Transilvaniei asupra unui număr de aşezări datînd din sec. IV e. n., ne propunem în cele ce urmează să prezentăm aşezarea de la Măgurele, staţiune care, pe lîngă faptul că a putut fi cercetată într-o proporţie de peste 50 %, mai este reprezentativă şi prin caracterul său vădit autohton daco-roman, ca, dealtfel, întregul grup de aşezări contemporane cu ea studiate de noi în zona amintită[1].

Cu toate că staţiunile la care ne referim însumează doar 11 puncte, numărul aşezărilor similare din acest spaţiu geografic constatat prin cercetări de teren este mult mai mare, ilustrînd o intensă locuire autothtonă, după retragerea aureliană din provincia Dacia.

Aşezarea de la Măgurele, aflată la 5 km sud-vest de Braşov, pe şoseaua spre Rîşnov, este situată la poalele munţilor scunzi ai Poienii Braşovului, la contactul cu şesul depresionar al Bîrsei. Poziţia sa este favorabilă agriculturii şi creşterii animalelor, beneficiind atît de şes, cît şi de pajiştile apropiate de la poalele munţilor. Ea avea în acelaşi timp o favorabilă poziţie strategică, fiind apărută dinspre sud de zona muntoasă, iar dinspre nord de mlaştinile formate de apa izvoarelor şi pîraielor ce coboară din munte (terenuri actualmente asanate).

Săpăturile pe care le-am întreprins la Măgurele în anii 1975 şi 1976 au dus la dezvelirea a şapte locuinţe, peste 20 de gropi menajere şi două vetre, datînd din sec. IV e.n.

Privitor la modul de amplasare al locuinţelor, ele nu par să indice un plan anumit, ci au mai degrabă o poziţie risipită. Astfel, conform axului lor lung, B1 şi B4 sînt orientate aproximativ est-vest ; B 2, B 5, B6 şi B 7 — aproximativ nord-sud, iar B 3 — nord-vest — sud-est.

Ca formă, B 2, B 5 şi B 6 sînt mai aproape de forma pătrată, iar B 1, B 3 şi B 7, au forma dreptunghiulară, cu colţurile rotunjite

Suprafeţele lor variază ; B 1 are 26,24 mp, B2 — 9,90 mp, B 3 — 8,05 mp, B 4 — 19,04 mp, B5 — 12,60 mp, B6 — 15,96 mp, B7 — 10,26 mp. Unele locuinţe aveau, după cum se vede, suprafeţe în jur de 20 mp, altele de peste 10 mp, şi chiar sub 10 mp.

Tipul lor este de semibordei, adîncirea lor variind între 32 şi 80 cm. B1 şi B2 se apropie mai mult de tipul de locuinţă de suprafaţă, celelalte încadrîndu-se în tipul semiadîncit. La dezvelirea lor nu s-au observat gropi de pari, iar podelele nu le erau amenajate.

În locuinţe nu s-au găsit vetre *in situ*. Totuşi, în B1 au apărut mai multe fragmente de lut cu urme de arsură de la lutuiala unor vetre, unele cu marginea ridicată în chip de gardină. Acestea sprijină ideea existenţei unui instalaţii de foc în această încăpere. Mai mult decît atît, fragmente de vetre s-au mai găsit în gropile menajere, aşa cum se va vedea în continuare.

Pe suprafaţa aşezării nu lipsesc nici vetrele amplasate în afara locuinţelor.

În jurul locuinţelor am dezvoltat peste 20 de gropi. Majoritatea lor au formă de sac şi capacităţi variate. În secţiune orizontală sînt rotunde sau ovale. Unele gropi cu capacităţi mari aveau fundul plat.

[1] M. Marcu, în *Ţara Bîrsei, monografie etnologică*, I, Bucureşti, 1972, p. 31—45; idem, A. D. Alexandrescu, I. Pop, M. Marcu, Materiale, 10, 1973, p. 244—246; idem, M. Marcu, Cumidava, 5, 1972, p. 45—48.

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, Bucureşti, 1985, p. 189—195

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

În groapa nr. 1, de mici dimensiuni, s-a găsit o piatră de rîşniţă, găurită, dintr-o rocă cu aspect conglomerat. S-au mai remarcat cîteva gropi pline cu chirpici şi arsură. În spaţiul dintre locuinţe şi gropi au mai fost găsite două vetre. Construcţia lor era identică; mai întîi fuseseră săpate gropile, puţin adînci, cu diametre de respectiv 1,20 m şi 1,10 m. Pe fundul lor s-a aşezat un strat de pietre. Printre ele s-au găsit arsură, cenuşă, cîteva fragmente ceramice şi oase de animale; grosimea stratului de pietre era în cazul primei vetre de 0,40 m şi în cazul celei de-a doua, de 0,36 m. Probabil că ambele instalaţii au servit ca vetre deschise, uşor adîncite în pămînt, spre a se feri focul de vînt.

În locuinţe, gropi menajere şi pe vetre s-a găsit multă ceramică, şi cîteva fusaiole, greutăţi de lut pentru războiul de ţesut, o piatră de rîşniţă şi o scoabă de fier.

Ceramica este singura care, prin caracterul şi analogiile ei ne poate ajuta la încadrarea cronologică a aşezării.

În cadrul ei se disting cele două mari categorii : vasele lucrate cu mîna şi cele la roată. Ceramica lucrată la roată cuprinde subcategoriile de vase din pastă fină şi cea din pastă zgrunţuroasă.

Ceramica din pastă fină (cenuşie, negricioasă, cărămizie sau gălbuie) cuprinde o serie de forme de oale-borcan (fig. 1/1—3, 6—8), castroane cu profilul în forma literei „S" (fig. 2/1), castroane bitronconice (fig. 1/9), căni (fig. 2/5—9) şi strecurători (fig. 4/5). Unele exemplare au decor lustruit cu nervuri în relief (fig. 1/10 şi fig. 2/2—4), faţete orizontale lenticulare (fig. 2/4) sau în forma de semicerc (fig. 2/3) şi (pe căni) cu faţete verticale longitudinale (fig. 4/1).

Vasele din pastă zgrunţuroasă lucrate la roată prezintă forme de oale-borcan (fig. 3/1—7), castroane (fig. 3/8), străchini (fig. 3/9) şi căni cu două toarte (amfore), de mare capacitate (fig. 3/10) Majoritatea fragmentelor ceramice din pastă zgrunţuroasă aparţin vaselor de tip Krausengefäss.

Ceramica lucrată cu mîna cuprinde oale-borcan (fig. 4/1—7), castroane (fig. 5/1, 21, 7) şi căţui (fig. 5/3—6, 8—12). Unele din ele sînt decorate cu alveole la bază (fig. 5/3—6) şi mai rar cu linii incizate simple, sau în val, cu alveole sau crestături pe buze (fg. 4/2, 4, 6).

Alături de categoriile şi formele ceramice amintite mai menţionăm cîteva fragmente ceramice de amfore de import.

Pentru încadrarea cronologică a aşezării de la Măgurele, în lipsa unor dovezi care să ne indice o datare mai precisă nu putem să aducem ca argumente decît elemente din domeniul ceramicii. Pe baza ei, aşezarea se încadrează în sec. IV e.n.

Astfel, ceramica, prin categoriile, formele şi decoraţia ei, este asemănătoare cu cea din aşezările învecinate din această zonă-cercetată de noi. De exemplu, la Hărman, o astfel de ceramică este datată cu fibule cu piciorul întors pe dedesubt[2] sau cu placă romboidală şi semidisc[3], cu piepteni de os[4], cu pandantiv prismatic de os[5], mărgele policrome de sticlă — piese caracteristice pentru sec. IV e. n., găsite şi în celelalte staţiuni din Transilvania datînd din această perioadă şi în care, ceramica descoperită se aseamănă cu cea de la Măgurele. Astfel, aşezările contemporane staţiunii de faţă de la Sf. Gheorghe-Epresteto şi Reci-Telek sînt datate cu monede de la Constantius II[6], iar aşezarea de la Obreja — cu monedă de epocă constantiniană[7].

De asemenea, o ceramică asemănătoare cu cea de la Măgurele s-a descoperit şi în cimitirul nr. 1 de la Bratei[8], unde datarea ei este asigurată de fibule cu piciorul întors pe dedesubt şi de alte elemente tipice pentru sec. IV e. n.[9].

Mai subliniem şi faptul că ambele categorii ceramice de la Măgurele, cu subcategoriile lor, o serie de forme de vase şi decoruri (căni cu faţete longitudinale, castroane cu faţete orizontale lenticulare sau semicirculare, vase cu decor lustruit — se întîlnesc în cultura Sîntana de Mureş-Cerneahov[10]. Această menţiune ni se pare importantă, căci elementele menţionate sprijină contempo-

[2] A. D. Alexandrescu, I. Pop, M. Marcu, *op. cit.*, p. 245, 254, pl. XIX, fig. 2.

[3] Ibidem, pl. XIX, fig. 1.

[4] Ibidem, pl. XIX, fig. 8; idem, M. Marcu, *op. cit.*, pl. 2, fig. 15.

[5] A. D. Alexandrescu, I. Pop, M. Marcu, *op. cit.*, pl. XIX, fig. 7.

[6] Z. Szekely, Aluta, 1, 1969, pl. VI—X, XII—XXIV, pl. X, fig. 17—19.

[7] D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 123.

[8] L. Bîrzu, *Continuitatea populaţiei autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, Bucureşti, 1973, pl. VI—XX.

[9] *Ibidem*, pl. XXIII—XXIV.

[10] Gh. Diaconu, *Tîrgşor, necropola din sec. III—IV e. n.*, Bucureşti, 1965, pl. XXV, fig. 1; pl. XCI, fig. 1; pl. XL, fig. 1; pl. LIV, fig. 1; pl. LV, fig. 1; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din sec. al IV-lea e. n. în Muntenia*, Bucureşti, 1966, fig. 214/3,4; fig. 221; fig. 224/4; fig. 247/1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

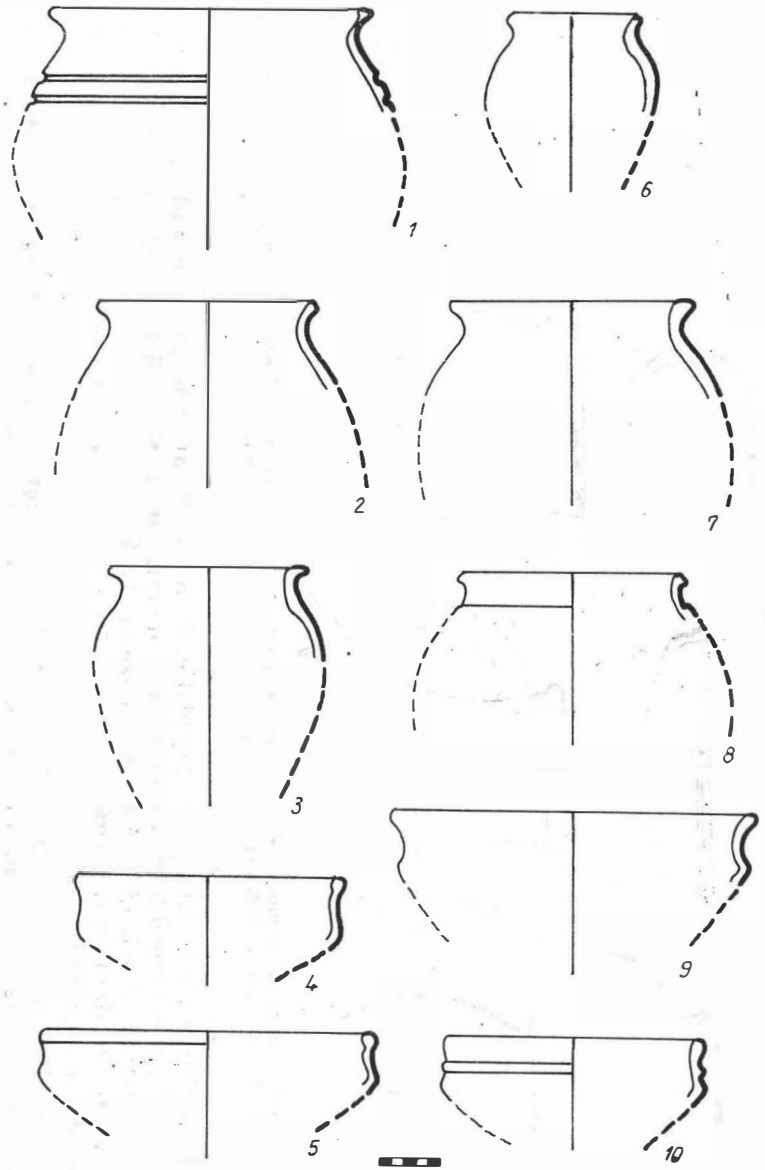

Fig. 1. Ceramică din pastă fină (1—3, 6—8 oale-borcan; 4—5, 9—10 castroane și străchini).

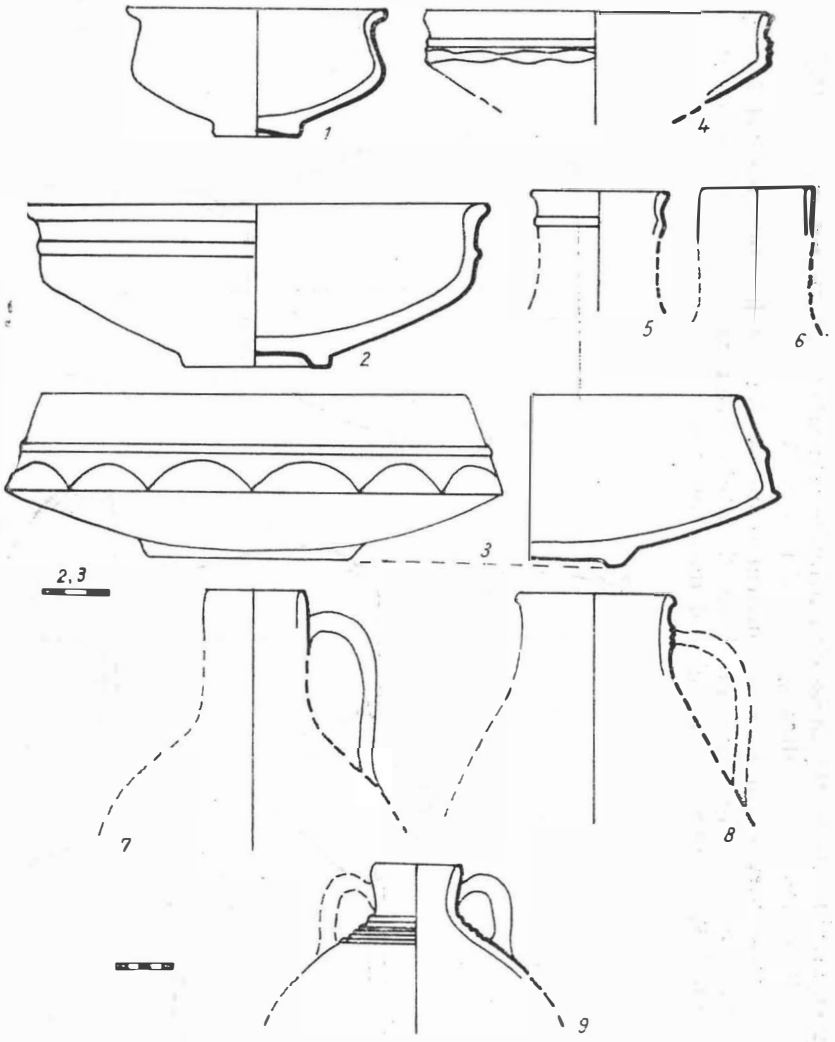

Fig. 2. Ceramică din pastă fină (1 — 4 castroane și străchini; 5 — 8 căni; 9 amforă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

raneitatea aşezării de la Măgurele cu staţiunile cerneahoviene, reprezentînd astfel o dovadă cronologică evidentă pentru încadrarea aşezării în sec. IV.

Cu toate acestea, dat fiind numărul redus al elementelor de acest fel faţă de întregul lot de materiale, aşezarea de la Măgurele (ca dealtfel întregul grup de aşezări cercetate de noi în sud-estul Transilvsniei) aparţine populaţiei daco-romane.

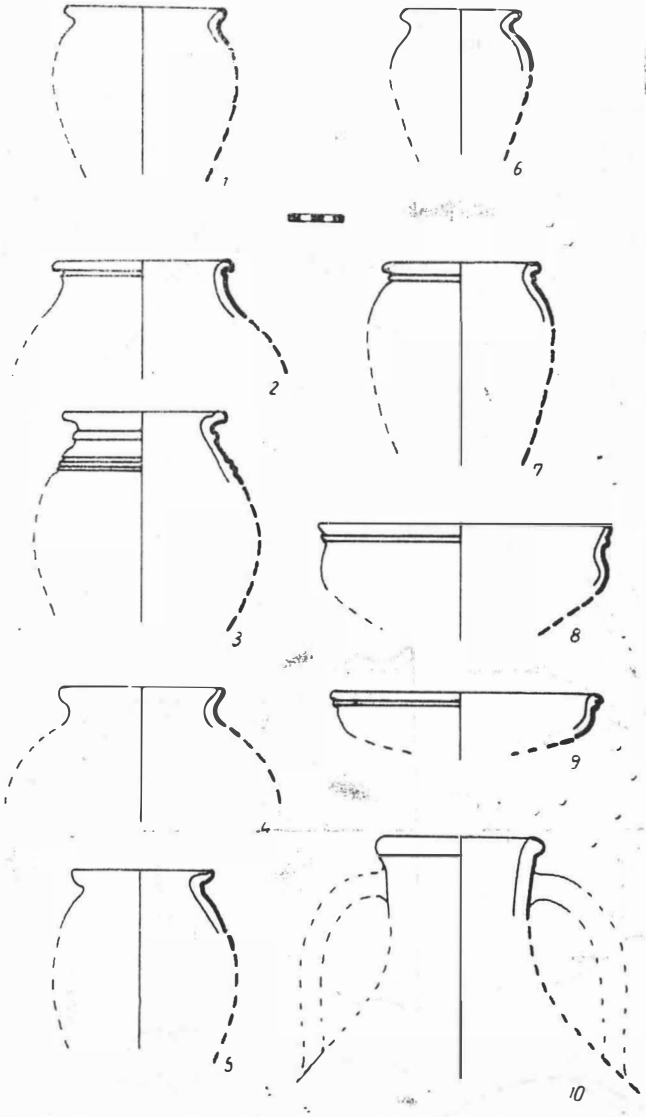

Fig. 3. Ceramică din pastă zgrunţuroasă (1 — 7 oale — borcan; 8 — 9 castroane şi străchini; 10 — cană).

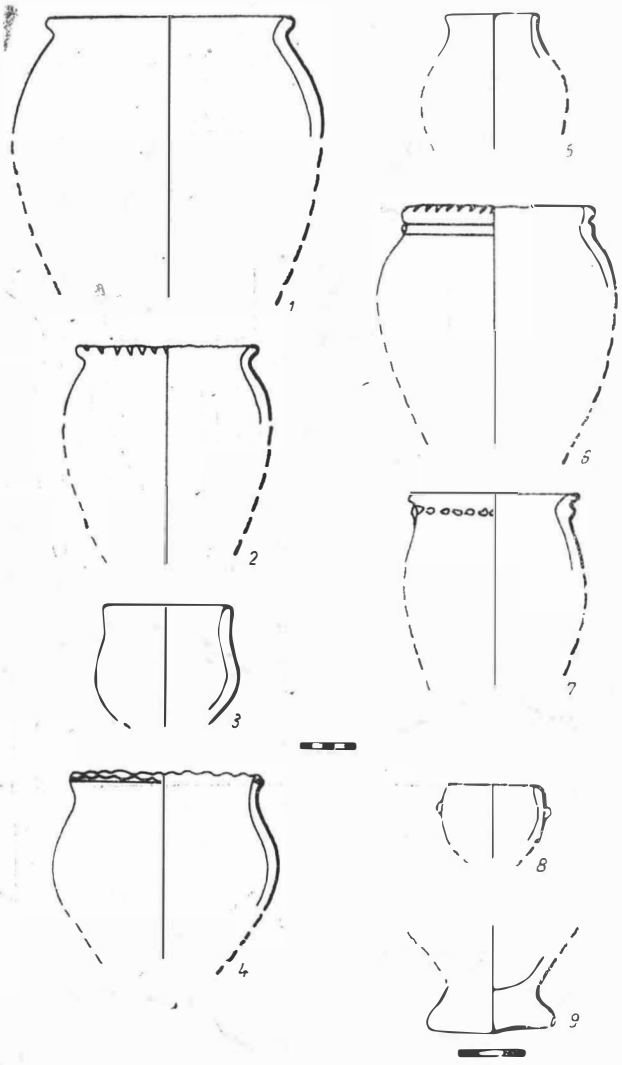

Fig. 4. Ceramică lucrată cu mîna (1—2, 4, 6—7 oale—borcan; 3,8 oale—castron; 9 suport de ceaşcă sau de pahar).

În sprijinul atribuirii aşezării populaţiei daco-romane am relevat în primul rînd că procentul de peste 50% al ceramicii lucrate cu mîna faţă de ceramica la roată îi imprimă un caracter neîndoielnic autohton. Apoi, căţuia dacică, prezentă la Măgurele în numeroase exemplare, întregi şi fragmentare, de tipul cu sau fără toartă, cu alveole la bază este un alt argument important pentru autohtonia aşezării.

La rîndul său ceramica lucrată la roată din pastă zgrunţuroasă de tradiţie romană reprezintă a doua componentă autohtonă a ceramicii daco-romane de la Măgurele.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

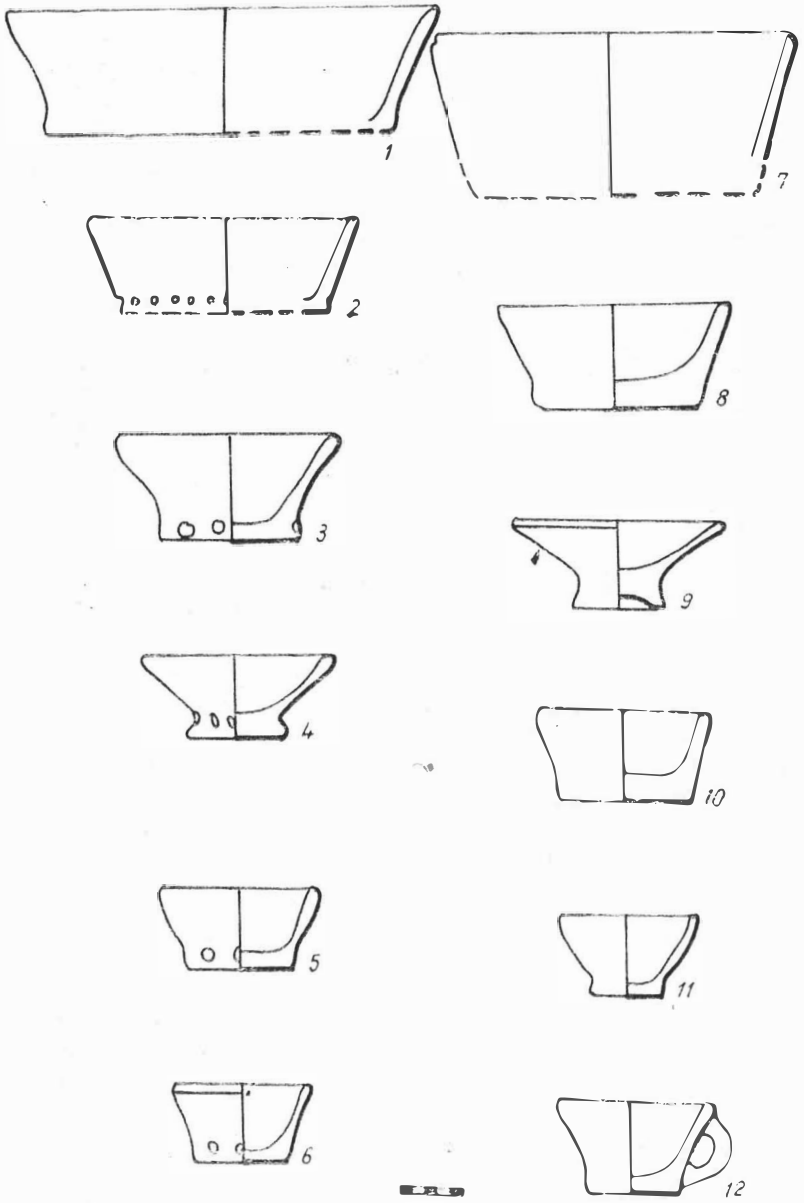

Fig. 5. Ceramică lucrată cu mîna (1—2, 7—8 străchini; 3—6, 9—12 căţui

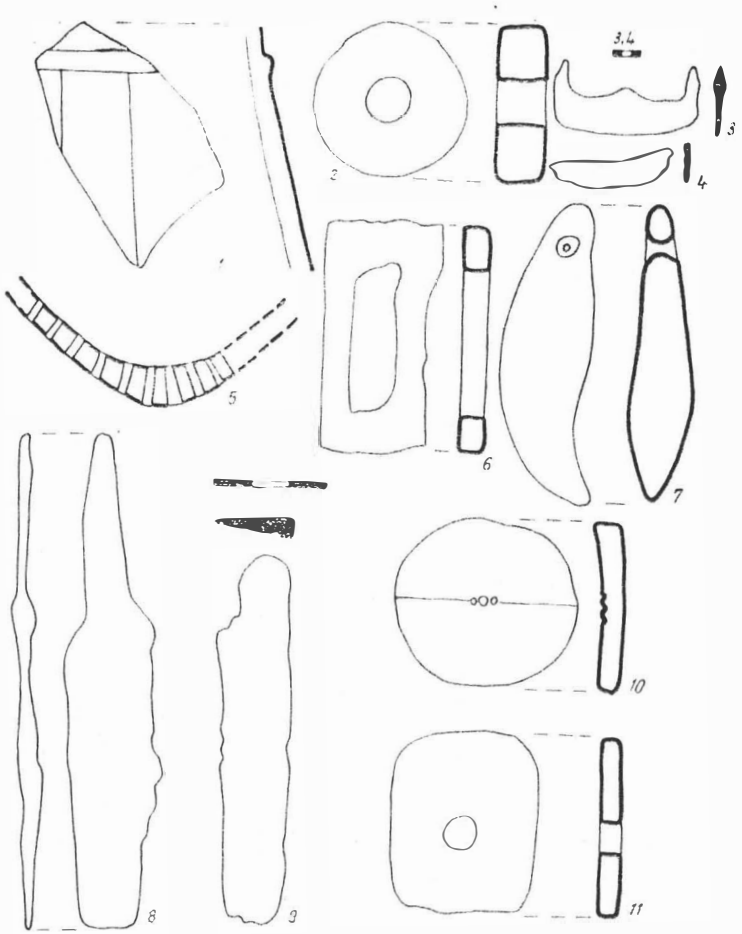

Fig. 6.1 Fragment de cană din pastă fină cu faţete verticale; 5 fragment de strecurătoare; 2,10—11 fusaiola; 3 scoabă de fier; 4, 8—9 fragmente de cuţite de fier; 6 amnar de fier; 7 pandantiv de os.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Atît în această staţiune cît şi în toate celelalte staţiuni daco-romane contemporane ei din Transilvania, dovezile de tradiţie dacică şi romană ilustrează sinteza daco-romană pe planul culturii materiale. Singura deosebire dintre staţiunile daco-romane din Transilvania şi cele cercetate de noi în sud-estul acestei regiuni este că aici ceramica lucrată cu mîna este într-un procent mai mare ca cea la roată, pe cînd în restul Transilvaniei, preponderentă este ceramica la roată.

Nu trebuie să uităm însă că şi în perioada anterioară, zona vestică şi centrală a provinciei romane Dacia era urbanizată şi ca urmare, cu o economie şi cu un ritm al circulaţiei mărfurilor mult mai activ decît în zona sa estică şi sud-estică, unde lipsa oraşelor era suplinită doar de castre şi canabae.

Cu toate că după încetarea stăpînirii romane în Dacia centrele urbane au decăzut şi cultura materială şi spirituală a provinciei s-a ruralizat, este natural ca unele deosebiri în nivelul de viaţă să mai persiste încă între zonele menţionate, chiar şi după un secol, constînd, printre altele, dintr-o mai mare sau mai mică persistenţă a ceramicii tradiţionale dacice — situaţie impusă probabil de realităţile şi condiţiile economice din Transilvania în această perioadă.

Indiferent însă de unele deosebiri de acest gen, staţiunile din această regiune, aşezări sau necropole, ilustrează cultura materială şi spirituală a populaţiei daco-romane din spaţiul intracarpatic, la un secol după retragerea aureliană.

Pe de altă parte, mai ales în zonele limitrofe ale Transilvaniei, cultura materială daco-romană s-a îmbogăţit cu o serie de elemente din repertoriul ceramic al culturii Sîntana de Mureş din spaţiul extracarpatic.

Un contact mai direct cu purtătorii acestei culturi au suferit daco-romanii din fosta provincie după anul 276, cînd, ca urmare a înfrîngerii lor de către huni, grupuri, dealtfel puţin numeroase, de goţi s-au retras, probabil din calea hunilor, prin pasurile Carpaţilor Răsăriteni, spre vest, prin centrul Transilvaniei. Arheologic, acest moment este oglindit, printre altele, şi de staţiuni mai puternic contaminate de cultura Sîntana, ca cele de la Sf. Gheorghe-Eprestetö, Reci-Telek etc., şi de cimitirele aparţinînd acestei culturi de la Sîntana de Mureş, Tg. Mureş, Palatca etc.

Aceste comunităţi nou venite şi puţin numeroase (oglindite mai ales de necropolele de tip Sîntana de Mureş amintite) au adus în Transilvania repertoriul lor de elemente de cultură materială şi spirituală, care n-au schimbat însă cu nimic caracterul daco-roman al vieţii populaţiei localnice; din contră, influenţe locale sînt vizibile în toate staţiunile acestor noi veniţi (ceramică, morminte cu amenajări de tradiţie romană etc.) care, în măsura în care au rămas aici s-au asimilat curînd cu autohtonii. Şi dacă, cu fiecare descoperire arheologică din Transilvania datînd din sec. IV e.n. aceste evenimente şi realităţi istorice revin în discuţie, nu este mai puţin adevărat că cercetările din aşezările din sud-estul Transilvaniei îşi aduc contribuţia lor, deloc de neglijat, la o înţelegere tot mai clară a moduluide viaţă alpopulaţiei autohtone.

Măgurele — un établissement daco-romain du sud-est de la Transylvanie

RÉSUMÉ

L'établissement du IVe siècle de Măgurele (dép. de Braşov) est l'une des nombreuses stations archéologiques d'époque post-romaine que nous avons fouillées dans la Transylvanie de sud-est.

Jus qu'à présent à Măgurele ont été découverts sept huttes, vingt fosses ménagères et deux âtres.

Le contenu des complexes archéologiques consiste en quelques outils en fer et en argile et particulièrement en céramique. La plupart des vases de Măgurele est représentée par la céramique travaillée à la main de tradition dace. On a trouvé aussi de la céramique travaillée au tour, en pâte grumeleuse de tradition romaine et céramique en pâte fine.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

L'établissement appartenait à la population daco-romaine, dont la continuité est prouvée dans la région par plusieurs établissements pareils du point de vue de leur inventaire, présentant d'évidents traits autochtones.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Céramique en pâte fine (1—3, 6—8 pots-bocaux; 4—5, 9—10 soupières et écuelles).
Fig. 2. Céramique en pâte fine (1—4 soupières et écuelles; 5—8 cruches; 9 amphore).
Fig. 3. Céramique en pâte grumeleuse (1—7 pots-bocaux; 8—9 soupières et écuelles; 10 cruche).
Fig. 4. Céramique travaillée à la main (1—2,4,6—7 pots-bocaux; 3, 8 pots-soupières; 9 suport de tasse ou de coupe).
Fig. 5. Céramique travaillée à la main (1—2, 7—8 ecuelles; 3—6, 9—12 tasses)
Fig. 6. fragment de cruche en pâte fine à facettes verticales; 5 fragment de passoire; 2,10-11 fusaïolles; 3 racloir en fer; 4,8-9 fragments de couteaux en fer; 6 briquet en fer; 7 pendeloque en os.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Personificarea Dunării în izvoarele antice

CARMEN MARIA PETOLESCU

Marele fluviu al Europei [1] — care, pentru cursul său superior, pînă la Porţile de Fier, purta denumirea de *Danubius*, iar pentru cel inferior de *Istros* [2] — a impresionat profund pe cei vechi: din comentariile gramaticului Servius (secolul al IV-lea e.n.) la Vergilius, *Georg.*, II, 497, aflăm că dacii aveau obiceiul ca, atunci cînd porneau la război, să bea din apa Istrului ca dintr-un vin sacru şi să jure că nu se vor întoarce acasă decît după ce vor ucide pe duşmani *(Aufidius Modestus legisse se affirmabat hunc morem esse Dacorum, ut cum ad bella proficiscerentur, non prius rem capesserent, quam de Histro certum modum haurientes ore in modum sacrum vini, iurarent, non se ad patriae sedes regressuros nisi hostibus caesis)* [3]. Mai tîrziu aflăm de la Claudius Claudianus *(De bello Gothico*, 81—82) [4] că goţii — confundaţi cu geţii [5] — jurau pe *numen Histri*, iar Sidonius Apollinarius *(Carmen VII*, 43) arată participînd la o adunare a zeilor şi Rinul şi Istrul *(Hister)* [6]. Fluviul personificat este adorat ca divinitate în special în epoca romană, cînd Dunărea devine frontieră naturală a Imperiului roman [7].

Catalogul reprezentărilor figurate

Sculpturi

1 Inscripţie în *tabula ansata* susţinută de doi *genii* înaripaţi; tăiată în stîncă deasupra drumului construit de Traian în anul 100 e.n. pe malul drept al Dunării în defileul Cazanelor: *Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) pontif(ex) maximus trib(unicia) pot(estate) IIII pater patriae co(n)s(ul) III montibus excisi[s] anco[ni]bus sublatis via[m]f [ecit.]*. — CIL, III, 8 267 (= 1699); ILS, 5 863; O. Hirschfeld, în *Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 77, 1874, Heft IV—VII (Viena 1874), p. 418; Anna şi Jaro Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, Ljubljana, 1963, p. 38—39, nr. 63. — Dedesubt, O. Benndorf (apud Hirschfeld, *loc. cit.*) observa « o figură bărbătească nudă, fără îndoială Istrul... care sprijină cu mîinile întinse marginea inscripţiei; ea este corodată, încît abia se mai recunoaşte »; după J. Arneth (citat de A. şi J. Šašel), ar fi vorba de *Atlas*.

[1] Despre acesta: C. Brandis, RE, IV, 1901, col. 2103—2132, s.v. *Danuvius*; vezi încă Emil Condurachi, *Dunărea în orizontul geografic antic*, SCIV, 20, 1969, 2, p. 533—540.

[2] Strabo, *Geogr.*, VII, 3,13. Vezi *Izvoare privind istoria României*, I, Bucureşti, 1964, p. 239.

[3] *Izvoare*, I, p. 206—207.

[4] Ediţia utilizată: Claudii Claudiani Carmina, recognovit Julius Koch Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri, MDCCCXCIII 1893), p. 199.

[5] Despre această problemă: Constantin C. Petolescu, Thraco-Dacica, 3, 1983, p. 147—149.

[6] Ediţia utilizată: C. Sollius Apollinaris Sidonius, recensuit Paulus Mohr Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri, MDCCCLXXXXV (1895), p. 277.

[7] B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I/1, Berlin, 1898, p. 151—152, 343; C. Brandis, RE, IV, 1901, col. 2132—2133, s. v. *Danubius;* B. Conticello, în *Enciclopedia dell'arte antica*, IV, 1961, s. v. *Istros;* A. Mócsy, în RE, Suppl. IX, 1962, col. 744, s. v. *Pannonia*.

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, Bucureşti, 1985, p. 196—199

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

2. Relief de pe Columna lui Traian. — C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, 1896—1900, pl. VI. — Trupele romane ies pe poarta unei cetăți și se angajează pe un pod de vase. Zeul Danubius asistă de la gura unei peșteri la trecerea fluviului : cu bustul gol ieșind din apă, purtînd plete și barbă, el sprijină cu brațul întins podul de vase. (fig. 1/1).

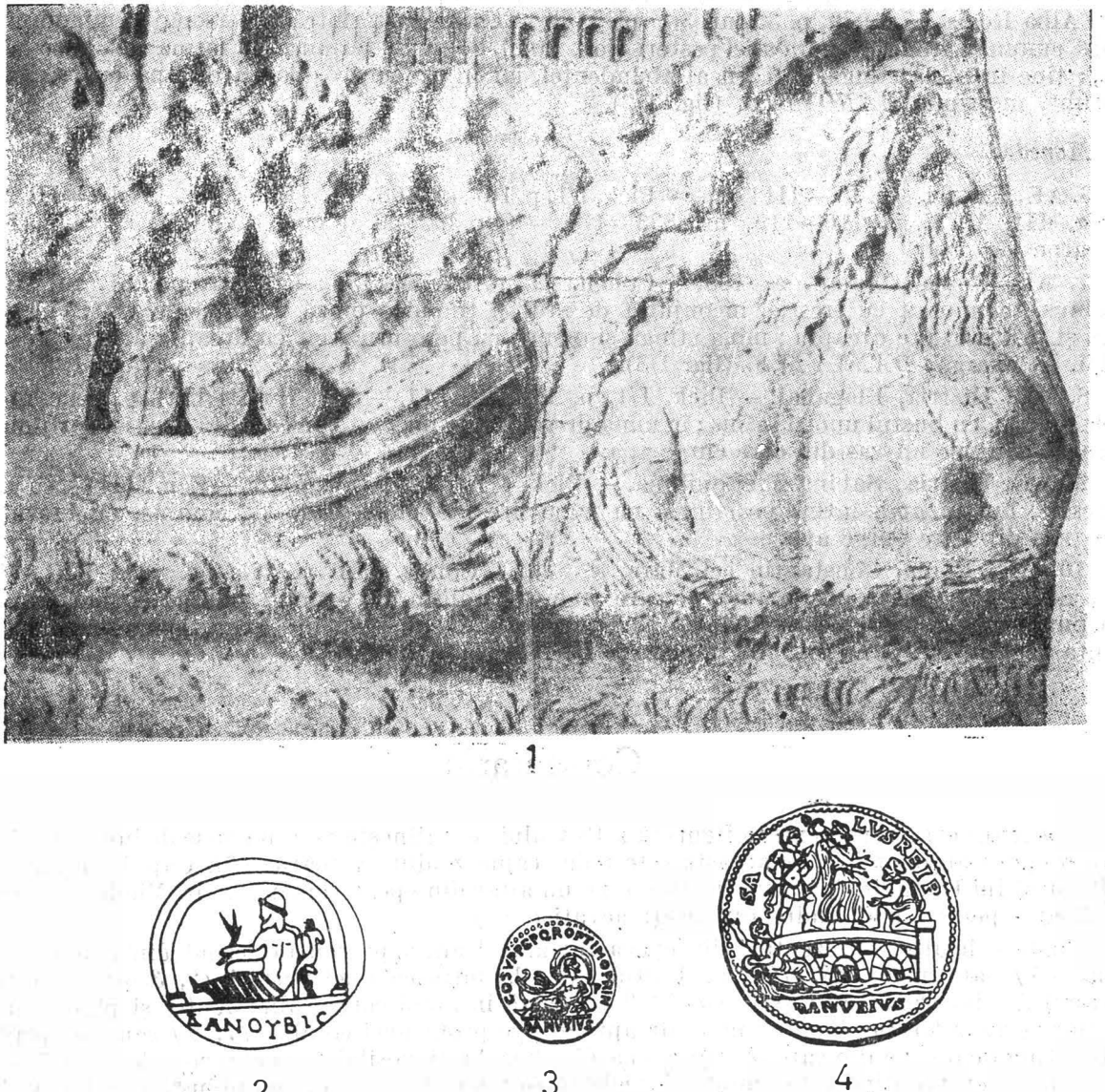

1 2 3 4

Fig. 1. 1 scenă de pe Columna lui Traian (după C. Cichorius); 2 gemă cu reprezentarea lui *Danubius* (desen, după I. Bilkei); 3 monedă din timpul lui Traian cu reprezentarea zeului-fluviu (după Cohen); 4 medalion de la Constantin cel Mare cu aceeași reprezentare (după Cohen).

3. Relief de pe Columna lui Marcus Aurelius. — E. Petersen, A. von Domaszewski, A. Calderini, *Die Marcus-Säule*, Berlin, 1896, pl. IX. — Port la Dunăre ; fluviul este personificat printr-un bărbat ieșind din ape, întocmai ca pe Columna lui Traian.

4. Altar din piatră nisipoasă. — Vindobona. — CIL, III, 14 359 [27]. Pe latura stîngă este reprezentat Neptun cu mîna stîngă pe trident, cu dreapta ținînd delfin, iar piciorul stîng și-l sprijină de capul unui personaj cu coarne și bărbos (Danubius ?) ; pe latura dreaptă, un ofițer într-o scenă

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

de sacrificiu. Inscripţia de pe faţa altarului este dedicată [*I. O.*] *M., N[ept]u[no, S]alaceae, Nim[phis, Danuv]io, Agauno, di[sdeabus]q(ue) omnib(us).*

Gemă

5. Intaglio din carneol. Muzeul naţional maghiar, Budapesta. Proveniență necunoscută. — I. Bilkei, în Alba Regia, 17, 1979, p. 35, nr. 36, pl. II/8. — Scena reprezintă un personaj seminud, purtînd se pare cunună, aşezat la gura unei peşteri (jos, arcul bolţii se termină în formă de baze de coloane); ţine în mîna stîngă un corn al abundenţei, iar în dreapta o plantă de apă cu trei frunze. Dedesubt, inscripţia *ΔANOYBIC.* (fig. 1/2).

Monede

6. AE, Histria, sec. IV—III î.e.n. — Pick, I/1, p. 167, nr. 468, pl. II/26; C. Preda.=H. Nubar, *Histria*, III, 1973, p. 110—119, nr. 333—474. — Cap bărbos al unei divinităţi fluviale (Istros), cu coarne de taur.

7. AE, Roma, Traian, a. 105. — Cohen, II, p. 32, nr. 136; RIC, II, p. 251, nr, 100. — Danubius, încununat cu trestie, înconjurat de stuf şi ţinînd o pînză umflată de vînt, culcat spre stînga şi privind spre dreapta; mîna stîngă şi-o sprijină pe o urnă, iar cu dreapta atinge prora unei corăbii. În exergă, *DANVVIVS.* (fig. 1/3).

8. AE, Histria, Elagabal. — Pick, I/1, p. 176, nr. 511. — Zeu fluvial bărbos, cu cunună de trestie pe cap, cu bustul nud şi întins; în mîna dreaptă ţine un peşte, în cealaltă trestie, sprijinindu-se cu braţul stîng pe un vas din care curge apa.

9. AE, Histria, Sabina Tranquillina. — Pick, I/1, p. 179, nr. 530. — Zeu bărbos cu cunună de trestie, bustul nud, întins pe stînga, cu mîna dreaptă pe o proră de corabie, cu braţul stîng pe un vas din care curge apa.

10. AE, Roma, Constantin cel Mare, a. 328. — Cohen, VII, p. 285, nr. 483; RIC, VII, p. 283 şi nota 3. — Pod cu trei arcuri, pe care trec Constantin în vestmînt militar şi înarmat şi Victoria purtînd trofeu; la picioarele lor se vede un barbar; sub pod, în stînga, Danubius culcat spre dreapta; sub arcuri două corăbii; în exergă, *DANVBIVS* (fig. 1/4).

Comentariu

Cea mai veche reprezentare figurată a fluviului se întîlneşte pe o monedă de bronz de la Histria din epoca autonomiei: pe aceasta este redat capul zeului cu coarne *(6)*. Capul cu coarne, probabil tot al lui Danubius[8], se mai întîlneşte pe un altar din epoca romană de la Vindobona purtînd o dedicaţie pentru mai multe divinităţi acvatice *(4)*.

Toate celelalte reprezentări din epoca romană îl arată pe zeu fie ieşind din ape *(2, 3)*, fie aşezat *(5)* sau culcat *(9, 10)*, cu bustul nud, la intrarea unei peşteri *(2, 3, 5)*; este bărbos, iar capul îi e încoronat cu trestie *(5, 7—9)*. Poartă în mîini cornul abundenţei şi plantă acvatică *(5)* sau peşte şi trestie *(8)*; cu mîna dreaptă atinge prora unei corăbii *(7, 9)* sau se sprijină cu braţul stîng de o urnă din care se scurge apa *(7—9)*. Ar fi posibil ca unele monede de la Nicopolis-ad—Istrum reprezentînd o divinitate fluvială să se refere tot la zeul Danubius[9], avînd în vedere că oraşul îşi leagă numele de fluviul în apropierea căruia era situat.

Cîteva reprezentări figurate ale Dunării se leagă de războaiele lui Traian contra dacilor *(1, 2, 7)*, de cele ale lui Marcus Aurelius contra barbarilor din vecinătatea provinciilor Pannoniei şi Daciei *(3)* ori de cele ale lui Constantin cel Mare contra goţilor *(10)*. Histria a bătut monede cu Dunărea personificată numai pe timpul lui Elagabal *(8)* şi Gordian al III-lea *(9)*.

[8] Vezi Claudianus, *De bello Gothico*, 603: *cornua fregimus Histri*; este evident că traducătorul acestui pasaj din *Fontes historiae Daco-Romanae*, II, Bucureşti, 1970, p. 169, (am frînt braţele Istrului) nu a înţeles sensul acestei expresii.

[9] B. Pick, *op. cit.*, I/1, p. 343 şi nr. 1 220, 1 235, 1 238, 1 258, 1 259, 1 266, 1 277, 1 278, 1 310 — 1 314, 1 333*, 1 339*, 1 391, 1 459, 1 553, 1 575, 1 623, 1 697, 1 698, 1 761 — 1 763, 1 806—1 810, 1 949—1 952, 2 067—2 069 cu pl. XVII/31—35 şi XVIII/1—5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Reprezentările figurate sînt însoțite de numele zeului-fluviu pe gema cu loc de descoperire necunoscut *(5)*—dar provenind probabil din mediu grec, judecînd după inscripție și imaginea similară cu descrierea unei monede de la Nicopolis-ad-Istrum[10]—, pe moneda de la Traian *(7)* și medalionul de la Constantin cel Mare *(10)*. Zeul Danubius este atestat și de cîteva inscripții votive provenind din Raetia[11], de la Vindobona (în Pannonia Superior)[12] și de la Aquincum[13] și Mursa[14] (în Pannonia Inferior).

La personification du Danube dans les sources anciennes

RÉSUMÉ

Une variante de cet article paraîtra dans *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (LIMC) III.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. 1 scène de la Colonne de Trajan (d'après C. Cichorius); 2 pierre gravée représentant le dieu *Danubius* (dessin, I. Bilkei); 3 monnaie de Trajan et 4 médaillon de Constantin le Grand représentant le dieu-fleuve (d'après Cohen).

[10] B. Pick, *op. cit.*, I/1, p. 381, nr. 1391.

[11] CIL, III, 5 863; 11 894: in *h(onorem) d(omus) d(ivinae) I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Danuvio*, anul 201 e. n.

[12] Vezi mai sus, catalog nr. 4.

[13] CIL, III, 3416 (=10 379): *Danuvio defluenti*; 10 395.

[14] CIL, III, 10 263.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Varia Daco-Romana (IX—X)

CONSTANTIN C. PETOLESCU

IX. Inscripţia de pe vasul de la Blain (Gallia)[1]

Un fragment de vas emisferic de tip Dragendorf 37, descoperit în 1868 la Blain (Loire-Atlantique)[2], păstrează, imediat sub friza de ove de sub buză, o inscripţie (fig. 1), transcrisă de editorii piesei astfel :

TOR N ...RV...DA ET PART

Se consideră că această legendă explicativă ar conţine titulatura imperială a lui Traian din anii 116—117 : [*Impera*]*tor N*[*erv*(*a*) *Traian*(*us*) *Aug*(*ustus*) *Ge*]*rm*(*anicus*) *Da*(*cicus*) *et Part*[*hicus*].

Urmează alte rînduri greu inteligibile, unde se poate citi de două ori numele regelui Decebal. Această inscripţie era menită a explica scena sinuciderii regelui dac din stînga (care mai apare pe un vas descoperit în 1979 la La Graufesenque[3]) şi reprezentarea celor doi captivi în lanţuri de alături (femeie şi bărbat, posibil membri ai casei regale a lui Decebal[4]).

În rîndurile ce urmează, ne reţine atenţia numai scena din marginea dreaptă a fragmentului ceramic : un bărbat nud, în picioare, ţine lance în mîna stîngă ; înaintea lui, ceva mai jos, se mai zăresc capul şi braţul altui personaj schiţînd probabil un gest de supunere. Scena este pusă de ultimul editor al piesei în legătură cu monede din anii 106—107, reprezentînd pe Traian ţinînd piciorul pe trupul unui dac[5].

Partea finală a inscripţiei de sub şirul de ove se regăseşte însă pe alt fragment descoperit în 1934 la La Graufesenque (fig. 2/1) ; ...*E. PARTHI*[6] ; cum se vede însă bine din desen, prima literă nu este ligatura *E* + *T*, ci simplu *E*. Dezlegarea ne-o oferă alte două fragmente[7], de la Pozzuoli şi Strasbourg (fig. 2/2), pe care s-ar regăsi următoarea legendă :

[*GE*]*RMANI AR SACIDAE PARTHI*

Ele au, evident, legătură cu explicaţia de pe vasul de la Blain ; partea de inscripţie începînd de deasupra capetelor captivilor înlănţuiţi se poate deci completa : [*A*]*r*[*saci*] *dae Part*[*h*]*i*[8]. Această

[1] Această notă este prilejuită de studiul lui Michel Labrousse, *Les potiers de la Graufesenque et la glorie de Trajan*, Apulum, 19, 1981, p. 57—63 (aici se indică toate sursele bibliografice anterioare).

[2] *Ibidem*, p. 57, fig. 1.

[3] *Ibidem*, p. 59, fig. 4.

[4] De la Dio Cassius (LXVIII, 9,4) aflăm că Manius Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei Inferioare, a capturat într-o cetate dacică o soră a lui Decebal. Comentatorii moderni ai Columnei Traiane au considerat posibil a identifica acest episod într-una din paginile de piatră ale acestei istorii a războaielor dacice ale lui Traian : în scena XXX (Cichorius) se vede cum o femeie nobilă dacă, însoţită de doi copii, este condusă spre a fi îmbarcată pe o corabie, de faţă fiind împăratul însuşi, care schiţează un gest de curtoazie — semn al rangului înalt al prizonierilor; despre acest episod, R. Vulpe Sargetia, 4, 1966, p. 75—96. Mai tîrziu, în *Historia Augusta* (*Tyr. trig.*, 10,8). se afirmă că Regalianus, unul din numeroşii uzurpatori ai tronului imperial din timpul lui Gallienus, pretindea că se trage din neamul regal al lui Decebal.

[5] P. Strack, *Die Reichsprägung zur Zeit des Traian*, Stuttgart, 1931, pl. I nr. 83 şi pl. V nr. 358; citat de M. Labrousse, *op. cit.*, p. 58.

[6] M. Labrousse, *op. cit.*, p. 59, fig. 3.

[7] *Ibidem*, p. 58, fig. 2.

[8] Este posibil ca litera ce urmează după *R* să nu fie V, cum apare în desen; pe mulajul aflat în Muzeul de istorie din Bucureşti, se mai vede doar un rest de literă pe marginea spărturii.

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, Bucureşti, 1985, p. 200—203

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

lectură ne oferă o soluţie pentru înţelegerea scenei mutilate din dreapta fragmentului de vas de la Blain : este vorba de întîlnirea de la Elegeia (aproape de actualul Erzerum) dintre Traian şi Parthamasiris, regele Armeniei, din neamul Arsacizilor. Regele depune diadema la picioarele lui Traian,

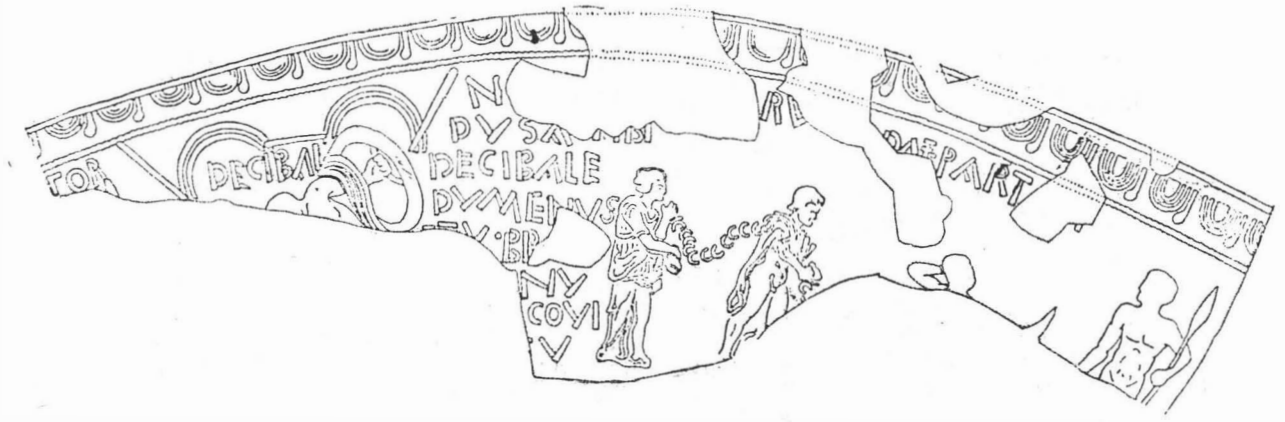

Fig. 1. Vasul de la Blain (după M. Labrousse).

în nădejdea că acesta i-o va restitui [9] ; momentul a fost descris de Dio Cassius[10] şi a fost popularizat de monetăria romană [11].

Este de aşteptat ca alte descoperiri de la Graufesenque să permită înţelegerea completă a inscripţiei de pe vasul descoperit la Blain.

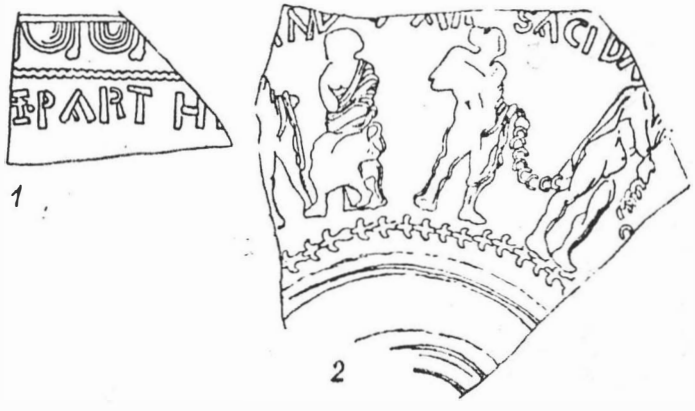

Fig. 2. Fragmentele de vase de la Graufesenque (1) şi Strasbourg (2) (după M. Labrousse).

X. O plăcuţă cu reprezentarea triadei danubiene

Acum un sfert de secol, D. Tudor publica un substanţial *supplementum*[12] la excelenta sa teză *I Cavalieri Danubiani* [13]. Printre piesele noi publicate, se află şi un mulaj de gips (0,124 × 0,103 × 0,012 m) al unei plăcuţe reprezentînd triada danubiană, ajuns în împrejurări necunoscute la Muzeul

[9] Vezi în ultimă instanţă recapitularea evenimentelor din Armenia la Eugen Cizek, *Epoca lui Traian. Împrejurări istorice şi probleme ideologice*, Bucureşti, 1980, p. 389—391, cu bibliografia.

[10] Dio Cassius, LXVIII, 19—20.

[11] P. Strack, *op. cit.*, p. 209; RIC, II, p. 239, 262 (nr. 263 a), 266 (nr. 310, 311) (v. şi p. 271), 291 (nr. 669).

[12] D. Tudor, Dacia, N. S., 4, 1960, p. 333—362.

[13] Idem, ED, 7, 1937, p. 189—356; vezi şi ED, 8, 1938, p. 445—449.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Național de antichități din București[14]. În acest repertoriu, piesa în discuție este ilustrată printr-un desen (la noi, fig. 3/1); acum, colțul superior stîng al plăcuței este pierdut (fig. 3/2).

Pe placă se disting trei busturi în spatele cîte unei mese de tip *monopodium* : la mijloc o femeie, de o parte și alta doi bărbați cu mustăți și purtînd bonete de tip frigian[15].

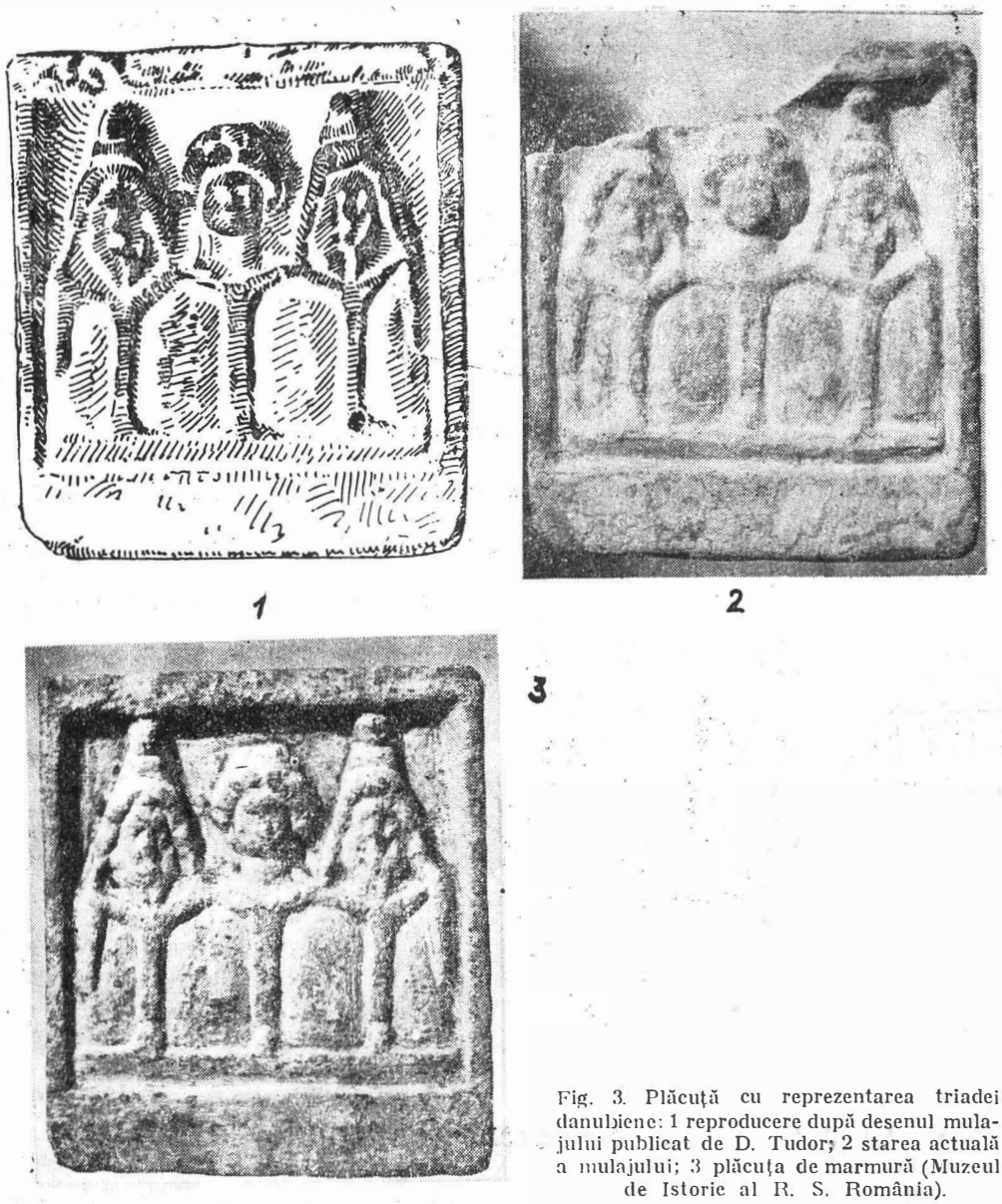

Fig. 3. Plăcuță cu reprezentarea triadei danubiene: 1 reproducere după desenul mulajului publicat de D. Tudor; 2 starea actuală a mulajului; 3 plăcuța de marmură (Muzeul de Istorie al R. S. România).

În 1976, a fost oferită spre vînzare Muzeului de istorie al R. S. România (București) o plăcuță de marmură provenind din vechea colecție Ursăchescu, cu indicația că a fost descoperită în Dobrogea (dimensiuni : 0,12 × 0,105 m; inv. 106 128) (fig. 3/3).

[14] Idem, Dacia, N. S., 4, 1960, p. 342, nr. 147.

[15] Idem, *Corpus Monumentorum Religionis Equitum Danuvinorum*, I, Leiden, 1969, p. 59, nr 102; idem Pontica, 5, 1972, p. 503.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

O comparare atentă a detaliilor sculpturale și a dimensiunilor arată că mulajul a fost executat — la o dată și în împrejurări necunoscute — după piesa sus-menționată, achiziționată acum cîțiva ani de Muzeul de istorie al R. S. România [16]. Certitudinea identificării rezultă și din faptul că plăcile reprezentînd triada (tipul C, după clasificarea propusă de D. Tudor [17]) nu se întîlnesc decît în Moesia Inferioară (Dobrogea) [18]. Recent a fost publicată o altă piesă (teracotă, ronde-bosse) din așezarea romană de la Galați (—Barboși) [19].

Varia Daco-Romana

RÉSUMÉ

IX. L'inscription sur le vase de Blaine (Gaule)

Voir, à ce propos, M. Labrousse, Apulum, 19, 1981, p. 57—63. Pour moment, c'est la scène de droite qui attire notre attention : un homme nu, debout, portant une lance dans la main gauche ; plus bas, les restes (la tête et un bras) d'un autre personnage dans une attitude de prosternation lui faisant face. Il s'agit de la rencontre de Trajan et Parthamasiris, le roi de l'Arménie (descendant de la famille des Arsacides) ; ce dernier dépose son diadème aux pieds de Trajan dans l'espoire que celui-ci va le lui rendre. Cet épisode a été décrit par Cassius Dion (LXVIII, 19—20) et popularisé par le monnayage romain.

X. Une plaque réprésentant la triade danubienne

Plaque en marbre (0,12 × 0,105), aujourd'hui au Musée National d'Histoire (Bucarest) ; une analyse minutieuse des détails de la sculpture et des dimensions montre qu'il s'agit de l'original du moulage en plâtre publié par D. Tudor, CMRED, I, 102.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Le vase de Blain (d'après M. Labrousse).
Fig. 2. Les fragments de La Graufesenque (1) et Strasbourg (2) (d'après M. Labrousse).
Fig. 3. Plaque représentant la triade danubienne: 1 reproduction photographique d'après le dessin publié par D. Tudor; 2 photo du moulage (état actuel); 3 plaque en marbre (au Musée National d'Histoire).

[16] Micile diferențe de dimensiuni între copie și orginal se datorează faptului că mulajul s-a contractat prin uscare.
[17] D. Tudor, CMRED, II, Leiden, 1976, p. 98; idem, Pontica, 4, 1972, p. 503—509.
[18] Idem, CMRED, I, nr. 96, 98, 102, 103.
[19] I. T. Dragomir, Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 175—177.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

GH. BICHIR, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*. Edit. Academiei R. S. România, București, 1984, 176 p., 61 p

Lucrarea lui Gh. Bichir, intitulată, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, apărută în Editura Academiei R.S. România, în 1984, în al XLIII-lea volum al seriei „Biblioteca de arheologie", a făcut parte din rindul temelor prioritare ale planului de cercetare al Institutului de arheologie și se inscrie printre cele mai valoroase contribuții privind continuitatea dacică. Cunoscut prin preocupările speciale pentru cercetarea istoriei și culturii „dacilor liberi", Gh. Bichir și-a concentrat activitatea, în anii din urmă, în direcția studierii antichităților și istoriei dacilor din Muntenia în epoca romană. Prin cercetări susținute el a reușit să studieze toate datele arheologice și istorice referitoare la dacii din Muntenia și să ne ofere astfel o imagine reală asupra vieții economice și social-politice a acestora.

Lucrarea cuprinde zece capitole, care tratează diferitele aspecte puse de o astfel de cercetare amplă și exhaustivă și de un bogat și variat material în mare parte inedit. După un cuvînt înainte și după un succint istoric al cercetărilor, autorul trece la prezentarea așezărilor și necropolelor dacice din Muntenia cunoscute pînă în prezent. În ceea ce privește așezările, se scoate în evidență faptul că ele sînt în totalitatea lor nefortificate și cuprind atît locuințe de suprafață cît și bordeie, acestea din urmă fiind predominante. Sînt înfățișate apoi, în cadrul aceluiași capitol al așezărilor, tipurile de vetre de foc și cuptoarele de bucătărie construite din lut și pietre de riu sau săpate în peretele bordeiului. La acestea se adaugă gropile de provizii de formă cilindrică sau de butelie și mai rar tronconice. Citeva din acestea aveau pereți arși sau lutuiți, practică cunoscută în lumea veche dacică.

Necropolele, cu inventarul lor, constituie un interesant material de studiu și de cunoaștere a dacilor dintre Dunăre și Carpați în sec. II—IV e. n. De la început frapează constatarea că populația dacică din această regiune a folosit numai ritul incinerației și o serie de variante rituale, tipice lumii dacice în general, atît celei din epoca preromană, cît și celei din epoca de după cucerire. Din rindul acestora se reține, ca fapt important, observația că printre mormintele descoperite se află și unele cu ceramică arsă ritual, obicei pus anterior numai pe seama taifalilor. Autorul reconsideră în acest sens unele descoperiri și interpretări mai vechi. Deosebit de interesante și sugestive ni se par analogiile pe care le face autorul cu situațiile similare din celelalte necropole ale dacilor din epoca romană, ca și ale celor din perioada mai veche, reușind astfel să scoată în evidență menținerea caracterului unitar și de continuitate al culturii materiale și spirituale a tuturor geto-dacilor din epoca romană.

Capitolul al IV-lea este dedicat ocupațiilor dacilor din Muntenia, respectiv agricultura, păstoritul, meșteșugurile și alte indeletniciri. În legătură cu agricultura sînt puse cele citeva unelte de fier, printre care seceri, un brăzdar și un cuțit de plug și o săpăligă, precum și rișnițele de piatră de tip roman și primitiv, cărora li se adaugă semințele carbonizate de grîu, mei și cinepă. Importante ni se par datele pe care le oferă autorul în ceea ce privește metalurgia fierului și a bronzului la dacii din Muntenia. Chiar dacă nu s-a descoperit nici un atelier pînă în prezent, se cunosc urme masive de zgură de fier și deșeuri de tablă de bronz și un tipar de turnat oglinzi. La acestea se adaugă prelucrarea lemnului, olăritul, torsul, țesutul etc.

În capitolele V—VII sînt prezentate, pe categorii, în ordinea frecvenței și a importanței, descoperirile din așezări și necropole. Locul de frunte îl ocupă, după cum era și firesc, ceramica în cadrul căreia o însemnată pondere revine unor tipuri vechi dacice cum sînt: ceașca, vasul borcan ornamentat cu brîu alveolar și butoni, străchini, cănițe, strecurători etc. Ceramica romană de import nu depășește, după calculele autorului, procentul de 10—15% din totalul descoperirilor. Desigur, nu poate scăpa atenției importanța fragmentelor ceramice cu inscripții latine descoperite la Mătăsaru și Socetu.

În rîndul celorlalte categorii de descoperiri sînt înfățișate pe rînd: vasele de sticlă și de metal, cuțite, chei, ace, obiecte de podoabă, în rîndul cărora un loc însemnat îl dețin fibulele de diferite tipuri, oglinzi cu tamga, piepteni, mărgele, pandantive, brățări, cercei, după care vin piesele de harnașament, instrumente de medicină și cosmetică, arme etc. Capitolul rezervat descoperirilor monetare cuprinde un număr însemnat de tezaure și mai ales descoperiri izolate. Acestea din urmă sînt inserate într-un catalog alcătuit în ordinea alfabetică a localităților, ceea ce ușurează urmărirea și clasificarea monedelor cunoscute la dacii din Muntenia și lasă posibilitatea unor studii de specialitate de un mare interes istoric și numismatic. Oricum, descoperirile monetare, ca și multe din obiectele apărute în așezări și necropole și prezentate de autor, dau adevăratele dimensiuni ale raporturilor strînse care au existat între dacii din Muntenia și lumea romană în sec. II—IV e. n.

Manifestărilor de ordin magico-religios li s-a consacrat cel de-al VIII-lea capitol al lucrării. În introducerea capitolului se tratează despre cultul soarelui. Descoperirile de pînă acum permit să se vorbească la dacii din Muntenia epocii romane despre cultul soarelui (oglinzi cu tamga, incinerație) și de un cult al vetrei, precum și de unele practici magice.

Cronologia culturii Militari—Chilia este tratată destul de pe larg în capitolul al IX-lea, unde sînt analizate toate descoperirile, monede, fibule, ceramică etc., pe așezări sau complexe, susceptibile de a fi folosite ca elemente de datare. Se ajunge la o concluzie că, pe ansamblu, vestigiile acestei culturi se încadrează în perioada de timp cuprinsă între începutul sec. II și primele decenii ale sec. IV e. n. După opinia autorului unele așezări și-au încetat existența la sfîrșitul sec. III, cele situate în centrul și vestul Munteniei dăinuind pînă la începutul sec. IV, distrugerea și a unora și a altora fiind pusă pe seama neamurilor germane.

Lucrarea se încheie cu un consistent și deosebit de valoros capitol (al X-lea) în care sînt înfățișate concluziile. Mai întîi, autorul reușește să demonstreze că Muntenia n-a fost golită niciodată de populație, în ciuda celor două transferări la sud de Dunăre, puse pe seamă lui Aelius Catus și lui Plautius Silvanus Aelianus. În același timp este respinsă teoria lui A. Alföldi referitoare la pătrunderea roxolanilor în această regiune încă din sec. I. Descoperirile arheologice arată limpede că majoritatea sarmaților pătrund la sud de Carpați abia către sfîrșitul sec. II e. n. Astfel se subliniază faptul că dacii au continuat să constituie și după cele două strămutări

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2. București, 1985, p. 204—213

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

etnicul de bază din Muntenia. Ei au avut o cultură proprie, strîns înrudită cu cea a carpilor și foarte bogată în tradiții vechi geto-dacice. Aflată permanent în contact cu imperiul, populația dacică din această regiune ajunge să se romanizeze ca și dacii din cele două provincii dacice.

Reluarea, în prezent, în cadrul concluziilor, a principalelor probleme ale lucrării era ca și firească. Se vorbește astfel despre locuințe, ocupații, meșteșuguri, diferitele categorii de descoperiri etc. O bună parte din acestea vin să sublinieze o dată în plus ideea de continuitate dacică, strălucit documentată în ceramică, rit și ritualuri, credințe religioase etc. De asemenea, pe baza aceluiași material documentar se subliniază caracterul unitar al întregii civilizații dacice din această perioadă, unitate în care se încadrează și cultura dacică din cele două provincii.

Lucrarea este dublată de o bogată și variată ilustrație, ce cuprinde principalele descoperiri făcute în așezări și necropole. Printr-un acest numeros material grafic ni se oferă o imagine directă și completă, multă vreme total necunoscută, a civilizației dacilor din Muntenia în epoca romană, a formei lor etnice și economice.

Prin prezenta lucrare, Gh. Bichir aduce o nouă și deosebit de importantă contribuție la continuitatea dacică și la simbioza daco-romană. Se redă astfel istoriei formării poporului român un nou capitol, cunoscut în ultima vreme doar pe baza unor studii parțiale sau a unor rapoarte de săpături. Se pune capăt totodată unor teze greșite ce-și făcuseră loc în perioada antebelică, cu privire la absența populației dace din această zonă și înlocuirea ei cu aceea a sarmaților și mai apoi a goților. În lumina datelor oferite de această lucrare, dacii se înfățișează și aici ca o populație numeroasă cu o cultură proprie, impunîndu-se și în această vreme ca etnic de bază.

Constantin Preda

IOAN GLODARIU, *Arhitectura dacilor — civilă și militară (sec. II î.e.n. — I e.n.)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983, 200 p. (36 figuri în afara textului).

Pînă nu demult arhitectura geto-dacilor rămăsese, dacă nu insuficient cunoscută, în orice caz sărac schițată, fără a se fi acordat atenția cuvenită nici observării strict arheologice și nici aceleia orientate spre organizarea imaginii complexe, coerente, arhitecturale, pe baza datelor oferite de teren.

Sîntem acum în posesia a două lucrări, apărute la scurtă vreme una după cealaltă, referitoare la acest important subiect*.

Lucrarea binecunoscutului arheolog clujean Ioan Glodariu poartă titlul *Arhitectura dacilor — civilă și militară (sec. II î.e.n. — I e.n.)*. Într-un concis cuvînt introductiv, autorul își exprimă intenția de a studia într-o viziune larg cuprinzătoare arhitectura dacilor, intenție care, chiar dacă nu se va finaliza decît în foarte mică măsură, este oricum lăudabilă. Trebuie spus însă că I. G. atribuie în mod nepotrivit *termenului* de arhitectură accepțiunea de izvor arheologic al istoriei unor civilizații dispărute. Se precizează că „lucrarea vizează construcțiile civile și militare, fără a include monumentele religioase (locuri de cult, sanctuare etc.), pentru că acestea din urmă sînt mai potrivit de tratat împreună și în firească lor corelare cu religia dacilor. Unele referiri la arhitectura sacră sînt făcute doar în treacăt și numai în raport cu originea concepției arhitectonice a anumitor monumente cu destinație religioasă, care este de căutat în construcțiile laice" (p.5).

Credem că I. G. avea tot dreptul de a se ocupa numai de arhitectura civilă și militară, aceasta fiindu-i mai accesibilă, și subscriem întru totul ideii legăturii între religie și arhitectura religioasă..., numai că în cazul geto-dacilor izvoarele literare de care dispunem sînt cu totul insuficiente. Dar motivația oferită de autor pentru excluderea arhitecturii religioase dintr-o lucrare privind *arhitectura* dacilor este inacceptabilă în sine. Sîntem atunci în drept să ne întrebăm care ar fi fost soarta cunoștințelor noastre actuale despre istoria și evoluția arhitecturii, chiar privită ca „izvor direct (arheologic) al istoriei unor civilizații dispărute", dacă de la Vitruviu încoace (și încă dinaintea lui), cei care au cercetat și au scris despre arhitecturile istorice ar fi eliminat din preocupările lor edificiile de cult folosind aceeași motivație.

Lucrarea tratează așadar exclusiv arhitectura civilă și militară dacică, între secolele II î.e.n. — I.e.n. Mai potrivită credem ar fi fost precizarea „sfîrșitul sec. II î.e.n. — I e. n.", deoarece foarte puține din monumentele citate de autor pot fi datate cu certitudine în sec. II î.e.n. (bordeiele de la Căteiu Nou).

Sîntem preveniți totodată că autorul a făcut abstracție de reprezentările de pe Columna lui Traian, „din pricina impreciziei și chiar a anacronismului reprezentărilor de construcții dacice" (p. 8), invocîndu-se argumentația lui H. Daicoviciu din „*Dacia de la Burebista la cucerirea romană*" (n. 12). Dar I. D. admite veridicitatea anumitor reprezentări *(op. cit.*, p. 299) — confirmată de cercetările arheologice (turnuri de veche pe stîlpi, palisade, turnuri de apărare, construcții de plan circular) — rezervele fiind formulate (în viziunea constructivă a lui I. D.) mai mult cu privire la reprezentarea zidurilor de incintă și la absența sanctuarelor — de unde ideea sa că cei care au construit Columna au reprezentat construcțiile dacice pe baza unor surse indirecte.

Dar I. G. subliniază încă o dată lipsa de valoare documentară a Columnei traiane (p. 10), în contextul locuințelor și altor construcții dacice inclusiv „ansambluri arhitecturale", „tocmai din pricina neconcordanței flagrante dintre reprezentările de astfel de clădiri — dealtminteri rare — și constatările de ordin arheologic". O atît de insistentă infirmare a valorii de document a Columnei în privința construcțiilor dacice ar fi cerut, în orice caz, cîteva exemplificări care să preceadă o concluzie de tipul: „Este în afara oricăror îndoieli că sculptorilor reliefurilor columnei le erau familiare construcțiile de la Roma și din orașele imperiului, nu acelea din de curînd cucerita și îndepărtata Dacie" [1].

Lucrarea este structurată pe trei mari capitole, primul tratînd „Construcțiile civile" (p. 9—48), al doilea „Așezările fortificate" (p. 49—74) și al treilea „Cetăți și fortificații independente" (p. 75—130). Ea mai cuprinde un scurt capitol de „Încheiere" (p. 131—136), lista abrevierilor (p. 137—138),

* Recenzia lucrării arhitectului Dinu Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, Editura tehnică, București, 1984, va apare în SCIVA, 36, 1985, 4.

[1] Am fi interesați să cunoaștem în ce măsură ar putea demonstra I. G. *cu ajutorul reprezentărilor de pe Columnă* că arhitectura implicată reflectă corect, fără neconcordanțe flagrante, construcții din Roma.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

un rezumat amplu în limba germană (p. 139—151), lista ilustraţiilor (p. 152—154) şi 36 planşe cu planuri, reconstituiri, profile etc. (p. 155—190), urmate de un foarte util „Indice" (p. 191—196).

În partea I, autorul face o prezentare a construcţiilor civile, începînd cu locuinţele, pentru care propune şi o tipologie (de mult folosită în arheologia românească). I. G. le împarte în două categorii: locuinţe adîncite în pămînt şi locuinţe de suprafaţă.

În prima categorie se disting două grupe, în funcţie de gradul de adîncire în teren: bordeie (adîncimi peste 0,80—1 m) şi semibordeie (adîncime max. 0,20—0,50). Făcînd abstracţie de faptul că bordeiele, deşi pot constitui, categorie, izvoare arheologice importante, nu sînt încă „arhitectură", sîntem întru totul de acord cu I. G. că o asemenea clasificare este arbitrară. În ceea ce ne priveşte, ne exprimăm rezerva faţă de cel puţin unul din „bordeiele" de la Căţelu Nou, ale cărui urme arheologice indicate (fig. 1/3) nu conţin nici un indiciu de element de construcţie şi care, avînd în vedere şi dimensiunile sale (2,40 m diametru pentru groapa mare), este greu de crezut că ar fi putut constitui un spaţiu destinat locuirii. El pare a fi cel mult un bordei-pivniţă (magazie), asemenea celor care există şi astăzi prin unele sate din Bărăgan. În acelaşi context se poate remarca neconcordanţa dintre planul primului bordei prezentat (fig. 1/1), plan care indică exclusiv două gropi şi descrierea corespunzătoare din text (p. 11), unde se menţionează prezenţa gropilor de pari. Dacă aceste tipuri de construcţii sînt incluse în „arhitectura" geto-dacilor, de ce nu sînt prezentate bordeie mai elocvente, cum ar fi cel de la Pecica sau cele de la Ocniţa? Mai expresiv ilustrate sînt „semibordeiele", dar termenul de „semibordei" este confuz şi artificial după părerea noastră şi poate fi înlocuit cu „locuinţă cu podeaua adîncită" sau „locuinţă semiadîncită", dacă nu chiar în unele cazuri ar fi mai uşor de adoptat o denumire de tip „locuinţă-demisol", cînd aceasta are elemente comune cu locuinţele de suprafaţă.

După cum însuşi I. G. (şi alţii) notează, acest tip de locuinţă (şi subliniem că autorul încearcă de fapt o istorie a locuinţei la geto-daci şi *nu* o istorie a *arhitecturii* unităţilor de locuit) — „în aşezările dacice cu mai multe faze, se datează în mod obişnuit în perioadele mai vechi din existenţa acestora..." (p. 14—15). Din cele sugerate de autor nu rezultă deloc că această imprejurare indică trepte evolutive din punct de vedere arhitectural, ci este efectul unor cauze legate de faptul că locuinţele din nivelurile superioare se ridicau de obicei peste dărîmăturile celor din nivelul anterior. În multe cazuri, legătura dintre citirea în teren a urmelor constructive şi reconstituirea lor în plan, secţiuni şi elevaţii, este deficitară. Astfel, dacă plasarea unui stîlp în interiorul unei locuinţe (Slimnic) este motivată de necesitatea susţinerii acoperişului în pante inegale, autorul nu încearcă reconstituirea sistemului de susţinere al acoperişului şi nici nu explică de ce a fost aleasă această soluţie. În plus, stîlpul respectiv pare supradimensionat faţă de dimensiunile generale ale planului.

Ar fi fost de dorit ca autorul să caute o explicaţie faptului că la multe locuinţe de acest fel lipseşte vatra, în altele aceasta (sau cuptorul) se află fie într-un colţ al locuinţei, fie în mijloc (p. 14), ceea ce implică modalităţi diferite de evacuare a fumului şi, poate, o funcţionalitate diferită.

Neexplicată rămîne şi prezenţa gropilor de provizii în mijlocul unora din locuinţe, de natură să reducă în mod considerabil spaţiul locuibil (p. 12 şi fig. 2/4). În afara diferenţelor regionale, mai trebuiau avute în vedere şi acelea *funcţionale*, care au impus amplasarea diferitelor elemente ale clădirilor şi destinaţia compartimentelor acestora.

Locuinţele de suprafaţă au fost clasificate de I. G. în funcţie de planul şi destinaţia lor. După destinaţie, au fost distinse locuinţe permanente, sezoniere şi palate. Cele permanente au fost grupate în trei tipuri: I. rectangulare; II. absidale cu o singură încăpere; III. poligonale şi circulare, cu una sau mai multe încăperi. Locuinţele sezoniere s-ar înscrie în limitele tipurilor I şi III, dar se deosebesc prin lipsa lipiturii prereţilor, ele fiind concepute, în viziunea autorului, „ca adăposturi pe timp limitat, ridicate fie în zone cu altitudini mari, fie în interiorul cetăţilor" (p. 23). Această tipologie, aparent corectă din punct de vedere al planului, este însă deficitară sub mai multe aspecte: 1. Nu a fost demonstrat caracterul civil al clădirilor cu absidă; 2. Acest tip de clădiri (tipul II) poate avea şi două încăperi: vezi Popeşti, Piatra Roşie; 3. Nu a fost dovedit caracterul sezonier al clădirilor de lemn de tip III; 4. Nu a fost dovedit şi explicat convingător caracterul civil al construcţiilor de tip III (permanente sau „sezoniere") — varianta *a* — cu două sau trei încăperi „concentrice", dintre care aceea centrală, destinată, după autor, locuirii propriu-zise, are plan absidal (p. 21).

După I. G., clădirile de tip II şi III ar reprezenta în mod obligatoriu sanctuare (fără a exclude această atribuire funcţională pentru unele din ele). Hotărîtor în această privinţă ar fi nu tipul de plan al acestora, ci detaliile constructive şi inventarul lor: inventar sărac la sanctuare, bogat în ceramică, grăunţe carbonizate, unelte etc. la locuinţe (p. 20)[2]. Prin această prismă, d-sa consideră că edificiile cu absidă de la Piatra Roşie şi (eventual) Pecica, în mod sigur construcţiile „sezoniere" de pe dealurile Rudele, Meleia, Timpu şi unele construcţii (tip IIIa) de la Feţele Albe ar fi locuinţe (idei argumentate încă din 1976 în Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 249—258).

Ţinem să atragem atenţia, în continuare, asupra unor fapte neluate în consideraţie de I. G.:

1. Toate construcţiile cu absidă cunoscute pînă în prezent în Dacia au orientarea NNV—SSE (desigur cu unele oscilaţii, de la VNV—ESE pînă la NV—SE); 2. Toate sanctuarele dacice cu absidă interioară, recunoscute unanim ca atare, prezintă aceeaşi orientare (Grădiştea Muncelului — sanctuarul mare rotund, eventual Brad); 3. Clădirile cu absidă de la Piatra Roşie, Cetăţenii din Vale, Pecica şi Popeşti reprezintă *unicate* în cadrul aşezărilor respective în momentul cînd au funcţionat; către construcţia de la Piatra Roşie duce un drum pavat, variantă a drumului ce străbate incinta II; la Popeşti, aceasta era clădirea principală a „palatului" — amplasată în prelungirea axei ce pornea de la intrarea în cetate şi trecea prin mijlocul unei „pieţe" publice. 4. Inventarul deosebit al construcţiilor de lemn cu încăperi „concentrice" de la Meleia, Timpu şi Rudele se opune interpretării lor atît ca stîne, cît şi ca „adăposturi ale lucrătorilor din mine" (p. 24). Regretăm că nu avem încă la dispoziţie ridicările topografice ale acestor aşezări pentru a putea urmări dispunerea acestor edificii în plan şi contextul în care au apărut. Dar autorul nu oferă nici o explicaţie plauzibilă privind utilitatea şi mai ales *funcţionalitatea* unui asemenea gen de construcţii: cu o încăpere centrală absidată, *săracă* în material, dar din care nu pare a lipsi o vatră (două excepţii la Meleia) şi o mare bogăţie de material — ceramică de lux, unelte de fier, chiar zgură — masată în încăperea (sau încăperile) exterioare. Se reducea minereul de fier la 1400 m altitudine? Cum era luminată încăperea centrală şi de ce avea absidă, ba încă şi orientată constant spre NNV? Din planurile publicate, existenţa unor construcţii de acest fel cu încăperea centrală rectangulară (de regulă cu aceeaşi orientare) nu este asigurată: au apărut doar gropi de stîlpi şi nu un perete

[2] În ceea ce ne priveşte preferăm, în stadiul actual al cercetărilor, să acceptăm poziţia arhitectului D. Antonescu, care afirmă că nu inventarul acestor construcţii sau materialele folosite în construcţie sînt hotărîtoare în stabilirea caracterului civil sau religios, ci utilitatea diferitelor elemente funcţionale, caracteristicile planului, orientarea axelor etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

continuu, după care să se poată urmări traseul. Ce-i drept, la Meleia apar şi construcţii (presupuse) cu încăpere centrală rectangulară orientată V—E (una) sau NE—SV (două).

Acelaşi tip de încăpere absidată, orientată NV—SE, se întîlneşte şi la „locuinţele circulare" de la Feţele Albe (fig. 7). Cum se explică faptul că una din aceste aşa-zise „locuinţe" (cea situată pe Terasa I, care suprapunea zidul B demolat) ia locul *sanctuarului circular* de pe Terasa III, după dezafectarea acestuia? Cu alte cuvinte, de ce un sanctuar *circular*, distrus — după autor — în anul 102, este înlocuit cu o construcţie, care, deşi tot *„circulară*, devine de astă dată „locuinţă" în 103—105 (pentru a fi şi ea distrusă în anul următor)? Reamintim că pe vatra acestei „locuinţe" au fost găsiţi un stîlp de calcar, trei stîlpi şi un bloc de andezit, *reutilizaţi* de la un sanctuar mai vechi. La Feţele Albe au fost cercetate pînă acum trei asemenea construcţii (p. 21), cu caracteristici asemănătoare (încăperea centrală cu absidă orientată NV—SE, vatră la interior, masarea inventarului în încăperea exterioară în proporţie de 90%, suprainălţarea nivelului podelei încăperii interioare) construcţiilor similare de la Rudele şi Meleia, singura deosebire între ele privind *finisajul* pereţilor (la cele din urmă lipseşte făţuiala de lut).

Observaţiile de mai sus ne îndeamnă să acceptăm părerea lui D. Antonescu că *toate* clădirile din Dacia al căror plan este caracterizat prin prezenţa unei absida orientate (N)NV—(S)SE pot fi considerate sanctuare sau lăcaşuri de cult[3]. Aceeaşi orientare a putut fi constatată şi în cazul majorităţii sanctuarelor rectangulare cu aliniamente de plinte.

Concentrarea unui număr atît de impresionant de sanctuare în zona Munţilor Orăştiei nu are nimic surprinzător, dacă ţinem seama că aici se afla centrul politic şi religios al întregii lumi daco-getice. Surprinzătoare şi chiar inexplicabilă părea, pînă de curînd, *absenţa* sanctuarelor în marile aşezări fortificate şi cetăţi (cu excepţia celor de la Pecica, Piatra Craivii, Bîtca Doamnei şi Popeşti)[4]. Extinderea cercetărilor a permis însă în ultima vreme să se depisteze noi sanctuare, la Polovragi, Cîrlomăneşti, Brad, Piscu Crăsani, Radovanu, Vlădicească, Ocniţa etc, ceea ce ne face să sperăm că cercetările viitoare vor scoate la lumină noi şi noi asemenea edificii de cult, ca o ilustrare a unităţii spirituale a geto-dacilor[5].

În rîndul locuinţelor sezoniere de tip I (cu planuri rectangulare), autorul include şi barăcile de lemn din cetăţile dacice din Munţii Orăştiei, destinate adăpostirii soldaţilor, dar nu se precizează prin ce se deosebesc aceste construcţii, din punct de vedere arhitectural (doar arhitectura este obiectul de studiu anunţat!), de locuinţele permanente din lemn.

Fragilitatea stăpînirii argumentelor de tip arhitectural se reflectă, dealtfel, şi în clasificarea operată de I. G. în rîndul locuinţelor de tip I. Autorul extrage *din punct de vedere constructiv* două tipuri de tehnici de realizare a pereţilor: — cu pereţi din schelet de pari înfipţi în pămînt (legaţi cu nuiele şi căptuşiţi cu lut); — cu pereţi construiţi pe bază sau temelie de piatră (acest tip predominînd în zonele muntoase). Dar, dacă prima categorie presupune structura pereţilor (cu schelet de pari), cea de-a doua nu se referă de loc la aceasta. Este foarte clar că pereţi construiţi pe temelie de piatră (ca postament) pot avea şi ei un schelet din pari verticali. Clasificarea ar fi trebuit să reflecte în mod necesar un criteriu unitar.

În a treia grupă de unităţi de locuit, palatele, autorul distinge de asemenea două categorii de construcţii: acelea de mari dimensiuni — „unicate" într-o aşezare sau cetate — şi turnurile-locuinţă, cu rol de locuinţă a comandantului cetăţii. Nuanţa de arbitrar se reflectă şi aici, edificiile de la Popeşti, Băniţa şi Bîtca Doamnei incluse în prima categorie apărînd şi în cadrul locuinţelor de suprafaţă de tip I, cu mai multe încăperi. La Popeşti este vorba de un complex de clădiri, inclusiv sanctuarul cu absidă, care formează „palatul". Pe de altă parte, ne întrebăm de ce nu au fost incluse într-o asemenea grupă şi construcţiile cu mai multe încăperi de la Grădiştea Muncelului, Luncani-Piatra Roşie şi Tilişca.

Într-un subcapitol al părţii I, I.G. abordează „Alte categorii de construcţii" (p. 29—41), cu scopul de a îmbogăţi imaginea efortului constructiv al geto-dacilor. Unele din construcţiile prezentate conţin într-adevăr aspecte arhitectonice evidente. Ne referim în primul rînd la amenajările de terase (multe întărite cu analeme), drumurile pavate, scările monumentale din piatră, cisterna de la Blidaru (cea de la Ocniţa nu este amintită) şi chiar unele conducte şi canale de drenaj săpate în stîncă (care chiar dacă nu sînt ele însele „arhitectură" pot fi legate pentru nevoile cauzei indirect de aceasta).

Despre ce fel de arhitectură poate fi vorba însă în cazul gropilor de provizii (fie ele şi amenajate special), al vetrelor sau cisternelor simple, nu prea înţelegem, iar hambarele, magaziile şi atelierele prezentate pot fi considerate „arhitectură" numai în măsura în care oferă soluţii arhitectonice mai expresive, fie în plan, fie în rezolvările constructive. Aici funcţia de *atelier* de ex. este conferită în general de inventarul acestora mai puţin de tipul de rezolvare al planului şi, probabil, elevaţiei (cînd acestea se pot distinge în teren), I. G. considerînd orice efort constructiv ca arhitectură. Operînd în acest fel, I. G. ar fi fost obligat să introducă printre „alte tipuri de construcţii" *podurile* (identificate la intrarea în aşezările de la Brad şi Răcătău), *fîntînile* (Valea Chiştioarei, Ciolăneşti din Deal) şi chiar *amenajările de locuinţe din peşteri, galeriile de mină* şi *carierele de piatră*...

În subcapitolul „Consideraţii finale" (p. 41—48), autorul discută evoluţia construcţiilor civile, repartiţia lor în cadrul aşezărilor şi tipologia aşezărilor.

În legătură cu evoluţia construcţiilor civile, autorul sesizează cu fineţe, pe de o parte perpetuarea unor tipuri străvechi de locuinţe (bordeiul, „somibordeiul", chiar locuinţa de suprafaţă) şi a unor tehnici constructive, iar pe de altă parte apariţia unor elemente de progres, din ce în ce mai subliniate în secolele I i.e.n. — I e.n.): locuinţe cu mai multe încăperi, reflectînd uneori o varietate mai mare a tipurilor de plan, utilizarea unor noi materiale de construcţie (ziduri în care piatra se asociază cu cărămida, învelitori de ţigle şi olane pentru acoperişuri, amenajări edilitare mai pretenţioase (cisterna, conducte de teracotă, canale de drenaj), palatele şi turnurile-locuinţă, considerate ca preluînd modele elenistice. Referitor la ideea din urmă era însă necesar ca autorul să ofere unele explicaţii şi să citeze, evident, la care „modele" se referă.

Repartiţia construcţiilor în cadrul aşezărilor este prezentată însă deficitar, probabil datorită spaţiului (tipografic) restrîns avut la dispoziţie. Pe de altă parte, lipsa unor cercetări exhaustive în majoritatea aşezărilor nici nu permite formularea unor concluzii ferme. Se observă totuşi tendinţa de grupare a locuinţelor mai pretenţioase în zone anumite (Popeşti, Feţele Albe, Grădiştea Muncelului şi Pecica) sau aglomerarea locuinţelor spre zone periferice ale platourilor (Arpaşu de Sus).

Cele mai semnificative însă sînt spaţiile special destinate edificiilor de cult, apariţia unor trasee obligate marcate prin drumuri pavate (Gr. Muncelului, Piatra Roşie, Căpîlna). Un loc cu totul aparte îl deţine spectaculoasa sistematizare a zonei sacre de la Grădiştea Muncelului. Dar tocmai aceste momente de culme ale rezolvărilor arhitecturale, unde spaţiul exterior se întrepătrunde cu cel interior, nu sînt avute în vedere, deoarece ansamblurile de arhitectură sacră au fost îndepărtate din monografia autorului.

[3] Nu intră în discuţie aici edificiul din incinta I de la Piatra Roşie, care nu are absidă propriu-zisă, ci un spaţiu exterior, acoperit se pare, dar deschis, de formă „absidală".

[4] „Sanctuarul" de la Barboşi nu este încă certificat ca atare.

[5] Nu este exclusă nici existenţa altor tipuri de sanctuare la geto-daci.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Ar fi fost interesant de discutat, de exemplu, raporturile existente între acropole (din aşezări fortificate sau cetăţi) şi aşezările deschise din vecinătate, raporturi care reflectă nu numai o diferenţiere socială, ci şi relaţii de natură economică. Sîntem surprinşi că nu se discută practic de loc semnificaţia acestor elemente pe plan arhitectural şi urbanistic şi nu se încearcă corelări concrete măcar cu tipurile de acropole din lumea elenistică, lume la care I. G. face destul de des referiri (considerind-o focar de influenţă pe parcursul lucrării, fără să sprijine afirmaţiile cu argumente relevante şi exemplificări neapărat implicate).

Din punct de vedere tipologic şi urmind criterii strict geografice I. G. are în vedere cinci tipuri de aşezări. *Tipul I* — aşezări rurale, amplasate în locuri joase, la obîrşia văilor; *Tipul II* — aşezări situate pe promontorii sau la marginea unor terase înalte, apărate natural din două-trei părţi şi, majoritatea, fortificate în zona de acces spre platou; *Tipul III* — aşezări situate pe insule (Snagov) sau înconjurate de un riu şi o mlaştină (Comana de Jos) — cu importanţă economică în general redusă. Aici s-ar fi putut adăuga aşezarea de la Vlădiceasca-Ghergălăul Mare (jud. Călăraşi) şi exclude aceea de la Snagov, care pare mai degrabă un loc de cult; *Tipul IV* — aşezări răsfirate, de munte; *Tipul V* — aşezări situate pe terase artificiale (Craiva, Faţa Cetei, Feţele Albe, Sarmizegetusa) — unele fortificate şi devenite centre politice, economice şi religioase. *Aglomerări protourbane şi cu începuturi de sistematizare* sînt considerate acelea de la Faţa Cetei (eventual şi Grădiştea Muncelului), aparţinînd tipului IV. Nu sînt incluse în tipologie cetăţile, deşi cel puţin unele din ele erau locuite permanent.

Partea a doua a lucrării tratează *aşezările fortificate* din Dacia (tipul II), din punct de vedere al arhitecturii militare. Ele moştenesc în general tradiţiile şi sistemele de întărire artificiale ale fortificaţiilor hallstattiene (valuri, palisade, şanţuri, mai rar ziduri), completate cu „avantajele" terenului. Se face cuvenita distincţie între *aşezările fortificate* pe de o parte, *cetăţile şi fortificaţiile numai cu rosturi militare* pe de altă parte, acestea din urmă fără locuire civilă. Urmează repertoriul aşezărilor fortificate din Dacia, pe zone geografice mari, „pentru a se evidenţia rosturile lor economicel politice şi militare" (p. 50). La sfîrşitul repertoriului, autoru, ne previne că „nu au fost incluse aşezările dacice apărate sigur numai natural, adică fără a fi susceptibile de lucrări artificiale... din cauza lipsei oricăror indicii asupra unor posibile lucrări de fortificare, menite să completeze condiţiile naturale" (p. 59). Logică în aparenţă, această restricţie privează repertoriul de unele centre tribale foarte importante, cum este de pildă acela de la Cîrlomăneşti (jud. Buzău), fiind în schimb incluse alte aşezări a căror fortificare este incertă (Bretea Murcşană, Berindia, chiar Pecica unde nu au fost detectate elemente de fortificare artificială), în vreme ce altele datează din alte epoci (vezi mai jos n. 11). În locul acestui repertoriu, dealtfel lacunar şi de multe ori greşit, am fi preferat detalii mai ample privind elementele de arhitectură militară cel puţin pentru aşezările mai bine cunoscute, cu mai multe profile şi planuri de situaţie ale acestora. Compararea acestui repertoriu, dealtfel cel mai bogat pînă acum în ceea ce priveşte numărul staţiunilor incluse, cu bibliografia existentă asupra acestora ne duce la concluzia că informaţia a fost adunată în grabă, de multe ori fără consultarea surselor primare, ceea ce explică numărul mare de greşeli şi date eronate mai cu seamă în ceea ce priveşte aşezările din zona extracarpatică. Fireşte că nu mai era loc, în aceste condiţii, pentru „evidenţierea rosturilor lor economice, politice şi militare". Vom prezenta mai jos cîteva exemple de erori flagrante, datorate informării defectuoase. Astfel, pentru aşezările de la Brad şi Răcătău se citează doar o lucrare în manuscris a lui V. Ursachi (fără an). Fortificaţia de la Brad nu avea însă val („consolidat cu bîrne aşezate oblic"), ci doar un şanţ de mari dimensiuni (cu un ingenios sistem de consolidare a escarpei şi cu un pod în zona intrării) şi o palisadă dublă; şanţul are trei faze de amenajare şi a fost dezafectat către sfîrşitul sec. I î. e. n. [6]. Valurile de la Piatra Şoimului şi Răcătău datează din epoca bronzului, în epoca dacică existînd doar un şanţ şi o palisadă — se pare o caracteristică a aşezărilor fortificate din Moldova la această epocă (şi la Barboşi, Cindeşti şi Mînăstioara, ultima considerată de autor cetate şi figurind în capitolul următor). Prezenţa valului este atestată doar la Poiana. După cum a arătat recent V. Ursachi [7], toate fortificaţiile geto-dace din Moldova sînt dezafectate către sfîrşitul sec. I î. e. n., prin amenajarea de locuinţe, gropi, cuptoare în şanţ şi pe escarpă; aşezările îşi continuă însă existenţa pînă către sfîrşitul sec. I e. n. sau începutul celui următor, după cum o dovedesc materialele arheologice descoperite.

Pentru zona de sud a Daciei se amintesc aşezările de la Bucureşti-Radu Vodă, Crăsani, Mărgăriteşti, Milcov, Orbeasca de Sus, Popeşti, Radovanu, Roşiorii de Vede, Sprincenata, Tinosu, Vlicele şi Zimnicea. Din cele 12 aşezări de mai sus, cel mult cinci au lucrări de fortificaţie care au funcţionat în sec. I i.e.n. — I e. n.: Crăsani, Milcov, Radovanu, Sprincenata şi Vîlcele (eventual), la care se adaugă cea de la Pietroasele-Gruiu Dării (val de piatră şi pămînt, şanţ) [8], neamintită de I. G. Mai lipsesc şi aşezările fortificate de la Celei jud. Olt, nu Gorj, (considerată pe nedrept cetate) şi Bîzdîna, jud. Dolj [9]. Pentru aşezările de la Bucureşti-Radu Vodă, Orbeasca de Sus, Radovanu, Roşiorii de Vede şi parţial Zimnicea autorul trimite doar la monografia Mioarei Turcu [10], deşi avea la dispoziţie lucrări publicate de autorii săpăturilor care l-ar fi scutit de atîtea erori; pentru Mărgăriteşti, Milcov şi Sprincenata foloseşte doar informaţii verbale şi o lucrare în manuscris [11].

[6] V. Ursachi, Materiale, Tulcea, 1981, p. 178—182.

[7] Idem, comunicare la dezbaterea „Aşezări fortificate geto-dacice (sec. VI î. e n.— I e. n.)", Institutul de arheologie, Bucureşti, 3—5 mai 1984; pentru Răcătău a se vedea şi V. Căpitanu, Symposia thracologica, 1, Craiova, 1983, p. 57—58.

[8] Fl. Preda, V. Dupoi, SCN, 7, 1980, p. 145—147; V. Dupoi, *Cetatea getică de la Pietroasele*, comunicare la Primul simpozion naţional de tracologie, 8 dec. 1979 — rezumată de N. Conovici, SCIVA, 31, 1980, 2, p. 323.

[9] Pentru Celei, cf. O. Toropu, C. M. Tătulea, Symposia thracologica, 1, Craiova, 1983, p. 53—54; pentru Bîzdîna, C. M. Tătulea, Materialc, Braşov, 1983, p. 218—225; idem, Thraco-Dacica, 5, 1984, p. 92—110.

[10] M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, Bucureşti, 1979.

[11] 1. La *Bucureşti—Radu Vodă* nu a fost descoperit nici un şanţ de apărare, ci doar s-a emis ipoteza existenţei lui (I. Ionaşcu, Vl. Zirra, în *Bucureştii de odinioară*, Bucureşti, 1959, p. 53); 2. la *Crăsani* nu ştim de nici o palisadă lipită cu lut pe culmea valului, pentru simplul motiv că valul este astăzi complet alunecat în şanţul de apărare; sfîrşitul aşezării de aici are loc către mijlocul sec. I i.e.n. şi nu la începutul sec. I e. n. cum s-a presupus (M. Babeş, Dacia, N. S., 19, 1974, p. 125—139; N. Conovici. SCIVA, 29, 1978, 2, p. 165—183; idem, SCN, 7, 1980, p. 139—143; idem, CercetNum (MIRSR), 5, 1983, p. 39—50); 3. aşezarea de la *Mărgăriteşti* datează din sec. V—III i.e.n. (C. Preda, comunicare la Drobeta Turnu Severin, 1984); 4. *Orbeasca de Sus* se datează în Hallstatt A_1—A_2, cu o refacere parţială în sec. IV i.e.n. (E. Moscalu, CercetArh (MIRSR), 3, 1979, p. 96; 4, 1981, p. 63); 5. „refacerea valului hallstattian de la *Popeşti* în sec. II—I i.e.n. nu a fost dovedită, ci mai mult presupusă; aceste elemente de fortificare sînt însă şi astăzi atît de impunătoare încît era suficientă doar *întreţinerea* lor (R. Vulpe, Materiale, 5, 1959, p. 339—349; A. Vulpe, M. Gheorghiţă, CercetArh (MIRSR), 3, 1979, p. 96 şi 4, 1981, p. 63); 6. „Cetatea caza-

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Dintre aşezările întărite exclusiv natural, care au jucat importante roluri economice, politice şi unele chiar religioase puteau fi citate acelea de la Cirlomăneşti (jud. Buzău) [12], Grădiştea (jud. Brăila) [13] şi Vlădiceasca-Ghergălăul Mare [14], ţinînd seama de faptul că multe alte centre tribale şi-au menţinut importanţa şi după dezafectarea fortificaţiilor.

În zona de sud-vest a Daciei au fost inregistrate aşezările de la Liubcova, jud. Caraş-Severin, Pescari-Culă (acelaşi judeţ), Židovar (R. S. F. Iugoslavia) şi ipotetic Vărădia. Surprinde la aşezarea de la Stenca Liubcovei suprafaţa extrem de redusă apărată de fortificaţie (14 × 7,50 m), incit ne întrebăm dacă nu este vorba aici mai degrabă de o cetate (fort?).

Alte 11 aşezări fortificate sînt semnalate în zona intracarpatică a Daciei [15]. Numai cîteva au beneficiat de săpături arheologice, în schimb toate au fost datate în sec. I î. e. n. — I e. n. (?), fără a se aduce dovezi arheologice în acest sens. Acelaşi lucru se poate spune şi despre acelea din vestul Daciei [16] (6 la număr).

În continuare se face o tipologie a aşezărilor fortificate, mai bine zis trei tipologii paralele deoarece se urmăresc trei criterii diferite: dispunerea elementelor de fortificaţie, genul acestora şi caracterul aşezărilor fortificate. Această triplă clasificare constituie o noutate ce merită a fi semnalată şi care arată posibilităţile multiple de abordare a tipologiei aşezărilor şi fortificaţiilor, cu condiţia ca aceste tipologii să fie corect întocmite. Din păcate lucrurile nu stau aşa şi aceasta pe de o parte datorită datelor incomplete existente pentru fiecare aşezare, iar pe de altă parte din cauza informării defectuoase a autorului, după cum s-a văzut mai sus.

Înainte de a opera clasificările sale, I. G. elimină din discuţie aşezările pentru care nu dispunea de date suficiente (între care şi Pecica, pentru care există totuşi o monografie) — de unde deducem că pentru celelalte se consideră perfect edificat (!). După aceea îşi expune poziţia faţă de clasificarea lui Fl. Medeleţ, preluînd integral argumentele lui H. Daicoviciu, pe care îl citează dealtfel. Apoi consideră, în mod greşit după opinia noastră, că alegerea unor forme de teren

cilor" de la Roşiorii de Vede nu este getică, ci probabil medievală tîrzie; 7. aşezarea de la Tinosu nu este fortificată „cu şanţ spre vest şi cu val pe celelalte două laturi" (sic!) şi nici nu au fost „reutilizate de daci" (R. şi Ec. Vulpe, Dacia, 1, 1924, p. 167—178, şi profilele din fig. 5, 10, 11); 8. pentru aşezarea de la *Vîlcele* nu se indică nici o bibliografie; 9. fortificaţia de la Zimnicea datează de la sfîrşitul sec IV î. e. n. şi a fost dezafectată la începutul sec. III î.e.n. (A. D. Alexandrescu, Thracia, 3, Sofia, 1974, p. 58—64.

[12] M. Babeş, *op. cit.*; idem, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 319—352 şi 34, 1983, 3, p. 196—221; V. Drimbocianu, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 95—100.

[13] V. Sirbu, Fl. Anastasiu, Materiale, Oradea, 1979, p. 101—103; idem, Tulcea, 1980, p. 209—218; Braşov, 1983, p. 235—241; idem, Istros, 2—3, Brăila, 1983, p. 165—189.

[14] G. Trohani, CercetArh (MIRSR), 1, 1975, p. 151—175; idem, 3, 1976, p. 87—134; idem, Magazin istoric, 14, 1980, nr. 11 (164), p. 33.

[15] Arpaşu de Sus, Bernadea, Bicsad, Bretea Mureşană, Cucuiş, Dumitriţa, Rişnov, Sighişoara, Stîrciu, Tusa şi Zalha. Pentru Bretea Mureşană nu se cunosc elementele de fortificaţie; la Tusa au fost identificate 7 şanţuri şi nu „patru sau cinci", fiind considerată de autorul cercetărilor cetate de refugiu (S. Dumitraşcu, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 262). Reconstituirea „zidului" din lemn şi pămînt de la Arpaşu de Sus, în cele două variante prezentate (fig. 22/2,3), este neverosimilă şi în orice caz profilul publicat nu justifică astfel de reconstituiri.

[16] Berindia, Pecica, Săvîrşin, Tăşad (din nou), Vărădia şi Zemplin (ultima din R. S. Cehoslovacă). Lor li se adaugă acum

dominante, apărate natural, este o caracteristică a acestor aşezări, spre deosebire de aşezările rurale a căror poziţie era subordonată exclusiv unor considerente economice. Există însă şi numeroase aşezări rurale, nefortificate, care ocupă poziţii dominante, dintre care am aminti doar pe acelea de la Cătunu (jud. Dîmboviţa) [17], Cătălui-Căscioarele (jud. Călăraşi) [18], Piscu Coconi şi Piscu Făurei (acelaşi judeţ) [19], Petrişoru-Ulmii lui Ţîrlea (jud. Buzău) [20] ş. a. Pe de altă parte există aşezări foarte importante, centre tribale în aceeaşi măsură cu aşezările fortificate artificial, unde poziţia strategică pe un loc apărat natural este evidentă (Cirlomăneşti, Grădiştea-Brăila, Vlădiceasca, Pecica ş. a.). De aceea nu putem fi de acord cu excluderea acestora din urmă din rîndul aşezărilor întărite, cu toate că le lipsesc (pînă în prezent) elementele de fortificare artificială. Şi în cazul lor se poate vorbi de „intenţia de a le fortifica încă de la formarea lor" (p. 60).

După dispunerea fortificaţiei, I. G. distinge două tipuri: I. Fortificaţii de tip promontoriu barat şi II. Fortificaţii de tip circular. Dintre aşezările de tipul I trebuie însă excluse acelea de la Bucureşti—Radu Vodă, Tinosu, Orbeasca şi Zimnicea, din considerentele arătate mai sus (nota 11). În tipul II au fost incluse aşezările de la Galaţi—Barboşi (ultima fază), Roşiorii de Vede, Zemplin şi Zidovar. Este clar însă că ultimele trei aşezări ies din discuţie, deoarece nu au fost construite de daci; cît despre Galaţi-Barboşi, faptul că la un moment dat ea a fost înconjurată cu o palisadă nu o scoate din categoria aşezărilor de tip promontoriu barat. Nu ştim deocamdată dacă celelalte aşezări nu aveau şi ele asemenea palisade împrejmuitoare, fie şi numai pentru a preveni alunecările de teren. Aşadar primul criteriu de clasificare nu corespunde realităţii.

După elementele de fortificare, autorul distinge nu mai puţin de şase tipuri, pe care renunţăm să le mai discutăm deoarece în multe cazuri nu există date suficiente, din lipsa de cercetări speciale în teren, în vreme ce în alte cazuri (surprinzător de multe), datele de care se serveşte autorul sînt incomplete sau false, după cum am arătat. În locul unor asemenea incercări de clasificare, ce pot fi oricînd contrazise de progresul cercetărilor (fapt recunoscut şi de I. G. la p. 65—66), am fi preferat o discuţie amănunţită privind *tehnicile de construcţie* folosite de daci pentru fiecare element de fortificaţie în parte, cu exemplificări corespunzătoare, după cum o cerea şi titlul cărţii. Clasificarea acestor tehnici i-ar fi permis autorului ca, pornind de la date cunoscute, să ajungă la concluzii noi, de cel mai mare interes pentru cunoaşterea arhitecturii militare dacice.

În acelaşi cadru se puteau compara aceste tehnici constructive cu acelea ale altor popoare din antichitate pentru a se evidenţia ceea ce este original de ceea ce este împrumutat sau general-european.

În finalul părţii a doua se comentează „organizarea şi caracterul aşezărilor fortificate" (p. 66—74). După organizarea aşezărilor, autorul distinge pe cele aflate integral în spaţiul fortificat de acelea extinse dincolo de spaţiul apărat

aşezarea de la Cladova (jud. Arad), cu fortificaţie constind din val de piatră, stîlpi de lemn şi şanţ (V. Boroneanţ, Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 134—138 cu toată bibliografia anterioară). La Berindia şi Pecica nu se cunosc elementele de fortificare artificială.

[17] C. Borugă-Stoica, Acta Valachica, 3, 1972, p. 133—140; eadem, Materiale, 13, Oradea, 1979, p. 119—124; eadem, 14, Tulcea, 1980, p. 195—199.

[18] Gh. Cantacuzino, G. Trohani, CercetArh (MIRSR), 3, 1979, p. 274 şi n. 35.

[19] R. Vlădescu Vulpe, BCMI, 39, 1924, p. 46—48; D. Şerbănescu, G. Trohani, *Actes du II-e Congrès international de Thracologie*, II, Bucureşti, 1980, p. 57.

[20] G. Trohani, CercetArh (MIRSR), 4, 1981, p. 45—53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

al fortificației, cu mențiunea însă că există și situații intermediare (!). Așadar, clasificare de dragul clasificării, extinsă și în ceea ce privește caracterul așezărilor: primele cu rol predominant strategic, iar ultimele fiind mai ales centre comerciale, politico-administrative și religioase. Ne întrebăm la cîte din așezările din prima categorie s-a cercetat spațiul din afara fortificației (sau chiar din interior), pentru a nu mai vorbi de așezările care datează din alte epoci. În același capitol se mai comentează raportul cronologic dintre așezările fortificate și așezările deschise din preajmă, statutul social al locuitorilor acestora și stadiul pre-orășenesc al acestora. Interesantă ni se pare discuția purtată asupra semnificației termenului de „dava", care după autor „pare să fi fost acela... de așezare în general" (p. 72). În încheiere, I. G. se ocupă de mult controversata problemă a datării așezărilor fortificate — mai ales în ceea ce privește data lor de sfîrșit. El constată că ridicarea și perioada de funcționare a acestor fortificații este oarecum contemporană (sfîrșitul sec. II i. e. n. — sec. I e. n.). Nu se adoptă însă nici o poziție față de cronologia acestor așezări propusă cu ani în urmă de M. Babeș [21], unde se pornea de la mărturii arheologice certe. Ar fi fost aici extrem de interesantă o discuție asupra raporturilor existente între așezări și elementele de fortificație, asupra cauzelor renunțării la fortificații la un moment dat (observată în Moldova și Muntenia în special), dar acestea sînt realități la care I. G. nu avea acces în bibliografia folosită. Tot așa de adevărat este că nu era nevoie neapărat să discute cronologia așezărilor, avînd în vedere titlul lucrării, dar dacă tot o face...

Partea a III-a prezintă „cetăți și fortificații independente", avînd aceeași structură (și aceleași defecte) cu partea a II-a.

Spre deosebire de așezările fortificate, cetățile erau construite în scopuri în primul rînd militare (ceea ce le apropie totuși de așezările fortificate fără locuire în afara incintei). Împărtășind o opinie admisă de mulți cercetători, deși încă insuficient argumentată, I. G. arată că „toate în ansamblu constituie un „sistem" de apărare ale cărui linii generale pot fi conturate îndeajuns de clar... El este format din sectoare diferite și în cadrul fiecărui sector cetățile, fortificațiile independente și așezările fortificate se sprijină una pe cealaltă sau se completează reciproc". Această idee pare valabilă mai ales în zona Munților Orăștiei; generalizarea ei este periculoasă și presupune în orice caz existența unui centru director unic (pe care autorul îl subînțelege: statul centralizat dac). În fapt, datele oferite de I. G. nu demonstrează decît că toate căile importante de acces, cu o oarecare importanță strategică, au fost fortificate de geto-daci, fenomen constatat și în alte perioade. Dar de aici și pînă a prelungi existența unor cetăți pînă în vremea lui Decebal, pentru că altfel ar fi fost periclitat unul sau altul din drumurile de acces către inima statului dac, ni se pare excesiv, cînd dovezile arheologice nu o confirmă (ex. cetățile extracarpatice Polovragi, Cetățenii din Vale, Bîtca Doamnei). Cel mult, se poate presupune că Decebal ar fi ordonat ocuparea cu garnizoane a unor cetăți părăsite de mai multă vreme, dar și în acest caz ar trebui aduse argumente materiale. Pînă la proba contrarie, credem că și sfîrșitul cetăților dacice din zona intracarpatică se pretează la o datare mai nuanțată. Oricum, I. G. nu aduce nici un argument arheologic în sprijinul tezei sale. După cum vom vedea, autorul va ajunge, cu argumente de ordin logic, să „demonstreze" inexistența acestui „sistem" în timpul domniei lui Burebista, chiar pentru zona Munților Orăștiei.

În repertoriul cetăților și fortificațiilor independente figurează 47 cetăți, un număr neprecizat de fortificații „independente" și 4 fortificații „posibile", grupate zonal.

În zona de est a Daciei sînt înregistrate „cetățile" de la Mînăstioara, Orlovka, Piatra Neamț-Bîtca Doamnei, Piatra Neamț-Cozla și Tîrgu Ocna-Tisești. Caracterul de cetăți al unora dintre ele este însă îndoielnic. Astfel pentru Mînăstioara — deși autorii săpăturii au precizat [22] că zidul de piatră datează din epoca bronzului, I. G. consideră (nu știm din ce motive) că „Nu ar fi exclus ca zidul amintit să fi fost ridicat în epoca Latène" (p. 76). Nu se înțeleg nici motivele pentru care așezarea de la Orlovka este trecută în rîndul cetăților; fortificațiile de la Tisești și Cozla ne rămîn practic necunoscute. În ceea ce privește cetatea de la Bîtca Doamnei, este de remarcat faptul că zidul de piatră de pe latura de vest este un zid de susținere a terasei și nu unul de incintă [23]; planul publicat în fig. 24/3 este incomplet, deoarece nu ilustrează cele două presupuse turnuri cu temelie de piatră. În faza a doua, cetatea pare a fi fost apărată de un zid de lemn și pămînt.

În sudul Daciei sînt inventariate patru obiective: Celei, Cetățeni, Ocnița și Palovragi. După cum am arătat, la Celei a existat o așezare fortificată, cu mai multe faze de intensă locuire getică. Prelungirea existenței cetăților de la Cetățeni și Polovragi pînă în timpul războaielor lui Decebal cu romanii și chiar pînă în sec. I e. n. nu poate fi dovedită cu argumente „logice". Cît privește cetățile de la Ocnița, acestea nu aveau șanțuri de apărare, ci doar ziduri cu paramente de lemn pentru fixarea cărora au fost cioplite în stîncă șanțuri înguste [24]. S-ar fi cuvenit a fi adăugate în schimb cetățile de la Homorîci și Gura Vîtioarei, jud. Prahova, ce-i drept încă necercetate prin săpături sistematice dar semnalate de multă vreme [25].

Cele mai multe cetăți și fortificații sînt semnalate în zona intracarpatică a Daciei (31 poziții). Semne de întrebare cu privire la caracterul lor le ridică acelea de la Ardeu — fără urme de fortificație — Cernat — cu fortificație hallstattiană și locuire dacică săracă — ,Cozia — fortificație necercetată — Deva — fortificație probabilă —, Porumbenii Mari — elemente de fortificație prea numeroase, (toate contemporane), necunoscute la altă cetate dacică — ,Teliu — nu se indică legătura dintre elementele fortificației (3 șanțuri și 3 valuri cu palisade) și materialul arheologic recoltat.

Cele mai multe detalii arhitectonice, după cum era și firesc, sînt oferite de cetățile din zona Munților Orăștiei, unde cercetările arheologice sînt mai avansate. Datele de acest tip prezentate în majoritatea cazurilor nu aduc noutăți remarcabile față de cele cunoscute pînă acum. Mai mult, una din cerințele obligatorii unei exprimări arhitecturale, *planul*, este suplinită sumar și uneori incorect. Pentru cetatea de la Bănița, planul din fig. 24/1 este foarte schematic și la o scară nesugestivă: planul cetății de la Breaza (24/2) reprezintă de fapt cetatea feudală; planul cetății de la Blidaru reprodus de I. G. după C. Daicoviciu (fig. 28/1) nu corespunde cu planul publicat atît de H. Daicoviciu cit și de I. H. Crișan și care este

[21] M. Babeș, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 125—139.

[22] I. G. se bazează pe vocea din *Dicționarul de istorie veche a României*, datorată Marilenei Florescu. Punînd la îndoială cele afirmate acolo, autorul era obligat să aducă argumente solide, eventual de natură arheologică sau analogii arhitectonice, după o verificare la fața locului a realității din teren. Recent, autorii săpăturilor au publicat noi date despre această stațiune, unde precizează din nou că așezarea geto-dacă, datînd din sec. IV i. e. n. — I e. n., a fost fortificată doar cu un șanț de apărare de mari dimensiuni (M. Florescu, A. C. Florescu, Materiale, Brașov, 1983, p. 124—130.

[23] V. Mihăilescu-Bîrliba, în volumul *Documente recent descoperite și informații arheologice*, A.S.S.P., București, 1984, p. 21—25.

[24] D. Berciu, *Buridava dacică*, I, București, 1981, p. 58—60

[25] Gh. Petrescu-Sava, I. Nestor, Revista de preistorie și antichități naționale, 2—4, 1940, p. 71—88; E. Comșa, V. Georgescu, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 271—282.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

cel corect, deoarece apare sugerat și de fotografia aeriană (vezi mai jos n. 28)

Cetatea de la Costești, fără îndoială una din cele mai complexe, ridică unele probleme speciale. Cercetările aerofotografice efectuate de curînd au relevat existența a încă unui val, considerat mai vechi, care înconjura dealul spre baza sa, incluzînd în interior și terasele cu sanctuare și turnurile izolate, care fuseseră considerate „extra muros" (Al. Ștefan Materiale, Brașov, 1983, p. 181 și fig. 11—12). De asemenea cercetări recente au dus la descoperirea mai multor faze constructive ale turnurilor locuințe (A. Sion, Dezbaterea „Așezări fortificate").

Toate acestea pun în altă lumină problema cronologiei diferitelor faze de construcții ale fortificațiilor de la Costești-Cetățuie. Așezările reconstituite prezentate nu îndeplinesc condițiile minimale implicate unui studiu care se vrea orientat în primul rînd spre arhitectură. Pe lîngă neconcordanța cu planurile corespunzătoare, funcțiunea destinată și utilitatea diverselor elemente de arhitectură nu corespund uneori celor atribuite chiar de autor.

Reconstituirea cetății de la *Căpîlna* (fig. 25/2) nu respectă nici formele, nici dimensiunile planului: zidul care susține drumul pavat spre interiorul cetății, larg de 1,16 m, este desenat egal în lățime cu zidul de incintă a cărui grosime măsoară 1,60 m; de asemenea ne întrebăm care sînt atributele utilitare și funcționale ale unei asemenea căi de acces, cînd ea conduce doar spre un turn de veghe, minuscul în raport cu masiva platformă pe care era amplasat. Era absolut necesar, avînd în vedere atît consistența platformei, cît și calitatea accesului (drum pavat), ca această platformă tăiată în stîncă (înaltă de 3,50 m, dimensiuni în plan 8 × 11 m) să fi susținut și alte edificii (complet dispărute?).

Reconstituirea cetății de la *Costești—Cetățuie* nu poate exprima aceeași fază cu cea pe care planul justificator o prezintă la fig. 27. În ceea ce privește funcția de apărare a zidurilor de incintă, ea nu este justificată în nici una din reconstituiri, nicăieri aceste ziduri nu pot constitui altceva decît simple împrejmuiri, întrucît nu pot fi apărate în lipsa drumului de rond (de orice tip), a crenelurilor sau parapetelor (de orice tip).

Prezentarea și reconstituirea puținelor detalii de construcție a zidurilor de apărare apare la același nivel de consistență științifică. Detaliile de la *Blidaru* (fig. 29) relevă foarte clar modul cum își explică I. G. urmele arheologice cu rezonanțe arhitecturale.

Se afirmă despre prima fază a cetății că ar fi de remarcat planul neobișnuit (patrulater), pentru realizarea căruia au fost necesare serioase eforturi de amenajare a pantelor „naturale" circulare ale mamelonului „prezența turnurilor la colțuri și a turnului-locuință la interior". Nu vedem nimic neobișnuit în forma planului patrulater, avînd în vedere dimensiunile (56 × 61 m) și chiar forma *în plan* a platoului pe care era așezat (probabil la aceasta se referă I. G. cînd vorbește de „pante circulare"), mai ales că serioasele eforturi de amenajare a pantelor naturale par să nu fi constituit o excepție în arhitectura geto-dacă.

Cituși de puțin neobișnuită ni se pare și prezența turnului-locuință la interior, avînd în vedere că asemenea tipuri de edificii ne prezintă chiar I. G. la Costești! Tehnica de construire a zidului „fără blocuri dispuse transversal în zid" este prezentată de asemenea atît ca o tehnică neobișnuită, cît și ca argument că, deși se poate presupune contribuția meșterilor greci la edificarea zidurilor, realizarea lor s-a făcut aproape integral de către dacii care „nu cunoșteau contribuția importantă a blocurilor transversale la sporirea rezistenței zidului" (p. 92). În consecință contribuția meșterilor greci se reduce la trasarea unui plan patrulater (de rezolvarea unor detalii de finisaj cum ar fi profilatura verticală de la turnul 1, I. G. uită să mai amintească în acest context). Posibil. Doar că planul patrulater pentru cetăți fortificate nu este tocmai specific grecesc, iar tipul de zidărie *fără* blocuri transversale se întîlnește și în lumea greacă [26]. Așa că absența lor în zidul de la Blidaru nu poate deveni argument pentru demonstrația unei maniere locale de construcție; pe de altă parte este foarte greu de crezut că acest tip de zidărie este determinat de necunoașterea de către daci a importantei contribuții aduse de blocurile transversale în sporirea rezistenței zidurilor.

De fapt chiar și planul publicat de I. G. nu corespunde realității. El este preluat după rezultate mai vechi (preliminare) ale cercetărilor[27]. Planul corect apare atît la H. Daicoviciu cît și la I. H. Crișan confirmat și de fotografia aeriană [28].

Reconstituirea zidului de incintă de pe latura de nord-vest (fig. 29) este incompletă și non-constructivă: secțiunea transversală prin zid indică doar un fel de parament exterior ale cărui detalii nu oferă peretelui de lemn imaginat de I. G. nici un fel de rezistență, montanții verticali din lemn (așa cum se deduc din elevația și secțiunea care o însoțește) urmînd să aibă o secțiune practic „mîncată", datorită necesității de a se îmbina (stîlpul de lemn vertical) cu fiecare birnă orizontală. Blocurile de piatră, a căror profilatură l-au determinat (din motive care ne rămîn ascunse) pe I. G. să considere obligatorie continuarea în lemn a întregului zid, apar în fotografia de la fig. 30 și chiar în descrierea din text (pag. 92) cu profilatura spre interior, pe cînd în secțiunea „reconstitutivă" ele apar la exterior. Autorul nu explică nici în text nici în fig. 29 justificarea constructivă a birnelor de lemn transversale ale căror lăcașuri se văd în fațadă, dar nu-și găsesc locul într-o secțiune care prezintă de fapt doar un parament exterior (cu două asize în parament dacă ne orientăm după fig. 29, dar cu trei asize dacă ne orientăm după descrierea din text, p. 92). Deși continuarea în lemn a zidului, pe porțiunea propusă de I. G., nu este argumentată în nici un fel, autorul crede de cuviință să atribuie consistență istorică (p. 93) împrejurării că zidul a fost construit în lemn (deși piatra nu lipsea, după însăși părerea autorului) neapărat în mare grabă, deși, după cum se vede în fig. 29, constructorii au avut suficient timp să taie blocurile de parament (probabil cu fierăstrăul!) după o verticală perfectă, doar pentru a face loc unui montant suplu de lemn și de asemenea să prelucreze birne de lemn astfel încît secțiunea lor să fie perfect rectangulară.

Este probabil că fortificațiile auxiliare care protejau cetatea de la Blidaru nu sînt toate contemporane, avînd în vedere tehnicile constructive diferite folosite: partea inferioară din piatră, iar cea superioară din lemn (Dealul Faeragului) sau din cărămidă (Curmătura Faeragului, Poiana Popii), dublarea paramentului exterior (Poiana Perții), zid de piatră cu colțuri (sic! — Pietroasa lui Solomon), pentru a nu mai vorbi de fortificația de pe înălțimea Prisecaca, ce pare a data din altă epocă. Nu ni se dau nici un fel de indicații în această privință, probabil obiectivele fiind insuficient cercetate.

Maniera de a prezenta incomplet detaliile de construcție se confirmă și la zidul de la *Piatra Craivii* (fig. 26/1), unde planul reprezintă doar un parament, numeroasele lăcașuri în pietre indicate în desen nu sînt explicate suficient, iar în vederea frontală nu se face distincția între fundație și elevație. Observînd pe bună dreptate tehnica oarecum deosebită de edificare a paramentului cu montanți verticali din piatră, I. G. propune analogii la Entella (Sicilia), deși această im-

[26] Pentru argumentare, putem sugera autorului să consulte F. E. Winter, *Greek Fortifications*, Toronto, 1971, sau J. P. Adam, *L'architecture militaire grecque*, Paris, 1982.

[27] C. Daicoviciu și colaboratori, Materiale, 8, 1962, p. 464, pl. I.

[28] H. Daicoviciu. *Dacia* . . ., p. 136, fig. VI; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed. 2, București, 1977, p. 343, fig. 11; Al. S. Ștefan, Materiale, Brașov, p. 182, fig. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

prejurare nu poate semnifica neapărat o influență venită din Sicilia sau Italia. Pentru cetatea de la Piatra Craivii sînt de așteptat noi dovezi arheologice care să confirme prelungirea existenței sale pînă la războaiele daco-romane, deoarece cea mai recentă monedă descoperită acolo datează din anul 7 e. n., lipsesc fibulele puternic profilate și alte materiale specifice pentru a doua jumătate a sec. I e. n. [29] Dacă acceptăm ideea autorilor săpăturilor că incinta a fost construită abia spre sfîrșitul sec. I e. n. și că era neterminată, rezultă că aici exista anterior o așezare fortificată sau o altă cetate, de la care nu au rămas urme.

Despre arhitectura incintei cetății de refugiu de pe *Dealul Grădiștii — Grădiștea Muncelului*, aflăm în mod paradoxal cele mai puține lucruri. În ceea ce privește datarea incintei, autorul crede că ridicarea ei este posterioară domniei lui Burebista și anterioară primului război dacic (în acord cu H. Daicoviciu și contrar opiniei lui I. H. Crișan care o data în vremea lui Burebista [30]). Incinta actuală se consideră a fi aceea restaurată de romani după cucerirea ei în 106 e. n., „într-o tehnică total deosebită de a zidului dacic cu două paramente din blocuri de calcar" (p. 98). Despre tehnica de construcție a zidului dacic de aici nu aflăm mai nimic. În schimb aflăm că atît la prima refacere a zidurilor — după primul război dacic — cît și la a doua (de către romani) s-au folosit piese din incinta sacră, mai multe la a doua refacere. Ar fi fost important de stabilit structura zidurilor originale și ce monumente din incinta sacră au fost folosite la prima restaurare. Lipsesc complet datele despre zidurile de susținere a teraselor incintei sacre și despre turnurile găsite acolo. Le consideră cumva I. G. legate de religia dacilor și deci în afara subiectului? Nu știm. Pentru a afla date mai complete despre acestea și despre incinta cetății trebuie să recurgem la rapoartele preliminare de săpături și la sintezele lui H. Daicoviciu și I. H. Crișan. Acesta din urmă consideră că și incinta sacră era fortificată, cu ziduri care lărgeau și mai mult suprafața fortificată a capitalei Daciei și care ar explica unele particularități ale zidului cetății de refugiu [31]. I. G. nu discută aceste probleme. Nu sînt amintite nici inscripțiile romane găsite în zidul de incintă. Drumul pavat care unea așezarea civilă de zona sacră trecînd prin cetatea de refugiu avea, desigur, nu numai o funcție strategică, ci juca un rol important în procesiunile organizate spre zona sanctuarelor formînd un traseu obligat. În acest caz se pune problema raportului cronologic între drumul pavat și construcția cetății.

Configurația topografică indică aici și o acropolă (fără nici o construcție însă), unde fortificația (cu ziduri imposibil de apărat) nu adăpostea decît 6 mici edificii de lemn. Reconstituirea incintei și planul acesteia (fig. 31) nu reproduc încăperile de piatră adosate zidului de nord, amintite în text. Nu putem să omitem nici ușurința cu care se accede în interiorul cetății prin cele trei întreruperi (străpungeri) ale curtinei, neprevăzute cu nici un sistem de blocare... Să nu uităm totuși că autorul a participat la săpăturile arheologice efectuate aici în 1980 și este cosemnatar al raportului preliminar publicat [32].

Pe scurt, datele oferite de I. G. în legătură cu cea mai importantă așezare dacică sînt neconcludente atît din punct de vedere arheologic cît și arhitectonic!

Fortificațiile independente care apără Sarmizegetusa nu au fost, se pare, cercetate prin săpături sistematice și nu avem deci indicații privind cronologia lor. Același lucru se poate spune și despre cetatea de la Vîrful lui Hulpe.

Nici în descrierea incintelor cetății de la *Luncani-Piatra Roșie* nu intervin elemente noi, dacă trecem cu vederea că descrierea incintei II este conformă cu aceea dată de C. Daicoviciu și diferită de reconstituirile propuse de H. Daicoviciu și I. H. Crișan. Oricum, este probabil că la construcția acesteia există mai multe faze, deci ea nu poate data doar de la sfîrșitul sec. I e. n. Pe de altă parte, nu avem convingerea că turnurile izolate, unite mai tîrziu de zidul incintei II, sînt contemporane cu turnurile incintei I, deoarece primele sînt construite din piatră și cărămidă, în vreme ce ultimele sînt exclusiv din piatră. Cît despre caracterul „exclusiv militar" al acestei cetăți avem dreptul să ne îndoim, avînd în vedere obiectele de lux descoperite (scutul de paradă, candelabrul de bronz — identic cu cel de la Crăsani —, deci element de datare), clădirea cea mare din incinta I — greșit reprodusă în reconstituire — și existența a două sanctuare. Credem că are dreptate I. H. Crișan cînd o socotește „reședință nobiliară [33]. Ridicarea incintei I este și ea considerată ca posterioară domniei lui Burebista!

Avînd în vedere caracterul descoperirilor de la *Tilișca-dealul Căținaș* (locuințe, atelier monetar, morminte în pantă, alte ateliere), credem că această stațiune trebuie considerată așezare fortificată, nu cetate. Despre turnurile locuință de aici am vorbit în altă parte.

În zona de vest a Daciei sînt menționate cetățile de la Bratislava-Devin, Clit, Marca, Sacalasău Nou, Șimleul Silvaniei, Șoimi și Șușturogi. Cronologia și caracterul acestora ridică unele probleme care meritău a fi luate în seamă. Astfel, descoperirile monetare de la Clit, Marca, Sacalasău Nou și Șimleul Silvaniei nu permit datarea acestora mai tîrziu de prima jumătate a sec. I e. n. [34] La Șimleul Silvaniei caracterul descoperirilor indică o așezare fortificată și nu o cetate. Existența acestor cetăți, poate și a altora din zonă, pare a fi legată mai mult de domnia lui Burebista și a urmașilor săi imediați.

Între „fortificațiile posibile" sînt considerate acelea de la Cisnădioara, Dalboșeț, Moigrad și Oradea — care prezintă însă elemente caracteristice pentru așezările fortificate.

În continuare, I. G. se ocupă de tipologia fortificațiilor și de organizarea lor internă, folosind aceleași criterii ca pentru așezările fortificate. Din punct de vedere al formelor de relief alese pentru cetăți reținem faptul că „la cetăți și la fortificațiile independente au fost preferate locuri mult mai greu accesibile și mai izolate de relieful din jur" față de așezările fortificate (p. 111). S-ar putea spune de fapt că cetățile reprezintă replica montană și a regiunilor piemontane a așezărilor fortificate din zonele de cîmpie și de dealuri joase, mai ales dacă ținem seama de faptul că majoritatea au în apropiere așezări deschise. Formele de relief pe care erau amplasate nu permiteau locuirea unei populații numeroase pe aceste acropole. După cum am arătat, așezările de la Celei și Orlovka nu pot fi considerate cetăți. Că deosebirile dintre așezările

[29] I. Berciu, Al. Popa, *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, decembrie 1964*, București, 1964, I, p. 261—284; M. Babeș, *op. cit.*, p. 136 și fig. 7; V. Moga, Studii dacice, Cluj-Napoca, 1980, p. 103—116.

[30] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 345—356.

[31] *Ibidem*, p. 354—358, 360—368.

[32] H. Daicoviciu, I. Glodariu, Materiale, Brașov, 1983, p. 232—234.

[33] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 308, 349—350.

[34] La Clit — doi denari romani republicani din 100 î. e. n. și 90 î.e.n.; la Marca — cea mai recentă piesă este un as roman din anul 7 î. e. n.; la Sacalasău Nou — tezaure cu drahme de Dyrrhachim, Apollonia, denari romani republicani, cea mai recentă piesă datînd din 79 î.e.n.; la Șimleul Silvaniei — unde nu s-au găsit urme de fortificații dacice, au apărut monede dacice, elenistice, denari romani republicani — cei mai tîrzii de la Octavian Augustus. Vezi Al. Sășianu, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980, p. 104, 133, 146—148, 164—170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

fortificate şi cetăţi nu sînt atît de tranşante o dovedeşte tipologia acestora din urmă, foarte asemănătoare cu a primelor.

După dispunerea fortificaţiilor, I. G. distinge: I. fortificaţii de tip promontoriu barat; II. fortificaţii de tip circular; III. fortificaţii de tip linear — respectiv zidul de pămînt, piatră şi lemn de la Cioclovina-Ponorici (fără elemente de datare!), căruia i-am adăuga valul de pămînt de pe Dealul Grădiştii. Tipul III reprezintă o fortificaţie independentă, care nu presupunea o locuire la adăpostul său. Tipurile I şi II se regăsesc şi la aşezările fortificate (după tipologia lui I. G.), dar în cazul cetăţilor era firesc să predomine tipul II. La p. 112 autorul ne atrage atenţia că şi această tipologie este relativă... La fel de relativă ne apare şi tipologia după elementele componente ale fortificaţiei.

La drumurile de rond, pe care I. G. le vede sub forma unor platforme de lemn în spatele zidurilor (cu totul ineficace în cazul unor ziduri groase de 3 m), ne-am referit în paginile anterioare. Este clar că pentru autor tipurile de construcţie ale coronamentului la zidurile de fortificaţii elenistice rămîn necunoscute.

În legătură cu organizarea internă a cetăţilor, distincţia între „cetăţi utilizate permanent" şi „fortificaţii neutilizate permanent" este neconcludentă şi ambiguă, cu atît mai mult cu cît există atîtea confuzii în legătură cu caracterul şi elementele de fortificaţie ale multora din aceste aşezări.

În capitolul „Consideraţii finale" se reiau observaţiile presărate în cuprinsul părţii a III-a, astfel încît este inutil să mai insistăm. Repartiţia zonală a fortificaţiilor şi aşezărilor este privită ca şi cum toate ar fi contemporane, fără argumente arheologice însă. Cel mai grav ni se pare faptul că, pe baza propriei clasificări a tipurilor de zidărie, I. G. încearcă o cronologie a acestora: „Anume zidul de piatră legată cu pămînt începe a fi utilizat din secolul I î.e.n., zidul de tip elenistic (respectiv cel de la Costeşti şi Tilişca-turn locuinţă, n.n.) de pe la mijlocul aceluiaşi veac, zidul dacic din piatră fasonată numai din a doua jumătate a secolului I î. e. n. şi zidul de piatră nefasonată cu blocuri de piatră fasonată, toate legate cu pămînt (Costeşti-Blidaru II) abia în secolul I e. n." (p. 130). Ar rezulta de aici că în vremea lui Burebista s-a construit în tehnică elenistică numai la Costeşti şi Tilişca — deci „sistemul" de fortificaţii din Munţii Orăştiei nu ar mai putea fi pus pe seama acestui rege, ci a urmaşilor săi! I. G. nu afirmă acest lucru, dar aceasta este concluzia care se degajă din cronologia sa. Cel mai mare efort constructiv pare a se fi desfăşurat deci după domnia acestuia şi atunci ne punem imediat întrebarea: cui servea el şi împotriva cui era îndreptat? Este vorba în primul rînd de cetăţile şi aşezările de la Blidaru, Piatra Roşie, Vîrful lui Hulpe şi... Grădiştea Muncelului-Sarmizegetusa [35].

Capitolul „Încheiere" (p. 131—135) încearcă să rezume evoluţia arhitecturii civile şi militare daco-getice „în ultimele trei veacuri dinaintea cuceririi romane" (p. 131), de fapt dintre domniile lui Burebista şi Decebal. Ţinînd seama de slaba documentare a consideraţiilor şi atribuirilor din cuprinsul lucrării, valoarea acestor încheieri este îndoielnică, deşi nu li se poate nega valabilitatea în anumite sectoare.

Urmărirea ilustraţiilor, şi aşa dificilă din cauza neconcordanţelor dintre planuri, reconstituiri şi fotografii, este în plus îngreuiată considerabil de faptul că lista ilustraţiilor este separată de planşe, inclusiv pentru legendele figurilor.

Nu a intrat în vederile acestui comentariu să facă inventarul tuturor greşelilor şi inadvertenţelor întîlnite pe parcursul lucrării colegului nostru. Recunoaştem volumul uriaş de muncă impus autorului de vastitatea subiectului tratat, caracterul extrem de inegal şi de lacunar al datelor de care a dispus în multe cazuri (nu atît de lacunar însă, cum apare în lucrare) şi dificultatea temei pentru un nespecialist în arhitectură. Dacă a avut totuşi curajul să o abordeze, din dorinţa de a umple o lacună importantă din cunoştinţele noastre, era obligat pe de o parte la o serioasă documentare în domeniul arhitecturii antice, iar pe de altă parte la o mult mai strictă acribie ştiinţifică în chiar domeniul său de activitate: arheologia.

Niculae Conovici, Monica Mărgineanu-Cârstoiu

[35] Într-un articol publicat în ActaMN, 13, 1976, p. 71—80 în colaborare cu H. Daicoviciu, autorul a oferit unele elemente de datare care contrazic cronologia propusă acum.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Din activitatea Institutului de tracologie în 1984

Activitatea Institutului de tracologie s-a desfăşurat şi în anul 1984 conform planului stabilit.

În cadrul activităţii de cercetare, menţionăm săpăturile arheologice, efectuate la timp şi în bune condiţii, lucrările prevăzute în contractele de cercetare, editarea publicaţiilor institutului, elaborarea de articole, studii şi lucrări monografice — unele apărute în revistele de specialitate ale Editurii Academiei R. S. România, altele în publicaţiile muzeelor — participarea la manifestări ştiinţifice interne şi internaţionale etc. Astfel, membrii institutului au participat cu comunicări şi intervenţii la majoritatea sesiunilor ştiinţifice organizate de muzeele din ţară precum şi la acelea iniţiate de Institutul de arheologie din Bucureşti, dintre care amintim : — A XVIII-a sesiune anuală de rapoarte arheologice — Alba Iulia — între 26 — 28 martie 1984 : — Dezbaterea „Aşezări fortificate geto-dacice între secolele VI i.e.n. — I e.n." la Institutul de arheologie, organizată de secţia de arheologie greco-romană, 3 — 5 mai 1984 ;— Primul simpozion naţional de numismatică — organizat de Societatea numismatică română în colaborare cu Muzeul Olteniei — Craiova, la Craiova, 18 — 19 mai 1984 ; — Aniversarea a 150 ani de la crearea Muzeului naţional de antichităţi, la Institutul de arheologie, Bucureşti, 26 octombrie 1984, prilej cu care a fost reorganizată expoziţia arheologică şi documentară a Institutului de arheologie ; — Al XIII-lea colocviu al secţiei de arheologie a comunei primitive a Institutului de arheologie, cu tema „Prima epocă a fierului pe teritoriul României" — decembrie 1984.

În legătură cu integrarea şi popularizarea rezultatelor cercetării, menţionăm în primul rînd colaborarea strînsă cu Facultatea de istorie-filozofie a Universităţii din Bucureşti, sub forma asigurării de prelegeri, seminarii, conducerea unor lucrări de licenţă, coordonarea activităţii cercului de arheologie şi istorie veche, îndrumarea studenţilor în practică şi pe şantierele arheologice. Membrii institutului au susţinut numeroase prelegeri la instituţii, mari întreprinderi, case de cultură din capitală şi din ţară, intervenţii la radio şi televiziune, articole în presa centrală şi locală etc.

★

Filiala din Cluj-Napoca a Institutului de tracologie a acţionat în următoarele domenii : — *Cercetări arheologice* : conform planului unic aprobat de Comisia arheologică — în aşezări şi necropole din epocile bronzului, fierului, romană şi post-romană, în cadrul unor colective de specialişti alcătuite în funcţie de natura obiectivelor cercetate şi de specializarea membrilor acestora — provenind de la Institutul de istorie şi arheologie Cluj-Napoca, Universitatea clujeană, Muzeul de istorie a Transilvaniei şi Muzeele din Transilvania şi Banat. Rezultate importante au fost obţinute prin începerea cercetărilor la Porţile de Fier ale Transilvaniei (Tapae), de către Institutul de istorie şi arheologie, Universitatea din Cluj-Napoca şi muzee judeţene.

— *Cercetările interdisciplinare* au fost continuate de către Institutul de istorie şi arheologie, universitatea şi muzeul clujean pe de o parte şi Institutul de fizică atomică din Cluj-Napoca, Catedra de mineralogie a Universităţii şi Catedra de anatomie a Institutului agronomic — cu rezultate deosebit de fructuoase.

— *Valorificarea rezultatelor cercetării* s-a făcut prin publicaţiile de specialitate din Bucureşti, Cluj-Napoca şi din ţară, mai puţine însă în revistele din străinătate. Au apărut lucrări monografice sau capitole de sinteză în cărţi tratînd diferite aspecte din istoria României. Membrii filialei au participat în număr mare la A XVIII-a sesiune anuală de rapoarte de la Alba Iulia, la sesiunile Institutului de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca, universitate, ale muzeelor din Caransebeş, Zalău, Drobeta-Turnu Severin, Constanţa şi Alba Iulia.

— *Popularizarea cercetărilor* s-a făcut prin articole în presă, conferinţe în şcoli, instituţii întreprinderi, unităţi militare, case de cultură, expuneri la radio şi televiziune etc.

★

Filiala din Iaşi a activat în legătură cu planul de muncă al Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", al Catedrei de istoria României din cadrul Facultăţii de istorie din Iaşi, al Catedrei de antropologie şi paleofaună de la Facultatea de biologie, precum şi în cadrul activităţii muzeelor din Moldova.

— În luna martie 1984 a avut loc o şedinţă de lucru cu membrii filialei, în care s-a discutat realizarea problemelor din planul de cercetare pentru tema „Geneza şi evoluţia tracilor în spaţiul carpato-dunărean în mileniile II — I i.e.n." ;

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, Bucureşti, 1985, p. 214 — 217

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

— În luna octombrie 1984 s-a organizat întîlnirea de lucru cu lingvistul prof.dr. Helmut Rix (Universitatea din Freiburg, R.F.G.) în probleme de indocuropenistică, mai ales cu privire la documentarea arheologică și antropologică din spațiul carpato-ponto-dunărean ;
— În luna noiembrie s-a organizat o ședință de analiză a rezultatelor obținute în cursul anului ;
— Au continuat cercetările arheologice la Cucuteni (M. Dinu), Cotnari (A. Florescu), Brad (V. Ursachi), Răcătău (V. Căpitanu), Bunești (V. Bazarciuc) și Strahotin (P. Șandurschi).
— S-au încheiat lucrările de protejare a rezervației arheologice de la Cucuteni (mormînt princiar getic) — vizitat recent de participanții români și străini la simpozionul „Cultura Cucuteni în context european".

★

Filiala Craiova, înființată în 1983, a desfășurat și ea o bogată activitate. Au fost abordate teme de cercetare prioritare pentru Oltenia, vizînd toate epocile istorice, dar cu o pondere deosebită pentru epocile neolitică, dacică și daco-romană. Au activat șantierele arheologice de la Circea (M. Nica), Drăgănești-Olt (M. Butoi), Coțofenii din Dos (Vl. Zirra), Socu-Bărbătești (P. Gherghe). Bizdina (C. Tătulea,) Locusteni și Romula (Gh. Popilian).

În planul de cercetare al filialei au fost incluse și alte teme de cercetare, vizînd epoca bronzului în Oltenia (S. Purece și Gh. I. Petre), instrumentarul agricol în sec. II — IV e.n. (C. Tătulea), așezări rurale din Oltenia în sec. IV — XI (Oct. Toropu).

Au fost întreprinse numeroase cercetări de teren, în special în zonele din sudul și nord-vestul Olteniei, puternic afectate de lucrările agricole de adîncime și de decopertările masive pentru exploatarea cărbunelui. În același scop a fost organizat la Tîrgu Jiu, în colaborare cu Muzeul județean Gorj, o masă rotundă cu tema „Cunoașterea stadiului cercetărilor arheologice din județul Gorj și prioritățile de cercetare", urmată de o sesiune de comunicări științifice.
În cadrul manifestărilor științifice, membrii filialei au participat la :
— Ciclul săptămînal de comunicări „Tribuna activității de cercetare științifică" — la sediul Centrului de științe sociale Craiova ;
— în ianuarie 1984 — simpozionul „Unirea — coordonată majoră a istoriei poporului român : — organizat în colaborare cu Centrul de științe sociale Craiova, Universitatea din Craiova, Muzeul Olteniei, Societatea de științe istorice și Inspectoratul școlar județean :
— Membrii filialei au participat la sesiunile de comunicări științifice ale celorlalte muzee și instituții de cercetare de profil din țară.

★

Al VII-lea simpozion național de tracologie

Între 23 — 24 noiembrie 1984 a avut loc la Drobeta Turnu Severin cel de al VII-lea simpozion național de tracologie, organizat de Comitetul județean P.C.R. Mehedinți, Academia de Științe Sociale și Politice a R.S.R., Institutul de tracologie, Comitetul județean de cultură și educație socialistă Mehedinți și Muzeul regiunii Porților de Fier, dedicat celui de al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român și avînd ca temă „Moșteniri trace-geto-dacice și daco-romane în România, în contextul unității și continuității poporului român".

Înainte de deschidere, participanților le-a fost înmînat al doilea volum al publicației „Symposia Thracologica", cuprinzînd rezumatele comunicărilor.

Deschiderea festivă a simpozionului a avut loc în sala de ședințe a Consiliului Popular județean Mehedinți, în prezența unui numeros public. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de tov. Virgil Marcoșanu, prim secretar al Comitetului județean P.C.R. Mehedinți, care a făcut un succint bilanț al realizărilor obținute de oamenii muncii din județul Mehedinți în toate domeniile de activitate, punînd accentul pe rezultatele obținute în dezvoltarea economică a județului. Totodată a fost subliniată importanța cercetărilor istorice și arheologice, menite să pună în lumină cu argumente convingătoare continuitatea neîntreruptă de locuire a poporului român pe aceste meleaguri.

Prof. dr. docent Dumitru Berciu, directorul Institutului de tracologie, a rostit apoi cuvîntul de salut din partea Academiei de Științe Sociale și Politice și a Institutului de tracologie adresat participanților veniți din toate colțurile țării.

În continuare dr. Constantin Preda, directorul Institutului de arheologie din București a susținut comunicarea „Contribuții la istoria și civilizația geto-dacilor din bazinul Oltului inferior", referindu-se la cercetările proprii efectuate în așezările geto-dacice de la Mărgărițești (sec. V — II î.e.n.), Morunglav, Pleașov (sec. III — II î.e.n.), Sprincenata (sec. II î.e.n. — I e.n.) și Milcov II (sec. I î.e.n. — I e. n.) prin care sînt documentate aspecte importante ale vieții și civilizației geto-dacilor în a doua epocă a fierului pe teritoriul cercetat. În încheierea lucrărilor în plen, dr. Mișu Davidescu, directorul Muzeului regiunii Porților de Fier a prezentat date referitoare la „Necropola tracică de incinerație de la Hinova", cercetată sub ruinele unui castellum roman și datînd de la începutul primei epoci a fierului (44 morminte, cu un bogat inventar).

În continuare, lucrările simpozionului s-au desfășurat în cadrul a două secții. În secția I au fost susținute 26 comunicări ;

Prof. dr. docent Dumitru Berciu s-a referit la „Fenomene de continuitate în arta traco-geto-dacică în Oltenia", urmărind perpetuarea unor motive artistice din arta traco-getică a sec. IV — III î.e.n. pînă în sec. I î.e.n. și chiar mai tîrziu, pe baza pieselor de bronz descoperite la Ocnița și Polovragi. Dr. Vasile Boroneanț (București) a susținut comunicarea „Probleme noi ale cercetării arheologice de la Schela Cladovei-Mehedinți", descriind etapele succesive de locuire din această importantă stațiune arheologică. Dr. Eugen Comșa (București), în comunicarea „Unele elemente de continuitate începînd din epoca neolitică" a ilustrat

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

persistența pînă în zilele noastre a unor elemente de cultură materială și spirituală. Marin Nica (Craiova) a prezentat „Noi descoperiri în Oltenia aparținînd culturii Verbicioara", cu referiri la descoperirile din punctele Circea-Viaduct, Locusteni-Predești, Ghidici, Grădinile-Islaz ș.a. Dr. Ion Andrițoiu (Deva) a adus „Contribuții la cunoașterea culturii Noua în sud-vestul Transilvaniei" pe baza descoperirilor de la Tărtăria-Valea Rea (necropolă). Sibișeni, Sebeș, Podu Pricopului (așezări). Ion Chicideanu (București), în comunicarea „Unele probleme ale epocii bronzului în sudul Olteniei" a scos în evidență existența și importanța grupului cultural Bistrel-Işalnița de la sfîrșitul epocii bronzului. Gabriel Crăciunescu (Drobeta-Turnu Severin) a prezentat „Cîteva date despre cultura Gîrla Mare în lumina cercetărilor de la Izvoarele-Mehedinți": aici a fost cercetată o așezare și o necropolă Gîrla Mare, cu un interesant material arheologic. Dr. Zoltan Szekely (Sfîntu Gheorghe) s-a referit în „Contribuții la dezvoltarea culturii materiale a tracilor în epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei" la cercetările arheologice din stațiunile culturii Wietenberg de la Ciomortan, Eliseni, Simonești și Porumbenii Mici. Dr. Ion T. Dragomir (Galați) a trecut apoi în revistă „Descoperiri arheologice traco-geto-dacice din sudul Moldovei, privind continuitatea și unitatea poporului român". Dr. docent Bucur Mitrea (București) s-a referit, în continuare, la „Geto-dacii și monedele vest-pontice din secolele III— I î.e.n.", urmărind fazele de pătrundere și semnificația acestor monede în mediul geto-dac. Tot pe linia valorificării documentelor numismatice, Ion Stingă (Drobeta-Turnu Severin) a prezentat „Cîteva monede geto-dacice inedite din colecția Muzeului regiunii Porților de Fier", urmărind în același timp circulația monedelor geto-dacice în aria județului Mehedinți. Dr. Ioan Glodariu (Cluj-Napoca) s-a ocupat de „Carierele și exploatarea pietrei în perioada statului dac", studiind tehnicile și procedeele folosite de daci în exploatarea pietrei, construcția zidurilor și a teraselor. Mihai Irimia (Constanța), în comunicarea „Date noi privind necropolele getice de la Bugeac-Ostrov" a anunțat identificarea unei a treia necropole getice în această localitate. Marian Gumă (Reșița) a oferit „Precizări cronologice și culturale privind începutul primei epoci a fierului în sud-vestul României". Dr. Emil Moscalu (București) s-a referit la „Cronologia așezării fortificate de la Orbeasca de Sus", aducînd argumente pentru apariția ei în sec. V î.e.n. Violeta Veturia Bazarciuc (Huși) a prezentat „Noi descoperiri geto-dacice în podișul central-moldovenesc", punînd accentul pe cele mai recente descoperiri din așezarea fortificată de la Bunești-Averești (jud. Vaslui), în primul rînd o frumoasă diademă de aur din sec. IV — III î.e.n. apărută în compania de săpături din 1984. Niculae Conovici (București), în comunicarea „Date noi privind tezaurul de monede antice din județul Dolj" a precizat conținutul și semnificația istorică a unui tezaur din fosta colecție D. A. Sturdza, cunoscut sumar de mai multă vreme, în lumina noii cronologii a drahmelor din Dyrrhachium și Apollonia. În comunicarea „Cîteva observații cu privire la armamentul dacic", Liviu Petculescu (București) a adus precizări și corectări importante în legătură cu unele piese de armament din complexele daco-getice care au fost greșit interpretate pînă acum. Gheorghe Calotoiu (Tîrgu Jiu) a prezentat rezultatele ultimelor descoperiri din „Necropola de la Drăgoiești-Telești" (sec. V — IV î.e.n.). Viorel Căpitanu (Bacău) a prezentat necropola princiară de la Răcătău în comunicarea „Contribuții la cunoașterea ritului de inmormîntare la geto-dacii din „dava" de la Răcătău, județul Bacău". Mircea Barbu și G. Hurezan (Arad) au adus informații despre „Noi așezări dacice fortificate pe valea Mureșului inferior", cu referire la stațiunile de la Vărădia, Cladova și Săvîrșin. Petre Gheorghe (Craiova), coroborînd datele arheologice cu mărturiile istoricilor antici, a adus „Mărturii ale prezenței tracilor și scordiscilor pe teritoriul Olteniei". Dr. Dardu Nicolaescu-Plopșor și N. Mirițoiu (București), într-o comunicare cu caracter interdisciplinar, au prezentat în încheiere „Elemente de permanență și continuitate biologică și culturală pe teritoriul României din epipaleolitic și pînă în prezent".

În secția a II-a au fost prezentate 11 comunicări : Dr. C. C. Petolescu (București) a susținut o comunicare cu privire la „Vasul cu inscripție de la Blain (Gallia)" pe care este redată scena sinuciderii lui Decebal, alături de o inscripție și o altă scenă referitoare la întîlnirea dintre împăratul Traian cu regele Armeniei. Dr. Doina Benea (Timișoara), în „Cîteva observații asupra așezărilor daco-romane din sud-vestul României în secolele II — IV" a scos în evidență existența în Banat a peste 100 așezări rurale în care se face simțită prezența populației dacice între secolele II — IV, alături de populația romană colonizată, documentată mai ales prin inscripții. Dr. Liviu Ștefănescu și Maria Denis Ștefănescu (București) au urmărit „Moșteniri traco-geto-dacice și daco-romane în documente mehedințene atestînd unitatea și continuitatea în spațiul carpato-danubiano-pontic a românilor". Dr. Gheorghe Popilian (Craiova) a prezentat în continuare „Centrul ceramic din așezările daco-romane de la Locusteni", documentînd existența în această localitate a unui centru producînd atît ceramică romană cît și dacică tradițională, lucrată cu mîna, în așezări datate în sec. II — III și IV e.n., de aceleași tipuri cu ceramica contemporană descoperită în Muntenia. D. Țeicu și Ovidiu Bozu (Reșița) au prezentat „Cercetări cu privire la așezările din secolele II — IV de pe Valea Bîrzavei, jud. Caraș-Severin", cu unele date importante privind metalurgia fierului în această perioadă. Dr. Nicolae Gudea (Cluj-Napoca) s-a ocupat de „Granița de nord a provinciei Dacia Ripensis între 270 — 380 e.n.", pe baza izvoarelor literare, epigrafice și arheologice, ajungînd la concluzia că în perioada menționată linia Dunării a funcționat ca frontieră oficială a acestei provincii. În continuare a discutat regimul politic al teritoriului dintre Dunăre și Brazda lui Novac de nord. Dr. Maria Comșa (București) a adus date interesante în „Contribuții privind moștenirea la români a unui obicei funerar daco-roman « Obolul lui Charon », prezentînd unele argumente arheologice care pot susține această continuitate. Dr. Mioara Turcu (București) a susținut „Mărturii arheologice privind continuitatea populației autohtone în bazinul Argeșului inferior", pe baza cercetărilor efectuate în așezările din perimetrul municipiului București, Pe aceeași linie de idei a urmat comunicarea lui Gh. I. Petre (Govora) referitoare la „Moșteniri daco-romane în nord-vestul Olteniei în contextul unității și continuității poporului român". Dr. Marcela Popilian (Craiova) a urmărit într-o bine documentată argumentație „Supraviețuiri străvechi în transporturile tradiționale din nord-vestul Olteniei", surprinzînd perpetuarea din vechime a unor procedee de transport a greutăților, grupate zonal : purtatul pe spate, purtatul pe umăr și purtatul pe cap. Pavel Ciobanu (Drobeta-Turnu Sevein) a prezentat „Năprărorul sau măsuratul mic — obicei calendaristic păstoresc de primăvară", moștenit din fondul străvechi traco-geto-dacic pentru a asigura starea de sănătate a vitelor și o împărțire cît mai corectă a produselor între proprietarii acestora.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

În ședința plenară de închidere a lucrărilor simpozionului au fost prezentate rapoartele de activitate pe anul 1984 ale Institutului de tracologie și ale filialelor sale din Cluj-Napoca, Iași și Craiova. De asemenea a fost supus aprobării proiectul de plan pentru anul 1985 și s-a hotărît, la propunerea conducerii Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, ca locul de desfășurare a celui de al VIII-lea simpozion național de tracologie în 1985, să fie municipiul Constanța. După cum a arătat în încheiere directorul institutului de tracologie, simpozionul național de la Drobeta Turnu Severin s-a bucurat de o largă participare a specialiștilor din întreaga țară, cu comunicări de o înaltă ținută științifică, în cele mai variate compartimente ale științei tracologice. Intervențiile participanților au avut un caracter multidisciplinar, specific tracologiei, prin alăturarea unor contribuții din domeniile arheologiei, istoriei, numismaticii, antropologiei, etnografiei, epigrafiei etc. În încheiere, prof. dr. docent Dumitru Berciu a mulțumit conducerii locale de partid și de stat, forurilor culturale și Muzeului regiunii Porților de Fier pentru condițiile deosebit de favorabile desfășurării lucrărilor simpozionului, pentru ospitalitatea arătată, iar participanților pentru contribuțiile aduse și cu acest prilej.

La sfîrșitul lucrărilor, participanții au vizitat Muzeul Regiunii Porților de Fier și castrul Drobeta, putînd cunoaște rezultatele muncii entuziaste a specialiștilor muzeului mehedințean.

★

În cursul anului 1984 au văzut lumina tiparului următoarele lucrări monografice cu tematică de tracologie :

— Ioan Glodariu, *Arhitectura dacilor — civilă și militară* (*sec. II î.e.n. — I. e. n.*), Editura Dacia, Cluj-Napoca (apărută la sfîrșitul anului 1983) ;

— Dinu Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, Editura tehnică, București ; — Gheorghe Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, Editura Academiei R. S. R., București ; Hadrian Daicoviciu, *Portrete dacice*, Editura militară, colecția „Domnitori și voievozi", București ; Nicolae Gostar, Vasile Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Editura Junimea, Iași.

Nu au fost incluse aici acele lucrări de „popularizare" apărute în cursul anului 1984 care conțin date eronate, aprecieri fanteziste și denaturări ale adevărului istoric.

Niculae Conovici

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Hadrian Daicoviciu

La 4 octombrie 1984 s-a stins fulgerător din viață Hadrian Daicoviciu, profesor la Universitatea din Cluj-Napoca, director al Muzeului de istorie a Transilvaniei, personalitate proeminentă a vieții științifice și culturale românești.

Cel plecat dintre noi pe neașteptate s-a născut la Cluj, în 11 octombrie 1932. În orașul natal începe cursurile școlii elementare, pe care, din pricina împrejurărilor bine cunoscute și de tristă amintire, o va absolvi însă la Sibiu. Tot la Sibiu și-a făcut parțial studiile liceale, încheiate la Cluj, în 1951. În toamna aceluiași an se înscrie la Facultatea de istorie a Universității „V. I. Ulianov — Lenin" din Kazan (U.R.S.S.) unde urmează cursurile primilor doi ani, apoi se transferă, pentru ultimii doi ani, la Facultatea de istorie a Universității clujene și își ia strălucit licența în 1955.

Numit tot atunci preparator, va urca pe rînd treptele carierei în învățămîntul superior la aceeași Alma Mater, cum cu respect și mîndrie numea universitatea clujeană : preparator principal (1956), asistent (1957), lector (1960), conferențiar (1973) și profesor titular la disciplinele de istorie veche a României și arheologie (1978). În anul 1971 i se conferise, de către aceeași instituție, titlul de doctor în istorie pe baza excelentei monografii *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*. Paralel cu activitatea didactică la universitate, H. Daicoviciu a fost un timp (1961—1966) lector și la Institutul pedagogic de trei ani din Cluj-Oradea. Îmbinarea, o vreme sporadică, a muncii didactice cu aceea de muzeografie va deveni constantă din septembrie 1966, de cînd a fost numit șef al secției dacoromane la Muzeul de istorie al Transilvaniei ; în 1968 va prelua funcția de director adjunct al muzeului, iar în 1974 pe aceea de director.

Activitatea sa a fost însă mult mai bogată și mai diversificată decît lasă impresia simpla menționare a funcțiilor statornice pe care le-a onorat. Munca de cadru didactic la universitate nu s-a limitat doar la seminariile și cursurile rămase memorabile în amintirea celor ce le-au audiat, ci s-a

THRACO-DACICA, t. VI, nr. 1—2, București, 1985, p. 218—219

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

îmbinat permanent cu conducerea cercului de istorie veche al studenților, cu îndrumarea atentă a primilor pași ai acestora în cercetare, fie în biblioteci, fie mai ales pe șantierele arheologice, cu o susținută și continuă proprie muncă de cercetare pe teren și la masa de lucru, cu organizarea de expoziții arheologice internaționale, cu conducerea Filialei din Cluj-Napoca a Societății de studii clasice, cu participarea constantă la sesiuni și la simposioane științifice în țară și peste hotare, cu o intensă activitate publicistică și de popularizare a rezultatelor cercetării arheologice și istorice, cu conferințe la radio, televiziune, în școli. A dus o viață tumultoasă, adesea epuizantă, dar ea era singura pe care o socotea potrivită sieși și nu concepea decît o agendă de lucru și de activități supraîncărcată.

La catedră fiind, era respectat și admirat pentru volumul impresionant de cunoștințe transmise, pentru argumentarea strînsă și logică, pentru respectul față de adevărul istoric, pentru arta expunerii și meșteșugul cuvîntului, pentru că înalta ținută științifică a conținutului cursurilor era egalată doar de frumusețea și atractivitatea verbului profesorului.

Munca de cercetare apoi i-a fost caracterizată de același respect față de adevărul istoric și de căutarea înverșunată a lui, de pertinența gîndirii și de puterea de sinteză rar întîlnite. Problematica abordată a fost extrem de vastă și felurită : izvoare literare, epigrafice, istoria economică, socială, politică și cultural-religioasă a Daciei, aspecte ale istoriei universale, monumente de toate categoriile, cărora li se adaugă elaborarea de manuale școlare și de sinteze istorice, unele pe teme restrînse, altele închinate diferitelor epoci și perioade ale istoriei vechi a României *.

Dar din multitudinea preocupărilor sale științifice două au fost constante și sistematice : istoria Daciei preromane și a celei romane. Cercetările de teren au vizat aceleași obiective cît timp a condus ani de-a rîndul șantierele arheologice de la cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei și pe acela din capitala Daciei romane. Zecile de studii și sintezele privitoare la istoria Daciei îl definesc pe H. Daicoviciu drept un strălucit om de știință, cu o vastă cultură de specialitate, bazat totdeauna pe o documentare practic exhaustivă, cunoscător profund al fenomenului istoric și al resorturilor intime ale dezvoltării istorice, cu ascuțit spirit de observație și argumentare sobră, cu spirit analitic și de sinteză ieșite din comun. Toate acestea, îmbinate cu respectul față de adevărul istoric și corectitudinea față de realizările înaintașilor și contemporanilor săi i-au permis elaborarea de contribuții valoroase și semnificative.

L-au interesat continuu toate aspectele istoriei daco-geților mai ales pentru perioada statului dac : monumente de la cele mai modeste pînă la impozantele sanctuare, modeste așezări rurale și mari fortificații, cronologia regilor daci, esența nonsclavagistă a statului dac, viața spirituală a dacilor, semnificațiile calendaristice ale unor monumente religioase, toate publicate în valoroase studii și articole și în magistrala monografie privitoare la istoria Daciei de la Burebista pînă la cucerirea romană.

Pentru istoria Daciei romane contribuțiile sale au vizat cucerirea regatului lui Decebal, colonizarea, aspectele vieții urbane în provincie, viața culturală și spirituală, continuitatea dacilor în Dacia romană, romanizarea și cotinuitatea daco-romanilor în epoca post-romană.

Simpla înșiruire a temelor cercetate de H. Daicoviciu demonstrează abordarea cu preferință a problematicii majore a istoriei vechi a României, iar contribuțiile sale de înaltă ținută științifică, elaborate cu pondere și cumpănire, cu obiectivitate, cu supleție în nuanțarea interpretării fenomenelor istorice și în căutarea esenței lor, vor rămîne bunuri de preț ale istoriografiei românești. Cu atît mai profund este regretul că prea de timpuriu școala românească de istorie a pierdut pe unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai ei.

I. Glodariu

* Lista completă a lucrărilor lui H. Daicoviciu s-a publicat în ActaMN, 21, 1984

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Abrevieri

ActaArchCarp	ActaArchaeologica Carpatica, Cracovia.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
ActaMP	Acta Musei Porolisensis, Zalău.
AfÖG	Archiv für Österreichische Geschichte, Viena.
AISC	Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.
ArchÉrt	Archaeologiai Értesitö, Budapesta.
AUB	Analele Universității, București.
BAR	British Archaeological Reports, Oxford.
BIAB	Bulletin de l'Institut archéologique bulgare, Sofia.
BMI	Buletinul monumentelor istorice, București.
BSNR	Buletinul Societății numismatice române, București.
CAH	*Cambridge ancient history*, Cambridge.
CercetArh	Cercetări arheologice, Muzeul de istorie al R. S. România, București.
CIL	*Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin.
CNA	Cronica numismatică și arheologică, București.
CRAI	Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles lettres, Paris.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București.
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, nouvelle série, București.
DID	*Din istoria Dobrogei*, București.
ED	Ephemeris Dacoromana, București-Roma.
GlasnikSarajevo	Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
IDR	*Inscripțiile Daciei Romane*, București.
IGCH	*An inventory of greek coin Hoards*, New York, 1973.
Izvestija Institut	Izvastija na arheologičeskija Institut, Sofia.
Izvestija Šumen	Izvestija na Nordnija Muzeja, Šumen.
IzvestijaVarna	Izvestija na Varnenskoto Arheologiceskoto Druzestvo Varna
JRS	Journal of roman studies, Londra.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București.
MemAntiq	Memoria antiquitatis, Piatra Neamț.
MIA	Materialy i issledovanija po arheologii, Moscova.
MittArchInst	Mitteilungen des Archaeologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapesta
NAC	Numismatica e antichitá classiche, Lugano.
NK	Numismatikai Közlöni, Budapesta.
OR[4]	D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, București, 1978.
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin.
RE	Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswiessenschaft*, Stuttgart.
RevIst	Revista de istorie, București.
RHSEE	Revue des études sud-est européennes, București.
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SCN	Studii și cercetări de numismatică, București.
SlovArch	Slovenská Archeologia, Nutra.
SMMIM	Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, București.
StComPiteşti	Studii și comunicări, Pitești.
VjestnikAHD	Vjestnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Revista de istorie
Revue roumaine d'histoire
Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne
Revue des études sud-est européennes
Studii și cercetări de istoria artei
— seria arta plastică
— seria teatru — muzică — cinematografie
Revue roumaine d'histoire de l'art
— série beaux-arts
— série théâtre-musique-cinéma
Thraco-Dacica

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I. I. RUSSU, *Daco-geții în Imperiul roman*, 1980, 116 p., 8,75 lei.
D. BERCIU, *Buridava dacică*, 1981, 289 p., 34 lei.
IOAN GLODARIU, *Așezările dacice și daco-romane de la Slimnic*, 1981, 180 p., 13,50 lei.
ALEXANDRU SUCEVEANU, *Histria*, VI, 1982, 236 p., 38 lei.
MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare*, 1982, 195 p., 271 lei.
Fontes historiae Daco-Romanae, IV, *Scriitori și acte bizantine, secolele IV—XV*, 1983, 584 p., 43 lei.
D. M. PIPPIDI, *Inscripțiile din Scythia Minor*, I, 1984, 544 p., 71 lei.
Studii și cercetări de numismatică, VIII, 1984, 161 p., 21 lei.
MIHAI SÂMPETRU, *Tropaeum Traiani*. II, *Monumentele romane*, 1984, 198 p., 26 lei.
I. T. DRAGOMIR, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, 1984, 184 p., 29 lei.
DAN GH. TEODOR, *Civilizația romană la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Botoșana — Suceava*, 1984, 132 p., 14 lei.
GH. BICHIR, *Geto-dacii din Muntenia*, 1984, 188 p., 25 lei.
N. CONSTANTINESCU, *Curtea de Argeș* (1200—1400). *Asupra începuturilor Țării Românești*, 1984, 170 p., 19,50 lei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Lei 100